OTHERS

К 185-ЛЕТИЮ РАСКОПОК
ХЕРСОНЕСА ТАВРИЧЕСКОГО

ДО 185-РІЧЧЯ РОЗКОПОК
ХЕРСОНЕСА ТАВРІЙСЬКОГО

185 YEARS OF EXCAVATION
AT TAURIC CHERSONESOS

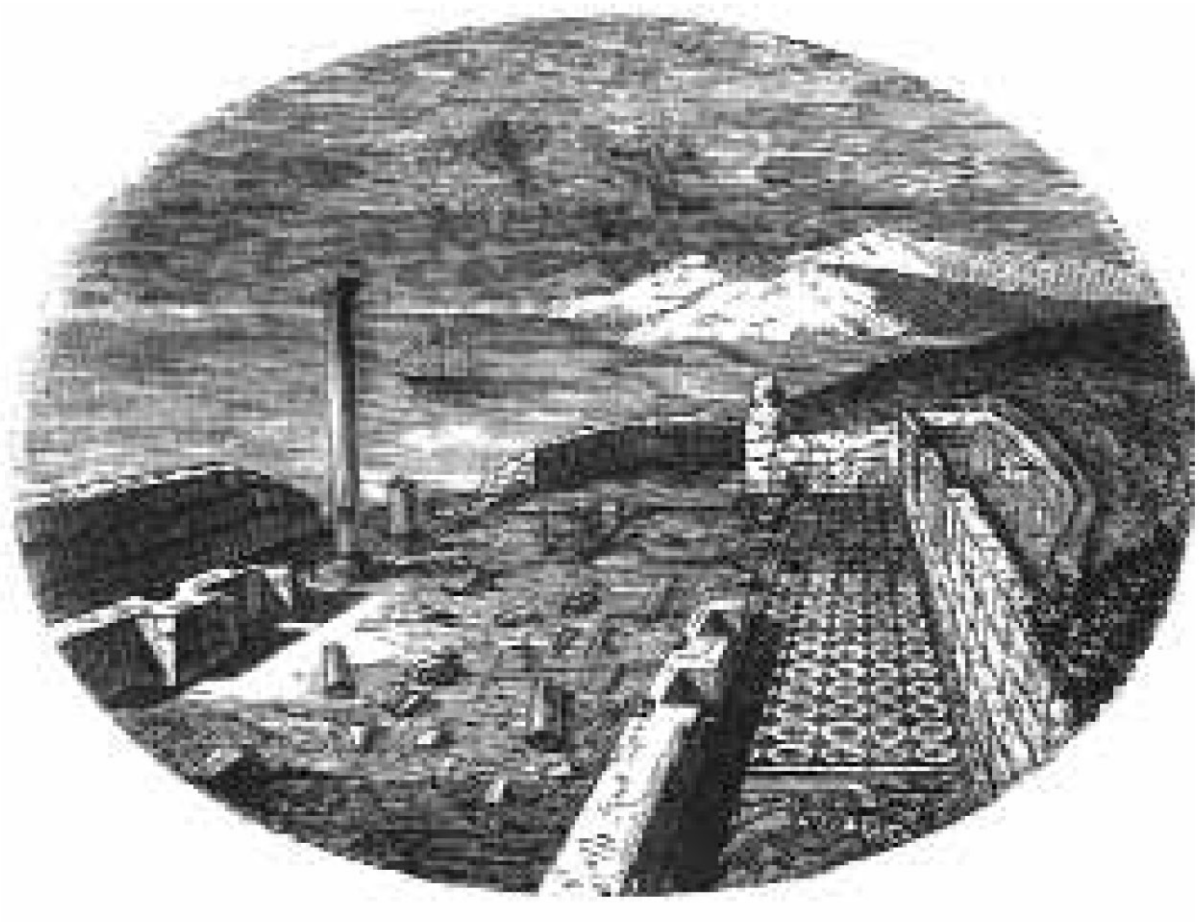

Национальный заповедник “Херсонес Таврический”
Государственный Эрмитаж
Государственный Исторический музей

НАСЛЕДИЕ ВИЗАНТИЙСКОГО ХЕРСОНА

Институт классической археологии
Институт гуманитарных исследований Паккарда

Севастополь–Остин
2011

УДК 904(477.72)“03/14”(083.81)
ББК 63.4(4Укр-4Хер)я2
Н31

Татьяна Яшаева, Елена Денисова, Наталия Гинькут, Вера Залесская, Денис Журавлев. Наследие византийского Херсона. – Севастополь–Остин: Телескоп, Институт классической археологии, 2011. 708 с.: ил.

Рецензенты: д.и.н. **Александр Айбабин** (Украина)
д.и.н., проф. **Людмила Хрушкова** (Россия)
д. **Хелен Эванс** (США)

Автор концепции и руководитель проекта: **Татьяна Яшаева**

Научные редакторы: **Вера Залесская, Татьяна Яшаева, Адам Рабиновиц**
Редактор английского и древнегреческого текстов: **Адам Рабиновиц**
Редактор украинского текста: **Никита Храпунов**

Авторы каталожных описаний:
Николай Алексеенко (НЗХТ): №№ 296–298
Ольга Андреева (НЗХТ): №№ 315, 319
Наталия Гинькут, Елена Денисова, Татьяна Яшаева (НЗХТ): №№ 329–335, 360, 365, 371, 373–382, 384, 385, 387–391, 393–399, 401–404, 408, 412, 413, 415–434, 436–448, 450–453, 456, 457, 459, 461–463, 468, 476–500
Елена Денисова, Татьяна Яшаева (НЗХТ): №№ 1–5, 8–37, 39–44, 47, 49, 55, 56, 58, 61, 63, 64, 68, 70, 99, 100, 102–105, 108–111, 114–125, 130, 134, 138, 139, 141, 148, 151, 152, 154, 155, 159–162, 165–167, 170, 171, 173, 174, 176–178, 183–186, 192, 196, 199, 201–203, 205–207, 209–224, 227, 228, 230–232, 234, 235, 237, 239–242, 244–249, 253–255, 258–262, 265, 291, 293, 299–311, 313, 317, 320–327, 341–344, 346, 351–353, 355, 356
Денис Журавлев (ГИМ): №№ 50, 51, 53, 129, 137, 142–146, 157, 158, 164, 172, 179, 182, 188, 200, 225, 226, 233, 236, 238, 243, 264, 312, 328, 337, 338, 340, 345, 349, 350, 361–364, 366, 369, 370, 386, 406, 414, 454, 458, 460, 464, 465, 467, 471–473, 475
Денис Журавлев, Елена Новикова, Нина Фролова (ГИМ): №№ 80, 81, 84, 88, 91, 93, 96
Денис Журавлев, Елена Новикова (ГИМ): №№ 62, 69, 71, 72
Вера Залесская (ГЭ): №№ 6, 7, 38, 45, 46, 48, 52, 54, 57, 59, 60, 65–67, 87, 92, 94, 97, 98, 101, 106, 107, 112, 113, 131–133, 135, 136, 140, 147, 149, 153, 156, 175, 180, 181, 187, 189–191, 193–195, 197, 198, 208, 229, 257, 292, 314, 316, 318, 336, 339, 347, 348, 354, 357–359, 368, 372, 392, 405, 407, 409–411, 435, 449, 455, 469, 470, 474
Елена Кочеткова (НЗХТ): №№ 73–79, 82, 83, 85, 86, 89, 90, 95, 126–128, 266–290, 294, 295
Станислав Рыжов (НЗХТ): №№ 150, 163, 168, 169, 204, 250–252, 256, 263, 367, 383, 400, 466

Фотографы:
коллекции НЗХТ: **Крис Вильямс** (ИКА), **Ирис Энгельман** (ИКА), **Шаун Росс** (ИКА), **Адела Соботкова** (ИКА), **Юрий Данилевский, Алексей Забусик, Кира Зыкова, Андрей Каштанов, Игорь Красовский, Алексей Лось, Надежда Лось, Артур Чирков**
коллекции ГЭ: **Светлана Суетова, Константин Синявский**
коллекции ГИМ: **Михаил Кравцов, Василий Мочуговский, Илья Седеньков**
аэрофотосъемка: **Александр Журавский**

Переводчики:
английский язык: **Инна Штаксер, Татьяна Габриэльсон, Адам Рабиновиц, Никита Храпунов, Анастасия Жорова**
украинский язык: **Никита Храпунов**

Благодарности коллегам за научные консультации, ценные замечания и содействие в процессе создания каталога: **Ларисе Седиковой, Ларисе Голофаст, Людмиле Лебедевой, Ольге Демьяновой, Людмиле Гриненко, Юлии Рыжовой, Николаю Верещагину, Александру Шкурко, Вадиму Егорову, Людмиле Хрушковой, Андрею Виноградову, Юрию Артамонову, Фотини Кондили, Пагоне Пападопулу, Эми Папалександру, Нассосу Папалександру, Уоррену Вудфину, Самеру Али, Стефенни Малдер**

Данный проект стал возможным благодаря щедрой финансовой поддержке Института гуманитарных исследований Паккарда и производственной поддержке Института классической археологии Техасского университета в Остине

Н31 Наследние византийского Херсона / Татьяна Яшаева, Елена Денисова, Наталия Гинькут, Вера Залесская, Денис Журавлев; Нац. заповедник “Херсонес Таврический” и др. — Севастополь: Телескоп; Остин: ИКА Техас. ун-та, 2011. — 708 с.: ил.

ISBN 978-966-1539-22-7 (Телескоп)

ISBN 978-0-9748334-2-2 (ИКА Техас. ун-та)

Книга представляет собой первое научное издание, собравшее воедино 500 лучших находок из раскопок северного форпоста Византийской империи – Херсона, ныне хранящихся в музейных собраниях разных государств. Среди них монеты и печати, украшения и орудия труда, предметы быта и церковная утварь, многие из которых публикуются впервые. Издание выполнено на трех языках (русский, украинский, английский), снабжено обширной библиографией и указателем районов и объектов раскопок византийского Херсона и его округи.

Адресовано историкам, археологам, искусствоведам, а также всем, интересующимся культурой Византии.

УДК 904(477.72)“03/14”(083.81)
ББК 63.4(4Укр-4Хер)я2

ISBN 978-966-1539-22-7 (Телескоп)
ISBN 978-0-9748334-2-2 (ИКА Техас. ун-та)

© НЗХТ, 2011
© ГЭ, 2011
© ГИМ, 2011
© ИКА, 2011

Національний заповідник “Херсонес Таврійський”
Державний Ермітаж
Державний Історичний музей

СПАДЩИНА ВІЗАНТІЙСЬКОГО ХЕРСОНА

Інститут класичної археології
Інститут гуманітарних досліджень Паккарда

Севастополь–Остін
2011

УДК 904(477.72)"03/14"(083.81)
ББК 63.4(4Укр-4Хер)я2
Н31

Тетяна Яшаєва, Олена Денісова, Наталія Гінькут, Віра Залеська, Денис Журавльов. Спадщина візантійського Херсона. – Севастополь–Остін: Телескоп, Інститут класичної археології, 2011. 708 с.: іл.

Рецензенти: д.і.н. **Олександр Айбабін** (Україна)
д.і.н., проф. **Людмила Хрушкова** (Росія)
д. **Гелен Еванс** (США)

Автор концепції і керівник проекту: **Тетяна Яшаєва**

Наукові редактори: **Віра Залеська, Тетяна Яшаєва, Адам Рабіновіц**
Редактор англійського і давньогрецького текстів: **Адам Рабіновіц**
Редактор українського тексту: **Микита Храпунов**

Автори каталожних описань:
Микола Алексєєнко (НЗХТ): №№ 296–298
Ольга Андрєєва (НЗХТ): №№ 315, 319
Наталія Гінькут, Олена Денісова, Тетяна Яшаєва (НЗХТ): №№ 329–335, 360, 365, 371, 373–382, 384, 385, 387–391, 393–399, 401–404, 408, 412, 413, 415–434, 436–448, 450–453, 456, 457, 459, 461–463, 468, 476–500
Олена Денісова, Тетяна Яшаєва (НЗХТ): №№ 1–5, 8–37, 39–44, 47, 49, 55, 56, 58, 61, 63, 64, 68, 70, 99, 100, 102–105, 108–111, 114–125, 130, 134, 138, 139, 141, 148, 151, 152, 154, 155, 159–162, 165–167, 170, 171, 173, 174, 176–178, 183–186, 192, 196, 199, 201–203, 205–207, 209–224, 227, 228, 230–232, 234, 235, 237, 239–242, 244–249, 253–255, 258–262, 265, 291, 293, 299–311, 313, 317, 320–327, 341–344, 346, 351–353, 355, 356
Денис Журавльов (ДІМ): №№ 50, 51, 53, 129, 137, 142–146, 157, 158, 164, 172, 179, 182, 188, 200, 225, 226, 233, 236, 238, 243, 264, 312, 328, 337, 338, 340, 345, 349, 350, 361–364, 366, 369, 370, 386, 406, 414, 454, 458, 460, 464, 465, 467, 471–473, 475
Денис Журавльов, Олена Новикова, Ніна Фролова (ДІМ): №№ 80, 81, 84, 88, 91, 93, 96
Денис Журавльов, Олена Новикова (ДІМ): №№ 62, 69, 71, 72
Віра Залеська (ДЕ): №№ 6, 7, 38, 45, 46, 48, 52, 54, 57, 59, 60, 65–67, 87, 92, 94, 97, 98, 101, 106, 107, 112, 113, 131–133, 135, 136, 140, 147, 149, 153, 156, 175, 180, 181, 187, 189–191, 193–195, 197, 198, 208, 229, 257, 292, 314, 316, 318, 336, 339, 347, 348, 354, 357–359, 368, 372, 392, 405, 407, 409–411, 435, 449, 455, 469, 470, 474
Олена Кочеткова (НЗХТ): №№ 73–79, 82, 83, 85, 86, 89, 90, 95, 126–128, 266–290, 294, 295
Станіслав Рижов (НЗХТ): №№ 150, 163, 168, 169, 204, 250–252, 256, 263, 367, 383, 400, 466

Фотографи:
колекції НЗХТ: **Кріс Вільямс** (ІКА), **Ірис Енгельман** (ІКА), **Шаун Рос** (ІКА), **Адела Соботкова** (ІКА), **Юрій Данилевський, Олексій Забусік, Кіра Зикова, Андрій Каштанов, Ігор Красовський, Олексій Лось, Надія Лось, Артур Чирков**
колекції ДЕ: **Світлана Суетова, Костянтин Синявський**
колекції ДІМ: **Михайло Кравцов, Василь Мочуговський, Ілля Седеньков**
аерофотозйомка: **Олександр Журавський**

Перекладачі:
англійська мова: **Інна Штаксер, Тетяна Габріельсон, Адам Рабіновіц, Микита Храпунов, Анастасія Жорова**
українська мова: **Микита Храпунов**

Подяки колегам за наукові консультації, цінні зауваження і сприяння в процесі створення каталогу**: Ларисі Седикової, Ларисі Голофаст, Людмилі Лебедевої, Ользі Демьянової, Людмилі Гриненко, Юлії Рижової, Миколі Верещагіну, Олександру Шкурко, Вадиму Єгорову, Людмилі Хрушкової, Андрію Виноградову, Юрію Артамонову, Фотіні Кондилі, Пагоні Пападопулу, Емі Папалександру, Нассосу Папалександру, Уоррену Вудфіну, Самеру Алі, Стефенні Малдер**

Цей проект став можливим завдяки щедрому фінансуванню, наданому Інститутом гуманітарних досліджень Пакарда, і організаційній підтримці Інституту класичної археології Техаського університету в Остіні

Н31 Спадщина візантійського Херсона. / Тетяна Яшаєва, Олена Денісова, Наталія Гінькут, Віра Залеська, Денис Журавльов; Нац. заповідник "Херсонес Таврійський" — Севастополь: Телескоп; Остін: ІКА Техас. ун-ту, 2011. — 708 с.: іл.

ISBN 978-966-1539-22-7 (Телескоп)

ISBN 978-0-9748334-2-2 (ІКА Техас. ун-ту)

Книга є першим науковим виданням, що зібрало воєдино 500 найкращих знахідок з розкопок північного форпосту Візантійської імперії – Херсона, що нині зберігаються в музейних колекціях різних держав. Серед них монети та печатки, прикраси та знаряддя праці, предмети побуту та церковне начиння, багато з яких публікуються вперше. Видання виконане на трьох мовах (російською, українською, англійською), постачене великою бібліографією та покажчиком районів і об'єктів розкопок візантійського Херсона та його околиць.

Адресоване історикам, археологам, мистецтвознавцям, а також усім, хто цікавиться культурою Візантії.

УДК 904(477.72)"03/14"(083.81)
ББК 63.4(4Укр-4Хер)я2

ISBN 978-966-1539-22-7 (Телескоп)
ISBN 978-0-9748334-2-2 (ІКА Техас. ун-ту)

© НЗХТ, 2011
© ДЕ, 2011
© ДІМ, 2011
© ІКА, 2011

National Preserve of Tauric Chersonesos
The State Hermitage
The State Historical Museum

THE LEGACY OF BYZANTINE CHERSON

Institute of Classical Archaeology
Packard Humanities Institute

Sevastopol–Austin
2011

UDC 904(477.72)"03/14"(083.81)

Tatyana Yashaeva, Elena Denisova, Nataliya Ginkut, Vera Zalesskaya, Denis Zhuravlev. The Legacy of Byzantine Cherson. – Sevastopol and Austin: Telescope and Institute of Classical Archaeology, 2011. 708 pp.: figs.

Reviewers: Dr. **Aleksandr Aibabin** (Ukraine)
Dr., prof. **Lyudmila Khrushkova** (Russia)
Dr. **Helen Evans** (USA)

General editor and project manager: **Tatyana Yashaeva**

Scientific editors: **Vera Zalesskaya, Tatyana Yashaeva, Adam Rabinowitz**
Editor of the English and ancient Greek text: **Adam Rabinowitz**
Editor of the Ukrainain text: **Nikita Khrapunov**

Authors of the catalogue entries:
Nikolay Alekseenko (NPTC): Nos. 296–298
Olga Andreeva (NPTC): Nos. 315, 319
Nataliya Ginkut, Elena Denisova, Tatyana Yashaeva (NPTC): Nos. 329–335, 360, 365, 371, 373–382, 384, 385, 387–391, 393–399, 401–404, 408, 412, 413, 415–434, 436–448, 450–453, 456, 457, 459, 461–463, 468, 476–500
Elena Denisova, Tatyana Yashaeva (NPTC): Nos. 1–5, 8–37, 39–44, 47, 49, 55, 56, 58, 61, 63, 64, 68, 70, 99, 100, 102–105, 108–111, 114–125, 130, 134, 138, 139, 141, 148, 151, 152, 154, 155, 159–162, 165–167, 170, 171, 173, 174, 176–178, 183–186, 192, 196, 199, 201–203, 205–207, 209–224, 227, 228, 230–232, 234, 235, 237, 239–242, 244–249, 253–255, 258–262, 265, 291, 293, 299–311, 313, 317, 320–327, 341–344, 346, 351–353, 355, 356
Denis Zhuravlev (SHM): Nos. 50, 51, 53, 129, 137, 142–146, 157, 158, 164, 172, 179, 182, 188, 200, 225, 226, 233, 236, 238, 243, 264, 312, 328, 337, 338, 340, 345, 349, 350, 361–364, 366, 369, 370, 386, 406, 414, 454, 458, 460, 464, 465, 467, 471–473, 475
Denis Zhuravlev, Elena Novikova, Nina Frolova (SHM): Nos. 80, 81, 84, 88, 91, 93, 96
Denis Zhuravlev, Elena Novikova (SHM): Nos. 62, 69, 71, 72
Vera Zalesskaya (SH): Nos. 6, 7, 38, 45, 46, 48, 52, 54, 57, 59, 60, 65–67, 87, 92, 94, 97, 98, 101, 106, 107, 112, 113, 131–133, 135, 136, 140, 147, 149, 153, 156, 175, 180, 181, 187, 189–191, 193–195, 197, 198, 208, 229, 257, 292, 314, 316, 318, 336, 339, 347, 348, 354, 357–359, 368, 372, 392, 405, 407, 409–411, 435, 449, 455, 469, 470, 474
Elena Kochetkova (NPTC): Nos. 73–79, 82, 83, 85, 86, 89, 90, 95, 126–128, 266–290, 294, 295
Stanislav Ryzhov (NPTC): Nos. 150, 163, 168, 169, 204, 250–252, 256, 263, 367, 383, 400, 466

Photographers:
NPTC: **Chris Williams** (ICA), **Iris Engelmann** (ICA), **Shawn Ross** (ICA), **Adela Sobotkova** (ICA), **Yuriy Danilevskiy, Aleksey Zabusik, Kira Zykova, Andrey Kashtanov, Igor Krasovskiy, Aleksey Los, Nadezhda Los, Artur Chirkov**
SH: **Svetlana Suetova, Konstantin Sinyavskiy**
SHM: **Mikhail Kravtsov, Vasiliy Mochugovskiy, Ilya Sedenkov**
aerial photograph: **Aleksandr Zhuravskiy**

Translators:
English: **Inna Shtakser, Tatiana Gabrielson, Adam Rabinowitz, Nikita Khrapunov, Anastasiya Zhorova**
Ukrainian: **Nikita Khrapunov**

We would like to thank the following colleagues for their scientific advice, their valuable comments, and their assistance during the creation of this catalogue: **Larissa Sedikova, Larissa Golofast, Lyudmila Lebedeva, Olga Dem'yanova, Lyudmila Grinenko, Yuliya Ryzhova, Nikolai Vereshchagin, Aleksandr Shkurko, Vadim Yegorov, Lyudmila Khrushkova, Andrey Vinogradov, Yuriy Artamonov, Fotini Kondyli, Pagona Papadopoulou, Amy Papalexandrou, Nassos Papalexandrou, Warren Woodfin, Samer Ali, Stephennie Mulder**

This project was made possible with generous funding from the Packard Humanities Institute and production support from the Institute of Classical Archaeology of the University of Texas at Austin

The Legacy of Byzantine Cherson / Tatyana Yashaeva, Elena Denisova, Nataliya Ginkut, Vera Zalesskaya, Denis Zhuravlev; National Preserve of Tauric Chersonesos — Sevastopol: Telescope; Austin: ICA of the University of Texas at Austin, 2011. — 708 pp.: figs.

ISBN 978-966-1539-22-7 (Telescope)

ISBN 978-0-9748334-2-2 (ICA of the University of Texas at Austin)

This book is the first scholarly publication to bring together 500 of the most interesting finds from the excavations of the northernmost outpost of the Byzantine Empire, Cherson, today housed in museum collections in different countries. Among them are coins and seals, jewelry and tools, everyday objects and liturgical vessels, many of them published for the first time. The publication is trilingual (in Russian, Ukrainian, and English), and includes a general bibliography and an index of the areas and excavation sites of Byzantine Cherson and its surroundings.

It is intended for historians, archaeologists, art historians, and all those who are interested in the culture of Byzantium.

UDC 904(477.72)"03/14"(083.81)

ISBN 978-966-1539-22-7 (Telescope)
ISBN 978-0-9748334-2-2 (ICA of the University of Texas at Austin)

© NPTC, 2011
© SH, 2011
© SHM, 2011
© ICA, 2011

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ 13
Леонид Жунько, генеральный директор Национального заповедника "Херсонес Таврический" (Украина) 14
Михаил Пиотровский, директор Государственного Эрмитажа (РФ) 18
Алексей Левыкин, директор Государственного Исторического музея (РФ) 26
Джозеф Картер, директор Института классической археологии Техасского университета в г. Остине (США) 34

ВИЗАНТИЙСКАЯ АРХЕОЛОГИЯ ХЕРСОНЕСА ТАВРИЧЕСКОГО
Татьяна Яшаева 42

АРТЕФАКТЫ ВИЗАНТИЙСКОГО ХЕРСОНА В ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТЕ
Вера Залесская 88

ИЛЛЮСТРАЦИИ 131

КАТАЛОГ 419
Камень 421
Металл 453
Кость 578
Глина 599
Стекло 665
Мозаики и фрески 673

БИБЛИОГРАФИЯ 678

УКАЗАТЕЛЬ 706

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 13
Леонід Жунько, генеральний директор Національного заповідника "Херсонес Таврійський" (Україна) 14
Михайло Піотровський, директор Державного Ермітажу (РФ) 18
Олексій Левикін, директор Державного Історичного музею (РФ) 26
Джозеф Картер, директор Інституту класичної археології Техаського університету в м. Остіні (США) 34

ВИЗАНТІЙСЬКА АРХЕОЛОГІЯ ХЕРСОНЕСА ТАВРІЙСЬКОГО
Тетяна Яшаєва 42

АРТЕФАКТИ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ХЕРСОНА В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ
Віра Залеська 88

ІЛЮСТРАЦІЇ 131

КАТАЛОГ 419
Камінь 421
Метал 453
Кістка 578
Глина 599
Скло 665
Мозаїки і фрески 673

БІБЛІОГРАФІЯ 678

ПОКАЖЧИК 706

CONTENTS

FOREWORDS 13
Leonid Zhunko, General Director of the National Preserve of Tauric Chersonesos (Ukraine) 14
Mikhail Piotrovskiy, Director of the State Hermitage (Russian Federation) 18
Aleksey Levykin, Director of the State Historical Museum (Russian Federation) 26
Joseph Carter, Director of the Institute of Classical Archaeology at Austin (USA) 34

BYZANTINE ARCHAEOLOGY AT TAURIC CHERSONESOS
Tatyana Yashaeva 42

THE ARTEFACTS OF BYZANTINE CHERSON IN THEIR HISTORICAL AND CULTURAL CONTEXT
Vera Zalesskaya 88

ILLUSTRATIONS 131

CATALOGUE 419
Stone 421
Metal 453
Bone 578
Clay 599
Glass 665
Mosaics and Frescoes 673

BIBLIOGRAPHY 678

INDEX 706

Археологической Комиссіи
СКЛАДЪ МѢСТНЫХЪ ДРЕВНОСТЕЙ.

ПРЕДИСЛОВИЕ
ПЕРЕДМОВА
FOREWORD

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЗАПОВЕДНИК "ХЕРСОНЕС ТАВРИЧЕСКИЙ". СЕВАСТОПОЛЬ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК "ХЕРСОНЕС ТАВРІЙСЬКИЙ". СЕВАСТОПОЛЬ
NATIONAL PRESERVE OF TAURIC CHERSONESOS. SEVASTOPOL

Херсонес Таврический является неотъемлемой частью всемирного наследия, национальным достоянием Украины как археологический, исторический, научный и туристический объект, на примере которого воспитываются поколения. Не случайно сегодня он номинируется в Список Всемирного наследия ЮНЕСКО. За годы раскопок древнего Херсонеса (в византийской традиции – Херсон) открыты многочисленные памятники не только античной, но и византийской культуры, многие из которых являются уникальными. Как известно, в настоящее время часть находок хранится в Национальном заповеднике "Херсонес Таврический" (Севастополь, Украина), часть – в Государственном Эрмитаже (Санкт-Петербург, Россия) и Государственном Историческом музее (Москва, Россия), что обусловлено историей формирования коллекций.

Национальный заповедник "Херсонес Таврический" выступил инициатором создания юбилейного научного каталога, посвященного 185-летию археологических исследований древнего Херсонеса. В каталоге предполагалось объединить лучшие находки из слоев византийского времени, оказавшиеся ныне не только в разных городах, но и разных государствах. Благодаря многолетним дружеским и научным связям Херсонесского заповедника с Государственным Эрмитажем, Государственным Историческим музеем и Институтом классической археологии Техасского университета (Остин, США) этот проект был осуществлен. Учеными трех ведущих музеев бывшего СССР и американскими коллегами была проделана огромная работа по подбору материала, датировкам и поискам аналогий. Результатом этого плодотворного сотрудничества стал иллюстрированный трехязычный каталог "Наследие византийского Херсона", включивший в себя 500 предметов из золота, серебра, бронзы, мрамора, стекла, кости, глины и других материалов. Каталог не только содержит важную научную информацию, но и дает возможность еще раз прикоснуться к изысканной красоте византийского прикладного искусства.

Мы надеемся, что это издание положит начало ряду других международных культурных проектов, направленных на изучение и популяризацию наследия древнего Херсонеса.

Леонид Жунько
Генеральный директор Национального заповедника "Херсонес Таврический"
Севастополь, Украина
15.09.2011

Херсонес Таврійський є невід'ємною частиною всесвітньої спадщини, національним надбанням України як археологічний, історичний, науковий і туристичний об'єкт, на прикладі якого виховуються покоління. Не випадково сьогодні він номінується до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. За роки розкопок стародавнього Херсонеса (у візантійській традиції – Херсон) відкрито численні пам'ятки не тільки античної, але і візантійської культури, багато з яких є унікальними. Як відомо, в теперішній час частина знахідок зберігається в Національному заповіднику "Херсонес Таврійський" (Севастополь, Україна), частина в Державному Ермітажі (Санкт-Петербург, Росія) і Державному Історичному музеї (Москва, Росія) – це зумовлено історією формування колекцій.

Національний заповідник "Херсонес Таврійський" ініціював створення ювілейного наукового каталогу, присвяченого 185-літтю археологічних досліджень стародавнього Херсонеса. В каталозі передбачалося об'єднати найкращі знахідки з шарів візантійського часу, що тепер опинилися не тільки в різних містах, але і в різних державах. Завдяки багаторічним дружнім і науковим зв'язкам Херсонеського заповідника з Державним Ермітажем, Державним Історичним музеєм і Інститутом класичної археології Техаського університету (Остін, США) цей проект був здійснений. Вчені з трьох провідних музеїв колишнього СРСР і їх американські колеги виконали величезну роботу з підбору матеріалів, датування і пошуку аналогій. Результатом цієї плідної співпраці став ілюстрований тримовний каталог "Спадщина візантійського Херсона", що включає 500 предметів із золота, срібла, бронзи, мармуру, скла, кістки, глини та інших матеріалів. Каталог не тільки містить важливу наукову інформацію, але також надає можливість ще раз доторкнутися до вишуканої краси візантійського ужиткового мистецтва.

Сподіваємося, що це видання покладе початок ряду інших міжнародних культурних проектів, спрямованих на вивчення і популяризацію спадщини стародавнього Херсонеса.

Леонід Жунько
Генеральний директор Національного заповідника "Херсонес Таврійський"
Севастополь, Україна
15.09.2011

Tauric Chersonesos is an integral part of world cultural heritage and of the national patrimony of Ukraine as an archaeological, historical and touristic site, by the example of which generations have been raised. It is no coincidence that it is now being nominated to the World Heritage List of UNESCO. Over many years of excavation at ancient Chersonesos (Cherson in Byzantine tradition), researchers have uncovered numerous monuments of both ancient and Byzantine culture, many of which are unique. As is well known, today the finds from the site are divided among the National Preserve of Tauric Chersonesos (Sevastopol, Ukraine), the State Hermitage (Saint Petersburg, Russia), and the State Historical Museum (Moscow, Russia), as a result of the history of the formation of the collection.

The National Preserve of Tauric Chersonesos has taken the lead in creation of a commemorative scientific catalog dedicated to the 185th anniversary of archaeological research at ancient Chersonesos. The aim of the catalog is to reunite the best finds from the layers of the Byzantine period, finds that are currently stored not simply in different cities, but in different countries. This project has been realized thanks to the long-term friendly and scholarly connections between the National Preserve, the State Hermitage, the State Historical Museum, and the Institute of Classical Archaeology of The University of Texas (Austin, USA). The scholars of three leading museums of the former USSR and their American colleagues have carried out extensive work on the selection and dating of material and the identification of comparanda. The result of this fruitful cooperation is an illustrated trilingual catalogue entitled "The Heritage of Byzantine Chersonesos", which includes 500 articles made of gold, silver, bronze, marble, glass, bone, clay and other materials. The catalogue not only presents valuable scientific information, but also gives us the opportunity to encounter once again the exquisite beauty of Byzantine applied art.

We hope that this publication will mark the beginning of other international cultural projects focused on the study and popularization of the heritage of ancient Chersonesos.

Leonid Zhunko
General Director of the National Preserve of Tauric Chersonesos
Sevastopol, Ukraine
15.09.2011

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЭРМИТАЖ. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ
ДЕРЖАВНИЙ ЕРМІТАЖ. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ
STATE HERMITAGE. SAINT PETERSBURG

ОЖЕРЕЛЬЕ С ГЕРАКЛОВЫМ УЗЛОМ

Эрмитаж с честью хранит многие элементы материальной памяти о Херсонесе, удивительном городе, энциклопедически воплотившем в себе все страницы русской истории от дорической колонии до причудливой истории Севастополя, екатерининского и сегодняшнего. Эрмитаж – энциклопедический музей, и в этом он созвучен Херсонесу. В его коллекциях есть "ячейки", в которых удобно помещаются и приобретают мировое значение вещи из Херсонеса.

Связи Херсонеса с Эрмитажем по преимуществу археологические. Уже первые раскопки в Херсонесе имели в виду Эрмитаж. Императорская Археологическая Комиссия доставляла для сохранения в Эрмитаже свои самые красноречивые находки. Украшением музея и сегодня является мозаика из "Уваровской базилики".

Эрмитаж гордится замечательными византийскими и античными предметами, добытыми легендарным археологом и создателем Херсонесского музея Карлом Казимировичем Косцюшко-Валюжиничем. Его успехи, подтвержденные авторитетом Эрмитажа, помогли основать "Склад местных древностей", из которого вырос сегодняшний знаменитый Национальный заповедник "Херсонес Таврический". Византийский город оказался многослойным и много лет питает многочисленные экспедиции.

Среди них всегда были и экспедиции Эрмитажа. Экспедиции Белова, Калашника, Адаксиной сделали окрестности Херсонеса как бы частью эрмитажного мира и эрмитажного фольклора. Для эрмитажных археологов Херсонес и все вокруг него, включая Севастополь, – вторая родина. Находки и добытая научная информация – только часть того семантического поля, которое окружает для эрмитажников слово "Херсонес". Мы любим его, этот замечательный памятник, с которым связаны имена множества замечательных русских археологов – Бобринского, Уварова, Кондакова, Бертье-Делагарда, Латышева, Гриневича, Якобсона и многих-многих других.

Наследие Херсонеса, греческой колонии, дает нам право считаться причастными к европейской цивилизации, чьи истоки – в Греции. Херсонес дал России христианство и долго был главным связующим звеном между ней и Константинополем. Он – символ наших византийских корней. Он же – памятник и знак наших отношений с Диким полем, с Великим переселением народов, с Генуей и другими торговыми городами-державами Европы. Все разнообразие нашей истории воплощено в эрмитажных коллекциях Херсонеса. Они давно уже не пополняются вещами, но все мы продолжаем обогащаться знаниями.

Эрмитажное освоение херсонесских вещей дало им мировую славу и закрепило место Херсонеса в мировой истории. Сотни археологов продолжили и продолжают доб-рое дело открытия миру наследия Херсонеса как материального, так и воплощаемого в нем духовного.

Среди эрмитажной херсонианы много вещей рядовых и много вещей уникальных. Все они символичны и красноречивы. Для меня античную эпоху воплощает ожерелье с узлом Геракла. Крепость этого узла – залог крепости наших связей, он же – отражение их красоты, ибо гераклов узел – один из самых красивых орнаментов в мировой истории. А другой символ – стеатитовая иконка со св. Георгием и св. Димитрием. Два волшебных воина напоминают о том, что Эрмитаж – памятник не только культуры, но и государственности, которую веками оберегают военные святые.

Таких вещей множество, много в них символики и скрытых смыслов, среди которых всегда есть память о давних связях замечательных культурных учреждений – Эрмитажа и заповедника "Херсонес Таврический". Эти связи были и будут при любых сменах политических реальностей и симпатий.

Михаил Пиотровский
Директор Государственного Эрмитажа
Санкт-Петербург, Россия
30.10.2011

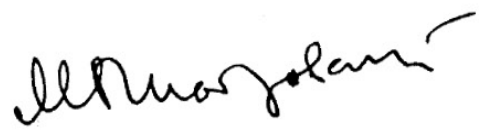

НАМИСТО З ГЕРАКЛОВИМ ВУЗЛОМ

Ермітаж із честю зберігає багато елементів матеріальної пам'яті про Херсонес, дивне місто, що енциклопедично втілило в собі всі сторінки російської історії від доричної колонії до чудернацької історії Севастополя, єкатерининського і сьогоднішнього. Ермітаж – енциклопедичний музей, і в цьому він співзвучний Херсонесу. Його колекції мають "вічка", в яких зручно містяться та набувають світового значення речі з Херсонеса.

Зв'язки Херсонеса з Ермітажем переважно археологічні. Уже перші розкопки в Херсонесі мали на увазі Ермітаж. Імператорська Археологічна Комісія надсилала для збереження в Ермітажі свої найбільш красномовні знахідки. І сьогодні прикрасою музею є мозаїка з "Уваровської базиліки".

Ермітаж пишається чудовими візантійськими та античними предметами, добутими легендарним археологом і творцем Херсонеського музею Карлом Казимировичем Косцюшко-Валюжиничем. Його успіхи, підтверджені авторитетом Ермітажу, допомогли заснувати "Склад місцевих старожитностей", з якого виріс сьогоднішній знаменитий Національний заповідник "Херсонес Таврійський". Візантійське місто виявилося багатошаровим і впродовж років є джерелом для численних експедицій.

Серед них завжди були експедиції Ермітажу. Експедиції Бєлова, Калашника, Адаксиної зробили околиці Херсонеса як би частиною ермітажного світу та ермітажного фольклору. Для археологів Ермітажу Херсонес і все, що є довкола нього, включаючи Севастополь, – друга батьківщина. Знахідки і здобута наукова інформація – тільки частина того семантичного поля, що оточує для ермітажників слово "Херсонес". Ми любимо його, цю чудову пам'ятку, з якою пов'язані імена безлічі видатних російських археологів – Бобринського, Уварова, Кондакова, Бертьє-Делагарда, Латишева, Гриневича, Якобсона та багатьох-багатьох інших.

Спадщина Херсонеса, грецької колонії, дає нам право вважати себе причетними до європейської цивілізації, чиї джерела – в Греції. Херсонес дав Росії християнство і довго був головним посередником між нею та Константинополем. Він – символ наших візантійських коренів. Він саме – пам'ятка і знак наших відносин з Диким полем, з Великим переселенням народів, з Генуєю та іншими торговельними містами-державами Європи. Усю різноманітність нашої історії відображують ермітажні колекції херсонеських артефактів. Вони давно вже не поповнюються новими речами, але всі ми продовжуємо збагачуватися знаннями. Осмислення херсонеських речей в Ермітажі надало їм світової

слави та закріпило місце Херсонеса у світовій історії. Сотні археологів продовжили й продовжують добру справу відкриття світу спадщини Херсонеса, як матеріального, так і втілюваного в ньому духовного.

Серед ермітажної херсонесіани багато речей рядових і багато унікальних. Усі вони символічні та красномовні. Для мене античну епоху втілює намисто з вузлом Геракла. Міцність цього вузла – застава міцності наших зв'язків, він також є відображенням їхньої краси, тому що гераклів вузол – один з найкрасивіших орнаментів у світовій історії. А інший символ – стеатитова іконка із св. Георгієм і св. Димитрієм. Два чарівні воїни нагадують про те, що Ермітаж – пам'ятка не тільки культури, але й державності, яку протягом століть оберігають військові святі.

Таких речей безліч, багато в них символіки та прихованих змістів, серед яких завжди є пам'ять про давні зв'язки видатних культурних установ – Ермітажу і заповідника "Херсонес Таврійський". Ці зв'язки були і залишаться при будь-яких змінах політичних реальностей і симпатій.

Михайло Піотровський
Директор Державного Ермітажу
Санкт-Петербург, Росія
30.10.2011

A NECKLACE WITH A HERACLES KNOT

The Hermitage is honoured to house many elements of the material legacy of Chersonesos, a wonderful city, encyclopedically encompassing in itself all the pages of Russian history, from its origins as a Dorian colony to the fascinating history of Sevastopol in the time of Catherine the Great and in our own time. The Hermitage is an encyclopedic museum, and in this respect it is akin to Chersonesos. In its collections are "compartments" where objects from Chersonesos are comfortably housed, and where they acquire global significance.

The connections between Chersonesos and the Hermitage are primarily archaeological. The earliest excavations at Chersonesos already involved the Hermitage, as the Imperial Archaeological Commission brought its most significant finds to the Hermitage for safekeeping. Today, a mosaic from "Uvarov's Basilica" still adorns the museum. The Hermitage is proud of the wonderful ancient and Byzantine objects found by Karl Kazimirovich Kostsyushko-Valyuzhinich, the legendary archaeologist and founder of the first Chersonesos museum. His successes, backed by the authority of the Hermitage, helped to create the "Warehouse of Local Antiquities", from which grew today's celebrated National Preserve of Tauric Chersonesos. The Byzantine city revealed itself to be a multi-layered site, and it has sustained numerous archaeological expeditions for many years. Among these have always been expeditions from the Hermitage. The expeditions of Belov, Kalashnik, and Adaksina made the area of Chersonesos part of the world of the Hermitage, so to speak, and part of its folklore. For the archaeologists of the Hermitage, Chersonesos and all its surroundings, including Sevastopol, have become a second home. Archaeological finds and scientific results are only one part of the semantic range that surrounds the word "Chersonesos" for the Hermitage community. We love it, this wonderful site, with which are connected the names of many extraordinary Russian archaeologists: Bobrinskiy, Uvarov, Kondakov, Bert'e-Delagard, Latyshev, Grinevich, Yakobson and many, many others.

The legacy of Chersonesos, a Greek colony, gives us the right to consider ourselves participants in European civilization, the source of which lies in Greece. Chersonesos gave Christianity to Russia, and for a long time it was the most important link between it and Constantinople. It is a symbol of our Byzantine origins. It is also a monument to and sign of our relations

with the Wild Field, with the Migration Period in late antiquity, with Genoa and other mercantile city-states of Europe. The whole varied spectrum of our history is embodied in the collections from Chersonesos at the Hermitage. They have not been supplemented with new objects for a long time, but we continue to be enriched by the knowledge they contain. The Hermitage's incorporation of objects from Chersonesos has given those objects global renown, and reinforced the place of Chersonesos in world history. Hundreds of archaeologists have carried out, and continue to carry out, the good work of opening the legacy of Chersonesos to the world, both materially and in terms of the spiritual tradition it embodies.

Among the "Chersoniana" at the Hermitage there are many ordinary things, and there are many unique things. All of them are symbolic and eloquent. For me, the ancient period is embodied by a necklace with a Heracles knot. The strength of this knot is a token of the strength of our ties, and it is also a reflection of their beauty, for the Heracles knot is one of the most beautiful ornaments in the history of the world. And another symbol is a steatite icon depicting Saint George and Saint Demetrius. These two enchanting warriors remind us that the Hermitage is a monument not only to a culture, but also to a nation that military saints have been protecting for centuries.

There are many such things, and they carry much symbolism and many hidden meanings – but always among these is the memory of the longstanding relationship between two wonderful cultural institutions: the Hermitage and the National Preserve of Tauric Chersonesos. These ties have been, and will remain, unaffected by any changes in political realities and sympathies.

Mikhail Piotrovskiy
Director of the State Hermitage
Saint Petersburg, Russia
30.10.2011

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ МУЗЕЙ. МОСКВА
ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ. МОСКВА
STATE HISTORICAL MUSEUM. MOSCOW

История византийского собрания тесно переплетена с историей самого Исторического музея. Первые 260 византийских памятников из Херсонеса были переданы в только что созданный Российский Императорский Исторический музей после Политехнической выставки 1872 г., где работал специальный Севастопольский отдел. Уже в "Указателе памятников" музея, изданном в 1893 г., было отмечено, что материалы из Херсонеса должны показывать "…главным образом историю этого города в христианские времена, что вполне соответствует историческому значению Херсонеса как рассадника христианства в Черноморье".

Значительны были поступления византийских древностей от одного из основателей музея графа А.С. Уварова, проводившего раскопки в Херсонесе: бронзовая посуда, фрагменты мозаик, архитектурные детали, свинцовые печати-моливдовулы. После начала систематических работ К.К. Косцюшко-Валюжинича в 1888 г. в Херсонесе Императорская Археологическая Комиссия передавала в Исторический музей множество замечательных памятников, украшающих наше собрание по сей день. Среди них прекрасная коллекция бронзовых крестов-энколпионов и образков, серебряные гривны, поливная посуда и разнообразные предметы быта.

К концу XIX в. относятся новые поступления в собрание херсонесских древностей Российского Исторического музея. К наиболее ранним из них относятся небольшая коллекция, подаренная А.С. Краузе (1887), отдельные предметы из собраний А.М. Подшивалова и С.И. Чижова, а также несколько вещей из собрания кабинета Изящных Искусств Московского Университета. Некоторые вещи, преимущественно ценные, например золотой перстень, "покупались на торгу".

В 1937 г. в Исторический музей из Херсонеса были переданы ювелирные изделия, среди которых было представлено несколько украшений и предметов личного благочестия византийской эпохи (раскопки Г.Д. Белова). В 1946–1976 гг. в Херсонесе работала археологическая экспедиция Исторического музея под руководством Н.В. Пятышевой. Из этих раскопок в музей поступил целый ряд интересных памятников византийского времени: коллекция керамической посуды, разнообразные предметы быта, многочисленные монеты.

В общей сложности к византийскому времени относится более 20 тысяч находок из Херсонеса, хранящихся в Историческом музее. Одно время в музее существовал даже самостоятельный "отдел византийских древностей". Сегодня византийские памятники хранятся во многих отделах музея: археологии, рукописей, древнерусской живописи, драгоценных металлов, нумизматики.

В этом каталоге представлены лишь лучшие памятники византийской материальной культуры из нашего собрания. Одни из этих предметов уже хорошо известны специалистам, другие публикуются впервые.

Судьба распорядилась так, что основные находки из Херсонеса оказались распределены между тремя крупнейшими музеями: Государственным Эрмитажем, Государственным Историческим музеем и Национальным заповедником "Херсонес Таврический". Сегодня впервые лучшие из этих памятников опубликованы вместе, в одном издании.

Сегодня в России и Украине, как и во всем научном и музейном мире, наблюдается всплеск интереса к византийской культуре, публикуются книги и сборники статей, вводятся в научный оборот новые памятники. Хочется верить, что этот каталог будет не только важным вкладом в дело изучения византийского Херсона, но и первым такого рода совместным проектом между учеными России, Украины и Соединенных Штатов Америки, за которым последуют новые совместные публикации, выставки и полевые археологические исследования.

Алексей Левыкин
Директор Государственного Исторического музея
Москва, Россия
10.08.2011

Історія візантійського зібрання тісно пов'язана з історією самого Історичного музею. Перші 260 візантійських пам'яток з Херсонеса були передані в тільки що створений Російський Імператорський Історичний музей після Політехнічної виставки 1872 р., де працював спеціальний Севастопольський відділ. Вже в "Покажчику пам'яток" музею, виданому в 1893 р., було відмічено, що матеріали з Херсонесу повинні показувати "…головним чином історію цього міста в християнські часи, що цілком відповідає історичному значенню Херсонеса як розсадника християнства в Чорномор'ї".

Значними були надходження візантійських старожитностей від одного із засновників музею графа О.С. Уварова, що здійснював розкопки в Херсонесі: бронзовий посуд, фрагменти мозаїк, архітектурні деталі, свинцеві печатки-молівдовули. Після початку систематичних робіт К.К. Косцюшко-Валюжинича в 1888 р. в Херсонесі Імператорська Археологічна Комісія передавала в Історичний музей безліч чудових пам'яток, що прикрашають наше зібрання дотепер. Серед них прекрасна колекція бронзових хрестів-енколпіонів і образків, срібні гривни, поливний посуд і різноманітні предмети побуту.

До кінця XIX ст. належать нові надходження херсонеських старожитностей Російського Історичного музею. До найбільш ранніх з них належать невелика колекція, подарована А.С. Краузе (1887), окремі предмети із зібрань А.М. Подшивалова та С.І. Чижова, а також кілька речей із зібрання Кабінету образотворчих мистецтв Московського університету. Деякі речі, переважно коштовні, наприклад золотий перстень, "купувалися на торзі".

В 1937 р. в Історичний музей з Херсонеса були передані ювелірні вироби, серед яких представлено кілька прикрас і предметів особистого благочестя візантійської епохи (розкопки Г.Д. Бєлова). В 1946–1976 рр. в Херсонесі працювала археологічна експедиція Історичного музею під керівництвом Н.В. Пятишевої. Із цих розкопок до музею надійшла ціла низка цікавих пам'яток візантійського часу: колекція керамічного посуду, різноманітні предмети побуту, численні монети.

В цілому до візантійської доби належить більш ніж 20 тисяч знахідок з Херсонеса, що зберігаються в Історичному музеї. Деякий час в музеї існував навіть самостійний "відділ візантійських старожитностей". Сьогодні візантійські пам'ятки зберігаються в багатьох відділах музею: археології, рукописів, давньоруського живопису, дорогоцінних металів, нумізматики.

В цьому каталозі представлені лише кращі пам'ятки візантійської матеріальної культури з нашого зібрання. Деякі з цих предметів уже добре відомі фахівцям, інші публікуються вперше.

Доля розпорядилася так, що основні знахідки з Херсонеса виявилися розподіленими між трьома найбільшими музеями: Державним Ермітажем, Державним Історичним музеєм і Національним заповідником "Херсонес Таврійський". Сьогодні вперше кращі з цих пам'яток опубліковані разом, в одному виданні.

Сьогодні в Росії і Україні, як і у всьому науковому і музейному світі, спостерігається сплеск інтересу до візантійської культури, публікуються книги і збірки статей, вводяться до наукового обігу нові пам'ятки. Хочеться вірити, що цей каталог буде не тільки важливим внеском в справу вивчення візантійського Херсона, але й першим спільним проектом такого роду дослідників з Росії, України і Сполучених Штатів Америки, за яким послідують нові спільні публікації, виставки та польові археологічні дослідження.

Олексій Левикін
Директор Державного Історичного музею
Москва, Росія
10.08.2011

The history of the Byzantine collection at the State Historical Museum is closely related to the history of the museum itself. The first 260 Byzantine objects from Chersonesos were sent to the recently created Russian Imperial Historical museum after the Polytechnic exhibition of 1872, which included the work of a special Sevastopol department. The "collections guide" of the museum, which was published in 1893, already mentioned that the materials from Chersonesos should show "…primarily the history of this city in Christian times, which is quite in keeping with the historical significance of Chersonesos as the nursery of Christianity in the Black Sea region".

A considerable number of Byzantine antiquities were donated to the museum by one of its founders, Count Aleksey Sergeyevich Uvarov, who had conducted excavations in Chersonesos. These included bronze vessels, fragments of mosaics, architectural details, and lead stamps (*molybdoboulloi*). After K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich began a systematic program of investigation at Chersonesos in 1888, the Imperial Archaeological Commission sent to the Historical Museum most of the wonderful objects that decorate our collection to the present day. Among them are a beautiful collection of bronze reliquary crosses and pendant icons, silver *grivnas*, glazed pottery and various everyday objects.

New additions to the collection of Chersonesan antiquities in the Russian Historical Museum were also made around the end of the 19th century. The earliest of them are a small collection donated by A.S. Krauze (1887), individual items from the collections of A.M. Podshivalov and S.I. Chizhov, and several objects from the collection of the "Cabinet of Fine Arts" of Moscow University. Some objects – mainly valuable ones, such as a golden finger-ring – "were acquired on the market".

In 1937 pieces of jewelry were sent from Chersonesos to the Historical Museum, among which were several adornments and objects of personal piety of the Byzantine period (from the excavations of G.D. Belov). From 1946 to 1976, an archaeological expedition under the direction of N.V. Pyatysheva worked at Chersonesos. From these excavations, the museum received a number of interesting objects from the Byzantine period: a collection of ceramic vessels, various everyday objects, and numerous coins.

In total, more than 20,000 finds connected with the Byzantine period at Chersonesos are held at the State Historical Museum. At one time the museum even had a separate "Department of Byzantine Antiquities". Now Byzantine objects are stored in many departments of the museum – those of archaeology, manuscripts, old Russian painting, precious metals, numismatics.

This catalog presents only the best examples of Byzantine material culture from our collection. Some of these objects are already well known to the specialists, while others are published here for the first time.

As fate has willed, the main finds from Chersonesos are distributed among three major museums: the State Hermitage, the State Historical Museum and the National Preserve of Tauric Chersonesos. Now, for the first time, the best of these objects are published together in a single volume.

Today, in Russia and Ukraine, as in the whole scientific and museum world, there is an explosion of interest in Byzantine culture: books and collections of articles have been published, new objects have been introduced into scientific circulation. One hopes that this catalogue will be not only an important contribution to the study of Byzantine Cherson, but also the first of many such joint projects between scholars from Russia, Ukraine, and United States of America, and that it will be followed by new joint publications, exhibitions and archaeological field research.

Aleksey Levykin
Director of the State Historical Museum
Moscow, Russia
10.08.2011

ТЕХАССКИЙ УНИВЕРСИТЕТ. ОСТИН
ТЕХАСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ. ОСТІН
THE UNIVERSITY OF TEXAS AT AUSTIN. AUSTIN

The Institute of Classical Archaeology is pleased to have participated in both the production and publication of this impressive volume dedicated to the treasures of the Byzantine period from Chersonesos, the fruit of excavations carried out over the last 185 years by archaeologists from various parts of the Russian Empire and its successors, the Soviet Union and, since 1991, Ukraine. In a spirit of international collaboration, materials divided by historical circumstances between three outstanding museums are at last reunited in this volume. This volume is about the art, but I would urge the reader to visit the museum and the site to fully appreciate the context of the outstanding objects that are included in it. This handsomely designed and produced addition to the extensive bibliography, mainly in Russian, on this very important site, will be welcomed by the interested public worldwide, and become an indispensible tool for scholars who deal with this period.

Chersonesos, a Greek foundation of the 5th century B.C., became, over its two millennia of history, a democratically governed polis, an outpost of the Roman Empire, and an important centre of Byzantine administration. Through Chersonesos the Christian religion and Byzantine art reached the Kyivan Rus and the eastern Slavic world.

When, in 1992, I was invited to participate in a conference at Chersonesos on Greek colonization, my Polish colleague Alexander Wasowicz and I became the first Western archaeologists to visit Chersonesos in over 70 years. With that first visit began a love affair with this magical site and an intense collaboration that has lasted now nearly two decades. It has involved joint excavations in the uniquely well-preserved territory of the Greek polis and in the city – most recently an entire block of the medieval and earlier Roman and Greek city. It has included conservation of sites and preservation of the irreplaceable holdings of the Archive and Library of the National Preserve. Much of this effort since 2000 has been possible thanks to the generous support of the Packard Humanities Institute. Active field work in the last few years has slowed, in order to complete the publication of that research.

On that first visit, which was full of revelations, I remember being strongly impressed by the medieval collection and its thoughtfully designed and suggestive display in the main building of the 19th-century monastery; by the high quality and quantity of the remarkable sgraffito pottery with its lively and colorful decoration; and by the many objects – the preserved fabric, the jewelry, game boards, lamps, locks, and tools – that illustrated the life of a Byzantine city. Few museums in the West devote equal and loving attention to the varied aspects of life as it was lived by the ordinary citizen. It has been a great satisfaction for me and my colleagues at ICA to have been able to add significantly to the collection, and to ongoing research at a site of such considerable importance.

Over the years many friendships have grown with the staff of the Preserve and with colleagues and collaborators both in Ukraine and in Russia. It is their enthusiasm and persistence, their love of Chersonesos and their studies that were a major reason for our first involvement and a constant stimulus ever since. I would like to acknowledge in particular the organizer of this volume, Tatyana Yashaeva; Larissa Sedikova, our steadfast collaborator in the excavation of the residential quarter of Chersonesos and partner in conservation efforts; Chris Williams, who photographed many of the treasures in this volume and others, as he has been doing since 1994; Adam Rabinowitz, for his careful editing here and for the skill and enthusiasm he has brought to ICA's and the Preserve's joint Chersonesos project; and finally, Leonid Marchenko and Galina Nikolaenko, for their support and encouragement over the many years of their management of the Preserve.

It is high time that this remarkable site, and the work of its dedicated students, become better known to an international audience. The present volume is only the first, we trust, of many still to come.

Joseph Coleman Carter
Director of the Institute of Classical Archaeology
Austin, USA
18.08.2011

Институт классической археологии рад принять участие в подготовке и публикации этой впечатляющей книги, посвящённой сокровищам византийского времени из Херсонеса, которые являются плодом раскопок, проводившихся на протяжении последних 185 лет археологами из разных частей Российской империи и её наследников – Советского Союза и, с 1991 г., Украины. В духе международного сотрудничества материалы, которые исторические обстоятельства разделили между тремя музеями, наконец, снова соединились в этой книге. Эта книга об искусстве, но я посоветовал бы читателю посетить музей и памятник, чтобы полностью понять контекст тех выдающихся вещей, что в неё включены. Это изящно смакетированное издание пополнит обширную, в основном русскоязычную библиографию чрезвычайно важного памятника и, надеюсь, будет тепло принято заинтересованной публикой всего мира и станет необходимым инструментом для исследователей, изучающих данное время.

Основанный греками в V в. до н.э. Херсонес на протяжении двух тысячелетий своей истории был полисом с демократическим управлением, форпостом Римской империи и важным центром византийской администрации. Через Херсонес христианская религия и византийское искусство достигали Киевской Руси и мира восточных славян.

Когда в 1992 г. меня пригласили принять участие в конференции о греческой колонизации в Херсонесе, мы с польским коллегой Александром Васовичем стали первыми более чем за 70 лет западными археологами, посетившими Херсонес. С этой первой поездки начались мой роман с этим волшебным памятником и интенсивное сотрудничество, длящееся уже почти два десятилетия. Оно включало в себя совместные раскопки на удивительно сохранившейся сельской территории греческого полиса и на городище – в последнее время это были исследования целого квартала средневекового, раннеримского и древнегреческого города. Оно включало реставрацию памятников и сохранение уникальных коллекций архива и библиотеки Национального заповедника. После 2000 г. многие из этих проектов стали возможными благодаря щедрой поддержке Института гуманитарных исследований Паккарда. В последние несколько лет активная работа в поле замедлилась, поскольку нужно было подготовить издание результатов исследований.

Вспоминаю, как во время наполненной открытиями первой поездки я был глубоко поражён средневековой коллекцией и разумно выстроенной, заставляющей задуматься экспозицией в главном здании монастыря XIX в.; большим количеством прекрасной высококачественной керамики sgraffito с живым, разноцветным декором и многими другими вещами: сохранившимися тканями, ювелирными изделиями, игровыми досками, светильниками, замками и орудиями труда, – которые освещают жизнь византийского города. Немногие музеи на Западе уделяют столько внимания и с такой любовью относятся к различным аспектам жизни рядовых горожан. Я и мои коллеги по ИКА были очень рады полученной возможности внести свой вклад в пополнение коллекции и в продолжение исследований памятника такой большой важности.

За эти годы мы сдружились с коллективом заповедника, с коллегами и сотрудниками из России и Украины. Их энтузиазм и упорство, их любовь к Херсонесу и их исследования стали основной причиной для начала нашего сотрудничества и с тех пор остаются постоянным для нас стимулом. В частности, я бы хотел поблагодарить Татьяну Яшаеву, которая организовала подготовку этой книги; Ларису Седикову, нашего верного соратника по раскопкам жилого квартала в Херсонесе и партнёра по усилиям по реставрации; Криса Вильямса, делавшего фотографии многих сокровищ для этой и других книг, начиная с 1994 г.; Адама Рабиновица за тщательное редактирование этой работы, за те умения и энтузиазм, что он привнёс в совместный проект ИКА и заповедника; и, наконец, Леонида Марченко и Галину Николаенко за поддержку и поощрение на протяжении многих лет их руководства Заповедником.

Этот замечательный памятник и труд преданных ему исследователей давно должны были стать лучше известными международной аудитории. Верим, что эта книга станет только первой из многих публикаций.

Джозеф Коулман Картер
Директор Института классической археологии Техасского университета
Остин, США
18.08.2011

Інститут класичної Археології радий брати участь у підготовці і публікації цієї вражаючої книги, присвяченої скарбам візантійського періоду із Херсонеса, які є плодом розкопок, що здійснюються протягом 185 років археологами з різних регіонів Російської імперії і її наступників – Радянського Союзу і, з 1991 р., України. В дусі міжнародної співпраці матеріали, які історичні обставини розподілили між трьома видатними музеями, нарешті возз'єдналися в цьому томі. Ця книга про мистецтво, але я порадив би читачу відвідати музей і пам'ятку, щоб повністю зрозуміти контекст тих видатних об'єктів, що включені до неї. Цей красиво змакетований і надрукований додаток до багатої, переважно російськомовної бібліографії про дуже важливу пам'ятку буде тепло сприйнятий зацікавленою публікою у всьому світі і стане необхідним інструментом для дослідників, котрі вивчають даний період.

Заснований греками в V ст. до н.е. Херсонес протягом двох тисячоліть своєї історії був полісом з демократичним управлінням, форпостом Римської імперії і важливим центром візантійської адміністрації. Через Херсонес християнська релігія і візантійське мистецтво досягли Київської Русі і світу східних слов'ян.

Коли в 1992 р. мене запросили взяти участь в конференції з грецької колонізації в Херсонесі, ми з моїм польським колегою Олександром Васовичем стали першими західними археологами, котрі відвідали Херсонес за понад 70 років. З цього першого візиту почалися мій роман с цією чарівною пам'яткою і інтенсивна співпраця, яка триває протягом майже двох десятиліть. До неї входили спільні розкопки на аграрній території грецького поліса, що надзвичайно добре збереглася, і в місті – нещодавно це було дослідження цілого кварталу середньовічного, ранньоримського і грецького міста. Вона включала реставрацію пам'яток і збереження унікальних колекцій архіву і бібліотеки Національного заповідника. Починаючи з 2000 р. багато з цих проектів стали можливими завдяки щедрій підтримці Інституту гуманітарних досліджень Пакарда. Активна робота в полі протягом останніх декількох років була сповільнена для того, щоб завершити публікацію результатів цього дослідження.

Пам'ятаю, як протягом свого першого візиту, що був наповнений відкриттями, я був глибоко вражений середньовічною колекцією та дбайливо розробленою експозицією, що спонукає мислити, в головній будівлі монастиря XIX сторіччя; кількістю високоякісної, чудової кераміки sgraffito, її жвавим, кольоровим декором і багатьма об'єктами: тканиною, що збереглася, ювелірними виробами, ігровими дошками, світильниками, замками і знаряддями праці, – які висвітлюють життя візантійського міста. Лише деякі музеї на Заході приділяють стільки уваги і з такою любов'ю ставляться до різних аспектів життя звичайних городян. Для мене і моїх колег з ІКА є великим задоволенням мати можливість зробити свій внесок у наповнення колекції і продовження досліджень пам'ятки такої значної ваги.

За ці роки ми затоваришували з колективом заповідника та колегами і співробітниками в Україні і Росії. Їх ентузіазм і завзятість, їх любов до Херсонеса і їх дослідження були головною причиною початку нашої співпраці і є постійним стимулом для нас з тих пір. Зокрема, я хотів би подякувати Тетяні Яшаєвій, людині, котра організувала підготовку цієї книги; Ларисі Седіковій, нашому вірному співробітнику в розкопках житлового кварталу в Херсонесі і партнеру в зусиллях по реставрації; Крісу Вільямсу, котрий сфотографував багато скарбів для цієї і інших книг, починаючи з 1994 р.; Адаму Рабіновіцу, за його обережне редагування цієї роботи та за вміння і ентузіазм, які він приніс у спільний проект ІКА та заповідника в Херсонесі; і, нарешті, Леоніда Марченка і Галину Ніколаєнко за їх підтримку і заохочення протягом багатьох років їх керівництва Заповідником.

Ця чудова пам'ятка і робота її відданих дослідників вже давно мали бути краще відомими міжнародній аудиторії. Віримо, що цей том буде тільки першим з багатьох опублікованих.

Джозеф Коулмен Картер
директор Інституту класичної археології Техаського університету
Остін, США
18.08.2011

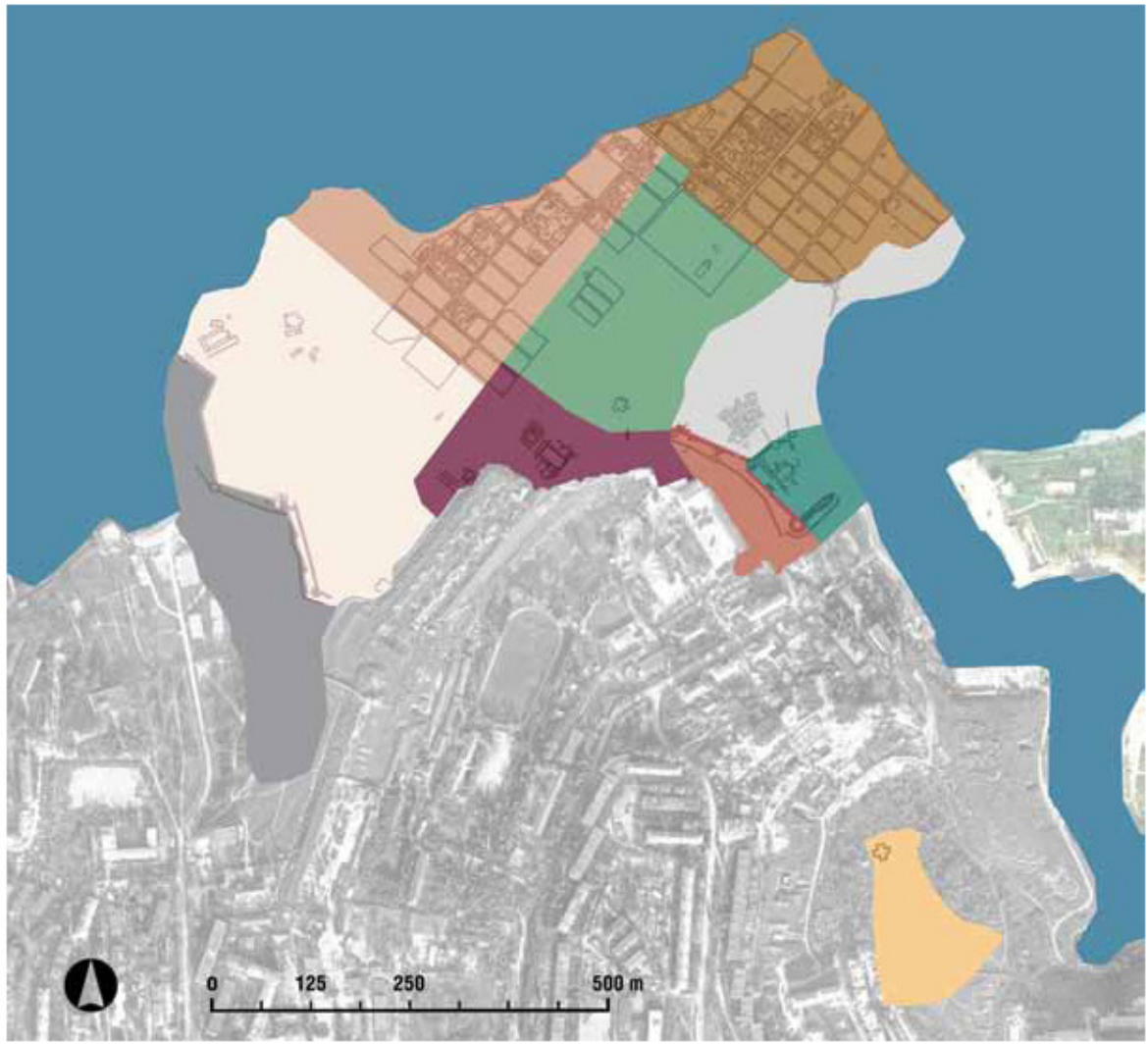

РАЙОНЫ РАСКОПОК

- Северо-восточный район
- Северный район
- Западный район
- Центральный район
- Южный район
- Портовый район
- Юго-восточный район: “Цитадель”
- Юго-восточный район: оборонительные стены и прилегающий некрополь
- “Загородный крестообразный храм” и прилегающий некрополь
- Западный некрополь

РОЗКОПАНІ ДІЛЯНКИ

- Північно-східний район
- Північний район
- Західний район
- Центральний район
- Південний район
- Портовий район
- Південно-східний район: “Цитадель”
- Південно-східний район: оборонні стіни і прилягаючий некрополь
- “Заміський хрестоподібний храм” і прилягаючий некрополь
- Західний некрополь

EXCAVATION AREAS

- North-eastern Area
- Northern Area
- Western Area
- Central Area
- South Region
- Port Area
- South-eastern Area: “Citadel”
- South-eastern Area: defensive walls and adjoining necropolis
- “Church Outside the City Walls” and adjoining necropolis
- Western Necropolis

ВИЗАНТИЙСКАЯ АРХЕОЛОГИЯ ХЕРСОНЕСА ТАВРИЧЕСКОГО

ТАТЬЯНА ЯШАЕВА

Ailleurs, on demande à l'archéologue d'avoir une imagination historique,
ici on demande à l'historien d'avoir une imagination archéologique
car l'événement est accident et le passé stratification.

Если мы требуем иногда исторического воображения от археолога,
то тут археологическое воображение требуется от историка,
ибо прошлое складывается из слоев, а события случайны и редки.

Жильбер Дагрон*

Херсонес Таврический, основанный греками в V в. до н.э. на северных берегах Понта Евксинского, непрерывно существовал почти две тысячи лет. В средневековую эпоху он вошел под именем Херсон. Херсонес-Херсон относится к числу памятников, историю которых "пишет" археология. Письменных свидетельств сохранилось немного, поэтому археологические артефакты стали основными, а в ряде случаев единственными источниками, позволяющими реконструировать те или иные политические, экономические и культурные процессы в жизни древнего города. В 1827 г. на городище были проведены первые раскопки, а в 2012 г. археология Херсонеса отметит свой 185-летний юбилей. В русле общей археологии Херсонеса зародилась и развивалась его византийская археология.

История и специфика этой научной дисциплины, ее современное состояние отражены в публикациях ряда медиевистов (Frend 1966; Karpov 1987, 207–212; *Vizantinovedenie* 1991; Zanini 1994; Bogdanova 1995, 104–116; Khrushkova 1995, 38–39; 1998/2, 308–315; 2000/1, 94–105; 2000/2, 217–245; 2001/1, 192–211; 2001/2, 5–13; 2004/1, 270–274; 2004/2, 167–194; 2005/2, 271–280; Musin 1995, 13–17; Romančuk, Shandrovskaya 1995; Sazanov 1996, 5–13; Saint-Roch 1998, 202–206; Medvedev 2000, 30–47 и др.; см. с лит.: L. Belyaev 2004, 232–252; Musin 2006, 163–222; Jeffreys, Haldon, Cormack 2008, 3–20). В византийской археологии как разделе византиноведения, изучающем материальные памятники византийской культуры, выделяются два основных направления: церковная археология и археология повседневности, включающие в себя соответственно археологию храмов и монастырей, церковной утвари и предметов личного благочестия, паломничеств и реликвий, погребений, археологию жилых кварталов и производственных комплексов, археологию фортификации (L. Belyaev 2004, 232–251). Большинство этих направлений, как правило, тесно переплетены и взаимосвязаны между собой.

*Dagron 2000, 289, 294.

В настоящей статье представлен краткий обзор наиболее показательных исследований в области византийской археологии Херсона, прошедшей с начала своего возникновения несколько этапов:

1827–1875 гг. – период бессистемных непрофессиональных раскопок;

1876–1919 гг. – исследования Одесского общества истории и древностей и Императорской Археологической Комиссии;

1920–1990 гг. – советский период:

1920–1940 гг. – период до Второй мировой войны;

1941 – первая половина 1980-х гг. – военный и послевоенный периоды;

1985–1991 гг. – период перестройки;

1992 г. – настоящее время – постсоветский период.

I. ЦЕРКОВНАЯ АРХЕОЛОГИЯ

Термин "церковная археология" употребляется преимущественно в отечественной традиции; в западноевропейской науке существует родственное понятие – "христианская археология", охватывающая, как правило, IV–VII вв. В XIX – начале XX вв. церковная археология отдавала приоритет исследованиям литургики и материальным памятникам Церкви эпохи Средневековья и Нового времени (L. Belyaev 2004, 247). Современная церковная археология ставит более широкие задачи, не ограниченные только "церковными древностями": ее хронологические рамки расширяются вплоть до XIX в. Показательно, что в постсоветский период эта важная научная дисциплина переживает обновление: она вышла из стен православных учебных заведений, ею занимаются в университетах, Институтах Академии наук, музеях (Khrushkova 2001/1, 192–211).

Археология храмов

Археологический дебют Херсонеса 1827-го года имел выраженный церковно-археологический характер. Главной задачей первых раскопок были поиски места крещения киевского князя Владимира. Раскопки двух базилик (одна из которых – "Базилика Крузе" – названа по имени ее первооткрывателя) и крестовидного храма на агоре положили начало не только общей, но и византийской археологии Херсонеса Таврического.

Церковно-археологическое направление преобладало и в период изысканий Одесского общества истории и древностей (1876–1886), в исследовательской программе которого подчеркивалась необходимость "систематически раскрывать следы византийского Херсона, его храмов, а из извлеченных архитектурных предметов, разнообразных ваяний и вещей создать христианский музей" (Grinevich 1927/3, 19). В этот период Д.М. Струковым были проведены первые архитектурно-литургические исследования древних церквей Крыма, запрещенные после 1920 г. (Strukov 1876).

В деятельности Императорской Археологической Комиссии (1887–1914) особо значимыми представляются 1888–1907 гг., когда заведующим раскопками в Херсонесе был назначен К.К. Косцюшко-Валюжинич, которому в церковной археологии Херсонеса принадлежит особое место, отмечавшееся еще его современниками. "За десять лет им были достигнуты чрезвычайно разносторонние и во многих отношениях блестящие результаты, – писал в 1889 г. председатель Археологической Комиссии граф А.А. Бобринский; – в исследованных участках города он открыл в разные годы 20 храмов и часовен". К.К. Косцюшко-Валюжиничу принадлежит честь открытия пяти базилик: "Базилики в базилике" (1889), "Базилики на холме" (1890), "Западной базилики" (1891, 1892, 1895, 1901), "Северной базилики" (1891–1893, 1896), "Базилики А" в епископском комплексе; двух крестовидных храмов: "Храма с ковчегом" (1897) и "Загородного крестообразного храма" (1902); храма на Девичьей горе (1902), храма у 18 куртины (1905), "Четырехапсидного храма" (1906), т.н. "Базилики Лаврентия-Леонтия" (1907), нескольких малых церквей в поздневизантийских кварталах города; кроме того, он провел доследование базилики на агоре (1890–1892, 1896), "Базилики Крузе" (1891), "Уваровской базилики" (1892, 1901, 1902, 1904, 1906).*

*Отчеты о раскопках К.К. Косцюшко-Валюжинича см.: www.kostsyushko.chersonesos.org.

Преемником К.К. Косцюшко-Валюжинича стал Р.Х. Лепер (1908–1914), продолживший исследование "Уваровской базилики" (1908, 1910), "Четырехапсидного храма" (1909), "Подземного храма" на Главной улице (1911, 1912), открывший новую "Восточную базилику" (1908–1909).

В 1920–1940 гг. археология храмов, как и церковно-археологическое направление в целом, пришла в упадок (L. Belyaev 2004, 236). В 1917 г. в бывшей Российской империи была провозглашена Советская власть с новой атеистической идеологией, установившая жесткий контроль над наукой. В сложившейся ситуации византиноведение было обречено. Как отмечал выдающийся российский византолог И.С. Чичуров, "в глазах власти оно было скомпрометировано двояко, и своей конституирующей связью с православием и своей в такой же степени определяющей связью с самодержавием" (Bolshakov 2004). В соответствии с проводившейся политикой стали закрываться византиноведческие отделения университетов и академий, специальные периодические издания. Но подлинная катастрофа наступила после смерти Ф.И. Успенского (1928) и В.Э. Регеля (1932), когда под запрет попало само слово "Византия" (с 1928 по 1938 гг. его можно было употреблять только в кавычках), крупнейшие византинисты подвергались репрессиям (Н.П. Лихачев, В.Н. Бенешевич), многие были вынуждены эмигрировать (Н.П. Кондаков, В.Г. Василевский, Г.В. Флоровский, А.В. Карташев, А.А. Васильев, А. Грабар, Д. Оболенский, Г.А. Острогорский) (Medvedev 2000, 35–36; Popov, Chichurov 2004, 399; S. Ivanov 2010). Все это, конечно, не могло пройти бесследно для отечественного византиноведения. "Этот "исход" как маститых ученых, так и талантливой молодежи, опустошил русское византиноведение, обогатив в то же время западное" (Medvedev 2000, 36).

Несмотря на разгром византиноведения в СССР в конце 1920-х – начале 1930-х гг., ударивший и по развитию византийской археологии, раскопки византийских памятников в Херсонесе не прекращались. В определенной степени это было связано со стратиграфической спецификой херсонесского городища, когда невозможно было выйти на античные слои, не сняв лежащие выше средневековые. В этот период на территории города исследовались три базилики (1930-е гг.), проводились обмеры и картографирование христианских пещерных памятников в городском предместье на Гераклейском полуострове (1920-е гг.) (*Materialy* 1924–1928; Grinevich 1927/1, 268–272; Smolin, Belov 1930; Belov 1938, 80–138; 1941, 224–232; 1948, 5–17).

В годы Второй мировой войны (1941–1945) запреты на византинистику и церковную археологию в СССР ослабли и Херсонес-Херсон с этого времени стал главным полигоном исследования как христианских памятников, так и византийского города в целом (Medvedev 2000, 38; L. Belyaev 2004, 236).

В 1950–1980-х гг. изучение византийских древностей Херсона продолжалось, но культовые сооружения по-прежнему рекомендовалось рассматривать только с архитектурно-археологических, искусствоведческих и обязательно классовых позиций. Огромный вклад в исследование памятников крымского средневековья в этот период внес А.Л. Якобсон. Если К.К. Косцюшко-Валюжинич – всеми признанный "патриарх" общей археологии Херсонеса, то А.Л. Якобсона по праву можно назвать основоположником его византийской археологии. В двух монографиях "Средневековый Херсонес (XII–XIV вв.)" и "Раннесредневековый Херсонес. Очерки истории материальной культуры", опубликованных в 1950-х гг., ученый впервые обобщил и классифицировал накопленные за годы раскопок артефакты византийской эпохи (Yakobson 1950; 1959/1). Эти фундаментальные труды и сегодня остаются настольными книгами историков византийского Херсона. Безусловно, новые археологические находки, более совершенные методы научного анализа с активным привлечением междисциплинарных исследований позволяют внести коррективы в некоторые положения ученого, но основные выводы А.Л. Якобсона, заданные им направления исследований, наконец, сам "жанр очерков", в котором была изложена история византийского Херсона, так или иначе отражаются в публикациях современных авторов.

В рассматриваемый период раскопки христианских памятников на херсонесском городище становятся более масштабными. С.Ф. Стржелецкий (1949–1950) и Е.Н. Жеребцов (1956–1957) доследовали "Базилику 1935 г.", Е.Г. Суров – "Западную базилику" (1959–1961); Л.Г. Колесникова открыла "Храм с аркосолиями" (1963–1964), С.А. Беляев доследовал "Базилику на холме" (1973–1977) и "Подземный храм" на Главной улице (1980), О.И. Домбровский и В.А. Кутайсов – "Четырехапсидный храм" (1977–1979), "Западную базилику" (1979), атриум "Уваровской базилики" (1977) (Strzheletskiy 1950; Zherebtsov 1957, 1–17; Surov 1963; Kolesnikova 1978, 160–172; S. Belyaev 1989, 171–181; 1994, 7–47; Kutaysov 1982, 155–170; Dombrovskiy 2004/2, 11–31). Значительно обогатили церковную археологию Херсона исследования С.Г. Рыжова, который за тридцать пять лет открыл восемь малых квартальных храмов, доследовал в процессе реставрационных работ семь базилик: "Восточную", "Уваровскую", "Северную", "Базилику в базилике", "Базилику 1932 г.", базилику, крестовидный и крестовокупольный храмы на Главной площади, "Шестистолпный храм" на северном берегу (Ryzhov 1997, 290–299; 2001, 290–311; 2004, 160–166). В общей сложности С.Г. Рыжов исследовал двадцать христианских памятников, что можно сравнить только с подвижнической археологической деятельностью К.К. Косцюшко-Валюжинича.

Во время перестройки и в постсоветский период, когда атеистическая цензура стала более лояльной по отношению к науке, а затем была окончательно снята, началось в полном объеме возрождение церковной археологии. Ученые, освободившись от идеологического прессинга, получили возможность интерпретировать христианские памятники более объективно, рассматривая не только стратиграфические, историко-архитектурные, искусствоведческие, но и литургические аспекты. Вопрос о необходимости вернуться к архитектурно-литургическому анализу храмов Херсона в 1980-х гг. был поставлен С.А. Беляевым и получил развитие в конце XX – начале XXI вв. в исследованиях отечественных и зарубежных специалистов, пересмотревших и уточнивших хронологические рамки и функциональное назначение ряда культовых христианских памятников, причем не только вновь открытых, но и давно известных и, казалось бы, хорошо изученных (Lositskiy 1988, 27–36; S. Belyaev 1989, 171–181; 2002, 34–36; Romančuk 1990, 165–171; Zavadskaya 1996, 94–105; 1997, 304–311; 2000/1, 77–90; Sazanov 2000/1, 276–316; Gaydukov 2004, 51–63; Kalinowski 2004, 203–208; Sorochan 2005/2, 711–937; Vinogradov, Gaydukov, Zheltov 2005, 72–80; Khrushkova 2007/2, 211–237; Khroushkova 2008, 141–158 и др.).

После снятия "железного занавеса" на херсонесском городище появились первые международные экспедиции, в том числе церковно-археологические. В 1994 г. украинские и американские археологи М.И. Золотарев, Э. Оверман и Р. Макленнан обратились к культовому сооружению на северном берегу городища, предшествовавшему "Базилике 1935 г.", и интерпретировали его как синагогу (Overman, MacLennan, Zolotarev 1997, 57). Через четыре года (1998) украинско-австрийская экспедиция, возглавляемая М.И. Золотаревым и Р. Пиллингер, возобновила раскопки "Базилики Крузе" в Восточном районе городища (Raskopki 2003, 229–247). В 2001–2003 гг. украинско-польская экспедиция под руководством Е.Ю. Клениной и А. Бернадского в Западном районе доследовала "Пятиапсидный храм" и открыла новый "Трехапсидный храм" (Biernacki, Klenina 2006/1, 38–39). В 2001–2006 гг. в Южном районе городища проводила исследования украинско-итальянско-американская экспедиция, которую возглавляли Л.В. Седикова (2001–2006), П. Артур (2001–2002), А. Рабиновиц (2004–2006), выявившая при раскопках квартала небольшой квартальный храм с прилегающим некрополем (Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 233; 2010, 460).

Археология монастырей и мемориев

Первые исследования в этой области были начаты в период деятельности Императорской Археологической Комиссии. В конце XIX – начале XX вв. К.К. Косцюшко-Валюжинич раскопал небольшой загородный скит на м. Виноградный (1896) и два монастырских комплекса: на островке в Казачьей бухте (1890) и на берегу Каран-

тинной бухты (1902) (Kostsyushko-Valyuzhinich 1891/1, 58–60; 1893/1, 36–37; 1904/1, 15–17). Д.В. Айналов и А.Л. Бертье-Делагард, проанализировав письменные источники, предложили рассматривать два последних памятника как монастырьки-мемории, хранившие память о святых римских папах Клименте и Мартине (Bert'e-Delagard 1893/2, 58–64; Markevich 1909, 105–114; Aynalov 1915, 5–24).

В 1920 – первой половине 1980-х гг. ученые, как отмечалось выше, проводили преимущественно архитектурно-искусствоведческие исследования монастырских комплексов. Но и в этих вынужденных идеологических рамках появлялись выдающиеся работы, к числу которых, в первую очередь, следует отнести исследования А.Л. Якобсона и О.И. Домбровского, посвященные мозаикам херсонских храмов и мемориев (Dombrovskiy 1959, 207–228; Yakobson 1959/1, 222–247, fig. 116–128). В конце XX – начале XXI вв. исследователи вновь вернулись к этим памятникам, уточняя их хронологию, функциональное назначение, внутренний уклад монастырской жизни (Dombrovskiy 1993, 289–319, pl. XXI, fig. 1–29; Zavadskaya 1996, 94–105; 1997, 304–311; 2002, 251–272; Kutaysov, Yurochkin 1997, 53–55; Sazanov 2000/1, 276–316; 2004, 202–210; Sorochan 2004, 211–232; 2006/1, 223–230; 2009/2, 168–178; 2010/3, 463–494; Fomin 2005, 132; Khrushkova 2005/1, 393–420; Yashaeva 2007/1, 197–215; R. Smirnov 2008, 225–260).

С 1989 г. началось плановое исследование загородных монастырских комплексов, наземных и пещерных, расположенных в предместье Херсона на Гераклейском полуострове (Yashaeva 1994, 71–81; 1995, 146–151; 1997, 93–95; 2006, 321–360).

Археология церковной утвари и предметов личного благочестия органично переплетается с исследованиями храмов и монастырей. Многие ценные артефакты этого круга: процессионные кресты, энколпионы и тельники, подсвечники, лампады и лампадофоры, иконы и образки, кацеи, реликварии и др. – происходят из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (конец XIX – начало XX вв.): Кат. №№ 6, 38, 43, 45, 46, 48, 69, 97–99, 103–105, 131, 132, 137, 140, 142, 143, 146–149, 154, 158, 159, 170, 171, 174, 177, 179–182, 187, 188, 191, 193–195, 198, 203, 205, 207, 216, 316, 369, 370, 372, 414. Остается только сожалеть, что большинство из этих предметов в настоящее время являются беспаспортными, а значит, оторванными от историко-археологического контекста. Несмотря на то, что корпуса христианских древностей византийского Херсона пока не существует, отдельные, наиболее яркие находки периодически публикуются (Belov 1958, 203–207; 1960, 257–263; Bank 1968, 265–268; 1978/2, 65–67, 94–108; Kolesnikova 1978, 160–172; Zalesskaya 1982/2, 56–59; 1984/2, 60–62; Matantseva, Sorochan 1992, 90–96; Putsko, Ryzhov 1995, 161–167; Sedikova, Sidorenko 1996, 106–110; Korobkov 1999, 303–309; Putsko 1999, 165–171; Romančuk 2006, 137–143; Zalesskaya 2006/3, no. 28, 29, 35, 58, 64, 229, 230, 263, 296, 591, 592, 600; Stepanenko 2007, 216–220; Dem'yanova 2008, 133–160; Ushakov, Yashaeva 2009, 195–200).

Археология паломничества

Особая область церковной археологии – изучение паломничества как историко-культурного явления; в ней прослеживаются два направления: исследование паломнических центров и типов памятных паломнических предметов – евлогий (L. Belyaev 2004, 249–250). Определение Херсона как одного из малых средневековых паломнических центров прозвучало в работах В.Н. Залесской, Н.М. Богдановой, Т.Ю. Яшаевой (Zalesskaya 1988/3, 204–207; Bogdanova 1991/2, 38–41; Yashaeva 2002, 155–158). Наиболее конкретные сведения о маршрутах херсонских пилигримов дают евлогии, направленное изучение которых началось в конце XX – начале XXI вв. (Zalesskaya 1988/3, 204–207; 1998/2, 99–100; 2005/2, 29–35; 2010, 182–186; Yashaeva 2005/1, 201–206; Pritula 2006/1, 108–109; Jašaeva 2010, 479–491).

Археология погребений

Раскопки некрополей – безусловно, одно из важнейших направлений археологии, так как перемены, происходившие в религиозной или этнополитической ситуации

того или иного региона, в первую очередь отражались в изменениях характера погребального обряда. Археологическое изучение херсонесских некрополей, в том числе византийской эпохи, было начато в период деятельности Одесского общества истории и древностей и Императорской Археологической Комиссии (Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/1, 15–17; Rostovtsev 1914; Skubetov 1918, 289–296; Leper 1927, 187–256). Раскопки позднеантичных и раннесредневековых погребений некрополя в советский довоенный период проводили Н.И. Репников (1927), Г.Д. Белов (1932, 1935), А.К. Тахтай (1937), в годы Второй мировой войны – А.К. Тахтай (1942), в послевоенное время – Г.Д. Белов (1948) (Repnikov 1927, 147–186; Belov 1938, 113–129; 1941, 232–240; 1953/1, 237–254; Takhtay 1947, 123–126; 1948, 19–43).

Первая обобщающая работа по материалам некрополей ранневизантийского времени принадлежит А.Л. Якобсону (1950-е гг.). Ученый выделил несколько типов христианских погребальных сооружений и погребального обряда в целом, сделал обзор наиболее характерных групп инвентаря (Yakobson 1959/1, 248–281). Направленное изучение херсонесских погребений, включая раннехристианские склепы, с 1970-х гг. возобновил В.М. Зубарь, продолживший раскопки Западного и Юго-восточного загородных некрополей. Исследователь выявил конструктивные особенности христианских склепов Херсонеса, их главные отличия от языческих, впервые поставил проблему датировок раннехристианских росписей (Zubar 1982; 2009/2, 18–23). Широкую известность получил расписной склеп Юго-восточного некрополя с изображением павлинов и чаши, открытый в 1998 г. (Otchet 2000, 144–154). С 2006 г. планомерные раскопки Юго-восточного некрополя проводят Е.Я. Туровский, А.А. Филиппенко, М.В. Ступко, открывшие двенадцать новых раннехристианских склепов с росписями и надписями (Turovskiy 2006, 281–290; Stupko, Turovskiy, Filippenko 2007, 189–192; Turovskiy, Filippenko, Stupko 2007, 387–388; Turovskiy, Filippenko 2010, 274–289). В XXI в. появились новые интерпретации раскопанных ранее христианских погребальных комплексов, а также специальные исследования, посвященные вопросам трансформации взглядов на восприятие смерти жителями Херсонеса в переходный позднеантичный – раннесредневековый период, формирования и функционирования внутригородских и загородных христианских кладбищ и др. (Sazanov 2001/2, 38–46; 2004, 202–210; Fomin 2004, 74–75; 2009; Khrushkova 2005/1, 393–420; Sorochan 2005/2, 1031–1095; Mogarichev 2008, 82–90; Filippov 2009, 193–232; Zavadskaya 2009, 89–131).

Важное место в современной археологии погребений занимают ***антропологические исследования,*** дающие возможность определить не только пол и возраст, врожденные и приобретенные аномалии костных скелетов, но также прижизненные заболевания и характер питания жителей Херсона (Ryzhov 2001, 296; Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 233–242, fig. 31–47; 2010, 460–471, fig. 31–47). Исследования антропологического материала позволили Т.А. Назаровой и А.В. Иванову сделать некоторые выводы относительно этнического состава населения средневекового города (Nazarova 1986, 70–75; 1990, 14; A.V. Ivanov 2005, 1627–1639).

Отдельное направление в археологии погребений – ***изучение почитания мощей святых,*** истории их переносов и оформления поклонения (L. Belyaev 2004, 250). Такого рода изыскания часто опираются не только на археологические артефакты, но и на источниковедческий анализ текстов, у истоков которого в византийской археологии Херсона стояла блестящая плеяда ученых: Д.В. Айналов, А.А. Шахматов, С.П. Шестаков, В.В. Латышев, П. Лавров, – оставивших в конце XIX – начале XX вв. замечательные исследования о херсонесских святых, не утратившие своей научной ценности и в XXI в. (Latyshev 1906; 1913, 75–88; Shestakov 1906; 1908/1, 215–226; 1908/2; Shakhmatov 1908, 1029–1153; Lavrov 1911; Aynalov 1915, 5–24).

После долгих десятилетий молчания историки вновь обратились к древним текстам. А.И. Романчук, С.А. Беляев, С.Б. Сорочан, сопоставляя данные агиографии и археологии, предложили различные версии

херсонского маршрута Константина Философа с мощами св. Климента в 861 г. (Romančuk 1990, 165–168; S. Belyaev 1999, 31–32; 2001, 23–39; Sorochan 2005/2, 822–826). О.Р. Бородин опубликовал новый перевод писем римского папы Мартина, умершего в херсонской ссылке в 655 г. (Borodin 1991, 173–190). Оригинальная интерпретация текста "Житий семи херсонских епископов" в 1994 г. была высказана К. Цукерманом, установившим, в правление каких императоров происходила миссионерская деятельность того или иного епископа (Zuckerman 1994, 545–561). В XXI в. переводы некоторых нарративных источников, включавших жизне-описания святых, связанных с Херсонесом-Херсоном, переиздал С.Б. Сорочан, снабдив их расширенными комментариями (Sorochan 2005/2, 1233–1584). С 2000 г. различные аспекты житийных текстов разрабатываются группой российских ученых в рамках проекта РАН "Жития херсонесских святых как источник становления христианства в Херсонесе" (06-04-00481а) (S. Belyaev 2009/1, 146–157; 2009/2, 90–108; S. Belyaev, Kamenev, Kameneva 2009, 52–69; Chernysheva 2009, 118–138; Sarab'yanov 2009, 109–117; Vereshchagin 2009, 70–89). В 2010 г. А.Ю. Виноградов заново перевел все изданные на тот момент версии "Житий херсонских епископов" и, сравнив их данные со сведениями Константина Багрянородного и херсонесской эпиграфики, отнес время составления "Житий" к концу V – началу VI вв. (Vinogradov 2010).

Христианская топография

Постоянное пополнение археологической базы данных стимулировало развитие христианской топографии Херсона, у истоков которой стояли Д.В. Айналов – автор первого свода херсонских христианских храмов – и В.В. Латышев, впервые предпринявший попытку определить по данным агиографии локализацию на городище некоторых раннехристианских сакральных памятников Херсона (Aynalov 1905; 1915, 5–24; Latyshev 1906). Разработкой различных топографических аспектов в последующие годы занимались Pülz (1998, 45–78), Завадская (Zavadskaya 1998, 327–343), Беляев (S. Belya-ev 1999, 3–49), Jastrzebowska (1999, 475–520), Романчук (Romančuk 2000, 60–85), Пелин (Pelin 2001), Болгов (Bolgov 2002, 11–24), Лосицкий (Lositskiy 2002, 167–169), Хрушкова (Khrushkova 2004/2, 192–193), Сорочан (Sorochan 2005/3, 157–162; 2009/1, 170–193; 2010/1, 225–229), Бернацки, Кленина (Biernacki, Klenina 2006/1, 37–58), Кленина (Klenina 2008, 64–78) и др.

Закономерным результатом многолетних полевых исследований стало появление в XXI в. обобщающих работ церковно-археологического характера. В 2000 г. вышла в свет монография А.И. Романчук "Очерки истории и археологии византийского Херсона", в которой рассмотрена культовая архитектура Херсона, дан полный список открытых раскопками храмов и часовен (Romančuk 2000, 60–85). В 2004 г. издан коллективный трехтомный труд украинских и польских ученых "Архитектура ранневизантийских сакральных построек Херсонеса Таврического": I т. – "Ранневизантийские сакральные постройки Херсонеса Таврического" (*The Early-Byzantine Churches* 2004); II т. – "The Early-Byzantine Church Architecture of Chersonesus Taurica" (Biernacki 2009); III т. – "Византийские мозаики Херсонеса Таврического" (Dombrovskiy 2004/1). Христианским комплексам посвящена одна из глав двухтомного издания С.Б. Сорочана, отражающего раннесредневековую историю Херсона (Sorochan 2005/2, 680–1028). Важные новые идеи опубликованы в монографиях и статьях Л.Г. Хрушковой, в которых дан детальный анализ как самих памятников, так и связанных с ними специальных исследований (Khrushkova 2004/2, 167–194; 2007/2, 211–237 и др.).

II. АРХЕОЛОГИЯ ПОВСЕДНЕВНОСТИ

Херсонес-Херсон дает уникальную возможность изучения различных сфер повседневной жизни провинциального византийского города в его развитии: от ранне- до поздневизантийского времени. В этой области разрабатываются такие основные направления, как археология производственных и хозяйственных комплексов, жилых кварталов и общественных сооружений.

Археология производственных и хозяйственных комплексов

Впервые аналитический обзор ремесел и промыслов Херсона всего средневекового периода был сделан в середине XX в. А.Л. Якобсоном (Yakobson 1950, 101–166; 1959/1, 300–331). В 1991 г. Н.М. Богданова рассмотрела эту сферу экономической жизни города X–XV вв. (Bogdanova 1991/1, 23–54). В 2000 г. А.И. Романчук обобщила имеющиеся письменные свидетельства и археологические источники, отражающие данный аспект, в том числе полученные в результате раскопок последних лет (Romančuk 2000, 102–130). Серьезную работу в 2008 г. проделала Л.А. Голофаст, систематизировав и сведя воедино все артефакты, касающиеся ремесел и промыслов, из закрытых комплексов Херсона, образовавшихся в результате пожара XIII в. (Golofast 2008, 345–384).

Керамическое производство. Трудно переоценить значение выявленных раскопками керамических комплексов, которые, как правило, являются основным, а порой единственным датирующим материалом. В разные годы в Херсоне были открыты керамические печи, свидетельствующие о местном гончарном производстве (Yakobson 1941, 53–62; 1950, 153–166; Borisova 1960, 16–21; Romančuk 1971, 119–122; S. Belyaev 1977, 6–11; Ryzhova 1982, 149–156; Sedikova 1995/1, 434–440).

Первое фундаментальное исследование тарных, хозяйственных и столовых сосудов из раскопок Херсона, ставшее основой всех последующих отечественных классификаций, принадлежит А.Л. Якобсону (Yakobson 1950, 102–111; 1979). В 1970-х гг. группа исследователей разработала типологию херсонских амфор из раскопок Херсона, являвшуюся десятилетиями одним из самых востребованных каталогов тарной керамики региона (Amfory 1971, 81–101). В 1995 г. А.И. Романчук, С.В. Сазанов, Л.В. Седикова создали новую классификацию амфор, важное преимущество которой – привлечение материалов из закрытых комплексов Херсона, в том числе датирующихся VII–IX вв., периодом так называемых “темных веков” (Romančuk, Sazanov, Sedikova 1995). Керамические комплексы – одна из приоритетных тем публикаций современных исследователей Херсона (Sazanov 1991, 60–71; 2001/1, 229–256; Ryzhov, Sedikova 1999, 312–329; Golofast, Ryzhov 2000, 78–117; 2003, 182–260; Romančuk 2000, 169–176; 179–184; Ginkut 2002, 24–31; Golofast 2003, 96–115; Klenina 2010, 1005–1014 и др.).

Наряду с тарной изучается строительная керамика, типология которой впервые была разработана также А.Л. Якобсоном (Yakobson 1950, 117–153; 1979, 25–28, 64–70, 93–108, 147–157). Результаты многолетнего изучения этой группы гончарной продукции в 2004 г. изданы А.И. Романчук (Romančuk 2004/2).

Ряд работ посвящен ранневизантийской краснолаковой керамике из раскопок Херсона (S. Belyaev 1968, 31–39; 1972, 122–125; Diatroptov 1998, 98–103). В 1990-х гг. А.И. Романчук и А.В. Сазанов разработали ее классификацию, Л.А. Голофаст составила каталог штампов (Romančuk, Sazanov 1991; Golofast 1996, 77–84; 2002, 135–216).

Массовым материалом в слоях X–XIII вв. является глазурованная керамика, первое капитальное исследование которой, включавшее в себя хронологию, типологию, центры производства, принадлежит А.Л. Якобсону (Yakobson 1950, 166–227; 1959/1, 332–357). В последующие годы отдельным группам средневековой глазури из раскопок Херсона и его округи были посвящены специальные публикации (Talis 1960, 125–139; Zalesskaya 1985; Danilenko 1991, 46–64; Sedikova 1998, 646–650; Ryzhov, Golofast 2000, 251–265; Sazanov 2000/2, 118–145; Alekseenko, Ginkut 2003, 67–72; Romančuk 2003/1; 2003/2, 261–276; 2005/2, 93–109; Ginkut 2005, 19–36; Ryzhov 2005, 62–69; Ushakov 2005, 70–92; Yashaeva 2005/3, 247–256).

Металлопроизводство. Следы железоделательного ремесла раннесредневекового времени были зафиксированы в Северо-западном (1961) и Портовом (1968) районах городища (Surov 1961/2, 98; Kadeev 1968, 3, 7; Romančuk 2000, 112–113). Остатки мастерских по производству свинцовых изделий выявлены в Западном и Северном районах (Belov, Strzheletskiy 1953, 87; Golofast 2007, 123). Уникальные данные о работе городской кузни получены в результате археологических изыска-

ний в квартале Южного района городища (Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 211, 212, fig. 15, 16; 2010, 441, 442, fig. 15, 16). Технология и продукция металлопроизводства в византийском Херсоне описана А.Л. Якобсоном в 1950-х гг. (Yakobson 1959/1, 322–331). Через 50 лет Л.А. Голофаст, уточнив датировки артефактов, рассмотрела состояние металлообрабатывающего ремесла в Херсоне накануне катастрофического пожара XIII в. (Golofast 2008, 346–348). Периодически исследователями публикуются различные группы изделий из металла: от бронзовых поясных наборов, ременных гарнитуров и фибул до железных строительных инструментов (Aibabin 1982/1, 190–199; Gavritukhin 2002, 217–228; Denisova 2009, 65–70).

Стеклоделие. Краткий обзор стеклоделия в Херсоне X–XV вв. был сделан в 1990-х гг. Н.В. Богдановой (Bogdanova 1991/1, 39–40). Фундаментальное исследование изделий из стекла ранневизантийского времени принадлежит Л.А. Голофаст, которая привлекла для датировок материалы из закрытых комплексов Херсона, определила импорт и местное производство, технику, использовавшуюся местными стеклоделами (Golofast 1998, 312–326; 2001, 97–260; 2009/1, 301–335).

Косторезное ремесло. Первый свод средневековых костяных изделий, включающий в себя 193 единицы, составлен А.И. Романчук (Romančuk 1981, 84–105). А.В. Шаманаев детально рассмотрел технологию обработки кости и рога по материалам раскопок одного из портовых кварталов Херсона (Shamanaev 1997, 49–66). Наиболее интересным экземплярам посвящены специальные публикации (Belov 1938, 282–283; Bank 1978/2, 82–88; 1981, 110–112; Zalesskaya 1984/2, 60–62; 1988/3, 204–207; Andreeva 2008, 333–344).

Рыболовный и рыбозасолочный промыслы. Массовые находки в средневековых усадьбах керамических и свинцовых грузил, рыболовных крючков, игл для плетения сетей свидетельствуют о распространении рыболовного промысла среди жителей Херсона. Масштабы промысла отражают рыбозасолочные цистерны, раскопанные в разных районах города (Surov 1948, 3–47; Zolotarev 1977, 27–33; Romančuk 2000, 88–101). По подсчетам А.И. Романчук из 102 цистерн, выявленных на херсонесском городище, 36 использовались для засолки рыбы в VI–X вв. (Romančuk 2000, 95).

Археология жилых кварталов и общественных сооружений

Раскопки практически всех районов городища были начаты в период деятельности Одесского общества истории и древностей и Императорской Археологической Комиссии и продолжены последующими поколениями археологов (Grinevich 1927/3, 47; Zubar 2009/1, 144–280). Многолетние исследования показали, что планировка византийского города за редкими исключениями совпадала с античной: сохранялась прежняя сеть прямоугольных кварталов, направление улиц, локализация площадей (Yakobson 1959/1, 284–285; Buyskikh 2008, 204–211). Принято считать, что к XII–XIII вв. в Херсоне было 109 жилых кварталов, а численность населения достигала 5000 человек (Romančuk 2000, 190–191). Открытые кварталы с их богатейшим материалом позволили выделить не только планировку жилых усадеб, но и специализированные хозяйства, ремесленные мастерские, частные и общественные бани, туалеты, постоялый двор, богадельню, преторий, что представляется исключительно важным при различных социально-экономических реконструкциях (Yakobson 1950, 47–100; 1959/1, 282–299; Romančuk 1987, 133–141; 2000, 131–201; Golofast, Ryzhov 2003, 182–260; Sorochan 2005/1, 203–209, fig. 2–6; 2005/2, 937–984; 2006/2, 94–117; 2010/2, 436–456; Golofast 2007, 68–123; 2008, 345–384; 2009/2, 301–309, 334–354).

Северо-восточный район. Первые масштабные раскопки византийских кварталов в северо-восточной части городища осуществлял в 1908–1914 гг. Р.Х. Лепер, в годы Второй мировой войны охранные исследования проводил А.К. Тахтай (Grinevich 1930, 3–140; Takhtay 1947, 122–131). В 1980–1990-х гг. изучение кварталов (III, VI, XCVI, C) этого района возобновил М.И. Золотарев (Zolotarev, Ushakov 1997, 30–45; 2004, 279–294; Zolotarev, Korobkov, Ushakov 1998, 182–194). После без-

временной кончины исследователя в 2004 г. раскопки на этом участке продолжает С.В. Ушаков (Ushakov 2007, 395–397; 2009, 349–354).

Агора. На естественной возвышенности херсонесского городища в районе современного Владимирского собора располагается площадь, которая с античных времен была общественным центром города (Buyskikh 2008, 175–176). Раскопками на агоре 1827 г. началась эпоха археологического изучения Херсонеса-Херсона. Исследования агоры и прилегающей территории проводились во второй половине XIX – начале XX вв. и в советский довоенный период (Kostsyushko-Valyuzhinich 1890, 21–21об.; 1891/2, 1об.–3об.; 1892, 3–4об.; 1896, 5–10об.; 1902/2, 25–30об.; 1903, 15–22об.; 1904/2, 2–12об.; 1905/1, 2–11; Leper, Geymovskiy 1913; Moiseev 1922–1923). В XXI в. (2002) при реставрации собора и музеефикации площади объединенная украинско-польская экспедиция под руководством С.Г. Рыжова и А. Бернацки раскопала большую раннесредневековую водосборную цистерну, впоследствии использовавшуюся, по мнению авторов, как тюрьма (Biernacki, Klenina 2006/2, 219).

Северный район. После раскопок и разведок конца XIX – начала XX вв. планомерные археологические исследования кварталов на прибрежных участках Северного района в течение 48-ми лет возглавлял Г.Д. Белов (1930–1978), сначала в качестве сотрудника Херсонесского музея, а с 1938 г. – Государственного Эрмитажа (Санкт-Петербург) (Kostsyushko-Valyuzhinich 1891/2, 3об.–65; 1893/2, 34–39об.; Belov 1941, 206–218, 224–232, 240–267; 1948, 5–8; 1953/2, 11–31; 1959, 23–69; 1966; 1967; Belov, Strzheletskiy 1953, 32–108; Belov, Strzheletskiy, Yakobson 1953, 160–236; см. с лит.: Zubar 2009/1, 34–51). После смерти Г.Д. Белова раскопки продолжил Ю.П. Калашник (1979–1991) (Zaleska, Kalashnik 1992, 69–82). С 1975 г. и по настоящее время масштабные археологические исследования в Северном районе городища проводит С.Г. Рыжов, открывший пять поздневизантийских кварталов (Ryzhov 1988, 92–93; 1999, 168–181; 2001, 290–311).

Южный район. Южный район изучается также с конца XIX в. (см. с лит: Zubar, Sedikova 2008, 636–669). В течение семнадцати лет (1958–1975) экспедиция Государственного Исторического музея (Москва) под руководством Н.В. Пятышевой исследовала территорию возле южной крепостной стены, включавшую в себя раннесредневековое городское водохранилище. В 1987–2000 гг. раскопки водохранилища и примыкающего к нему большого общественного здания продолжила и завершила Л.В. Седикова (Sedikova 1997, 10). В 2001–2006 гг. украинско-итальянско-американская экспедиция, возглавляемая Л.В. Седиковой (НЗХТ), П. Артуром (2001–2002) и А. Рабиновицем (2004–2006) (Институт классической археологии Техасского университета в г. Остин), проводила раскопки квартала, который примыкал к Главной улице. В поздневизантийский период квартал включал в себя жилые комплексы, а также таверну, кузницу и позже бакалейную лавку (Arthur, Sedikova 2002, 103; Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 196–274; 2010, 425–478; Sorochan 2010/2, 436–456).

Юго-восточный (Портовый) район. Одна из отличительных особенностей этого участка – наличие мощного культурного слоя, позволяющего проследить "следы непрерывного обитания, строительства и разрушений" (Romančuk 2000, 167). В XIX в. в ходе раскопок оборонительных стен К.К. Косцюшко-Валюжиничем исследовалась "прилегающая полоса городища". В 1926 г. при раскопках так называемой "Цитадели", расположенной в Портовом районе, открыто общественное здание, служившее в фемный период (вторая четверть IX – середина XI вв.) претория (Grinevich 1927/1, 268–272; Antonova 1997, 10–22; Khrapunov 2002/2, 148–149; Sorochan 2005/2, 997–1006; Zubar, Sorochan 2008, 167–168). С 1963–1964 гг. раскопки в этой части городища проводила Объединенная экспедиция, в состав которой входили Херсонесский музей, Уральский и Харьковский университеты (Otchet 1971, 7–61). Более тридцати лет (1969–2002) масштабные исследования кварталов Портового района осуществлялись экспедицией Уральского государственного университета под руководством А.И. Романчук, результаты которых нашли свое отражение в ряде публикаций (Romančuk 1986, 121–156; 2000, 167–201; 2004/1, 206–209; см. с лит.: Zubar 2009/1, 207–229).

Западный район. Археологическое изучение западной части городища было начато в XIX в. К.К. Косцюшко-Валюжиничем. В 1930 г. В.Ф. Смолин при участии Г.Д. Белова и Н.М. Янышева исследовал строительные остатки раннесредневековых жилых построек и поздневизантийской часовни (Smolin, Belov 1930; Belov 1948, 9–17; см. с лит.: Zubar 2009/1, 32). В 1960-х гг. раскопки проводил Е.Г. Суров (Surov 1961/1, 67–70). В 2002 г. в рамках совместного украинско-польского проекта "Топография римского и ранневизантийского Херсонеса" (руководители Е. Кленина и А. Бернацки) исследовались жилые кварталы LV и LX в западной части городища (см. с лит.: Zubar 2009/1, 385–388). По мнению современных исследователей, сплошная жилая застройка в этой части города, скорее всего, отсутствовала (Golofast 2007, 123).

Археология фортификации

Отдельное направление византийской археологии – исследование системы городских укреплений. Изучение крепостных стен и башен Херсонеса-Херсона было начато в период деятельности Императорской Археологической Комиссии (*ОАК 1895*, 95–96; *1897*, 91–95; Bert'e-Delagard 1907; Leper 1910). В 1920-х гг. изучение фортификации Херсонеса, в том числе средневековой, возобновил К.Э. Гриневич, продолживший свои изыскания в этом направлении и в последующие годы (Grinevich 1927/2, 5–104; 1959, 75–114). В послевоенный период фундаментальный обзор оборонительных сооружений средневекового периода, включая технику крепостного строительства, сделал А.Л. Якобсон (Yakobson 1959/1, 67–124). На протяжении нескольких десятилетий, начиная с 1960-х гг. и до последнего года жизни († 2000), раскопками северо-западного и юго-восточного флангов обороны города занималась И.А. Антонова (Antonova 1963, 60–67; 1971, 103–105; 1974, 69–82; 1976, 3–9; 1996, 101–132; 1997, 10–22).

Археология городского предместья

Средневековый город, как и античный, составлял единое целое со своей ближней сельскохозяйственной округой. Однако интересы исследователей со времен Одесского общества истории и древностей, как правило, были сосредоточены на античной хоре Херсонеса, занимающей Гераклейский полуостров (территория современного г. Севастополя), в то время как ближняя округа средневекового периода оставалась вне поля зрения археологов (Strzheletskiy 1961; Nikolaenko 1999). Направленное археологическое изучение предместья Херсона византийского периода стало осуществляться с 1979 г. Т.Ю. Яшаевой (Yashaeva 1999, 349–358; 2003, 116–133; 2007/2, 445–452).

Историческая топография

Основные задачи и приоритетные направления историко-топографических исследований некоторых византийских и древнерусских центров отражены в ряде публикаций ученых-медиевистов XX–XXI вв. (Tafrali 1913; Janin 1950; Schneider 1967; Tolochko 1970, 5–18; Labutina 1985; Batalov, L. Belyaev 1998, 13–22; Romančuk 2007, 537–557).

Первые историко-топографические изыскания в Херсоне осуществлял в середине XX в. Г.Д. Белов по материалам раскопок кварталов Северного района (1930–1940) (Belov 1953/2, 11–31). Исключительно важная работа была проделана А.Л. Якобсоном, обобщившим сведения, полученные в ходе обследования кварталов (Yakobson 1950, 47–99; 1959/1, 282–299). Ученый впервые обратил внимание на социальную топографию поздневизантийского города, хозяйственную ориентацию отдельных усадеб (Yakobson 1950, 94–99). В 1986 г. к исторической топографии поздневизантийского Херсона обратилась А.И. Романчук, рассмотревшая особенности развития отдельных районов города. По материалам раскопок была сделана реконструкция некоторых типов городских усадеб и занятий их владельцев (Romančuk, Lositskiy 1985, 102–122; Romančuk 1986; 1987, 133–141). В последующих работах исследовательница вернулась к этой теме, укрепив выводы новыми артефактами (Romančuk 2000, 131–167; 2007, 537–557).

В конце XX – начале XXI вв. появился ряд публикаций, в которых отражены этапы роста городской

территории, уточнены общее число и хронологические рамки некоторых усадеб, специфика хозяйственной деятельности их обитателей, реконструирован градостроительный облик Херсона в разные хронологические периоды (Danilenko 1988, 60–67; Antonova 1990, 8–25; 1997, 10–22; Klenina, Ryzhov 2004, 21–32; Sorochan 2006/2, 94–117; 2009/1, 170–193; Golofast 2007, 123; 2009/2, 275–377 и др.).

Византийская археология тесно связана с такими специальными историческими дисциплинами, как **эпиграфика, нумизматика, сфрагистика.**

После блестящих эпиграфических исследований В.В. Латышева в конце XIX – начале XX вв. с редкой периодичностью издавались лишь отдельные византийские надписи (Latyshev 1896, 7–37; 1899/1, 26–49; Shangin 1938, 81–87; Solomonik 1986, 212–214; Matantseva 1991, 251–254; Vinogradov 2005, 91–93; 2006, 289–297; 2009, 226–249). Наконец, в 2010 г. появилась обобщающая работа А.Ю. Виноградова, в которой исследователь свел воедино все эпиграфические памятники IV–V вв. из раскопок Херсонеса, свидетельствующие о начальном этапе христианизации города (Vinogradov 2010).

Первые публикации монет из раскопок Херсонеса-Херсона появились в XIX – начале XX вв. (Koehler 1822; Burachkov 1884; Tolstoy 1905; Oreshnikov 1905; 1912 и др.). Во второй половине XX в. вышли в свет каталоги И.В. Соколовой "Монеты и печати византийского Херсона" и В.А. Анохина "Монетное дело Херсонеса. IV в. до н.э. – XII в. н.э." (Anokhin 1977, 97–127, no. 310–480; Sokolova 1983). Периодически издаются средневековые монетные клады Херсона, отдельные типы монет, материалы по истории формирования нумизматических коллекций (Belova 1953, 255–278; Gilevich 1959, 267–268; 1964, 148–158; 1991, 214–225; Sokolova 1959, 50–63; Kostromicheva 1979, 126–129; Alekseenko 1996, 187–192; 1997/2, 260–269; 2005/1, 437–451; E.V. Stepanova 2004, 96–98; Guruleva 2007, 224–232; Choref 2008, 161–165; 2010, 332–339; Choref, Yashaeva 2008, 434–449; Goncharov 2009, 118–132).

Печати византийского Херсона также привлекали внимание ученых, начиная с конца XIX в. (Schlumberger 1881, 136–154; 1884; Tolstoy 1887, 28–43; Vishnyakova 1939, 121–133; Sokolova 1983; 1991, 201–213; Alekseenko 1990, 25–29; 1993, 267–269; Seibt, Seibt 1995, 91–97; Shandrovskaya 1998, 300–304; Smychkov 1999, 124–129). Исключительный интерес представляет выявленный в 1990-х гг. затонувший архив херсонской таможни, позволивший Н.А. Алексеенко ввести в научный оборот более 500 новых византийских печатей VI–XIII вв. (Alekseenko 1998, 701–743; 2002, 455–500; 2006, 7–16; Alekséenko 2001, 57).

III. КОНФЕРЕНЦИИ И ВЫСТАВКИ

Важная роль в развитии и популяризации византийской археологии Херсона принадлежит международным конференциям, проходящим в Национальном заповеднике "Херсонес Таврический". Первая археологическая конференция в стенах Херсонесского музея, состоявшаяся в 1927 г., подвела итоги 100-летним археологическим исследованиям древнего города (Grinevich 1927/3). В 1952 г. была организована юбилейная конференция, посвященная 125-летию раскопок Херсонеса. Последующие симпозиумы, в том числе по византиноведению и церковной археологии, с участием как отечественных, так и зарубежных ученых активизировались с периода перестройки. Так, на базе Херсонесского заповедника проходили отдельные заседания Сюзюмовских чтений (совместно с Уральским государственным университетом). С 1999 г. совместно с Краковским Ягеллонским университетом проводятся ежегодные Международные конференции по религиоведению, на одной из секций которых традиционно рассматриваются вопросы христианской истории и археологии Херсона. С 2002 г. с периодичностью раз в два года проводятся конференции по Церковной археологии (совместно с Крымским филиалом Института археологии НАН Украины). В 2009 г. учреждены ежегодные Византийские семинары "Полис и фема", на которых обсуждаются актуальные проблемы византийского города (совместно с Крымским отделением Института Востоковедения НАН Украины).

Активными популяризаторами византийских артефактов Херсона выступают музейные экспозиции.

Идея создания в Херсонесе христианского музея зародилась еще в период деятельности Одесского общества истории и древностей (Grinevich 1927/3, 19; Shamanaev 2006, 229–235). Экспонироваться археологические находки, в том числе византийские, стали по инициативе К.К. Косцюшко-Валюжинича в 1892 г. во временном музейном помещении, получившем название "Склад местных древностей". В Советский период, после упразднения Херсонесского Владимирского монастыря (1924), в бывшей монастырской трапезной под руководством К.Э. Гриневича был открыт "Античный зал" (07.06.1925), в Корсунской церкви – "Византийский зал" (19.07.1925) (НА НЗХТ, д. 238, л. 19, 22; Antonova 1959, 5). В 1926–1927 гг. в здании Владимирского собора стал формироваться Византийский лапидарный музей (НА НЗХТ, д. 243, л. 2). Судя по сохранившимся архивным данным, очень скоро название "византийский" в духе времени было заменено на "средневековый" или "феодальный" (НА НЗХТ, д. 361, л. 17).

В годы Второй мировой войны фондовая коллекция была эвакуирована в г. Свердловск. Через год после освобождения Севастополя и возвращения экспонатов из эвакуации (1944) музей был вновь открыт для посетителей (НА НЗХТ, д. 887, л. 3; Antonova 1959, 7). В конце 1940-х – начале 1950-х гг. началась подготовка новых экспозиций: античной и средневековой, одним из консультантов которых стал А.Л. Якобсон (НА НЗХТ, д. 563, л. 78). Как следует из документов, при обсуждении тематико-экспозиционного плана средневекового отдела в соответствии с существовавшими идеологическими установками настоятельно рекомендовалось "показать те ужасные и насильственные формы гибельного могущества Византии, которые подчеркивает Карл Маркс" (НА НЗХТ, д. 563, л. 22об.). 05.10.1952 г. к юбилейной конференции была приурочена выставка "125 лет раскопок Херсонеса" (автор А.М. Гилевич) (НА НЗХТ, д. 955, л. 36). Торжественное открытие нового средневекового зала состоялось в 1954 г. (автор концепции Е.А. Паршина) (Parshina 1954). В 1956 г. во дворе Херсонесского музея разместилась выставка мраморных колонн из раскопок херсонских храмов, ставшая частью экспозиции под открытым небом (Zherebtsov 1957, 18–26). В 1959 г. под руководством О.И. Домбровского в здании бывшего монастырского храма Семи священномучеников был создан лапидарий средневековой архитектуры (Dombrovskiy 1963, 76–86). В 1999 г. лапидарий был расформирован в связи с передачей храма Крымской епархии (НА НЗХТ, д. 3421, л. 13).

Событием в отечественной византинистике стало открытие в 1982 г. постоянной византийской выставки (автор концепции Л.Г. Колесникова, художники-дизайнеры Т.М. и Г.М. Манто). Экспозиция, включающая в себя более двух тысяч экспонатов, иллюстрирующих различные стороны жизни провинциального византийского города, не утратила своей научной и экспозиционной ценности и сейчас (Yashaeva 2005/2, 35–62). В 1991 г. к XVIII международному конгрессу византинистов в Москве была организована выставка "Византийский Херсон" (авторы концепции Л.А. Голофаст, А.И. Романчук) и издан каталог, содержавший описание 256 предметов из коллекции Херсонесского заповедника (*Cherson* 1991). В 1997 г. в музее Метрополитен в Нью-Йорке на выставке "The Glory of Byzantium" экспонировалась стеатитовая икона "Три святых воина", происходящая из раскопок Северного района городища (*The Glory of Byzantium* 1997, no. 203). В 2010 г. сорок три экспоната из коллекции Национального заповедника "Херсонес Таврический" представляли византийскую археологию Херсона на выставке "Byzanz. Pracht und Alltag" в Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland в Бонне (*Byzanz* 2010, no. 135–141, 143, 318–322, 371–389, 391–401).

XXI век стал для византийской археологии Херсона временем "сбора камней". Благодаря полученному в результате многолетних раскопок материалу появились обобщающие аналитические работы, затрагивающие практически все названные выше направления. В 2000 г. вышла монография А.И. Романчук "Очерки истории и археологии византийского Херсона", в которой рассмотрены

некоторые аспекты истории города по данным письменных и археологических источников (в 2005 г. переведена на немецкий язык под названием "Studien zur Geschichte und Archäologie des byzantinischen Cherson") (Romančuk 2000; 2005/1). В 2003 г. опубликован один из томов фундаментального издания "Археология с древнейших времен до средневековья", в котором А.И. Айбабин наряду с общей археологией Таврики подвел итоги ряда направлений византийской археологии Херсона почти за два столетия (Aibabin 2003, 22–26, 48–52, 64–67, pl. 7–9, 43, 56–59). В 2004 г. группой авторов изданы очерки истории и культуры Херсонеса середины I в. до н.э. – VI в. н.э. (*Chersones* 2004); в 2005 г. – двухтомная монография С.Б. Сорочана "Византийский Херсон. Вторая половина VI – первая половина X в. Очерки истории и культуры" (Sorochan 2005/2); в 2007 г. – монография А.И. Романчук "Исследования Херсонеса-Херсона: Раскопки. Гипотезы. Проблемы. В 2 ч. Ч. 2. Византийский город" (Romančuk 2007). Завершает этот ряд двухтомная монография В.М. Зубаря "Летопись археологических исследований Херсонеса-Херсона и его округи (1914–2005 гг.)", вышедшая в свет после безвременной кончины ученого в 2009 г. (Zubar 2009/1). В этом капитальном труде представлена антология исследований античных и византийских памятников Херсонеса в период 1914–2005 гг.

На поприще византийской археологии Херсона уже почти 185 лет плодотворно трудится не одно поколение ученых, извлекая из небытия артефакты и "складывая прошлое из слоев". Каждый из исследователей внес свою лепту в общее дело реконструкции его истории. Благодаря этим изысканиям византийский Херсон предстает перед нами, с одной стороны, как провинциальный приморский город, с другой – как крупнейший форпост империи в Юго-западном Крыму, опорный пункт миссионеров, хранитель мощей и других святынь, центр паломничества, духовного и политического влияния на соседние страны и народы (Bogdanova 1991/2, 41; Aibabin 2003, 48; Khrushkova 2007/1, 75–126). Византийская археология позволяет решать такие важные византиноведческие проблемы, как христианизация Херсона (Bogdanova 1991/2, 19–49; Zubar 1991, 8–29; Zavadskaya 2000/2, 179–194; 2003, 402–426; Zubar, Khvorostyanyy 2000; Zubar, Sorochan 2005; Vinogradov 2010), его административное устройство (Sokolova 1973, 207–214; Alekseenko 1998, 701–743; 2002, 455–500; 2005/2, 1592–1624; Khrapunov 2000, 57–67; 2002/1, 568–582; 2009), положение Херсона в период так называемых "темных веков" (Yakobson 1959/1, 35; Romančuk, Sedikova 1991, 30–46; Sedikova 2005, 43). Археологические артефакты дают возможность реконструировать экономические, культурные и религиозные связи Херсона с различными регионами в разные хронологические периоды, определить место Херсона-Корсуни в русско-византийских взаимоотношениях, его особую роль в христианизации Киевской Руси (Zalesskaya 1988/4, 93–104; Bogdanova 1991/1, 54–86; Alekseenko 1997/1, 4–9; 1999, 186–189; 2000, 98–104; Aibabin 1999; E.V. Stepanova 2004, 96–98; Kolesnikova 2006, 129–150 и др.). В то же время некоторые проблемы, присущие как мировой византинистике в целом, так и имеющие локальный, сугубо "херсонский" характер, еще ждут своего решения. В числе первых – трансформация античного города в средневековый, повседневная жизнь горожан, взаимоотношения города и сельской округи, хронология гражданских и культовых зданий и их мозаичных декораций (см. с лит.: Khrushkova 2000/2, 217–245; L. Belyaev 2004, 223–252; Jeffreys, Haldon, Cormack 2008, 3–20). Наиболее дискуссионные темы среди вторых – этапы христианизации Херсона, время сооружения и бытования раннехристианских склепов с росписями, базилик, крестовидных храмов, баптистериев (Zubar 2002, 105–108; 2004, 75–82; 2006, 131–136; 2009/2, 18–23; Khrushkova 2004/2, 167–194; 2005/1, 393–420; 2008, 121–132; Zavadskaya 2005, 258–288; Turovskiy 2007, 167–180); корсунский поход киевского князя Владимира и его последствия для города (слои разрушения X–XI вв.) (Bogdanova 1986, 39–46; Romančuk 1989, 182–188; 2007, 455–511; S. Belyaev 1990, 153–164; Zavadskaya 2008, 88–91) и, наконец, дата и обстоятельства гибели Херсона (слои разрушения XIII–XIV вв.) (Yakobson 1950, 37–42; Bogdanova 1985, 44–48;

Sazanov, Chentsova 1993, 47–49; Romančuk 1995, 152–157; 2007, 519–579; Alekseenko 1996, 190; Chentsova 1996, 171–184; Myts 1997, 65–67; Golofast, Ryzhov 2003, 182–260; Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 242–243; 2010, 471–472). При современном состоянии источников ответы на эти и многие другие вопросы могут дать только дальнейшие археологические исследования византийского Херсона.

ВИЗАНТІЙСЬКА АРХЕОЛОГІЯ ХЕРСОНЕСА ТАВРІЙСЬКОГО

ТЕТЯНА ЯШАЄВА

Ailleurs, on demande à l'archéologue d'avoir une imagination historique,
ici on demande à l'historien d'avoir une imagination archéologique
car l'événement est accident et le passé stratification.

Якщо ми вимагаємо іноді історичної уяви від археолога,
то тут археологічна уява вимагається від історика,
тому що минуле складається з шарів, а події випадкові та рідкі.

Жільбер Дагрон*

Херсонес Таврійський, заснований греками в V ст. до н.е. на північних берегах Понта Евксінського, існував безперервно протягом майже двох тисяч років. У середньовічну епоху він увійшов під іменем Херсон. Херсонес-Херсон належить до тих пам'яток, історію яких "пише" археологія. Письмових свідчень збереглося небагато, тому археологічні артефакти стали основними, а в деяких випадках єдиними джерелами, що дозволяють реконструювати ті або інші політичні, економічні та культурні процеси в житті стародавнього міста. В 1827 р. на городищі було проведено перші розкопки, а в 2012 р. археологія Херсонеса відзначить свій 185-літній ювілей. В руслі загальної археології Херсонеса зародилася і розвивалася його візантійська археологія.

Історія та специфіка цієї наукової дисципліни, її сучасний стан відображені в публікаціях ряду медієвістів (Frend 1966; Karpov 1987, 207–212; *Vizantinovedenie* 1991; Zanini 1994; Bogdanova 1995, 104–116; Khrushkova 1995, 38–39; 1998/2, 308–315; 2000/1, 94–105; 2000/2, 217–245; 2001/1, 192–211; 2001/2, 5–13; 2004/1, 270–274; 2004/2, 167–194; 2005/2, 271–280; Musin 1995, 13–17; Romančuk, Shandrovskaya 1995; Sazanov 1996, 5–13; Saint-Roch 1998, 202–206; Medvedev 2000, 30–47 та ін.; див. з літ.: L. Belyaev 2004, 232–252; Musin 2006, 163–222; Jeffreys, Haldon, Cormack 2008, 3–20). У візантійській археології як розділі візантієзнавства, що вивчає матеріальні пам'ятки візантійської культури, виділяються два основні напрямки: церковна археологія та археологія повсякденності, що включають до себе відповідно археологію храмів і монастирів, церковного начиння та предметів особистого благочестя, паломництва та реліквій, поховань, археологію житлових кварталів та виробничих комплексів, археологію фортифікації (L. Belyaev 2004, 232–251). Більшість цих напрямів, як правило, тісно переплетені та взаємозв'язані між собою.

*Dagron 2000, 289, 294.

В даній статті представлено короткий огляд найбільш показових досліджень в галузі візантійської археології Херсона, що пройшла кілька етапів з моменту виникнення:

1827–1875 рр. – період безсистемних непрофесійних розкопок;

1876–1919 рр. – дослідження Одеського товариства історії та старожитностей і Імператорської Археологічної Комісії;

1920–1990 рр. – радянський період:

1920–1940 рр. – період до Другої світової війни;

1941 – перша половина 1980-х рр. – воєнний і післявоєнний періоди;

1985–1991 рр. – період перебудови;

1992 р. – даний час – пострадянський період.

І. ЦЕРКОВНА АРХЕОЛОГІЯ

Термін "церковна археологія" вживається переважно у вітчизняній традиції; в західноєвропейській науці існує споріднене поняття – "християнська археологія", що охоплює, як правило, IV–VII ст. В XIX – на початку XX ст. церковна археологія віддавала пріоритет вивченню літургіки і матеріальних пам'яток Церкви епохи Середньовіччя і Нового часу (L. Belyaev 2004, 247). Сучасна церковна археологія ставить більш широкі завдання, не обмежені тільки "церковними старожитностями": її хронологічні рамки розширюються до XIX в. Показово, що в пострадянський період ця важлива наукова дисципліна переживає оновлення: вона вийшла зі стін православних навчальних закладів, нею займаються в університетах, інститутах Академії наук, музеях (Khrushkova 2001/1, 192–211).

Археологія храмів

Археологічний дебют Херсонеса 1827-го року мав виражений церковно-археологічний характер. Головним завданням перших розкопок був пошук місця хрещення київського князя Володимира. Розкопки двох базилік (одна з яких – "Базиліка Крузе" – названа по імені першого дослідника) і хрестоподібного храму на агорі поклали початок не тільки загальної, але й візантійської археології Херсонеса Таврійського.

Церковно-археологічний напрямок переважав і в період студій Одеського товариства історії та старожитностей (1876–1886), дослідницька програма якого підкреслювала необхідність "систематично розкривати сліди візантійського Херсона, його храмів, а із здобутих архітектурних предметів, різноманітних ліплень і речей створити християнський музей" (Grinevich 1927/3, 19). У цей період Д.М. Струковим було проведено перші архітектурно-літургійні дослідження стародавніх церков Криму, заборонені після 1920 р. (Strukov 1876).

У діяльності Імператорської Археологічної Комісії (1887–1914) особливо значимими уявляються 1888–1907 рр., коли завідувачем розкопок в Херсонесі було призначено К.К. Косцюшко-Валюжинича, якому в церковній археології Херсонеса належить особливе місце, відзначене ще його сучасниками. "За десять років ним були досягнуті надзвичайно різнобічні та у багатьох відносинах блискучі результати, – писав в 1889 р. голова Археологічної Комісії граф О.О. Бобринський; – на досліджених ділянках міста він відкрив у різні роки 20 храмів і каплиць". К.К. Косцюшко-Валюжиничу належить честь відкриття п'яти базилік: "Базиліки в базиліці" (1889), "Базиліки на пагорбі" (1890), "Західної базиліки" (1891, 1892, 1895, 1901), "Північної базиліки" (1891–1893, 1896), "Базиліки А" у єпископському комплексі; двох хрестоподібних храмів: "Храму з ковчегом" (1897) і "Заміського хрестоподібного храму" (1902); храму на Дівочій горі (1902), храму в 18 куртині (1905), "Чотириапсідного храму" (1906), т. зв. "Базиліки Лаврентія-Леонтія" (1907), декількох малих церков у пізньовізантійських кварталах міста; крім того, він провів дослідування базиліки на агорі (1890–1892, 1896), "Базиліки Крузе" (1891), "Уваровської базиліки" (1892, 1901, 1902, 1904, 1906).*

*Звіти про розкопки К. К. Косцюшко-Валюжинича див.: www.kostsyushko.chersonesos.org.

Спадкоємцем К.К. Косцюшко-Валюжинича став Р.Х. Лепер (1908–1914), котрий продовжив дослідження "Уваровської базиліки" (1908, 1910), "Чотириапсідного храму" (1909), "Підземного храму" на Головній вулиці (1911, 1912) та відкрив нову "Східну базиліку" (1908–1909).

В 1920–1940 рр. археологія храмів, як і церковно-археологічний напрямок у цілому, прийшла до занепаду (L. Belyaev 2004, 236). В 1917 р. в колишній Російській імперії було проголошено Радянську владу з новою атеїстичною ідеологією, що встановила твердий контроль над наукою. Візантієзнавство було приречене. Як відзначав видатний російський візантолог І.С. Чічуров, "в очах влади воно було скомпрометовано подвійно, і своїм конституюючим зв'язком із православ'ям, і своїм таким самим чином визначальним зв'язком із самодержавством" (Bolshakov 2004). Закрилися візантієзнавчі відділення університетів і академій, спеціальні періодичні видання. Але справжня катастрофа трапилася після смерті Ф.І. Успенського (1928) і В.Е. Регеля (1932), коли під заборону потрапило саме слово "Візантія" (з 1928 по 1938 рр. його можна було вживати тільки в лапках), найбільші візантиністи зазнали репресій (М.П. Лихачьов, В.М. Бенешевич), багато були змушені емігрувати (Н.П. Кондаков, В.Г. Василевський, Г.В. Флоровський, А.В. Карташьов, О.О. Васильєв, А. Грабар, Д. Оболенський, Г.О. Острогорський) (Medvedev 2000, 35–36; Popov, Chichurov 2004, 399; S. Ivanov 2010). "Цей "вихід" як маститих вчених, так і талановитої молоді, спустошив російське візантієзнавство, збагативши в той самий час західне" (Medvedev 2000, 36).

Незважаючи на розгром візантинознавства в СРСР наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр., що вдарив по розвитку візантійської археології, розкопки візантійських пам'яток в Херсонесі тривали. Деякою мірою це було пов'язано із стратиграфічною специфікою херсонеського городища, коли неможливо було вийти на античні шари, не знявши середньовічні, що лежалі вище. В цей період на території міста досліджували три базиліки (1930-ті рр.), проводили обмірювання та картографування християнських печерних пам'яток в передмісті на Гераклейському півострові (1920-ті рр.) (*Materialy* 1924–1928; Grinevich 1927/1, 268–272; Smolin, Belov 1930; Belov 1938, 80–138; 1941, 224–232; 1948, 5–17).

В роки Другої світової війни (1941–1945) заборони на візантиністику та церковну археологію в СРСР ослабли і Херсонес-Херсон з цих часів став головним полігоном дослідження як християнських пам'яток, так і візантійського міста в цілому (Medvedev 2000, 38; L. Belyaev 2004, 236).

В 1950–1980-х рр. вивчення візантійських старожитностей Херсона тривало, але культові споруди, як і раніше, рекомендувалося розглядати тільки з архітектурно-археологічних, мистецтвознавчих і обов'язково – класових позицій. Величезний внесок в дослідження пам'яток кримського середньовіччя в цей період вніс А.Л. Якобсон. Якщо К.К. Косцюшко-Валюжинич – усіма визнаний "патріарх" загальної археології Херсонеса, то А.Л. Якобсона за правом можна назвати основоположником його візантійської археології. В двох монографіях "Середньовічний Херсонес (XII–XIV ст.)" і "Ранньо-середньовічний Херсонес. Нариси історії матеріальної культури", опублікованих в 1950-ті рр., вчений вперше узагальнив і класифікував накопичені за роки розкопок артефакти візантійської епохи (Yakobson 1950; 1959/1). Ці фундаментальні праці й сьогодні залишаються настільними книгами істориків візантійського Херсона. Безумовно, нові археологічні знахідки, більш досконалі методи наукового аналізу із активним залученням міждисциплінарних досліджень дозволяють внести корективи у деякі положення вченого, але основні висновки А.Л. Якобсона, задані ним напрямки досліджень, нарешті, сам "жанр нарисів", яким викладалася історія візантійського Херсона, так чи інакше віддзеркалюються в публікаціях сучасних авторів.

В період, що розглядається, С.Ф. Стржелецький (1949–1950) та Є.М. Жеребцов (1956–1957) досліджували "Базиліку 1935 р.", Є.Г. Суров – "Західну базиліку" (1959–1961); Л.М. Колєснікова відкрила "Храм з аркосоліями" (1963–1964), С.О. Бєляєв досліджував "Базиліку на пагорбі" (1973–1977) і "Підземний храм" на Го-

ловній вулиці (1980), О.І. Домбровський та В.А. Кутайсов – "Чотириапсідний храм" (1977–1979), "Західну базиліку" (1979), атріум "Уваровської базиліки" (1977) (Strzheletskiy 1950; Zherebtsov 1957, 1–17; Surov 1963; Kolesnikova 1978, 160–172; S. Belyaev 1989, 171–181; 1994, 7–47; Kutaysov 1982, 155–170; Dombrovskiy 2004/2, 11–31). Значно збагатили церковну археологію Херсона дослідження С.Г. Рижова, який протягом тридцяти п'яти років відкрив вісім малих квартальних храмів, досліджував у процесі реставраційних робіт сім базилік: "Східну", "Уваровську", "Північну", "Базиліку в базиліці", "Базиліку 1932 р.", базиліку, хрестоподібний і хрестовокупольний храми на Головній площі, "Шестистовпний храм" на північному березі (Ryzhov 1997, 290–299; 2001, 290–311; 2004, 160–166). В цілому С.Г. Рижов дослідив двадцять християнських пам'яток, що можна порівняти тільки з подвижницькою археологічною діяльністю К.К. Косцюшко-Валюжинича.

Під час перебудови та в пострадянський період, коли атеїстична цензура стала більш лояльною стосовно науки, а потім її було остаточно знято, почалося відродження церковної археології у повному обсязі. Вчені, звільнившись від ідеологічного пресингу, отримали можливість інтерпретувати християнські пам'ятки більш об'єктивно, розглядаючи не тільки стратиграфічні, історико-архітектурні, мистецтвознавчі, але й літургійні аспекти. Питання про необхідність повернутися до архітектурно-літургійного аналізу храмів Херсона було поставлено С.О. Бєляєвим в 1980-х рр. і отримало розвиток наприкінці XX – на початку XXI ст. в дослідженнях вітчизняних і закордонних фахівців, котрі переглянули та уточнили хронологічні рамки і функціональне призначення ряду культових християнських пам'яток, причому не тільки знов відкритих, але й давно відомих і, здавалося, добре вивчених (Lositskiy 1988, 27–36; S. Belyaev 1989, 171–181; 2002, 34–36; Romančuk 1990, 165–171; Zavadskaya 1996, 94–105; 1997, 304–311; 2000/1, 77–90; Sazanov 2000/1, 276–316; Gaydukov 2004, 51–63; Kalinowski 2004, 203–208; Sorochan 2005/2, 711–937; Vinogradov, Gaydukov, Zheltov 2005, 72–80; Khrushkova 2007/2, 211–237; Khroushkova 2008, 141–158 та ін.).

Після зняття "залізної завіси" на херсонеському городищі з'явилися перші міжнародні експедиції, у тому числі церковно-археологічні. В 1994 р. українські та американські археологи М.І. Золотарьов, Е. Оверман і Р. Макленнан звернулися до культової споруди на північному березі городища, що передувала "Базиліці 1935 р.", і інтерпретували її як синагогу (Overman, MacLennan, Zolotarev 1997, 57). Через чотири роки (1998) українсько-австрійська експедиція, очолювана М.І. Золотарьовим і Р. Піллінгер, відновила розкопки "Базиліки Крузе" в Східному районі городища (Raskopki 2003, 229–247). В 2001–2003 рр. українсько-польська експедиція під керівництвом О.Ю. Кльоніної і А. Бернацького в Західному районі досліджувала "П'ятиапсідний храм" і відкрила новий "Триапсідний храм" (Biernacki, Klenina 2006/1, 38–39). В 2001–2006 рр. в Південному районі городища проводила дослідження українсько-італійсько-американська експедиція, яку очолювали Л.В. Седікова (2001–2006), П. Артур (2001–2002), А. Рабіновіц (2004–2006), що виявила при розкопках кварталу невеликий квартальний храм з прилягаючим до нього некрополем (Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 233; 2010, 460).

Археологія монастирів та меморіїв

Перші дослідження в цій області почалися в період діяльності Імператорської Археологічної Комісії. Наприкінці XIX – на початку XX ст. К.К. Косцюшко-Валюжинич розкопав невеликий заміський скит на мисі Виноградний (1896) і два монастирські комплекси: на острівці в Козачій бухті (1890) і на березі Карантинної бухти (1902) (Kostsyushko-Valyuzhinich 1891/1, 58–60; 1893/1, 36–37; 1904/1, 15–17). Д.В. Айналов та О.Л. Бертьє-Делагард, проаналізувавши письмові джерела, запропонували розглядати дві останні пам'ятки як монастирі-меморії, що зберігали пам'ять святих римських пап Климента та Мартіна (Bert'e-Delagard 1893/2, 58–64; Markevich 1909, 105–114; Aynalov 1915, 5–24).

В 1920 – першій половині 1980-х рр. вчені, як відзначалося вище, проводили переважно архітектурно-мистецтвознавчі дослідження монастирських комплексів. Але й в цих вимушено ідеологічних рамках з'являлися видатні роботи, до яких, в першу чергу, слід віднести дослідження А.Л. Якобсона та О.І. Домбровського, присвячені мозаїкам херсонських храмів і меморіїв (Dombrovskiy 1959, 207–228; Yakobson 1959/1, 222–247, fig. 116–128). Наприкінці XX – на початку XXI ст. дослідники знов повернулися до цих пам'яток, уточнюючи їх хронологію, функціональне призначення, внутрішній уклад монастирського життя (Dombrovskiy 1993, 289–319, pl. XXI, fig. 1–29; Zavadskaya 1996, 94–105; 1997, 304–311; 2002, 251–272; Kutaysov, Yurochkin 1997, 53–55; Sazanov 2000/1, 276–316; 2004, 202–210; Sorochan 2004, 211–232; 2006/1, 223–230; 2009/2, 168–178; 2010/3, 463–494; Fomin 2005, 132; Khrushkova 2005/1, 393–420; Yashaeva 2007/1, 197–215; R. Smirnov 2008, 225–260).

З 1989 р. почалося планове дослідження заміських монастирських комплексів, наземних і печерних, розташованих у передмісті Херсона на Гераклейському півострові (Yashaeva 1994, 71–81; 1995, 146–151; 1997, 93–95; 2006, 321–360).

Археологія церковного начиння та предметів особистого благочестя органічно переплітається з дослідженнями храмів і монастирів. Багато коштовних артефактів цього кола: прецесійні хрести, енколпіони та тільники, свічники, лампади та лампадофори, ікони та образки, кацеї, релікварії та ін. – походять із розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (кінець XIX – початок XX ст.): Кат. №№ 6, 38, 43, 45, 46, 48, 69, 97–99, 103–105, 131, 132, 137, 140, 142, 143, 146–149, 154, 158, 159, 170, 171, 174, 177, 179–182, 187, 188, 191, 193–195, 198, 203, 205, 207, 216, 316, 369, 370, 372, 414. Залишається тільки шкодувати, що більшість цих предметів тепер на має паспортів, тобто відірвана від історико-археологічного контексту. Незважаючи на те, що корпуса християнських старожитностей візантійського Херсона поки не існує, окремі найбільш яскраві знахідки періодично публікуються (Belov 1958, 203–207; 1960, 257–263; Bank 1968, 265–268; 1978/2, 65–67, 94–108; Kolesnikova 1978, 160–172; Zalesskaya 1982/2, 56–59; 1984/2, 60–62; Matantseva, Sorochan 1992, 90–96; Putsko, Ryzhov 1995, 161–167; Sedikova, Sidorenko 1996, 106–110; Korobkov 1999, 303–309; Putsko 1999, 165–171; Romančuk 2006, 137–143; Zalesskaya 2006/3, no. 28, 29, 35, 58, 64, 229, 230, 263, 296, 591, 592, 600; Stepanenko 2007, 216–220; Dem'yanova 2008, 133–160; Ushakov, Yashaeva 2009, 195–200).

Археологія паломництва

Особлива область церковної археології – вивчення паломництва як історико-культурного явища; в ній простежуються два напрямки: дослідження паломницьких центрів і типів пам'ятних паломницьких предметів – євлогій (L. Belyaev 2004, 249–250). Визначення Херсона як одного з малих середньовічних паломницьких центрів прозвучало в роботах В.М. Залеської, Н.М. Богданової, Т.Ю. Яшаєвої (Zalesskaya 1988/3, 204–207; Bogdanova 1991/2, 38–41; Yashaeva 2002, 155–158). Найбільш конкретні дані про маршрути херсонських пілігримів надають євлогії, цілеспрямоване вивчення яких почалося наприкінці XX – на початку XXI ст. (Zalesskaya 1988/3, 204–207; 1998/2, 99–100; 2005/2, 29–35; 2010, 182–186; Yashaeva 2005/1, 201–206; Pritula 2006/1, 108–109; Jašaeva 2010, 479–491).

Археологія поховань

Розкопки некрополів – безумовно, один з найважливіших напрямків археології, тому що зміни, що відбулися в релігійній або етнополітичній ситуації того або іншого регіону, в першу чергу відображаються в змінах характеру поховального обряду. Археологічне вивчення херсонеських некрополів, в тому числі візантійської епохи, почалося в період діяльності Одеського товариства історії та старожитностей та Імператорської Археологічної Комісії (Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/1, 15–17; Rostovtsev 1914; Skubetov 1918, 289–296; Leper 1927, 187–256). Розкопки пізньоантичних та ранньосередньовічних поховань некрополя в радянський довоєнний період запровадили М.І. Репніков (1927), Г.Д. Бєлов

(1932, 1935), О.К. Тахтай (1937), в роки Другої світової війни – О.К. Тахтай (1942), в післявоєнний час – Г.Д. Бєлов (1948) (Repnikov 1927, 147–186; Belov 1938, 113–129; 1941, 232–240; 1953/1, 237–254; Takhtay 1947, 123–126; 1948, 19–43).

Перша узагальнююча робота за матеріалами некрополів ранньовізантійського часу належить А.Л. Якобсону (1950-ті рр.). Вчений виділив кілька типів християнських поховальних споруд і похоронного обряду в цілому, зробив огляд найбільш характерних груп інвентарю (Yakobson 1959/1, 248–281). Спрямоване вивчення херсонеських поховань, включаючи ранньохристиянські склепи, з 1970-х рр. відновив В.М. Зубар, котрий продовжив розкопки Західного та Південно-східного заміських некрополів. Дослідник виявив конструктивні особливості християнських склепів Херсонеса, їх головні відмінності від язичеських, уперше поставив проблему датувань ранньохристиянських розписів (Zubar 1982; 2009/2, 18–23). Широку популярність одержав розписаний склеп Південно-східного некрополя із зображенням павичів і чаші, відкритий в 1998 р. (Otchet 2000, 144–154). З 2006 р. планомірні розкопки Південно-східного некрополя проводять Є.Я. Туровський, А.А. Филиппенко, М.В. Ступко, котрі відкрили дванадцять нових ранньохристиянських склепів з розписами та написами (Turovskiy 2006, 281–290; Stupko, Turovskiy, Filippenko 2007, 189–192; Turovskiy, Filippenko, Stupko 2007, 387–388; Turovskiy, Filippenko 2010, 274–289). В XXI ст. з'явилися нові інтерпретації розкопаних раніше християнських поховальних комплексів, а також спеціальні дослідження, присвячені питанням трансформації поглядів на сприйняття смерті мешканцями Херсонеса в перехідний пізньоантичний – ранньосередньовічний період, формування й функціонування міських і заміських християнських цвинтарів та ін. (Sazanov 2001/2, 38–46; 2004, 202–210; Fomin 2004, 74–75; 2009; Khrushkova 2005/1, 393–420; Sorochan 2005/2, 1031–1095; Mogarichev 2008, 82–90; Filippov 2009, 193–232; Zavadskaya 2009, 89–131).

Важливе місце в сучасній археології поховань займають ***антропологічні дослідження,*** що дозволяють визначити стать та вік, уроджені та придбані аномалії скелетів, прижиттєві захворювання та характер харчування мешканців Херсона тощо (Ryzhov 2001, 296; Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 233–242, fig. 31–47; 2010, 460–471, fig. 31–47). Дослідження антропологічного матеріалу дозволили Т.О. Назаровій і О.В. Іванову зробити деякі висновки щодо етнічного складу населення середньовічного міста (Nazarova 1986, 70–75; 1990, 14; A.V. Ivanov 2005, 1627–1639).

Окремий напрямок в археології поховань – це ***вивчення шанування мощів святих,*** історії їх переносів та оформлення поклоніння (L. Belyaev 2004, 250). Студії такого роду часто спираються не тільки на археологічні артефакти, але й на джерелознавчий аналіз текстів, на початку якого у візантійській археології Херсона стояла блискуча плеяда вчених: Д.В. Айналов, О.О. Шахматов, С.П. Шестаков, В.В. Латишев, П. Лавров, – котрі залишили наприкінці XIX – на початку XX ст. чудові дослідження про херсонеських святих, що не втратили своєї наукової цінності в XXI ст. (Latyshev 1906; 1913, 75–88; Shestakov 1906; 1908/1, 215–226; 1908/2; Shakhmatov 1908, 1029–1153; Lavrov 1911; Aynalov 1915, 5–24).

Після довгих десятиліть мовчання історики знов звернулися до стародавніх текстів. А.І. Романчук, С.А. Бєляєв, С.Б. Сорочан порівняли дані агіографії з археологією та висунули різні версії херсонського маршруту Костянтина Філософа з мощами св. Климента в 861 р. (Romančuk 1990, 165–168; S. Belyaev 1999, 31–32; 2001, 23–39; Sorochan 2005/2, 822–826). О.Р. Бородін опублікував новий переклад листів римського папи Мартіна, що помер на засланні до Херсона в 655 р. (Borodin 1991, 173–190). К. Цукерман висунув оригінальну інтерпретацію тексту "Житій семи херсонських єпископів" в 1994 р.: він встановив, в правління яких імператорів відбувалася місіонерська діяльність того або іншого єпископа (Zuckerman 1994, 545–561). В XXI ст. переклади деяких наративних джерел, що включали життєписи святих, пов'язаних з Херсонесом-Херсоном, перевидав та супроводив розширеними коментарями С.Б. Сорочан (Sorochan 2005/2, 1233–1584). З 2000 р. різні аспекти житійних текстів розробляються групою російських вчених в рамках проекту РАН "Житія херсо-

неських святих як джерело становлення християнства в Херсонесі" (06-04-00481a) (S. Belyaev 2009/1, 146–157; 2009/2, 90–108; S. Belyaev, Kamenev, Kameneva 2009, 52–69; Chernysheva 2009, 118–138; Sarab'yanov 2009, 109–117; Vereshchagin 2009, 70–89). В 2010 р. А.Ю. Виноградов знову переклав усі видані на той момент версії "Житій херсонських єпископів" і, порівнявши їх дані з відомостями Костянтина Багрянородного та херсонеської епіграфіки, відніс період формування "Житій" до кінця V – початку VI ст. (Vinogradov 2010).

Християнська топографія

Постійне поповнення археологічної бази даних стимулювало розвиток християнської топографії Херсона, на початку якої стояли Д.В. Айналов – автор першої збірки херсонських християнських храмів – та В.В. Латишев – він вперше спробував локалізувати деякі ранньохристиянські сакральні пам'ятки Херсона на городищі за даними агіографії (Aynalov 1905; 1915, 5–24; Latyshev 1906). Розробкою різних топографічних аспектів у наступні роки займалися Pülz (1998, 45–78), Завадська (Zavadskaya 1998, 327–343), Беляєв (S. Belyaev 1999, 3–49), Jastrzebowska (1999, 475–520), Романчук (Romančuk 2000, 60–85), Пелін (Pelin 2001), Болгов (Bolgov 2002, 11–24), Лосицький (Lositskiy 2002, 167–169), Хрушкова (Khrushkova 2004/2, 192–193), Сорочан (Sorochan 2005/3, 157–162; 2009/1, 170–193; 2010/1, 225–229), Бернацький, Кльоніна (Biernacki, Klenina 2006/1, 37–58), Кльоніна (Klenina 2008, 64–78) та ін.

Закономірним результатом багаторічних польових досліджень стала поява в XXI ст. узагальнюючих робіт церковно-археологічного характеру. В 2000 р. вийшла в світ монографія А.І. Романчук "Нариси історії та археології візантійського Херсона", в якій розглянута культова архітектура Херсона, надано повний список відкритих розкопками храмів та каплиць (Romančuk 2000, 60–85). В 2004 р. видано колективну тритомну працю українських і польських вчених "Архітектура ранньовізантійських сакральних будівель Херсонеса Таврійського": I т. – "Ранньовізантійські сакральні будівлі Херсонеса Таврійського" (*The Early-Byzantine Churches* 2004); II т. – "The Early-Byzantine Church Architecture of Chersonesus Taurica" (Biernacki 2009); III т. – "Візантійські мозаїки Херсонеса Таврійського" (Dombrovskiy 2004/1). Християнським комплексам присвячено одну з глав двотомного видання С.Б. Сорочана, що відображує ранньосередньовічну історію Херсона (Sorochan 2005/2, 680–1028). Важливі нові ідеї опубліковано в монографіях і статтях Л.Г. Хрушкової, в яких надано детальний аналіз як самих пам'яток, так і пов'язаних з ними спеціальних досліджень (Khrushkova 2004/2, 167–194; 2007/2, 211–237 та ін.).

II. АРХЕОЛОГІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Херсонес-Херсон дає унікальну можливість вивчення різних сфер повсякденного життя провінційного візантійського міста в його розвитку: від ранньо- до пізньовізантійського часу. У цій області розробляються такі напрямки, як археологія виробничих і господарських комплексів, житлових кварталів і громадських споруд.

Археологія виробничих та господарських комплексів

Вперше аналітичний огляд ремесел і промислів Херсона протягом всього середньовічного періоду зробив у середині XX ст. А.Л. Якобсон (Yakobson 1950, 101–166; 1959/1, 300–331). В 1991 р. Н.М. Богданова розглянула цю сферу економічного життя міста у X–XV ст. (Bogdanova 1991/1, 23–54). В 2000 р. А.І. Романчук узагальнила наявні письмові свідчення та археологічні джерела, що відображають даний аспект, в тому числі отримані в результаті розкопок останніх років (Romančuk 2000, 102–130). Серйозну роботу в 2008 р. зробила Л.О. Голофаст, систематизувавши та звівши воєдино всі артефакти, що стосуються ремесел і промислів, із закритих комплексів Херсона, що виникли в результаті пожежі XIII ст. (Golofast 2008, 345–384).

Керамічне виробництво. Важко переоцінити значення виявлених розкопками керамічних комплексів, які, як правило, є основним, а іноді єдиним датуючим матеріалом. В різні роки в Херсоні було відкрито керамічні печі, що свідчать про місцеве гончарне вироб-

ництво (Yakobson 1941, 53–62; 1950, 153–166; Borisova 1960, 16–21; Romančuk 1971, 119–122; S. Belyaev 1977, 6–11; Ryzhova 1982, 149–156; Sedikova 1995/1, 434–440).

Перше фундаментальне дослідження тарного, господарського та столового посуду з розкопок Херсона, що стало основою всіх наступних вітчизняних класифікацій, належить А.Л. Якобсону (Yakobson 1950, 102–111; 1979). В 1970-х рр. група дослідників розробила типологію херсонських амфор з розкопок Херсона, що стала одним із самих затребуваних каталогів тарної кераміки регіону протягом десятиліть (Amfory 1971, 81–101). В 1995 р. А.І. Романчук, С.В. Сазанов, Л.В. Седікова створили нову класифікацію амфор, важливою перевагою якої є використання матеріалів із закритих комплексів Херсона, в тому числі таких, що датуються VII–IX ст., періодом так званих "темних віків" (Romančuk, Sazanov, Sedikova 1995). Керамічні комплекси – одна з пріоритетних тем публікацій сучасних дослідників Херсона (Sazanov 1991, 60–71; 2001/1, 229–256; Ryzhov, Sedikova 1999, 312–329; Golofast, Ryzhov 2000, 78–117; 2003, 182–260; Romančuk 2000, 169–176; 179–184; Ginkut 2002, 24–31; Golofast 2003, 96–115; Klenina 2010, 1005–1014 та ін.).

Поряд з тарною вивчається будівельна кераміка, типологія якої вперше була розроблена також А.Л. Якобсоном (Yakobson 1950, 117–153; 1979, 25–28, 64–70, 93–108, 147–157). Результати багаторічного вивчення цієї групи гончарної продукції в 2004 р. видані А.І. Романчук (Romančuk 2004/2).

Ряд робіт присвячено ранньовізантійській червонолаковій кераміці з розкопок Херсона (S. Belyaev 1968, 31–39; 1972, 122–125; Diatroptov 1998, 98–103). В 1990-ті рр. А.І. Романчук та А.В. Сазанов розробили її класифікацію, Л.О. Голофаст створила каталог штампів (Romančuk, Sazanov 1991; Golofast 1996, 77–84; 2002, 135–216).

Масовим матеріалом у шарах X–XIII ст. є глазурована кераміка, перше капітальне дослідження якої, включаючи хронологію, типологію, центри виробництва, належить А.Л. Якобсону (Yakobson 1950, 166–227; 1959/1, 332–357). У наступні роки спеціальні публікації були присвячені окремим групам середньовічної глазурі з розкопок Херсона та його округи (Talis 1960, 125–139; Zalesskaya 1985; Danilenko 1991, 46–64; Sedikova 1998, 646–650; Ryzhov, Golofast 2000, 251–265; Sazanov 2000/2, 118–145; Alekseenko, Ginkut 2003, 67–72; Romančuk 2003/1; 2003/2, 261–276; 2005/2, 93–109; Ginkut 2005, 19–36; Ryzhov 2005, 62–69; Ushakov 2005, 70–92; Yashaeva 2005/3, 247–256).

Металовиробництво. Сліди виробництва заліза ранньосередньовічного часу зафіксовано в Північно-західному (1961) і Портовому (1968) районах городища (Surov 1961/2, 98; Kadeev 1968, 3, 7; Romančuk 2000, 112–113). Залишки майстерень свинцевих виробів виявлені в Західному та Північному районах (Belov, Strzheletskiy 1953, 87; Golofast 2007, 123). Унікальні дані про роботу міської кузні отримані в результаті археологічних досліджень в кварталі Південного району городища (Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 211, 212, fig. 15, 16; 2010, 441, 442, fig. 15, 16). Технологія та продукція металовиробництва у візантійському Херсоні описані А.Л. Якобсоном в 1950-х рр. (Yakobson 1959/1, 322–331). Через 50 років Л.О. Голофаст, уточнивши датування артефактів, розглянула стан металообробного ремесла в Херсоні напередодні катастрофічної пожежі XIII ст. (Golofast 2008, 346–348). Періодично дослідниками публікуються різні вироби з металу: від бронзових поясних наборів, ремінних гарнітурів і фібул до залізних будівельних інструментів (Aibabin 1982/1, 190–199; Gavritukhin 2002, 217–228; Denisova 2009, 65–70).

Склоробство. Короткий огляд склоробства в Херсоні X–XV ст. зробила в 1990-х рр. Н.В. Богданова (Bogdanova 1991/1, 39–40). Фундаментальне дослідження виробів зі скла ранньовізантійського часу належить Л.О. Голофаст, яка залучила для датувань матеріали закритих комплексів Херсона, визначила імпорт і місцеве виробництво, техніку, що використовувалася місцевими склоробами (Golofast 1998, 312–326; 2001, 97–260; 2009/1, 301–335).

Косторізна справа. Першу збірку середньовічних кістяних виробів, що включає в себе 193 одиниці, склала А.І. Романчук (Romančuk 1981, 84–105). А.В. Шаманаєв

детально розглянув технологію обробки кістки та рогу за матеріалами розкопок одного з портових кварталів Херсона (Shamanaev 1997, 49–66). Найцікавішим екземплярам присвячено спеціальні публікації (Belov 1938, 282–283; Bank 1978/2, 82–88; 1981, 110–112; Zalesskaya 1984/2, 60–62; 1988/3, 204–207; Andreeva 2008, 333–344).

Рибальський та рибозасолювальний промисли. Масові знахідки в середньовічних садибах керамічних і свинцевих грузил, рибальських гачків, голок для плетива сіток свідчать про поширення рибальського промислу серед мешканців Херсона. Масштаби промислу відображають рибозасолювальні цистерни, розкопані в різних районах міста (Surov 1948, 3–47; Zolotarev 1977, 27–33; Romančuk 2000, 88–101). Згідно підрахункам А.І. Романчук, з 102 цистерн, виявлених на херсонеському городищі, 36 використовувалися для засолювання риби в VI–X ст. (Romančuk 2000, 95).

Археологія житлових кварталів та громадських споруд

Розкопки практично всіх районів городища почалися в період діяльності Одеського товариства історії та старожитностей, Імператорської Археологічної Комісії тощо, та продовжувалися наступними поколіннями археологів (Grinevich 1927/3, 47; Zubar 2009/1, 144–280). Багаторічні дослідження показали, що планування візантійського міста за рідкісними винятками збігалося з античним: зберігалася колишня мережа прямокутних кварталів, напрямок вулиць, локалізація площ (Yakobson 1959/1, 284–285; Buyskikh 2008, 204–211). Прийнято вважати, що в XII–XIII ст. в Херсоні було 109 житлових кварталів, а чисельність населення досягала 5000 осіб (Romančuk 2000, 190–191). Відкриті квартали з найбагатшим матеріалом дозволили виділити не тільки планування житлових садиб, але й спеціалізовані господарства, ремісничі майстерні, приватні та суспільні лазні, туалети, постоялий двір, богадільню, преторій, що представляється винятково важливим при різних соціально-економічних реконструкціях (Yakobson 1950, 47–100; 1959/1, 282–299; Romančuk 1987, 133–141; 2000, 131–201; Golofast, Ryzhov 2003, 182–260; Sorochan 2005/1, 203–209, fig. 2–6; 2005/2, 937–984; 2006/2, 94–117; 2010/2, 436–456; Golofast 2007, 68–123; 2008, 345–384; 2009/2, 301–309, 334–354).

Північно-східний район. Перші масштабні розкопки візантійських кварталів у північно-східній частині городища здійснив в 1908–1914 рр. Р.Х. Лепер, у роки Другої Світової війни охоронні дослідження проводив О.К. Тахтай (Grinevich 1930, 3–140; Takhtay 1947, 122–131). В 1980–1990-х рр. вивчення кварталів (III, VI, XCVI, C) цього району відновив М.І. Золотарьов (Zolotarev, Ushakov 1997, 30–45; 2004, 279–294; Zolotarev, Korobkov, Ushakov 1998, 182–194). Після передчасної смерті дослідника в 2004 р. розкопки на цій ділянці продовжує С.В. Ушаков (Ushakov 2007, 395–397; 2009, 349–354).

Агора. На природній височині херсонеського городища в районі сучасного Володимирського собору розташовується площа, яка з античних часів була суспільним центром міста (Buyskikh 2008, 175–176). Розкопки на агорі 1827 р. почали епоху археологічного вивчення Херсонеса-Херсона. Дослідження агори та прилягаючої території проводилися в другій половині XIX – на початку XX ст. і в радянський довоєнний період (Kostsyushko-Valyuzhinich 1890, 21–21про.; 1891/2, 1про.–3про.; 1892, 3–4про.; 1896, 5–10про.; 1902/2, 25–30про.; 1903, 15–22про.; 1904/2, 2–12про.; 1905/1, 2–11; Leper, Geymovskiy 1913; Moiseev 1922–1923). В XXI ст. (2002) при реставрації собору та музеєфікації площі об'єднана українсько-польська експедиція під керівництвом С.Г. Рижова та А. Бернацького розкопала велику ранньосередньовічну водозбірну цистерну, що згодом використовувалася, на думку авторів, як в'язниця (Biernacki, Klenina 2006/2, 219).

Північний район. Після розкопок і розвідок кінця XIX – початку XX ст., планомірні археологічні дослідження кварталів на прибережних ділянках Північного району протягом 48-ми років очолював Г.Д. Бєлов (1930–1978), спочатку в якості співробітника Херсонеського музею, а з 1938 р. – Державного Ермітажу (Санкт-Петербург) (Kostsyushko-Valyuzhinich 1891/2, 3про.–65; 1893/2, 34–39про.; Belov 1941, 206–218, 224–232, 240–267; 1948, 5–8; 1953/2, 11–31; 1959,

23–69; 1966; 1967; Belov, Strzheletskiy 1953, 32–108; Belov, Strzheletskiy, Yakobson 1953, 160–236; див. з літ.: Zubar 2009/1, 34–51). Після смерті Г.Д. Бєлова, розкопки продовжив Ю.П. Калашник (1979–1991) (Zaleska, Kalashnik 1992, 69–82). З 1975 р. до теперішнього часу масштабні археологічні дослідження в Північному районі городища проводить С.Г. Рижов, котрий відкрив п'ять пізньовізантійських кварталів (Ryzhov 1988, 92–93; 1999, 168–181; 2001, 290–311).

Південний район. Південний район вивчається також з кінця XIX ст. (див. з літ: Zubar, Sedikova 2008, 636–669). Протягом сімнадцяти років (1958–1975) експедиція Державного Історичного музею (Москва) під керівництвом Н.В. Пятишевої досліджувала територію біля південної кріпосної стіни, що включала в себе ранньосередньовічне міське водоймище. В 1987–2000 рр. розкопки водоймища та великого громадського будинку, що примикає до нього, продовжила та завершила Л.В. Седікова (Sedikova 1997, 10). В 2001–2006 рр. українсько-італійсько-американська експедиція, очолювана Л.В. Седіковою (НЗХТ), П. Артуром (2001–2002) та А. Рабіновіцем (2004–2006) (Інститут класичної археології Техаського університету в м. Остін), проводила розкопки кварталу, який примикав до Головної вулиці. В пізньовізантійський період квартал включав в себе житлові комплекси, а також таверну та кузню (Arthur, Sedikova 2002, 103; Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 196–274; 2010, 425–478; Sorochan 2010/2, 436–456).

Південно-східний (Портовий) район. Відмінною рисою цієї ділянки є наявність потужного культурного шару, що дозволяє простежити "сліди безперервного життя, будівництва та руйнувань" (Romančuk 2000, 167). В XIX ст. протягом розкопок оборонних стін К.К. Косцюшко-Валюжинич дослідив "прилягаючу смугу городища". В 1926 р. при розкопках так званої "Цитаделі", розташованої в Портовому районі, відкрито громадську споруду, що служила в фемний період (друга чверть IX – середина XI ст.) преторієм (Grinevich 1927/1, 268–272; Antonova 1997, 10–22; Khrapunov 2002/2, 148–149; Sorochan 2005/2, 997–1006; Zubar, Sorochan 2008, 167–168). З 1963–1964 рр. розкопки в цій частині городища проводила Об'єднана експедиція, до складу якої входили Херсонеський музей, Уральський і Харківський університети (Otchet 1971, 7–61). Більш тридцяти років (1969–2002) масштабні дослідження кварталів Портового району здійснювала експедиція Уральського державного університету під керівництвом А.І. Романчук, результати яких було відображено в ряді публікацій (Romančuk 1986, 121–156; 2000, 167–201; 2004/1, 206–209; див. з літ.: Zubar 2009/1, 207–229).

Західний район. Археологічне вивчення західної частини городища розпочав у XIX ст. К.К. Косцюшко-Валюжинич. В 1930 р. В.Ф. Смолін при участі Г.Д. Бєлова та Н.М. Янишева досліджував будівельні залишки ранньосередньовічних житлових будівель та пізньовізантійської каплиці (Smolin, Belov 1930; Belov 1948, 9–17; див. з літ.: Zubar 2009/1, 32). В 1960-х рр. розкопки проводив Є.Г. Суров (Surov 1961/1, 67–70). В 2002 р. в рамках спільного українсько-польського проекту "Топографія римського та ранньовізантійського Херсонеса" (керівники О. Кльоніна та А. Бернацький) досліджувалися житлові квартали LV і LX в західній частині городища (див. з літ.: Zubar 2009/1, 385–388). На думку сучасних дослідників, суцільної житлової забудови в цій частині міста, скоріше за все, не було (Golofast 2007, 123).

Археологія фортифікації

Окремий напрямок візантійської археології – дослідження системи міських укріплень. Вивчення кріпосних стін і веж Херсонеса-Херсона почалось в період діяльності Імператорської Археологічної Комісії (*OAK 1895*, 95–96; *1897*, 91–95; Bert'e-Delagard 1907; Leper 1910). В 1920-х рр. вивчення фортифікації Херсонеса, у тому числі середньовічної, відновив К.Е. Гриневич, що продовжив свої дослідження в цьому напрямку у наступні роки (Grinevich 1927/2, 5–104; 1959, 75–114). У післявоєнний період фундаментальний огляд оборонних споруд середньовічного періоду, включаючи техніку фортифікаційного будівництва, зробив А.Л. Якобсон (Yakobson 1959/1, 67–124). Протягом

декількох десятиліть, починаючи з 1960-х рр. і до останнього року життя († 2000), розкопками північно-західного та південно-східного флангів оборони міста займалася І.А. Антонова (Antonova 1963, 60–67; 1971, 103–105; 1974, 69–82; 1976, 3–9; 1996, 101–132; 1997, 10–22).

Археологія міського передмістя

Середньовічне місто, як і античне, становило єдине ціле зі своєю близькою сільськогосподарською округою. Однак інтереси дослідників з часів Одеського товариства історії та старожитностей, як правило, були зосереджені на античній хорі Херсонеса, що займала Гераклейський півострів (територія сучасного м. Севастополя), в той час як близька округа середньовічного періоду залишалася поза полем зору археологів (Strzheletskiy 1961; Nikolaenko 1999). Спрямоване археологічне вивчення передмістя Херсона візантійського періоду стало здійснюватися з 1979 р. Т.Ю. Яшаєвою (Yashaeva 1999, 349–358; 2003, 116–133; 2007/2, 445–452).

Історична топографія

Основні завдання та пріоритетні напрямки історико-топографічних досліджень деяких візантійських і давньоруських центрів відображено в ряді публікацій вчених-медієвістів XX–XXI ст. (Tafrali 1913; Janin 1950; Schneider 1967; Tolochko 1970, 5–18; Labutina 1985; Batalov, L. Belyaev 1998, 13–22; Romančuk 2007, 537–557).

Перші історико-топографічні студії в Херсоні здійснив у середині XX ст. Г.Д. Бєлов за матеріалами розкопок кварталів Північного району (1930–1940) (Belov 1953/2, 11–31). Винятково важлива робота була здійснена А.Л. Якобсоном, котрий узагальнив дані, отримані протягом обстеження кварталів (Yakobson 1950, 47–99; 1959/1, 282–299). Вчений вперше звернув увагу на соціальну топографію пізньовізантійського міста та господарську орієнтацію окремих садиб (Yakobson 1950, 94–99). В 1986 р. до історичної топографії пізньовізантійського Херсона звернулася А.І. Романчук, котра розглянула особливості розвитку окремих районів міста. За матеріалами розкопок була зроблена реконструкція деяких типів міських садиб і занять їх власників (Romančuk, Lositskiy 1985, 102–122; Romančuk 1986; 1987, 133–141). У наступних роботах дослідниця повернулася до цієї теми, підкріпивши висновки новими артефактами (Romančuk 2000, 131–167; 2007, 537–557).

Наприкінці XX – на початку XXI ст. з'явився ряд публікацій, що відображають етапи росту міської території, уточнюють загальну кількість та хронологічні рамки деяких садиб, специфіку господарської діяльності їх мешканців, реконструюють містобудівний вигляд Херсона в різні хронологічні періоди (Danilenko 1988, 60–67; Antonova 1990, 8–25; 1997, 10–22; Klenina, Ryzhov 2004, 21–32; Sorochan 2006/2, 94–117; 2009/1, 170–193; Golofast 2007, 123; 2009/2, 275–377 та ін.).

Візантійська археологія тісно пов'язана з такими спеціальними історичними дисциплінами, як **епіграфіка, нумізматика, сфрагістика.**

Після епіграфічних досліджень В.В. Латишева наприкінці XIX – на початку XX ст. в наступні роки з рідкою періодичністю видавалися лише окремі візантійські написи (Latyshev 1896, 7–37; 1899/1, 26–49; Shangin 1938, 81–87; Solomonik 1986, 212–214; Matantseva 1991, 251–254; Vinogradov 2005, 91–93; 2006, 289–297; 2009, 226–249). Нарешті, в 2010 р. з'явилася узагальнююча робота А.Ю. Виноградова, в якій дослідник звів воєдино всі епіграфічні пам'ятки IV–V ст. з розкопок Херсонеса, що свідчать про початковий етап християнізації міста (Vinogradov 2010).

Перші публікації монет з розкопок Херсонеса-Херсона з'явилися в XIX – на початку XX ст. (Koehler 1822; Burachkov 1884; Tolstoy 1905; Oreshnikov 1905; 1912 та ін.). В другій половині XX ст. вийшли у світ каталоги І.В. Соколової "Монети та печатки візантійського Херсона" і В.О. Анохіна "Монетна справа Херсонеса. IV ст. до н.е. – XII ст. н.е." (Anokhin 1977, 97–127, no. 310–480; Sokolova 1983). Періодично видаються середньовічні монетні скарби Херсона, окремі типи монет, матеріали з історії формування нумізматичних колекцій (Belova 1953, 255–278; Gilevich 1959, 267–268; 1964, 148–158; 1991, 214–225; Sokolova 1959, 50–63; Kostromicheva 1979, 126–129; Alekseenko 1996, 187–192; 1997/2, 260–269; 2005/1, 437–451; E.V. Stepanova 2004,

96–98; Guruleva 2007, 224–232; Choref 2008, 161–165; 2010, 332–339; Choref, Yashaeva 2008, 434–449; Goncharov 2009, 118–132).

Печатки візантійського Херсона також залучали увагу дослідників починаючи з кінця XIX ст. (Schlumberger 1881, 136–154; 1884; Tolstoy 1887, 28–43; Vishnyakova 1939, 121–133; Sokolova 1983; 1991, 201–213; Alekseenko 1990, 25–29; 1993, 267–269; Seibt, Seibt 1995, 91–97; Shandrovskaya 1998, 300–304; Smychkov 1999, 124–129). Виключний інтерес має виявлений у 1990-ті рр. затонулий архів херсонської митниці, що надав М.О. Алексєєнку можливість ввести до наукового обігу більш ніж 500 нових візантійських печаток VI–XIII ст. (Alekseenko 1998, 701–743; 2002, 455–500; 2006, 7–16; Alekséenko 2001, 57).

III. КОНФЕРЕНЦІЇ ТА ВИСТАВКИ

Важлива роль у розвитку та популяризації візантійської археології Херсона належить міжнародним конференціям, що проходять у Національному заповіднику "Херсонес Таврійський". Перша археологічна конференція в стінах Херсонеського музею відбулася в 1927 р. та підвела підсумки 100-літнім археологічним дослідженням стародавнього міста (Grinevich 1927/3). В 1952 р. була організована ювілейна конференція, присвячена 125-літтю розкопок Херсонеса. Наступні симпозіуми, в тому числі з візантієзнавства та церковної археології за участю як вітчизняних, так і закордонних вчених активізувалися в період перебудови. Так, на базі Херсонеського заповідника проходили окремі засідання "Сюзюмовських читань" (разом з Уральським державним університетом). З 1999 р. разом із Краківським Ягелонським університетом проводяться щорічні Міжнародні конференції з релігієзнавства, на секції яких традиційно розглядаються питання християнської історії та археології Херсона. З 2002 р. з періодичністю раз в два роки проводяться конференції з Церковної археології (разом із Кримською філією Інституту археології НАН України). В 2009 р. засновані щорічні Візантійські семінари "Імперія та поліс", на яких обговорюються актуальні проблеми візантійського міста (разом із Кримським відділенням Інституту сходознавства НАН України).

Активними популяризаторами візантійських артефактів Херсона виступають музейні експозиції. Ідея створення в Херсонесі християнського музею зародилася ще в період діяльності Одеського товариства історії та старожитностей (Grinevich 1927/3, 19; Shamanaev 2006, 229–235). Експонуватися археологічні знахідки, в тому числі візантійські, стали за ініціативою К.К. Косцюшко-Валюжинича в 1892 р. в тимчасовому музейному приміщенні, що одержало назву "Склад місцевих старожитностей". В радянський період, після скасування Херсонеського Володимирського монастиря (1924), в колишній монастирській трапезній під керівництвом К.Е. Гриневича відкрили "Античний зал" (07.06.1925), в Корсунській церкві – "Візантійський зал" (19.07.1925) (НА НЗХТ, спр. 238, л. 19, 22; Antonova 1959, 5). В 1926–1927 рр. в будинку Володимирського собору став формуватися Візантійський лапідарний музей (НА НЗХТ, спр. 243, л. 2). Виходячи із збережених архівних даних, назву "візантійський" в дусі часу замінили на "середньовічний" або "феодальний" (НА НЗХТ, спр. 361, л. 17).

В роки Другої Світової війни фондову колекцію евакуювали до м. Свердловська. Через рік після звільнення Севастополя та повернення експонатів з евакуації (1944) музей був знову відкритий для відвідувачів (НА НЗХТ, спр. 887, л. 3; Antonova 1959, 7). Наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. почалася підготовка нових експозицій: античної та середньовічної, одним з консультантів яких став А.Л. Якобсон (НА НЗХТ, спр. 563, л. 78). Як випливає з документів, під час обговорення тематико-експозиційного плану середньовічного відділу відповідно до існуючих ідеологічних настанов настійно рекомендувалося "показати ті жахливі та насильницькі форми згубної могутності Візантії, які підкреслює Карл Маркс" (НА НЗХТ, спр. 563, л. 22про.). 05.10.1952 р. ювілейній конференції присвятили виставку "125 років розкопок Херсонеса" (автор Г.М. Гилевич) (НА НЗХТ, спр. 955, л. 36). Урочисте відкриття нового середньовічного залу відбулося в 1954 р. (автор концепції О.О. Паршина)

(Parshina 1954). В 1956 р. у дворі Херсонеського музею розмістилася виставка мармурових колон з розкопок херсонських храмів, що стала частиною експозиції просто неба (Zherebtsov 1957, 18–26). В 1959 р. під керівництвом О.І. Домбровського в будинку колишнього монастирського храму сьоми священомучеників було створено лапідарій середньовічної архітектури (Dombrovskiy 1963, 76–86). В 1999 р. лапідарій було розформовано у зв'язку з передачею храму до Кримсь-кої єпархії (НА НЗХТ, спр. 3421, л. 13).

Подією у вітчизняному візантієзнавстві стало відкриття в 1982 р. постійної візантійської виставки (автор концепції Л.М. Колєснікова, художники-дизайнери Т.М. Манто та Г.М. Манто). Експозиція представлена більш ніж двома тисячами експонатів, що ілюструють різні сторони життя провінційного візантійського міста; вона не втратила своєї наукової та експозиційної цінності дотепер (Yashaeva 2005/2, 35–62). В 1991 р. до XVIII міжнародному конгресу візантиністів у Москві була організована виставка "Візантійський Херсон" (автори концепції Л.О. Голофаст, А.І. Романчук) і виданий каталог, що містив опис 256 предметів з колекції Херсонеського заповідника (*Cherson* 1991). В 1997 р. в музеї Метрополітен в Нью-Йорку на виставці "The Glory of Byzantium" експонувалася стеатитова ікона "Три святі воїни", що походить з розкопок Північного району городища (*The Glory of Byzantium* 1997, no. 203). В 2010 р. сорок три експонати з колекції Національного заповідника "Херсонес Таврійський" репрезентували візантійську археологію Херсона на виставці "Byzanz. Pracht und Alltag" в Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland в Бонні (*Byzanz* 2010, no. 135–141, 143, 318–322, 371–389, 391–401).

XXI ст. стало для візантійської археології Херсона часом "збору каменів". Завдяки отриманому в результаті багаторічних розкопок матеріалу з'явилися узагальнюючі аналітичні роботи, що торкаються практично всіх згаданих вище напрямків. В 2000 р. вийшла монографія А.І. Романчук "Нариси історії та археології візантійського Херсона", де розглянуто деякі аспекти історії міста за даними письмових і археологічних джерел (в 2005 р. перекладена на німецьку мову під назвою "Studien zur Geschichte und Archäologie des byzantinischen Cherson") (Romančuk 2000; 2005/1). В 2003 р. опубліковано один з томів фундаментального видання "Археологія з найдавніших часів до середньовіччя", в котрому О.І. Айбабін поряд із загальною археологією Таврики підвів підсумки ряду напрямків візантійської археології Херсона майже за два сторіччя (Aibabin 2003, 22–26, 48–52, 64–67, pl. 7–9, 43, 56–59). В 2004 р. групою авторів видані нариси історії й культури Херсонеса середини I ст. до н.е. – VI ст. н.е. (*Chersones* 2004); в 2005 р. – двотомна монографія С.Б. Сорочана "Візантійський Херсон. Друга половина VI – перша половина X ст. Нариси історії та культури" (Sorochan 2005/2); в 2007 р. – монографія А.І. Романчук "Дослідження Херсонеса-Херсона: Розкопки. Гіпотези. Проблеми. В 2 ч. Ч. 2. Візантійське місто" (Romančuk 2007). Завершує цей ряд двотомна монографія В.М. Зубара "Літопис археологічних досліджень Херсонеса-Херсона та його округи (1914–2005 рр.)", що вийшла у світ вже після передчасної кончини вченого в 2009 р. (Zubar 2009/1). В цій капітальній праці представлено антологію досліджень античних та візантійських пам'яток Херсонеса в період 1914–2005 рр.

На терені візантійської археології Херсона вже майже 185 років плідно трудиться не одне покоління вчених, добуваючи з небуття артефакти та "складаючи минуле з шарів". Кожний дослідник вніс свою лепту до спільної справи реконструкції його історії. Завдяки цим студіям візантійський Херсон з'являється перед нами з одного боку як провінційне приморське місто, з іншого – як найбільший форпост імперії в південно-західному Криму, опорний пункт місіонерів, хранитель мощів та інших святинь, центр паломництва, духовного та політичного впливу на сусідні країни й народи (Bogdanova 1991/2, 41; Aibabin 2003, 48; Khrushkova 2007/1, 75–126). Візантійська археологія дозволяє вирішувати такі важливі візантинознавчі проблеми, як християнізація Херсона (Bogdanova 1991/2, 19–49; Zubar 1991, 8–29; Zavadskaya 2000/2, 179–194; 2003, 402–426; Zubar, Khvorostyanyy 2000; Zubar, Sorochan 2005; Vinogradov

2010), його адміністративний устрій (Sokolova 1973, 207–214; Alekseenko 1998, 701–743; 2002, 455–500; 2005/2, 1592–1624; Khrapunov 2000, 57–67; 2002/1, 568–582; 2009), положення Херсона протягом так званих "темних віків" (Yakobson 1959/1, 35; Romančuk, Sedikova 1991, 30–46; Sedikova 2005, 43). Археологічні артефакти дають можливість реконструювати економічні, культурні та релігійні зв'язки Херсона з різними регіонами в різні хронологічні періоди, визначити місце Херсона-Корсуні в російсько-візантійських взаєминах, його особливу роль у християнізації Київської Русі (Zalesskaya 1988/4, 93–104; Bogdanova 1991/1, 54–86; Alekseenko 1997/1, 4–9; 1999, 186–189; 2000, 98–104; Aibabin 1999; E.V. Stepanova 2004, 96–98; Kolesnikova 2006, 129–150 та ін.). В той самий час деякі проблеми, як притаманні світовій візантиністиці в цілому, так і такі, що мають локальний, лише "херсонський" характер, ще чекають свого розв'язання. В числі перших з них – трансформація античного міста в середньовічне, повсякденне життя городян, взаємини міста та сільської округи, хронологія цивільних і культових споруд та мозаїк, що їх прикрашали (див. з літ.: Khrushkova 2000/2, 217–245; L. Belyaev 2004, 223–252; Jeffreys, Haldon, Cormack 2008, 3–20). Найбільш дискусійні між іншими теми – етапи християнізації Херсона, хронологія спорудження та існування ранньохристиянських склепів з розписами, базилік, хрестоподібних храмів, баптистеріїв (Zubar 2002, 105–108; 2004, 75–82; 2006, 131–136; 2009/2, 18–23; Khrushkova 2004/2, 167–194; 2005/1, 393–420; 2008, 121–132; Zavadskaya 2005, 258–288; Turovskiy 2007, 167–180); корсуньский похід київського князя Володимира та його наслідки для міста (шари руйнування X–XI ст.) (Bogdanova 1986, 39–46; Romančuk 1989, 182–188; 2007, 455–511; S. Belyaev 1990, 153–164; Zavadskaya 2008, 88–91), нарешті, дата та обставини загибелі Херсона (шари руйнування XIII–XIV ст.) (Yakobson 1950, 37–42; Bogdanova 1985, 44–48; Sazanov, Chentsova 1993, 47–49; Romančuk 1995, 152–157; 2007, 519–579; Alekseenko 1996, 190; Chentsova 1996, 171–184; Myts 1997, 65–67; Golofast, Ryzhov 2003, 182–260; Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 242–243; 2010, 471–472). Сучасний стан джерел потребує подальших археологічних досліджень візантійського Херсона для того, щоб дати відповіді на ці та багато інших питань.

BYZANTINE ARCHAEOLOGY AT TAURIC CHERSONESOS

TATYANA YASHAEVA

Ailleurs, on demande à l'archéologue d'avoir une imagination historique,
ici on demande à l'historien d'avoir une imagination archéologique
car l'événement est accident et le passé stratification.

In other cases, the archaeologist is required to have an historical imagination,
here the historian is required to have an archaeological imagination,
because events are random and the past is stratification.

Gilbert Dagron*

Established by Greeks in the 5th century B.C. on the northern coast of the Pontos Euxeinos, Tauric Chersonesos existed continuously for almost two thousand years. By the medieval period, it was known as Cherson. Chersonesos/Cherson can be counted among the sites where history must be 'written' by archaeology. Few written accounts survive, so archaeological artefacts become the main, or in some cases the only, source that allows us to reconstruct the various political, economic and cultural aspects of the life of the ancient city. The first excavation at the site of the ancient city took place in 1827, and thus 2012 will mark the 185th anniversary of the beginning of archaeological research at Chersonesos. Byzantine archaeology at Chersonesos arose from and developed within the general framework of archaeological research at the site.

The history and the specific aspects of this scholarly discipline, and its modern state, have been described in works by many specialists in medieval studies (Frend 1966; Karpov 1987, 207–212; *Vizantinovedenie* 1991; Zanini 1994; Bogdanova 1995, 104–116; Khrushkova 1995, 38–39; 1998/2, 308–315; 2000/1, 94–105; 2000/2, 217–245; 2001/1, 192–211; 2001/2, 5–13; 2004/1, 270–274; 2004/2, 167–194; 2005/2, 271–280; Musin 1995, 13–17; Romančuk, Shandrovskaya 1995; Sazanov 1996, 5–13; Saint-Roch 1998, 202–206; Medvedev 2000, 30–47, and others; for bibliography, see L. Belyaev 2004, 232–252; Musin 2006, 163–222; Jeffreys, Haldon, Cormack 2008, 3–20). Byzantine archaeology, as a branch of Byzantine studies that explores the material remains of Byzantine culture, is composed of two main fields: church archaeology and the archaeology of daily life in religious contexts, including churches and monasteries, church utensils and artefacts of personal piety, pilgrimage and relics, and burials; and the archaeology of secular daily life, including residential quarters, production

*Dagron 2000, 289, 294.

complexes and fortifications (L. Belyaev 2004, 232–251). Most of these areas, as a rule, are closely intertwined and interrelated.

This paper presents a brief survey of the most representative and important studies in the field of Byzantine archaeology at Cherson, arranged according to the phases of archaeological investigation at the site:

1827–1875 – unsystematic, non-professional excavations;

1876–1919 – scientific research by the Odessa Society for History and Antiquities and the Imperial Archaeological Commission;

1920–1990 – the Soviet period, which can further be divided into:

1920–1940 – the period before the Second World War;

1941 – first half of 1980s – wartime and post-war periods;

1985–1991 – the period of Perestroyka;

1992 – present – the Post-Soviet period.

I. CHURCH ARCHAEOLOGY

The term "church archaeology" is used primarily in the Russian scholarly tradition; in Western European scholarship there is a related concept, "Christian archaeology", which as a rule focuses on the 4th to 7th centuries. In the 19th and early 20th centuries church archaeology gave priority to the investigation of liturgical and material monuments of the Church in the medieval and modern periods (L. Belyaev 2004, 247). Modern church archaeology has broader concerns, and is not limited only to "ecclesiastical antiquities": its chronological frame has expanded as far as the 19th century. Significantly, in the post-Soviet period, this important scientific discipline has experienced a renaissance: it has emerged from behind the walls of Orthodox educational institutions, and now is studied in universities, Institutes of the Academy of Sciences, and museums (Khrushkova 2001/1, 192–211).

The archaeology of churches

The beginnings of archaeology at Chersonesos in 1827 were closely associated with church archaeology. The main goal of the first excavations was the search for the specific location where Vladimir, prince of the Kyivan Rus, had been baptised. The excavation of two basilicas (one of which is Kruze's Basilica, known by the name of its first excavator) and a cruciform church in the ancient city's agora laid the foundation for both general and Byzantine archaeology at Tauric Chersonesos.

Church archaeology also predominated in the period of excavations by the Odessa Society for History and Antiquities (1876–1886), the research program of which emphasized the need "to systematically uncover the traces of Byzantine Cherson and its churches, and to create a Christian museum of the excavated architectural artefacts, various sculptures and goods" (Grinevich 1927/3, 19). In the same period, D.M. Strukov conducted the first architectural-liturgical studies of ancient churches in the Crimea, studies that were prohibited after 1920 (Strukov 1876).

Within the period during which the Imperial Archaeological Commission was active (1887–1914), the years 1888–1907 were especially important. During these years Karl Kazimirovich Kostsyushko-Valyuzhinich was the director of excavations in Chersonesos. Kostsyushko-Valyuzhinich occupied a special place in the history of church archaeology of the site, as his contemporaries already noted. "During ten years, he obtained extremely wide-ranging and in many ways brilliant results," Count Aleksandr Bobrinskiy, the chair of the Archaeological Commission, wrote in 1889; "in different years, he discovered 20 churches and chapels in the areas of the city under exploration." Kostsyushko-Valyuzhinich has the honour of the discovery of a large number of ecclesiastical monuments, including five basilicas: the "Basilica within a Basilica" (1889), the "Basilica on a Hill" (1890), the "Western Basilica" (1891, 1892, 1895, 1901), the "Northern Basilica" (1891–1893, 1896), and "Basilica A" in the bishop's complex; two cruciform churches: the "Reliquary Church" (1897) and the "Church Outside the City Walls" (1902); and the church in Devichya hill (1902), the church near curtain wall 18 (1905), the "Four-Apsed Church" (1906), the so-called "Basilica of Laurentios-Leontios" (1907), and several small churches in the Late Byzantine quarters of the city. In addition, he conducted supplementary investigations

of the basilica in the agora (1890–1892, 1896), "Kruze's Basilica" (1891), and "Uvarov's Basilica" (1892, 1901, 1902, 1904, 1906).*

Robert Leper succeeded Kostsyushko-Valyuzhinich (1908–1914), continuing the exploration of "Uvarov's Basilica" (1908, 1910), the "Four-Apsed Church" (1909), and the "Underground Church" in the Main Street (1911, 1912), and discovering a new "Eastern Basilica" (1908–1909).

The archaeological investigation of churches, like ecclesiastical archaeology in general, declined dramatically between 1920 and 1940 (L. Belyaev 2004, 236). The Soviet state was established across much of the former Russian empire in 1917, and research was subordinated to its new atheistic ideology. Byzantine studies were doomed. As the extraordinary Russian Byzantinist Igor Chichurov put it, "in the eyes of the State it was discredited twice, both by its constitutional connection with Orthodoxy and, to the same extent, by its connection to tzarism" (Bolshakov 2004). Byzantine Studies departments in universities and academies were closed, as were the specific periodicals. However, the true catastrophe came after the deaths of Fyodor Uspenskiy (1928) and Vasiliy Regel (1932), when the word *Byzantium* itself was prohibited (from 1928 to 1938, it could be used only in quotes). During this time, the most important Byzantinists suffered persecution (Nikolay Likhachyov, Vladimir Beneshevich), and many were forced to emigrate (Nikodim Kondakov, Vasiliy Vasilevskiy, Georgiy Florovskiy, Anton Kartashov, Alexander Vasiliev, Andre Grabar, Dimitri Obolensky, George Ostrogorski) (Medvedev 2000, 35–36; Popov, Chichurov 2004, 399; S. Ivanov 2010). "This 'exodus' of both venerable scholars and talented youth devastated Byzantine Studies in Russia and at the same time enriched them in the West" (Medvedev 2000, 36).

Despite of the devastation of Byzantine Studies in the USSR in late 1920s and early 1930s, a devastation that also struck a blow to the development of Byzantine archaeology, excavations of the Byzantine monuments of Chersonesos continued. To some extent, such investigations were the result of the nature of the stratigraphic record at Chersonesos, since it was impossible to reach Greek and Roman layers without excavating the medieval layers above. In this period, three basilicas were investigated in the territory of the city (1930s), and measurements and mapping of Christian cave sites on the territory of the city in the Heraclean peninsula were carried out (1920s) (*Materialy* 1924–1928; Grinevich 1927/1, 268–272; Smolin, Belov 1930; Belov 1938, 80–138; 1941, 224–232; 1948, 5–17).

The prohibition of Byzantine studies and church archaeology in the USSR weakened during the years of the Second World War (1941–1945), and from this moment on Chersonesos/Cherson became the most important testing ground for studies of Christian monuments and of the Byzantine city in general (Medvedev 2000, 38; L. Belyaev 2004, 236).

Although the study of the Byzantine antiquities of Cherson continued between the 1950s and the 1980s, there was still pressure to investigate cult buildings only from architectural, archaeological, art-historical, and, of course, class perspectives. An outstanding contribution to the study of monuments of the Crimean Middle Ages was made by Anatoliy Yakobson. If Kostsyushko-Valyuzhinich is commonly accepted as the patriarch of general archaeology of Chersonesos, Yakobson can be rightly called the founder of its Byzantine archaeology. In two monographs, *Medieval Chersonesos (12th–14th centuries)* and *Early Medieval Chersonesos: essays on the history of its material culture*, which were published in 1950s, the researcher collected and classified for the first time artefacts from the Byzantine period accumulated over years of excavation (Yakobson 1950; 1959/1). Today, these fundamental studies still remain handbooks for historians of Byzantine Cherson. Of course, new archaeological discoveries, more advanced methods of scholarly analysis and the application of interdisciplinary approaches make it possible for new scholarship to correct

*An online publication of many of Kostsyushko-Valyuzhinich's archival reports on his excavations, with illustrations, can be found at <www.kostsyushko.chersonesos.org> (Russian and English versions available).

some of this scholar's ideas, but the framework of Yakobson's conclusions, his research, and even the genre of essay he employed to discuss the history of Byzantine Cherson are all reflected to a certain extent in the works of more recent authors.

During the same period, supplementary investigations of the "1935 Basilica" were organized by Stanislav Strzheletskiy (1949–1950) and Evgeniy Zherebtsov (1956–1957), and of the "Western Basilica" by Evgeniy Surov (1959–1961); Lyudmila Kolesnikova uncovered the "Church with Arcosolia" (1963–1964); Sergey Belyaev carried out supplementary investigations of the "Basilica on a Hill" (1973–1977) and the "Underground Church" in the Main Street (1980); and Oleg Dombrovskiy and Vadim Kutaysov undertook new excavations of the "Four-Apsed Church" (1977–1979), the "Western Basilica" (1979), and the atrium of "Uvarov's Basilica" (1977) (Strzheletskiy 1950; Zherebtsov 1957, sheets 1–17*; Surov 1963; Kolesnikova 1978, 160–172; S. Belyaev 1989, 171–181; 1994, 7–47; Kutaysov 1982, 155–170; Dombrovskiy 2004/2, 11–31). Church archaeology at Cherson has also been considerably enriched by Stanislav Ryzhov's research. Over the course of thirty-five years, he has discovered eight small block churches and carried out supplementary investigations and restoration work at seven basilicas: the "Eastern Basilica", "Uvarov's Basilica", the "Northern Basilica", the "Basilica within a Basilica", the "1932 Basilica", and the basilica, cruciform and cross-in-square churches in the Main Square, as well as the "Six-Pillared Church" on the northern coast (Ryzhov 1997, 290–299; 2001, 290–311; 2004, 160–166). Ryzhov has studied twenty Christian monuments altogether, which can be compared only with Kostsyushko-Valyuzhinich's selfless labours for archaeology.

Church archaeology fully revived during Perestroyka and the post-Soviet period, when research was freed from atheistic state censorship, which diminished and then was abandoned altogether. Researchers, no longer subject to ideological pressures, were allowed the chance to study Christian monuments more objectively, and to discuss not only stratigraphic, historical, architectural, or art-historical questions, but also liturgical issues. The importance of a return to the architectural-liturgical analysis of Chersonesan churches was emphasized by Sergey Belyaev in the 1980s, and in the late 20th and early 21st centuries such analysis characterized the work of local and foreign researchers, who re-analysed and clarified the chronology and functions of many Christian buildings, both those that had been recently discovered and those that were long-known and seemingly well studied (Lositskiy 1988, 27–36; S. Belyaev 1989, 171–181; 2002, 34–36; Romančuk 1990, 165–171; Zavadskaya 1996, 94–105; 1997, 304–311; 2000/1, 77–90; Sazanov 2000/1, 276–316; Gaydukov 2004, 51–63; Kalinowski 2004, 203–208; Sorochan 2005/2, 711–937; Vinogradov, Gaydukov, Zheltov 2005, 72–80; Khrushkova 2007/2, 211–237; Khroushkova 2008, 141–158, and others).

After the fall of the Iron Curtain, the first international teams, including some specifically interested in church archaeology, arrived at the site of the ancient city. In 1994, Ukrainian and US archaeologists Miron Zolotarev, Andrew Overman and Robert MacLennan examined a cult building under the "1935 Basilica" on the north coast of the ancient city, and interpreted it as a synagogue (Overman, MacLennan, Zolotarev 1997, 57). Four years later (1998), a Ukrainian-Austrian team headed by Zolotarev and Renate Pillinger resumed excavations of "Kruze's Basilica" in the Eastern Area of the ancient city (Raskopki 2003, 229–247). From 2001–2003, a Ukrainian-Polish team headed by Elena Klenina and Andrzej Biernacki carried out supplementary investigations of the "Five-Apsed Church" in the Western Area and uncovered a new "Three-Apsed Church" (Biernacki, Klenina 2006/1, 38–39). From 2001–2006, a Ukrainian-Italian-US team headed by Larissa Sedikova, together with Paul Arthur (2001–2002) and then Adam Rabinowitz (2004–2006), investigated the South Region

*Archival documents from Chersonesos, usually loose-leaf, are referenced in this essay as "sheets" rather than pages; "reverse" refers to the rear side of the sheet.

of the ancient city; the excavations unearthed, among other remains, a small block church with an adjoining burial plot (Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 233; 2010, 460).

The archaeology of monasteries and commemorative churches

The first studies in this field were carried out during the period of activity of the Imperial Archaeological Commission. In the late 19th and early 20th century, Kostsyushko-Valyuzhinich excavated a small extramural *skete* (hermitage) on Vinogradniy cape (1896) and two monastic complexes, one on an island in Kazachya bay (1890) and the other on the coast of Karantinnaya bay (1902) (Kostsyushko-Valyuzhinich 1891/1, 58–60; 1893/1, 36–37; 1904/1, 15–17). On the basis of their analysis of the literary sources, Dmitriy Aynalov and Alexandre Bert'e-Delagard identified two subsequent sites as small commemorative monasteries dedicated to the memory of the sainted Roman popes Clement and Martin (Bert'e-Delagard 1893/2, 58–64; Markevich 1909, 105–114; Aynalov 1915, 5–24).

Between 1920 and the early 1980s, as has been mentioned above, researchers studied monastic complexes almost exclusively from art-historical and architectural viewpoints. Yet despite such compulsory ideological blinkers, several extraordinary studies were conducted, foremost among them the treatments of the mosaics of Chersonesan churches and commemorative monuments by Dombrovskiy and Yakobson (Dombrovskiy 1959, 207–228; Yakobson 1959/1, 222–247, figs. 116–128). In the late 20th and early 21st centuries, researchers have returned to these monuments to clarify their chronology and function, and the nature of the monastic life that they housed (Dombrovskiy 1993, 289–319, pl. XXI, figs. 1–29; Zavadskaya 1996, 94–105; 1997, 304–311; 2002, 251–272; Kutaysov, Yurochkin 1997, 53–55; Sazanov 2000/1, 276–316; 2004, 202–210; Sorochan 2004, 211–232; 2006/1, 223–230; 2009/2, 168–178; 2010/3, 463–494; Fomin 2005, 132; Khrushkova 2005/1, 393–420; Yashaeva 2007/1, 197–215; R. Smirnov 2008, 225–260).

In 1989 began a program of study of the monastic complexes located outside the city, in the hinterland of Cherson in the Heraclean peninsula. This research program included both above-ground monasteries and cave complexes (Yashaeva 1994, 71–81; 1995, 146–151; 1997, 93–95; 2006, 321–360).

The archaeology of liturgical instruments and artefacts of personal piety organically intertwines with the study of churches and monasteries. Many precious artefacts of this sort were recovered during Kostsyushko-Valyuzhinich's excavations in the late 19th and early 20th centuries, including processional, reliquary and pendant crosses; candlesticks, icon lamps and polycandela; icons and pendant icons; hand censers and reliquaries, etc.: Cat. nos. 6, 38, 43, 45, 46, 48, 69, 97–99, 103–105, 131, 132, 137, 140, 142, 143, 146–149, 154, 158, 159, 170, 171, 174, 177, 179–182, 187, 188, 191, 193–195, 198, 203, 205, 207, 216, 316, 369, 370, 372, 414. We can only regret that at present information about specific provenience is lacking for most of these artefacts, which are thus deprived of their historical and archaeological context. Although a comprehensive publication of the corpus of Christian antiquities from Byzantine Cherson has not yet been undertaken, many of the most outstanding finds have been published separately at various times (Belov 1958, 203–207; 1960, 257–263; Bank 1968, 265–268; 1978/2, 65–67, 94–108; Kolesnikova 1978, 160–172; Zalesskaya 1982/2, 56–59; 1984/2, 60–62; Matantseva, Sorochan 1992, 90–96; Putsko, Ryzhov 1995, 161–167; Sedikova, Sidorenko 1996, 106–110; Korobkov 1999, 303–309; Putsko 1999, 165–171; Romančuk 2006, 137–143; Zalesskaya 2006/3, nos. 28, 29, 35, 58, 64, 229, 230, 263, 296, 591, 592, 600; Stepanenko 2007, 216–220; Dem'yanova 2008, 133–160; Ushakov, Yashaeva 2009, 195–200).

The archaeology of pilgrimage

The study of pilgrimage as a socio-cultural phenomenon is a special field of church archaeology, and includes two areas: the investigation of centres of pilgrimage, and the analysis of the various artefacts that serve as memorial tokens (*eulogiae*) of the act of pilgrimage (L. Belyaev 2004, 249–250). The identification of Cherson itself as a centre of medieval pilgrimage has appeared in studies by Vera Zalesskaya, Natalia Bogdanova and Tatyana Yashayeva (Zalesskaya 1988/3,

204–207; Bogdanova 1991/2, 38–41; Yashaeva 2002, 155–158). On the other hand, the most detailed information for the routes of pilgrims from Cherson is supplied by *eulogiae*, the specific analysis of which has been underway since the late 20th century (Zalesskaya 1988/3, 204–207; 1998/2, 99–100; 2005/2, 29–35; 2010, 182–186; Yashaeva 2005/1, 201–206; Pritula 2006/1, 108–109; Jašaeva 2010, 479–491).

The archaeology of burials

The excavation of burials is certainly one of the most important components of archaeology, since changes in the religious or ethno-political character of one region or another are reflected most clearly in changes in funeral rites. Archaeological studies of Chersonesan necropoleis, including those of the Byzantine period, began during the period of activity of the Odessa Society for History and Antiquities and the Imperial Archaeological Commission (Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/1, 15–17; Rostovtsev 1914; Skubetov 1918, 289–296; Leper 1927, 187–256). In the Soviet pre-war period, Late Antique and early medieval necropoleis were excavated by Nikolay Repnikov (1927), Grigoriy Belov (1932, 1935), and Aleksandr Takhtay (1937); during the Second World War, by Takhtay (1942); and in the post-war period, by Belov (1948) (Repnikov 1927, 147–186; Belov 1938, 113–129; 1941, 232–240; 1953/1, 237–254; Takhtay 1947, 123–126; 1948, 19–43).

Yakobson carried out the first comprehensive study of material from the Early Byzantine necropoleis (1950s). Yakobson differentiated several types of Christian graves, outlined Chersonesan funerary rites in general, and reviewed the most typical groups of grave goods (Yakobson 1959/1, 248–281). Vitaliy Zubar renewed the focused study of Chersonesan burials, including early Christian chamber-tombs, in the 1970s, and continued excavations of the western and south-eastern extramural necropoleis. Zubar identified the construction techniques used in Christian chamber-tombs at Chersonesos, clarified the main differences between these tombs and their pagan equivalents, and was the first to raise the problem of the chronology of early Christian wall-paintings (Zubar 1982; 2009/2, 18–23). A widely-known painted chamber tomb, with pictures of peacocks and a bowl, was discovered in 1998 in the south-eastern necropolis (Otchet 2000, 144–154). From 2006 onwards, a program of excavation in the south-eastern necropolis has been conducted by Evgeniy Turovskiy, Andrey Filippenko and Mikhail Stupko, who have uncovered twelve new early Christian chamber-tombs with paintings and inscriptions (Turovskiy 2006, 281–290; Stupko, Turovskiy, Filippenko 2007, 189–192; Turovskiy, Filippenko, Stupko 2007, 387–388; Turovskiy, Filippenko 2010, 274–289). The 21st century has brought new interpretations of previously-excavated Christian burial assemblages, as well as specialist studies dedicated to aspects of the transformation of the perception of death by residents of Chersonesos in the period of transition from Late Antiquity to the early Middle Ages, and to the development and use of Christian cemeteries in the city and outside it (Sazanov 2001/2, 38–46; 2004, 202–210; Fomin 2004, 74–75; 2009; Khrushkova 2005/1, 393–420; Sorochan 2005/2, 1031–1095; Mogarichev 2008, 82–90; Filippov 2009, 193–232; Zavadskaya 2009, 89–131).

Anthropological studies occupy an important position in modern mortuary archaeology: they allow one to determine the sex and age of individuals, identify congenital and acquired skeletal anomalies, and develop a picture of the health and nutritional status of various segments of the population of Cherson (Ryzhov 2001, 296; Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 233–242, fig. 31–47; 2010, 460–471, figs. 31–47). Studies of anthropological remains have also led Tatyana Nazarova and Aleksey Ivanov to draw some conclusions about the ethnic composition of the medieval city's population (Nazarova 1986, 70–75; 1990, 14; A.V. Ivanov 2005, 1627–1639).

The study of the veneration of holy relics – the history of their translation and the forms of veneration they attract – is another important component of the archaeology of burial (L. Belyaev 2004, 250). Such studies are often based not only on archaeological artefacts but also on the analysis of textual sources. At the fountainhead of such textual and archaeological research at Byzantine Cherson stands a brilliant group of scholars: Aynalov, Aleksandr Shakhmatov, Sergey Shestakov, Vasiliy Latyshev, and Petr Lavrov. In the late 19th and early 20th centuries, these scholars produced

excellent research on the saints of Cherson, research that still retains its scholarly value in the 21st century (Latyshev 1906; 1913, 75–88; Shestakov 1906; 1908/1, 215–226; 1908/2; Shakhmatov 1908, 1029–1153; Lavrov 1911; Aynalov 1915, 5–24).

After many decades of silence, historians turned anew to ancient texts. Alla Romanchuk, Sergey Belyaev and Sergey Sorochan compared hagiographical data with archaeology to propose different versions of Constantine the Philosopher's route with the relics of St. Clement in 861 (Romančuk 1990, 165–168; S. Belyaev 1999, 31–32; 2001, 23–39; Sorochan 2005/2, 822–826). Oleg Borodin published his new translation of the letters of the Roman pope Martin, who died in exile at Cherson in 655 (Borodin 1991, 173–190). In 1994, Constantine Zuckerman produced an original interpretation of the *Lives of Seven Bishops of Cherson*, in which he identified the emperors in whose reigns the missionary activities of the various bishops took place (Zuckerman 1994, 545–561). In the 21st century, translations of some of the narrative sources related to Chersonesos/Cherson, including saints' lives, were republished and furnished with extensive commentary by Sorochan (Sorochan 2005/2, 1233–1584). From 2000 onwards, various textual aspects of the lives have been analysed by a team of Russian scholars, under the aegis of a project of the Russian Academy of Sciences entitled *Lives of Chersonesan Saints as a Source for the Establishment of Christianity in Chersonesos (06-04-00481a)* (S. Belyaev 2009/1, 146–157; 2009/2, 90–108; S. Belyaev, Kamenev, Kameneva 2009, 52–69; Chernysheva 2009, 118–138; Sarab'yanov 2009, 109–117; Vereshchagin 2009, 70–89). In 2010, Andrey Vinogradov produced a new translation of all published versions of the *Lives of Bishops of Cherson*, and compared those accounts with the information provided by Constantine Porphyrogennetos and Chersonesan epigraphy (Vinogradov 2010). Vinogradov argues that the *Lives* were compiled in the late 5th or early 6th century.

Christian topography

Constant enrichment of the database of archaeological monuments stimulated the development of the study of the Christian topography of Cherson. At the beginning of this study stands Aynalov, who created the first corpus of Christian churches, and Latyshev, who made the first attempt to locate some early Christian sacred monuments of Cherson in the ancient city site according to information in hagiographical accounts (Aynalov 1905; 1915, 5–24; Latyshev 1906). In the following years, various topographic aspects were analysed by Pülz (1998, 45–78), Zavadskaya (1998, 327–343), S. Belyaev (1999, 3–49), Jastrzebowska (1999, 475–520), Romanchuk (Romančuk 2000, 60–85), Pelin (2001), Bolgov (2002, 11–24), Lositskiy (2002, 167–169), Khrushkova (2004/2, 192–193), Sorochan (2005/3, 157–162; 2009/1, 170–193; 2010/1, 225–229), Biernacki and Klenina (Biernacki, Klenina 2006/1, 37–58), Klenina (2008, 64–78), and others.

Many years of field research naturally resulted in the series of comprehensive, synthetic studies of church archaeology that have been published in the 21st century. In 2000, Romanchuk's monograph *Essays on the History and Archaeology of Byzantine Cherson* was published; this work discussed the ecclesiastical architecture of Cherson and supplied a full list of churches and chapels uncovered by excavations (Romančuk 2000, 60–85). In 2004, a collaborative study in three volumes of the *Architecture of Early Byzantine Sacred Buildings in Tauric Chersonesos* was published by Ukrainian and Polish scholars: volume I covered the *Early Byzantine Sacred Buildings in Tauric Chersonesos* (*The Early-Byzantine Churches* 2004), vo-lume II covered *The Early-Byzantine Church Architecture of Chersonesus Taurica* (Biernacki 2009), and volume III presented the *Byzantine Mosaics of Tauric Chersonesos* (Dombrovskiy 2004/1). Christian complexes are discussed in one chapter of Sorochan's two-volume study of the early medieval history of Cherson (Sorochan 2005/2, 680–1028). Important new ideas have been published in the monographs and articles of Lyudmila Khrushkova, in which are presented detailed analyses of both the monuments themselves and the specialist studies related to them (Khrushkova 2004/2, 167–194; 2007/2, 211–237, and others).

II. ARCHAEOLOGY OF DAILY LIFE

Chersonesos/Cherson supplies its students with a unique chance to study various aspects of daily life in a provincial Byzantine city across time, from the Early to the Late Byzantine period. This field includes such increasingly important areas as the archaeology of industry and the economy, the archaeological of domestic space, and the study of public space and urbanism.

The archaeology of industrial and economic complexes

The first analytical survey of crafts and industries in Cherson during the medieval period was published in the mid-20th century by Yakobson (Yakobson 1950, 101–166; 1959/1, 300–331). In 1991, Bogdanova analysed this part of the city's economy in the period from the 10th to the 15th century (Bogdanova 1991/1, 23–54). In 2000, Romanchuk summarized both the existing written accounts and the available archaeological evidence for craft and industry, adding the results of recent excavations (Romančuk 2000, 102–130). Larissa Golofast published a serious work in 2008, in which she organized and introduced into scholarly circulation all the artefacts related to crafts and industries from the closed assemblages left by the 13th-century fire that destroyed much of Cherson (Golofast 2008, 345–384).

Ceramic production. One can hardly overestimate the significance of ceramic assemblages discovered by excavations, as pottery is, as a rule, the primary – and sometimes the only – datable material. Excavations at Cherson in various years have uncovered pottery kilns that provide evidence for a local ceramic industry (Yakobson 1941, 53–62; 1950, 153–166; Borisova 1960, 16–21; Romančuk 1971, 119–122; S. Belyaev 1977, sheets 6–11; Ryzhova 1982, 149–156; Sedikova 1995/1, 434–440).

The first fundamental study of transport, household and table wares from excavations at Chersonesos was produced by Yakobson, and has become the foundation for all subsequent local classifications (Yakobson 1950, 102–111; 1979). In the 1970s, a team of researchers developed a typology of the Chersonesan amphorae excavated at Cherson that became a standard reference for studies of transport ware in the region for decades (Amfory 1971, 81–101). In 1995, Romanchuk, Andrey Sazanov and Sedikova produced a new classification of amphorae, the important advantage of which was the use of materials from closed assemblages at Cherson, including those from the 7th to 9th century – that is, the period of the "Dark Ages" (Romančuk, Sazanov, Sedikova 1995). Ceramic assemblages have been one of the publication priorities for the current investigators of Cherson (Sazanov 1991, 60–71; 2001/1, 229–256; Ryzhov, Sedikova 1999, 312–329; Golofast, Ryzhov 2000, 78–117; 2003, 182–260; Romančuk 2000, 169–176; 179–184; Ginkut 2002, 24–31; Golofast 2003, 96–115; Klenina 2010, 1005–1014, and others).

Architectural ceramics are being studied side by side with transport ware; the first typology of this material was developed by Yakobson as well (Yakobson 1950, 117–153; 1979, 25–28, 64–70, 93–108, 147–157). The results of many years of study of these products of the potter's art were published in 2004 by Romanchuk (Romančuk 2004/2).

There is also a group of studies dedicated to Early Byzantine red-slip ware from the excavations of Cherson (S. Belyaev 1968, 31–39; 1972, 122–125; Diatroptov 1998, 98–103). In the 1990s, Romanchuk and Sazanov developed a classification for the red-slip pottery, while Golofast compiled a catalogue of stamps (Romančuk, Sazanov 1991; Golofast 1996, 77–84; 2002, 135–216).

The bulk of material from the layers of the 10th–13th centuries consists of glazed pottery; the first synthetic study of this ware, including discussion of chronology, typology and production centres, was produced by Yakobson (Yakobson 1950, 166–227; 1959/1, 332–357). In subsequent years, there were a number of specialist publications dealing with individual groups of medieval glazed ware from Cherson and its hinterland (Talis 1960, 125–139; Zalesskaya 1985; Danilenko 1991, 46–64; Sedikova 1998, 646–650; Ryzhov, Golofast 2000, 251–265; Sazanov 2000/2, 118–145; Alekseenko, Ginkut 2003, 67–72; Romančuk 2003/1; 2003/2, 261–276; 2005/2, 93–109; Ginkut 2005, 19–36; Ryzhov 2005, 62–69; Ushakov 2005, 70–92; Yashaeva 2005/3, 247–256).

Metalwork. Traces of metalworking activities from the Early Middle Ages have been recorded in the North-Western

Area (1961) and the Port Area (1968) of the ancient city (Surov 1961/2, 98; Kadeev 1968, sheets 3, 7; Romančuk 2000, 112–113). The sites of workshops producing lead items have been discovered in the Western and Northern Areas (Belov, Strzheletskiy 1953, 87; Golofast 2007, 123). The archaeological investigation of a residential block in the South Region of the ancient city has supplied unique information about the operation of an urban blacksmith's workshop (Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 211, 212, fig. 15, 16; 2010, 441, 442, figs. 15, 16). Metalworking technology and the production of metal objects in Byzantine Cherson was described by Yakobson in the 1950s (Yakobson 1959/1, 322–331). Fifty years later, Golofast clarified the chronology of metal goods and analysed the character of the metal working industry at Cherson before the catastrophic fire of the 13th century (Golofast 2008, 346–348). Researchers periodically publish various metal objects, individually or in groups: from bronze belt sets, strap fittings and fibulae to iron construction tools (Aibabin 1982/1, 190–199; Gavritukhin 2002, 217–228; Denisova 2009, 65–70).

Glass-making. A brief survey of glass-making at Cherson from the 10th to the 15th century was produced in the 1990s by Bogdanova (Bogdanova 1991/1, 39–40). A fundamental study of glass ware from the Early Byzantine period was provided by Golofast, who based her chronology on materials from closed assemblages of Cherson; in this work, she distinguished imports from local products and identified the technologies used by local glass-makers (Golofast 1998, 312–326; 2001, 97–260; 2009/1, 301–335).

Bone carving. The first corpus of medieval bone objects, comprised of 193 artefacts, was compiled by Romanchuk (Romančuk 1981, 84–105). Andrey Shamanaev carried out a detailed analysis of the technology of bone and horn carving on the basis of materials from one of the blocks in the port area of Cherson (Shamanaev 1997, 49–66). The most interesting individual objects have been described in various specialist studies (Belov 1938, 282–283; Bank 1978/2, 82–88; 1981, 110–112; Zalesskaya 1984/2, 60–62; 1988/3, 204–207; Andreeva 2008, 333–344).

Fishing and fish-salting industries. Frequent finds of ceramic and lead sinkers, fishhooks and needles for knitting fishnets in medieval residences testify to extensive involvement in fishing among the residents of Cherson. The scale of this industry is indicated by the fish-salting cisterns excavated in different areas of the city (Surov 1948, 3–47; Zolotarev 1977, 27–33; Romančuk 2000, 88–101). According to Romanchuk's calculations, 36 of 102 cisterns unearthed in the ancient city of Chersonesos were used between the 6th and the 10th century for salting fish (Romančuk 2000, 95).

The archaeology of residential quarters and public spaces

Excavations began in almost all the areas of the ancient city during the period of activity of the Odessa Society for History and Antiquities and the Imperial Archaeological Commission, and were continued by successive generations of archaeologists (Grinevich 1927/3, 47; Zubar 2009/1, 144–280). Studies carried out over the course of many years have demonstrated that the ground plan of the Byzantine city corresponds to that of the ancient city: with a few minor exceptions, the Greek grid of rectangular blocks, the orientation of the ancient streets, and the location of open spaces were preserved (Yakobson 1959/1, 284–285; Buyskikh 2008, 204–211). We now assume that Cherson in the 12th and 13th centuries had 109 residential blocks, housing a population of as many as 5,000 individuals (Romančuk 2000, 190–191). Excavated quarters with extremely rich materials allow us to define the ground plans not only of residential complexes, but also of specialized facilities, workshops, and private and public baths and toilets, and of an inn, an alms-house, and a praetorium, all of which are exceptionally important for a range of socio-economic reconstructions (Yakobson 1950, 47–100; 1959/1, 282–299; Romančuk 1987, 133–141; 2000, 131–201; Golofast, Ryzhov 2003, 182–260; Sorochan 2005/1, 203–209, figs. 2–6; 2005/2, 937–984; 2006/2, 94–117; 2010/2, 436–456; Golofast 2007, 68–123; 2008, 345–384; 2009/2, 301–309, 334–354).

North-Eastern Area. The first large-scale excavations of Byzantine blocks in the north-eastern area of the ancient city took place in 1908–1914 under Leper, while Takhtay conducted rescue excavations in the years of the Second World

War (Grinevich 1930, 3–140; Takhtay 1947, 122–131). Zolotarev resumed the investigation of blocks in this area (blocks 3, 6, 96, 100) in the 1980s and 1990s (Zolotarev, Ushakov 1997, 30–45; 2004, 279–294; Zolotarev, Korobkov, Ushakov 1998, 182–194). After Zolotarev's premature death in 2004, the excavations in this zone have continued under the direction of Sergey Ushakov (Ushakov 2007, 395–397; 2009, 349–354).

Agora. On a natural rise in the ancient urban site of Chersonesos, in the area now occupied by the cathedral of St. Vladimir, lay a square that had been the public centre of the city since antiquity (Buyskikh 2008, 175–176). Excavations here, in the area of the ancient *agora*, in 1827 inaugurated archaeological research at Chersonesos/Cherson. Investigations of the agora and the adjoining territory were carried out in the second half of the 19th and the early 20th century, and continued in the Soviet pre-war period (Kostsyushko-Valyuzhinich 1890, sheets 21–21 reverse; 1891/2, sheet 1 reverse – 3 reverse; 1892, sheets 3–4 reverse; 1896, sheets 5–10 reverse; 1902/2, sheets 25–30 reverse; 1903, sheets 15–22 reverse; 1904/2, sheets 2–12 reverse; 1905/1, sheets 2–11; Leper, Geymovskiy 1913; Moiseev 1922–1923). In 2002, the joint Ukrainian-Polish team headed by Klenina and Biernacki, in the course of the restoration of the church and the preparation of the remains in the square for public display, excavated a large early medieval water cistern that, according to the excavators, had later been used as a prison (Biernacki, Klenina 2006/2, 219).

Northern Area. After late 19th and early 20th-century excavation and prospection, organized archaeological studies of the blocks on the coastal side of the Northern Area were directed for 48 years (1930–1978) by Belov, initially as an employee of the Chersonesos Museum and then, after 1938, as a member of the staff of the State Hermitage Museum (St. Petersburg) (Kostsyushko-Valyuzhinich 1891/2, sheets 3 reverse – 65; 1893/2, sheets 34–39 reverse; Belov 1941, 206–218, 224–232, 240–267; 1948, 5–8; 1953/2, 11–31; 1959, 23–69; 1966; 1967; Belov, Strzheletskiy 1953, 32–108; Belov, Strzheletskiy, Yakobson 1953, 160–236; for bibliography see Zubar 2009/1, 34–51). After Belov's death, his excavations were continued by Yuriy Kalashnik (1979–1991) (Zaleska, Kalashnik 1992, 69–82). From 1975 on, large-scale archaeological investigations in the Northern Area have been conducted by Ryzhov, who has excavated five Late Byzantine blocks (Ryzhov 1988, 92–93; 1999, 168–181; 2001, 290–311).

South Region. The South Region has also been an object of study since the late 19th century (for bibliography see Zubar, Sedikova 2008, 636–669). For 17 years (1958–1975), the team of the State Historical Museum (Moscow), under the direction of Natalia Pyatysheva, investigated the area around the southern defensive wall, including the water reservoir of the early medieval city. Between 1987 and 2000, Sedikova continued and completed the excavation of the water reservoir and a large public building attached to it (Sedikova 1997, 10). From 2001 to 2006, a Ukrainian-Italian-US team directed by Sedikova on the Ukrainian side (NPTC), and first by Paul Arthur (2001–2002) and then by Adam Rabinowitz (2004–2006) on behalf of the Institute of Classical Archaeology of the University of Texas at Austin, carried out excavations in a block adjoining the Main Street. In the Late Byzantine period, this block was occupied by residential complexes, as well as a tavern, a blacksmith's workshop, and later a grocer's store (Arthur, Sedikova 2002, 103; Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 196–274; 2010, 425–478; Sorochan 2010/2, 436–456).

South-Eastern (Port) Area. One of the distinctive features of this area is the deep stratigraphy that allows one to observe "the traces of continual habitation, building and destruction" (Romančuk 2000, 167). In course of the 19th-century excavations of the defensive walls, Kostsyushko-Valyuzhinich investigated an "adjoining strip of the ancient city." Excavations in the so-called Citadel in the Port Area in 1926 uncovered a large public structure that has been interpreted as a *praetorium*, in use during the time that Cherson served as a thematic capital (second quarter of the 9th – mid-11th century) (Grinevich 1927/1, 268–272; Antonova 1997, 10–22; Khrapunov 2002/2, 148–149; Sorochan 2005/2, 997–1006; Zubar, Sorochan 2008, 167–168). From 1963–1964 on, this part of the ancient city was excavated by a collaborative team that united

the Chersonesos Museum with the University of Kharkov and the Ural State University (Otchet 1971, 7–61). A large-scale excavation campaign focused on the blocks in the Port Area was carried out over more than 30 years (1969–2002) by the Ural State University expedition headed by Romanchuk: the results of this campaign have been presented in a series of publications (Romančuk 1986, 121–156; 2000, 167–201; 2004/1, 206–209; for bibliography see Zubar 2009/1, 207–229).

Western Area. Archaeological investigation of the western area of the ancient city began in the 19th century under Kostsyushko-Valyuzhinich. In 1930, Viktor Smolin, with the participation of Belov and Nikolay Yanyshev, investigated the remains of several buildings, including early medieval residential structures and a Late Byzantine chapel (Smolin, Belov 1930; Belov 1948, 9–17; for bibliography see Zubar 2009/1, 32). Further excavations were conducted by Surov in the 1960s (Surov 1961/1, 67–70). In 2002, residential blocks 55 and 60 in the western area of the ancient city were explored as part of a joint Ukrainian-Polish project on the *Topography of Roman and Early Byzantine Chersonesos* (directed by Klenina and Biernacki) (for bibliography see Zubar 2009/1, 385–388). In the opinion of current scholars, this part of the city was probably not densely developed (Golofast 2007, 123).

The archaeology of fortifications

There is a special field of Byzantine archaeology that involves the study of urban fortification systems. The study of the fortification walls and towers of Chersonesos/Cherson began in the period of activity of the Imperial Archaeological Commission (*OAK 1895*, 95–96; *1897*, 91–95; Bert'e-Delagard 1907; Leper 1910). In the 1920s, the study of the fortifications of Chersonesos, including those of the medieval period, was resumed by Konstantin Grinevich, who continued his investigations in this area in later years as well (Grinevich 1927/2, 5–104; 1959, 75–114). In the post-war period, a fundamental review of the defensive structures of the medieval period, including a discussion of the technology involved in the construction of fortifications, was published by Yakobson (Yakobson 1959/1, 67–124). Inna Antonova excavated the north-western and south-eastern flanks of the city's defenses for several decades, from the 1960s to the last year of her life († 2000) (Antonova 1963, 60–67; 1971, 103–105; 1974, 69–82; 1976, 3–9; 1996, 101–132; 1997, 10–22).

The archaeology of the city's hinterland

Like the ancient city, medieval Cherson was closely connected to its immediate agricultural hinterland. But scholarly interests after the work of the Odessa Society for History and Antiquities were concentrated as a rule solely on the ancient *chora* of Chersonesos, which occupied the Heraclean peninsula (the territory of the present-day city of Sevastopol), while the hinterland of the medieval period remained invisible to archaeologists (Strzheletskiy 1961; Nikolaenko 1999). The systematic archaeological study of the hinterland of Cherson in the Byzantine period was initiated in 1979 by Tatyana Yashaeva (Yashaeva 1999, 349–358; 2003, 116–133; 2007/2, 445–452).

Historical topography

The main goals and priorities of historical-topographical studies of several Byzantine and Ancient Rus centres are reflected in a series of publications by medievalists in the 20th and 21st centuries (Tafrali 1913; Janin 1950; Schneider 1967; Tolochko 1970, 5–18; Labutina 1985; Batalov, L. Belyaev 1998, 13–22; Romančuk 2007, 537–557).

The first historical-topographical investigations in Chersonesos were undertaken in the mid-20th century by Belov, on the basis of materials excavated in the blocks of the Northern Area (1930–1940) (Belov 1953/2, 11–31). An exceptionally important task was carried out by Yakobson when he summarized the information collected in the course of the investigation of various city blocks (Yakobson 1950, 47–99; 1959/1, 282–299). Yakobson was the first to pay attention to the social topography of the Late Byzantine city and the economic purpose of individual urban plots (Yakobson 1950, 94–99). In 1986, Romanchuk turned to the historical topography of Late Byzantine Cherson and analysed the details of development in individual areas of the city. She used excavated materials to reconstruct

several types of urban homesteads and the occupations of their owners (Romančuk, Lositskiy 1985, 102–122; Romančuk 1986; 1987, 133–141). In her later publications, she returned to this topic, supporting her conclusions with new artefacts (Romančuk 2000, 131–167; 2007, 537–557).

In the late 20th and early 21st centuries, a series of publications appeared that described the stages of development of the urban territory, clarified the total number of homesteads and the chronology of a number of them, identified the economic activities of their residents, and reconstructed the urban development of Cherson in different chronological periods (Danilenko 1988, 60–67; Antonova 1990, 8–25; 1997, 10–22; Klenina, Ryzhov 2004, 21–32; Sorochan 2006/2, 94–117; 2009/1, 170–193; Golofast 2007, 123; 2009/2, 275–377, and others).

Byzantine archaeology also encompasses specialised sub-disciplines such as **epigraphy, numismatics,** and **sigillography.**

After the late 19th and early 20th-century studies of epigraphic material by Latyshev, only a few individual Byzantine inscriptions were published at long intervals (Latyshev 1896, 7–37; 1899/1, 26–49; Shangin 1938, 81–87; Solomonik 1986, 212–214; Matantseva 1991, 251–254; Vinogradov 2005, 91–93; 2006, 289–297; 2009, 226–249). In 2010, Vinogradov published a comprehensive study that assembled all the epigraphic monuments excavated at Chersonesos that date to the 4th and 5th centuries and provide evidence for the Christianisation of the city (Vinogradov 2010).

The first coins from excavations at Chersonesos/Cherson were published in the 19th and early 20th centuries (Koehler 1822; Burachkov 1884; Tolstoy 1905; Oreshnikov 1905; 1912, and others). In the second half of the 20th century, catalogues by Irina Sokolova (*Coins and Seals of Byzantine Cherson*) and Vladilen Anokhin (*The Coinage of Chersonesos: 4th century B.C. to 12th century A.D.*) were published (Anokhin 1977, 97–127, nos. 310–480; Sokolova 1983). Publications of medieval coin hoards from Cherson, works concerning individual types of coins, and materials related to the history of the formation of numismatic collections have appeared from time to time (Belova 1953, 255–278; Gilevich 1959, 267–268; 1964, 148–158; 1991, 214–225; Sokolova 1959, 50–63; Kostromicheva 1979, 126–129; Alekseenko 1996, 187–192; 1997/2, 260–269; 2005/1, 437–451; E.V. Stepanova 2004, 96–98; Guruleva 2007, 224–232; Choref 2008, 161–165; 2010, 332–339; Choref, Yashaeva 2008, 434–449; Goncharov 2009, 118–132).

The seals of Byzantine Cherson have also attracted researchers since the late 19th century (Schlumberger 1881, 136–154; 1884; Tolstoy 1887, 28–43; Vishnyakova 1939, 121–133; Sokolova 1983; 1991, 201–213; Alekseenko 1990, 25–29; 1993, 267–269; Seibt, Seibt 1995, 91–97; Shandrovskaya 1998, 300–304; Smychkov 1999, 124–129). Especially interesting is the seal archive of Cherson's customs-house, discovered underwater in the 1990s, which has allowed Nikolay Alekseenko to bring into scholarly circulation more than 500 new Byzantine seals of the 6th to the 13th centuries (Alekseenko 1998, 701–743; 2002, 455–500; 2006, 7–16; Alekséenko 2001, 57).

III. CONFERENCES AND EXHIBITIONS

An important role in the development and popularization of the Byzantine archaeology of Cherson has been played by international conferences held at the National Preserve of Tauric Chersonesos. The first archaeological conference at the museum of Chersonesos in 1927 summarized 100 years of archaeological research in the ancient city (Grinevich 1927/3). In 1952, a jubilee conference dedicated to 125th anniversary of the first excavations at Chersonesos was organised. Symposia followed, some of them on in Byzantine studies and church archaeology, with the participation of both local and foreign scholars; these became more frequent after the period of Perestroyka. Thus the National Preserve became the base for some of the meetings of the Syuzyumov Readings (in cooperation with Ural State University). From 1999 on, the annual International Conference on Religious Studies has taken place; one of its sections traditionally discusses problems of Christian history and archaeology at Cherson (in cooperation with Jagiellonian University in Krakow). Since 2002, conferences on church archaeology have been held every second year (in cooperation with the Crimean Branch of the Institute of Archaeology of the

National Academy of Sciences of Ukraine). In 2009, the annual Byzantine seminar *Polis and Theme* was established to discuss current questions related to the Byzantine city (in cooperation with the Crimean Branch of the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine).

Museum displays bring the Byzantine artefacts of Cherson to life for the public. The idea to create a Christian museum at Chersonesos appeared as early as the period of activity of the Odessa Society for History and Antiquities (Grinevich 1927/3, 19; Shamanaev 2006, 229–235). The exhibition of archaeological finds, including Byzantine artefacts, was opened on Kostsyushko-Valyuzhinich's initiative in 1892 in a temporary museum space called "The Warehouse of Local Antiquities". After the liquidation of St. Vladimir's Monastery at Chersonesos in 1924, during the early Soviet period, Grinevich supervised the opening of the "Ancient Hall" in the former monastery refectory (07.06.1925) and of the "Byzantine Hall" in Korsun Church (19.07.1925) (SA of NPTC, file 238, sheets 19, 22; Antonova 1959, 5). In 1926–1927, a museum of Byzantine stone objects was organized in the former cathedral of St. Vladimir (SA of NPTC, f. 243, sheets 2). According to the surviving archival documents, the term "Byzantine" was replaced with "Medieval" or "Feudal" according to the ideological dictates of the time (SA of NPTS, f. 361, sheets 17).

During the Second World War, the collection was evacuated to Sverdlovsk. A year after the liberation of Sevastopol and the return of the exhibits from evacuation (1944), the museum was opened again for visitors (SA of NPTS, f. 887, sheets 3; Antonova 1959, 7). In the late 1940s and early 1950s, the preparation of new ancient and medieval expositions was undertaken; Yakobson was one of the consultants (SA of NPTS, f. 563, sheets 78). The archival documents show that in the course of the discussion of the thematic plan for the medieval display, it was strongly recommended, in keeping with the prevailing ideology, that the display "show those terrible and violent forms of deadly Byzantine power underlined by Karl Marx" (SA of NPTS, f. 563, sheets 22 and rev.). On the 5th of October, 1952, a jubilee conference was accompanied by the exhibition *125 Years of Excavations at Chersonesos* (curated by Anna Gilevich) (SA of NPTS, f. 955, sheets 36). The solemn opening ceremony of the new medieval hall took place in 1954 (curated by Elena Parshina) (Parshina 1954). In 1956, the courtyard of the Chersonesos museum housed an exhibition of marble columns from the excavations of Chersonesan churches that became part of a permanent open-air display (Zherebtsov 1957, sheets 18–26). In 1959, a gallery of medieval stone architectural elements was created under the supervision of Dombrovskiy in the former Church of the Seven Martyrs of Cherson (Dombrovskiy 1963, 76–86). In 1999, the architectural gallery was dismantled when the church was given back to the Crimean bishopric (SA of NPTS, f. 3421, sheets 13).

The opening of the permanent Byzantine exhibition in 1982 was an important event in local Byzantine studies (curated by Kolesnikova, designed by Tatyana and Garri Manto). The display includes more than two thousand objects illustrating different aspects of life in this provincial Byzantine city and still retains its scholarly and interpretive value today (Yashaeva 2005/2, 35–62). In 1991, on the occasion of the 18th International Byzantine Congress in Moscow, the exhibition *Byzantine Cherson* was organized (curated by Golofast and Romanchuk), and a catalogue describing 256 artefacts from the collection of the National Preserve of Tauric Chersonesos was published (*Cherson* 1991). In 1997, the Metropolitan Museum in New York exhibited the slate icon depicting three military saints, found during excavations in the blocks of the Northern Area of the ancient city, at the exhibition entitled *The Glory of Byzantium* (*The Glory of Byzantium* 1997, no. 203). In 2010, forty items from the collection of the National Preserve of Tauric Chersonesos represented the archaeology of Cherson at the exhibition *Byzanz. Pracht und Alltag* in the Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn (*Byzanz* 2010, nos. 135–141, 143, 318–322, 371–389, 391–401).

The 21st century has been a time "to gather stones" for the Byzantine archaeology of Cherson. As a result of the abundance of materials collected from excavations carried out over many years, comprehensive analytical studies

have recently appeared in almost all the fields mentioned above. In 2000, Romanchuk published her monograph *Essays on the History and Archaeology of Byzantine Cherson*, in which are considered some aspects of the history of the city according to the textual and archaeological sources (in 2005 Romanchuk published *Studien zur Geschichte und Archäologie des byzantinischen Cherson*, a German translation of her 2000 Russian monograph) (Romančuk 2000; 2005/1). In 2003, one of the volumes of a fundamental multi-volume study entitled *Archaeology from the Ancient Period to the Middle Ages* was published; in this volume, Aleksandr Aibabin summarized, on a general level, the archaeology of Taurica as a whole, and on a specific level, the development of Byzantine archaeology at Cherson across almost two centuries (Aibabin 2003, 22–26, 48–52, 64–67, pl. 7–9, 43, 56–59). In 2004, a team of researchers published essays on the history and culture of Cherson from the mid-1st century B.C. to the 6th century A.D. (*Chersones* 2004); in 2005 Sergey Sorochan published a two-volume monograph discussing the history and culture of Byzantine Cherson from the second half of the 6th to the first half of the 10th century (Sorochan 2005/2); and in 2007, a monograph by Romanchuk, entitled *Studies of Chersonesos/Cherson: excavations, hypotheses, problems; in 2 parts; part 2: the Byzantine city*, was published (Romančuk 2007). The most recent work in this series is a two-volume monograph by Vitaliy Zubar entitled *Chronicle of Archaeological Investigations of Chersonesos/Cherson and Its Vicinity (1914–2005)*, which was published after the premature death of its author in 2009 (Zubar 2009/1). This magisterial work presents an anthology of all the studies of Greco-Roman and Byzantine monuments carried out at Chersonesos between 1914 and 2005.

For almost 185 years, generations of scholars have ploughed the fertile field of Byzantine archaeology at Cherson, recovering artefacts from oblivion and "peeling back the layers of the past". Each scholar has made his or her individual contribution to the common effort to reconstruct the history of the site. Thanks to these researchers, we can see Byzantine Cherson as a provincial maritime city on the one hand, and on the other hand as the largest imperial outpost in south-west Crimea, a stronghold of missionaries, a centre of pilgrimages, and a spiritual and political influence on neighbouring peoples and countries (Bogdanova 1991/2, 41; Aibabin 2003, 48; Khrushkova 2007/1, 75–126). Byzantine archaeology allows us to solve important problems for Byzantine studies, such as the Christianisation of Cherson (Bogdanova 1991/2, 19–49; Zubar 1991, 8–29; Zavadskaya 2000/2, 179–194; 2003, 402–426; Zubar, Khvorostyanyy 2000; Zubar, Sorochan 2005; Vinogradov 2010), the city's administrative structure (Sokolova 1973, 207–214; Alekseenko 1998, 701–743; 2002, 455–500; 2005/2, 1592–1624; Khrapunov 2000, 57–67; 2002/1, 568–582; 2009), and the state of Cherson during the so-called "Dark Ages" (Yakobson 1959/1, 35; Romančuk, Sedikova 1991, 30–46; Sedikova 2005, 43). Archaeological artefacts allow us to reconstruct the economic, cultural and religious connections of Cherson with different regions in different chronological periods. They also help us to determine the place of Cherson-Korsun in relations between the Rus and the Byzantine empire, and to understand its special role in the Christianisation of the Kyivan Rus (Zalesskaya 1988/4, 93–104; Bogdanova 1991/1, 54–86; Alekseenko 1997/1, 4–9; 1999, 186–189; 2000, 98–104; Aibabin 1999; E.V. Stepanova 2004, 96–98; Kolesnikova 2006, 129–150, and others). At the same time, there are a number of problems, related both to Byzantine studies as a whole and to the particular local context of Cherson, that are still waiting for solutions. Among the issues of global import are the transformation of the Greco-Roman city into its medieval successor, the daily life of its residents, the relations between the medieval city and its agricultural hinterland, and the chronology of the civil and cult buildings and their mosaic decorations (for bibliography see Khrushkova 2000/2, 217–245; L. Belyaev 2004, 223–252; Jeffreys, Haldon, Cormack 2008, 3–20). Among the local questions, the most contested topics include the stages of the Christianisation of Cherson; the chronology of the construction and use of early Christian painted chamber-tombs, basilicas, cruciform churches and baptisteries (Zubar 2002, 105–108; 2004, 75–82; 2006, 131–136; 2009/2, 18–23; Khrushkova 2004/2, 167–194; 2005/1, 393–420; 2008, 121–132; Zavadskaya 2005, 258–288; Turovskiy 2007,

167–180); the Korsun campaign of the Kyivan prince Vladimir and its consequences for the city (layers of destruction in the 10th or 11th century) (Bogdanova 1986, 39–46; Romančuk 1989, 182–188; 2007, 455–511; S. Belyaev 1990, 153–164; Zavadskaya 2008, 88–91), and, finally, the chronology and circumstances of the fall of Cherson (layers of destruction in the 13th and 14th centuries) (Yakobson 1950, 37–42; Bogdanova 1985, 44–48; Sazanov, Chentsova 1993, 47–49; Romančuk 1995, 152–157; 2007, 519–579; Alekseenko 1996, 190; Chentsova 1996, 171–184; Myts 1997, 65–67; Golofast, Ryzhov 2003, 182–260; Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009, 242–243; 2010, 471–472). Given the sources that are currently available, only further archaeological investigations of Byzantine Cherson will allow us to answer these and many other questions.

Ravenna
Rome
Thessalonike
Constantinople
Nicaea
Cherson
Black Sea
Ephesus
Carthage
Syracuse
Antioch
Mediterranean Sea
Alexandria
Byzantine Empire
at the time of Justinian I

АРТЕФАКТЫ ВИЗАНТИЙСКОГО ХЕРСОНА В ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТЕ*

ВЕРА ЗАЛЕССКАЯ

Херсонес (в дальнейшем именуемый Херсон) в VI в. оказывается под юрисдикцией Восточноримской (Византийской) империи. На протяжении всего средневекового периода этот город играл роль главного стратегического форпоста империи на северных берегах Черного моря. Одновременно, благодаря выгодному географическому положению, он стал также и важным центром посреднической торговли между различными городами греческого мира и племенами, занимавшими территорию к северу от Крымского полуострова. В III в. набеги германских племен во главе с готами фактически отторгли полуостров от метрополии. Их движение от берегов Прибалтики на юго-восток столкнулось в Северном Причерноморье с мощным потоком кочевых племен из Азии. В это время многое стало меняться в Таврике: этнический состав населения, социальный уклад и религия. Однако, оставаясь в стороне от движения варварских племен на Запад, Херсон не испытал ни готского нападения, ни гуннского нашествия. В IV в. с появлением первых христиан из числа малоазийских греков, плененных готами, в Северном Причерноморье утверждается христианство. На Первом Вселенском соборе в Никее (325) уже присутствовал боспорский епископ Кадм, на Втором Вселенском соборе в Константинополе (381) Херсонскую епархию представлял епископ Эферий, а епископ Лонгин подписывал соборные акты 431 г. в Ефесе и 451 г. в Константинополе.

Культурные связи Херсона с различными областями Средиземноморья, установившиеся еще во времена римского господства, сохранялись и в последующие столетия.

IV–VII вв.

Особое место среди заморского импорта принадлежало изделиям столицы Византии. Это были не только предметы утилитарного назначения и образцы столичной индустрии люкса, наличествовали инсигнии власти – светской и духовной. К первым относятся золотые монеты и весовые знаки, например, бронзовая скульптурная гиря в виде сидящего на троне императора (Кат. № 265), ко второй – знаковые предметы христианского культа. Интенсивное крепостное и церковное строительство велось при императоре Юстиниане I (527–565). Византийская организация строительства проявилась при этом в снабжении построек огромным количеством деталей: капителей и импостов, колонн, баз, карнизов, алтарных преград, которые ввозились в Северное Причерноморье из императорских мастерских, располагавшихся на острове Проконнес в Мраморном море вблизи Константинополя (Кат. №№ 11–21). В этот период в Херсон был доставлен серебряный

*Выражаю благодарность Фонду Fondazione Ermitage Italia в Ферраре, предоставившему мне возможность работать над этой статьей.

реликварий с клеймами конца правления Юстиниана I (около 550 г.) (Кат. № 97). Экспрессивный характер изображений Христа, Богоматери, архангелов и святых в медальонах на этом памятнике сближают его с образцами сиро-палестинского круга. Форма и структура реликвария сходны с аналогичными предметами, найденными на Балканах и в Малой Азии. Подобный реликварий принадлежит к категории предметов, рассылавшихся из столицы Византийской империи провинциальным церквам, в данном случае митрополии Херсонской епархии, ставшей впоследствии, в IX в., одним из крупнейших центров миссионерской деятельности византийского духовенства. Доставлялись в Херсон и особые шейные украшения, служившие знаками достоинства, с подвешенными к ним крестами, различными бляхами и медальонами, а также с амулетными обоймами: золотая конусовидная подвеска – один из подобных филактериев (Кат. № 68). Такие украшения были популярны в варварской среде, т.к. эти уборы, часто бывшие дипломатическими дарами, удачно сочетались с теми нагрудными украшениями, которые были в моде у этих народов еще до общения с византийцами. Когда историк Менандр Протиктор писал о "шнурах, украшенных золотом", посланных в дар аварам в VI в., он имел в виду составные ожерелья из монет, подвесок различной формы и камней в оправе.

В первые века н.э. импорт в Северное Причерноморье происходил в основном из пяти областей Римской империи: Малой Азии, Сирии, Египта, Аттики и Дунайских провинций. Значение перечисленных регионов в смысле количества и специфики ввозимых вещей было приблизительно равноценным. В раннее же средневековье возникает иное соотношение: начинает доминировать импорт из Сирии, существенными оказываются также поступления с южного берега Черного моря и из бывших провинций Нижней Мезии и Фракии. Из Аттики, Египта и Северной Африки в IV–V вв. ввозятся преимущественно предметы утилитарного назначения (посуда, светильники); к середине VII в. привоз из этих регионов сходит на нет.

Связи между Херсоном и сиро-палестинским миром, "сирийские реминисценции в памятниках художественной промышленности Херсонеса" (Protasov 1928, 100–112) проявились как в распространении так называемой нарративной (повествовательной) иконографии, сменившей символические раннехристианские композиции, так и в особых стилистических приемах, получивших название "штриховой манеры". Распространителями подобной иконографии и стиля были различные евлогии, привозимые паломниками: образки, кресты, памятные медальоны, ампулы и светильники. Следует лишь заметить, что не всегда это были именно евлогии из Святой Земли, но могли быть и подражания, копии сирийских образцов, изготовлявшиеся в разных городах империи. И те, и другие повлияли на мелкую пластику раннесредневекового Херсона. Среди мраморных плит с изображениями христианского содержания особую группу составляют рельефы с выемчатым фоном (Кат. №№ 8–10), сходные как по представленным сюжетам, так и по технике обработки фона со скульптурным оформлением мартирия в Селевкии (Сирия) (Weitzmann 1941, 158–161), датируемого рубежом V/VI вв. На лампаде-евлогии с изображением Христа и апостолов Петра и Павла отсутствуют клейма, что предполагает не константинопольское происхождение памятника (Кат. № 98). Строгая фронтальность фигур в медальонах, условная манера передачи глаз, которая придает взгляду особую напряженность, глубокие борозды вокруг ликов и нимбов, создающие сильную игру света и тени, характерны именно для ранневизантийской сирийской торевтики.

Наличие епископа в Херсоне засвидетельствовано не только письменными источниками. В городе раскопками разных лет были обнаружены навершия четырех епископских посохов: два из них – в виде массивных бронзовых набалдашников, завершающихся крестами (Кат. №№ 131–132), третий – с серебряным завершением (Кат. № 99), четвертый – костяной (Кат. № 313). Все перечисленные экземпляры, равно как и три происходящие из Сирии навершия (частные собрания в Англии и Германии), почти тождественные образцам из Эрмитажа, являются пока единственными, реально существующими навершиями посохов византийских

церковных иерархов. Такие предметы известны только по изображениям на мозаиках и фресках, так что херсонские находки – это наглядные примеры подобных культовых предметов.

Тесные контакты связывали Херсон с малоазийскими провинциями Византии, прежде всего с городом Синоп. Почитание св. Фоки Синопского, покровителя мореплавателей, было характерно для всего Средиземноморья. Иоанн Златоуст (344/354–407) описывает перенесение мощей этого понтийского мученика в Константинополь, а гомилия антиохийского патриарха Севера (VI в.) свидетельствует о почитании реликвий св. Фоки в церкви архистратига Михаила в Антиохии. Астерий из Амасии (IV в.) пишет о распространении культа Фоки на территории Причерноморья и Приазовья "среди диких скифов, населяющих землю по ту сторону Черного моря, живущих у Меотийского болота и у реки Танаис, а также у Босфора и до Фасиса" (*Asterius* 1970, Homilia 9.12.2). В Херсоне найдены в 1896 г. глиняный медальон-евлогия св. Фоки, покровителя нищеприимного дома Херсона (Кат. № 372), а в 1963 г. – круглый керамический штамп для оттиска этого медальона (Кат. № 371); в 2005 г. на антикварном рынке в Вене фигурировала стеклянная евлогия с аналогичным изображением и надписью, приобретенная Римско-Германским музеем в Майнце (*Wiener internationale Kunst* 2005, 46, Stand 25). Изображение св. Фоки в ладье и с якорем обычно для евлогий этого святого, с такими же атрибутами он представлен на глиняной ампуле для елея, хранящейся в Лувре и происходящей из Смирны (Metzger 1981, 20, 47, fig. 100 a–b).

В 1989 г. в Портовом районе Херсона был найден медальон-евлогия с изображением св. Лонгина (Кат. № 373), ставшего впоследствии первым епископом Каппадокии. Святой представлен в воинском облачении между двумя стилизованно переданными пальмовыми ветвями; по периметру следует фрагментарно сохранившаяся греческая надпись: "Евлогия святого Лонгина Криния" (Zalesskaya 1995/2, 236–242). Этот святой почитался в различных центрах Сирии и Малой Азии. В Трапезунде известна посвященная ему церковь, которая в письменных источниках названа храмом св. Лонгина "у источника" (*ἁγίου Λογγίνου τοῦ Κρηναίου*), от этого слова и происходит эпитет святого "Криний". Вероятно, в церковных мастерских у источника производились памятные медальоны с изображением св. Лонгина Криния. Эта херсонская находка представляет собой новый, до сих пор неизвестный тип евлогии с особым иконографическим типом святого воина Лонгина с крестообразным, как у первомучеников, копьем. На основании этого памятника можно сделать заключение как о производстве подобных евлогий в Трапезунде, так и о связях Херсона с этим городом еще в доиконоборческое время. К малоазийским изделиям может быть отнесена часть бронзового канделябра со скульптурным изображением всадника (Кат. № 172). Этот образ, взятый из композиции "Христос и апокалиптические всадники", созданной в Ефесе с паломническими ампулами со сценой Второго Пришествия, где присутствуют небесные воинства, распространился по империи.

Импорт из нижнедунайских провинций был обычным явлением в Северном Причерноморье в первые века новой эры. Особенно он был заметен там, где размещались римские гарнизоны: в Тире, Ольвии и Херсонесе. Среди находок преобладали вещи утилитарного назначения, культовые предметы, связанные с распространенными среди легионеров верованиями, украшения солдатского обихода. Связи эти продолжали существовать и в эпоху готских и гуннских походов. К весьма распространенному в Херсоне типу относятся светильники с рельефной лучевой штриховкой, веером расходящейся от отверстий для масла (Кат. № 357). Этот орнамент в виде лучей – условная передача исходящего от горящей лампы света – типичен для светильников, найденных в различных регионах Нижней Мезии: в городах Калатис (Мангалия), Тира и Ятрус. Светильники из Херсона типологически наиболее близки болгарским и румынским образцам. Выполненные из типичной для местной керамики глины эти светильники принято считать продукцией мастерских Херсона, пользовавшихся дунайскими образцами. Их разновидностью являются лампы IV–V вв. с оттиснутыми на щитке рельефными

греческими буквами XPY в окружении лучей. В VI – середине VII вв. в Херсоне распространяются лампы грушевидной формы со щитком, орнаментированном расходящимися лучами и рельефной линией, образующей вокруг отверстия для масла сердцевидную фигуру; ручки имеют форму креста или листа (Кат. № 366). Подобные светильники хотя и встречаются в разных городах Византийской империи, но большая их часть была найдена в Болгарии, в основном в Одессосе (Варна), что дает основание считать их местной продукцией.

С варварской культурой евразийских степей связаны находимые в Херсоне фибулы (Кат. №№ 120–122), накладки на ремень (Кат. № 66) и пряжки с рыбьими и птичьими головами, обилием вставок цветных камней и паст и язычками в форме клювов (Кат. № 118). Фибулы-цикады, датируемые V–VI вв. (Кат. № 122), были распространены у племен гепидов (Brown 1995, 21–22, fig. 15). Что касается византийских или изготовлявшихся по византийским образцам поясных наборов, то анализ их декора обнаруживает контакты между населением Крыма и ремесленниками более поздней хазарской культуры, а именно того ее этапа, когда Великая (Азовская) Болгария оказалась включенной во Второй Тюркский каганат. Даже если эти наборы были изготовлены в собственно Византии в качестве подарков византийским федератам, они украшались в варварской манере. Учитывая вкусы потребителей, константинопольские ювелиры, изготовлявшие украшения для властителей Северного Причерноморья, где были живы традиции искусства "гуннской эпохи", использовали приемы мастеров полихромного стиля, называемого также "боспорским".

Аттический импорт в Херсоне IV в. представлен исключительно светильниками. На щитках некоторых ламп, характерных для Аттики, оттиснуты две рыбы в одной связке (Кат. №№ 358, 404). Эти светильники производились в мастерских афинского Керамика, начиная с III в. н.э., наиболее поздние образцы датируются VI в. Такая композиция, вероятно, связана с культом иранской богини плодородия Анахиты, поскольку известно несколько изображений этой богини, держащей в обеих руках по рыбе. Не следует исключать, однако, и весьма распространенного в позднеантичное время жанра буколик, где различные развлечения на лоне природы или просто созерцание ее красот играли существенную роль. Во всяком случае, нет прямых оснований считать этих рыб на щитках аттических ламп христианскими символами. Следует отметить, что греческий импорт в Северное Причерноморье в период раннего средневековья по сравнению с первыми веками н.э. значительно сокращается. Речь уже не идет о сериях изделий, но только об отдельных экземплярах. Такую же картину можно наблюдать и на североафриканском материале, наиболее характерные примеры которого дает краснолаковая керамика со штампованным рисунком. Ее принято относить к группе "Африканской краснолаковой посуды", хотя далеко не для всех изделий очевидна связь с данной территорией – они были распространены по всему Восточному Средиземноморью. Находки краснолаковых сосудов, чаще всего фрагментов днищ и стенок, обычны для раннесредневековых слоев Херсона. На них имеются изображения животных и птиц (Кат. № 407), иногда человеческих фигур, но преобладают оттиснутые штампом хризмы и кресты. К этой категории относится найденное в Херсоне прямоугольное блюдо со сценой цирковой охоты, датируемое рубежом IV/V вв. (Кат. № 405). Под влиянием утверждающегося христианства в философских построениях ранневизантийских авторов сцены охоты и борьбы гладиаторов с хищными животными начинают интерпретироваться символически – как победа добра над злом. У византийских философов были идейные предшественники. Еще во II в. н.э. римский автор Дион Хрисостом писал в своих сочинениях об охоте как о школе мужества и доблести. Согласно его концепции, победа героя-охотника рассматривалась как торжество над смертью, над злом и искушениями. Поэтому наряду со многими другими античными сюжетами "героические охоты" были восприняты византийским искусством как составная часть триумфального императорского цикла и как одно из средств воспитания сильного и в то же время великодушного монарха. К той же группе "Африканской крас-

нолаковой посуды" относится и блюдо с изображением Христа в окружении трех птиц; последние в иносказательной форме указывают на присутствие триединого Бога (Кат. № 409). Приемы передачи волос и одеяния Христа обычны в трактовке персонажей на краснолаковой штампованной керамике, а крест-посох в руках Христа не отличается от штампованных геммированных крестов на светильниках и сосудах североафриканского типа. Датировка последних не выходит за пределы первой половины VII в. Иконографический тип Христа, отличающийся двумя особенностями: отсутствием нимба и наличием большого, почти в рост человека креста, который он придерживает левой рукой, – появляется в IV в. и получает развитие в VI в. Фрагменты двух блюд с аналогичным сюжетом, хранящиеся в Государственном Эрмитаже, происходят из коптского Египта, одно из них найдено в Сохаге (Верхний Египет).

Связи Херсона с Египтом в раннее средневековье носили такой же эпизодический характер и так же представлены единичными артефактами, как и контакты с Грецией и Северной Африкой. Если для римского времени почти весь пантеон египетских божеств: Серапис, Исида, Гарпократ, Зевс Аммон, Анубис – был представлен на памятниках Северного Причерноморья (Kobylina 1978), то связи с христианским коптским Египтом ограничиваются находкой глиняной ампулы с традиционным изображением св. Мины между двух верблюдов (Кат. № 369). Ампулы св. Мины имели широчайшее распространение, их находили не только по всему азиатскому и европейскому Средиземноморью, но и в Средней Азии, Галлии и Британии (Bangert 2006, 44–45). С Египтом иногда связывают также отдельные магические заклинания и магические знаки жизни (Kobylina 1978, 120), встречающиеся на глиняных ампулах и светильниках с так называемым "египетским узлом жизни". И те, и другие памятники непосредственно к Египту не относятся: заклинательные формулы, встречающиеся на них, носят синкретический характер и имеют общеимперское распространение. На светильниках, большая часть которых была найдена в Северном Причерноморье и только отдельные экземпляры происходят из Малой Азии (Милет) и Египта (Антиноя), на щитках оттиснута композиция, именуемая "мистический колодец" или "источник жизни" (Кат. № 359). Она сочетает в себе иконографические признаки Гроба Господня и баптистерия. Производство таких светильников было налажено где-то в районе Понта, нельзя исключать и существование мастерских в Северном Причерноморье.

Итак, в раннесредневековом Херсоне сохранялись контакты с теми же районами Средиземноморья, которые существовали в первые века н.э. Новые связи, изменение интенсивности обмена были вызваны особыми политическими факторами, которые в IV–VII вв. определяли жизнь всего региона: основание Константинополя, начало эпохи Великого переселения народов, утверждение христианства.

Традиционная связь Дунайских провинций и Северного Причерноморья содействовала в этот период образованию единого культурного региона, для которого были характерны однотипные наборы погребального инвентаря, украшений и предметов быта. Практически не существовало особых различий между находками из Херсона и памятниками из Интерцизы (Венгрия), Ятруса и Никополя на Дунае (Болгария), Ульметия (Румыния) или Царицын Град (Сербия). Это был единый мир, где господствовали созданные в эпоху Великого переселения народов определенные формы изделий и способы их орнаментации.

В Северном Причерноморье соединились два важных явления политической и культурной жизни ранней Византии: миссионерство с огромным ареалом и "боспорский компонент" как художественное явление. Через посредство христианских миссионеров Константинополь стремился распространить свое влияние на такие политические образования, как Великая Болгария хана Куврата, Хазарский каганат, держава "руссов" на Днепре. Боспорский стиль проявил себя в особом способе украшения штампованных золотых и серебряных изделий: поясных пряжек и фибул – полудрагоценными камнями, цветными стеклами и пастами. Это генетически связанное с Боспором, древним Пантикапеем, самобытное ювелирное искусство в эпоху Великого

переселения народов распространилось от причерноморских степей до Меровингской Франции, где эти орнаментальные приемы обрели популярность и достаточно долгую новую жизнь. Ряд изобразительных элементов и технических приемов этого стиля был усвоен византийскими мастерами. Когда требовалось значительное количество украшений, например, для раздачи даров, то такие партии изделий выполнялись в "боспорском стиле".

Эпоха иконоборчества (726–787, 813–843), которую в сфере культуры определяли два носившие ретроспективный характер явления: возврат к античности и раннехристианскому аниконическому искусству, – не оставила сколько-нибудь значительных памятников. Отсутствуют они и в Херсоне, если не считать фрески так называемой "Базилики 1935 г." неопределенной даты, салтовскую бытовую керамику и белоглиняные расписные кружки и киликовидные чашки, которые вошли в христианскую литургическую практику, начиная с эпохи просветительской деятельности свв. Кирилла и Мефодия (Кат. №№ 412–413). Благодаря деятельности православных священнослужителей, бежавших в Таврику из иконоборческой Византии, Херсон сыграл важную роль для дальнейших судеб греческой церкви и византийской культуры на периферии империи. Об этом повествует 92-е послание Феодора Студита (первая половина IX в.): "Провидение, спасительное для всех, устроило эту ссылку, не ради только их спасения, но и ради спасения тамошних жителей. Они явились там (в Херсоне и его округе – *В.З.*) светильниками, поставленными дабы светить во тьме и заблуждении жизни, путеводителями слепых, наставниками добродетели, проповедниками благочестия" (Shestakov 1908/2, 40). На рубеже 60–70-х гг. IX в. по пути в Хазарию Херсон посещает сам св. Кирилл.

Приток византийского импорта на берегах Черного моря связан с оживлением торговли во второй половине IX в., о чем свидетельствует Похвальное слово св. Иоакинфу Амастридскому, написанное Никитой Пафлагонским (*Patrologiae* 1857–1866, col. 421 c–d). Путь из Константинополя в Херсон пролегал вдоль северного побережья Малой Азии на Синоп, а затем пересекал Черное море.

Вторая половина IX–XII вв.

Для Византии этот период был ознаменован расцветом ювелирного дела, торевтики, резьбы по кости и камню, стеклоделия, керамического ремесла и производства тканей. По числу дошедших до нас памятников, их техническому и художественному совершенству этот период не имеет себе равных. Константинополь продолжал сохранять ведущую роль во всех отраслях искусства, а произведения столичных мастеров – оставаться для ближних и дальних соседей империи эталонами. Отдельные образцы этого искусства: иконы из бронзы, камня и кости, ювелирные изделия, выполненные столичными мастерами или прошедшими столичную выучку, – были найдены в Херсоне. Самым рафинированным, наиболее соответствующим эстетическим принципам византийского искусства было творчество эмальеров. Непревзойденные по техническому совершенству перегородчатые эмали с их утонченной линейной стилизацией, глубиной и чистотой локальных цветов, золотой сетью мельчайших деталей рисунка создавали впечатление невесомости фигур и ирреальности пространства. К зеленым, синим, лиловым и красным цветам, которые доминировали в ранневизантийское время, эмальеры X в. добавляют фиолетовый и желтый, голубой и бирюзовый оттенки. Обилие золота знаменовало стихию божественной энергии, являлось символом торжествующей веры, а предельно спиритуализированные образы подчинялись идее возвышенной духовности. Два образца такой эмали на золоте: овальный медальон с изображением птицы (Кат. № 71) и дугообразная пластинка с представленными по сторонам сосуда павлинами (Кат. № 72) – были найдены на северном берегу городища в слое X–XI вв. Обе находки уникальны не только для Херсона. Подобные памятники редки также и для остального византийского мира. Обнаруженная в 1904 г. вблизи "Уваровской базилики" бронзовая двусторонняя подвеска-квадрифолий с изображением

на одной стороне головы Христа, а на противоположной – Библейского царя в короне – украшена в технике выемчатой эмали (Кат. № 147). Для собственно византийских изделий такая эмаль не характерна. В зрелое средневековье этот вид декора был преимущественно распространен на латинском Западе: на Рейне, в Лотарингии и Лиможе. Византийские изделия с выемчатыми эмалями на бронзе датируются временем крестовых походов, т.е. тем периодом, когда влияние Запада на Византию было особенно интенсивным. Эмалевые краски использовались и в росписи по стеклу. Некоторые найденные в Херсоне стеклянные сосуды украшены таким способом (Кат. № 482). Одним из больших достижений стеклоделов в средневизантийский период считалось умение сочетать роспись золотом с эмалью. Этот прием появился впервые в X в. у мастеров Сирии. В XI–XII вв. сосуды, расписанные таким образом, уже связывались преимущественно с Византией.

Византийская торевтика в Херсоне представлена отдельными, но оригинальными памятниками, которые, хотя и восходят к общеимперским эталонам, буквально их не копируют. Они являют собой примеры провинциального искусства. Таковы серебряный потир конца XI–XII вв. с традиционной евхаристической надписью и крестами в медальонах, возможно, принадлежавший херсонскому архиепископу Константину (Кат. № 100); бронзовый позолоченный диптих средневизантийского времени с чеканными крестами между витыми колонками (Кат. № 151); серебряная крестообразная аппликация того же времени, служившая украшением книжного оклада (Кат. № 101). На акрополе Херсона был найден в 1890 г. бронзовый наперсный крест-энколпион, служивший для хранения реликвий (Кат. № 194). Выполненные инкрустацией серебром и чернью сцены Вознесения с Богоматерью Никопеей в центре и Преображения следуют иконографическим схемам, принятым в X–XI вв.

В разные годы при раскопках на городище были обнаружены бронзовые иконы. Как и в собственно метрополии, они были двух видов (Schwartz 2007, 97): массивные литые с последующей доработкой чеканом и гравировкой, как позолоченная икона XII в. с изображением Богоматери с Младенцем (Кат. № 149) или икона XI в. с Деисусной композицией (Кат. № 137), и выполненные из тонкого бронзового листа. Большая часть последних была обнаружена в Херсоне. Среди них такие широко известные памятники, как икона с изображением свв. Лукиллиана и Кира (Кат. № 139) или икона, представляющая архангела Михаила Хониата и донатора Иоанна (Кат. № 141). Согласно фрагментарно сохранившейся греческой надписи, к разряду вотивных относится и икона с оплечным изображением Христа Вседержителя из собрания Государственного Эрмитажа (Кат. № 133). Лик Христа передан объемно, отличается тонкостью исполнения. Характер пластики, как и на иконах из коллекции Херсонесского заповедника, напоминает об антикизирующих устремлениях византийских мастеров X в., хотя в трактовке образов уже явственно проступают черты спиритуалистического стиля следующего столетия. Усиливается общая линейная стилизация формы, которая станет столь характерной для искусства эпохи Комнинов (1081–1185). Икона Христа Вседержителя, вероятнее всего, была выполнена во второй половине XI в., о чем свидетельствует такая иконографическая деталь, как пять точек на крестчатом нимбе, символизирующих раны Христа. Не исключено, что выделение этого “страстного” символа именно в XI в. может быть связано с воздействием учения византийского теолога-мистика Симеона Нового Богослова (949–1022). Подобные иконы набивались на деревянную основу. К ним применим термин σαρούτια (от σάρουξ – медь), который встречается для обозначения бронзовых икон в “Типике” Григория Пакуриана, в инвентаре Патмосского монастыря и в “Завещании” каппадокийского магната Евстафия Воилы (1059). Этот сановник в одном из своих имений в Антиохийской феме, называвшемся Салим, велел построить храм во имя Богородицы и пожертвовал в него 12 бронзовых икон. Сведения об искусстве художественной обработки металла в Херсоне не дают оснований отнести к его мастерским найденные на городище иконы, вероятнее всего, они были выполнены там же, где и принадлежавшие Евстафию Воиле, и мы имеем дело с работами

малоазийских греков. Литые иконы с горельефными изображениями принято возводить к константинопольским образцам, выполненные же из тонкого листа бронзы – связывают с Малой Азией.

Найденные в Херсоне образцы бронзового литья и чеканки значимы не только как художественное явление, но и как свидетельства разносторонних связей города. Из сиро-палестинского региона туда были завезены процессионные кресты (Кат. № 180) и кресты-энколпионы с чеканными и гравированными изображениями (Кат. №№ 186–193, 195), в Палестине в эпоху крестовых походов была выполнена паломническая свинцовая ампула с арабской надписью (Кат. № 292). Бронзовые замки в виде фигурок животных (Кат. №№ 236–242) связаны с волжскими болгарами, а изображение всадника на фрагменте бронзового подсвечника (Кат. № 173) навеяно соседством с тюркскими племенами, сменявшими друг друга в своем движении на Запад через Причерноморские степи. Из Скандинавии происходит наконечник ножен меча с рельефными изображениями птиц и стилизованным растительным орнаментом (Кат. № 229).

Наличие "русского квартала" в Херсоне объясняют находки как шиферных пряслиц из Овруча и славянской бытовой керамики, так и некоторых типов древнерусских энколпионов.

В Херсоне неоднократно находили иконы, кресты и образки, вырезанные из стеатита. В византийских источниках этот материал назван "пятнистым камнем" или "змеевиком". Упоминаются стеатитовые изделия и в поэмах Мануила Фила (1275 – около 1345 г.). Стеатиты с изображениями воинов, прежде всего с Георгием и Димитрием, принято относить к XI–XII вв., поскольку воинская тематика была особенно популярна в средневизантийский период. Изображение св. Димитрия на иконе из Эрмитажа вместе со св. Георгием (Кат. № 38) почти тождественно изображению этого же святого на дне чаши из серпентина из сокровищницы собора Сан-Марко в Венеции. На обоих предметах совпадают не только иконографический тип, но и ряд мелких деталей и характерных приемов, например, в передаче волос и одежд. Изготовление этих памятников относится к такому византийскому центру, как Фессалоники, и характеризует высокий уровень камнерезного искусства города, патроном которого являлся св. Димитрий. Локализация византийских стеатитовых изделий не разработана и лишь в случае с евлогиями конкретного паломнического центра может быть более или менее аргументирована. Так, предположительно, из Малой Азии происходит образок с крестом и розеткой (Кат. № 46). На его лицевой стороне вокруг четырехконечного креста располагаются восемь углублений различной конфигурации. Не исключено, что на этом образке воспроизведена одна из многочисленных скальных часовен Каппадокии. Вырубленные в скале небольшие ниши в ее интерьере могли послужить образцом для мастера-камнереза, изготовлявшего евлогии. Такие предметы должны были напоминать паломникам о посещенных ими пещерных храмах.

В ходе раскопок на херсонесском городище обнаружено значительное количество изделий из резной кости, как правило, из кости домашних животных, хотя встречаются поделки и из бивня слона. Кость шла на изготовление миниатюрных иконок (Кат. № 315), портативных диптихов (Кат. №№ 320–321) и триптихов для домашних часовен, для украшения ларцов светского и культового назначения, в отдельных случаях – погребальных покровов. Большинство изделий было раскрашено. Квадратные, трапециевидные, треугольные и круглые пластины с изображениями птиц и животных, растительного и геометрического орнамента служили украшениями ларцов (Кат. №№ 336–354). Ларец с изображением борьбы зверей и нападений хищников на кентавров, пластины которого вырезаны из кости домашних животных (Кат. № 355), равным образом, как и многочисленные разрозненные пластины, могут считаться работой местных косторезов. Костяная иконка с изображением евангелиста Луки также служила украшением ларца, на стенках которого, если судить по аналогиям, помещались двенадцать апостолов (Кат. № 316). Такие ларцы нередко использовались в качестве реликвариев. Уникальность эрмитажной пластины

состоит в том, что она вырезана из копыта коня, что свидетельствует в пользу того, что ларец, на котором была укреплена иконка с изображением Луки, был выполнен в самом Херсоне. На месте же, вероятно, была вырезана другая прямоугольная пластинка для ларца с изображением сидящего воина с мечом на коленях и копьем в правой руке (Кат. № 319). Если судить по изображениям на свинцовых печатях, здесь, возможно, представлен царь Давид. Пластинка из слоновой кости со св. Димитрием в образе мученика, служившая боковой створкой минитриптиха (Кат. № 314), как и стеатитовая икона со свв. Георгием и Димитрием (Кат. № 38), вероятно, была привезена в Херсон из Фессалоник.

Прикладное искусство Византии развивалось на нескольких уровнях, отражавших различные интеллектуальные позиции. Производство ремесленной продукции на широкий рынок сбыта вело к расцвету творчества, ориентированного на фольклор и обладавшего собственной эстетикой. Искусство городских гончаров отражало влияние образцов, которые были изготовлены торевтами. Это народное направление в искусстве представлено яркой и красочной поливной керамикой, употреблявшейся в повседневной жизни. В X–XI вв. преобладала белоглиняная посуда с рельефным штампованным орнаментом, который покрывала монохромная зеленая или желто-коричневая полива (Кат. № 418, 419). Ее производили в нескольких, точно не локализуемых центрах, откуда развозили по византийским городам Восточного Средиземноморья и Причерноморья. Широко представлена такая посуда и в Херсоне. Из района Константинополя происходят блюда с узором в виде розеток и звезд или с изображением орлов, грифонов (Кат. № 465) и павлинов – символов воскресения и бессмертия – по сторонам “древа жизни”; обычными являются также изображения животных, птиц и сцен терзаний, например, грифона, терзающего лань. В X в. появляется и расписная белоглиняная посуда, на которой роспись исполнялась минеральными красителями прямо по черепку: черно-коричневый контур изображения наносился кистью, детали расцвечивались коричневыми, желтыми и розовыми красками, которые накладывались тонким слоем, в то время как синий, зеленый и красный пигменты бывали настолько пастозными, что образовывали как бы рельеф. Сосуды покрывали прозрачной поливой, пропускавшей цвет росписи. Ареал этой керамики невелик, так же как и число находок, львиная доля их приходится на Херсон. В составе богатейшего археологического материала, обнаруженного в 1976 г. в засыпи рыбозасолочной цистерны, находилось несколько десятков фрагментов византийской белоглиняной поливной посуды X в. Они принадлежали четырнадцати различным сосудам. Блюдо с растительным орнаментом в четырех медальонах – одно из них (Кат. № 410). Два круга заполнены орнаментом в виде стилизованного дерева с двойной, опущенной вниз кроной; два других – пальметками с загнутыми внутрь ответвлениями полупальметок. Фон усеян красными точками. Аналогичный орнамент встречается в миниатюрах византийских рукописей X в., но также присутствует он и на памятниках иранского происхождения. Эрмитажное блюдо роднит с аббасидской керамикой фон из красных точек, а также оформление края блюда волнистой, составленной из полукругов линией. Процесс изготовления греческими мастерами парадных расписных сосудов отражен в известном сочинении “Записка о разных искусствах” пресвитера Феофила (псевдоним, под которым писал мастер Рогер из Хельмарсхаузена) (*Theophilus* 1961). В Византии X в. были распространены белоглиняные плитки с росписью, предназначавшиеся для украшения стен и алтарных преград (Кат. № 415). Среди них выделяется группа керамических икон. Их находили в значительном количестве как в Константинополе, так и в древней столице Болгарии Преслав и его округе. В 1892 г. в восточной части херсонесского городища на берегу моря в составе целого комплекса литургических предметов была найдена керамическая икона с изображением св. Елизаветы Оранты с молитвенно воздетыми перед грудью руками (Кат. № 414). По преданию, св. Елизавета была настоятельницей женского монастыря свв. Косьмы и Дамиана, воздвигнутого в Константинополе при Юстиниане I; там же позднее находилась и ее мощехранительница.

Сведения о раке св. Елизаветы донесли до нас русские паломники Стефан Новгородец и Зосима. Св. Елизавету в качестве врачевательницы почитали на Балканах. Эскизная, несколько небрежная манера исполнения этой иконы, размытые коричневатые контуры изображения, структура иконного поля и его размеры напоминают образцы из Преслава. Отсутствие элементов рафинированного стиля, каковой отличает константинопольские иконы, дает основание полагать, что икона со св. Елизаветой могла принадлежать преславской школе и в таком случае была завезена в Северное Причерноморье одним из паломников, посетивших Великий Преслав. Такие портативные керамические иконы служили евлогиями, что было связано с почитанием эдесского мандилиона и святой керамиды – первой нерукотворной керамической иконы (T. Totev 1994, 5–16).

В XII в. появляются новые типы керамики: белоглиняная расписная с бесконтурной зелено-коричневой росписью, красноглиняная посуда, которую покрывали белым ангобом и по нему гравированными линиями наносили рисунок (техника sgraffito) или изображения выполнялись в технике снятия фона. Все эти типы керамики в изобилии представлены в Херсоне. На белоглиняных кувшинах, блюдах и чашах с бесконтурной росписью представлены реальные и фантастические животные и птицы, встречаются и чисто орнаментальные композиции (Кат. №№ 421–427). В Константинополе по условиям находки такая посуда датируется второй половиной XII – началом XIII вв. (Hayes 1992, 30).

Сосуды, декорированные в технике sgraffito, широко представлены находками в Константинополе на месте, где некогда находились термы Зевксиппа, давшие название всему этому виду посуды. Находили ее и в других регионах византийской столицы, а также в Фессалониках. В Херсоне керамика, украшенная в технике sgraffito, по общности принципов декора и близости орнаментальных мотивов представляет собой одно из звеньев единого для средиземноморско-причерноморской зоны явления. При всех вариантах орнаментики и особенности индивидуальной манеры гончаров найденные в Херсоне сосуды обнаруживают черты, общие с изделиями, происходящими из других регионов Византии. В Северное Причерноморье такая посуда поступала из метрополии; существенную роль в ее доставке играли вошедшие в силу в эпоху крестовых походов венецианские и генуэзские купцы. Изображения воинов, грифонов, сцен борьбы и орнаментальных композиций на этих сосудах выполнены гравировкой по ангобу темно-коричневой линией и лишь слегка подцвечены желто-коричневой краской, подчеркивающей основные контуры (Кат. №№ 432–437). Рисунок вполне отработанный и законченный, его отличает тонкость исполнения и даже особый артистизм; выполнен он гибкой, уверенно и виртуозно проведенной линией, в которой чувствуется рука мастера, очевидно, неоднократно создававшего подобного рода изображения. Общая тональность с учетом цвета поливы коричнево-желтая или коричнево-зеленая. На блюдах с рисунком, исполненным гравированными линиями, можно видеть два типа изображений: портреты в медальонах и батальные сцены. И те, и другие, по археологическим данным, принято датировать концом XII–XIII вв. и относить к изделиям широко понимаемой “столичной школы”, которая включала не только собственно Константинополь, но и продукцию центров северо-западной части Малой Азии – той небольшой территории, которая осталась в пределах Византии после поражения при Манцикерте (1071) и создания турками-сельджуками своего государства. При императоре Мануиле I Комнине (1142–1180) столицей, пограничной с сельджуками военно-административной области Неокастра, становится Пергам, тогда же он выделяется и как крупный центр по производству и экспорту поливной посуды.

Изображения в медальонах тяготеют к эллинистической традиции украшения чаш аллегорическими фигурами добродетелей, которые в сочетании со сценами охоты символизировали победу добра над злом. В 1955 г. в Херсоне было найдено керамическое блюдо, на котором представлена борьба воина с фантастическим зверем; иногда воина отождествляли с героем византийского эпоса Василием Дигенисом Акритом

(Кат. № 435). Воины, борющиеся с хищными животными или, подобно Георгию Победоносцу, поражающие дракона, олицетворяли эпических героев. Можно найти прямые совпадения с легендарным Дигенисом Акритом. Но столь же правильным будет видеть в них собирательные образы защитников от врагов и сокрушителей злых сил.

В Коринфе, Фивах и Спарте были распространены большие красноглиняные блюда с гравированными изображениями рыб, агнцев и виноградных лоз под кроющей желтой поливой (Кат. № 430). Эта группа керамики обладает двумя отличительными признаками: изображения на ней оказываются в русле новых исканий византийского искусства, что само по себе указывает на метрополию, а характер стилизации виноградных лоз обнаруживает влияние арабского скоростного письма "насх". Из исконных византийских областей такими чертами отличались, прежде всего, памятники Греции с их ярко выраженной ориентацией на мусульманский Восток. Источником этого влияния было, с одной стороны, завоевание византийцами в 960 г. острова Крит и последовавшее за ним переселение мусульман в Аттику, с другой – транзитное положение греческих торговых центров, получавших предметы арабского импорта.

Связи со средневековым Западом отмечены в Херсоне находкой западноевропейской бронзовой чаши с латинскими надписями и гравированными изображениями пороков (Кат. № 248).

XIII–XIV вв.

Взятие крестоносцами в 1204 г. Константинополя и создание Латинской империи (1204–1261) привело к тому, что Византия как единое государство более чем на полстолетие прекратила существование. Сложение новых исторических реалий в Восточном Средиземноморье изменило положение Херсона. Расширились и укрепились связи города с турками-сельджуками, гос-подствовавшими в Малой Азии, где ими было создано государственное образование – Сельджукский Рум с центром в Никомедии, а позже в Иконии. В конце первой четверти XIII в. в Таврику вторгаются орды Чингиз-хана. В течение двух столетий Херсон неоднократно подвергался набегам кочевников, в результате которых жизнь в городе замирает окончательно. Начиная с XIII в., все большую роль в Таврике приобретают италь-янцы, особенно генуэзцы, чьи города-государства основали ряд опорных пунктов, протянувшихся от Азовского моря к Средиземному. В результате предпринимательской активности венецианских и генуэзских купцов произошло смещение традиционных торговых путей, а это, в свою очередь, поставило Херсон в зависимость от Трапезундской империи Комнинов, расположенной на юго-восточном побережье Черного моря. Политическая активность восточных и западных правителей в XV в. была уничтожена возникшей на востоке Малой Азии державой турок-османов, захвативших в 1453 г. Константинополь. Генуэзцы покинули свои фактории в Крыму, а татары признали себя турецкими вассалами.

В XIII–XIV вв. как следствие политической и экономической нестабильности и обеднения Византии при Палеологах в империи сильно сократилось производство изделий из драгоценных металлов, перегородчатых эмалей, слоновой кости и цветного камня. Бронзовая и глиняная посуда вытеснила золотую и серебряную, а резное дерево – слоновую кость. В последние века существования Византии во всех ее регионах, и в Таврике в том числе, в характеристике культуры широких слоев населения ведущее место принадлежало керамике. Поливные сосуды украшались с применением различных технических приемов: наряду с изображениями, исполненными глубокими врезанными линиями, применялось снятие фона; надписи и отдельные детали рисунка наносились ангобом. На белоглиняных сосудах синими, красно-коричневыми и зелеными красителями исполнялись фигуры животных и птиц; на многих чашах имелись монограммы владельцев, которые дополняли изображения или, будучи заключенными в медаль-оны, сами являлись элементом декора. Производство посуды в поздневизантийское время засвидетельствовано в различных регионах Балканского полуострова: в Аттике, Македонии, Мезии и Фракии. Малоазийские города Никея и Никомедия сохранили свое значение развитых керамических центров.

В Фессалониках, Олинфе и Пелле, а также в юго-западной Болгарии были найдены при раскопках красноглиняные сосуды с изображениями, выполненными в технике sgraffito, на которых представлены воины-драконоборцы, отдельные святые, например, святые Георгий и Димитрий, сопровождаемые монограмматическими надписями. Керамика с аналогичными сюжетами известна и в Херсоне (Кат. № 431). Хотя композиционно сцены на этих сосудах близки кипрской керамике того же времени, характер рисунка и иконография повторяют изображения на византийских монетах, чеканившихся при императоре Андронике II Палеологе (1282–1328) в Фессалониках. К памятникам сельджукского искусства Анатолии относится чаша с магическим шестиугольником, называемым "Соломоновой печатью" или "Щитом Давида", окруженным лентами и цветами лотоса (Кат. № 449). Декор внутренней части этого сосуда выполнен гравировкой по ангобу в сочетании с техникой снятия фона, внешняя поверхность расписана белым ангобом. В стиле чаши явственно проступают признаки ранней монгольской эпохи, характеризуемой значительным притоком восточных элементов, что находит подтверждение во многих керамических комплексах Херсона XIII в. Убранство сосуда имеет аналогии в миниатюре XIII в., подобные же лотосы украшают блюдо, найденное в районе Амасьи (Малая Азия) (Zalesskaya, Kramarovskiy 1990, 14, fig. 10), – типичный образец анатолийской керамики. Восточная волна, идущая из Малой Азии, с множеством мотивов, заимствованных из арсенала иранских гончаров, в начале XIII в. достигла своего наивысшего выражения в обширной группе полихромной керамики с красным в изломе черепком и врезанным по ангобу декором. Попадали в Херсон и образцы собственно иранской керамики, к каковым относится фрагмент из Рея с изображением персонажа в зелено-голубом головном уборе (Кат. № 474). В подражание восточным рукомойным приборам, вероятно, в Северном Причерноморье был выполнен водолей с ручкой, имеющий форму туловища птицы на трех ножках-опорах (Кат. № 392). На голове этой птицы два отверстия: одно для залива воды, другое, на месте клюва, – для слива. Водолей был найден с монетами: двумя сельджукскими 1204 и 1210 гг. и одной никейской, чеканенной при императоре Иоанне III Дуке Ватаце (1222–1254).

Из средневекового дома, существовавшего в XIII в., происходит тонкостенная, из хорошо отмученной глины лампада с закругленным дном и тремя фигурными ушками для подвешивания (Кат. № 368). Ее форма копирует византийские металлические и стеклянные образцы.

Не без влияния сельджукского искусства Малой Азии в Херсоне были выполнены рельефы различного назначения из известняка (Кат. № 33).

С той же территории, из Никейской империи (1205–1261) и из Армении, в Херсон были завезены образцы художественной бронзы. Среди них односторонний крест-энколпион с изображением св. Фотия, выполненный гравировкой и инкрустацией серебром (Кат. № 197). Он был найден при раскопках средневековой усадьбы, погибшей в результате пожара, произошедшего в XIII в. В левой руке святой держит небольшой узелок, возможно, это акакия, которая символизирует тщетность земной жизни. Акакия была обычным атрибутом византийских императоров, но с этим предметом изображались также св. Стефан и Иоанн Богослов. В правой руке св. Фотий держит кацею. Характер стилизации одежд святого иной, чем на крестах сиропалестинского типа. Вероятно, речь может идти о некой мастерской, которая изготовляла евлогии, связанные с культом местного святого. Мартирий св. Фотия находился в Никомедии. Он был существенно обновлен в начале XIII в., когда по повелению никейского императора Иоанна III Дуки Ватаца был перестроен и расширен монастырь св. Фотия. Монета этого императора была найдена в той же усадьбе, что и энколпион.

Литые восьмигранные бронзовые ступки, украшенные гравировкой и инкрустацией красной медью, являются малоазийским импортом. На семи гранях хранящейся в Эрмитаже ступки помещены инкрустированные красной медью миндалевидные выступы и резные арочки, восьмая грань занята ручкой в виде головы быка (Кат. № 257). Мотив бычьей головы известен

в сельджукском искусстве Анатолии и был распространен в армянской архитектуре, особенно в XIII в., в значении родовых знаков армянских князей. На одной из двух ступок Херсонесского заповедника имеется арабская надпись (Кат. № 258). Принято считать, что подобные предметы изготовляли в Армении.

Некоторые изделия копировали образцы западного импорта. Среди них подсвечник с чашей для воска в форме квадрифолия с невысоким бортиком (Кат. № 175). Ствол канделябра не развит, он очень короткий и более напоминает остроконечные стержни византийских хоросов. Подсвечники с такими чашами неизвестны среди собственно византийских памятников. Плоскодонные чашки для воска в форме квадрифолия, пересеченного ромбом, с шариками-"пуговками" на выступающих частях характерны для романских изделий XII–XIII вв., изготовлявшихся, по большей части, в Лотарингии. Можно предполагать, что канделябр являлся произведением местного мастера, жившего в Малой Азии или в самом Херсоне, который имел перед глазами какой-то образец лотарингского происхождения и позаимствовал у него форму основания, а затем соединил его со стержнем, обычным для византийских хоросов. Традиционным путем попадания вещей западного импорта в Причерноморье считался Дунайский путь. Однако в эпоху крестовых походов к этому известному пути мог добавиться и иной путь через Малую Азию, западная часть которой была захвачена крестоносцами в ходе Первого крестового похода и использовалась западными рыцарями для продвижения на юг и юго-восток.

Древнерусские находки в Херсоне представлены не только образцами бронзового литья и керамики средневизантийского периода. Встречаются они и в слоях XIII в. Среди них бронзовый шестиконечный киотный крест с изображением Распятия с предстоящими, кресты-энколпионы, набор серебряных гривен (Кат. №№ 185, 198–202, 129–130).

В поздневизантийском Херсоне помимо предметов с более или менее определенной локализацией было найдено и значительное количество разнообразной поливной керамики и бронзовых изделий общеимперского распространения. К ним относятся хоросы (Кат. №№ 168–169) и кацеи (Кат. №№ 152–156). Некоторые кацеи имеют круглые или элипсовидные ручки с характерным для своего времени и одновременно уникальным декором. Так, на ручке кацеи, найденной в средневековом доме XIII в., в технике литья с последующей гравировкой выполнены на фоне растительного орнамента и насечек изображения двух птиц с переплетенными шеями (Кат. № 153). Подобные кацеи неоднократно находили на Балканах: в Греции – в Мистре и на Метеорах, в южнославянских странах – в Болгарии и Сербии. Они происходят из Велико Тырново и Яньево, а также из района Прилепа; ряд экземпляров хранится в Марковом монастыре (Сербия). Кацея из музея Бенаки в Афинах, датируемая 1300 г., с изображением Богоматери Ферапиотиссы происходит из района Константинополя (район Терапеи). Все эти предметы были отлиты в определенный период времени: с середины XIII в. и до XV в. Балканские кацеи, к каковым по стилистическим и иконографическим признакам относится и кацея с птицами из Херсона, близки друг другу по форме и размерам, но различаются декором фигурных ручек. Их ручки имеют довольно сложную орнаментацию. В растительные и геометрические переплетения включены сильно стилизованные, даже подчас трансформированные раннехристианские символы: парные птицы, олицетворяющие бессмертие души (как на кацее из Эрмитажа), древо жизни, дельфины; характер их исполнения указывает на сильное западное влияние, а именно на проникновение приемов позднеготического искусст-ва. Согласно данным письменных источников, кацеи употреблялись во время заупокойной литургии и при богослужении в течение последних трех дней страстной недели. Эти кацеи часто изображались во фресковых росписях сербских церквей XIV в. Здесь, в лучшем случае, можно рассмотреть форму предмета, но никак не детали оформления. Характерно, что эти кацеи изображались в сцене Успения, возможно, отражая связь с погребальным культом. В росписи церкви Успения на Волотовом поле в Новгороде (XIV в.) можно видеть такую кацею в руках пророка Самуила.

Предшественниками этой формы кацеи, имевшей полушаровидную крышку, утраченную на некоторых экземплярах, были бронзовые литые ковшики, использовавшиеся для заливки масла в глиняные и бронзовые лампы IV–VII вв. Кацеи из Херсона и аналогичные экземпляры балканского происхождения предшествуют многочисленным ажурным, выполненным из серебра образцам XVI–XVIII вв., широко представленным в различных монастырях и, прежде всего, на Афоне. На Руси кацеи не получили столь широкого распространения, как в юго-славянских странах; в XVII–XVIII вв. они бытовали только в среде русских старообрядцев.

Артефакты византийского Херсона свидетельствуют, что город за всю историю вхождения, юридического или чисто номинального, в состав империи постоянно служил своеобразным мостом, находился на перепутье, будь то “из варяг в греки” или из Константинополя, Малой Азии, святых мест Палестины, Сирии и Синая на Русь. Благодаря такой миссии, выпавшей на ее долю, земля Херсона сохранила большое количество выдающихся, а иногда и уникальных памятников византийского искусства.

АРТЕФАКТИ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ХЕРСОНА В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ*

ВІРА ЗАЛЕСЬКА

Херсонес (надалі іменований як Херсон) в VI столітті опиняється під юрисдикцією Східної Римської (Візантійської) імперії. Протягом всього середньовічного періоду це місто грало роль головного стратегічного форпосту імперії на північних берегах Чорного моря. Водночас, завдяки вигідному географічному положенню, він став також і важливим центром посередницької торгівлі між різними містами грецького світу і племенами, що займали територію на північ від Кримського півострова. У III ст. набіги германських племен на чолі з готами фактично відторгнули півострів від метрополії. Їх рух від берегів Прибалтики на південний схід зіткнувся в Північному Причорномор'ї з могутнім потоком кочових племен з Азії. В цей час багато що почало мінятися в Таврицi: етнічний склад населення, соціальний устрій і релігія. Проте, залишаючись в стороні від руху варварських племен на Захід, Херсон не зазнав ні готського нападу, ні гунської навали. У IV ст. з появою перших християн з числа малоазійських греків, полонених готами, в Північному Причорномор'ї затверджується християнство. На Першому Вселенському соборі в Нікеї (325) вже був присутній боспорський єпископ Кадм, на Другому Вселенському соборі в Константинополі (381) Херсонську єпархію представляв єпископ Еферій, а єпископ Лонгін підписував соборні акти 431 р. в Ефесі і 451 р. в Константинополі.

Культурні зв'язки Херсона з різними областями Середземномор'я, які встановилися ще за часів римського панування, зберігалися і в подальші сторіччя.

IV–VII ст.

Особливе місце серед заморського імпорту належало виробам столиці Візантії. Це були не тільки предмети утилітарного призначення і зразки столичної індустрії розкоші, але також інсигнії влади – світської і духовної. До перших відносяться золоті монети і вагові знаки, наприклад, бронзова скульптурна гиря у вигляді імператора, що сидить на троні (Кат. № 265), до другої – знакові предмети християнського культу. Інтенсивне кріпосне і церковне будівництво велося за імператора Юстиніана I (527–565). При цьому візантійська організація будівництва проявилася в забезпеченні споруд величезною кількістю деталей: капітелей, колон, баз, карнизів, вівтарних перегородок, які привозили в Північне Причорномор'я з імператорських майстерень, що були розташовані на острові Проконесі в Мармуровому морі поблизу Константинополя (Кат. №№ 11–21). У цей період до Херсона доставили срібний релікварій з клеймами кінця правління Юстиніана I (близько 550 р.) (Кат. № 97). Експресивний характер зображень Христа, Богоматері, архангелів і святих в медальйонах на цій пам'ятці зближують її із зразками сиро-палестинського кола. Форма

*Висловлюю подяку фонду Fondazione Ermitage Italia в Феррарі, що надав мені можливість працювати над даною статтею.

і структура релікварія схожі з аналогічними предметами, знайденими на Балканах і в Малій Азії. Подібний релікварій належить до категорії предметів, що розсилалися із столиці Візантійської імперії провінційним церквам, в даному випадку митрополії Херсонської єпархії, що стала згодом, у IX ст., одним з найбільших центрів місіонерської діяльності візантійського духівництва. В Херсон доставляли також особливі шийні прикраси, що служили знаками положення, з підвішеними до них хрестами, різними бляхами і медальйонами, а також з обоймами від амулетів: золота конусоподібна підвіска – один з подібних філактеріїв (Кат. № 68). Такі прикраси були популярними у варварському середовищі, оскільки ці убори, що часто були дипломатичними дарами, вдало поєднувалися з тими нагрудними прикрасами, які були в моді у цих народів ще до спілкування з візантійцями. Коли історик Менандр Протіктор писав про "шнури, прикрашені золотом", що були послані у подарунок аварам в VI ст., він мав на увазі намиста, зібрані з монет, підвісок різної форми і каменів в оправі.

В перші століття н.е. імпорт до Північного Причорномор'я надходив в основному з п'яти областей Римської імперії: Малої Азії, Сирії, Єгипту, Аттики і Дунайських провінцій. Значення перелічених регіонів в сенсі кількості і специфіки імпортованих речей було приблизно рівноцінним. В ранньому середньовіччі виникає також інше співвідношення: починає домінувати імпорт з Сирії, істотними виявляються також надходження з південного берега Чорного моря і з колишніх провінцій Нижньої Мьозії і Фракії. З Аттики, Єгипту і Північної Африки в IV–V ст. ввозяться переважно предмети утилітарного призначення (посуд, світильники); до середини VII ст. імпорт з цих регіонів сходить нанівець.

Зв'язки між Херсоном і сиро-палестинським світом, "сирійські ремінісценції в пам'ятках художньої промисловості Херсонеса" (Protasov 1928, 100–112) виявилися як в розповсюдженні т.з. наративної (оповідальної) іконографії, що змінила символічні ранньохристиянські композиції, так і в особливих стилістичних прийомах, що отримали назву "штрихової манери". Розповсюджувачами подібної іконографії і стилю були різні євлогії, що привозили паломники: образки, хрести, пам'ятні медальйони, ампули і світильники. Слід лише відмітити, що не завжди це були саме євлогії зі Святої Землі, але могли бути й імітації, копії сирійських зразків, що виготовлялися в різних містах імперії. І ті, і інші вплинули на дрібну пластику ранньосередньовічного Херсона. Серед мармурових плит з християнськими за змістом зображеннями особливу групу складають рельєфи з виїмчастим фоном (Кат. №№ 8–10), схожі як за представленими на них сюжетами, так і за технікою обробки фону зі скульптурним оформленням мартирія в Селевкії (Сирія) (Weitzmann 1941, 158–161), що датується рубежем V/VI століть. На лампаді-євлогії із зображенням Христа і апостолів Петра і Павла відсутні клейма, що припускає не константинопольське походження пам'ятки (Кат. № 98). Строга фронтальність фігур в медальйонах, умовна манера передачі очей, що додає погляду особливу напруженість, глибокі борозни навколо ликів і німбів, що створюють сильну гру світла і тіні, характерні саме для ранньовізантійської сирійської торевтики.

Наявність єпископа в Херсоні засвідчено не тільки письмовими джерелами. Розкопки різних років винайшли у місті навершя чотирьох єпископських ціпків: два з них – у вигляді масивних бронзових набалдашників, що завершуються хрестами (Кат. №№ 131–132), третій – із срібним завершенням (Кат. № 99), четвертий – кістяний (Кат. № 313). Всі перелічені екземпляри, так само як і три навершя, що походять з Сирії (приватні колекції в Англії і Германії), майже тотожні зразкам з Ермітажу, це поки єдині навершя ціпків візантійських церковних ієрархів, що існують реально. Такі предмети відомі тільки з зображень на мозаїках і фресках, так що херсонські знахідки – це наочні приклади подібних культових предметів.

Тісні контакти зв'язували Херсон з малоазійськими провінціями Візантії, перш за все з містом Синоп. Шанування св. Фоки Синопського, покровителя мореплавців, було характерне для всього Середземномор'я. Іоанн Златоуст (344/354–407) описує перенесення мощів цього понтійського мученика до Константинополя,

а гомілія антіохійського патріарха Севера (VI ст.) свідчить про шанування реліквій св. Фоки у церкві архістратига Михайла в Антіохії. Астерій з Амасії (IV ст.) пише про розповсюдження культу Фоки на території Причорномор'я і Приазов'я "серед диких скіфів, що населяють землю по той бік Чорного моря, що живуть біля Меотійського болота і біля річки Танаїс, а також біля Босфору і до Фасісу" (*Asterius* 1970, Homilia 9.12.2). В Херсоні знайдені в 1896 р. глиняний медальйон-євлогія св. Фоки, покровителя богадільні Херсона (Кат. № 372), а в 1963 р. – круглий керамічний штамп за допомогою якого відтиснуто цей медальйон (Кат. № 371); в 2005 р. на антикварному ринку у Відні фігурувала скляна євлогія з аналогічним зображенням і написом, придбана Римсько-німецьким музеєм у Майнці (*Wiener internationale Kunst* 2005, 46, Stand 25). Зображення св. Фоки у човні і з якорем звичайно для євлогій цього святого, з такими ж атрибутами він представлений на глиняній ампулі для єлею, що зберігається в Луврі і походить зі Смирни (Metzger 1981, 20, 47, fig. 100 a–b).

У 1989 р. в Портовому районі Херсона знайшли медальйон-євлогію із зображенням св. Лонгіна-сотника (Кат. № 373), котрий згодом став першим єпископом Каппадокії. Святий представлений у військовому одязі, між двома переданими стилізовано пальмовими гілками; по краю йде грецький напис: "Євлогія святого Лонгіна Крінія", що зберігся фрагментарно (Zalesskaya 1995/2, 236–242). Цього святого шанували в різних центрах Сирії і Малої Азії. В Трапезунді відома присвячена йому церква, яка в письмових джерелах названа храмом св. Лонгіна "біля джерела" (*ἁγίου Λογγίνου τοῦ Κρηναίου*), від цього слова походить епітет святого "Кріній". Ймовірно, в церковних майстернях біля джерела виробляли пам'ятні медальйони із зображенням св. Лонгіна Крінія. Ця херсонська знахідка є новим, до цих пір невідомим типом євлогії з особливим іконографічним типом святого воїна Лонгіна з хрестоподібним, як у першомучеників, списом. На підставі цієї пам'ятки можна зробити висновок як про виробництво подібних євлогій в Трапезунді, так і про зв'язки Херсона з цим містом ще в доіконоборські часи. До малоазійських виробів можна віднести частину бронзового канделябра із скульптурним зображенням вершника (Кат. № 172). Цей образ запозичений з композиції "Христос і апокаліптичні вершники", створеної в Ефесі, і з розповсюджених по імперії паломницьких ампул зі сценою Другого Пришестя, де присутні небесні воїнства.

Імпорт з нижньодунайських провінцій був звичайним явищем в Північному Причорномор'ї в перші сторіччя н.е. Особливо помітним він був там, де стояли римські гарнізони: в Тирі, Ольвії і Херсонесі. Серед знахідок переважали речі утилітарного призначення, культові предмети, пов'язані з поширеними серед легіонерів віруваннями, прикраси з солдатського побуту. Ці зв'язки продовжували існувати в епоху готських і гунських походів. До вельми поширеного в Херсоні типу відносяться світильники з рельєфним променевим штрихуванням, що розходилося віялом від отворів для масла (Кат. № 357). Такий орнамент у вигляді променів – умовна передача світла від лампи, що горить, – типовий для світильників, знайдених в різних регіонах Нижньої Мьозії: у містах Калатіс (Мангалія), Тира і Ятрус. Світильники з Херсона типологічно найбільш близькі болгарським і румунським зразкам. Виконані з типової для місцевої кераміки глини світильники прийнято вважати продукцією майстерень Херсона, що користувалися дунайськими зразками. Їх різновидом є лампи IV–V ст. з відтисненими на щитку рельєфними грецькими буквами ΧΡΥ в оточенні променів. В VI – середині VII ст. в Херсоні розповсюджуються лампи грушовидної форми зі щитком, орнаментованим розбіжними променями і рельєфною лінією, що створює навколо отвору для масла серцеподібну фігуру; ручки мають форму хреста або листа (Кат. № 366). Хоча подібні світильники зустрічаються в різних містах Візантійської імперії, велику їх частину було знайдено в Болгарії, в основному в Одессі (Варна), що дає підставу вважати їх місцевою продукцією.

З варварською культурою євразійських степів пов'язані фібули (Кат. №№ 120–122), накладки на ремінь (Кат. № 66) і пряжки з риб'ячими і пташиними головами, великою кількістю вставок кольорових каменів

і паст, і язичками у формі дзьобів (Кат. № 118), котрі знаходять у Херсоні. Фібули-цикади, датовані V–VI ст. (Кат. № 122), були поширені у племен гепідів (Brown 1995, 21–22, fig. 15). Що стосується візантійських поясних наборів, або таких, що виготовлялися за візантійськими зразками, то аналіз їх декору виявляє контакти між населенням Криму і ремісниками хазарської культури, а саме того її етапу, коли Велика (Азовська) Болгарія виявилася підпорядкованою Другому Тюркському каганату. Навіть якщо ці набори були виготовлені власне у Візантії як подарунки візантійським федератам, їх прикрашали у варварській манері. Враховуючи смаки споживачів, константинопольські ювеліри, що виготовляли прикраси для володарів Північного Причорномор'я, де були живі традиції мистецтва "гунської епохи", використовували прийоми майстрів поліхромного стилю, який також називають "боспорським".

Аттичний імпорт в Херсонесі IV ст. представлений виключно світильниками. На щитках деяких ламп, характерних для Аттики, відтиснено дві риби в одній зв'язці (Кат. №№ 358, 404). Ці світильники виробляли в майстернях афінського Керамік починаючи з III ст. н.е., найбільш пізні зразки датуються VI ст. Така композиція, ймовірно, пов'язана з культом іранської богині родючості Анахіти, оскільки відомо декілька зображень цієї богині, що тримає в обох руках по рибі. Проте не слід виключати і вельми поширеного в пізньоантичний час жанру буколик, в якому істотну роль грали різні розваги на лоні природи або просто споглядання її краси. В усякому разі немає прямих підстав визнавати цих риб на щитках аттичних ламп християнськими символами. Слід зазначити, що грецький імпорт до Північного Причорномор'я в період раннього середньовіччя значно скорочується у порівнянні з першими сторіччями н.е. Мова вже не йде про серії виробів, але тільки про окремі екземпляри. Таку саму картину можна спостерігати і на північно-африканському матеріалі; найбільш характерні приклади цього дає червонолакова кераміка зі штампованим малюнком. Її прийнято відносити до групи "Африканського червонолакового посуду", хоча далеко не для всіх виробів зв'язок з даною територією є очевидним – вони були поширені по всьому Східному Середземномор'ю. Цей термін включає не стільки локальні, скільки типологічні ознаки. Знахідки червонолакових посудин, найчастіше фрагментів ден і стінок, звичайні для ранньосередньовічних шарів Херсона. На них є зображення тварин і птахів (Кат. № 407), іноді людських фігур, але переважають відтиснені штампом хризми і хрести. До цієї категорії належить знайдене в Херсоні прямокутне блюдо зі сценою циркового полювання, що датується рубежем IV/V ст. (Кат. № 405). Під впливом християнства, що затверджувалося, у філософських побудовах ранньовізантійських авторів сцени полювання і боротьби гладіаторів з хижими тваринами починають інтерпретуватися символічно – як перемога добра над злом. У візантійських філософів були ідейні попередники. Ще в II ст. н.е. римський автор Діон Хрісостом писав в своїх творах про полювання як про школу мужності і доблесті. Згідно його концепції, перемога героя-мисливця розглядалася як торжество над смертю, над злом і спокусами. Тому разом з багатьма іншими античними сюжетами "героїчні полювання" були сприйняті візантійським мистецтвом як складова частина тріумфального імператорського циклу і як один із засобів виховання сильного і в той же час великодушного монарха. До тієї ж групи "Африканського червонолакового посуду" відноситься і блюдо із зображенням Христа в оточенні трьох птахів; останні у формі іносказання вказують на присутність триєдиного Бога (Кат. № 409). Прийоми передачі волосся і одягу Христа звичайні в трактуванні персонажів на червонолаковій штампованій кераміці, а хрест-ціпок в руках Христа не відрізняється від штампованих гемованих хрестів на світильниках і посудинах північноафриканського типу. Датування останніх не виходить за межі першої половини VII ст. Іконографічний тип Христа, що відрізняється двома особливостями: відсутністю німба і наявністю великого, майже у зріст людини, хреста, який він притримує лівою рукою, – з'являється в IV ст. і отримує розвиток в VI ст. Фрагменти двох блюд з аналогічним сюжетом, що зберігаються в Державному Ермітажі, походять з коптського Єгипту, одне з них знайдене в Сохазі (Верхній Єгипет).

Зв'язки Херсона з Єгиптом в ранньому середньовіччі носили такий же епізодичний характер і також представлені одиничними артефактами, як і контакти з Грецією і Північною Африкою. Якщо для римського часу майже весь пантеон єгипетських божеств: Серапіс, Ісіда, Гарпократ, Зевс Амон, Анубіс – був представлений на пам'ятках Північного Причорномор'я (Kobylina 1978), то зв'язки з християнським коптським Єгиптом обмежуються знахідкою глиняної ампули з традиційним зображенням св. Міни між двох верблюдів (Кат. № 369). Ампули св. Міни мали щонайширше розповсюдження, їх знаходили не тільки по всьому азіатському і європейському Середземномор'ю, а також в Середній Азії, Галії і Британії (Bangert 2006, 44–45). З Єгиптом іноді пов'язують також окремі магічні заклинання і магічні знаки життя (Kobylina 1978, 120), що зустрічаються на глиняних ампулах і світильниках з т.з. "єгипетським вузлом життя". Ті та інші пам'ятки безпосередньо до Єгипту не відносяться: заклинальні формули, що зустрічаються на них, носять синкретичний характер і мають загальноімперське розповсюдження. На щитках світильників, велика частина яких була знайдена в Північному Причорномор'ї і лише окремі екземпляри походять з Малої Азії (Мілет) і Єгипту (Антіноя), відтиснута композиція, що іменується "містичним колодязем" або "джерелом життя" (Кат. № 359). Вона поєднує в собі іконографічні ознаки Труни Господньої і баптистерію. Виробництво таких світильників було налагоджене десь в районі Понту, не можна виключати існування майстерень в Північному Причорномор'ї.

Отже, в ранньосередньовічному Херсоні зберігалися контакти з тими ж районами Середземномор'я, які існували в перші сторіччя н.е. Нові зв'язки, зміна інтенсивності обміну були викликані особливими політичними факторами, які в IV–VII ст. визначали життя всього регіону: заснуванням Константинополя, початком епохи Великого переселення народів, затвердженням християнства.

В цей період традиційний зв'язок Дунайських провінцій і Північного Причорномор'я сприяв утворенню єдиного культурного регіону, для якого були характерні однотипні набори поховального інвентарю, прикрас і предметів побуту. Практично не існує особливих відмінностей між знахідками з Херсона і пам'ятками з Інтерцизи (Угорщина), Ятруса і Нікополя на Дунаї (Болгарія), Ульметія (Румунія) або Царицина Града (Сербія). Це був єдиний світ, де панували певні форми виробів і способи їх орнаментації, що виникли в епоху Великого переселення народів.

У Північному Причорномор'ї поєдналися два важливі явища політичного і культурного життя ранньої Візантії: місіонерство з величезним ареалом і "боспорський компонент" як художнє явище. Через посередництво християнських місіонерів Константинополь прагнув розповсюдити свій вплив на такі політичні утворення, як Велика Болгарія хана Куврата, Хазарський каганат, держава "русів" на Дніпрі. Боспорський стиль проявив себе в особливому способі прикрашати штамповані золоті і срібні вироби – поясні пряжки і фібули – напівкоштовним камінням, кольоровим склом і пастами. Це генетично пов'язане з Боспором, стародавнім Пантікапеєм, самобутнє ювелірне мистецтво в епоху Великого переселення народів розповсюдилося від причорноморських степів до Меровінзької Франції, де ці орнаментальні прийоми знайшли популярність і достатньо довге нове життя. Ряд образотворчих елементів і технічних прийомів цього стилю був засвоєний візантійськими майстрами. Коли була потрібна значна кількість прикрас, наприклад, для роздачі дарів, то такі партії виробів виконувалися в "боспорському стилі".

Епоха іконоборства (726–787, 813–843), яку у сфері культури визначали два явища, що носили ретроспективний характер: повернення до античності і до ранньохристиянського аніконічного мистецтва, – не залишила скільки-небудь значних пам'яток. Відсутні вони і в Херсоні, якщо не рахувати фрески т.з. "Базиліки 1935 р." невизначеної дати, салтовську побутову кераміку і білоглиняні розписні кухлі і кілікоподібні чашки (Кат. №№ 412–413). Цей посуд увійшов до християнської літургійної практики в епоху просвітницької діяльності свв. Кирила і Мефодія. Завдяки діяльності православних священнослужителів, що втекли в Таври-

ку з іконоборчої Візантії, Херсон зіграв важливу роль в подальшій долі грецької церкви і візантійської культури на периферії імперії. Про це оповідає 92-е послання Феодора Студіта (перша половина IX ст.): "Провидіння, рятівне для всіх, влаштувало це заслання не тільки заради їх порятунку, але і заради порятунку тамтешніх жителів. Вони з'явилися там (в Херсоні і його окрузі – *В.З.*) як світильники, поставлені щоб світити у тьмі і помилці життя, путівниками сліпих, наставниками чесноти, проповідниками благочестя" (Shestakov 1908/2, 40). На рубежі 60–70-х рр. IX ст. по дорозі в Хазарію Херсон відвідує сам св. Кирило.

Приплив візантійського імпорту на берегах Чорного моря пов'язаний з пожвавленням торгівлі в другій половині IX ст., про що свідчить Похвальне слово св. Іоакинфу Амастрідському, написане Микитою Пафлагонським (*Patrologiae* 1857–1866, col. 421 c–d). Шлях з Константинополя до Херсона пролягав уздовж північного побережжя Малої Азії на Синоп, а потім перетинав Чорне море.

Друга половина IX–XII ст.

У Візантії цей період був ознаменований розквітом ювелірної справи, торевтики, різьблення по кістці і каменю, склоробства, керамічного ремесла і виробництва тканин. За кількістю пам'яток, що дійшли до нас, їх технічною і художньою досконалістю цей період не має собі рівних. Константинополь продовжував зберігати провідну роль у всіх галузях мистецтва, а твори столичних майстрів залишалися еталонами для ближніх і дальніх сусідів імперії. Окремі зразки цього мистецтва: ікони з бронзи, каменя і кістки, ювелірні вироби, виконані столичними майстрами або тими, хто пройшов столичне навчання, – було знайдено в Херсоні. Самим рафінованим, найбільш відповідним естетичним принципам візантійського мистецтва була творчість майстрів по емалі. Неперевершені по технічній досконалості перегородчасті емалі з їх витонченою лінійною стилізацією, глибиною і чистотою локальних квітів, золотою мережею найдрібніших деталей малюнка створювали враження невагомості фігур і ірреальності простору. До зелених, синіх, лілових і червоних кольорів, які домінували в ранньовізантійські часи, майстри емалей X ст. додають фіолетовий і жовтий, блакитний і бірюзовий відтінки. Велика кількість золота знаменувала стихію божественної енергії, була символом торжествуючої віри, а вкрай спіритуалізовані образи підкорялися ідеї піднесеної духовності. Два зразки такої емалі на золоті: овальний медальйон із зображенням птаха (Кат. № 71) і дугоподібна пластинка із представленими по боках посудини павичами (Кат. № 72) – знайдені на північному березі стародавнього міста в шарі X–XI ст. Обидві знахідки унікальні не тільки для Херсона. Подібні пам'ятки рідкісні також у всьому візантійському світі. Виявлена в 1904 р. поблизу "Уваровської базиліки" бронзова двостороння підвіска-квадрифолій із зображенням на одному боці голови Христа, а на протилежному – Біблійського царя в короні – прикрашена в техніці виїмчастої емалі (Кат. № 147). Для власне візантійських виробів така емаль не характерна. У зріле середньовіччя цей вид декору був поширений переважно на латинському Заході: на Рейні, в Лотарингії і Ліможі. Візантійські вироби з виїмчастими емалями на бронзі датуються часом хрестових походів, тобто тим періодом, коли вплив Заходу на Візантію був особливо інтенсивним. Емалеві фарби використовувалися і в розписі на склі. Деякі знайдені в Херсоні скляні посудини прикрашені у такий спосіб (Кат. № 482). Одним з великих досягнень склоробів у середньовізантійський період вважалося уміння поєднувати розпис золотом з емаллю. Цей прийом з'явився вперше в X ст. у майстрів Сирії. В XI–XII ст. розписаний таким чином посуд вже зв'язувався переважно з Візантією.

Візантійська торевтика в Херсоні представлена окремими, але оригінальними пам'ятками, які хоча і походять від загальноімперських еталонів, буквально їх не копіюють. Вони є прикладами провінційного мистецтва. Серед них срібний потир кінця XI–XII ст. з традиційним євхаристичним написом і хрестами в медальйонах, що, можливо, належав херсонському архієпископові Костянтину (Кат. № 100); бронзовий позолочений диптих середньовізантійського часу з чеканними хрестами між витими колонками (Кат. № 151); срібна хрестоподібна

аплікація того ж часу, що служила прикрасою книжкового окладу (Кат. № 101). На акрополі Херсона знайшли в 1890 р. бронзовий наперсний хрест-енколпіон, що служив схованкою для реліквій (Кат. № 194). Виконані інкрустацією сріблом і черню сцени Вознесіння з Богоматір'ю Нікопеєю в центрі і Перетворення слідують іконографічним схемам, прийнятим в X–XI ст.

В різні роки при розкопках на городищі було знайдено бронзові ікони. Як власне і в метрополії, вони були двох видів (Schwartz 2007, 97): масивні литі з подальшим доопрацюванням чеканом і гравіюванням, як позолочена ікона XII ст. із зображенням Богоматері з Немовлям (Кат. № 149) або ікона XI ст. з Деісусною композицією (Кат. № 137), і виконані з тонкого бронзового листа. Більша частина останніх знайдена в Херсоні. Серед них такі широко відомі пам'ятки як ікона із зображенням свв. Лукіліана і Кіра (Кат. № 139) або ікона, на якій представлені архангел Михаїл Хоніат і донатор Іоанн (Кат. № 141). Згідно з грецьким написом, що зберігся фрагментарно, до розряду вотивних входить також ікона із зображенням Христа Вседержителя до плечей із зібрання Державного Ермітажу (Кат. № 133). Лик Христа переданий об'ємно, його відрізняє тонкість виконання. Як і на іконах з колекції Херсонеського заповідника, характер пластики нагадує про прагнення візантійських майстрів X ст. імітувати античні зразки, хоча в трактуванні образів вже виразно проступають риси спіритуалістичного стилю наступного сторіччя. Посилюється загальна лінійна стилізація форми, яка стане такою характерною для мистецтва епохи Комнінів (1081–1185). Ікона з образом Христа Вседержителя, найімовірніше, була виконана в другій половині XI ст., про що свідчить така іконографічна деталь, як п'ять крапок на хрещатому німбі, що символізують рани Христа. Не виключено, що виділення цього "страсного" символу саме в XI ст. могло бути пов'язаним із впливом вчення візантійського теолога-містика Симеона Нового Богослова (949–1022). Подібні ікони набивалися на дерев'яну основу. Для них придатний термін σαρούτια (від σάρουξ – мідь), який використовується для позначення бронзових ікон в "Типіку" Григорія Пакуріана, в інвентарі Патмоського монастиря і в "Заповіті" каппадокійського магната Євстафія Воїли (1059). Цей сановник в одному зі своїх маєтків в Антиохійській фемі, що називався Салім, велів побудувати храм в ім'я Богородиці і пожертвував для нього 12 бронзових ікон. Відомості про мистецтво художньої обробки металу в Херсоні не дають підстав віднести до його майстерень знайдені на городищі ікони; ймовірно, вони були виконані там же, де і ті, що належали Євстафію Воїлі, тобто ми маємо справу з роботами малоазійських греків. Литі ікони з горельєфними зображеннями прийнято виводити з константинопольських зразків, виконану ж з тонкого листа бронзу – пов'язують з Малою Азією.

Знайдені в Херсоні зразки бронзового литва і чеканки мають значення не тільки як художнє явище, але і як свідоцтва різносторонніх зв'язків міста. З сиро-палестинського регіону завезли прецесійні хрести (Кат. № 180) і хрести-енколпіони з чеканними і гравірованими зображеннями (Кат. №№ 186–193, 195), в Палестині в епоху хрестових походів зробили паломницьку свинцеву ампулу з арабським написом (Кат. № 292). Бронзові замки у вигляді фігурок тварин (Кат. №№ 236–242) пов'язані з волжськими болгарами, а зображення вершника на фрагменті бронзового свічника (Кат. № 173) навіяне сусідством з тюркськими племенами, що зміняли одне одного в своєму русі на захід через Причорноморські степи. Зі Скандинавії походить наконечник піхов меча з рельєфними зображеннями птахів і стилізованим рослинним орнаментом (Кат. № 229).

Наявність "руського кварталу" в Херсоні з'ясовують знахідки як шиферних пряселець з Овруча і слов'янської побутової кераміки, так і деяких типів староруських енколпіонів.

В Херсоні неодноразово знаходили ікони, хрести і образи, вирізані із стеатиту. У візантійських джерелах цей матеріал названий "плямистим каменем" або "змійовиком". Згадуються стеатитові вироби і в поемах Мануїла Філа (1275 – близько 1345 р.). Стеатити із зображеннями воїнів, перш за все з Георгієм і Димитрієм, прийнято відносити до XI–XII ст., оскільки військова тематика була особливо популярна у середньовізан-

тійський період. Зображення св. Димитрія на іконі з Ермітажу, а також св. Георгія (Кат. № 38), майже тотожно зображенню цього ж святого на дні чаші з серпентину зі скарбниці собору Сан-Марко у Венеції. На обох предметах співпадають не тільки іконографічні типи, але й ряд дрібних деталей і характерних прийомів, наприклад, в передачі волосся й одягу. Виготовлення цих пам'яток відноситься до такого візантійського центру, як Фесалоніки, і характеризує високий рівень каменерізного мистецтва в місті, патроном якого був св. Димитрій. Локалізація візантійських стеатитових виробів не розроблена і лише у випадку з євлогіями конкретного паломницького центру може бути більш-менш аргументована. Так, ймовірно, з Малої Азії походить образок з хрестом і розеткою (Кат. № 46). На його лицьовій стороні навколо чотириконечного хреста розташовано вісім заглибин різної конфігурації. Не виключено, що на цьому образі відтворена одна з численних скельних каплиць Каппадокії. Вирубані в скелі невеликі ніші в її інтер'єрі могли послужити зразком для майстра-каменеріза, що виготовляв євлогії. Такі предмети повинні були нагадувати паломникам про відвідані ними печерні храми.

В ході розкопок на херсонському городищі виявлено значну кількість виробів з різьбленої кістки, як правило, з кістки домашніх тварин, хоча зустрічаються вироби також з бивня слона. Кістка йшла на виготовлення мініатюрних ікон (Кат. № 315), портативних диптихів (Кат. №№ 320–321) і триптихів для домашніх каплиць, для прикраси скриньок світського і культового призначення, в окремих випадках – поховальних покровів. Більшість виробів пофарбовані. Квадратні, трапецієвидні, трикутні і круглі пластини із зображеннями птахів і тварин, рослинного та геометричного орнаменту служили прикрасами скриньок (Кат. №№ 336–354). Скринька із зображенням боротьби звірів і нападів хижаків на кентаврів, пластини якої вирізані з кістки домашніх тварин (Кат. № 355), рівним чином, як і численні розрізнені пластини, можуть вважатися роботою місцевих косторізів. Кістяна ікона із зображенням євангеліста Луки також служила прикрасою скриньки, на стінках якої, якщо судити за аналогіями, поміщалися дванадцять апостолів (Кат. № 316). Такі скриньки нерідко використовувалися як релікварії. Унікальність ермітажної пластини полягає в тому, що вона вирізана з копита коня, що свідчить на користь того, що скринька, на якій була укріплена ікона із зображенням Луки, була зроблена в самому Херсоні. Також на місці, ймовірно, була вирізана інша прямокутна пластинка для скриньки із зображенням сидячого воїна з мечем на колінах і списом в правій руці (Кат. № 319). Якщо судити по зображеннях на свинцевих печатках, тут, можливо, представлений цар Давид. Пластинка із слонячої кістки зі св. Димитрієм в образі мученика, що служила бічною стулкою міні-триптиха (Кат. № 314), як і стеатитова ікона зі свв. Георгієм і Димитрієм (Кат. № 38), ймовірно, була привезена до Херсона з Фесалонік.

Прикладне мистецтво Візантії розвивалося на декількох рівнях, що відображали різні інтелектуальні позиції. Виробництво ремісничої продукції для широкого ринку збуту вело до розквіту творчості, що орієнтувалася на фольклор і володіла власною естетикою. Мистецтво міських гончарів відображало вплив зразків, які були виготовлені торевтами. Цей народний напрям в мистецтві представлений яскравою і барвистою поливною керамікою, яку вживали в повсякденному житті. В X–XI ст. переважав білоглиняний посуд з рельєфним штампованим орнаментом, який покривала монохромна зелена або жовто-коричнева полива (Кат. № 418, 419). Його виробляли в декількох центрах, що точно не локалізуються, звідки розвозили по візантійських містах Східного Середземномор'я і Причорномор'я. Широко представлений такий посуд і в Херсоні. З регіону Константинополя походять блюда з візерунком у вигляді розеток і зірок або із зображеннями орлів, грифонів (Кат. № 465) і павичів – символів воскресіння і безсмертя – по сторонах "древа життя"; звичайними є також зображення тварин, птахів і сцен терзань, наприклад, грифона, що терзає лань. В X ст. з'являється розписний білоглиняний посуд, на якому розпис виконувався мінеральними фарбниками прямо по черепку: чорно-коричневий контур зображення наносився пензлем, де-

талі розцвічувались коричневими, жовтими і рожевими фарбами, які накладалися тонким шаром, тоді як синій, зелений і червоний пігменти були настільки пастозними, що наче утворювали рельєф. Посуд покривали прозорою поливою, що пропускала колір розпису. Ареал цієї кераміки невеликий, так само як і число знахідок; левова їх частка походить з Херсона. В складі багатющого археологічного матеріалу, виявленого в 1976 р. в засипці рибозасолювальної цистерни, знаходилося декілька десятків фрагментів візантійського білоглиняного поливного посуду X ст. Вони належали чотирнадцяти різним посудинам. Блюдо з рослинним орнаментом в чотирьох медальйонах – одна з них (Кат. № 410). Два кола заповнені орнаментом у вигляді стилізованого дерева з подвійною, опущеною вниз кроною; два інших – пальметками із заломленими всередину відгалуженнями півпальмет. Фон усіяний червоними крапками. Аналогічний орнамент зустрічається в мініатюрах візантійських рукописів X ст.; він також присутній на пам'ятках іранського походження. Блюдо з Ермітажу ріднить з аббасидською керамікою фон з червоних крапок, а також оформлення краю блюда хвилястою, складеною з півкіл лінією. Процес виготовлення грецькими майстрами парадних розписних посудин описаний у відомому творі "Записка про різні мистецтва" пресвітера Феофіла (псевдонім, під яким писав майстер Рогер з Хельмарсхаузена) (*Theophilus* 1961). У Візантії X ст. були поширені білоглиняні плитки з розписом, які призначалися щоб прикрашати стіни і вівтарні перегородки (Кат. № 415). Серед них виділяється група керамічних ікон. Їх знаходили в значній кількості як в Константинополі, так і в стародавній столиці Болгарії Преслав і його околіллі. В 1892 р. в східній частині херсонеського городища на березі моря в складі цілого комплексу літургійних предметів знайшли керамічну ікону із зображенням св. Єлизавети Оранти з молитовно здійнятими перед грудьми руками (Кат. № 414). За переказами, св. Єлизавета була настоятелькою жіночого монастиря свв. Косьми і Даміана, спорудженого в Константинополі при Юстиніані I; там же пізніше знаходилася скринька з її мощами. Відомості про раку св. Єлизавети донесли до нас давньоруські паломники Стефан Новгородець і Зосима. Св. Єлизавету почитали на Балканах як лікаря. Ескізна, декілька недбала манера виконання цієї ікони, розмиті коричнюваті контури зображення, структура іконного поля і його розміри нагадують зразки з Преслава. Відсутність елементів рафінованого стилю, що відрізняє константинопольські ікони, дає підставу вважати, що ікона зі св. Єлизаветою могла належати преславській школі і в такому разі була завезена до Північного Причорномор'я одним з паломників, що відвідали Великий Преслав. Такі портативні керамічні ікони служили євлогіями, що було пов'язане з шануванням едеського мандиліона і святої кераміди – першої нерукотворної керамічної ікони (T. Totev 1994, 5–16).

В XII ст. з'являються нові типи кераміки: білоглиняна розписна з безконтурним зелено-коричневим розписом, червоноглиняний посуд, який покривали білим ангобом і по ньому гравірованими лініями наносили малюнок (техніка sgraffito), або зображення виконувалися в техніці зняття фону. Всі ці типи кераміки вдосталь представлені в Херсоні. На білоглиняних глеках, блюдах і чашах з безконтурним розписом представлені реальні і фантастичні тварини і птахи, зустрічаються і чисто орнаментальні композиції (Кат. №№ 421–427). В Константинополі такий посуд датується другою половиною XII – початком XIII ст., за умовами знахідки (Hayes 1992, 30).

Декоровані в техніці sgraffito вироби широко представлені знахідками в Константинополі з місця, де колись знаходилися терми Зевксиппа, що дали назву всьому цьому виду посуду. Знаходили його і в інших районах візантійської столиці, а також у Фесалоніках. В Херсоні кераміка, прикрашена в техніці sgraffito, по спільності принципів декору і близькості орнаментальних мотивів є однією з ланок єдиного для середземноморсько-причорноморської зони явища. При всіх варіантах орнаментації і особливостях індивідуальної манери гончарів знайдені в Херсоні посудини виявляють риси, загальні з виробами, що походять з інших регіонів Візантії. До Північного Причорномор'я такий посуд поступав з метрополії; істотну роль в його достав-

ці грали венеціанські і генуезькі купці, котрі увійшли в силу в епоху хрестових походів. Зображення воїнів, грифонів, сцен боротьби і орнаментальних композицій на цьому посуді виконані гравіюванням по ангобу темно-коричневою лінією і лише злегка розцвічені жовто-коричневою фарбою, що підкреслює основні контури (Кат. №№ 432–437). Малюнок цілком відпрацьований і закінчений, відрізняється тонкістю виконання і навіть особливим артистизмом; його виконано гнучкою, упевнено і віртуозно проведеною лінією, в якій відчувається рука майстра, котрий, вочевидь, неодноразово створював подібного роду зображення. Загальна тональність з урахуванням кольору поливи коричнево-жовта або коричнево-зелена. На блюдах з малюнком, виконаним гравірованими лініями, можна бачити два типи зображень: портрети в медальйонах і батальні сцени. І ті, й інші, за археологічними даними, прийнято датувати кінцем XII–XIII ст. і відносити до виробів "столичної школи", яка включала не тільки власне Константинополь, але і продукцію центрів північно-західної частини Малої Азії – тієї невеликої території, яка залишилася в межах Візантії після поразки при Манцикерті (1071) і створення турками-сельджуками своєї держави. За імператора Мануїла I Комніна (1142–1180) столицею прикордонної з сельджуками військово-адміністративної області Неокастра стає Пергам, тоді ж він виділяється і як крупний центр з виробництва і експорту поливного посуду.

Зображення в медальйонах тяжіють до елліністичної традиції прикрашати чаші алегоричними фігурами чеснот, які у поєднанні зі сценами полювання символізували перемогу добра над злом. В 1955 р. в Херсоні було знайдено керамічне блюдо, на якому представлена боротьба воїна з фантастичним звіром; іноді воїна ототожнювали з героєм візантійського епосу Василем Дігенісом Акрітом (Кат. № 435). Воїни, що борються з хижими тваринами або, подібно Георгію Переможцю, вражають дракона, уособлювали епічних героїв. Можна знайти прямі збіги з легендарним Дігенісом Акрітом. Але також вірно буде бачити в них збірні образи захисників від ворогів і переможців над злими силами.

В Коринфі, Фівах і Спарті були поширені великі червоноглиняні блюда з гравірованими зображеннями риб, агнців і виноградних ліз під покривною жовтою поливою (Кат. № 430). Ця група кераміки має дві відмітні ознаки: зображення опиняються в руслі нових пошуків візантійського мистецтва, що само по собі вказує на метрополію, а характер стилізації виноградних ліз виявляє вплив арабського швидкісного письма "насх". З відвічних візантійських областей такими рисами відрізнялися перш за все пам'ятки Греції з їх яскраво вираженою орієнтацією на мусульманський Схід. Джерелом цього впливу було, з одного боку, завоювання візантійцями в 960 р. острова Кріт і наступне переселення мусульман до Аттики, з іншого – транзитне положення грецьких торгових центрів, що отримували предмети арабського імпорту.

Зв'язки з середньовічним Заходом відмічені в Херсоні знахідкою західноєвропейської бронзової чаші з латинськими написами і гравірованими зображеннями пороків (Кат. № 248).

XIII–XIV ст.

Взяття хрестоносцями Константинополя в 1204 р. і створення Латинської імперії (1204–1261) привело до того, що Візантія як єдина держава більш ніж на півстоліття припинила існування. Створення нових історичних реалій в Східному Середземномор'ї змінило положення Херсона. Розширилися і зміцнилися зв'язки міста з турками-сельджуками, що панували в Малій Азії, де вони створили державу – Сельджуцький Рум з центром в Нікомедії, а пізніше в Іконії. В кінці першої чверті XIII ст. в Таврику вторгаються орди Чингіз-хана. Протягом двох сторіч Херсон неодноразово зазнавав набігів кочовиків, в результаті яких життя в місті завмирає остаточно. Починаючи з XIII ст. все більшу роль в Таврицї набувають італійці, особливо генуезьці, чиї міста-держави заснували ряд опорних пунктів, що простяглись від Азовського моря до Середземного. В результаті підприємницької активності венеціанських і генуезьких купців відбувся зсув традиційних торгових шляхів, а це, в свою чергу, поставило Херсон в залеж-

ність від Трапезундської імперії Комнінів, розташованої на південно-східному узбережжі Чорного моря. В XV ст. політичну активність східних і західних правителів було знищено державою турків-османів, яка виникла на сході Малої Азії і захопила Константинополь в 1453 р. Генуезьці покинули свої факторії в Криму, а татари визнали себе турецькими васалами.

Внаслідок політичної і економічної нестабільності і збіднення Візантії при Палеологах в XIII–XIV ст. в імперії сильно скоротилося виробництво речей з дорогоцінних металів, перегородчастих емалей, слонячої кістки і кольорового каміння. Бронзовий і глиняний посуд витіснив золотий і срібний, а різьблене дерево – слонячу кістку. В останні сторіччя існування Візантії у всіх її регіонах, і в Таврицї зокрема, в характеристиці культури широких верств населення провідне місце належало кераміці. Поливний посуд прикрашали із застосуванням різних технічних прийомів: разом із зображеннями, виконаними глибокими врізаними лініями, застосовувалося зняття фону; написи і окремі деталі малюнка наносили ангобом. На білоглиняних посудинах синіми, червоно-коричневими і зеленими фарбниками виконували фігури тварин і птахів; на багатьох чашах були монограми власників, які доповнювали зображення або, поміщені в медальйони, самі були елементом декору. Виробництво посуду в пізньовізантійський час засвідчено в різних регіонах Балканського півострова: в Аттиці, Македонії, Мьозії і Фракії. Малоазійські міста Нікея і Нікомедія зберегли своє значення розвинутих керамічних центрів.

В Фесалоніках, Олинфі і Пелі, а також в південно-західній Болгарії знайдені при розкопках червоноглиняні посудини із зображеннями, виконаними в техніці sgraffito, на яких представлено вояків-драконоборців, деяких святих, наприклад, Георгія і Димитрія в супроводі написів-монограм. Кераміка з аналогічними сюжетами відома і в Херсоні (Кат. № 431). Хоча композиційно сцени на цьому посуді близькі кіпрській кераміці того самого часу, характер малюнка і іконографія повторюють зображення на візантійських монетах, що чеканилися за імператора Андроника II Палеолога (1282–1328) у Фесалоніках. До пам'яток сельджуцького мистецтва Анатолії відноситься чаша з магічним шестикутником, так званою "Соломоновою печаткою" або "Щитом Давида", в оточенні стрічок і квітів лотоса (Кат. № 449). Декор внутрішньої частини цієї посудини виконаний гравіюванням по ангобу у поєднанні з технікою зняття фону, зовнішня поверхня розписана білим ангобом. В стилі чаші виразно проступають ознаки ранньої монгольської епохи, котра характеризується значним притоком східних елементів, що знаходить підтвердження в багатьох керамічних комплексах Херсона XIII ст. Вбрання посудини має аналогії в мініатюрі XIII ст., подібні ж лотоси прикрашають блюдо, знайдене в районі Амасії (Мала Азія) (Zalesskaya, Kramarovskiy 1990, 14, fig. 10), – типовий зразок анатолійської кераміки. Східна хвиля, що йшла з Малої Азії, з безліччю мотивів, запозичених з арсеналу іранських гончарів, на початку XIII ст. досягла свого найвищого виразу у великій групі поліхромної кераміки з червоним у зламі черепком і вирізним по ангобу декором. Потрапляли до Херсона і зразки власне іранської кераміки, до яких відноситься фрагмент з Рея із зображенням персонажа в зелено-блакитному головному уборі (Кат. № 474). Імітуючи східні прилади для миття рук, ймовірно, в Північному Причорномор'ї був зроблений водолій з ручкою, що має форму тулуба птаха на трьох ніжках-опорах (Кат. № 392). На голові цього птаха два отвори: один щоб наливати воду, інший, на місці дзьоба, – для зливу. Водолій знайшли з монетами: двома сельджуцькими 1204 і 1210 рр. і однією нікейською, карбованою за імператора Іоанна III Дуки Ватаца (1222–1254).

З середньовічного будинку, що існував в XIII ст., походить тонкостінна лампада з добре відмуленої глини із закругленим дном і трьома фігурними вушками для підвішування (Кат. № 368). Її форма копіює візантійські металеві і скляні зразки.

Не без впливу сельджуцького мистецтва Малої Азії в Херсоні було виготовлено вапнякові рельєфи різного призначення (Кат. № 33).

З тієї ж самої території, з Нікейської імперії (1205–1261) і Вірменії, до Херсона завозили зразки художньої бронзи. Серед них односторонній хрест-

енколпіон із зображенням св. Фотія, виконаним гравіюванням і інкрустацією сріблом (Кат. № 197). Він був знайдений при розкопках середньовічної садиби, що загинула внаслідок пожежі, яка трапилося в XIII ст. В лівій руці святий тримає невеликий вузлик, можливо, це акакія, яка символізує марність земного життя. Акакія була звичайним атрибутом візантійських імператорів, але з цим предметом зображали також св. Стефана і Іоанна Богослова. В правій руці св. Фотій тримає кацею. Характер стилізації одягу святого інший, ніж на хрестах сиро-палестинського типу. Ймовірно, мова може йти про якусь майстерню, яка виготовляла євлогії, пов'язані з культом місцевого святого. Мартирій св. Фотія знаходився в Нікомедії. Він був істотно оновлений на початку XIII ст., коли по велінню нікейського імператора Іоанна III Дуки Ватаца перебудували і розширили монастир св. Фотія. Монета цього імператора була знайдена в тій же садибі, що і енколпіон.

Литі восьмигранні бронзові ступки, прикрашені гравіюванням і інкрустацією червоною міддю, є малоазійським імпортом. На семи гранях ступки, що зберігається в Ермітажі, поміщені інкрустовані червоною міддю мигдалеподібні виступи і різьблені арочки, восьма грань зайнята ручкою у вигляді голови бика (Кат. № 257). Мотив голови бика відомий в сельджуцькому мистецтві Анатолії і був поширений у вірменській архітектурі, особливо в XIII ст., в значенні родових знаків вірменських князів. На одній з двох ступок Херсонеського заповідника є арабський напис (Кат. № 258). Прийнято вважати, що подібні предмети виготовляли у Вірменії.

Деякі вироби копіювали зразки західного імпорту. Серед них свічник з чашею для воску у формі квадрифолія з невисоким бортиком (Кат. № 175). Стовбур канделябра не розвинений, він дуже короткий і більш нагадує загострені стрижні візантійських хоросів. Свічники з такими чашами невідомі серед власне візантійських пам'яток. Плоскодонні чашки для воску у формі квадрифолія, пересіченого ромбом, з кульками-"гудзиками" на виступаючих частинах характерні для романських виробів XII–XIII ст., що виготовлялися, здебільшого, в Лотарингії. Можна припустити, що канделябр був твором місцевого майстра, котрий жив в Малій Азії або в самому Херсоні, мав перед очима якийсь зразок лотаринзького походження і запозичив у нього форму підставки, а потім з'єднав її зі стрижнем, звичайним для візантійських хоросів. Традиційним шляхом попадання речей західного імпорту до Причорномор'я вважався Дунайський шлях. Проте в епоху хрестових походів до цього відомого шляху міг додатися і інший шлях через Малу Азію, західна частина якої була захоплена хрестоносцями під час Першого хрестового походу і використовувалася західними лицарями для просування на південь і південний схід.

Староруські знахідки в Херсоні представлені не тільки зразками бронзового литва і кераміки середньовізантійського періоду. Зустрічаються вони і в шарах XIII ст. Серед них бронзовий шестиконечний кіотний хрест із зображенням Розп'яття з передстоячими, хрести-енколпіони, набір срібних гривень (Кат. №№ 185, 198–202, 129–130).

Крім предметів з більш-менш певною локалізацією, в шарах пізньосередньовічного Херсона була знайдена значна кількість різноманітної поливної кераміки і бронзових виробів загальноімперського розповсюдження. До них відносяться хороси (Кат. №№ 168–169) і кацеї (Кат. №№ 152–156). Деякі кацеї мають круглі або еліпсоподібні ручки з характерним для свого часу і одночасно унікальним декором. Так, на ручці кацеї, знайденої в середньовічному будинку XIII ст., зображено двох птахів з переплетеними шиями на тлі рослинного орнаменту і насічок, виконаних в техніці литва з подальшим гравіюванням (Кат. № 153). Подібні кацеї неодноразово знаходили на Балканах: в Греції – в Мистрі і на Метеорах, в південнослов'янських країнах – в Болгарії і Сербії. Вони походять з Велике Тирново і Ян'єво, а також з району Прилепа; ряд екземплярів зберігається в монастирі Маркова (Сербія). Кацея з музею Бенакі в Афінах, датована 1300 р., із зображенням Богоматері Ферапіотісси, походить з району Константинополя (район Терапеї). Всі ці предмети відлили в певний період часу: з середини XIII ст. і до XV ст. Балканські

кацеї, до яких за стилістичними і іконографічними ознаками відноситься і кацея з птахами з Херсона, близькі одна одній за формою і розмірами, але розрізняються декором фігурних ручок. Їх ручки мають досить складну орнаментацію. У рослинні і геометричні переплетення включені сильно стилізовані, навіть часом трансформовані ранньохристиянські символи: парні птахи, що втілюють безсмертя душі (як на кацеї з Ермітажу), древо життя, дельфіни; характер їх виконання указує на сильний західний вплив, а саме на проникнення прийомів пізньоготичного мистецтва. За даними письмових джерел, кацеї уживалися під час заупокійної літургії і при богослужінні протягом останніх трьох днів страсного тижня. Ці кацеї часто зображали на фрескових розписах сербських церков XIV ст. Тут в кращому разі можна розглянути форму предмета, але ніяк не деталі оформлення. Характерно, що ці кацеї зображали в сцені Успіння, можливо, відображаючи зв'язок з похоронним культом. В розпису церкви Успіння на Волотовому полі в Новгороді (XIV ст.) можна бачити таку кацею в руках пророка Самуїла. Попередниками цієї форми кацеї з напівкулястою кришкою, що втрачена на деяких екземплярах, були бронзові литі ковші, котрі використовували щоб заливати олію у глиняні і бронзові лампи IV–VII ст. Кацеї з Херсона і аналогічні екземпляри балканського походження передують численним ажурним, виконаним зі срібла зразкам XVI–XVIII ст., широко представленим в різних монастирях і перш за все на Афоні. На Русі кацеї не набули такого широкого розповсюдження як в південних слов'янських країнах; в XVII–XVIII ст. вони існували тільки в середовищі російських старообрядців.

Артефакти візантійського Херсона свідчать, що місто протягом всієї історії свого перебування, юридичного або чисто номінального, в складі імперії постійно служило своєрідним мостом і знаходилося на роздоріжжі, або "з варяг у греки", або з Константинополя, Малої Азії, святих місць Палестини, Сирії і Синаю на Русь. Завдяки такій місії, що часто припадала на її долю, земля Херсона зберегла велику кількість видатних, а іноді унікальних пам'яток візантійського мистецтва.

THE ARTEFACTS OF BYZANTINE CHERSON IN THEIR HISTORICAL AND CULTURAL CONTEXT*

VERA ZALESSKAYA

Chersonesos (referred to in this essay by its Byzantine name, Cherson) passed into the jurisdiction of the Eastern Roman (Byzantine) Empire in the 6th century A.D. Throughout the entire medieval period, this city acted as the main strategic outpost of the Byzantine Empire on the northern shores of the Black Sea. At the same time, by virtue of its favorable geographic position, it also became an important intermediary centre for trade between various cities of the Greek world and the tribes occupying the territory north of the Crimean peninsula. In the 3rd century, the influx of Germanic tribes, beginning with the Goths, had essentially separated the peninsula from the Roman sphere of influence. The movement of these peoples from the banks of the Baltic Sea to the south-east brought them into conflict in the northern Black Sea region with a powerful westbound flow of nomadic tribes from Asia. During this period, Crimea – known to the Romans as Taurica – underwent many changes in the ethnic composition of its population, in social practices, and in religion. As it was out of the way of the migration of barbarian tribes to the West, however, Cherson did not suffer either attacks by the Goths or Hunnic invasion. In the 4th century, Christianity was established in the northern Black Sea region with the arrival of Christians among the Greek captives taken in Asia Minor by the Goths. During the first ecumenical council in Nicea (A.D. 325), the Bosporan bishop Cadmus was already present; at the second ecumenical council in Constantinople (A.D. 381), the eparchy of Cherson was represented by bishop Aetherius; and bishop Longinus signed cathedral acts in 431 in Ephesus and in 451 in Constantinople.

Over the following centuries, the cultural connections of Cherson with different areas of the Mediterranean – connections that had already been established during the period of Roman rule – would remain strong.

4th–7th century

Objects from Constantinople, the Byzantine capital, occupied a prominent place among the foreign imports of this period at Cherson. These included not only practical objects and products of the metropolitan luxury industry, but also symbols of temporal and ecclesiastical power. Among the former were gold coins and official weights, such as the figural bronze balance-weight in the form of an emperor seated on a throne (Cat. no. 265); the latter included objects emblematic of Christian cult. Under Justinian I (A.D. 527–565), an extensive construction program with a focus on fortresses and churches was carried out in and around Cherson. The organization of this program by the

*I would like to express my gratitude to the Fondazione Ermitage Italia in Ferrara, which gave me the opportunity to work on this article.

Byzantine centre is visible in the use in these buildings of a large number of architectural details – capitals, columns, bases, cornices, and chancel screens – that were imported to the northern Black Sea region from imperial workshops on the island of Proconnesus in the Sea of Marmara, near Constantinople (Cat. nos. 11–21). It was probably around this time that a silver reliquary bearing stamps dated to late in the rule of Justinian I (around 550) was brought to Cherson (Cat. no. 97). The expressive character of the images of Christ, the Blessed Virgin, and the archangels and saints in medallions on this work invites stylistic comparison to examples from the Syro-Palestinian group. The form and structure of the reliquary are similar to those of analogous objects found in the Balkans and in Asia Minor. Such a reliquary falls into the category of objects that were sent from the capital of the Byzantine Empire to provincial churches, in this case to the metropolis of the eparchy of Cherson, which later, in the 9th century, became one of the largest centres of missionary service for the Byzantine clergy. To Cherson were also sent special necklaces serving as marks of honor, with pendant crosses and various badges and medallions, as well as with amulet mounts: a cone-shaped gold pendant is one such phylactery (Cat. no. 68). Such decorations were popular in barbarian contexts because these ornaments, often acquired as diplomatic gifts, coordinated especially well with the pectoral jewelry already in style among those populations before they came into contact with the Byzantine world. When the historian Menander Protector wrote of the "cords decorated with gold" sent as gifts to the Avars in the 6th century, he had in mind such necklaces composed of coins, pendants of various forms, and mounted gems.

In the first centuries A.D., the majority of imports to the northern Black Sea region came from five areas of the Roman Empire: Asia Minor, Syria, Egypt, Attica, and the Danube provinces. These areas were of roughly equal importance in terms of the number and type of goods imported from them. Already by the Early Byzantine period, however, a different balance had emerged: now imports from Syria began to dominate, and there was also a substantial increase in the quantity of goods imported from the southern coast of the Black Sea and from the former provinces of Lower Moesia and Thrace. In the 4th and 5th centuries, utilitarian items such as pottery and lamps were imported mainly from Attica, Egypt, and North Africa, but by the mid-7th century objects from these regions no longer reached Cherson.

Connections between Cherson and the Syro-Palestinian world – "Syrian reminiscences in works of the artistic industry at Chersonesos", as Protasov termed them (Protasov 1928, 100–112) – revealed themselves both in the adoption of the so-called "narrative" iconography that replaced the symbolism of early Christian compositions, and in certain stylistic motifs collectively referred to as the "dashed style". These iconographic and stylistic elements were spread by various *eulogiae* (tokens from pilgrimage sites) brought back by pilgrims – small icons, crosses, commemorative medallions, *ampullae*, and lamps. It is worth mentioning, however, that these *eulogiae* were not always from the Holy Land: they could also be imitations, copies of Syrian examples, produced in different cities of the Empire. Both the genuine Syrian *eulogiae* and their imitations influenced the minor plastic arts of medieval Cherson. Among the marble panels with Christian images found at the site, there is a particular group composed of reliefs with a fluted background (Cat. nos. 8–10), which both in the subjects represented and in the background treatment are similar to the sculptural decoration of the "Martyrion" at Seleucia Pieria, the port of Antioch (Syria) (Weitzmann 1941, 158–161), dated to the turn of the 5th/6th century. There are no stamps on the *eulogia*-lamp with an image of Christ and the apostles Peter and Paul, which indicates that the object did not originate in Constantinople (Cat. no. 98). The strict frontal position of the figures in the medallions, the provisional manner in which the eyes are rendered, bestowing to their gaze a peculiar intensity, and the deep grooves around the faces and nimbuses, creating a strong interplay between light and dark, are especially typical of Syrian toreutics of the Early Byzantine period.

The presence of a bishop in Cherson is indicated not only by written records. Excavations in the urban area in different years have yielded the tops of four bishop's crosiers: two of them take the form of massive bronze knobs topped

with crosses (Cat. nos. 131–132), another has a silver top (Cat. no. 99), and the fourth is made of bone (Cat. no. 313). The examples listed, together with three crosier heads with a Syrian provenience (now in private collections in England and Germany) that are almost identical to the examples from the Hermitage, make up the only true crosier heads identified to date that can be associated with bishops of the Byzantine church. These objects are known otherwise only from images in mosaics and frescoes, and thus the finds from Cherson provide unique physical evidence for such cult items.

Cherson had close relations with the Byzantine provinces of Asia Minor, and particularly with the city of Sinope. The veneration of Saint Phocas of Sinope, patron of sailors, was widespread throughout the Mediterranean. John Chrysostom (344/354–407) describes the translation of the relics of this Pontic martyr to Constantinople, and the homily of the Antiochene patriarch Severus (6th century) indicates that the relics of St. Phocas were venerated in the church of the Archangel Michael in Antioch. Asterius of Amasia (4th century) writes of the spread of the cult of Phocas into the regions of the Black Sea and the Sea of Azov, "among the wild Scythians inhabiting the territory across the Black Sea, among those living in the Maeotian marsh and near the river Tanais, and also in the Bosporus and as far as Phasis" (*Asterius* 1970, Homilia 9.12.2). A clay *eulogia*-medallion of Saint Phocas, identified as the patron of the almshouse of Cherson, and a round ceramic stamp used to imprint such medallions were found at the site in 1896 (Cat. no. 372) and in 1963 (Cat. no. 371). In 2005, there appeared on the antiquities market in Vienna a glass *eulogia* with a similar image and inscription, which was bought by the Römisch-Germanisches Zentralmuseum in Mainz (*Wiener internationale Kunst* 2005, 46, Stand 25). The representation of Saint Phocas in a sailing boat with an anchor is typical for the *eulogiae* of this saint. He is depicted with the same attributes on a clay *ampulla* for holy oil with a Syrian provenience, now in the Louvre (Metzger 1981, 20, 47, fig. 100 a–b).

In 1989, in the Port Area of Cherson, there was found an *eulogia*-medallion with an image of Saint Longinus the Centurion (Cat. no. 373), who later became the first bishop of Cappadocia. The saint is represented wearing military dress and standing between two schematically-rendered palm branches; along the edge of the medallion is preserved part of a Greek inscription reading: "*Eulogia* of Saint Longinus Crenaeus" (Zalesskaya 1995/2, 236–242). This saint was venerated in several centres in Syria and Asia Minor. In Trebizond there is a church dedicated to him, which in written records is called St. Longinus' church "near the spring" (ἁγίου Λογγίνου τοῦ Κρηναίου), from which the epithet "Crenaeus" is derived. Apparently, commemorative medallions with the image of Saint Longinus Crenaeus were produced in church workshops near this spring. This find from Cherson represents a new type of *eulogia*, previously unknown, with a unique iconography representing the military saint Longinus holding a cross-shaped spear, like those of the first martyrs. On the basis of the saint's epithet, we can conclude that such *eulogiae* were produced in Trebizond, and thus that Cherson already had connections with this city before the Iconoclastic period. A fragment of a bronze candelabrum with a sculpted figure of a horseman can be related to Anatolian workshops (Cat. no. 172). The iconography of the figure is derived from the depiction of "Christ and the Four Horsemen of the Apocalypse" in a composition from Ephesus, and from pilgrims' *ampullae* with scenes of the Second Coming and the heavenly host, which were widespread throughout the Empire.

Imports from the Lower Danubian provinces were commonplace in the northern Black Sea region in the first centuries A.D. They were especially noticeable in places where there were Roman garrisons: Tyras, Olbia and Chersonesos. Most common among these imports were utilitarian objects, religious items connected with the cults that were widespread among Roman legionaries, and ornaments associated with military gear. Connections with the provinces along the west coast of the Black Sea and the Danubian frontier continued during the period of the Gothic and Hunnic invasions. Rather widespread in Cherson are lamps with relief hatching radiating out from the fill-hole like a fan (Cat. no. 357). This motif of spreading rays – a symbolic representation of the rays of light emanating from the lamp – is typical of lamps found in several cities of Lower Moe-

sia: Kalatis (Mangalia), Tyras, and Iatrus. The lamps from Cherson are closest typologically to Bulgarian and Romanian examples. These lamps, made from the same clay typical of local pottery, are considered to be products of Chersonesan workshops imitating Danubian prototypes. Local variants include lamps of the 4th–5th centuries bearing the Greek letters XPY stamped in relief on the discus, surrounded by rays. In the 6th–mid-7th century, piriform lamps with a discus decorated with radiating lines and a heart-shaped relief border around the fill-hole were widespread at Cherson; their handles take the form of a cross or a leaf (Cat. no. 366). Although such lamps are found in various cities of the Byzantine Empire, the majority have been found in Bulgaria, particularly in Odessos (Varna), which suggests that they were a local product of that area.

With the "barbarian" cultures of the Eurasian steppe, on the other hand, can be associated a number of finds from Cherson, including fibulae (Cat. nos. 120–122), belt plates (Cat. no. 66), and buckles decorated with the heads of birds and fish, and characterized by beak-shaped tongues and abundant inlays of gemstones and glass paste (Cat. no. 118). Cicada brooches, dated to the 5th–6th centuries (Cat. no. 122), were widespread among the Gepidic tribes (Brown 1995, 21–22, fig. 15). As for Byzantine belt sets or belt sets made according to Byzantine patterns, an analysis of their design shows relations between the inhabitants of Crimea and Khazar craftsmen, specifically during the period when Great Bulgaria (Onoguria) seems to have been included in the second Turkic khaganate. Even though these sets were made in Byzantium proper as gifts for Byzantine *foederati*, their decoration reflects barbarian styles. Constantinopolitan goldsmiths took into account the tastes of their consumers when they created jewelry for the rulers of the northern Black Sea region, where the artistic traditions of the "Hunnic period" still survived, and employed techniques developed by artisans working in the polychrome, or "Bosporan", style.

Attic imports in 4th-century Chersonesos are represented only by lamps. These lamps include a typical Attic type, on the discus of which is a stamped image of two fish hanging together from a cord (Cat. nos. 358, 404). These lamps were made in the workshops of the Athenian Kerameikos as early as the 3rd century A.D., and the latest examples are dated to the 6th century. The composition is perhaps connected with the cult of the Iranian earth-goddess Anahita, as there are several known images of this goddess holding a fish in each hand. One cannot exclude, however, that the Attic lamps fall into a genre of bucolic art that was rather widespread in Late Antiquity, in which various outdoor past-times or the pleasures of the outdoors in general played an important role. In any case, there is no direct evidence for the interpretation of these fish on the discuses of Attic lamps as Christian symbols. It must be noted that in the Early Byzantine period, Greek imports to the northern Black Sea region declined markedly in comparison with the first centuries A.D. Imports from the Aegean now consisted not of product lines, but of individual items. One can observe a similar pattern in the importation of North African material, most characteristically represented by red-slipped pottery with stamped decoration. This pottery is conventionally connected to the African Red Slip group, although not all such objects have obvious connections with this region – they were widespread all over the Eastern Mediterranean. The general term "African" refers more to a general typological class than to local characteristics. Finds of red-slipped vessels, most often fragments of bases and walls, are common in Early Byzantine layers at Cherson. On them are found images of animals, birds (Cat. no. 407), and sometimes human figures, but the most frequent decoration consists of stamped Christograms and crosses. A square tray found at Cherson, dated to the turn of the 4th/5th century and bearing a scene of a circus hunt, can be assigned to this category of pottery (Cat. no. 405). Under the influence of an increasingly established Christianity, the motifs of the hunt and of gladiatorial combat with predatory animals came to symbolize the triumph of good over evil in the philosophical constructs of early Byzantine authors. These Byzantine philosophers had their ideological predecessors. As early as the 2nd century A.D., the Roman author Dio Chrysostom described the hunt as a school of courage and valour in his works. In accordance with this formulation, the victory of the hero-hunter came to be seen as a triumph over death, over evil and temptation.

For this reason, such motifs, together with many other ancient representations of the "heroic hunt", were received by Byzantine art as a substantial component of the imperial triumphal cycle and as a model for the education of a monarch who would be both strong and magnanimous.

To the same African Red Slip group belongs a plate with an image of Christ surrounded by three birds. These birds allegorically indicate the presence of the triune God (Cat. no. 409). The rendering of Christ's hair and dress is typical of representations of human figures on red-slipped stamped pottery, and a cross-staff in Christ's hands is identical to stamped gemmed crosses on lamps and vessels of North-African type. The latter are dated within the arc of the first half of the 7th century. The iconographic type of Christ on this plate, which differs from other types in the absence of a nimbus and in the presence of the large cross of almost human height that he holds in his left hand, appeared in the 4th century and developed over the course of the 6th. Fragments of two plates with a similar subject, now in the State Hermitage, originate from Coptic Egypt. One of them was found in Sohag (Upper Egypt).

Connections between Cherson and Egypt in the Early Byzantine period were as sporadic as connections with Greece and North Africa, and they too are represented only by individual artefacts. While during the Roman period almost the entire pantheon of Greco-Egyptian gods – Serapis, Isis, Harpocrates, Zeus Ammon, Anubis – was represented in finds from the Black Sea region (Kobylina 1978), connections with Christian Coptic Egypt are represented only by a clay *ampulla* with a traditional image of Saint Menas between two camels (Cat. no. 369). *Ampullae* of Saint Menas were very widely distributed: they were found not only throughout the eastern and western Mediterranean, but also in Central Asia, Gaul, and Britain (Bangert 2006, 44–45). Certain magical phrases and symbols (Kobylina 1978, 120), found for instance on clay *ampullae* and on lamps decorated with the so-called "Egyptian knot of life", are sometimes also associated with Egypt. In fact, however, neither the phrases nor the symbols are connected with Egypt. The magical formulae have a syncretic character and are distributed throughout the entire Empire. The lamps, most of which were found in the northern Black Sea region and only a few of which come from Asia Minor (Miletus) and Egypt (Antinous), have on their discuses a stamped motif identified by scholars as a "mystical well" or a "fountain of life" (Cat. no. 359). This motif combines the iconographic features of the Holy Sepulchre and those of a baptistery. These lamps seem to have been produced somewhere in the Pontic region, and the possibility of production centres in the northern Black Sea region cannot be excluded.

Thus, Early Byzantine Cherson maintained contacts with the same regions of the Mediterranean with which it had been connected in the first centuries A.D. New relationships and changes in the intensity of trade were brought about by the particular political and social factors that, between the 4th and the 7th centuries, determined the history of the region as a whole: the foundation of Constantinople, the beginning of the Migration Period, the adoption of Christianity.

Traditional relationships between the Danubian provinces and the northern Black Sea region in this period led to the formation of a single cultural space characterized by uniform sets of grave goods, decorations, and household objects. There is practically no significant difference between the finds from Cherson and material from Intercisa (Hungary), Iatrus and Nicopolis on the Danube (Bulgaria), Ulmetii (Rumania) or Tsaritsyn Grad (Serbia). This was a single world in which predominated certain types of objects and methods of decoration that had developed during the Migration Period.

In the northern Black Sea region, two important aspects of the political and cultural life of early Byzantium came together: a missionary enterprise involving a vast area, and the "Bosporan element" as an artistic phenomenon. By means of Christian missionaries, Constantinople strove to extend its influence to such political entities as Khan Kubrat's Great Bulgaria, the Khazarian khaganate, and the Rus state on the Dnieper. The Bosporan style was manifested in a particular type of decoration applied to stamped gold and silver articles (such as belt buckles and fibulae), involving the use of semi-precious stones and colored glass and glass-pastes. This jewelry style, which was originally

connected to the Crimean Bosporus (ancient Panticapaeum), spread during the Migration Period from the steppes of the northern Black Sea region to Merovingian France, where these ornamental techniques found popularity and a rather long new life. A number of the visual elements and technical features associated with this style were adopted by Byzantine artisans. When a considerable quantity of jewelry had to be produced, for example, to be distributed as gifts, such runs of items were executed in the "Bosporan style".

The Period of Iconoclasm (726–787, 813–843), which, in the sphere of culture, was characterized by two retrospective tendencies – an interest in antiquity and the wish to return to early Christian aniconic art – left no significant monuments. Remains of this period are also absent in Cherson, with the exception of a fresco of uncertain date from the "1935 Basilica", household pottery associated with the "Saltov-Mayatskoe culture", and white-clay painted mugs and chalice-shaped cups (Cat. nos. 412–413). These vessels began to be regularly included in Christian liturgy at the time of the missionary work of Saints Cyril and Methodius. As a result of the activity of the orthodox clergy who fled to Taurica from iconoclastic Byzantium, Cherson played an important role in the fate of the Greek Church and of Byzantine culture at the periphery of the Empire. This is reported in the 92nd epistle of Theodore Studites (first half of the 9th century): "The saving hand of God organized this exile not only for the sake of their salvation, but also for the salvation of the local inhabitants. They appeared there [*in Cherson and its hinterland – V.Z.*] as lamps called to shine in the darkness and error of life, as guides for the blind, as teachers of virtue, as preachers of piety" (Shestakov 1908/2, 40). In the late 860s or early 870s, Saint Cyril himself, on his way to Khazaria, visited Cherson.

A renewed influx of Byzantine imports to the Black Sea coast can be connected with the general recovery of trade in the second half of the 9th century, which is indicated by the eulogy to Saint Hyacinth of Amastris written by Nicetas of Paphlagonia (*Patrologiae* 1857–1866, col. 421 c–d). The way from Constantinople to Cherson ran along the northern coast of Asia Minor to Sinope, and then it crossed the Black Sea.

The second half of the 9th to the 12th century

For Byzantium, this period was marked by the flowering of the jeweler's craft, toreutics, stone and bone carving, glassmaking, ceramic production, and the textile industry. For the number of objects that have survived and for their technical and artistic excellence, this period has no equal. Constantinople continued to play the leading role in all areas of artistic production, and the works of metropolitan craftsmen continued to be the models for the Empire's neighbors both near and far. A few examples of this art have been found at Cherson: icons made of bronze, stone and bone, and jewelry produced by metropolitan craftsmen or by those who had been trained in the capital. The most refined work, the work most in tune with the aesthetic principles of Byzantine art, was the product of the genius of the enamellers. Cloisonné work, unrivaled in technical excellence – with its refined linear stylization, the depth and purity of its local colors, the golden net encircling the smallest details of the picture – produced an impression of the weightlessness of figures and the irreality of space. The enamellers of the 10th century added violet and yellow, light blue and turquoise colors to the palette of green, dark blue, purple and red that dominated in the Early Byzantine period. An abundance of gold highlighted the spark of divine energy and symbolized triumphant faith: these intensely spiritualized images reflected the prevailing climate of heightened spirituality. On the northern shore of the city-site, in strata of the 10th–11th century, two examples of such gold cloisonné work were found: an oval medallion with the image of a bird (Cat. no. 71) and an arched plaque on which are represented peacocks flanking a vessel (Cat. no. 72). Both of these finds are unique not only for Cherson: such cloisonné items are also rare in the rest of the Byzantine world. A two-sided bronze quatrefoil pendant bearing an image of Christ's head on one side and an image of a Biblical king wearing a crown on the other side, decorated in a champlevé enamel technique, was discovered in 1904 near "Uvarov's Basilica" (Cat. no. 147). This enamel technique is not typical for articles produced within the Byzantine Empire itself. In the high Middle Ages, this type of decoration was widespread primarily in the Latin West: along the Rhine, in

Lorraine and Limoges. Byzantine articles with champlevé enamel on bronze are dated to the time of Crusades, that is, to a period when Western influence on Byzantium was especially great. Enamel colors were also used for glass painting. Some glass vessels found at Cherson were decorated in this manner (Cat. no. 482). The ability to combine gold painting with enamel was considered one of the glassworker's greatest achievements. This method first appeared in the 10th century among Syrian artisans. By the 11th–12th century, vessels decorated in this manner were already connected mainly with Byzantium.

Byzantine toreutics are represented at Cherson by isolated but original objects, which, although they aspire to imperial models, do not copy them precisely. These represent examples of provincial art. Such items include a silver chalice of the late 11th–12th century with a traditional eucharistic inscription and crosses in medallions, which perhaps belonged to Constantine, archbishop of Cherson (Cat. no. 100); a gilded bronze Middle Byzantine diptych bearing embossed crosses between spiral colonnettes (Cat. no. 151); and a silver cross-shaped appliqué of the same period that served to decorate a book-cover (Cat. no. 101). In 1890, a bronze pectoral reliquary cross (*encolpion*) was found on the acropolis of Cherson (Cat. no. 194). On this cross, a scene of the Ascension with the Virgin Nikopoia at the centre and a scene of the Transfiguration, rendered with silver inlay and niello, follow iconographical patterns conventional for the 10th and 11th centuries.

Bronze icons were found during excavations in the city in various years. As in the metropolis itself, they were of two types (Schwartz 2007, 97): massive cast-bronze icons finished with embossing and engraving, like a gilded icon of the 12th century with an image of the Virgin and Child (Cat. no. 149), or an icon of the 11th century with a Deesis composition (Cat. no. 137); and icons made of thin bronze sheet. Most examples of the latter type were found at Cherson. Among them are such well-known items as the icon with images of Saints Lucillian and Cyrus (Cat. no. 139), or the icon representing Archangel Michael of Chonai and a donor named John (Cat. no. 141). According to a partially preserved Greek inscription, an icon from the collection of the State Hermitage bearing a shoulder-length image of Christ Pantokrator is also a votive object (Cat. no. 133). The fine rendering of Christ's face, which gives a sense of volume, is particularly notable. The character of the modeling, like that of the icons from the collection of the Chersonesos Preserve, recalls the classicizing aspirations of Byzantine craftsmen of the 10th century, although features of the more spiritual style of the following century are evident in the rendering of the images. The general linear stylization of form, which would become so typical of the art of the Comnenian period (1081–1185), is emerging here. The icon with the image of Christ Pantokrator was probably made in the second half of the 11th century; this date is suggested by iconographic details such as the five dots, symbolizing Christ's wounds, on the arms of the cross in the nimbus. A connection between the emphasis placed on this highly "passional" symbol in the 11th century and the influence of the theologian and mystic Symeon the New Theologian (949–1022) cannot be ruled out. Such icons were attached to wooden backings. We shall use for them the term σαρούτια (derived from σάρουξ – copper), which is used to designate bronze icons in the "Typicon" of Gregory Pakourianos, in the inventory of Monastery of Patmos, and in the "Testament" of Cappadocian magnate Eustathius Boilas (1059). The latter dignitary ordered that a church be built in the name of the Blessed Virgin in one of his estates, known as Salim, in the Antiochene theme, and he contributed to it twelve bronze icons. Our knowledge of artistic metalwork at Cherson does not permit us to identify the icons found at the site as products of its own workshops; it is most likely that they were made in the same centre that produced the icons donated by Eustathius Boilas, and thus we are dealing with works produced by Greeks in Asia Minor. Conventionally, cast bronze icons with high-relief images are associated with Constantinopolitan production, while icons made of thin sheet of bronze are connected more broadly with Byzantine Asia Minor.

Examples of bronze casting and embossing found at Cherson are important not only as works of art, but also as indications of the city's broad range of trading connections.

Processional crosses (Cat. no. 180) and reliquary crosses with embossed and engraved images (Cat. nos. 186–193, 195) were brought there from the Syro-Palestinian region; a lead *ampulla* with an Arabic inscription was made in Palestine in the Crusader period (Cat. no. 292). Zoomorphic bronze locks in the form of various animals (Cat. nos. 236–242) are associated with the Volga Bulgars, and the figure of a horseman on a fragment of a bronze candelabrum (Cat. no. 173) may have been inspired by the world of the Turkic tribes that moved by turns through the steppes of the northern Black Sea region on their way to the West. A scabbard chape with relief images of birds and stylized floral decoration comes from Scandinavia (Cat. no. 229).

The presence of a "Russian Quarter" in Cherson explains finds like spindle-whorls of Ovruch slate and Slavic utilitarian pottery, as well as the presence of some types of Rus reliquary crosses.

Icons, crosses and holy images carved from steatite are frequent finds at Cherson. In Byzantine sources, this material is called "spotted stone" or "serpentine". Steatite objects are also mentioned in the poems of Manuel Philes (1275 – ca. 1345). Steatite icons with images of soldiers, and especially with George and Demetrius, are commonly thought to date to the 11th and 12th centuries, since military subjects were especially popular in the Middle Byzantine period. The image of Saint Demetrius on the icon from the Hermitage, where he appears together with Saint George (Cat. no. 38), is almost identical to the image of the same saint on the bottom of the serpentine bowl from the treasury of the cathedral of Saint Mark in Venice. Both objects show not only the same iconographic type, but also the same set of minor details and technical characteristics, for example in the rendering of hair and clothing. The production of these objects can be connected with Byzantine centres such as Thessaloniki, and is characteristic of the high level of the art of stone-carving in this city, the patron saint of which was Saint Demetrius himself. The production sites of Byzantine steatite articles are not yet fully understood, and arguments for provenience can be proposed only in the case of *eulogiae* from specific pilgrimage sites. Such an argument allows us to presume that the small icon with a cross and rosette comes from Asia Minor (Cat. no. 46). On its face, around the cross, are placed eight hollows of varying configurations. It is possible that these hollows refer to one of the numerous rock-cut churches of Cappadocia. Small niches cut in the bedrock in its interior could have set the pattern for a stone-carver producing *eulogiae*. Such objects would have been intended to remind pilgrims of the cave-churches they had visited.

A considerable number of objects made of carved bone have been found in the urban area of Cherson; the bone used is typically that of domestic animals, although articles made of elephant ivory have also been found. Bone was used for the production of miniature icons (Cat. no. 315) and portable diptyches (Cat. nos. 320–321) and triptychs for home churches. It also served as decoration for caskets in both secular and religious contexts, and in a few cases for funeral clothes. The majority of these objects were painted. Square, trapezoidal, triangular, and round plaques with images of birds and animals and floral and geometric motifs were used to decorate caskets (Cat. nos. 336–354). A casket bearing images of animal combats and predators attacking centaurs, the plaques of which are carved from the bones of domestic animals (Cat. no. 355), can be considered the work of local bone-carvers, as can a number of other individual plaques. A bone icon with a depiction of Luke the Evangelist also served as decoration for a casket on the walls of which, if one can judge from analogies, images of the twelve apostles were placed (Cat. no. 316). Such caskets were often used as reliquaries. The uniqueness of the plaque from the Hermitage lies in the fact that it was carved from a horse's hoof, which suggest that the casket to which the icon of Luke was attached was itself made in Cherson. Another rectangular plate with a depiction of a seated soldier with a sword on his lap and a spear in his right hand was probably also carved locally (Cat. no. № 319). To judge by similar images on lead seals, King David is probably represented here. An ivory plaque with a depiction of Saint Demetrius in the guise of a martyr, which served as a side leaf of a miniature triptych (Cat. no. 314), was probably brought to Cherson from Thessaloniki, like the steatite icon of Saints George and Demetrius (Cat. no. 38).

The applied art of Byzantium developed on several different levels, which in turn reflected different intellectual orientations. The manufacture of handicrafts for a broad market led to the flowering of an art oriented toward folk culture, with its own aesthetics. The art of the city potters reflected the influence of the images produced by metalworkers. This vernacular style in art is represented by the bright and colorful glazed pottery used in everyday life. In the 10th and 11th centuries, white-clay pottery covered with monochrome green or yellow-brown glaze and bearing stamped relief decoration was most prevalent (Cat. nos. 418, 419). It was produced in several centres, as yet unidentified, from where it was delivered to the Byzantine cities of the Eastern Mediterranean and the Black Sea region. This pottery is also widely represented in Cherson. From the area of Constantinople come dishes with designs in the form of rosettes and stars, or with depictions of eagles, griffins (Cat. no. 465) and peacocks, symbols of resurrection and immorality, flanking representations of "the tree of life". Also common are images of animals and birds and scenes of predation – for example, a griffin rending a fallow deer. In the 10th century, a painted white-clay pottery appeared, on which the painting consisted of mineral pigments applied directly to the ceramic fabric: the black-brown outline of the image was applied with a brush and the details were accented with a thin wash of brown, yellow and pink paints, while dark blue, green and red pigments could be applied as a paste so thick that it formed a sort of relief. Vessels were covered with an over-coat of transparent glaze, through which the colors of the painting were visible. The area of distribution of this pottery is not large, and neither is the number of finds, most of which come from Cherson. The rich archaeological assemblage found in 1976 in the fill of a fish-salting cistern included several dozen fragments of Byzantine white-clay glazed pottery of the 10th century. These fragments belong to fourteen different vessels. The dish with floral designs in four medallions is one of them (Cat. no. 410). Two of the medallions are filled with a design in the form of a stylized tree with a double lowered crown; the other two are filled with palmettes, the branches of which are composed of inward-curving half-palmettes. The background consists of scattered red dots. A similar design is found in miniatures in Byzantine manuscripts of the 10th century, but it is also present on artefacts of Iranian origin. The Hermitage dish is akin to Abbasid pottery in its background of red dots, and also in the decoration of the rim of the dish with a wavy line composed of semicircles. The process by which Greek artisans manufactured elegant painted vessels is reflected in the famous work *De diversis artibus* ("On the various arts") by Theophilus Presbyter (the pseudonym of the artisan Roger of Helmarshausen) (*Theophilus* 1961). In 10th-century Byzantium, white-clay polychrome tiles meant for the decoration of walls and chancel screens became popular (Cat. no. 415). Among them a group of ceramic icons stand out. These are found in substantial quantities both in Constantinople and in Preslav, the ancient capital of Bulgaria, and its environs. In 1892, in the eastern area of the urban centre of Cherson, on the seashore, as a part of a whole assemblage of liturgical objects, was found a ceramic icon with a depiction of Saint Elizabeth Orans, with her arms raised in prayer (Cat. no. 414). According to tradition, Saint Elizabeth was the mother superior of a convent of Saints Cosmas and Damian, founded in Constantinople under Justinian I; in later times, her relics were to be found there. Information on the shrine of Saint Elizabeth is provided to us by the Russian pilgrims Stephen Novgorodets and Zosimos. Saint Elizabeth was venerated as a healing saint in the Balkans. The sketchy and somewhat careless manner of this icon, the vague brown outlines of the image, the arrangement of the decorative field, and the icon's size recall examples from Preslav. The absence of elements of the refined style that marks Constantinopolitan icons gives reason to suppose that this icon of Saint Elizabeth may belong to the Preslav group, in which case it could have been be brought to the Northern Black Sea region by one of the pilgrims who visited Great Preslav. Such portable ceramic icons served as pilgrim tokens or *eulogiae*, in connection with the worship of the Mandylion of Edessa and of the Keramion, or "Holy Tile" – the first ceramic icon, created by divine rather than human forces (T. Totev 1994, 5–16).

New ceramic types appeared in the 12th century: painted white-clay pottery with green-brown painting without out-

lines and red-clay pottery covered with a white engobe into which images and decoration were incised (the sgraffito technique) or rendered by scraping away parts of the background (the champlevé technique). All these types of pottery are represented in plenty at Cherson. On white-clay jugs, plates, and cups with free painting, real and fantastical animals and birds are represented, as well as purely ornamental compositions (Cat. nos. 421–427). In Constantinople, such pottery is dated by the contexts in which it is found to the second half of the 12th – early 13th century (Hayes 1992, 30).

Vessels decorated in the sgraffito technique are widely represented among the finds from the area in Constantinople where once were situated the Baths of Zeuxippus, which have given their name to this ware in general. Such vessels have also been found in other areas of the Byzantine capital, as well as in Thessaloniki. At Cherson, pottery decorated in the sgraffito technique shows similarities in design principles and ornamental motifs that connect it to a ceramic *koiné* shared by the entire eastern Mediterranean-Black Sea area. Despite all the variations in ornamentation and the particularities of the manner of individual potters, the vessels found at Cherson have characteristics in common with pottery coming from other parts of the Byzantine Empire. This pottery arrived in the northern Black Sea region from the metropolis; Venetian and Genoese merchants, who gained strength during the period of the Crusades, played an important role in its delivery. The images of warriors and griffins, the scenes of combat, and the ornamental compositions on these vessels are rendered by incision into a coat of engobe; the incised lines are dark brown, with light brushstrokes of yellow-brown paint to highlight the main outlines (Cat. nos. 432–437). The drafting is fully conceived and precisely finished; it is characterized by a finesse in execution and even a certain artistry. It features a fluid line drawn with a sure and virtuosic touch, in which the hand of a master can be sensed, probably an experienced artisan who frequently created similar images. The general tonality, taking into account the color of the glaze, is brownish-yellow or brownish-green. On plates bearing images rendered with incised lines, two types of representations can be seen: portraits in medallions and battle scenes. Both types are usually dated by archaeological context to the late 12th and 13th centuries, and are related to objects of the "metropolitan school", in the broadest sense, which included not only Constantinople itself but also the production centres of the north-west part of Asia Minor – that small territory remaining within the borders of Byzantium after the defeat at Manzikert (1071) and the foundation of the Seljuk state. Under the emperor Manuel I Comnenus (1142–1180), Pergamon became the capital of Neocastra, the military-administrative district bordering Seljuk territory, and at the same time it emerged as a major centre for the production and export of glazed pottery.

The use of images in medallions stretches back to the Hellenistic tradition of decorating cups with allegorical figures of virtues, which together with hunting scenes symbolized the triumph of good over evil. In 1955, a ceramic dish bearing the depiction of a warrior fighting a fantastical animal was found at Cherson; this warrior has sometimes been identified with the hero of Byzantine epic Digenis Akritas (Cat. no. 435). Warriors fighting with predatory animals or, like Saint George, slaying dragons or serpents, represented epic heroes. It is possible to identify direct connections with the deeds of the legendary Digenis Akritas. But at the same time it is accurate to see in these depictions a synthetic representation of figures who defend one from enemies and protect against malign forces.

In Corinth, Thebes and Sparta, large red-clay dishes with incised images of fish, lambs, and grape-vines beneath a yellow over-glaze were widespread (Cat. no. 430). This group of pottery has two distinctive features: its images belong to a new current of exploration in Byzantine art, which in itself points to developments in the metropolis, while the character of the stylization of the grape-vines reveals the influence of the Arabic Naskh script. Of the original areas of the empire, it is largely Greece where objects with these features, with their marked orientation toward the Islamic East, become common. The source of this influence was, on the one hand, the occupation of the island of Crete by the Byzantines in 960 and the ensuing migration of Muslims to Attica, and on the other hand the intermediary role of the

Greek trade centres that received objects imported from the Islamic world.

Connections with the medieval West are marked in Cherson by the discovery of a bronze bowl made in Western Europe, bearing Latin inscriptions and engraved images of vices (Cat. no. 248).

13th–14th centuries

As the result of the occupation of Constantinople by Crusaders in 1204 and the foundation of the Latin empire (1204–1261), Byzantium as a unified state ceased to exist for more than half a century. The development of new historical realities in the Eastern Mediterranean changed Cherson's situation as well. The city expanded and strengthened its relations with the Seljuks who controlled much of Asia Minor, where they founded the state of Seljuk Rum, with its capital first at Nicomedia and later at Konya. At the end of the first quarter of the 13th century, the Mongol hordes of Genghis Khan invaded Taurica. Over the next two hundred years, Cherson was subject to repeated raids by nomadic groups, which eventually led to the city's final demise. From the 13th century on, a larger role was played in Taurica by Italians, especially by the Genoese, who established a series of fortified outposts stretching from the Sea of Azov to the Mediterranean. Traditional trade routes changed as a result of the economic activities of Venetian and Genoese merchants, and this in turn made Cherson dependent on the Trebizondian empire of the Comneni on the south-eastern coast of the Black Sea. In the 15th century, the political existence of both eastern and western Byzantine realms had been ended by the Ottoman Turks, who arose in the eastern part of Asia Minor and captured Constantinople in 1453. The Genoese left their establishments in Crimea, and the Tatars declared themselves Turkish vassals.

In the 13th and 14th centuries, as a result of political and economic instability and the impoverishment of Byzantium under the Palaeologi, the production in the empire of articles made of precious metals, cloisonné enamel, ivory, and gemstones decreased sharply. Bronze and ceramic vessels superseded those of gold and silver, and carved wood took the place of ivory. In the last centuries of the existence of the Byzantine Empire, ceramics took a lead role in the typical culture of all levels of the population in all its regions, including Taurica. Glazed vessels were decorated by means of various techniques: along with images rendered with deep incised lines (sgraffito), the champlevé technique was also employed; inscriptions and some details of the figures were added with slip-painting. On white-clay vessels the figures of animals and birds were painted with blue, red-brown, and green pigments; many cups bore the monograms of their owners, which took the place of images or, enclosed in medallions, themselves became decorative elements. Late Byzantine ceramic production has been documented in various parts of the Balkans: in Attica, Macedonia, Moesia, and Thrace. The Anatolian cities of Nicea and Nicomedia maintained their position as developed pottery-production centres.

During excavations in Thessaloniki, Olynthus, and Pella, and also in south-western Bulgaria, red-clay vessels with sgraffito images representing dragon-slayers were found. Ceramics with similar images have also been found at Cherson (Cat. no. 431). Others bore the images of certain saints, for example Saints George and Demetrius, accompanied by inscribed monograms. Although the compositions on these vessels are similar to those of contemporary Cypriot pottery, the character of the drafting and the iconography mirror images on Byzantine coins minted in Thessaloniki under the emperor Andronicus II Palaeologus (1282–1328). A bowl with a magical hexagon, known as the "Seal of Solomon" or "Shield of David", surrounded with circles and lotus flowers, can be connected with examples of the Seljuk art of Anatolia (Cat. no. 449). The decoration of the inside of this vessel is rendered with lines incised into a layer of engobe, in combination with gouging and the champlevé technique; the external surface bears decorations painted in white engobe. The style of such bowls shows features of the early Mongol period, characterized by a significant influx of eastern elements, which can be found in many ceramic assemblages of 13th-century Cherson. The decoration of this vessel has analogies in the miniature art of the 13th century, while similar lotuses decorate a dish found

near Amasia (Asia Minor) (Zalesskaya, Kramarovskiy 1990, 14, fig. 10), a typical example of Anatolian pottery. The eastern wave that came from Asia Minor, with numerous motifs borrowed from the repertoire of Iranian potters, in the early 13th century reached its highest level of expression in an extensive group of polychrome pottery with red fabric and with decoration incised into a layer of engobe. Vessels produced in Iran itself also made their way to Cherson, for example a fragment perhaps originating in Ray with a depiction of a figure wearing a light-blue and green headdress (Cat. no. 474). An aquamanile in the form of a bird's body on three feet/supports, with a handle, was probably made in the northern Black Sea region, in imitation of eastern hand-washing devices (Cat. no. 392). On the head of this bird there are two holes: one hole for filling the vessel with water, and the other, at the beak, for pouring the water out. The aquamanile was found with several coins: two Seljuk coins of 1204 and 1210, and one Nicene coin minted under the emperor John III Vatatzes (1222–1254).

A thin-walled icon lamp of well-levigated clay, with a rounded bottom and three decorative suspension loops (Cat. no. 368), comes from a medieval house in use in the 13th century. Its form imitates Byzantine icon lamps of metal and glass.

Limestone reliefs made at Cherson and used for various purposes also show the influence of the Seljuk art of Asia Minor (Cat. no. 33).

From the same areas of eastern Asia Minor, from the Empire of Nicaea (1205–1261) and from Armenia, ornamental bronze objects were brought to Cherson. Among them there is a one-sided reliquary cross with an image of Saint Photius rendered with engraving and silver inlay (Cat. no. 197). It was found during excavations of a medieval residential complex destroyed in the course of a conflagration that took place during the 13th century. In his left hand the saint holds a small bundle, probably an *akakia*, symbolizing the futility of mortal life. The *akakia* was normally an attribute of Byzantine emperors, but Saints Stephen and John the Theologian were also depicted with this object. In his right hand Saint Photius holds a hand censer. The character of the stylization of the saint's clothes is different from that on crosses of the Syro-Palestinian type. It appears that we are dealing with a workshop that produced *eulogiae* connected with the cult of a local saint. A martyrium of Saint Photius is known to have been located in Nicomedia. It was considerably renovated in the early 13th century, when, at the command of the Nicene emperor John III Vatatzes, the monastery of Saint Photius was rebuilt and expanded. A coin of this emperor was found in the same residential complex as the reliquary cross.

Octahedral mortars of cast bronze, decorated with engraving and red copper inlay, are imports from Asia Minor. On seven of the facets of the Hermitage mortar, inlaid with red copper, there are almond-shaped projections and engraved arches, while the eighth facet is occupied by a handle in the form of a bull's head (Cat. no. 257). The motif of the bull's head is known in the Seljuk art of Anatolia and was widespread in Armenian architecture, especially in the 13th century, as an element in the crests of Armenian princes. One of two mortars in the Chersonesos Preserve bears an Arabic inscription (Cat. no. 258). It is generally thought that such objects were produced in Armenia.

Some of these bronze objects imitated imported western prototypes. Among the imitations is a pricket candlestick with a cup for wax in the form of a quatrefoil with a low rim (Cat. no. 175). The stem of the candlestick is very short and resembles more closely the prickets of Byzantine chandeliers. Candlesticks with such cups are unknown among objects of Byzantine production. Flat-bottomed cups for wax in the form of an intersecting quatrefoil and square, with knobs or "buttons" on the projecting vertices of the square, are typical of romanesque items of the 12th and 13th centuries, probably produced in Lorraine. We can assume that this candlestick was produced by a local artisan working in Asia Minor or in Cherson itself, who had in front of him a model from Lorraine, borrowed the form of its base, and then connected it with the pricket typical of Byzantine chandeliers. Objects imported from the West usually arrived in the Black Sea region after passing along the Danube. However, in the period of the Crusades, in addition to this famous route, one might also envision another route running through Asia Minor, the western part of which was occu-

pied by Crusaders during the First Crusade and was used by western knights in their advance to the south and south-east.

Rus finds are represented at Cherson not only by examples of cast bronze and pottery of the Middle Byzantine period. There are also finds dating to the 13th century. Among them there are a bronze patriarchal cross with images of the Crucifixion and onlookers, reliquary crosses, and a set of silver grivnas (Cat. nos. 185, 198–202, 129–130).

At Late Byzantine Cherson, in addition to objects that can be traced confidently to known production centres, there was also a substantial quantity of various glazed ceramic and bronze objects of types that were widely distributed across the entire empire. They include *lamnas* (Cat. nos. 168–169) and hand censers (Cat. nos. 152–156). Some hand censers have round or ellipsoid handles with decoration both typical of that period and unique to that object. Thus, on the handle of a hand censer found in a medieval house of the 13th century, the images of two birds with twisted necks are rendered with moulding and chasing against floral decoration and hatching (Cat. no. 153). Similar hand censers were frequently found in the Balkans: in Greece, at Mystras and Meteora; and in the South Slavic countries, in Bulgaria and Serbia. They come from Veliko Tyrnovo and Yanievo, as well as from the Prilep area, and a number of examples are stored in the Markov monastery (Serbia). A hand censer with the image of the Virgin Therapiotissa, dated to 1300, now at the Benaki museum in Athens, came from the area of Constantinople (near Therapia). All these objects were cast during a limited period of time, from the mid-13th to the 15th century. Balkan hand censers, to which the hand censer with birds from Cherson is related by its stylistic and iconographic elements, have a similar form and size, but they differ in the decoration of their modeled handles. The handles of the Balkan examples have rather complex ornamentation. Interlacing floral and geometric motifs frame highly stylized, sometimes even transformed, early Christian symbols: pairs of birds representing the immortality of the soul (as on the hand censer from the Hermitage), the tree of life, dolphins. At the same time, the character of the execution of these motifs reveals strong western influences, specifically the penetration and reception of Late Gothic art. According to written sources, hand censers were used during the funeral liturgy and at services during the last three days of the Holy Week. These hand censers were often depicted in frescoes of Serbian churches of the 14th century. Here, in the best cases, the form of the object is visible, but no details of its design. It is typical that these hand censers are represented in scenes of the Assumption, probably reflecting a connection with funerary ritual. We can see such a hand censer in the hands of the Prophet Samuel in a painting from the Church of the Assumption at Volotovo field in Novgorod (14th century). The predecessors of this type of hand censer, which has a hemispherical cover not preserved on all examples, were the cast bronze dippers used to pour oil into the clay and bronze lamps of the 4th to 7th centuries. The hand censers from Cherson and similar items of Balkan origin are the predecessors of the numerous openwork silver specimens of the 16th to 18th centuries that are widely represented in various monasteries, especially at Athos. In the Rus lands hand censers were not at all as widespread as they were in South Slavic countries, and by the 17th and 18th centuries, they survived only among Russian Old Believers.

The artefacts of Byzantine Cherson indicate that the city, for the entire history of its inclusion, on a legal or simply a nominal basis, in the sphere of the Empire, continually served as a singular bridge, sitting as it did at a crossroads, whether of the route “from the Varangians to the Greeks” or the route from Constantinople, Asia Minor, and the holy places of Palestine, Syria and the Sinai to the domain of the Rus. As a result of the mission that fell to it, the land of Cherson has preserved a great number of outstanding and sometimes unique monuments of Byzantine art.

ИЛЛЮСТРАЦИИ
ІЛЮСТРАЦІЇ
ILLUSTRATIONS

КАМЕНЬ
КАМІНЬ
STONE

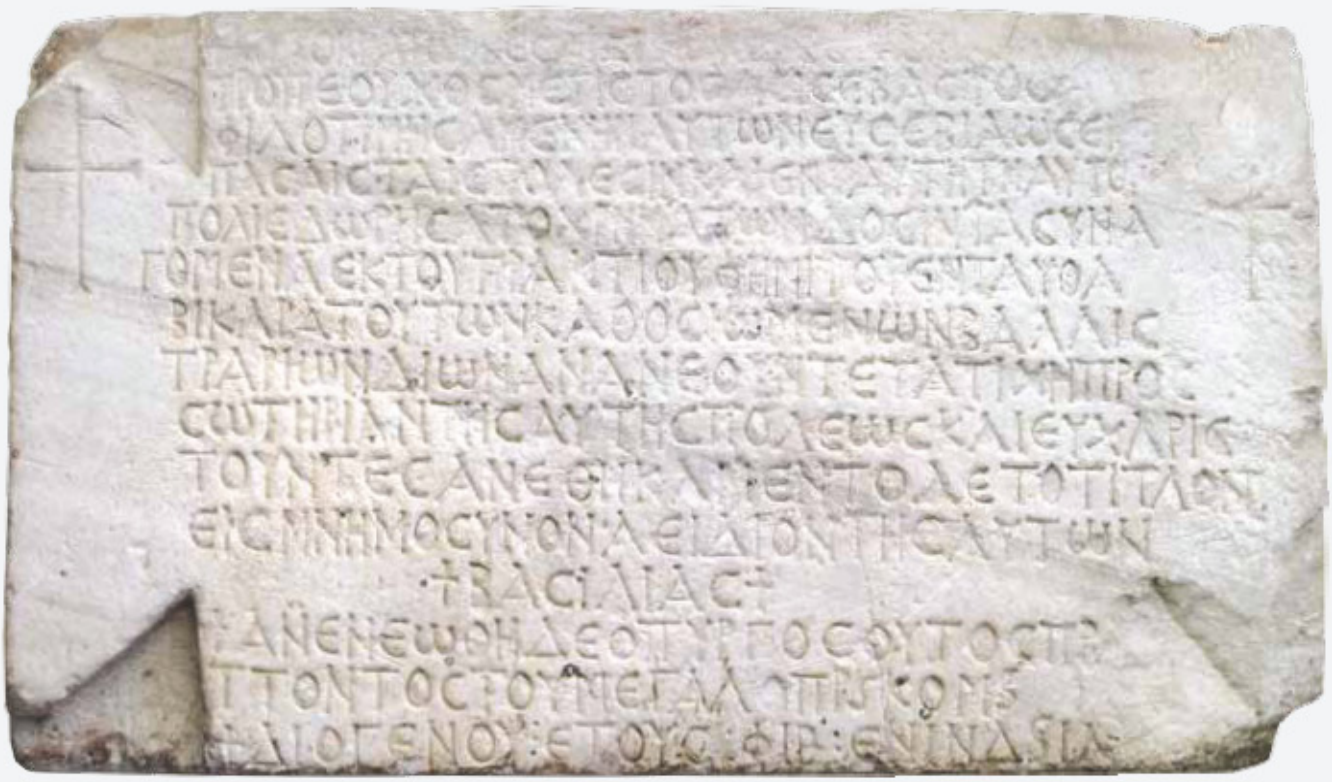

1. Надпись императора Зинона. 488 г.
   Напис імператора Зинона. 488 р.
   The Zeno Inscription. 488

2. Фрагмент скульптуры. Добрый Пастырь. IV–V вв.
Фрагмент скульптури. Добрий Пастир. IV–V ст.
Sculptural fragment. The Good Shepherd. 4th–5th century

3. Фрагмент скульптуры. Добрый Пастырь. IV–V вв.
Фрагмент скульптури. Добрий Пастир. IV–V ст.
Sculptural fragment. The Good Shepherd. 4th–5th century

4. Скульптура. Чудовище, пожирающее рыбу. IV в.
Скульптура. Чудовисько, що пожирає рибу. IV ст.
Sculpture. A Monster Devouring a Fish. 4th century

5

6

5–6. Реликварии. VI в.
Релікварії. VI ст.
Reliquaries. 6th century

7. Фрагмент плиты. Хождение по водам. Конец IV—V вв.
Фрагмент плити. Ходіння по водах. Кінець IV—V ст.
Fragment of a slab. Christ and Peter Walking On Water. Late 4th—5th century

8

9

10

8–10. Фрагменты рельефных плиток с христианской символикой. V в.
Фрагменти рельєфних плиток з християнською символікою. V ст.
Fragments of relief panels with Christian symbols. 5th century

11. Капитель. V в.
Капітель. V ст.
Capital. 5th century

12. Капитель. V–VI вв.
Капітель. V–VI ст.
Capital. 5th–6th century

14

13

13. Капитель. V–VI вв.
Капітель. V–VI ст.
Capital. 5th–6th century

14. Импост. V–VI вв.
Імпост. V–VI ст.
Impost. 5th–6th century

15. Капитель-импост. V–VI вв.
Капітель-імпост. V–VI ст.
Impost capital. 5th–6th century

16. Капитель. V–VI вв.
Капітель. V–VI ст.
Capital. 5th–6th century

17. Капитель. VI в.
Капітель. VI ст.
Capital. 6th century

18. Капитель-импост. VI в.
Капітель-імпост. VI ст.
Impost capital. 6th century

19. Капитель-импост. VI—VII вв.
Капітель-імпост. VI—VII ст.
Impost capital. 6th—7th century

20

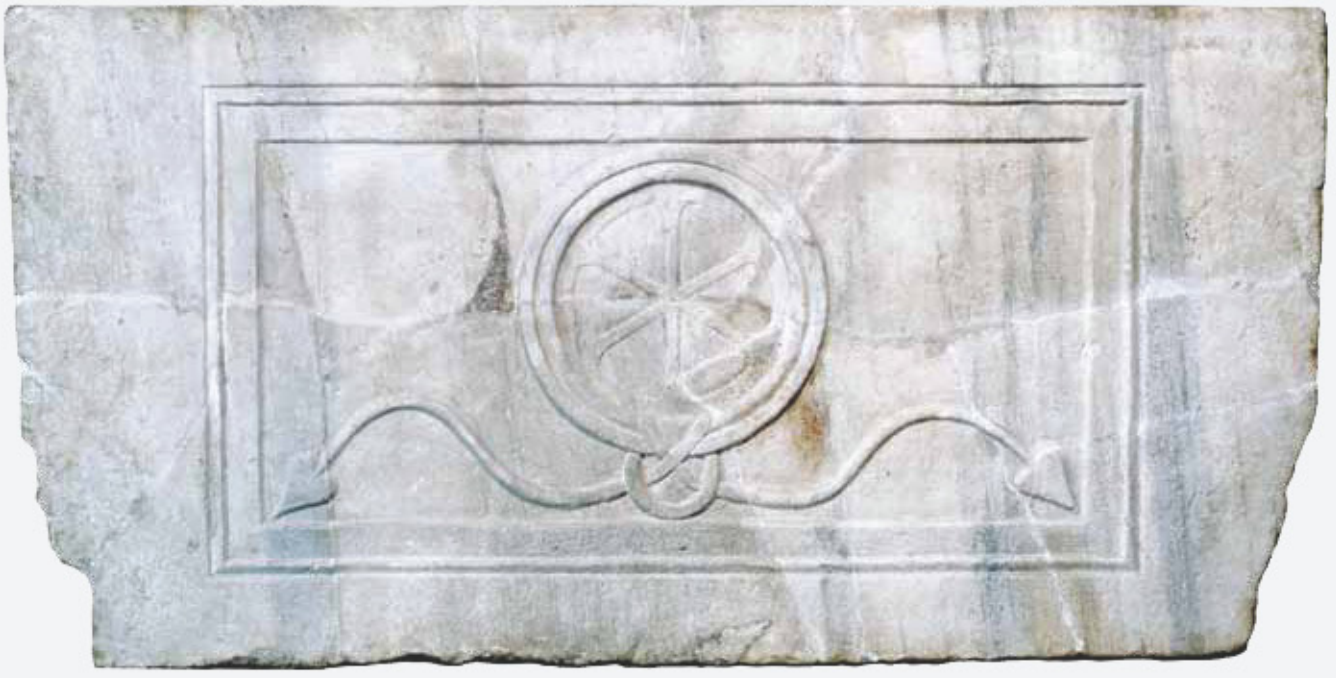

21

20. Сандрик. VI в.
Сандрик. VI ст.
Door-cornice. 6th century

21. Плита с изображением хризмы. VI в.
Плита із зображенням хризми. VI ст.
Slab with a depiction of a chrismon. 6th century

ЕМРАМОРМАРМУРMARBLEМРАМОРМАРМУРMARBLEМРАМОРМАРМУРMARBLE

24. Плита с изображением меноры. IV–V вв.
Плита із зображенням менори. IV–V ст.
Slab with a depiction of a menorah. 4th–5th century

25. Крест-надгробие. IV в.
Хрест-надгробок. IV ст.
Tombstone in the shape of a cross. 4th century

26. Архитектурная деталь с изображением льва. V–VI вв.
Архітектурна деталь із зображенням лева. V–VI ст.
Architectural detail with a depiction of a lion. 5th–6th century

27. Фрагмент плиты с изображением льва. X в.
Фрагмент плити із зображенням лева. X ст.
Fragment of a slab with a depiction of a lion. 10th century

28. Плита с изображением барса. X в.
Плита із зображенням барса. X ст.
Slab with a depiction of a leopard. 10th century

29. Плита с изображением двух барсов. X в.
Плита із зображенням двох барсів. X ст.
Slab with a depiction of two leopards. 10th century

30

31

32

30–32. Плиты с изображениями крестов. X–XI вв.
Плити із зображеннями хрестів. X–XI ст.
Slabs decorated with crosses. 10th–11th century

33

34

33–34. Архитектурные детали с изображениями плетенок. XIII–XIV вв.
Архітектурні деталі із зображеннями плетінок. XIII–XIV ст.
Architectural details with interlace patterns. 13th–14th century

35. Тимпан (фрагмент). X–XI вв.
Тимпан (фрагмент). X–XI ст.
Tympanum (fragment). 10th–11th century

36. Тимпан. XIII–XIV вв.
Тимпан. XIII–XIV ст.
Tympanum. 13th–14th century

ТИТСТЕАТИТСТЕАТИТСТЕА

38. Икона. Святые Георгий и Димитрий. Конец XI – начало XII вв.
Ікона. Святі Георгій і Димитрій. Кінець XI – початок XII ст.
Icon. Saints George and Demetrius. Late 11th – early 12th century

ТИТСТЕАТИТСТЕАТИТСТЕА

40. Икона. Благовещение. XII в.
Ікона. Благовіщення. XII ст.
Icon. Annunciation. 12th century

ТИТСТЕАТИТСТЕАТИТСТЕА

44

42

43

42. Икона. Рождество Христово (фрагменты). XI–XII вв.
Ікона. Різдво Христове (фрагменти). XI–XII ст.
Icon. Nativity (fragments). 11th–12th century

43. Икона. Святой Феодор Стратилат (фрагмент). XII в.
Ікона. Святий Федір Стратілат (фрагмент). XII ст.
Icon. Saint Theodore Stratelates (fragment). 12th century

44. Иконка. Вознесение. XIII в.
Іконка. Вознесіння. XIII ст.
Small icon. Ascension. 13th century

45

46

47

48

49

45. Образок. Христос Пантократор. XII в.
Образок. Христос Пантократор. XII ст.
Pendant icon. Christ Pantokrator. 12th century

46. Образок-евлогия с изображением креста и розетки. XII в.
Образок-євлогія із зображенням хреста і розетки. XII ст.
Pendant *eulogia* icon decorated with a cross and a rosette. 12th century

47–49. Кресты-тельники. XII–XIV вв.
Натільні хрести. XII–XIV ст.
Pendant crosses. 12th–14th century

50

51

52

50–52. Формы для отливки культовых предметов. IX–XIII вв.
Форми для відливання культових предметів. IX–XIII ст.
Moulds for casting of metal pendants and crosses. 9th–13th century

53. Скульптурная фигурка птицы. IX–X вв.
Скульптурна фігурка птаха. IX–X ст.
Sculpted figure of a bird. 9th–10th century

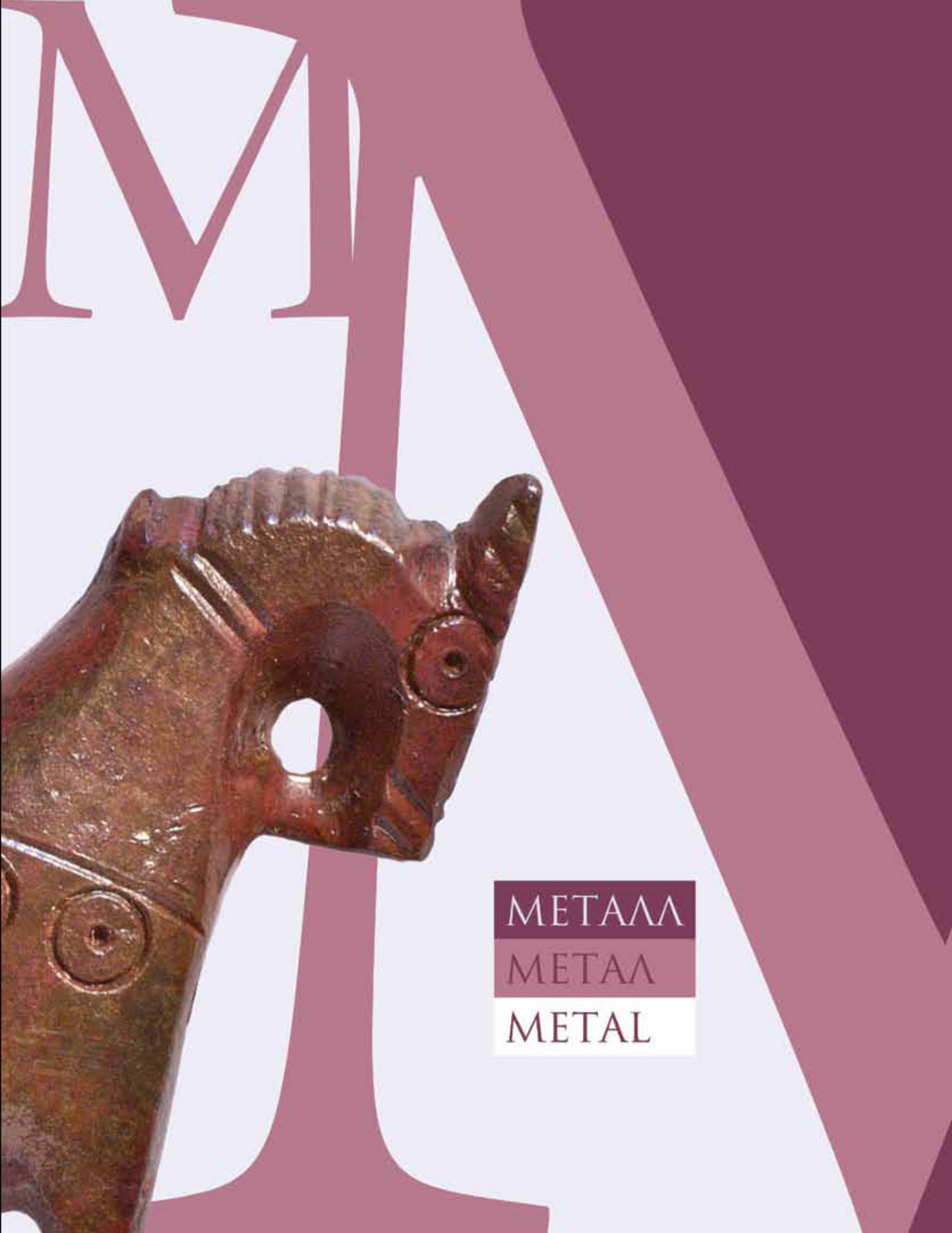
МЕТАЛЛ
МЕТАЛ
METAL

54

55

56

58

57

54–58. Серьги. V–VII, X–XII вв.
Серги. V–VII, X–XII ст.
Earrings. 5th–7th, 10th–12th centuries

59

60

59–60. Обручальные перстни. IV в.
Шлюбні персні. IV ст.
Wedding rings. 4th century

62

63

64

61

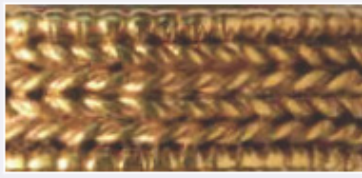

61–64. Кольца и перстни. VI–X, XI–XIII вв.
Кільця і персні. V–IX, XI–XIII ст.
Rings and finger rings. 5th–9th, 11th–13th centuries

65

66

67

65. Запонки. IV–V вв.
Запонки. IV–V ст.
Cuff-links. 4th–5th century

66. Накладки на ремень. V в.
Накладки на ремінь. V ст.
Belt plates. 5th century

67. Булавка. IV–V вв.
Шпилька. IV–V ст.
Pin. 4th–5th century

68

69

70

68. Подвеска. V–VII вв.
Підвіска. V–VII ст.
Pendant. 5th–7th century

69. Энколпион. X–XII вв.
Енколпіон. X–XII ст.
Encolpion. 10th–12th century

70. Накладка с изображением святого Николая. X–XI вв.
Накладка із зображенням святого Миколи. X–XI ст.
Appliqué with a depiction of Saint Nicholas. 10th–11th century

71. Бляшка с изображением птицы. X в.
Бляшка із зображенням птаха. X ст.
Badge with an image of a bird. 10th century

72. Накладка с изображением павлинов. X–XI вв.
Накладка із зображенням павичів. X–XI ст.
Appliqué with a depiction of peacocks. 10th–11th century

73

74

73–74. Солиды Маркиана. 450–457 гг.
Соліди Маркіана. 450–457 рр.
Solidi of Marcian. 450–457

75. Солид Зинона. 474–491 гг.
Солід Зинона. 474–491 рр.
Solidus of Zeno. 474–491

76. Солид Анастасия I. 491–518 гг.
Солід Анастасія I. 491–518 рр.
Solidus of Anastasius I. 491–518

77

78

77–78. Солиды Юстиниана I. 527–565 гг.
Соліди Юстиніана I. 527–565 рр.
Solidi of Justinian I. 527–565

79. Солид Тиберия II. 578–582 гг.
Солід Тиберія II. 578–582 рр.
Solidus of Tiberius II. 578–582

80. Солид Фоки. 602–610 гг.
Солід Фоки. 602–610 рр.
Solidus of Phocas. 602–610

81. Тремисс Фоки. 602–610 гг.
Тремісс Фоки. 602–610 рр.
Tremissis of Phocas. 602–610

82. Тремисс Тиберия III. 698–705 гг.
Тремісс Тиберія III. 698–705 рр.
Tremissis of Tiberius III. 698–705

83. Солид Константина V (фрагмент). 741–775 гг.
Солід Костянтина V (фрагмент). 741–775 рр.
Solidus of Constantine V (fragment). 741–775

84. Солид Михаила III. 842–867 гг.
Солід Михаїла III. 842–867 рр.
Solidus of Michael III. 842–867

85

86

85–86. Солиды Василия I. 867–886 гг.
Соліди Василя I. 867–886 рр.
Solidi of Basil I. 867–886

87

88

89

87–89. Номисмы Иоанна I Цимисхия. 969–976 гг.
Номісми Іоанна I Цимісхія. 969–976 рр.
Nomismata of John I Tzimiskes. 969–976

90. Номисма Никифора III Вотаниата. 1078–1081 гг.
Номісма Никифора III Вотаніата. 1078–1081 рр.
Nomisma of Nicephorus III Botaniates. 1078–1081

TOGOLD ЗОЛОТО ЗОЛОТО GOLD ЗОЛОТО ЗОЛОТО GOLD ЗОЛОТО ЗОЛОТО G

97. Реликварий. Около 550 г.
Релiкварiй. Близько 550 р.
Reliquary. Circa 550

a

b

c

d

e

f

98. Лампада-евлогия. VI в.
Лампада-євлогія. VI ст.
Eulogia icon lamp. 6th century

101

99

100

99. Навершие посоха. VI в.
Навершя ціпка. VI ст.
Crosier head. 6th century

100. Фрагменты потира. Конец XI–XII вв.
Фрагменти потира. Кінець XI–XII ст.
Fragments of a chalice. Late 11th–12th century

101. Накладка с изображением восьмилучевой звезды. XII в.
Накладка із зображенням восьмикутної зірки. XII ст.
Appliqué with a depiction of an eight-pointed star. 12th century

102

103

104

105

102. Ампула-евлогия. X–XI вв.
Ампула-євлогія. X–XI ст.
Eulogia ampulla (pilgrim flask). 10th–11th century

103–105. Кресты-тельники. V–VII, IX–XII вв.
Натільні хрести. V–VII, IX–XII ст.
Pendant crosses. 5th–7th, 9th–12th centuries

106

107

108

110

109

111

106–108. Серьги. V–VII вв.
Серги. V–VII ст.
Earrings. 5th–7th century

109–111. Браслеты. IV–V вв.
Браслети. IV–V ст.
Bracelets. 4th–5th century

112

113

115

114

112–115. Перстни. IV–V, X–XI вв.
Персні. IV–V, X–XI ст.
Finger rings. 4th–5th, 10th–11th centuries

116

117

118

119

116–119. Пряжки. V–VI вв.
Пряжки. V–VI ст.
Buckles. 5th–6th century

120

121

122

123

120–122. Фибулы. V–VI вв.
Фібули. V–VI ст.
Fibulae. 5th–6th century

123. Ухочистка. IV–VII вв.
Вухочистка. IV–VII ст.
Ear cleaner. 4th–7th century

124

125

124–125. Булавки. IV–VI, XI–XIII вв.
Шпильки. IV–VI, XI–XIII ст.
Pins. 4th–6th, 11th–13th centuries

126. Гексаграмма Ираклия. 610–641 гг.
Гексаграма Іраклія. 610–641 рр.
Hexagram of Heraclius. 610–641

127. Милиарисий Иоанна I Цимисхия. 969–976 гг.
Міліарісій Іоанна I Цимісхія. 969–976 рр.
Miliaresion of John I Tzimiskes. 969–976

128. Номисма тетартерон Никифора III Вотаниата. 1078–1081 гг.
Номісма тетартерон Никифора III Вотаніата. 1078–1081 рр.
Nomisma tetarteron of Nicephorus III Botaniates. 1078–1081

129

130

129–130. Гривны. XIII в.
Гривни. XIII ст.
Grivnas. 13th century

131. Навершие посоха. VI в.
Навершя ціпка. VI ст.
Crosier head. 6th century

132. Навершие посоха. VI в.
Навершя ціпка. VI ст.
Crosier head. 6th century

133. Икона. Христос Пантократор (фрагмент). XI в.
Ікона. Христос Пантократор (фрагмент). XI ст.
Icon. Christ Pantokrator (fragment). 11th century

134. Икона. Христос Пантократор. XI–XII вв.
Ікона. Христос Пантократор. XI–XII ст.
Icon. Christ Pantokrator. 11th–12th century

135. Икона. Христос на троне. XII в.
Ікона. Христос на троні. XII ст.
Icon. Christ Enthroned. 12th century

136. Икона. Христос на троне в окружении святых. XII–XIII вв.
Ікона. Христос на троні в оточенні святих. XII–XIII ст.
Icon. Christ Enthroned, surrounded by saints. 12th–13th century

137. Икона. Деисус. XI в.
Ікона. Деісус. XI ст.
Icon. Deesis. 11th century

138. Икона. Деисус (фрагменты). XI–XII вв.
Ікона. Деісус (фрагменти). XI–XII ст.
Icon. Deesis (fragments). 11th–12th century

139. Икона. Святые Лукиллиан и Кир (фрагмент). X–XI вв.
Ікона. Святі Лукіліан і Кир (фрагмент). X–XI ст.
Icon. Saints Lucillian and Cyrus (fragment). 10th–11th century

140. Икона. Сошествие во ад (фрагменты). XI–XII вв.
Ікона. Зішестя до пекла (фрагменти). XI–XII ст.
Icon. Anastasis (fragments). 11th–12th century

141. Икона. Архангел Михаил Хониат. XI в.
Ікона. Архангел Михаїл Хоніат. XI ст.
Icon. Archangel Michael of Chonai. 11th century

142

143

142–143. Образки. Благословляющий святой. X–XI вв.
Образки. Благословляючий святий. X–XI ст.
Pendant icons. Saint in blessing. 10th–11th century

144

145

146

147

144. Образок. Святой Прокопий. X–XI вв.
Образок. Святий Прокопій. X–XI ст.
Pendant icon. Saint Procopius. 10th–11th century

145. Медальон. Иоанн Предтеча. X–XI вв.
Медальйон. Іоанн Передвісник. X–XI ст.
Medallion. John the Forerunner. 10th–11th century

146. Медальон. Деисус. X–XI вв.
Медальйон. Деісус. X–XI ст.
Medallion. Deesis. 10th–11th century

147. Подвеска. Христос и Библейский царь. XII в.
Підвіска. Христос і Біблійський цар. XII ст.
Pendant. Christ and Biblical king. 12th century

148

149

150

148. Медальон. Богоматерь с Младенцем. XII–XIII вв.
Медальйон. Богоматір з Немовлям. XII–XIII ст.
Medallion. Virgin and Child. 12th–13th century

149. Образок. Богоматерь с Младенцем. XII в.
Образок. Богоматір з Немовлям. XII ст.
Pendant icon. Virgin and Child. 12th century

150. Образок. Архангел Михаил и пророк Илья. XIII в.
Образок. Архангел Михаїл і пророк Ілля. XIII ст.
Pendant icon. Archangel Michael and the prophet Elijah. 13th century

НЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОН

152

153

152–153. Кацеи. XI–XIII вв.
Кацеї. XI–XIII ст.
Hand censers. 11th–13th century

154

155

156

154–156. Кацеи. XIII в.
Кацеї. XIII ст.
Hand censers. 13th century

157. Курильница. VIII–IX вв.
Курильниця. VIII–IX ст.
Incense burner. 8th–9th century

159

158

158–159. Курильницы. X–XIII вв.
Курильниці. X–XIII ст.
Incense burners. 10th–13th century

НЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОН

162

163

162–163. Лампады. XIII в.
Лампади. XIII ст.
Icon lamps. 13th century

164

165

164. Фрагмент хороса. VI в.
Фрагмент хороса. VI ст.
Fragment of a *choros*. 6th century

166

167

165–167. Лампадофоры. XIII в.
Лампадофори. XIII ст.
Polycandela. 13th century

168

169

168–169. Фрагменты хоросов. XIII в.
Фрагменти хоросів. XIII ст.
Fragments of *lamnas*. 13th century

170. Лампадофор. XIII в.
Лампадофор. XIII ст.
Polycandelon. 13th century

171. Кронштейн. XIII в.
Кронштейн. XIII ст.
Bracket. 13th century

172. Подсвечник. IV–VI вв.
Свічник. IV–VI ст.
Candlestick. 4th–6th century

173. Подсвечник (фрагмент). IX–X вв.
Свічник (фрагмент). IX–X ст.
Candlestick (fragment). 9th–10th century

174. Подсвечник (фрагмент). VI–VII вв.
Свічник (фрагмент). VI–VII ст.
Candlestick (fragment). 6th–7th century

175. Подсвечник. XIII в.
Свічник. XIII ст.
Candlestick. 13th century

НЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОН

177. Подсвечник. XII–XIII вв.
Свічник. XII–XIII ст.
Candlestick. 12th–13th century

НЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОН

178. Подсвечник (фрагмент). XII–XIII вв.
Свічник (фрагмент). XII–XIII ст.
Candlestick (fragment). 12th–13th century

179

180

179–180. Процессионные кресты. IX–X вв.
Прецесійні хрести. IX–X ст.
Processional crosses. 9th–10th century

181. Процессионный крест. X–XI вв.
Прецесійний хрест. X–XI ст.
Processional cross. 10th–11th century

182

184

183

182–184. Односторонние кресты. VI–VII, XI вв.
Односторонні хрести. VI–VII, XI ст.
One-sided crosses. 6th–7th, 11th centuries

185. Киотный крест. Конец XII — первая четверть XIII вв.
Кіотний хрест. Кінець XII — перша чверть XIII ст.
Cross from an icon case. Late 12th — first quarter of the 13th century

186

187

188

186–188. Кресты-энколпионы. X–XI вв.
Хрести-енколпіони. X–XI ст.
Encolpia (reliquary crosses). 10th–11th century

189

190

191

189–191. Кресты-энколпионы. X–XII вв.
Хрести-енколпіони. X–XII ст.
Encolpia (reliquary crosses). 10th–12th century

НЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОН

194. Крест-энколпион. X–XI вв.
Хрест-енколпіон. X–XI ст.
Encolpion (reliquary cross). 10th–11th century

197

196

195

195–197. Кресты-энколпионы. X–XIII вв.
Хрести-енколпіони. X–XIII ст.
Encolpia (reliquary crosses). 10th–13th century

198. Крест-энколпион. XII–XIII вв.
Хрест-енколпіон. XII–XIII ст.
Encolpion (reliquary cross). 12th–13th century

НЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОН

200. Крест-энколпион. XIII в.
Хрест-енколпіон. XIII ст.
Encolpion (reliquary cross). 13th century

202

201–202. Кресты-энколпионы. XIII в.
Хрести-енколпіони. XIII ст.
Encolpia (reliquary crosses). 13th century

203–207. Кресты-тельники и крестовидная подвеска. IX–XIII вв.
Натільні хрести та хрестоподібна підвіска. IX–XIII ст.
Pendant crosses and cross-shaped pendant. 9th–13th century

201

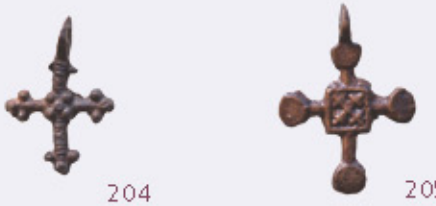

204

205

206

207

203

210

209

211

213

208

214

212

208–214. Перстни. VI, X–XIV вв.
Персні. VI, X–XIV ст.
Finger rings. 6th, 10th–14th centuries

215

216

215–216. Подвесные печатки. X–XII вв.
Підвісні печатки. X–XII ст.
Pendant seals. 10th–12th century

217

220

219

218

222

221

217–222. Пряжки. VII в.
Пряжки. VII ст.
Buckles. 7th century

226

223

224

225

227

223–224. Пряжки. X в.
Пряжки. X ст.
Buckles. 10th century

225–226. Декоративные бляшки. IX–X вв.
Декоративні бляшки. IX–X ст.
Decorative badges. 9th–10th century

227. Крестовидная накладка. XII–XIII вв.
Хрестоподібна накладка. XII–XIII ст.
Cross-shaped appliqué. 12th–13th century

229

230

228

231

228–231. Наконечники ножен. X–XI вв.
Наконечники піхов. X–XI ст.
Scabbard chapes. 10th–11th century

232

233

232–233. Навершия булав. XII–XIII вв.
Навершя булав. XII–XIII ст.
Mace heads. 12th–13th century

234. Дверная ручка. VI в. (?)
Дверна ръчка. VI ст. (?)
Door handle. 6th century (?)

235. Дверная ручка. X–XII вв.
Дверна ручка. X–XII ст.
Door handle. 10th–12th century

236

237

238

239

240

241

242

236–242. Замки. XI–XII вв.
Замки. XI–XII ст.
Padlocks. 11th–12th century

243. Дверной засов. X–XI вв.
Дверний засув. X–XI ст.
Door bolt. 10th–11th century

244

245

246

247

244–247. Ключи. VI–VII, X–XII вв.
Ключі. VI–VII, X–XII ст.
Keys. 6th–7th, 10th–12th centuries

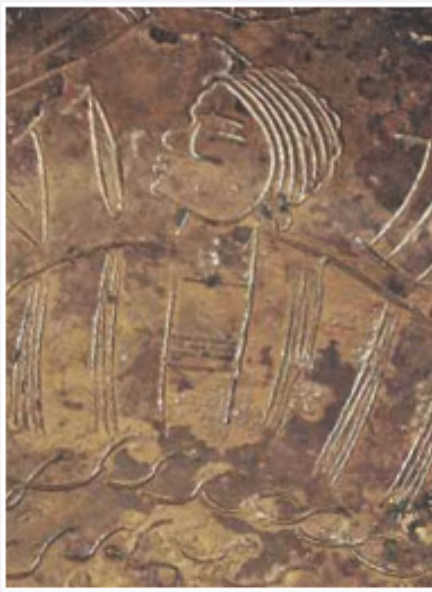

248. Чаша с аллегорическими изображениями. XII–XIII вв.
Чаша з алегоричними зображеннями. XII–XIII ст.
Bowl with allegorical images. 12th–13th century

249. Кувшин. XII в.
Глек. XII ст.
Jug. 12th century

250–252. Ручки сосудов. X–XII вв.
Ручки посудин. X–XII ст.
Jug handles. 10th–12th century

НЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОНЗАBRONZEБРОНЗАБРОН

255

256

255–256. Ступка и пестик. XIII в.
Ступка і товкач. XIII ст.
Mortar and pestle. 13th century

257. Ступка. XIII в.
Ступка. XIII ст.
Mortar. 13th century

258. Ступка. XIII в.
Ступка. XIII ст.
Mortar. 13th century

259

260

261

262

259. Рукоять кресала. IX–XI вв.
Рукоять кресала. IX–XI ст.
Handle of a flint-striker. 9th–11th century

260. Стило. X–XIII вв.
Стиль. X–XIII ст.
Stylus. 10th–13th century

261–262. Форма и штамп. VII в.
Форма і штамп. VII ст.
Mould and stamp. 7th century

263

264

263. Гирька. VI–VIII вв.
Гиря. VI–VIII ст.
Weight. 6th–8th century

264. Фигурка пляшущего кочевника. V–VI вв.
Фігурка танцюючого кочовика. V–VI ст.
Figurine of a dancing nomad. 5th–6th century

265. Гиря в виде фигурки сидящего императора. IV в.
Гиря у вигляді фігурки сидячого імператора. IV ст.
Steelyard balance weight in the form of a seated emperor. 4th century

266. Монета Феодосия I. 379–395 гг.
Монета Феодосія I. 379–395 рр.
Coin of Theodosius I. 379–395

267. Монета Аркадия. 395–408 гг.
Монета Аркадія. 395–408 рр.
Coin of Arcadius. 395–408

268. Монета Зинона. 474–491 гг.
Монета Зинона. 474–491 рр.
Coin of Zeno. 474–491

269. Пентануммий Анастасия I. 498–518 гг.
Пентанумій Анастасія I. 498–518 рр.
Pentanummium of Anastasius I. 498–518

270

271

270–271. Пентануммии Юстина I. 518–527 гг.
Пентанумії Юстина I. 518–527 рр.
Pentanummia of Justin I. 518–527

272. Фоллис Юстиниана I. 527–565 гг.
Фоліс Юстиніана I. 527–565 рр.
Follis of Justinian I. 527–565

273. Пентануммий Юстиниана I. 527–565 гг.
Пентанумій Юстиніана I. 527–565 рр.
Pentanummium of Justinian I. 527–565

274. Фоллис Юстина II. 565–578 гг.
Фоліс Юстина II. 565–578 рр.
Follis of Justin II. 565–578

275. Полуфоллис Юстина II. 565–578 гг.
Півфоліс Юстина II. 565–578 рр.
Half follis of Justin II. 565–578

276. Фоллис Льва V. 813–820 гг.
Фоліс Лева V. 813–820 рр.
Follis of Leo V. 813–820

277. Фоллис Феофила. 829–842 гг.
Фоліс Феофіла. 829–842 рр.
Follis of Theophilus. 829–842

278. Монета Михаила III. 842–867 гг.
Монета Михаїла III. 842–867 рр.
Coin of Michael III. 842–867

279. Монета Василия I. 867–886 гг.
Монета Василя I. 867–886 рр.
Coin of Basil I. 867–886

280. Монета Льва VI и Александра. 886–912 гг.
Монета Лева VI і Олександра. 886–912 рр.
Coin of Leo VI and Alexander. 886–912

281. Монета Константина VII. 913–919 гг.
Монета Костянтина VII. 913–919 рр.
Coin of Constantine VII. 913–919

282. Монета Константина VII. 921 г.
Монета Костянтина VII. 921 р.
Coin of Constantine VII. 921

283. Монета Константина VII. 920–944 гг.
Монета Костянтина VII. 920–944 рр.
Coin of Constantine VII. 920–944

284. Фоллис Романа I. 920–944 гг.
Фоліс Романа I. 920–944 рр.
Follis of Romanus I. 920–944

285. Монета Романа II. 960–961 гг.
Монета Романа II. 960–961 рр.
Coin of Romanus II. 960–961

286. Фоллис Никифора II Фоки. 963–969 гг.
Фоліс Никифора II Фоки. 963–969 рр.
Follis of Nicephorus II Phocas. 963–969

287. Монета Никифора II Фоки. 963–969 гг.
Монета Никифора II Фоки. 963–969 рр.
Coin of Nicephorus II Phocas. 963–969

288. Монета Иоанна I Цимисхия. 969–976 гг.
Монета Іоанна I Цимісхія. 969–976 рр.
Coin of John I Tzimiskes. 969–976

289. Монета Романа III. 1028–1034 гг.
Монета Романа III. 1028–1034 рр.
Coin of Romanus III. 1028–1034

290. Монета Романа IV. 1068–1071 гг.
Монета Романа IV. 1068–1071 рр.
Coin of Romanus IV. 1068–1071

291

292

293

291–292. Ампулы-евлогии. XI–XII вв.
Ампули-євлогії. XI–XII ст.
Eulogia ampullae (pilgrim flasks). 11th–12th century

293. Ювелирный молоточек. X–XII вв.
Ювелірний молоточок. X–XII ст.
Jeweler's hammer. 10th–12th century

294

295

296

297

298

294–298. Монеты и печати. IX–X, XII–XIII вв.
Монети і печатки. IX–X, XII–XIII ст.
Coins and seals. 9th–10th, 12th–13th centuries

300

299

299. Мастерок. VI–VII вв.
Кельма. VI–VII ст.
Trowel. 6th–7th century

300. Топор. X–XII вв.
Сокира. X–XII ст.
Axe. 10th–12th century

301

302

301. Кирка-топор. X–XII вв.
Кирка-сокира. X–XII ст.
Pick-axe. 10th–12th century

302. Долото. XII–XIII вв.
Долото. XII–XIII ст.
Chisel. 12th–13th century

303

304

305

303. Сверло. XII в.
Свердло. XII ст.
Drill. 12th century

304–305. Ключи. XII–XIII вв.
Ключі. XII–XIII ст.
Keys. 12th–13th century

306

307

308

306–308. Гвозди. X–XIII вв.
Цвяхи. X–XIII ст.
Nails. 10th – 13th century

309–310. Серпы. X–XIV вв.
Серпи. X–XIV ст.
Sickles. 10th–14th century

311. Лемех. XII–XIII вв.
Леміш. XII–XIII ст.
Plowshare. 12th–13th century

312. Маска. XIII в.
Маска. XIII ст.
Mask. 13th century

КОСТЬ
КІСТКА
BONE

313. Навершие архиерейского посоха. Конец IV — начало V вв.
Навершя архієрейського ціпка. Кінець IV — початок V ст.
Crosier head. Late 4th — early 5th century

314

315

316

314–316. Пластинки с изображениями святых. X–XI вв.
Пластинки із зображеннями святих. X–XI ст.
Plaques depicting saints. 10th–11th century

319

318

317

317–319. Пластинки с изображениями воинов. X–XII вв.
Пластинки із зображеннями воїнів. X–XII ст.
Plaques depicting warriors. 10th–12th century

320

321

320–321. Диптихи. X–XII вв.
Диптихи. X–XII ст.
Diptychs. 10th–12th century

322

323 326 327 325 324

322. Флейта (фрагмент). XIII в.
Флейта (фрагмент). XIII ст.
Flute (fragment). 13th century

323–327. Игральные кости. X–XI вв.
Гральні кістки. X–XI ст.
Dice. 10th–11th century

328. Гребень. IV в.
Гребінь. IV ст.
Comb. 4th century

329

330

329–330. Гребни. XII–XIII вв.
Гребені. XII–XIII ст.
Combs. 12th–13th century

331. Кочевнический реликварий. VIII–IX вв.
Кочівницький релікварій. VIII–IX ст.
Nomad's reliquary. 8th–9th century

332

333

334

335

332–334. Ножны. X–XI, XIII вв.
Піхви. X–XI, XIII ст.
Sheaths. 10th–11th, 13th centuries

335. Кистень. X–XI вв.
Кістень. X–XI ст.
Sling bullet. 10th–11th century

336

337

338

339

340

336–340. Пластинки с изображениями птиц. X–XI вв.
Пластинки із зображеннями птахів. X–XI ст.
Plaques with depictions of birds. 10th–11th century

341

342

343

344

345

341–345. Пластинки с изображениями птиц. X–XI вв.
Пластинки із зображеннями птахів. X–XI ст.
Plaques with depictions of birds. 10th–11th century

346

347

348

349

350

346–350. Пластинки с изображениями животных. X–XI вв.
Пластинки із зображеннями звірів. X–XI ст.
Plaques with depictions of animals. 10th–11th century

351

352

353

354

351–354. Пластинки с декоративным орнаментом. X–XI вв.
Пластинки з декоративним орнаментом. X–XI ст.
Plaques with decorative motifs. 10th–11th century

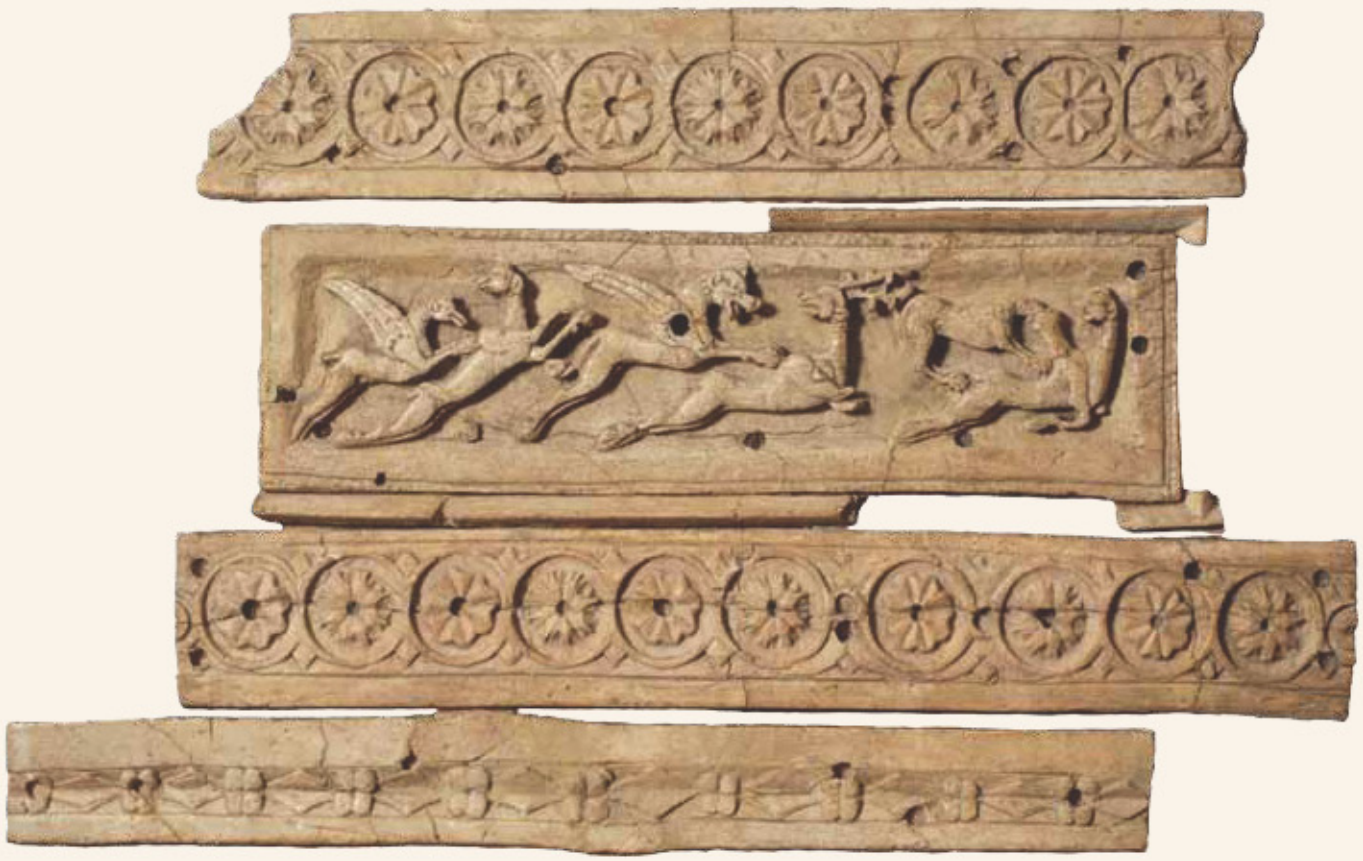

355. Фрагменты шкатулки. XII в.
Фрагменти скриньки. XII ст.
Fragments of a casket. 12th century

356. Шкатулка (реконструкция). X в.
Скринька (реконструкція). X ст.
Casket (reconstruction). 10th century

ГЛИНА
ГЛИНА
CLAY

357

358

357–358. Светильники. III–IV вв.
Світильники. III–IV ст.
Lamps. 3rd–4th century

359

360

359–360. Светильники. IV–V вв.
Світильники. IV–V ст.
Lamps. 4th–5th century

361

362

361–362. Светильники. V в.
Світильники. V ст.
Lamps. 5th century

363

364

363–364. Светильники. V–VI вв.
Світильники. V–VI ст.
Lamps. 5th–6th century

366

365

365–366. Светильники. V–VII вв.
Світильники. V–VII ст.
Lamps. 5th–7th century

367. Светильник-лампа. V–VI вв.
Світильник-лампа. V–VI ст.
Columnar lamp. 5th–6th century

368. Лампада. XIII в.
Лампада. XIII ст.
Icon lamp. 13th century

369. Ампула-евлогия святого Мины. VI в.
Ампула-євлогія святого Міни. VI ст.
Eulogia ampulla of Saint Menas. 6th century

370. Штамп с изображением двух святых. VI в.
Штамп із зображенням двох святих. VI ст.
Stamp with a depiction of two saints. 6th century

372

371

371. Штамп святого Фоки. VI в.
Штамп святого Фоки. VI ст.
Stamp of Saint Phocas. 6th century

372. Медальон-евлогия святого Фоки. VI в.
Медальйон-євлогія святого Фоки. VI ст.
Eulogia medallion of Saint Phocas. 6th century

373. Штамп святого Лонгина. VI в. (справа – современный оттиск)
Штамп святого Лонгіна. VI ст. (праворуч – сучасний відтиск)
Stamp of Saint Longinus. 6th century (on the right – modern impression)

374. Пифос. X–XI вв.
Піфос. X–XI ст.
Pithos. 10th–11th century

375. Пифос. XII–XIII вв.
Піфос. XII–XIII ст.
Pithos. 12th–13th century

376. Амфора. V в.
Амфора. V ст.
Amphora. 5th century

377. Амфора. X в.
Амфора. X ст.
Amphora. 10th century

378. Амфора. X–XI вв.
Амфора. X–XI ст.
Amphora. 10th–11th century

379. Амфора-кувшин. XI в.
Амфора-глек. XI ст.
Amphora-jug. 11th century

380. Амфора. XI–XII вв.
Амфора. XI–XII ст.
Amphora. 11th–12th century

381. Амфора. XII–XIII вв.
Амфора. XII–XIII ст.
Amphora. 12th–13th century

382. Амфора. XIII в.
Амфора. XIII ст.
Amphora. 13th century

383. Амфора. XIII в.
Амфора. XIII ст.
Amphora. 13th century

384. Амфора. XIII в.
Амфора. XIII ст.
Amphora. 13th century

385. Амфора. XIII в.
Амфора. XIII ст.
Amphora. 13th century

386

387

386–387. Ойнохои. VIII–X вв.
Ойнохої. VIII–X ст.
Wine jugs. 8th–10th century

388. Кувшин-квадрифолий. XIII в.
Глек-квадрифолій. XIII ст.
Quatrefoil jug. 13th century

389. Кувшин с носиком. XIII в.
Глек з носиком. XIII ст.
Jug with a spout. 13th century

390. Кувшин с цедилкой. XIII в.
Глек з цідилкою. XIII ст.
Jug with a strainer. 13th century

391. Фигурный водолей. X–XI вв.
Фігурний водолій. X–XI ст.
Figured aquamanile. 10th–11th century

392. Фигурный водолей. XIII в.
Фігурний водолій. XIII ст.
Figured aquamanile. 13th century

393

394

393–394. Зооморфные горла сосудов. IX–XII вв.
Зооморфні горла посудин. IX–XII ст.
Zoomorphic necks of vessels. 9th–12th century

395

396

395–396. Антропоморфные горла сосудов. XI–XII вв.
Антропоморфні горла посудин. XI–XII ст.
Anthropomorphic necks of vessels. 11th–12th century

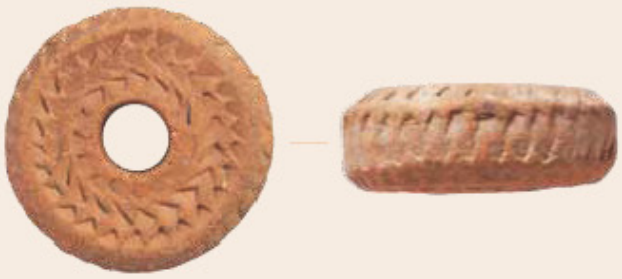

397

398

399

400

397–399. Пряслица. X–XI вв.
Прясельця. X–XI ст.
Spindle whorls. 10th–11th century

400. Плитка с изображением льва и орла. XIII в.
Плитка із зображенням лева і орла. XIII ст.
Tile with a depiction of a lion and an eagle. 13th century

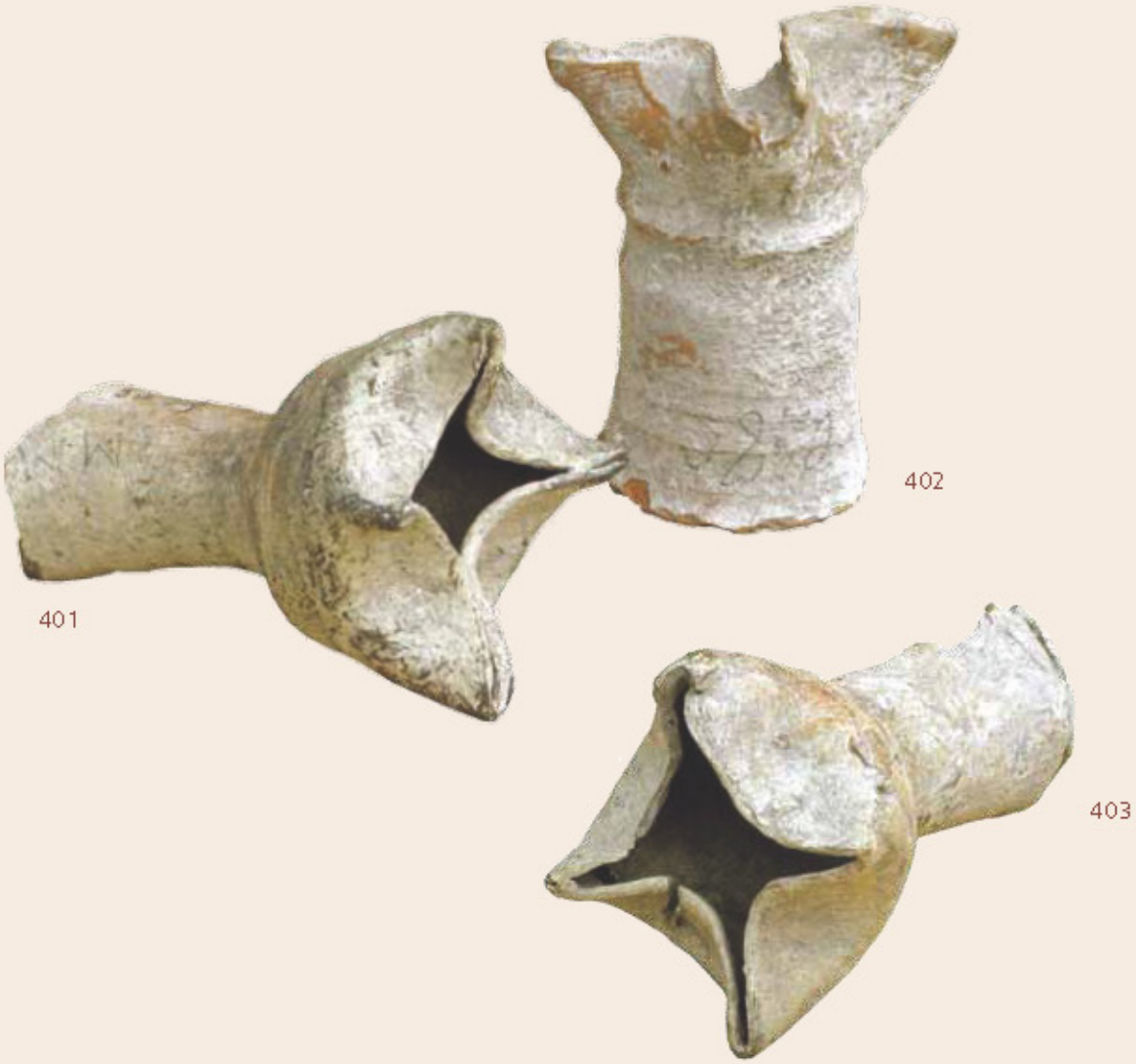

401–403. Архитектурные декоративные украшения. XIII–XIV вв.
Архітектурні декоративні прикраси. XIII–XIV ст.
Architectural decorations. 13th–14th century

404. Светильник. III–IV вв.
Світильник. III–IV ст.
Lamp. 3rd–4th century

405. Фрагмент блюда. IV–V вв.
Фрагмент блюда. IV–V ст.
Fragment of a dish. 4th–5th century

406. Блюдо. V в.
Блюдо. V ст.
Dish. 5th century

407. Миска. VI в.
Миска. VI ст.
Bowl. 6th century

408. Миска. VI–VII вв.
Миска. VI–VII ст.
Bowl. 6th–7th century

409. Блюдо. VII в.
Блюдо. VII ст.
Dish. 7th century

410. Блюдо с полихромной росписью. X в.
Блюдо з поліхромним розписом. X ст.
Dish with polychrome painting. 10th century

411. Блюдо с полихромной росписью. X в.
Блюдо з поліхромним розписом. X ст.
Dish with polychrome painting. 10th century

412

413

412. Кружка. X–XI вв.
Кухоль. X–XI ст.
Mug. 10th–11th century

413. Кубок. X–XI вв.
Келих. X–XI ст.
Cup. 10th–11th century

415

414

414. Икона. Святая Елизавета (фрагмент). X в.
Ікона. Свята Єлизавета (фрагмент). X ст.
Icon. Saint Elizabeth (fragment). 10th century

415. Фрагмент декоративной плитки. X в.
Фрагмент декоративної плитки. X ст.
Fragment of a decorative tile. 10th century

416. Блюдо с изображением трех святых. X–XI вв.
Блюдо із зображенням трьох святих. X–XI ст.
Dish with a depiction of three saints. 10th–11th century

417. Ваза. X–XI вв.
Ваза. X–XI ст.
Vase. 10th – 11th century

418. Сосуд для подогрева пищи. X–XI вв.
Посудина для підігрівання їжі. X–XI ст.
Chafing dish. 10th–11th century

419. Тарелка с изображением птицы. X–XI вв.
Тарілка із зображенням птаха. X–XI ст.
Plate with a depiction of a bird. 10th–11th century

420. Крышка. X–XI вв.
Кришка. X–XI ст.
Lid. 10th–11th century

421

422

421. Чашка. XII–XIII вв.
Чашка. XII–XIII ст.
Cup. 12th–13th century

422. Кувшин. XIII в.
Глек. XIII ст.
Jug. 13th century

423. Чаша с изображением птицы. XIII в.
Чаша із зображенням птаха. XIII ст.
Bowl with a depiction of a bird. 13th century

424. Чаша с изображением птицы. XIII в.
Чаша із зображенням птаха. XIII ст.
Bowl with a depiction of a bird. 13th century

425. Чаша с изображением птицы. XIII в.
Чаша із зображенням птаха. XIII ст.
Bowl with a depiction of a bird. 13th century

426. Блюдо с изображением собаки. XII–XIII вв.
Блюдо із зображенням собаки. XII–XIII ст.
Dish with a depiction of a dog. 12th–13th century

427. Блюдо с изображением льва. XIII в.
Блюдо із зображенням лева. XIII ст.
Dish with a depiction of a lion. 13th century

428. Тарелка с изображением птицы. XII–XIII вв.
Тарілка із зображенням птаха. XII–XIII ст.
Plate with a depiction of a bird. 12th–13th century

429. Чаша с изображением шестиконечной звезды. XIII в.
Чаша із зображенням шестикутної зірки. XIII ст.
Bowl with a depiction of a six-pointed star. 13th century

430. Блюдо с изображением зайца. XII—XIII вв.
Блюдо із зображенням зайця. XII—XIII ст.
Dish with a depiction of a hare. 12th—13th century

431. Чаша с изображением святого воина. XIII в.
Чаша із зображенням святого воїна. XIII ст.
Bowl with a depiction of a military saint. 13th century

432. Блюдо с изображением святого воина. XIII в.
Блюдо із зображенням святого воїна. XIII ст.
Plate with a depiction of a military saint. 13th century

433. Блюдо с изображением воина. XIII в.
Блюдо із зображенням воїна. XIII ст.
Plate with a depiction of a warrior. 13th century

434. Блюдо с изображением воина. XIII в.
Блюдо із зображенням воїна. XIII ст.
Plate with a depiction of a warrior. 13th century

435. Блюдо с изображением воина. XIII в.
Блюдо із зображенням воїна. XIII ст.
Plate with a depiction of a warrior. 13th century

436. Блюдо с изображением льва и змеи. XIII в.
Блюдо із зображенням лева і змії. XIII ст.
Plate with a depiction of a lion and a serpent. 13th century

437. Блюдо с изображением льва и лани. XIII в.
Блюдо із зображенням лева і лані. XIII ст.
Plate with a depiction of a lion and a doe. 13th century

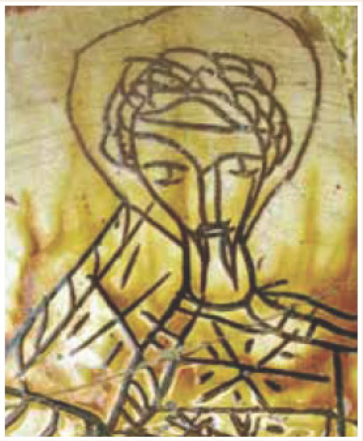

Глазурованная керамика с изображениями воинов. Детали
Глазурована кераміка із зображеннями воїнів. Деталі
Glazed ware with depictions of warriors. Details

Глазурованная керамика с изображениями животных. Детали
Глазурована кераміка із зображеннями звірів. Деталі
Glazed ware with depictions of animals. Details

438. Блюдо с изображением павлина. XIII в.
Блюдо із зображенням павина. XIII ст.
Plate with a depiction of a peacock. 13th century

439. Чаша с изображением павлина. XIII в.
Чаша із зображенням павина. XIII ст.
Bowl with a depiction of a peacock. 13th century

440. Чаша с изображением сирина. XIII в.
Чаша із зображенням сирина. XIII ст.
Bowl with a depiction of a siren. 13th century

441. Блюдо с изображением рыб. XIII в.
Блюдо із зображенням риб. XIII ст.
Plate with a depiction of fish. 13th century

442. Чаша с изображением "солнечного лика". XIII в.
Чаша із зображенням "сонячного обличчя". XIII ст.
Bowl with a depiction of a "solar face". 13th century

443. Чаша с изображением цветка. XIII в.
Чаша із зображенням квітки. XIII ст.
Bowl with a depiction of a flower. 13th century

444. Чаша с изображением плетенки. XIII в.
Чаша із зображенням плетінки. XIII ст.
Bowl with an interlace pattern. 13th century

445. Чашка с изображением плетенки. XIII в.
Чашка із зображенням плетінки. XIII ст.
Cup with an interlace pattern. 13th century

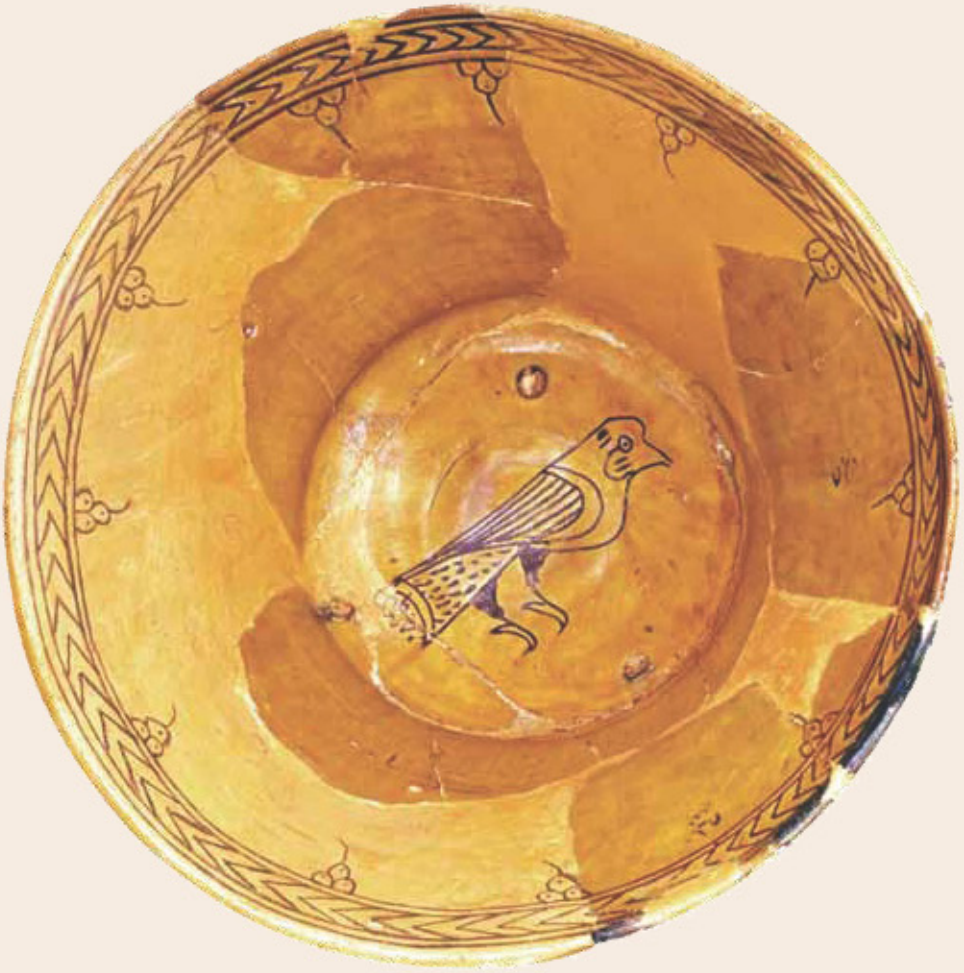

446. Чаша с изображением птицы. XIII в.
Чаша із зображенням птаха. XIII ст.
Bowl with a depiction of a bird. 13th century

447. Блюдо с изображением птицы. XIII в.
Блюдо із зображенням птаха. XIII ст.
Plate with a depiction of a bird. 13th century

448. Чаша с изображением дракона. XIII в.
Чаша із зображенням дракона. XIII ст.
Bowl with a depiction of a dragon. 13th century

449. Чаша с изображением “Соломоновой печати”. XIII в.
Чаша із зображенням “Соломонової печатки”. XIII ст.
Bowl with a “Seal of Solomon” pattern. 13th century

450. Чаша с росписью ангобом. XIII–XIV вв.
Чаша з розписом ангобом. XIII–XIV ст.
Slip-painted bowl. 13th–14th century

451

452

451–452. Тонкостенные чашки. XIV в.
Тонкостінні чашки. XIV ст.
Thin-walled cups. 14th century

453. Кувшин-квадрифолий. XII–XIII вв.
Глек-квадрифолій. XII–XIII ст.
Quatrefoil jug. 12th–13th century

454. Кувшин. XIII в.
Глек. XIII ст.
Jug. 13th century

455. Кувшин. XIII в.
Глек. XIII ст.
Jug. 13th century

456. Кувшин. XIII в.
Глек. XIII ст.
Jug. 13th century

457. Кувшин. XIII в.
Глек. XIII ст.
Jug. 13th century

458. Кувшин. XIII в.
Глек. XIII ст.
Jug. 13th century

459. Кувшин. XIII–XIV вв.
Глек. XIII–XIV ст.
Jug. 13th–14th century

460. Кувшин. XIII–XIV вв.
Глек. XIII–XIV ст.
Jug. 13th–14th century

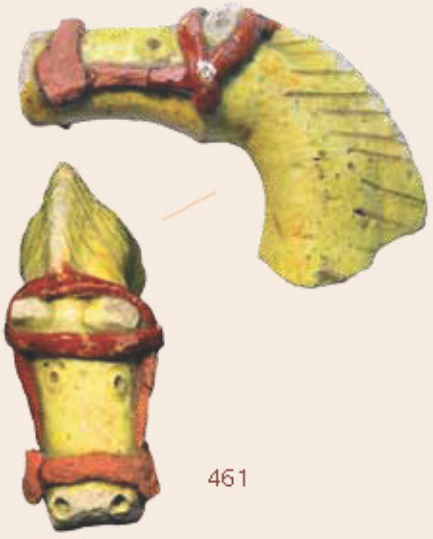

461

462

463

464

461. Фрагмент игрушки. XI в.
Фрагмент іграшки. XI ст.
Fragment of a toy. 11th century

462–464. Фрагменты водолеев. XIII–XIV вв.
Фрагменти водолїв. XIII–XIV ст.
Fragments of aquamaniles. 13th–14th century

465

466

467

468

465–468. Фрагменты донъев с изображениями животных и птицы. X–XIII вв.
Фрагменти ден із зображеннями тварин і птаха. X–XIII ст.
Fragments of bases with depictions of animals and a bird. 10th–13th century

471

469

470

472

473

474

469–474. Фрагменты донышек с изображениями лиц. XIII–XIV вв.
Фрагменти денець із зображеннями облич. XIII–XIV ст.
Fragments of bases with depictions of faces. 13th–14th century

475. Навершие крышки в виде человеческой фигурки. XIII–XIV вв.
Навершя кришки у вигляді чоловічої фігурки. XIII–XIV ст.
Lid knob in the form of a human figure. 13th–14th century

С

СТЕКЛО

СКЛО

GLASS

476. Лампадофор. Третья четверть V в.
Лампадофор. Третя чверть V ст.
Polycandelon. Third quarter of the 5th century

479

478

477

480

477. Бальзамарий. IV–VI вв.
Бальзамарій. IV–VI ст.
Balsamarium. 4th–6th century

478–479. Сосуды. V–VII вв.
Посуд. V–VII ст.
Vessels. 5th–7th century

480. Кувшинчик. X–XIII вв.
Глечик. X–XIII ст.
Small jug. 10th–13th century

482

481

481. Рюмка. VII в.
Чарка. VII ст.
Wineglass. 7th century

482. Бокал. XII–XIII вв.
Келих. XII–XIII ст.
Goblet. 12th–13th century

484

485

483

486

487

488

483–488. Ожерелья. X–XII вв.
Намиста. X–XII ст.
Necklaces. 10th–12th century

489–493. Браслеты. X–XIII вв.
Браслети. X–XIII ст.
Bracelets. 10th – 13th century

СТЕКЛОСКЛОGLASSСТЕКЛОСКЛОGLASSСТЕКЛОСКЛОGLASSС

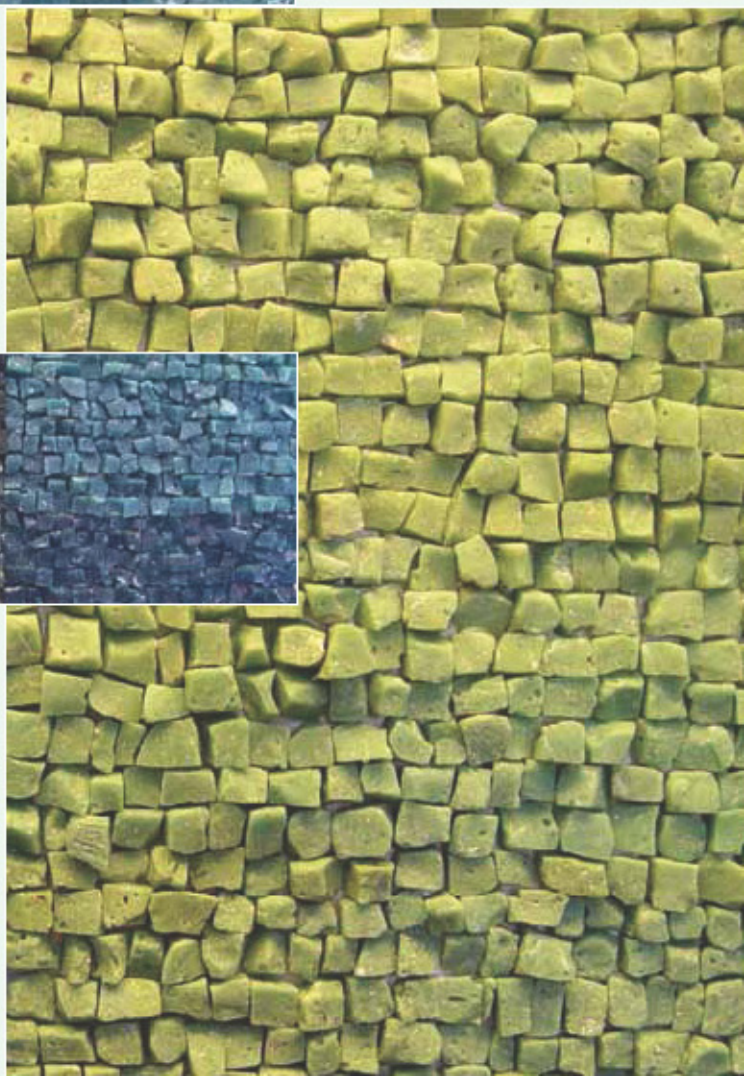

M

and

МОЗАИКИ И ФРЕСКИ

МОЗАЇКИ І ФРЕСКИ

MOSAICS AND FRESCOES

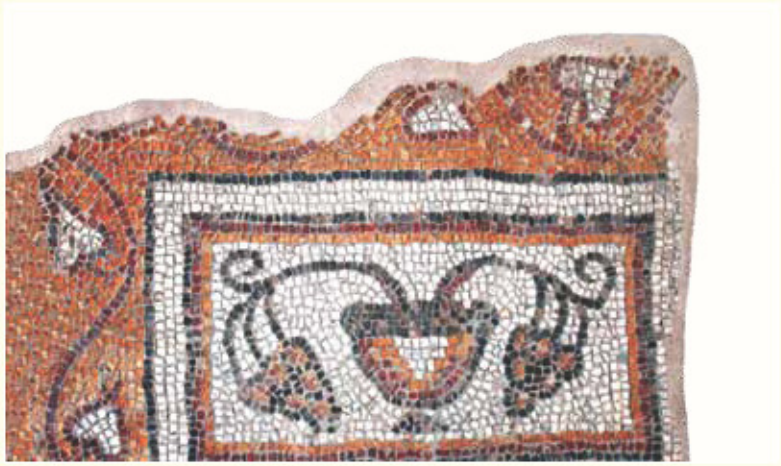

495. Фрагмент пола храма. Конец IV–V вв.
Фрагмент підлоги храму. Кінець IV–V ст.
Fragment of the floor of a church. Late 4th–5th century

496. Пол "Загородного крестообразного храма". VI в.
Підлога "Заміського хрестоподібного храму". VI ст.
Floor of the "Church Outside the City Walls". 6th century

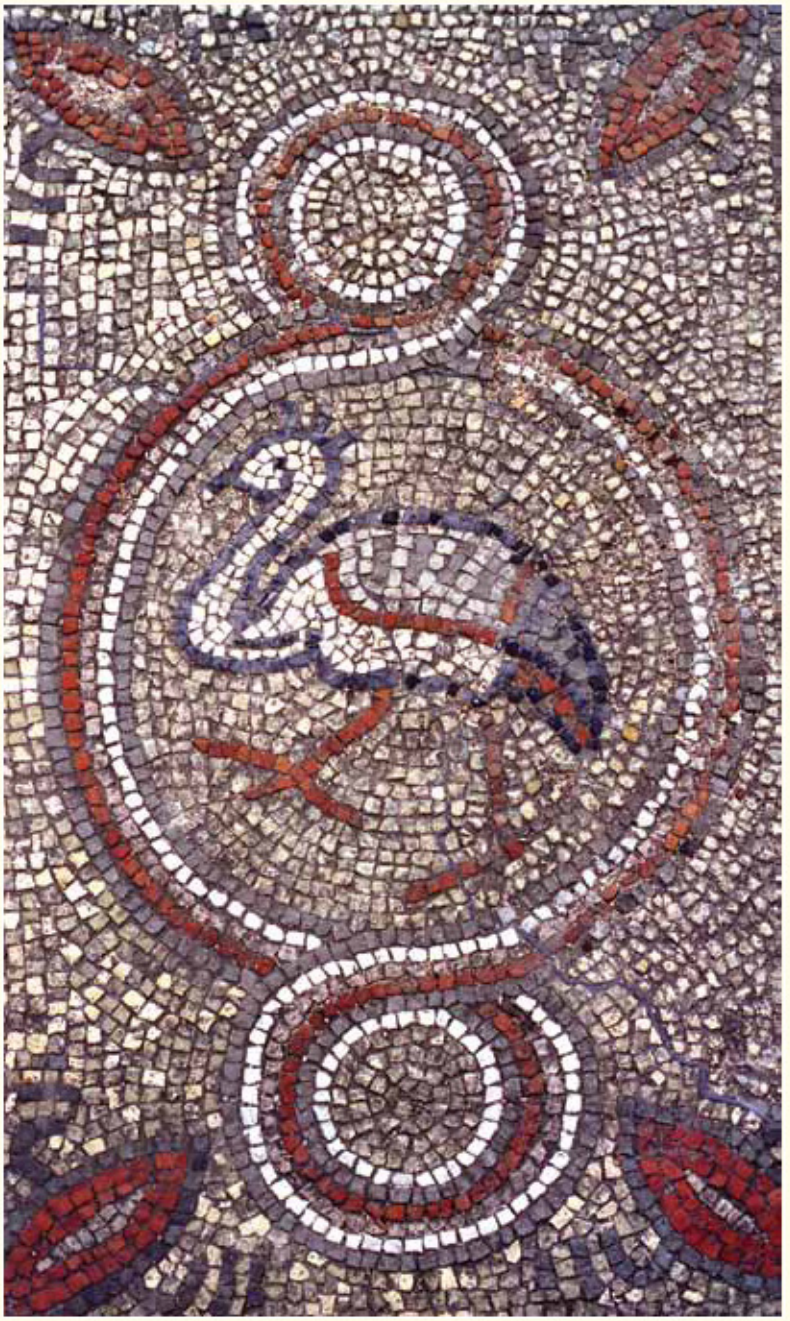

497 а. Фрагменты пола "Базилики в базилике". VI в.
Фрагменти підлоги "Базиліки в базиліці". VI ст.
Fragments of the floor of the "Basilica within a Basilica". 6th century

497 b. Фрагменты пола "Базилики в базилике". VI в.
Фрагменти підлоги "Базиліки в базиліці". VI ст.
Fragments of the floor of the "Basilica within a Basilica". 6th century

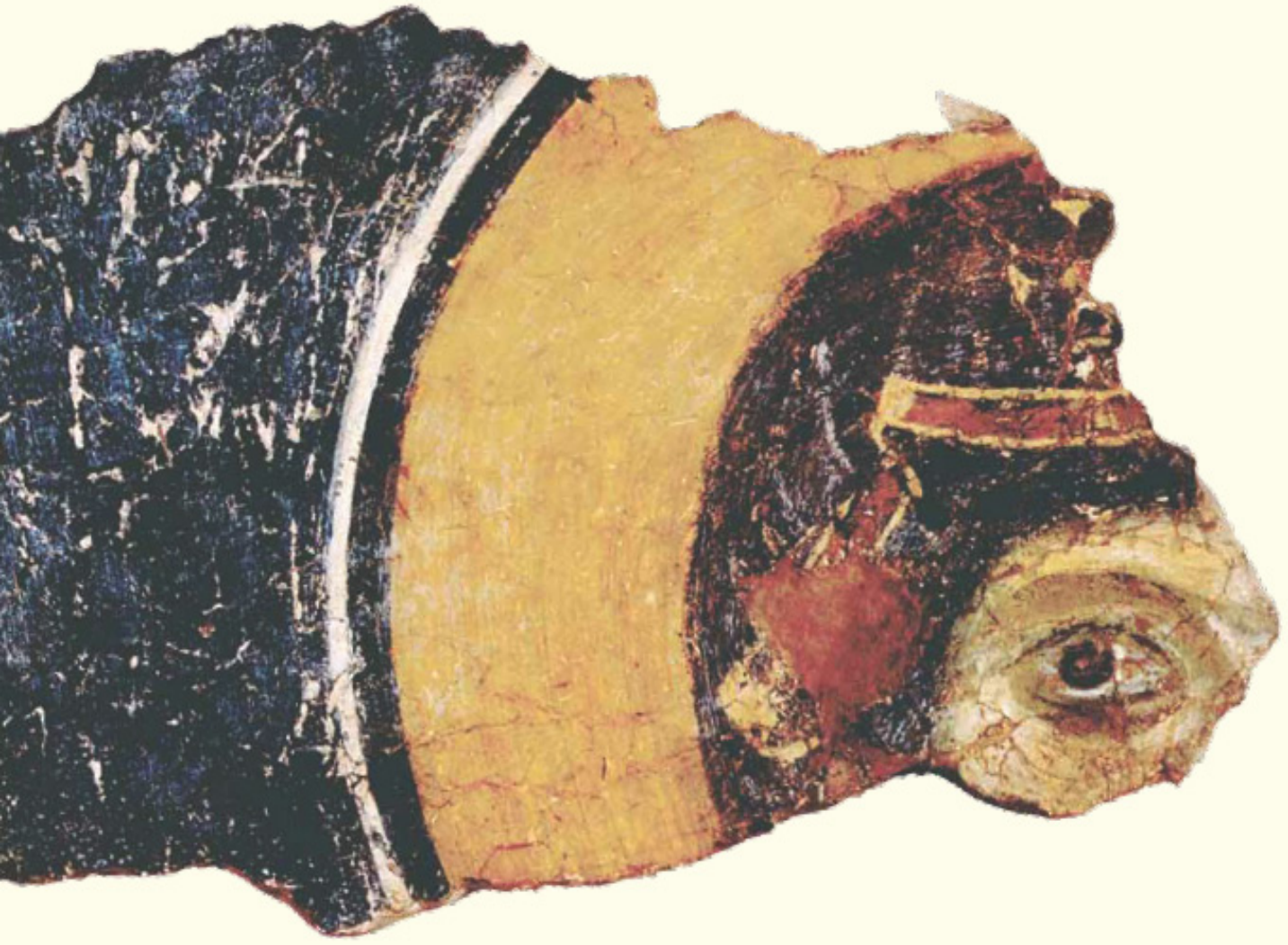

498. Богоматерь в мафории (фрагмент). IX–X вв.
Богоматір в мафорії (фрагмент). IX–X ст.
Mother of God wearing a maphorion (fragment). 9th–10th century

499. Святой в диадеме (фрагмент). Конец XIII–XIV вв.
Святий в діадемі (фрагмент). Кінець XIII–XIV ст.
Saint with a diadem (fragment). Late 13th–14th century

500. Богоматерь с Младенцем. Первая половина XIV в.
Богоматір з Немовлям. Перша половина XIV ст.
Virgin and Child. First half of the 14th century

КАТАЛОГ
КАТАЛОГ
CATALOG

1

Надпись императора Зинона

Херсон. 488 г.
Мрамор; резьба, шлифовка.
70×121×16 см
Херсонесское городище
НЗХТ. № 3340

Массивная плита прямоугольной формы с высеченной надписью времени императора Зинона. В начале и в конце текста – кресты. Лицевая и боковые стороны плиты шлифованные, тыльная – не обработана

Напис імператора Зинона

Херсон. 488 р.
Мармур; різьблення, шліфування. 70×121×16 см
Херсонеське городище
НЗХТ. № 3340

Масивна плита прямокутної форми з висіченим написом часів імператора Зинона. На початку і в кінці тексту – хрести. Лицьова і бокові сторони плити відшліфовані, тильна – не оброблена

The Zeno Inscription

Cherson. 488
Marble; carving, polishing.
70×121×16 cm
Chersonesos city-site
NPTC. No. 3340

Massive rectangular slab bearing an inscription dating to the reign of the emperor Zeno. Crosses are inscribed at the beginning and end of the text. The face and sides of the slab are smoothed, the rear surface is rough.

+ Αὐτοκράτωρ Κ(αῖ)σαρ Ζήνων εὐσε[β]ὴς νικ[ητὴς]
τροπ(αι)οῦχος μέγιστος ἀεισέβαστος
φιλοτιμησαμένη ἡ αὐτῶν εὐσέβ(ε)ια, ὡς ἐ[ν]
πάσαις ταῖς πόλεσιν, καὶ ἐν ταύτῃ τῇ αὐτοῦ
πόλ(ε)ι, ἐδωρήσατο χρημάτων δόσιν, τὰ συνα-
γόμενα ἐκ τοῦ πρακτ(ε)ίου φημὶ τοῦ ἐνταῦθα
βικαράτου τῶν καθ(ω)σιωμένων βαλλισ-
ταρίων δι' ὧν ἀνανεοῦντε[ς] τὰ τ(ε)ίχη πρὸς
σωτηρίαν τῆς αὐτῆς πόλεως καὶ εὐχαριστοῦντες ἀνεθήκαμεν τόδε τὸ τίτλον
εἰς μνημόσυνον ἀ<ε>ίδιον τῆς αὐτῶν
+ βασιλ(ε)ίας +
+ Ἀνενεώθη δὲ ὁ πύργος οὗτος πράττοντος τοῦ μεγαλοπρ(επεστάτου) κόμ(ητος)
+ Διογένου, ἔτους φιβ', ἐν ἰνδ(ικτιῶνι) ια' +

"Самодержец кесарь Зинон, благочестивый, победитель, трофееносный, величайший, христочтимый. Их благочестие, возревновав как во всех городах, так и в сем его городе, даровало выдачу денег, именно собираемые из мытницы здешнего викариата преданных баллистариев. На эти [суммы] возобновляя стены во спасение этого самого города и благодарствуя, поставили мы сию надпись в вечное воспоминание их царствования. Возобновлена же башня сия трудом светлейшего комита Диогена, лета 512, индикта 11-го".
(Реконструкция текста и перевод В.В. Латышева)

"Самодержець кесар Зинон, благочестивий, переможець, трофеєносний, превеликий, вічношанований. Їх благочестя, возревнувавши як у всіх містах, так і в цьому його місті, дарувало видачу грошей, саме зібрані з митниці тутешнього вікаріату відданих балістаріїв. На ці [суми] відновлюючи стіни на порятунок цього самого міста і дякуючи, поставили ми цей напис у вічний спогад їхнього царювання. Відновлено ж башту цю працею найсвітлішого коміту Діогена, року 512, індикту 11-го".
(Реконструкція тексту та переклад В.В. Латишева')

"The Emperor Caesar Zeno is pious, a victor, a trophy-bearer, the greatest, eternally honored. His Piousness, having taken pride, as he does in all the cities, in this city of his as well, gave a gift of the funds collected, I affirm, from the customs-duty of the local vicarate of the most devoted ballistarii, *having used which to renovate the city walls for the safety of the same city and being grateful, we set up this inscription for the everlasting memory of his rule. This tower was renovated by the action of his majesty the* comes *Diogenes in the year 512 of the 11th indiction".*
(Reconstruction of the text V.V. Latyshev, translation A. Rabinowitz'')

Литература/Література/Literature: Pallas 1801, 74, Taf. V; Cousinéry 1831, 268–270; Yurgevich 1886, 779–781; Bert'e-Delagard 1893/1, 45–88; Latyshev 1896, 7–15, no. 7, pl. I; Khrapunov 2004, 525–530; Sedikova, Yashaeva 2004, 34

' За основу українського перекладу грецьких написів було взято відповідні переклади російською
'' With the exception of entries 1 and 114, the English translations of the Greek inscriptions follow the corresponding Russian translations

2

Скульптура: Добрый Пастырь (фрагмент)
Восточное Средиземноморье.
IV–V вв.
Мрамор; резьба, сверление буравчиком, шлифовка.
Высота: 24,2 см
Из раскопок до 1888 г.
НЗХТ. № 3395

Верхняя часть статуи Христа в образе Доброго Пастыря с овцой на плечах. Углы рта намечены буравчиком, шерсть овцы обозначена схематично, голова и ноги утрачены. Поверхность шлифованная, тыльная сторона не обработана. (Сглажено лицо Пастыря)

Скульптура: Добрий Пастир (фрагмент)
Східне Середземномор'я.
IV–V ст.
Мармур; різьблення, свердління буравчиком, шліфування.
Висота: 24,2 см
З розкопок до 1888 р.
НЗХТ. № 3395

Верхня частина статуї Христа у вигляді Доброго Пастиря з вівцею на плечах. Кути рота намічені буравчиком, шерсть вівці позначена схематично, голову і ноги втрачено. Поверхня відшліфована, тильний бік не оброблений. (Згладжено обличчя Пастиря)

Sculpture: The Good Shepherd (fragment)
Eastern Mediterranean.
4th–5th century
Marble; carving, drilling, polishing.
Height: 24.2 cm
From excavations before1888
NPTC. No. 3395

Upper part of a statue of Christ as the Good Shepherd carrying a sheep on his shoulders. The corners of his mouth are drilled; the sheep's hair is rendered schematically, and its head and feet are lost. The surface is polished, the rear side is rough. (The face of the Shepherd is heavily worn)

Литература/Література/Literature: Tolstoy, Kondakov 1891, 23; Kolesnikova 1974, 58–59, fig. 3; *Katalog* 1976, 177, fig. 220, no. 579; *Cherson* 1991, 22, no. 6
Аналогии/Аналогії/Analogies: Wulff 1914, 148; *Katalog* 1977/1, vol. I, 48, no. 25; Effenberger, Severin 1992, 104, Nr. 29

3

Скульптура: Добрый Пастырь (фрагмент)
Восточное Средиземноморье.
IV–V вв.
Мрамор; резьба, шлифовка.
Высота: 21,4 см
Северный район,
"Базилика 1935 г.".
Раскопки Г.Д. Белова, 1935 г.
НЗХТ. № 1/35680

Верхняя часть статуи Христа в образе Доброго Пастыря с овцой на плечах (голова и ноги овцы утрачены). Поверхность шлифованная, тыльная сторона не обработана. (Сглажены рельефы статуи)

Скульптура: Добрий Пастир (фрагмент)
Східне Середземномор'я.
IV–V ст.
Мармур; різьблення, шліфування. Висота: 21,4 см
Північний район,
"Базиліка 1935 р.".
Розкопки Г.Д. Белова, 1935 р.
НЗХТ. № 1/35680

Верхня частина статуї Христа у вигляді Доброго Пастиря з вівцею на плечах (голову і ноги вівці втрачено). Поверхня відшліфована, тильний бік не оброблений. (Згладжено рельєфи статуї)

Sculpture: The Good Shepherd (fragment)
Eastern Mediterranean.
4th–5th century
Marble; carving, polishing.
Height: 21.4 cm
Northern area,
"1935 Basilica".
Excavations of G.D. Belov, 1935
NPTC. No. 1/35680

Upper part of a statue of Christ as the Good Shepherd carrying a sheep on his shoulders (the head and legs of the sheep are lost). The surface is polished, the rear side is rough. (The relief carving of the statue is heavily worn)

Литература/Література/Literature: Belov 1938, 99, fig. 59; Kolesnikova 1974, 58–59, fig. 4; Sedikova 2004, 63–64, fig. 7
Аналогии/Аналогії/Analogies: Wulff 1914, 148; *Katalog* 1977/1, vol. I, 48, no. 25; Effenberger, Severin 1992, 104, Nr. 29

4

Скульптура: Чудовище, пожирающее рыбу

Восточное Средиземноморье.
IV в.
Мрамор; резьба, шлифовка.
Высота: 24 см
Из раскопок до 1888 г.
НЗХТ. № 3415

Круглая скульптура фантастического зверя с крупной рыбой, зажатой в зубастой пасти, помещена на округлом постаменте в виде суживающейся кверху глыбы. В нижней части постамента в низком рельефе вырезаны маленькая рыба и створка раковины моллюска. Поверхность шлифованная. (Утрачена верхняя часть скульптуры)

Скульптура: Чудовисько, що пожирає рибу

Східне Середземномор'я.
IV ст.
Мармур; різьблення, шліфування. Висота: 24 см
З розкопок до 1888 р.
НЗХТ. № 3415

Скульптурне зображення голови фантастичного звіра із зажатою в зубатій пащі рибою розміщене на округлій підставці у вигляді бриля, що звужується догори. В нижній частині підставки в низькому рельєфі зображена ще одна риба і стулка черепашки молюска. Поверхня відшліфована. (Втрачено верхню частину скульптури)

Sculpture: A Monster Devouring a Fish

Eastern Mediterranean.
4th century
Marble; carving, polishing.
Height: 24 cm
From excavations before 1888
NPTC. No. 3415

High-relief sculpture of a fantastical animal holding a large fish in its toothy mouth, placed on a rounded, bulbous base that narrows toward the top. On the lower part of the base, in low relief, is carved a small fish and the valve of a shellfish. The surface is polished. (The upper part of the sculpture is lost)

Литература/Література/Literature: Kolesnikova 1974, 57–58, fig. 1; *Katalog* 1976, 176, fig. 219, no. 577; *Cherson* 1991, 21, no. 5

5

Крышка реликвария (фрагмент)

Восточное Средиземноморье.
VI в.
Мрамор; резьба, шлифовка.
7,5×28×18 см
Портовый район,
"Храм с аркосолиями".
Раскопки Л.Г. Колесниковой, 1963 г.
НЗХТ. № 539/36588

Крышка реликвария треугольная в сечении, углы декорированы акротериями, центральная часть – рельефным крестом с расширяющимися концами. Поверхность шлифованная

Кришка релікварія (фрагмент)

Східне Середземномор'я.
VI ст.
Мармур; різьблення, шліфування. 7,5×28×18 см
Портовий район,
"Храм з аркосоліями".
Розкопки Л.Г. Колесникової, 1963 р.
НЗХТ. № 539/36588

Кришка релікварія трикутна в перетині, кути декоровані акротеріями, центральна частина – рельєфним хрестом з розширеними кінцями. Поверхня відшліфована

Reliquary lid (fragment)

Eastern Mediterranean.
6th century
Marble; carving, polishing.
7.5×28×18 cm
Port area,
"Church with Arcosolia".
Excavations of L.G. Kolesnikova, 1963
NPTC. No. 539/36588

Reliquary lid with a triangular cross-section and corners decorated with acroteria. In the central area is a cross with flared arms in relief. The surface is polished

Литература/Література/Literature: Kolesnikova 1978, 165, fig. 8 a
Аналогии/Аналогії/Analogies: Carivet 1978, 153–162

6

Реликварий

Восточное Средиземноморье.
VI в.
Мрамор; резьба, шлифовка.
6×15,3×11 см (саркофаг); 6,5×17×11 см (крышка)
Юго-восточный район, храм 6, апсида.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 г.
ГЭ. № х 15

Реликварий в виде миниатюрного саркофага. Крышка реликвария треугольная в сечении, с углублением в центре, углы декорированы акротериями. Поверхность шлифованная

Релікварій

Східне Середземномор'я.
VI ст.
Мармур; різьблення, шліфування.
6×15,3×11 см (саркофаг); 6,5×17×11 см (кришка)
Південно-східний район, храм 6, апсида.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 р.
ДЕ. № х 15

Релікварій у вигляді мініатюрного саркофага. Кришка релікварія трикутна в перетині, із заглибиною в центрі, кути декоровані акротеріями. Поверхня відшліфована

Reliquary

Eastern Mediterranean.
6th century
Marble; carving, polishing
6×15.3×11 cm (container); 6.5×17×11 cm (lid)
South-eastern area, church 6, apse.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1891
SH. No. x 15

Reliquary in the form of a miniature sarcophagus. The lid, triangular in section, has a central recess and corners decorated with acroteria. The surface is polished

Литература/Література/Literature: *OAK 1891*, 9, fig. 7 а, в; Aynalov 1905, 128, fig. 91; *Album* 1906, 134, no. 766 а, 766 б; *Age of Spirituality* 1979, 632; *Sinay* 2000, 65, no. B-29; Zalesskaya 2005/1, 72–87, no. 139; 2006/3, 60–61, no. 29; Piatnitsky 2006, 79, fig. 5
Аналогии/Аналогії/Analogies: Canivet 1978, 153–162; Ovcharov, Vaklinova 1978, 57–60, fig. 129–131; *Ausstellung* 1984, 567–568, Nr. 169; Elbern 1984, 81–92; *Auction* 1989, no. 413; *Mirror* 1999, 34, no. 41; Minčhev 2003, no. 1, 11 a–b, 12 a–b, 13 a–c, 14, 15 a–b, 16 a–d

7

Плита: Хождение по водам (фрагмент)

Херсон.
Конец IV–V вв.
Мрамор; резьба, гравировка, шлифовка.
31,5×34,5×3 см
Юго-восточный некрополь, склеп 784.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1896 г.
ГЭ. № х 237

Фрагмент двусторонней плиты с изображением на лицевой стороне евангельской сцены "Хождение по водам": Иисус Христос протягивает руку тонущему апостолу Петру. Вокруг головы Спасителя нимб. Одежды Христа и апостола, парус ладьи переданы гравированными линиями. Вверху – часть гравированной греческой надписи:

Плита: Ходіння по водах (фрагмент)

Херсон.
Кінець IV–V ст.
Мармур; різьблення, гравіювання, шліфування.
31,5×34,5×3 см
Південно-східний некрополь, склеп 784.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1896 р.
ДЕ. № х 237

Фрагмент двосторонньої плити із зображенням євангельської сцени "Ходіння по водах": Ісус Христос подає руку потопаючому апостолу Петру. Навкруги голови Спасителя німб. Одяг Христа і апостола, вітрило човна передані гравіюваними лініями. Вгорі – частина грецького напису:

Slab: Christ and Peter Walking on Water (fragment)

Cherson.
Late 4th–5th century
Marble; carving, engraving, polishing.
31.5×34.5×3 cm
South-eastern necropolis, crypt 784.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1896
SH. No. x 237

Fragment of a two-sided slab with a depiction, on the front side, of the gospel scene of Jesus Christ and Peter walking on water: Christ extends his hand to the Apostle Peter, who sinks beneath the water. Around Christ's head is a nimbus. The clothes of Christ and the Apostle and the sail of the boat are rendered with engraved lines. Along the top of the plaque, part of a Greek inscription is preserved:

+ Ὁ κ(ύριο)ς Ἰ(ησοῦ)ς + διδοὺς χε[ῖρα Πέτρῳ καταποντιζομένῳ]

"Господь Иисус, подающий руку Петру".
(Реконструкция текста и перевод А.Ю. Виноградова).
На оборотной стороне – рельефная рамка, образованная тремя вписанными друг в друга прямоугольниками, и остатки рельефного креста. Поверхность шлифованная

"Господь Ісус подає руку Петру".
(Реконструкція тексту та переклад А.Ю. Виноградова).
На зворотному боці – рельефна рамка, утворена трьома вписаними один в одний прямокутниками, і залишки рельефного хреста. Поверхня відшліфована

"Lord Jesus giving his hand to Peter".
(Reconstruction of the text and translation A.Yu. Vinogradov).
On the opposite side is a bough in relief, framed within three concentric rectangles, and the remains of a cross in relief. The surface is polished

Литература/Література/Literature: *OAK 1896*, 77, fig. 327; Latyshev 1899/1, 26–27, no. 40; 1899/2, 337–339, no. 1; 1901, 15–22, fig. 2; *Album* 1906, 130, no. 752; Izmailova 1970, pl. LXXX; *Katalog* 1977/1, vol. I, 51, no. 31; Vinogradov 2005, 91–92; 2010, 111–114
Аналогии/Аналогії/Analogies: Coche de la Ferté 1958, 9, 85, nº 2

8

Рельефная плитка
(фрагмент)
Восточное Средиземноморье.
V в.
Мрамор, красная мастика; техника выемчатого фона, шлифовка. 13,5×17×1,5 см
Центральный район, "Храм с ковчегом".
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1897 г.
НЗХТ. № 4208

Фрагмент плитки с рельефным изображением креста с расширяющимися концами в круге, по сторонам нижней ветви – греческие буквы:
Α (слева); Ω (справа).
Рельеф выполнен в технике выемчатого фона, имеет шлифованную поверхность; углубленный фон – шероховатый. Композиция заключена в прямоугольную рамку. (Утрачены буква Ω и часть круга)

Рельєфна плитка
(фрагмент)
Східне Середземномор'я
V ст.
Мармур, червона мастика; техніка виїмчастого фона, шліфування. 13,5×17×1,5 см
Центральний район, "Храм з ковчегом".
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1897 р.
НЗХТ. № 4208

Фрагмент плитки з рельєфним зображенням хреста з розширеними кінцями в колі, з обох боків від нижньої гілки – грецькі літери:
Α (ліворуч); Ω (праворуч).
Рельєфне зображення, виконане в техніці виїмчастого фона, має відшліфовану поверхню, заглиблений фон – шорсткуватий. Композиція поміщена в прямокутну рамку. (Втрачено літеру Ω і частину кола)

Relief panel
(fragment)
Eastern Mediterranean.
5th century
Marble, red mastic; champlevé relief, polishing.
13.5×17×1.5 cm
Central area, "Reliquary Church".
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1897
NPTC. No. 4208

Fragment of a panel decorated with a relief image of a cross with flared arms within a circle; to either side of the cross are the Greek letters:
Α (on the left); Ω (on the right).
The relief, executed in the champlevé technique, has a polished surface; the recessed background is roughly worked. The composition is set within a rectangular frame. (The letter Ω and part of the circle are lost)

Литература/Література/Literature: Yashaeva 2001, 184
Аналогии/Аналогії/Analogies: Stillwell 1941, 124–130, pl. 20–29; Weitzmann 1941, 135–136

9

Рельефная плитка
(фрагмент)
Восточное Средиземноморье.
V в.
Мрамор; техника выемчатого фона, шлифовка.
13,5×19,5×1,5 см
Центральный район, "Храм с ковчегом".
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1897 г.
НЗХТ. № 4231

Фрагмент плитки с рельефным изображением двух рыб вправо внутри круга, декорированного с внешней стороны растительным орнаментом.
Рельеф выполнен в технике выемчатого фона, имеет шлифованную поверхность; углубленный фон – шероховатый. Композиция заключена в прямоугольную рамку

Рельєфна плитка
(фрагмент)
Східне Середземномор'я
V ст.
Мармур; техніка виїмчастого фона, шліфування.
13,5×19,5×1,5 см
Центральний район, "Храм з ковчегом".
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1897 р.
НЗХТ. № 4231

Фрагмент плитки з рельєфним зображенням двох риб вправо посередині кола, декорованого із зовнішнього боку рослинним орнаментом. Рельєф, виконаний в техніці виїмчастого фона, має відшліфовану поверхню, заглиблений фон – шорсткуватий. Композиція поміщена в прямокутну рамку

Relief panel
(fragment)
Eastern Mediterranean.
5th century
Marble; champlevé relief, polishing.
13.5×19.5×1.5 cm
Central area, "Reliquary Church".
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1897
NPTC. No. 4231

Fragment of a panel with a relief image of two fish facing right, inscribed within a circle. The outer edge of the circle bears decorative scrollwork. The relief, executed in the champlevé technique, has a polished surface; the recessed background is roughly worked. The composition is set within a rectangular frame

Литература/Література/Literature: *OAK 1897*, 109, fig. 217; *Albom* 1906, 100, no. 508; *Cherson* 1991, 24, no. 8
Аналогии/Аналогії/Analogies: Stillwell 1941, 124–130, pl. 20–29; Weitzmann 1941, 135–136; *Byzantine Hours* 2002, 153, no. 167

10

Рельефная плитка
(фрагмент)

Восточное Средиземноморье.
V в.
Мрамор, красная мастика;
техника выемчатого фона,
шлифовка. 19×43,5×2,9 см
Центральный район,
"Храм с ковчегом".
Раскопки К.К. Косцюшко-
Вальжинича, 1897 г.
НЗХТ. № 4206

Фрагмент плитки с рельефным изображением сада с фруктовыми деревьями: граната (слева) и сливы (справа) с двумя отпиленными нижними ветвями. Рельеф выполнен в технике выемчатого фона, имеет шлифованную поверхность; углубленный фон – шероховатый, со следами красной мастики. Композиция заключена в прямоугольную рамку

Рельєфна плитка
(фрагмент)

Східне Середземномор'я.
V ст.
Мармур, червона мастика;
техніка виїмчастого фона,
шліфування. 19×43,5×2,9 см
Центральний район,
"Храм з ковчегом".
Розкопки К.К. Косцюшко-
Вальжинича, 1897 р.
НЗХТ. № 4206

Фрагмент плитки з рельєфним зображенням саду з фруктовими деревами: гранатом (ліворуч) і сливою (праворуч) з двома відпиляними нижніми гілками. Рельєф, виконаний в техніці виїмчастого фона, має відшліфовану поверхню; заглиблений фон – шорсткуватий, зі слідами червоної мастики. Композиція поміщена в прямокутну рамку

Relief panel
(fragment)

Eastern Mediterranean.
5th century
Marble, red mastic;
champlevé relief, polishing.
19×43.5×2.9 cm
Central area,
"Reliquary Church".
Excavations of K.K. Kostsyushko-
Valyuzhinich, 1897
NPTC. No. 4206

Fragment of a panel with a relief image of a garden with fruit trees: a pomegranate tree (on the left) and a plum tree (on the right), both with their two lowest branches pruned. The relief, executed in the champlevé technique, has a polished surface; the recessed background is roughly worked, with traces of red mastic. The composition is set within a rectangular frame

Литература/Література/Literature: *OAK 1897*, 109, fig. 218; *Albom* 1906, 100, no. 507; *Cherson* 1991, 23, no. 7; Yashayeva 2010, 309, Nr. 397
Аналогии/Аналогії/Analogies: Stillwell 1941, 124–130, pl. 20–29; Weitzmann 1941, 135–136

11

Капитель

Византия (Проконнес).
Вторая половина V в.
Мрамор; резьба,
сверление, шлифовка.
Высота: 31,5 см,
диаметр: 28 см (основание)
Северный район,
"Базилика в базилике".
Раскопки К.К. Косцюшко-
Вальжинича, 1889 г.
НЗХТ. № 3442

Капитель двузонная с протомами баранов по углам. В верхней части на двух противоположных сторонах – фигура сидящего орла анфас со сложенными крыльями, на двух других – рог изобилия. Нижняя часть покрыта восемью листьями тонкого зубчатого аканфа. Основание капители окаймляет ряд косо поставленных листиков аканфа. (Утрачены края абака и головы орлов)

Капітель

Візантія (Проконес).
Друга половина V ст.
Мармур; різьблення,
свердлення, шліфування.
Висота: 31,5 см,
діаметр: 28 см (основа)
Північний район,
"Базиліка в базиліці".
Розкопки К.К. Косцюшко-
Вальжинича, 1889 р.
НЗХТ. № 3442

Капітель двозонна з протомами баранів у кутах. У верхній частині на двох протилежних боках – фігура сидячого орла анфас зі складеними крилами, на двох інших – ріг достатку. Нижня частина покрита вісьмома листами тонкого зубчастого аканта. Основу капітелі обрамовує ряд косо поставлених листів аканта. (Втрачено краї абаки і голови орлів)

Capital

Byzantium (Proconnesus).
Second half of the 5th century
Marble; carving,
drilling, polishing.
Height: 31.5 cm;
diameter: 28 cm (base)
Northern area,
"Basilica within a Basilica".
Excavations of K.K. Kostsyushko-
Valyuzhinich, 1889
NPTC. No. 3442

Two-zone capital with ram protomes at the corners. In the upper zone, on two opposite sides, are figures of eagles seated frontally with folded wings; on the other two sides are cornucopiae. The lower zone is decorated with eight thin toothed acanthus leaves. The lower part of the capital is encircled by a row of diagonal acanthus leaves. (Part of the abacus and the heads of the eagles are lost)

Литература/Література/Literature: *OAK 1889*, 15, fig. 7; *Albom* 1906, 101, no. 510; Yakobson 1959/1, 134, fig. 46, *1*; *Cherson* 1991, 18, no. 2; Biernacki 2009, 281, tab. 72, nr. 554/973
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kautzsch 1936, 152–165, Taf. 30, Nr. 477, 478, 490, 499; Demangel, Mamboury 1939, fig. 144; Barnéa 1977, 132–133, fig. 43. 1; Barsanti 1989, 150–156, fig. 76, 77; *Byzance* 1992, 39, n° 7

12

Капитель

Византия (Проконнес).
V–VI вв.
Мрамор; резьба,
сверление, шлифовка.
Высота: 45 см,
диаметр: 38 см (основание)
Северный район,
"Базилика 1935 г.".
Раскопки Г.Д. Белова, 1935 г.
НЗХТ. № 203/36983

Капитель композитная с двумя ярусами листьев тонкого зубчатого аканфа с загнутыми вниз концами (по восемь листьев в каждом ярусе). В углах верхней части – волюты, между которыми ажурные пальметты; абак имеет вогнутые стороны, декорированные листиками и рельефными выступами по центру. Основание капители окаймляет ряд косо поставленных листиков аканфа

Капітель

Візантія (Проконес).
V–VI ст.
Мармур; різьблення,
свердлення, шліфування.
Висота: 45 см,
діаметр: 38 см (основа)
Північний район,
"Базиліка 1935 р.".
Розкопки Г.Д. Белова, 1935 р.
НЗХТ. № 203/36983

Капітель композитна з двома ярусами листів тонкого зубчастого аканта із зігнутими донизу кінцями (по вісім листів у кожному ярусі). В кутах верхньої частини – волюти, між якими ажурні пальмети; абак має увігнуті боки, декоровані листами і рельєфними виступами в центрі. Основу капітелі обрамовує ряд косо поставлених листів аканта

Capital

Byzantium (Proconnesus).
5th–6th century
Marble; carving,
drilling, polishing.
Height: 45 cm;
diameter: 38 cm (base)
Northern area,
"1935 Basilica".
Excavations of G.D. Belov, 1935
NPTC. No. 203/36983

Composite capital with two rows of thin toothed acanthus leaves with downturned ends (each row consists of eight leaves). At the corners of the upper part are volutes, between which are openwork palmettes. The abacus has concave sides, the centre of each of which is decorated with leaves and relief ledges. The lower part of the capital is encircled by a row of diagonal acanthus leaves

Литература/Література/Literature: Belov 1938, 81, fig. 48; Yakobson 1959/1, fig. 45, *1*; 1964, pl. XVII a; 1973, 22; Dombrovskiy 1963, 78, fig. 1; Biernacki 2009, 281–282, tab. 62, nr. *555/973*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kautzsch 1936, 126–130, Taf. 25, Nr. 404, 408, 413; Deichmann, Kramer, Peschlow 1981, 32, 69–70, 83, 87, Taf. 2, *14, 15*; 15, *272*; 20, *329, 330*; 22, *348, 349*; Barsanti 1989, 144–147, fig. 68, 70, 71; Sodini 1989, 175; Zollt 1994, 206, 208, Taf. 45, Nr. 599, 617; Khrushkova 2002, 360, 363–364, pl. LXXIV, *3*; Khroushkova 2006, 137, pl. 105 a

13

Капитель

Византия (Проконнес).
Конец V – первая половина VI вв.
Мрамор; резьба, шлифовка.
Высота: 30 см,
диаметр: 23 см (основание)
Северный район,
"Базилика в базилике".
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 г.
НЗХТ. № 15732

Капитель коринфская "V-образная" с сильно редуцированными волютами по углам и двумя рядами больших трехдольных листьев типа "аканф-маска". В нижнем ярусе капители расположено пять отогнутых и утолщенных в верхней части листьев; в верхнем ярусе по углам – четыре листа, между ними "V-образный" мотив. Абак с вогнутыми сторонами покрыт "чешуйками", выступ в его средней части украшен рельефным листом, обращенным вниз. Основание капители окаймляет пояс перлов

Капітель

Візантія (Проконес).
Кінець V – перша половина VI ст.
Мармур; різьблення, шліфування. Висота: 30 см,
діаметр: 23 см (основа)
Північний район,
"Базиліка в базиліці".
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 р.
НЗХТ. № 15732

Капітель коринфська "V-подібна" з сильно редукованими волютами по кутах і двома рядами великих трьохчасткових листів типу "акант-маска". В нижньому ярусі капітелі розташовані п'ять відігнутих і потовщених у верхній частині листів; у верхньому ярусі в кутах – чотири листи, між ними "V-подібний" мотив. Абак з увігнутими боками покритий "лусками", виступ в його середній частині прикрашений рельєфним листом, зверненим вниз. Основу капітелі облямовує пояс перлин

Capital

Byzantium (Proconnesus).
Late 5th – first half of the 6th century
Marble; carving, polishing.
Height: 30 cm;
diameter: 23 cm (base)
Northern area,
"Basilica within a Basilica".
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1889
NPTC. No. 15732

Corinthian "V-shaped" capital with strongly reduced volutes at the corners and two rows of large three-lobed leaves of the "acanthus-mask" type. In the lower row of the capital are five outturned leaves with thickened upper parts; in the upper row, at the corners, are four leaves, between which are "V-shaped" motifs. The abacus has concave sides covered with a scale pattern; the ledge in the centre of each side is decorated with a downturned leaf in relief. The lower part of the capital is encircled by a bead moulding

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kautzsch 1936, 54, Taf. 13, Nr. 170; Harrison 1986, 129, pl. 136; Barsanti 1989, 129–130, fig. 40; Sodini 1989, 172; Khrushkova 2002, 365, pl. LXXIV, 4; Khroushkova 2006, 138, pl. 106 a

14

Импост

Византия (Проконнес).
Вторая половина V – первая половина VI вв.
Мрамор; резьба, шлифовка.
Высота: 31 см,
диаметр: 41 см (основание)
Северный район, "Базилика 1935 г.", северный неф.
Раскопки Г.Д. Белова, 1935 г.
НЗХТ. № 22/35673

Импост в форме усеченной пирамиды, торцовые грани украшены рельефными изображениями: процветшим крестом и рядом "ложков", обрамленными листьями аканфа

Імпост

Візантія (Проконес).
Друга половина V – перша половина VI ст.
Мармур; різьблення, шліфування. Висота: 31 см,
діаметр: 41 см (основа)
Північний район, "Базиліка 1935 р.", північна нава.
Розкопки Г.Д. Белова, 1935 р.
НЗХТ. № 22/35673

Імпост у вигляді усіченої піраміди, торцеві сторони прикрашені рельєфними зображеннями: хрестом, що проквітнув, і рядом "ложків", обрамлених листами аканта

Impost

Byzantium (Proconnesus).
Second half of the 5th – first half of the 6th century
Marble; carving, polishing.
Height: 31 cm;
diameter: 41 cm (base)
Northern area,
"1935 Basilica", northern nave.
Excavations of G.D. Belov, 1935
NPTC. No. 22/35673

Impost in the form of an inverted truncated pyramid. Its faces are decorated with relief images: a flowering cross and a row of flutes, framed by acanthus leaves

Литература/Література/Literature: Belov 1938, 82, fig. 51, 52; Yakobson 1959/1, 140, fig. 49, *4*; 1964, pl. XVII 6; 1973, 22; Biernacki 2009, 279–280, tab. 102, nr. 549/973
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kautzsch 1936, Taf. 36, Nr. 568; Demangel, Mamboury 1939, 107–108, fig. 125, 126; Barsanti 1989, 163–165

15

Капитель-импост

Восточное Средиземноморье.
Вторая половина V – первая половина VI вв.
Мрамор; резьба, шлифовка.
Высота: 20 см,
диаметр: 33 см (основание)
Херсонесское городище
НЗХТ. № 9/36983

Капитель-импост ионическая, нижняя часть уплощенная, квадратная в плане; на ее двух противоположных сторонах – волюты, между которыми помещены овы, обрамленные листьями; на двух других сторонах – стилизованные листья с перевязью посредине. Импост имеет форму усеченной пирамиды с рельефными изображениями крестов на узких сторонах. Ветви креста лицевой стороны декорированы глубокими желобками, средокрестие – маленьким круглым рельефным медальоном, по сторонам креста – листья аканфа (Следы горения)

Капітель-імпост

Східне Середземномор'я.
Друга половина V – перша половина VI ст.
Мармур; різьблення, шліфування. Висота: 20 см,
діаметр: 33 см (основа)
Херсонеське городище
НЗХТ. № 9/36983

Капітель-імпост іонійська, нижня частина сплощена, квадратна в плані капітелі; на двох її протилежних боках – волюти, між якими поміщені ови, обрамлені листами; на двох інших боках – стилізовані тризубці з перев'язом посередині. Імпост має форму усіченої піраміди з рельєфними зображеннями хрестів на вузьких боках. Гілки хреста лицьового боку декоровані глибокими жолобками, середохрестя – маленьким круглим рельєфним медальйоном, з боків від хреста – листи аканта. (Сліди горіння)

Impost capital

Eastern Mediterranean.
Second half of the 5th – first half of the 6th century
Marble; carving, polishing.
Height: 20 cm;
diameter: 33 cm (base)
Chersonesos city-site
NPTC. No. 9/36983

Ionic impost capital with a square, flattened lower section. On its two opposing sides are volutes, between which is an egg framed by leaves; on the other two sides are stylized trefoils with a sash at the centre. The impost takes the form of a truncated pyramid with relief images of crosses on its narrow sides. The arms of the cross on the front of the impost are decorated with deep grooves on their central axes. At the intersection of the arms of this cross is a small round relief medallion; to either side of the cross are acanthus leaves. (There are signs of burning)

Литература/Література/Literature: Biernacki 2009, 280–281, tab. 83, nr. 553/973
Аналогии/Аналогії/Analogies: Wulff 1914, 272, 275, Abb. 258; Izmaylova 1927, 123; Verni 1989, 58, 64, 201–203, pl. 92, 93; Zollt 1998, 59–65, Taf. 16, *1*, *3*; Khrushkova 2002, 369

16

Капитель

Византия (Проконнес).
Середина V – первая половина VI вв.
Мрамор; резьба, шлифовка.
Высота: 22 см,
диаметр: 25 см (основание)
Западный некрополь, склеп 4.
Раскопки В.М. Зубаря, 1975 г.
НЗХТ. № 25/36898

Капитель коринфская с сильно редуцированными волютами по углам и большими трехдольными листьями типа "акант-маска". Профилированный абак имеет вогнутые стороны, декорированные выступами в средней части, один из которых украшен крестом. Основание капители окаймляет пояс перлов

Капітель

Візантія (Проконес).
Середина V – перша половина VI ст.
Мармур; різьблення, шліфування. Висота: 22 см,
діаметр: 25 см (основа)
Західний некрополь, склеп 4.
Розкопки В.М. Зубара, 1975 р.
НЗХТ. № 25/36898

Капітель коринфська з сильно редукованими волютами в кутах і великими трьохчастковими листами типу "акант-маска". Профільований абак має увігнуті боки, декоровані виступами в середній частині, один з яких прикрашений хрестом. Основу капітелі облямовує пояс перлин

Capital

Byzantium (Proconnesus).
Mid-5th – first half of the 6th century
Marble; carving, polishing.
Height: 22 cm;
diameter: 25 cm (base)
Western necropolis, crypt 4.
Excavations of V.M. Zubar, 1975
NPTC. No. 25/36898

Corinthian capital with strongly reduced volutes at the corners and large three-lobed leaves of the "acanthus-mask" type. The profiled abacus has concave sides decorated with central ledges, one of which bears a cross. The lower part of the capital is encircled by a bead moulding

Литература/Література/Literature: Biernacki 2009, 284, tab. 69, nr. 565/973; Yashayeva 2010, 310, Nr. 399
Аналогии/Аналогії/Analogies: Goetz 1901, 39, 87; Wulff 1909, Nr. 166; Millingen 1912, pl. LXXIV, LXXXVIII; Ebersolt, Thiers 1913, 151; Avruscio 1988, 63, pl. III

17

Капитель

Византия (Проконнес).
Первая половина VI в.
Мрамор; резьба, сверление, шлифовка.
Высота: 28 см,
диаметр: 26,7 см (основание)
Херсонесское городище
НЗХТ. № 205/36983

Капитель с двумя ярусами из восьми листьев аканфа, каждый лист окаймлен профилированной рамкой. Верхнюю часть корпуса опоясывает кольцо, над которым были четыре трилистника (два сбиты). Абак с вогнутыми сторонами, декорированными "чешуйками" и рельефными выступами по центру. Основание капители окаймляет ряд косо поставленных листиков аканфа

Капітель

Візантія (Проконес).
Перша половина VI ст.
Мармур; різьблення, свердлення, шліфування.
Висота: 28 см,
діаметр: 26,7 см (основа)
Херсонеське городище
НЗХТ. № 205/36983

Капітель з двома ярусами з восьми листів аканта, кожний лист облямований профільованою рамкою. Верхня частина корпуса опоясана кільцем, над яким було чотири тризубці (два відбито). Абак з увігнутими боками, декорованими "лусками" і рельєфними виступами в центрі. Основу капітелі облямовує ряд косо поставлених листів аканта

Capital

Byzantium (Proconnesus).
First half of the 6th century
Marble; carving, drilling, polishing.
Height: 28 cm;
diameter: 26.7 cm (base)
Chersonesos city-site
NPTC. No. 205/36983

Capital with two rows of eight acanthus leaves. Each leaf is encircled by a profiled frame. The top of the drum of the capital is encircled by a ring, on which were four trefoils (two are broken off). The abacus has concave sides and is decorated with small scales and central relief projections. The lower part of the capital is encircled by a row of diagonal acanthus leaves

Литература/Література/Literature: Yakobson 1929, 24–27; 1959/1, 136, fig. 47, *1*; 1964, pl. XVII в; 1973, 22; 1983, 17, fig. 5 б; *Cherson* 1991, 17, no. 1; Biernacki 2009, 282, tab. 65, nr. 556/973
Аналогии/Аналогії/Analogies: Ebersolt, Thiers 1913, 82, fig. 32; Kautzsch 1936, 138–139, Taf. 27, Nr. 443, 449; Barsanti 1989, 148, fig. 72, 73

18

Капитель-импост

Византия (Проконнес).
VI в.
Мрамор; резьба, шлифовка.
Высота: 21 см,
диаметр: 20 см (основание)
Западный район,
"Пятиапсидный храм".
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1906 г.
НЗХТ. № 4158

Капитель-импост в форме усеченной пирамиды; грани, оконтуренные профилированными рамками, декорированы рельефными изображениями крестов. Поверхность шлифованная

Капітель-імпост

Візантія (Проконес).
VI ст.
Мармур; різьблення, шліфування. Висота: 21 см,
діаметр: 20 см (основа)
Західний район,
"П'ятиапсідний храм".
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1906 р.
НЗХТ. № 4158

Капітель-імпост у вигляді усіченої піраміди; грані окреслені профільованими рамками, декоровані рельєфними зображеннями хрестів. Поверхня шліфована

Impost capital

Byzantium (Proconnesus).
6th century
Marble; carving, polishing.
Height: 21 cm;
diameter: 20 cm (base)
Western area,
"Five-Apsed Church".
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1906
NPTC. No. 4158

Impost capital in the form of a truncated pyramid; the sides, outlined with profiled frames, are decorated with relief images of crosses. The surface is polished

Литература/Література/Literature: *OAK 1906*, 71–72, fig. 75; Yakobson 1959/1, 148, fig. 54, *1*; Dombrovskiy 1963, 85; *Cherson* 1991, 19, no. 3; Biernacki 2009, 280, tab. 74, nr. 551/973
Аналогии/Аналогії/Analogies: Salzenberg 1854, Taf. XX, 8; Kautzsch 1936, 191, Taf. 38, Nr. 618; Barsanti 1989, 181, fig. 132; Khrushkova 2002, 367–368, pl. LXXV, *1, а, б*

19

Капитель-импост

Византия (Проконнес).
Вторая половина VI – начало VII вв.
Мрамор; резьба, шлифовка.
Высота: 41 см,
диаметр: 23 см (основание)
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 г.
НЗХТ. № 4215

Капитель-импост в форме усеченной пирамиды; грани декорированы изображениями трилистников. Поверхность шлифованная

Капітель-імпост

Візантія (Проконес).
Друга половина VI – початок VII ст.
Мармур; різьблення, шліфування. Висота: 41 см,
діаметр: 23 см (основа)
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 р.
НЗХТ. № 4215

Капітель-імпост у вигляді усіченої піраміди; сторони декоровані зображеннями трилисників. Поверхня відшліфована

Impost capital

Byzantium (Proconnesus).
Second half of the 6th – early 7th century
Marble; carving, polishing.
Height: 41 cm;
diameter: 23 cm (base)
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1892
NPTC. No. 4215

Impost capital in the form of a truncated pyramid. Its sides are decorated with images of trefoils. The surface is polished

Литература/Література/Literature: *OAK 1892*, 14, fig. 7; *Albom* 1906, 101, no. 511; Yakobson 1959/1, 148, fig. 54, *2*; Dombrovskiy 1963, 85; *Cherson* 1991, 69, no. 63; Biernacki 2009, 280, tab. 74, nr. 550/973
Аналогии/Аналогії/Analogies: Salzenberg 1854, Taf. XX, 8; Kautzsch 1936, 191, 209, Taf. 43, Nr. 728, 731; Zollt 1994, 103, Taf. 36, Nr. 265; Khrushkova 2002, 367–368, pl. LXXV, *1, а, б*

20

Сандрик

Византия (Проконнес).
VI в.
Мрамор; резьба, шлифовка.
33,5×123×13 см
Херсонесское городище
НЗХТ. № 210/36983

Сандрик профилированный с изображением на лицевой поверхности розетки в круге, от которого отходят два стилизованных побега плюща с крестами на концах. На нижней поверхности два круглых паза для крепления. Изображения выполнены в плоском рельефе, поверхность шлифованная; высота рельефа 0,4 см

Сандрик

Візантія (Проконес).
VI ст.
Мармур; різьблення, шліфування. 33,5×123×13 см
Херсонеське городище
НЗХТ. № 210/36983

Сандрик профільований, із зображенням на лицьовому боці восьмилепесткової розетки в колі, від якого відходять два стилізовані пагони плюща з хрестами на кінцях. На нижній поверхні два круглі пази для кріплення. Зображення виконані в плаского рельєфі, поверхня шліфована; висота рельєфу 0,4 см

Door-cornice

Byzantium (Proconnesus).
6th century
Marble; carving, polishing.
33.5×123×13 cm
Chersonesos city-site
NPTC. No. 210/36983

Profiled door-cornice with an image on its front face of a rosette within a circle, from which extend two stylized ivy tendrils that terminate in crosses. On the lower surface are two round mortises for attachment. The images are in flat relief with a polished surface; the height of the relief is 0.4 cm

Литература/Література/Literature: Biernacki 2009, 285–286, tab. 123, nr. 571/973

21

Плита

Византия (Проконнес).
VI в.
Мрамор; резьба, техника выемчатого фона, шлифовка.
88,5×176×7 см
Северный район,
"Базилика 1935 г.".
Раскопки Г.Д. Белова, 1935 г.
НЗХТ. № 209/36983

Плита (алтарной преграды?) двусторонняя; в центре лицевой стороны – рельефное изображение хризмы в круге, от которого в противоположные стороны отходят два стилизованных побега плюща. На оборотной стороне – крест с расширяющимися концами. Изображения выполнены в технике выемчатого фона, поверхность шлифованная; высота рельефа 0,4–0,5 см

Плита

Візантія (Проконес).
VI ст.
Мармур; різьблення, техніка виїмчастого фона, шліфування.
88,5×176×7 см
Північний район,
"Базиліка 1935 р.".
Розкопки Г.Д. Белова, 1935 р.
НЗХТ. № 209/36983

Плита (від вівтарної перегородки?) двостороння; в центрі лицьового боку – рельєфне зображення хризми в колі, від якого в протилежні сторони відходять два стилізовані пагони плюща. На зворотному боці – хрест з розширеними кінцями. Зображення виконані в техніці виїмчастого фона, поверхня відшліфована; висота рельєфу 0,4–0,5 см

Slab

Byzantium (Proconnesus).
6th century
Marble; carving, champlevé relief, polishing.
88.5×176×7 cm
Northern area,
"1935 Basilica".
Excavations of G.D. Belov, 1935
NPTC. No. 209/36983

Two-sided slab (section of a chancel screen?), in the centre of the front side of which there is a relief image of a chrismon within a circle, from which two stylized ivy tendrils extend in opposite directions. On the rear side there is a cross with flared arms. The images are executed in the champlevé technique with a polished surface; the height of the relief is 0.4–0.5 cm

Литература/Література/Literature: Biernacki 2009, 324–325, tab. 142, nr. 759/973
Аналогии/Аналогії/Analogies: Eyice 1956, 63; Kapitän 1980, 85–91, fig. 12; Effenberger, Severin 1992, 121–122, Nr. 40

22

Ступка

Херсон. X–XI вв.
Мрамор; резьба, шлифовка.
Высота: 11,7 см,
диаметр: 19,5 см
Северо-восточный район,
квартал III.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1911 г.
НЗХТ. № 23030

Ступка плоскодонная, зауженная к основанию, с утолщенными стенками и дном, горизонтально срезанным краем; с внешней стороны – четыре округлых удлиненных выступа, один из которых имеет слив. Поверхность шлифованная. (Центральная часть дна утрачена в результате длительного использования)

Ступка

Херсон. X–XI ст.
Мармур; різьблення,
шліфування. Висота: 11,7 см,
діаметр: 19,5 см
Північно-східний район,
квартал III.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1911 р.
НЗХТ. № 23030

Ступка плоскодонна, звужена до підставки, з потовщеними стінками і дном, горизонтально зрізаним краєм; із зовнішнього боку – чотири округлі подовжені виступи, один з яких має злив. Поверхня відшліфована. (Центральна частина дна втрачена в результаті тривалого використання)

Mortar

Cherson. 10th–11th century
Marble; carving, polishing.
Height: 11.7 cm;
diameter: 19.5 cm
North-eastern area,
block III.
Excavations of R.Kh. Leper, 1911
NPTC. No. 23030

Flat-bottomed mortar that narrows toward the base, with thickened walls and bottom and a flat horizontal lip. On the exterior of the mortar are four elongated, rounded lugs, one of which has a channel to allow it to serve as a spout. The surface is polished. (The central portion of the base has been worn through by use)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Parshina 2002/2, fig. 8

23

Ступка

Херсон. XII–XIII вв.
Мраморовидный известняк;
резьба, шлифовка.
Высота: 6 см, диаметр: 8 см
Западный район,
около "Западной базилики".
Раскопки К.Э. Гриневича,
1928 г.
НЗХТ. № 30702

Ступка плоскодонная, зауженная к основанию, с утолщенными стенками и дном, горизонтально срезанным краем; с внешней стороны – четыре округлых удлиненных выступа. Поверхность шлифованная

Ступка

Херсон. XII–XIII ст.
Мармуроподібний вапняк;
різьблення, шліфування.
Висота: 6 см, діаметр: 8 см
Західний район,
біля "Західної базиліки".
Розкопки К.Е. Гриневича,
1928 р.
НЗХТ. № 30702

Ступка плоскодонна, звужена до підставки, з потовщеними стінками і дном, горизонтально зрізаним краєм; із зовнішнього боку – чотири округлі подовжені виступи. Поверхня відшліфована

Mortar

Cherson. 12th–13th century
Crystalline limestone;
carving, polishing.
Height: 6 cm; diameter: 8 cm
Western area,
near "Western Basilica".
Excavations of K.E. Grinevich,
1928
NPTC. No. 30702

Flat-bottomed mortar that narrows toward the base, with thickened walls and bottom; it has a flat horizontal lip and four rounded oblong lugs arranged vertically along its exterior sides. The surface is polished

Литература/Література/Literature: Yashayeva 2010, 306, Nr. 382
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzantine Hours* 2002, 359, no. 421

24

Плита

Херсон.
Рубеж IV/V вв.
Известняк; резьба.
29×23,5×18 см
Северный район,
"Базилика 1935 г.".
Раскопки Е.Н. Жеребцова,
1956–1957 гг.
НЗХТ. № 150/36579

Плита в плане четырехугольной формы с вырезанными символами иудейского культа: основную часть поля занимает семисвечник на подставке (menorah), центральный стержень которого волнообразный, боковые – гладкие, с чашечками на концах. В нижней левой части поля изображена пальмовая ветвь (lulab), в правой – рог, декорированный точками (shofar). Лицевая и боковые стороны плиты заглажены, нижние углы закруглены

Плита

Херсон.
Рубіж IV/V ст.
Вапняк; різьблення.
29×23,5×18 см
Північний район,
"Базиліка 1935 р.".
Розкопки Є.М. Жеребцова,
1956–1957 рр.
НЗХТ. № 150/36579

Плита чотирикутної в плані форми з вирізаними символами іудейського культу: основну частину поля займає семисвічник на підставці (menorah), центральний стрижень якого хвилеподібний, бічні – гладкі, з чашками на кінцях. В нижній лівій частині поля зображена пальмова гілка (lulab), в правій – ріг, декорований крапками (shofar). Лицьова і бічні сторони плити загладжені, нижні кути закруглені

Slab

Cherson.
Turn of the 4th/5th century
Limestone; carving.
29×23.5×18 cm
Northern area,
"1935 Basilica".
Excavations of E.N. Zherebtsov,
1956-1957
NPTC. No. 150/36579

Rectangular slab with carved Judaic religious symbols. Most of the field is occupied by a seven-branched candlestick on a base (menorah); its central branch seems to be a spiral, while the lateral branches are smooth-sided, with small cups at the ends. In the lower left of the slab a palm branch (lulab) is carved; in the lower right is a horn decorated with dots (shofar). The face and sides of the slab are smoothed; the lower corners are rounded

Литература/Література/Literature: Zherebtsov 1963, note 17; Solomonik 1979, 119–125; Overman, MacLennan, Zolotarev 1997, 58; Zolotarev, Korobkov 1998, 113
Аналогии/Аналогії/Analogies: Effenberger, Severin 1992, 103, Nr. 28

25

Крест-надгробие

Херсон
V–VI вв. (по В.В. Латышеву); IV в. (по А.Ю. Виноградову)
Известняк; резьба
38×20×13 см
Юго-восточный некрополь, склеп 785.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1896 г.
НЗХТ. № 4140

Надгробие в виде креста с расширяющимися концами. На верхней и укороченных боковых ветвях вырезана греческая надпись, подчеркнутая зубчатой врезной линией с зигзагообразным орнаментом:

+ Μνημ(ε)ῖον
τῆς ἁγ(ί)-
ας μάρ-
τυρ[ο]ς
Ἀναστασί(ι)-
[α]ς +

"Памятник святой мученицы Анастасии".
(Реконструкция текста и перевод В.В. Латышева)

+ Μνημῖον
τῆς ἁγί-
ας μάρ-
τυρ[ο]ς
Ἀναστασή-
[α]ς +

(Реконструкция текста А.Ю. Виноградова).
Лицевая и верхняя стороны креста заглажены

Хрест-надгробок

Херсон
V–VI ст. (за В.В. Латишевим); IV ст. (за А.Ю. Виноградовим)
Вапняк; різьблення.
38×20×13 см
Південно-східний некрополь, склеп 785.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1896 р.
НЗХТ. № 4140

Надгробок у вигляді хреста з розширеними кінцями. На верхній і вкорочених бічних гілках вирізаний грецький напис, підкреслений глибокою врізаною лінією із зигзагоподібним орнаментом:

+ Μνημ(ε)ῖον
τῆς ἁγ(ί)-
ας μάρ-
τυρ[ο]ς
Ἀναστασί(ι)-
[α]ς +

"Пам'ятник святої мучениці Анастасії".
(Реконструкція тексту та переклад В.В. Латишева).

+ Μνημῖον
τῆς ἁγί-
ας μάρ-
τυρ[ο]ς
Ἀναστασή-
[α]ς +

(Реконструкція тексту А.Ю. Виноградова).
Лицьова і верхня сторони хреста загладжені

Tombstone

Cherson.
5th–6th century (according to V.V. Latyshev); 4th century (according to A.Yu. Vinogradov)
Limestone; carving.
38×20×13 cm
South-eastern necropolis, crypt 785.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1896
NPTC. No. 4140

Tombstone in the shape of a cross with short flared arms. On the upper and side arms is carved a Greek inscription underlined by a deep engraved line with zigzag ornament:

"Memorial of the holy martyr Anastasia".
(Reconstruction of the text and translation V.V. Latyshev).

(Reconstruction of the text A.Yu. Vinogradov).
The face and the upper side of the cross are smoothed

Литература/Література/Literature: *OAK 1896*, 194; Latyshev 1899/1, 46–49, no. 45; 1899/2, 366–369, no. 6; *Katalog* 1977/1, vol. I, 93, no. 125; Vinogradov 2007, 263–264, no. 13; 2010, 129–132; Yashayeva 2010, 310, Nr. 398

26

Архитектурная деталь

Херсон. V–VI вв.
Известняк; резьба.
71 ×64,5×17 см
"Загородный крестообразный храм", южная капелла.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 г.
НЗХТ. № 15663

Архитектурная деталь (карниз?) в виде массивной плиты, один из углов которой декорирован вырезанным изображением головы льва с раскрытой пастью, большими глазами, маленькими торчащими ушками и пышной гривой; глаза, нос, грива – рельефные. Под головой льва на нижней стороне плиты вырезан рельефный крест с расширяющимися концами в круге

Архітектурна деталь

Херсон. V–VI ст.
Вапняк; різьблення.
71 ×64,5×17 см
"Заміський хрестоподібний храм", південна капела.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 р.
НЗХТ. № 15663

Архітектурна деталь (карниз?) у вигляді масивної плити, один з кутів якої декорований вирізаним зображенням голови лева з розкритою пащею, великими очима, маленькими вушками, що стирчать, і пишною гривою; очі, ніс, грива – рельєфні. Під головою лева на нижній стороні плити вирізаний рельєфний хрест з розширеними кінцями в колі

Architectural detail

Cherson. 5th–6th century
Limestone; carving.
71 ×64.5×17 cm
"Church Outside the City Walls", southern chapel.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1902
NPTC. No. 15663

Architectural detail (cornice?) in the form of a massive slab, one of the corners of which is decorated with the carved head of a lion with a wide-open mouth, large eyes, small protruding ears, and an opulent mane; the eyes, nose and mane are rendered in relief. Under the lion's head, on the lower side of the slab, is carved a cross with flared arms in relief within a circle

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/1, 34, fig. 14; Yakobson 1968, 343–346, fig. 1; Denisova 2005, 42–43, fig. 3. *1*; Biernacki 2009, 270, tab. 266, nr. 512/973
Аналогии/Аналогії/Analogies: Bröker 1964, 8, 57, Abb. 1

27

Плита (фрагмент)

Херсон. X в.
Известняк; резьба, техника выемчатого фона.
101 ×52 ×7 см
Портовый район, "Храм с аркосолиями", могила 2.
Раскопки Л.Г. Колесниковой, 1963 г.
НЗХТ. № 712/36588

Плита в плане прямоугольной формы с рельефным изображением льва влево с высоко поднятым хвостом. Поле заполнено элементами растительного и геометрического орнамента. Плита, вероятно, является частью композиции, на которой были представлены звери в геральдической позе по сторонам древа жизни. Рельеф выполнен в технике выемчатого фона, имеет заглаженную поверхность; углубленный фон – шероховатый. Высота рельефа 1,5 см. (Утрачена левая половина плиты)

Плита (фрагмент)

Херсон. X ст.
Вапняк; різьблення, техніка виїмчастого фона.
101 ×52 ×7 см
Портовий район, "Храм з аркосоліями", могила 2.
Розкопки Л.Г. Колесникової, 1963 р.
НЗХТ. № 712/36588

Плита прямокутної в плані форми з рельєфним зображенням лева вліво, з високо піднятим хвостом. Поле заповнене елементами рослинного та геометричного орнаменту. Плита, ймовірно, є частиною композиції, на якій були представлені звірі в геральдичній позі з боків від дерева життя. Рельєф, виконаний в техніці виїмчастого фона, має загладжену поверхню; заглиблений фон – шорсткуватий. Висота рельєфу 1,5 см. (Втрачено ліву половину плити)

Slab (fragment)

Cherson. 10th century
Limestone; carving, champlevé relief.
101 ×52 ×7 cm
Port area, "Church with Arcosolia", tomb 2.
Excavations of L.G. Kolesnikova, 1963
NPTC. No. 712/36588

Rectangular slab with the relief image of a lion facing left with its tail raised high. The rest of the field is filled with floral and geometric decoration. This fragment would originally have been part of a composition depicting two animals in heraldic pose flanking a tree of life. The relief, executed in the champlevé technique, has a smoothed surface; the recessed background is roughly worked. The height of the relief is 1.5 cm. (The left side of the slab is lost)

Литература/Література/Literature: Kolesnikova 1978, 172, fig. 14, 15; Denisova 2005, 45, fig. 3. *2–3*

28

Плита

Херсон. X в.
Известняк; резьба.
43×58×16,5 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1891 г.
НЗХТ. № 4216

Плита в плане прямоугольной формы с рельефным изображением барса в прыжке вправо, голова анфас, хвост высоко поднят; глаза, нос, пасть и грива переданы графически. Лицевая сторона плиты загпажена; высота рельефа 4,6 см

Плита

Херсон. X ст.
Вапняк; різьблення.
43×58×16,5 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1891 р.
НЗХТ. № 4216

Плита прямокутної в плані форми з рельефним зображенням барса в стрибку вправо, голова анфас, хвіст високо піднятий; очі, ніс, паща і грива передані графічно. Лицьова сторона плити загпаджена; висота рельєфу 4,6 см

Slab

Cherson. 10th century
Limestone; carving.
43×58×16.5 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1891
NPTC. No. 4216

Rectangular slab with a relief image of a leopard with a raised tail leaping to the right; its head looks forward, and its eyes, nose, mouth and mane are rendered on the surface with incision and low relief. The face of the slab is smoothed; the height of the relief is 4.6 cm

Литература/Література/Literature: *OAK 1891*, 4; Yakobson 1959/1, 353–355, fig. 185, *1*; 1964, 70, pl. XVI, 2 a; *Katalog* 1977/1, vol. II, 73, no. 529

29

Плита

Херсон. X в.
Известняк; резьба.
46×60×16 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1891 г.
НЗХТ. № 4217

Плита в плане прямоугольной формы с рельефным изображением двух барсов в геральдической позе, обращенных в противоположные стороны; звери представлены в быстром движении с высоко поднятыми хвостами; глаза, нос, пасть и грива переданы графически. Лицевая сторона плиты загпажена; высота рельефа 4,2 см

Плита

Херсон. X ст.
Вапняк; різьблення.
46×60×16 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1891 р.
НЗХТ. № 4217

Плита прямокутної в плані форми з рельефним зображенням двох барсів в геральдичній позі, повернутих в протилежні сторони. Звірі представлені в швидкому русі, з високо піднятими хвостами; очі, ніс, паща і грива передані графічно. Лицьова сторона плити загпаджена; висота рельєфу 4,2 см

Slab

Cherson. 10th century
Limestone; carving.
46×60×16 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1891
NPTC. No. 4217

Rectangular slab with a relief image of two leopards in a heraldic pose, facing away from each other. The animals are represented in rapid motion with tails raised high; the eyes, nose, mouth and mane are rendered on the surface with incision and low relief. The face of the slab is smoothed; the height of the relief is 4.2 cm

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 353, fig. 186; 1964, 70, pl. XVI, 2 б; *Cherson* 1991, 81, no. 80

30

Плита

Херсон. X–XI вв.
Известняк, краска; резьба.
20,5×17,5×12,5 см
Херсонесское городище
НЗХТ. № 218/36983

Плита в плане прямоугольной формы с изображением креста, выполненным в высоком рельефе на углубленном поле; ветви декорированы глубокими продольными желобками со следами красной краски, на углах – "слезки", нижняя ветвь "украшена" растительными побегами. Лицевая сторона плиты заглажена; высота рельефа 0,6–0,75 см

Плита

Херсон. X–XI ст.
Вапняк, фарба; різьблення.
20,5×17,5×12,5 см
Херсонеське городище
НЗХТ. № 218/36983

Плита прямокутної в плані форми із зображенням хреста, виконаним у високому рельєфі на заглибленому полі; гілки декоровані глибокими подовжніми жолобцями зі слідами червоної фарби, в кутах – "сльозки", нижня гілка "украшена" рослинними пагонами. Лицьова сторона плити загладжена; висота рельєфу 0,6–0,75 см

Slab

Cherson. 10th–11th century
Limestone, paint; carving.
20.5×17.5×12.5 cm
Chersonesos city-site
NPTC. No. 218/36983

Rectangular slab with an image of a cross executed in high relief on a recessed field. The arms are decorated with deep longitudinal channels in which are traces of red paint; at the corners of the ends of the arms are circular finials. From the base of the cross run curling tendrils of flowering vegetation. The face of the slab is smoothed; the height of the relief is 0.6–0.75 cm

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

31

Плита

Херсон. X–XI вв.
Известняк; резьба.
31,5×21,5×19,5 см
Из раскопок до 1888 г.
НЗХТ. № 3494

Плита в плане прямоугольной формы с изображением креста, полностью занимающим поле. У креста слегка расширяющиеся концы, декорированные кружками по центру и "слезками" на углах; нижняя ветвь "прорастает" пышным аканфом. В кружках вырезаны греческие буквы: в верхнем и левом – Φ, в нижнем – Χ (правый утрачен), – представляющие собой первые буквы известной христианской формулы:

Φ(ῶς) Χ(ριστοῦ) φ(άνει) π(άσιν)

"Свет Христов светит всем".
(Реконструкция текста У. Вудфина, перевод А. Рабиновица).
По обеим сторонам верхней ветви небрежно процарапана греческая надпись:

Φεῦγε, ζῆλ[ε]
Χ(ριστό)ς σε δηόχν[ει]

"Беги, зависть, Христос тебя гонит".
(Реконструкция текста и перевод М.А. Шангина).
Лицевая сторона плиты заглажена; высота рельефа 1,1 см

Плита

Херсон. X–XI ст.
Вапняк; різьблення.
31,5×21,5×19,5 см
З розкопок до 1888 р.
НЗХТ. № 3494

Плита прямокутної в плані форми із зображенням хреста, що повністю займає поле. Хрест із злегка розширеними кінцями, декорованими колами в центрі і "сльозками" в кутах; нижня гілка "проквітнула" пишним аканфом. В колах вирізані грецькі літери: у верхньому і лівому – Φ, в нижньому – Χ (праве втрачено), – що становлять перші літери відомої християнської формули:

"Світло Христове світить всім".
(Реконструкція тексту У. Вудфіна, переклад А. Рабіновіца).
З обох боків від верхньої гілки недбало продряпаний напис:

"Біжи, заздрість, Христос тебе жене".
(Реконструкція тексту та переклад М.А. Шангіна).
Лицьова сторона плити загладжена; висота рельєфу 1,1 см

Slab

Cherson. 10th–11th century
Limestone; carving.
31.5×21.5×19.5 cm
From excavations before 1888
NPTC. No. 3494

Rectangular slab with an image of a cross, which occupies the entire decorative field. The cross has flared arms terminating in roundels, with small round finials at the corners of the arms; from the roundel at the base of the cross emerge the branches of a magnificent flowering acanthus. Within the roundels Greek letters are carved: in the roundels on the upper and left arms is the letter Φ, and in the roundel at the base is the letter Χ (the right-hand roundel is lost). These letters form the acronym of the well-known Christian saying:

"The light of Christ illumines all".
(Reconstruction of the text W. Woodfin, translation A. Rabinowitz).
To either side of the upper arm is a carelessly carved Greek inscription:

"Flee, Envy, Christ drives you away".
(Reconstruction of the text and translation M.A. Shangin).
The face of the slab is smoothed; the height of the relief is 1.1 cm

Литература/Література/Literature: Latyshev 1908, 33–34, no. 29; Shangin 1938, 84–85, no. 13; *Katalog* 1977/1, vol. II, 74, no. 531; *Cherson* 1991, 82, no. 81
Аналогии/Аналогії/Analogies: *The Greek Liturgies* 1884, 179

32

Плита

Херсон. X–XI вв.
Известняк; резьба.
38×31×9 см
Северный район,
квартал XXV, часовня.
Раскопки Г.Д. Белова, 1932 г.
НЗХТ. № 22/35555

Плита в плане прямоугольной формы с вырезанным изображением креста, выполненным в плоском рельефе, полностью занимающим поле. У креста расширяющиеся концы, декорированные "слезками" на углах; нижняя ветвь "уроцвела" растительными побегами с завитками. Лицевая сторона плиты заглажена; высота рельефа 0,9 см

Плита

Херсон. X–XI ст.
Вапняк; різьблення.
38×31×9 см
Північний район,
квартал XXV, капниця.
Розкопки Г.Д. Белова, 1932 р.
НЗХТ. № 22/35555

Плита прямокутної в плані форми з вирізаним зображенням хреста, виконаним в плаского рельєфі і повністю займаючим поле. Кінці хреста розширені, декоровані "сліз-ками" в кутах; нижня гілка "проквітнула" рослинними пагонами із завитками. Лицьова сторона плити загладжена; висота рельєфу 0,9 см

Slab

Cherson. 10th–11th century
Limestone; carving.
38×31×9 cm
Northern area,
block XXV, chapel.
Excavations of G.D. Belov, 1932
NPTC. No. 22/35555

Rectangular slab with an image of a cross carved in flat relief, occupying the entire decorative field. The cross has flared arms, the ends of which are decorated with circular finials at the corners; the base of the cross is decorated with curling tendrils of flowering vegetation. The face of the slab is smoothed; the height of the relief is 0.9 cm

Литература/Література/Literature: Belov 1941, 243, fig. 69

33

Архитектурная деталь

Херсон. XIII–XIV вв.
Известняк, краска; резьба.
27×27×12 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
НЗХТ. № 15874

Архитектурная деталь в плане квадратной формы с изображением плетенки в высоком рельефе, занимающим все поле; следы красной краски. Лицевая сторона заглажена; высота рельефа 9,5–10,7 см

Архітектурна деталь

Херсон. XIII–XIV ст.
Вапняк, фарба; різьблення.
27×27×12 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
НЗХТ. № 15874

Архітектурна деталь квадратної в плані форми із зображенням плетінки у високому рельєфі, що займає все поле; збереглися сліди червоної фарби. Лицьова сторона загладжена; висота рельєфу 9,5–10,7 см

Architectural detail

Cherson. 13th–14th century
Limestone, paint; carving.
27×27×12 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 15874

Square architectural detail with an interlace pattern in high relief, occupying the entire decorative field; the relief bears traces of red paint. The front side is smoothed; the height of the relief is 9.5–10.7 cm

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1977/1, vol. III, 31, no. 907; *Cherson* 1991, 146, no. 150

34

Архитектурная деталь

Херсон. XIII–XIV вв.
Известняк; резьба.
20×17,5×14,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
НЗХТ. № 3422

Архитектурная деталь в плане прямоугольной формы со стилизованным рельефным изображением креста-плетенки с расширяющимися концами и петлями на углах. Лицевая сторона заглажена; высота рельефа 1,3 см

Архітектурна деталь

Херсон. XIII–XIV ст.
Вапняк; різьблення.
20×17,5×14,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
НЗХТ. № 3422

Архітектурна деталь прямокутної в плані форми зі стилізованим рельєфним зображенням хреста-плетінки з розширеними кінцями і петлями в кутах. Лицьова сторона загладжена; висота рельєфу 1,3 см

Architectural detail

Cherson. 13th–14th century
Limestone; carving.
20×17.5×14.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 3422

Rectangular architectural detail with a stylized relief image of an interlace cross with flared arms with circular finials at the corners. The front side is smoothed; the height of the relief is 1.3 cm

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

35

Тимпан (фрагмент)
Херсон. X–XI вв.
Известняк; резьба.
45×51,5×15 см
Херсонесское городище
НЗХТ. № 217/36983

Тимпан в виде прямоугольной плиты с округлым верхом. Центральную часть поля занимает рельефное изображение шестиконечного креста: ветви оформлены в виде стилизованной плетенки, нижняя ветвь "проросла" высоким пышным аканфом, контуры креста выполнены двойной линией. Высота рельефа 0,7 см. (Утрачена левая часть плиты)

Тимпан (фрагмент)
Херсон. X–XI ст.
Вапняк; різьблення.
45×51,5×15 см
Херсонеське городище
НЗХТ. № 217/36983

Тимпан у вигляді прямокутної плити з округлим верхом. Центральну частину поля займає рельєфне зображення шестикутного хреста: гілки оформлені у вигляді стилізованої плетінки, нижня гілка "проквітнула" високим пишним аканфом, контури хреста виконані подвійною лінією. Висота рельєфу 0,7 см. (Втрачена ліва частина плити)

Tympanum (fragment)
Cherson. 10th–11th century
Limestone; carving.
45×51.5×15 cm
Chersonesos city-site
NPTC. No. 217/36983

Tympanum in the form of a rectangular slab with a rounded upper edge. In the centre of the slab is a patriarchal cross in relief: the arms are in the form of a stylized interlace pattern, and from the base of the cross emerge tall, luxuriant acanthus branches. The outline of the cross is rendered with a double line. The height of the relief is 0.7 cm. (The left edge of the slab is lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

36

Тимпан
Херсон. XIII–XIV вв.
Известняк, штукатурка,
минеральная краска (охра).
Высота: 52 см,
ширина: 71 см (макс.);
толщина: 6,5 см
Портовый район,
квартал 1, усадьба 4.
Раскопки И.А. Антоновой,
1963 г.
НЗХТ. № 727/36588

Тимпан оконный с закругленным верхом, декорирован двумя поясами орнамента, нанесенного красной краской: внешний пояс украшен растительным орнаментом, внутренний – плетенкой. В центре – круглое отверстие диаметром 12 см

Тимпан
Херсон. XIII–XIV ст.
Вапняк, штукатурка,
мінеральна фарба (вохра).
Висота: 52 см,
ширина: 71 см (макс.);
товщина: 6,5 см
Портовий район,
квартал 1, садиба 4.
Розкопки І.А. Антонової,
1963 р.
НЗХТ. № 727/36588

Тимпан віконний із закругленим верхом, декорований двома поясами орнаменту, нанесеного червоною фарбою; зовнішній пояс прикрашений рослинним орнаментом, внутрішній – плетінкою. В центрі – круглий отвір діаметром 12 см

Tympanum
Cherson. 13th–14th century
Limestone, plaster,
mineral paint (ochre).
Height: 52 cm;
width: 71 cm (max);
thickness: 6.5 cm
Port area,
block 1, homestead 4.
Excavations of I.A. Antonova,
1963
NPTC. No. 727/36588

Semicircular tympanum for a window, decorated with two circular bands rendered in red paint: the outer band is decorated with floral motifs, while the inner band contains an interlace pattern. In the centre is a circular opening, 12 cm in diameter

Литература/Література/Literature: Otchet 1971, 25, fig. 21

37

Икона: Святой воин

Византия. XI в.
Стеатит, краска; резьба, золочение. 8×6,1×0,3 см
Северный район, квартал XXV.
Раскопки Г.Д. Белова, 1932 г.
НЗХТ. № 34285

Икона из темно-серого стеатита прямоугольной формы с рельефным изображением святого воина в рост с копьем в правой руке, левая рука опирается на щит. Святой облачен в тунику, пластинчатые доспехи и плащ, застегнутый круглой фибулой. На нимбе, тунике, доспехах, лицевой поверхности плаща сохранились остатки позолоты, на подкладке плаща – синей краски. (Следы горения)

Ікона: Святий воїн

Візантія. XI ст.
Стеатит, фарба; різьблення, позолота. 8×6,1×0,3 см
Північний район, квартал XXV.
Розкопки Г.Д. Белова, 1932 р.
НЗХТ. № 34285

Ікона з темно-сірого стеатиту прямокутної форми з рельєфним зображенням святого воїна в зріст, зі списом в правій руці, ліва спирається на щит. Святий одягнений в туніку, пластинчасті лати і плащ, застебнутий круглою фібулою. На німбі, тунiці, одязі, зброї і лицьовій поверхні плаща збереглися залишки позолоти, на підкладці плаща – синьої фарби. (Сліди горіння)

Icon: Military saint

Byzantium. 11th century
Steatite, paint; carving, gilding.
8×6.1×0.3 cm
Northern area, block XXV.
Excavations of G.D. Belov, 1932
NPTC. No. 34285

Rectangular icon of dark-gray steatite with the full-length relief image of a standing military saint; the saint holds a spear in his right hand and his left hand leans on a shield. He wears a tunic, a coat of mail and a cloak fastened by a round brooch. Traces of gilding appear on the nimbus, tunic, armor, and the front of the cloak; traces of blue paint appear on the lining of the cloak. (The icon shows signs of burning)

Литература/Література/Literature: Belov 1941, 246, fig. 79; Bank 1964, 15–16, fig. 4; 1966, no. 155; Darkevich 1975, 145, 281; *Katalog* 1977/1, vol. II, 113, no. 614; *Cherson* 1991, 85, no. 84; Jašaeva 2010, 489, Abb. 16

38

Икона: Святые Георгий и Димитрий

Фессалоники.
Конец XI – начало XII вв.
Сланец; резьба, гравировка, золочение.
19,9×14×1 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1894 г.
ГЭ. № x 103

Икона из черного сланца прямоугольной формы с рельефным изображением двух святых воинов: Димитрия, вынимающего меч из ножен (слева), и Георгия с копьем и щитом (справа). Вверху – резные греческие надписи с именами святых:
Ⓒ ΔΜΗΤΡΙ[Ο] – "святой Димитрий";
Ⓒ ΓΕΟΡΓΙ – "святой Георгий". Детали одежды св. Димитрия, щит св. Георгия и рамка иконы декорированы зигзагообразным орнаментом. На ликах, нимбах, облачениях святых, поле и рамке иконы сохранились остатки позолоты. (Следы горения)

Ікона: Святі Георгій і Димитрій

Фесалоніки.
Кінець XI – початок XII ст.
Сланець; різьблення, гравіювання, позолота.
19,9×14×1 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К.Косцюшко-Валюжинича, 1894 р.
ДЕ. № x 103

Ікона з чорного сланцю прямокутної форми з рельєфним зображенням двох святих воїнів: Димитрія, котрий виймає меч з піхов (ліворуч), і Георгія зі списом і щитом (праворуч). Вгорі – різьблені грецькі написи з іменами святих:
Ⓒ ΔΜΗΤΡΙ[Ο] – "святий Димитрій";
Ⓒ ΓΕΟΡΓΙ – "святий Георгій". Деталі одягу св. Димитрія, щит св. Георгія і рамка ікони декоровані зигзагоподібним орнаментом. На обличчях, німбах, одязі святих, полі і рамці ікони збереглися залишки позолоти. (Сліди горіння)

Icon: Saints George and Demetrius

Thessalonike.
Late 11th – early 12th century
Slate; carving, engraving, gilding.
19.9×14×1 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1894
SH. No. x 103

Rectangular icon of black slate with the relief image of two military saints: on the left, Saint Demetrius, drawing his sword out of its scabbard, and on the right Saint George with a spear and shield. Above are carved inscriptions in Greek identifying the saints:
Ⓒ ΔΜΗΤΡΙ[Ο] – "Saint Demetrius";
Ⓒ ΓΕΟΡΓΙ – "Saint George". The details of the clothing of Saint Demetrius, the shield of Saint George, and the border of the icon are decorated with a zigzag motif. On the faces, nimbuses, and robes of the saints and on the background and frame of the icon are preserved traces of gilding. (The icon shows signs of burning)

Литература/Література/Literature: *ОАК 1894*, 55–56, fig. 74; Milyukov 1899, 57, 61, 71–72; Kondakov 1902, 204; *Albom* 1906, 130, no. 751; Gaydin 1923, 31–42, pl. II; Bank 1964, 18; 1966, no. 157; 1967, 239, pl. 4; 1968, 266–268, fig. 3; 1970, 369; 1977, no. 157; 1978/2, 94–95, 100, fig. 81; 1985, 297, pl. 148; Darkevich 1975, 280; Ryndina 1975, 110; *Katalog* 1977/1, vol. II, 113, no. 615; Putsko 1977, 121, pl. IV, fig. 9; *Sinay* 2000, 98, no. B-77; Zalesskaya 2004/1, 209–217
Аналогии/Аналогії/Analogies: Bank 1968, 266–268, fig. 2; *Katalog* 1996, 85, no. 742

39

Икона: Три святых воина

Константинополь. XII в.
Стеатит, краска;
резьба, золочение.
17,5×13,4×0,8 см
Северный район,
квартал XXV, дом I.
Раскопки Г.Д. Белова, 1956 г.
НЗХТ. № 84/36445

Икона из коричневато-серого стеатита прямоугольной формы с рельефным изображением трех святых воинов: Феодора (слева), Георгия (в центре) и Димитрия (справа); над воинами – Христос с двумя мученическими венцами в руках. Свв. Феодор и Георгий держат копья и щиты, св. Димитрий – обнаженный меч и щит. Композиция обрамлена аркой на витых колонках, капители которых декорированы фигурками птиц; в верхних углах иконы – круглые медальоны с полуфигурами архангелов. На фигурах и орнаменте – остатки позолоты, на подкладке плащей воинов – синей краски. (Следы горения)

Ікона: Три святих воїни

Константинополь. XII ст.
Стеатит, фарба;
різьблення, позолота.
17,5×13,4×0,8 см
Північний район,
квартал XXV, будинок I.
Розкопки Г.Д. Белова, 1956 р.
НЗХТ. № 84/36445

Ікона з коричнювато-сірого стеатиту прямокутної форми з рельефним зображенням трьох святих воїнів: Феодора (ліворуч), Георгія (в центрі) і Димитрія (праворуч); над воїнами – Христос з двома мученицькими вінцями в руках. Свв. Феодор і Георгій тримають списи і щити, св. Димитрій – голий меч і щит. Композиція обрамлена аркою на витих колонках, капітелі яких декоровані фігурками птахів; у верхніх кутах ікони – круглі медальйони з півфігурами архангелів. На фігурах і орнаменті – рештки позолоти, на підкладці плащів воїнів – синьої фарби. (Сліди горіння)

Icon: Three military saints

Constantinople. 12th century
Steatite, paint;
carving, gilding.
17.5×13.4×0.8 cm
Northern area,
block XXV, house I.
Excavations of G.D. Belov, 1956
NPTC. No. 84/36445

Rectangular icon of brownish-gray steatite, with the relief image of three military saints: Theodore (left), George (centre), and Demetrius (right). Hovering over them is a figure of Christ holding out two martyr's crowns. Saints Theodore and George hold lances and shields; Saint Demetrius holds an unsheathed sword and a shield. An arch on small twisted columns, the capitals of which are decorated with figures of birds, frames the composition. Round medallions with busts of archangels occupy the spandrels. Traces of gilding survive on the figures and the ornaments, traces of blue paint on the linings of the saints' cloaks. (The icon shows signs of burning)

Литература/Література/Literature: Belov 1960, 257–263; Bank 1964, 16–18, fig. 5; 1966, no. 156; 1967, 237, pl. I; 1970, 367–368; 1977, 296–297, no. 147; 1978/2, 94–95, 98–99, fig. 82; 1981, 112–113; Weitzmann 1972, 95–96, 98; Darkevich 1975, 145, 212, 214, 283, 284, fig. 344; *Katalog* 1977/1, vol. II, 114, no. 616; Kalavrezou-Maxeiner 1985, 38–40, 65, 111–113, no. 21; *Cherson* 1991, 84, no. 83; *The Glory of Byzantium* 1997, 300–301, no. 203; Yashayeva 2010, 88, 303–304, Nr. 376
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kalavrezou-Maxeiner 1985, 86

40

Икона: Благовещение

Константинополь. XII в.
Стеатит; резьба, гравировка, золочение.
13,4×10,5×0,7 см
Северный район, квартал XV, дом I.
Раскопки Г.Д. Белова, 1937 г.
НЗХТ. № 113/35857

Икона из коричневато-серого стеатита прямоугольной формы с рельефным изображением Девы Марии в мафории, сидящей под сенью кивория с прялкой и пряжей в руках, и устремленного к ней архангела Гавриила с жезлом в левой руке. Между Девой Марией и Гавриилом – стилизованная высокая лилия в кадке, выше – гравированная греческая надпись (с ошибкой):
ΧΕΡΕΤΗΕΜΟС – *"Благовещение".*
Из сегмента неба к нимбу Девы Марии спускается луч, справа – греческие буквы: $\overline{\Theta V}$.
Нимбы, престол, кадка декорированы гравированным орнаментом; композиция обрамлена аркой на витых колонках, увенчанных стилизованными сосновыми шишками. На нимбе и мафории Девы Марии сохранились остатки позолоты (Следы горения и ржавчины)

Ікона: Благовіщення

Константинополь. XII ст.
Стеатит; різьблення, гравіювання, позолота.
13,4×10,5×0,7 см
Північний район, квартал XV, будинок I.
Розкопки Г.Д. Белова, 1937 р.
НЗХТ. № 113/35857

Ікона з коричнювато-сірого стеатиту прямокутної форми з рельефним зображенням Діви Марії в мафорії, що сидить під покровом ківорію з прядкою і пряжею в руках, і прямуючого до неї архангела Гавриїла з жезлом в лівій руці. Між Дівою Марією і Гавриїлом – стилізована висока лілія в кадобі, вище – гравіюваний грецький напис (з помилкою):
ΧΕΡΕΤΗΕΜΟС – *"Благовіщення".*
З сегменту неба до німба Діви Марії спускається промінь, праворуч – грецькі літери: $\overline{\Theta V}$.
Німби, престол, кадоба декоровані гравіюванням орнаментом; композиція обрамлена аркою на витих колонках, увінчаних стилізованими сосновими шишками. На німбі і мафорії Діви Марії збереглися сліди позолоти (Сліди горіння та іржі)

Icon: Annunciation

Constantinople. 12th century
Steatite; carving, engraving, gilding.
13.4×10.5×0.7 cm
Northern area, block XV, house I.
Excavations of G.D. Belov, 1937
NPTC. No. 113/35857

Rectangular icon of brownish-gray steatite with the relief image of the Virgin Mary wearing a maphorion and sitting under the canopy of a ciborium with a distaff and yarn in her hands. Standing before her is the Archangel Gabriel, holding a staff in his left hand. Between the Virgin and the angel is a tall lily in a pot; above them is the engraved Greek inscription (with an error):
ΧΕΡΕΤΗΕΜΟС – *"Annunciation".*
At the top of the composition is the lower segment of a circle, from which a ray of light descends to the Virgin; to the right is the Greek monogram: $\overline{\Theta V}$.
The nimbuses, the Virgin's throne, and the pot are decorated with engraved motifs; an arch supported by small twisted columns frames the composition. Traces of gilding are preserved on the nimbus and the maphorion of the Virgin Mary. (The icon shows signs of burning and traces of rust)

Литература/Література/Literature: Belov, Strzheletskiy 1953, 92, 93, fig. 58; Bank 1964, 17, fig. 6; 1966, no. 154; 1970, 372–374, fig. 4; Darkevich 1975, 282; *Katalog* 1977/1, vol. II, 114, no. 617; *Cherson* 1991, 86, no. 85

41

Икона: Богоматерь с Младенцем

Константинополь или Фессалоники. XI–XII вв.
Стеатит, серебро, красная краска, резьба, гравировка, золочение.
8,4×5,8×0,6 см
Портовый район, квартал 2, усадьба 1.
Раскопки А.И. Романчук, 1990 г.
НЗХТ. № 60/37191

Икона из голубовато-серого стеатита прямоугольной формы с рельефным изображением Богоматери Одигитрии в рост, поддерживающей левой рукой сидящего Младенца, обращенного влево. Правой рукой Христос благословляет, в левой – держит свиток. Вверху – гравированные греческие буквы:
$\overline{\text{МР}}/\overline{\Theta\text{У}}$ – "Богоматерь";
$\overline{\text{IC}}\ \overline{\text{XC}}$ – "Иисус Христос".
Композиция обрамлена аркой на тонких двойных колонках, увенчанных стилизованными сосновыми шишками; верхние углы иконы декорированы циркульным орнаментом. По всему полю сохранились остатки позолоты, на обуви Богоматери – красной краски. Икона имеет серебряную оправу, посаженную на деревянную основу. (Следы горения)

Ікона: Богоматір з Немовлям

Константинополь або Фесалоніки. XI–XII ст.
Стеатит, срібло, червона фарба, різьблення, гравіювання, позолота.
8,4×5,8×0,6 см
Портовий район, квартал 2, садиба 1.
Розкопки А.І. Романчук, 1990 р.
НЗХТ. № 60/37191

Ікона з блакитнувато-сірого стеатиту прямокутної форми з рельєфним зображенням Богоматері Одигітрії в зріст, що підтримує лівою рукою сидяче й повернене вліво Немовля. Правою рукою Христос благословляє, в лівій – тримає сувій. Вгорі – гравіровані грецькі літери:
$\overline{\text{МР}}/\overline{\Theta\text{У}}$ – "Богоматір";
$\overline{\text{IC}}\ \overline{\text{XC}}$ – "Ісус Христос".
Композиція обрамлена аркою на тонких подвійних колонках, увінчаних стилізованими сосновими шишками; верхні кути ікони декоровані циркульним орнаментом. По всьому полю збереглися залишки позолоти, на взутті Богоматері – червоної фарби. Ікона має срібну оправу, посаджену на дерев'яну основу. (Сліди горіння)

Icon: Virgin and Child

Constantinople or Thessalonike. 11th–12th century
Steatite, silver, red paint; carving, engraving, gilding.
8.4×5.8×0.6 cm
Port area, block 2, homestead 1.
Excavations of A.I. Romanchuk, 1990
NPTC. No. 60/37191

Rectangular icon of bluish-gray steatite with the full-length relief image of the Virgin Hodegetria standing under an arch and looking toward the Christ Child, whom she holds in her left hand. The Child offers a blessing with his right hand and holds a flower in his left. On both sides are engraved Greek letters:
$\overline{\text{МР}}/\overline{\Theta\text{У}}$ – "Mother of God";
$\overline{\text{IC}}\ \overline{\text{XC}}$ – "Jesus Christ".
The composition is framed by an arch on slender double columns topped with stylized pinecones; the spandrels are decorated with compass circles. Throughout the background traces of gilding are preserved; on the Virgin's shoes are traces of red paint. The icon is set in a silver frame mounted on a wooden backing. (The icon shows signs of burning)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 237, no. 256; Romančuk 2006, 137–140, fig. 1; Stepanenko 2007, 218, fig. 2, *1*; Yashayeva 2010, 303, Nr. 375
Аналогии/Аналогії/Analogies: Bank 1978/2, fig. 86

42

Икона: Рождество Христово (фрагменты)

Византия. XI–XII вв.
Стеатит, краска; резьба, гравировка, золочение.
6,9×6,7×0,4 см
Северный район, квартал XIII. Раскопки Г.Д. Белова, 1936 г.
НЗХТ. № 73/35899

Фрагменты иконы из светло-серого стеатита прямоугольной формы с рельефным изображением Рождества Христова. В верхнем регистре представлены ангел, благословляющий лежащего в яслях Младенца, над которым склонились вол и осел; слева от ангела – фрагмент гравированной греческой надписи:
ΜΡ ΘΥ – *"Богоматерь";*
рядом – возлежащая Богородица, возле нимба которой греческие буквы:
ΜΡ ΘΥ – *"Богоматерь".*
В нижнем регистре сохранились сцена купания Младенца, часть фигуры Иосифа и бородатый пастух с длинным посохом. На фигурах ангела и служанок, а также на яслях и углубленном фоне – следы красно-коричневой краски и перекрывающей ее позолоты (Следы горения)

Ікона: Різдво Христове (фрагменти)

Візантія. XI–XII ст.
Стеатит, фарба; різьблення, гравіювання, позолота.
6,9×6,7×0,4 см
Північний район, квартал XIII. Розкопки Г.Д. Белова, 1936 р.
НЗХТ. № 73/35899

Фрагменти ікони із світло-сірого стеатиту прямокутної форми з рельефним зображенням Різдва Христового. У верхньому регістрі репрезентовані ангел, що благословляє Немовля, яке лежить в яслах; над ним схилилися віл і осел; ліворуч від ангела – фрагмент гравіюваного грецького напису:
ΜΡ ΘΥ – *"Різдво";*
поряд лежить Богородиця, біля німба якої грецькі літери:
ΜΡ ΘΥ – *"Богоматір".*
В нижньому регістрі збереглися сцена купання Немовляти, частина фігури Йосипа і бородатий пастух з довгою палицею. На фігурах ангела і служниць, а також на яслах і заглибленому фоні – сліди червоно-коричневої фарби і перекриваючої її позолоти. (Сліди горіння)

Icon: Nativity (fragments)

Byzantium. 11th–12th century
Steatite, paint; carving, engraving, gilding.
6.9×6.7×0.4 cm
Northern area, block XIII. Excavations of G.D. Belov, 1936
NPTC. No. 73/35899

Fragments of a rectangular icon in light-gray steatite with the relief image of the Nativity. In the upper register is represented an angel who blesses the swaddled Christ Child lying in the manger, with an ox and an ass leaning over him. To the left of the angel is part of an engraved Greek inscription:
ΜΡ ΘΥ – *"Nativity".*
Below the inscription is a reclining Virgin, by whose nimbus there are Greek letters:
ΜΡ ΘΥ – *"Mother of God".*
In the lower register is a scene of the Child being bathed by attendants, part of the figure of Joseph, and a bearded shepherd holding a long staff. Traces of reddish-brown paint covered by gilt appear on the figures of the angel and the attendants, and also on the manger and on the recessed background. (The icon shows signs of burning)

Литература/Література/Literature: Belov 1938, 290–291, fig. 122; Bank 1964, 19, fig. 7; 1970, 373–375; Darkevich 1975, 282; *Katalog* 1977/1, vol. II, 118, no. 620; *Cherson* 1991, 88, no. 87

43

Икона: Святой Феодор Стратилат (фрагмент)

Византия. XII в.
Стеатит; резьба, золочение.
18×22×0,7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 5253

Фрагмент закругленной верхней части иконы из коричневато-серого стеатита с сохранившимися рельефными изображениями головы св. Феодора в трехчетвертном повороте вправо, кисти его левой руки и двух вертикально стоящих копий в центре композиции. Над головой святого – венец в Деснице Божией, на нимбе и венце – следы позолоты

Ікона: Святий Федір Стратілат (фрагмент)

Візантія. XII ст.
Стеатит; різьблення, позолота.
18×22×0,7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 5253

Фрагмент закругленого верху ікони з коричнюватo-сірого стеатиту, від якого збереглися рельєфні зображення голови св. Федора в тричвертному повороті вправо, кісті його лівої руки і двох списів, що стоять вертикально в центрі композиції. Над головою святого – вінець в деснищі Божій, на німбі і вінці – сліди позолоти

Icon: Saint Theodore Stratelates (fragment)

Byzantium. 12th century
Steatite; carving, gilding.
18×22×0.7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5253

Fragment of the curved upper part of an icon of brownish-gray steatite, on which are preserved relief images of the head of Saint Theodore, in three-quarter profile to the right, a part of his left hand, and the shafts of two lances standing vertically in the centre of the composition. Over the head of the saint, Christ's right hand extends a martyr's crown. On the nimbus and on the crown there are traces of gilding

Литература/Література/Literature: Izmailov 1932, 39–48; Darkevich 1975, 283, fig. 401; Bank 1981, 109; *Cherson* 1991, 89, no. 88
Аналогии/Аналогії/Analogies: Bank 1981, 113, fig. 4

44

Иконка: Вознесение

Константинополь или Фессалоники
XIII в.
Стеатит; резьба, гравировка, золочение.
4,5×3,65×0,7 см
Портовый район, квартал 2, усадьба 2.
Раскопки А.И. Романчук, 2000 г.
НЗХТ. № 1/37402

Иконка из зеленовато-серого стеатита прямоугольной формы с рельефным изображением Вознесения Христа; в верхнем регистре – Христос в мандорле, поддерживаемой двумя ангелами, и гравированные греческие буквы:
ΙC/ΧC – *"Иисус Христос".*
Слева и справа от овала – греческая надпись:
ΗΑΝΑ/ΑΗΨΙC – *"Вознесение".*
В центре нижнего регистра изображена Богородица в рост; по сторонам от нее – ангелы, указующие на небо, головы ангелов повернуты к двенадцати апостолам (по шесть с каждой стороны), смотрящим вверх. На нимбе и мандорле сохранились остатки позолоты. На оборотной стороне – следы граффити в две строки

Іконка: Вознесіння

Константинополь або Фесалоніки
XIII ст.
Стеатит; різьблення, гравіювання, позолота.
4,5×3,65×0,7 см
Портовий район, квартал 2, садиба 2.
Розкопки А.І. Романчук, 2000 р.
НЗХТ. № 1/37402

Іконка із зеленуватo-сірого стеатиту прямокутної форми з рельєфним зображенням Вознесіння Христового; у верхньому регістрі – Христос в мандорлі, котру підтримують два ангели, і гравійовані грецькі літери:
ΙC/ΧC – *"Ісус Христос".*
Ліворуч і праворуч від овалу – грецький напис:
ΗΑΝΑ/ΑΗΨΙC – *"Вознесіння".*
В центрі нижнього регістра зображена Богородиця в зріст; з боків від неї – ангели, що вказують на небо, голови ангелів повернені до дванадцяти апостолів (по шість з кожного боку), що дивляться вгору. На німбі та мандорлі збереглися рештки позолоти. На зворотному боці – сліди графіті в два рядки

Small icon: Ascension

Constantinople or Thessalonike.
13th century
Steatite; carving, engraving, gilding.
4.5×3.65×0.7 cm
Port area, block 2, homestead 2.
Excavations of A.I. Romanchuk, 2000
NPTC. No. 1/37402

Small rectangular icon of greenish-gray steatite with the relief image of the Ascension of Christ. In the upper register is Christ within a mandorla supported by two angels, with inscribed Greek letters:
ΙC/ΧC – *"Jesus Christ".*
To the left and right of the mandorla runs an inscription in Greek:
ΗΑΝΑ/ΑΗΨΙC – *"Ascension".*
In the centre of the lower register is a full-length image of the Virgin; to either side of her is an angel pointing to the sky. The angels' heads are turned toward the twelve apostles (six on each side), who are looking up. On the nimbus and the mandorla are preserved traces of gilding. On the reverse side are traces of two lines of graffiti

Литература/Література/Literature: Romančuk 2006, 140–143, fig. 2; Romančuk, Evdokimova 2006, 33; 2008, 338–341; Stepanenko 2007, 216–217, fig. 1, 2; Yashayeva 2010, 304, Nr. 377
Аналогии/Аналогії/Analogies: Dimova, Iordanov 1982, 28, fig. 11; Kalavrezou-Maxeiner 1985, no. 151

45

Образок: Христос Пантократор

Византия. XII в.
Стеатит; резьба.
Диаметр: 4,2 см, толщина: 0,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 г.
ГЭ. № х 23

Образок односторонний из голубовато-серого стеатита в виде круглого медальона с рельефным погрудным изображением Христа Пантократора. (Скол в верхней части)

Образок: Христос Пантократор

Візантія. XII ст.
Стеатит; різьблення.
Діаметр: 4,2 см, товщина: 0,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 р.
ДЕ. № х 23

Образок односторонній з блакитнуватo-сірого стеатиту у вигляді круглого медальйона з рельєфним погруддям Христа Пантократора. (Відкол у верхній частині)

Pendant icon: Christ Pantokrator

Byzantium. 12th century
Steatite; carving.
Diameter: 4.2 cm; thickness 0.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1892
SH. No. x 23

One-sided pendant icon of bluish-gray steatite, in the form of a round medallion, bearing the relief bust of Christ Pantokrator. (The upper edge of the icon is chipped)

Литература/Література/Literature: Bank 1962, 134; *Katalog* 1977/1, vol. II, 118, no. 624; Kalavrezou-Maxeiner 1985, 175, pl. 48, no. 94

46

Образок-евлогия: крест / розетка

Византия. XII в.
Стеатит; резьба, золочение.
9,9×7,2 см
Южный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1893 г.
ГЭ. № х 63

Образок двусторонний из голубовато-серого стеатита прямоугольной формы с закругленным верхом и ушком для подвешивания. На лицевой стороне на углубленном фоне помещен рельефный шестиконечный крест на постаменте с симметрично расположенными по сторонам от него углублениями: четырьмя круглыми, двумя прямоугольными и двумя сигмовидными. На оборотной стороне вырезан круглый медальон с равноконечным крестом, дугообразно расходящиеся ветви которого придают ему вид четырехлопастной розетки. Следы позолоты

Образок-євлогія: хрест / розетка

Візантія. XII ст.
Стеатит; різьблення, позолота.
9,9×7,2 см
Південний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1893 р.
ДЕ. № х 63

Образок двосторонній з блакитнувато-сірого стеатиту прямокутної форми із закругленим верхом і вушком. На лицьовому боці на заглибленому фоні розміщений рельєфний шестикутний хрест на постаменті із симетрично розташованими з боків від нього заглибинами: чотирма круглими, двома прямокутними і двома сигмоподібними. На зворотному боці вирізаний круглий медальйон з рівнокутним хрестом, гілки якого дугоподібно розходяться і надають йому вигляд чотирилепесткової розетки. Сліди позолоти

Pendant *eulogia* icon: cross / rosette

Byzantium. 12th century
Steatite; carving, gilding.
9.9×7.2 cm
South region.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1893
SH. No. x 63

Two-sided rectangular pendant icon of bluish-gray steatite with a rounded top and a knob for suspension. In the recessed background of the front side a patriarchal cross on a pedestal is represented in relief. To its sides are six symmetrically arranged recesses: four are round, two are rectangular, and two are rectangular with rounded tops. On the reverse is incised a round medallion with an equal-armed cross, the curved, flared arms of which make it resemble a four-petaled rosette. There are traces of gilding

Литература/Література/Literature: *ОАК 1893*, 58; Bank 1962, 134; 1967, 238; 1978/2, 93, fig. 70; *Katalog* 1977/1, vol. II, 118, no. 625; K. Totev 1990, 51, fig. 2 *н*; Zalesskaya 2005/2, 29–30, fig. 1 а–б; Jašaeva 2010, 489, Abb. 15
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kalavrezou-Maxeiner 1985, pl. I

47

Крест-тельник

Восточное Средиземноморье.
XII в.
Стеатит; резьба, сверление.
Высота: 1,8 см, ширина: 1,5 см
Юго-восточный район, возле 17 куртины.
Раскопки Л.Г. Колесниковой, 1963 г.
НЗХТ. № 387/36588

Крестик нательный из голубовато-серого стеатита с прямыми концами; ветви гладкие, прямоугольные в сечении. В верхней ветви – отверстие для подвешивания

Натільний хрест

Східне Середземномор'я.
XII ст.
Стеатит; різьблення, свердління.
Висота: 1,8 см, ширина: 1,5 см
Південно-східний район, біля 17 куртини.
Розкопки Л.Г. Колесникової, 1963 р.
НЗХТ. № 387/36588

Хрестик натільний з блакитнувато-сірого стеатиту з прямими кінцями; гілки гладкі, прямокутні в перетині. У верхній гілці – отвір для підвішування

Pendant cross

Eastern Mediterranean.
12th century
Steatite; carving, drilling.
Height: 1.8 cm; width: 1.5 cm
South-eastern area, by the 17th curtain wall.
Excavations of L.G. Kolesnikova, 1963
NPTC. No. 387/36588

Small pendant cross of bluish-gray steatite with squared arms; the arms are smooth and rectangular in section. A hole has been drilled through the upper arm for suspension

Литература/Література/Literature: Jašaeva 2010, 489, Abb. 17, 1

48

Крест-тельник

Византия. XII в.
Стеатит; резьба, гравировка, сверление.
Высота: 2,7 см, ширина: 1,8 см
Южный некрополь.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 г.
ГЭ. № х 153

Крестик нательный из серого стеатита с прямыми концами; ветви гладкие, прямоугольные в сечении. На лицевой стороне – гравированные буквы: I/X/C.
В верхней ветви – отверстие для подвешивания

Натільний хрест

Візантія. XII ст.
Стеатит; різьблення, гравіювання, свердлення.
Висота: 2,7 см, ширина: 1,8 см
Південний некрополь.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 р.
ДЕ. № х 153

Хрестик натільний з сірого стеатиту з прямими кінцями; гілки гладкі, прямокутні в перетині. На лицьовому боці – гравіровані літери: I/X/C.
У верхній гілці – отвір для підвішування

Pendant cross

Byzantium. 12th century
Steatite; carving, engraving, drilling.
Height: 2.7 cm; width: 1.8 cm
Southern necropolis.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1902
SH. No. x 153

Small pendant cross of gray steatite with squared arms; the arms are smooth and rectangular in section. On the front side are engraved letters: I/X/C.
A hole has been drilled through the upper arm for suspension

Литература/Література/Literature: *OAK 1902*, 44; Zalesskaya 2005/2, 29–35, fig. 4
Аналогии/Аналогії/Analogies: Zalesskaya 2005/2, 31–32

49

Крест-тельник

Восточная Европа.
XIII–XIV вв.
Стеатит; резьба, сверление.
Высота: 2,2 см, ширина: 1,8 см
Юго-восточный район, "Цитадель".
Раскопки И.А. Антоновой, 1994 г.
НЗХТ. № 17/37276

Крестик нательный двусторонний из зеленовато-серого стеатита ромбовидной формы; расширяющиеся фигурные концы оформлены в виде стилизованных бутонов, декорированных циркульным орнаментом. В верхней ветви – отверстие для подвешивания

Натільний хрест

Східна Європа.
XIII–XIV ст.
Стеатит; різьблення, свердлення.
Висота: 2,2 см, ширина: 1,8 см
Південно-східний район, "Цитадель".
Розкопки І.А. Антонової, 1994 р.
НЗХТ. № 17/37276

Хрестик натільний двосторонній із зеленувато-сірого стеатиту ромбоподібної форми; розширені фігурні кінці оформлені у вигляді стилізованих бутонів, декоровані циркульним орнаментом. У верхній гілці – отвір для підвішування

Pendant cross

Eastern Europe.
13th–14th century
Steatite; carving, drilling.
Height: 2.2 cm; width: 1.8 cm
South-eastern area, "Citadel".
Excavations of I.A. Antonova, 1994
NPTC. No. 17/37276

Two-sided diamond-shaped pendant cross of light greenish-gray steatite. The ends of the flared arms are carved in the form of stylized buds and decorated with compass circles. A suspension hole has been drilled through the top arm

Литература/Література/Literature: Jašaeva 2010, 489, Abb. 17, 3
Аналогии/Аналогії/Analogies: K. Totev 1990, 51, fig. 2 з; *Die Welt von Byzanz* 2004, 315, Abb. 570

50

Форма для литья

Херсон. IX–X вв.
Сланец, резьба.
7,4×5,5 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1898 г.
ГИМ. № 39313

Форма литейная двусторонняя из темно-серого сланца для изготовления культовых предметов. На одной стороне – матрица для отливки узкого бруска, декорированного двумя рядами треугольников, и круглого медальона с поясным изображением святого (?) с бородой, опускающейся на грудь, с крестами в воздетых руках. По краю медальона – инвокативная греческая надпись:

Форма для лиття

Херсон. IX–X ст.
Сланець; різьблення.
7,4×5,5 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1898 р.
ДІМ. № 39313

Форма ливарна двостороння з темно-сірого сланцю для виготовлення культових предметів. З одного боку – матриця для відливання вузького бруска, декорованого двома рядами трикутників, і круглого медальйона з поясним зображенням святого (?) з бородою, що спускається на груди, з хрестами в піднятих руках. По краю медальйона – інвокативний грецький напис:

Mould for casting

Cherson. 9th–10th century
Slate; carving.
7.4×5.5 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1898
SHM. No. 39313

Two-sided mould of dark-gray slate for casting cult objects. On one side is a mould for a narrow bar decorated with two rows of triangles, and another for a round medallion with the half-length figure of a saint (?) with a beard that descends to his chest, holding crosses in his upraised hands. Along the edge of the medallion is a Greek inscription:

∗ Κύριε, [β]οήθει τὸν φορο[ῦ]ν[τα. ∗ Ἀ]μήν

"Господи, помоги носящему. Аминь".
(Реконструкция текста и перевод В.В. Латышева).
На другой стороне – матрица для отливки подвески в виде раковины и нательного крестика с расширяющимися концами и ушком для подвешивания, декорированного по краю выпуклыми точками, внутри – циркульным орнаментом

"Господи, допомоги тому, хто носить. Амінь".
(Реконструкція тексту та переклад В.В. Латишева).
На другому боці – матриця для відливання підвіски у вигляді черепашки і натільного хрестика з розширеними кінцями і вушком для підвішування, прикрашеного опуклими крапками на краях і циркульним орнаментом всередині

"Lord, help the one who is wearing this. Amen".
(Reconstruction of the text and translation V.V. Latyshev).
On the other side is a mould for a pendant in the form of a shell and another for a small pendant cross with flared arms and a suspension loop, decorated with raised dots around its edges and with compass circles inside

Литература/Література/Literature: *ОАК 1898*, 117, fig. 17 а, 17 б; Latyshev 1899/1, 27–30, no. 41; 1899/2, 339–344, no. 2; *Albom* 1906, 133, no. 763 а, 763 б; Yakobson 1959/1, 328–329, fig. 180, *1–2*; Zhuravlev 1997, fig. 7, *3*; 2005/1, 157; Yashaeva 2004, 104, fig. 1, *2*; Khayredinova 2007, fig. 7, *7*; Jašaeva 2010, 479, Abb. 2

51

Форма для литья

Херсон. X–XI вв.
Сланец, резьба.
5,9×5,6 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 г.
ГИМ. № 26945

Форма литейная двусторонняя из зеленоватого сланца для изготовления ювелирных украшений: листовидных подвесок и лунниц

Форма для лиття

Херсон. X–XI ст.
Сланець; різьблення.
5,9×5,6 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 р.
ДІМ. № 26945

Форма ливарна двостороння із зеленуватого сланцю для виготовлення ювелірних прикрас: листоподібних підвісок і лунниць

Mould for casting

Cherson. 10th–11th century
Slate; carving. 5.9×5.6 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1891
SHM. No. 26945

Two-sided mould of greenish slate for casting jewelry: lunar and leaf-shaped pendants

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

52

Форма для литья

Византия. XII–XIII вв.
Сланец; резьба.
8,5 ×8,9 см
Центральный район,
около "Храма с ковчегом".
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 г.
ГЭ. № х 187

Форма литейная односторонняя из темно-серого сланца для отливки креста с короткими, широкими, слегка расширяющимися ветвями со "слезками" на углах. В центре креста изображено Распятие: Христос в крестчатом нимбе, укороченном хитоне; над головой – крест с зеркальными греческими буквами:
IC – "Иисус";
выше – солярные знаки: солнце и луна. Под ногами Спасителя округлое возвышение, символизирующее Голгофу

Форма для лиття

Візантія. XII–XIII ст.
Сланець; різьблення.
8,5 ×8,9 см
Центральний район,
біля "Храму з ковчегом".
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 р.
ДЕ. № х 187

Форма ливарна одностороння з темно-сірого сланцю для відливання хреста з короткими, товстими, злегка розширеними гілками зі "слізками" в кутах. В центрі хреста зображене Розп'яття: Христос в хрещатому німбі, укороченому хітоні; над головою – хрест з дзеркальними грецькими літерами:
IC – "Ісус";
вище – солярні знаки: сонце і місяць. Під ногами Спасителя округле підвищення, що символізує Голгофу

Mould for casting

Byzantium. 12th–13th century
Slate; carving.
8.5 ×8.9 cm
Central area,
near the "Reliquary Church".
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1903
SH. No. x 187

One-sided mould of dark-gray slate for the casting of a cross with short, wide, slightly flared arms with round finials at the corners. In the centre of the cross is an image of the Crucifixion depicting Christ, cross-nimbed, in a short tunic; above his head is a titulus with the Greek letters in reverse:
IC – "Jesus";
above are the symbols of the sun and moon. Under the feet of the Savior is a rounded mound symbolizing Golgotha

Литература/Література/Literature: *OAK 1903*, 25, fig. 20; Kostsyushko-Valyuzhinich 1905/2, 45, fig. 5; Yakobson 1959/1, 326–328, fig. 179, *3–4*; Yashaeva 2004, 101, fig. 1, *1*

53

Скульптурная фигурка птицы

Восточное Средиземноморье.
IX–X вв.
Черный сланец; резьба.
Высота: 11,7 см
Северный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 г.
ГИМ. № 26945

Скульптурная фигурка птицы из черного сланца с длинным загнутым клювом, хохолком на голове; под клювом – бородка, напоминающая петушиную; лапы сдвоены, крыло и опущенный хвост проработаны врезными линиями

Скульптурна фігурка птаха

Східне Середземномор'я.
IX–X ст.
Чорний сланець; різьблення.
Висота: 11,7 см
Північний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 р.
ДІМ. № 26945

Скульптурна фігурка птаха з чорного сланцю з довгим загнутим дзьобом, чубком на голові; під дзьобом – борідка, що нагадує півнячу; лапи здвоєні, крило і опущений хвіст пророблені врізаними лініями

Sculpted figure of a bird

Eastern Mediterranean.
9th–10th century
Black slate; carving.
Height: 11.7 cm
Northern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1891
SHM. No. 26945

Sculpted figure in black slate depicting a bird with a long hooked beak and a crest on its head. Under its beak is a small wattle similar to that of a rooster; its legs and feet are represented one behind the other. The bird's wing and lowered tail are rendered with incised lines

Литература/Література/Literature: *OAK 1891*, 6, fig. 4; *Albom* 1906, 116, no. 672; Zhuravlev 2005/1, 34

54

Серьги

Восточное Средиземноморье.
V–VI вв.
Золото 958°, стекло;
литье, инкрустация.
Диаметр: 3,2 см (а); 3,3 см (б)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1893 г.
ГЭ. № х 671 а, б

Пара сережек в виде колец, согнутых из круглой в сечении проволоки, на которую насажена четырнадцатигранная бусина со вставками красного стекла на каждой грани

Серги

Східне Середземномор'я.
V–VI ст.
Золото 958°, скло;
лиття, інкрустація.
Діаметр: 3,2 см (а); 3,3 см (б)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1893 р.
ДЕ. № х 671 а, б

Пара сережок у вигляді кілець, зігнутих з круглого в перетині дроту, на який насаджена чотирнадцятигранна намистина з вставками червоного скла на кожній грані

Earrings

Eastern Mediterranean.
5th–6th century
Gold 958°, glass; casting, inlay.
Diameter: 3.2 cm (a); 3.3 cm (б)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1893
SH. No. x 671 a, б

Pair of earrings: each is composed of a circular ring of round-sectioned wire, onto which is set a fourteen-sided bead with red glass insets in each facet

Литература/Література/Literature: Zalesskaya 2006/3, 94, no. 121
Аналогии/Аналогії/Analogies: Ross 1962/2, 48, no. 12; Christlein 1979, Taf. 46, 60; Vida Staré 1980, 55, fig. 18, no. 2, 4; Garam 1984, 87–108; Aibabin 1995, 137, fig. 20, no. 25–26

55

Серьга

Северное Причерноморье.
VI–VII вв.
Золото 833°; литье, зернь.
Длина: 1,8 см, диаметр: 1 см
Западный некрополь,
склеп, могила 74.
Раскопки В.М. Зубаря, 1986 г.
НЗХТ. № 27/37118

Серьга в виде гладкого кольца с напаянной стилизованной виноградной гроздью, состоящей из четырех зерышек

Серга

Північне Причорномор'я.
VI–VII ст.
Золото 833°; лиття, зернь.
Довжина: 1,8 см, діаметр: 1 см
Західний некрополь,
склеп, могила 74.
Розкопки В.М. Зубара, 1986 р.
НЗХТ. № 27/37118

Серга у вигляді гладкого кільця з напаяним стилізованим виноградним гроном, що складається з чотирьох зернят

Earring

Northern Black Sea region.
6th–7th century
Gold 833°; casting, granulation.
Length: 1.8 cm; diameter: 1 cm
Western necropolis,
crypt, tomb 74.
Excavations of V.M. Zubar, 1986
NPTC. No. 27/37118

Earring in the form of a smooth ring with a soldered stylized grape cluster, composed of four small granules

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Kym* 2003, pl. 83: *79, 85*

56

Серьга

Восточное Средиземноморье.
VI–VII вв.
Золото 750°; литье.
Диаметр: 1,2 см
Гераклейский полуостров,
мыс Виноградный,
пещерный скит, склеп.
Раскопки Т.Ю. Яшаевой,
1993 г.
НЗХТ. № 13/37260

Серьга в виде гладкого кольца с поперечным диском с зигзагообразным краем

Серга

Східне Середземномор'я.
VI–VII ст.
Золото 750°; лиття.
Діаметр: 1,2 см
Гераклейський півострів,
мис Виноградний,
печерний скит, склеп.
Розкопки Т.Ю. Яшаєвої,
1993 р.
НЗХТ. № 13/37260

Серга у вигляді гладкого кільця з поперечним диском із зигзагоподібним краєм

Earring

Eastern Mediterranean.
6th–7th century
Gold 750°; casting.
Diameter: 1.2 cm
Heraclean peninsula,
Vinogradniy cape,
cave complex, crypt.
Excavations of T.Yu. Yashaeva,
1993
NPTC. No. 13/37260

Earring in the form of a smooth ring with onto which is set a transverse disk with a knurled edge

Литература/Література/Literature: Yashaeva 1994, 349, fig. 9

57

Серьга

Восточное Средиземноморье.
VII в.
Золото 958°; литье.
Диаметр: 1,6 см
"Загородный крестообразный храм", катакомба 2126.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1905 г.
ГЭ. № х 666

Серьга в виде капелюшка из круглого в сечении стержня, сужающегося к месту спайки

Сергa

Східне Середземномор'я.
VII ст.
Золото 958°; лиття.
Діаметр: 1,6 см
"Заміський хрестоподібний храм", катакомба 2126.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1905 р.
ДЕ. № х 666

Сергa у вигляді капелюшка з круглого в перетині стрижня, що звужується до місця спаювання

Earring

Eastern Mediterranean.
7th century
Gold 958°; casting.
Diameter: 1.6 cm
"Church Outside the City Walls", catacomb 2126.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1905
SH. No. x 666

Crescent-shaped earring made from a biconical round-sectioned rod that narrows toward the post

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1907, 127; Zalesskaya 2006/3, 95, no. 127
Аналогии/Аналогії/Analogies: Ross 1962/2, 7–8, pl. IX D; Zasetskaya 1975, 42, no. 12; 1994, 190–191, pl. 42, no. 2; *Byzantine Hours* 2002, 426, no. 576–577

58

Серьга

Восточное Средиземноморье.
X–XII вв.
Золото 960°;
пайка, гравировка.
1,9×2 см
Случайная находка, 1987 г.
НЗХТ. № 191802

Серьга круглая, декорированная двумя витыми проволоками, сплетенными в косичку

Сергa

Східне Середземномор'я.
X–XII ст.
Золото 960°;
паяння, гравіювання.
1,9×2 см
Випадкова знахідка, 1987 р.
НЗХТ. № 191802

Сергa кругла, декорована двома витими дротами, сплетеними в косичку

Earring

Eastern Mediterranean.
10th–12th century
Gold 960°;
soldering, engraving.
1.9×2 cm
Sporadic find, 1987
NPTC. No. 191802

Round earring decorated with two spiral wires twisted into a small braid

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

59

Перстень

Восточное Средиземноморье.
IV в.
Золото 958°; литье, резьба.
Диаметр: 2,1 см
Южный некрополь, гробница 272.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 г.
ГЭ. № х. 1892.67

Перстень, представляющий собой разновидность обручального кольца, с рубчатой шинкой; щиток образован соединением двух правых рук – dextrarum iunctio

Перстень

Східне Середземномор'я.
IV ст.
Золото 958°; лиття, різьблення.
Діаметр: 2,1 см
Південний некрополь, гробниця 272.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 р.
ДЕ. № х. 1892.67

Перстень представляє собою різновид обручки з рубчастим обручем; щиток сформований з'єднанням двох правих рук – dextrarum iunctio

Finger ring

Eastern Mediterranean.
4th century
Gold 958°; casting, carving.
Diameter: 2.1 cm
Southern necropolis, tomb 272.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1892
SH. No. x. 1892.67

Finger ring of wedding-ring type, with a ribbed hoop; the bezel bears the image of two joined right hands (the dextrarum iunctio*)*

Литература/Література/Literature: Neverov 1978, 16, no. 150; *Katalog* 1980, 53, no. 175; Zalesskaya 2006/3, 79, no. 58
Аналогии/Аналогії/Analogies: Marshall 1907, no. 276; Kent, Painter 1977, 61, no. 140; *Byzantium* 1994, 47, no. 26

60

Перстень

Восточное Средиземноморье.
IV в.
Золото 958°; литье.
Диаметр: 1,9 см
Юго-восточный некрополь,
катакомба 2138.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вальжинича, 1906 г.
ГЭ. № х. 1906.8

Перстень, представляющий собой разновидность обручального кольца, с ажурной шинкой, на которой вырезана греческая надпись:
εὐτυχῶς – *"на счастье".*
Щиток образован двумя кастами для камней

Перстень

Східне Середземномор'я.
IV ст.
Золото 958°; лиття.
Діаметр: 1,9 см
Південно-східний некрополь,
катакомба 2138.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вальжинича, 1906 р.
ДЕ. № х. 1906.8

Перстень представляє собою різновид обручки з ажурним обручем, на якому вирізаний грецький напис:
εὐτυχῶς – *"на щастя".*
Щиток утворений двома кастами (оправами) для каменів

Finger ring

Eastern Mediterranean.
4th century
Gold 958°; casting.
Diameter: 1.9 cm
South-eastern necropolis,
catacomb 2138.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1906
SH. No. x. 1906.8

Finger ring of wedding-ring type, with an openwork hoop, into which is cut the Greek word:
εὐτυχῶς – *"for good luck".*
The bezel consists of two settings for gems

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1909, 57, fig. 4; Neverov 1978, 16, no. 151; Zalesskaya 2006/3, 80, no. 60
Аналогии/Аналогії/Analogies: Henkel 1913, 89

61

Перстень

Восточное Средиземноморье.
V–VI вв. (Найден в слое разрушения XIII в.)
Золото 750°, стекло (литик); филигрань, зернь.
Диаметр: 2 см (шинка); 1,2 см (щиток)
Северный район,
квартал Х-А, усадьба 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1989 г.
НЗХТ. № 75/37168

Перстень с круглым щитком, украшенным зернью. Шинка декорирована по центру филигранью, по краю – зернью; концы шинки соединены под щитком. Вставка овальная, плоско-выпуклая, из полупрозрачного темно-голубого стекла (Вставка более позднего времени, не соответствует форме и размеру гнезда)

Перстень

Східне Середземномор'я.
V–VI ст. (Знайдено в шарі руйнування XIII ст.)
Золото 750°, скло (лите); філігрань, зернь.
Діаметр: 2 см (обруч); 1,2 см (щиток)
Північний район,
квартал Х-А, садиба 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1989 р.
НЗХТ. № 75/37168

Перстень з круглим щитком, прикрашеним зерню. Обруч декорований по центру філігранню, по краю – зерню; кінці обруча з'єднані під щитком. Вставка овальна, плоско-опукла, з напівпрозорого темно-блакитного скла (Вставка пізнішого часу, не збігається з формою і розміром гнізда)

Finger ring

Eastern Mediterranean.
5th–6th century. (Found in a 13th-century destruction layer)
Gold 750°, glass (cast); filigree, granulation.
Diameter: 2 cm (hoop); 1.2 cm (bezel)
Northern area,
block X-A, homestead 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1989
NPTC. No. 75/37168

Finger ring with a round bezel, decorated with granulation. Along the centre of the hoop is filigree decoration, and along the edge is granulation; the ends of the hoop come together under the bezel. In the bezel is set a translucent, slightly convex oval cabochon of dark-blue glass. (The cabochon is of a later date than the ring, and does not match the form and size of the setting)

Литература/Література/Literature: Ryzhov 1999, 179; 2001, 300
Аналогии/Аналогії/Analogies: Gonosova, Kondoleon 1994, 54–55, no. 11; *Byzantine Hours* 2002, 558, no. 768; Zalesskaya 2006/3, 82, no. 71

62

Печатка

Восточное Средиземноморье.
VII в.
Золото 900°;
литье, гравировка.
Диаметр: 2,3 см (шинка);
1,3 см (щиток)
Херсонесское городище.
Из собрания П.О. Бурачкова
ГИМ. № 10641

Печатка в виде перстня; щиток круглый, с гравированным изображением креста с расширяющимися концами, который фланкируется греческими буквами: Р/К/А/Υ

Печатка

Східне Середземномор'я
VII ст.
Золото 900°;
лиття, гравіювання.
Діаметр: 2,3 см (обруч);
1,3 см (щиток)
Херсонеське городище.
Із зібрання П.О. Бурачкова
ДІМ. № 10641

Печатка у вигляді персня; щиток круглий, з гравіюванням зображенням хреста з розширеними кінцями, фланкованого грецькими літерами: Р/К/А/Υ

Signet

Eastern Mediterranean.
7th century
Gold 900°;
casting, engraving.
Diameter: 2.3 cm (hoop);
1.3 cm (bezel)
Chersonesos city-site.
From P.O. Burachkov Collection
SHM. No. 10641

Signet in the form of a finger-ring with a circular bezel engraved with the image of a cross with flared arms, which are flanked by Greek letters: Р/К/А/Υ

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/2, 65

63

Кольцо

Восточное Средиземноморье.
VI–IX вв.
Золото 750°.
Диаметр: 1,2 см
Западный район, "Базилика на холме", могила 122.
Раскопки С.А. Беляева, 1978 г.
НЗХТ. № 192222

Кольцо из круглой проволоки с разъемными концами

Кільце

Східне Середземномор'я
VI–IX ст.
Золото 750°.
Діаметр: 1,2 см
Західний район, "Базиліка на пагорбі", могила 122.
Розкопки С.А. Беляєва, 1978 р.
НЗХТ. № 192222

Кільце з круглого дроту з роз'ємними кінцями

Ring

Eastern Mediterranean.
6th–9th century
Gold 750°.
Diameter: 1.2 cm
Western area,
"Basilica on the Hill", tomb 122.
Excavations of S.A. Beliaev, 1978
NPTC. No. 192222

Ring made of round-sectioned wire, with separable ends

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

64

Кольцо височное

Подонье, Приазовье.
XI – начало XIII вв.
Золото 500°; литье.
Диаметр: 5,4 см
Центральный район.
Раскопки А.К. Тахтая, 1944 г.
НЗХТ. № 35915

Кольцо височное массивное, с полой биконической бусиной, по сторонам которой витая проволока

Кільце скроневе

Подоння, Приазов'я
XI – початок XIII ст.
Золото 500°; лиття.
Діаметр: 5,4 см
Центральний район.
Розкопки О.К. Тахтая, 1944 р.
НЗХТ. № 35915

Кільце скроневе масивне, з порожнистою біконічною бусиною, з боків від якої витий дріт

Temple ring

Don region, Priazovye.
11th – early 13th century
Gold 500°; casting.
Diameter: 5.4 cm
Central area.
Excavations of A.K. Takhtai, 1944
NPTC. No. 35915

Massive temple ring from a headdress, with a hollow biconical bead, to either side of which a thin wire has been twisted around the main hoop

Литература/Література/Literature: Takhtay 1947, 131, fig. 62; Kolesnikova 2006, 132, fig. 1/16
Аналогии/Аналогії/Analogies: Noll 1958, 79, Abb. 57; Pletneva 1958, 170, 179; 1981, fig. 84, *6*; Sedov 1982, pl. XXXI; Marjanović-Vujović 1988, 203, fig. 22; Ryabtseva 2005, 218, fig. 112, *1*

65

Запонки

Северное Причерноморье.
IV–V вв.
Золото 750°;
литье, филигрань, инкрустация.
Диаметр: 1,8 см
Южный некрополь.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1893 г.
ГЭ. № х 674 а, б

Пара круглых филигранных запонок-накладок, укрепленных на изогнутых крючками булавках; в центре ажурных дисков – гнезда для вставки камней

Запонки

Північне Причорномор'я
IV–V ст.
Золото 750°;
лиття, філігрань, інкрустація.
Діаметр: 1,8 см
Південний некрополь.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1893 р.
ДЕ. № х 674 а, б

Пара круглих філігранних запонок-накладок, укріплених на зігнутих гачками шпильках; в центрі ажурних дисків – гнізда для вставки каменів

Cuff-links

Northern Black Sea region.
4th–5th century
Gold 750°;
casting, filigree, inlay.
Diameter: 1.8 cm
Southern necropolis.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1893
SH. No. x 674 a, б

Pair of round filigree cuff-link mounts secured on hooked pins; at the centres of the openwork discs are settings for gems

Литература/Література/Literature: Zalesskaya 2006/3, 104–105, no. 149

66

Накладки на ремень

Восточное Средиземноморье.
V в.
Золото 750°, серебро 500°,
стеклянная паста; зернь,
перегородчатая инкрустация.
Длина: 2,9 см (а); 3 см (б)
"Загородный крестообразный храм", катакомба 2126.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1905 г.
ГЭ. № х 670 а, б

Две накладки на ремень удлиненные, со скругленными концами; по краям – крупная зернь, в центре – гнезда, заполненные синей и красной пастой

Накладки на ремінь

Східне Середземномор'я.
V ст.
Золото 750°, срібло 500°,
скляна паста; зернь,
перегородчата інкрустація.
Довжина: 2,9 см (а); 3 см (б)
"Заміський хрестоподібний храм", катакомба 2126.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1905 р.
ДЕ. № х 670 а, б

Дві накладки на ремінь подовжені, із закругленими кінцями; на краях – крупна зернь, в центрі – гнізда, заповнені синьою і червоною пастою

Belt plates

Eastern Mediterranean.
5th century
Gold 750°, silver 500°,
glass paste; granulation,
cloisonné inlay.
Length: 2.9 cm (a); 3 cm (б)
"Church Outside the City Walls", catacomb 2126.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1905
SH. No. x 670 a, б

Two elongated belt plates with rounded ends, with large granulation along the edges and cloisons filled with blue and red paste in the centre

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1907, 127, fig. 21; Zalesskaya 2006/3, 114–115, no. 190
Аналогии/Аналогії/Analogies: Zasetskaya 1975, 55, no. 39

67

Булавка

Северное Причерноморье.
IV–V вв.
Золото 750°, серебро 750°,
альмандин; литье, инкрустация.
Длина: 12,2 см
"Загородный крестообразный храм", катакомба 2126.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1905 г.
ГЭ. № х 669

Булавка в виде длинного заостренного серебряного стержня с шарообразной головкой, покрытой золотым листком с альмандиновой вставкой вверху

Шпилька

Північне Причорномор'я
IV–V ст.
Золото 750°, срібло 750°,
альмандин, лиття, інкрустація.
Довжина: 12,2 см
"Заміський хрестоподібний храм", катакомба 2126.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1905 р.
ДЕ. № х 669

Шпилька у вигляді довгого загостреного срібного стрижня з кулястою головкою, покритою золотим листком з альмандиновою вставкою вгорі

Pin

Northern Black Sea region.
4th–5th century
Gold 750°, silver 750°,
almandine; casting, inlay.
Length: 12.2 cm
"Church Outside the City Walls", catacomb 2126.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1905
SH. No. x 669

Pin in the form of a long, thin silver rod tapering to a point, with a round head covered in gold leaf with an almandine carbuncle at the top

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1907, 127; Zalesskaya 2006/3, 104, no. 148
Аналогии/Аналогії/Analogies: Böhner, Ellmers, Weidemann 1970, 137; Christlein 1979, Taf. 31; Vida Staré 1980, pl. 114, fig. 11, no. 7; Fülep 1984, 68, 90, Taf. XXXII, 2; LI, 4–5; Garam 2001, 292, Taf. 41, Nr. 2; *Byzantine Hours* 2002, 581, no. 324

68

Подвеска

Восточное Средиземноморье.
V–VII вв.
Золото 750°;
штамповка, пайка.
Длина: 3,8 см
Юго-восточный район,
"Цитадель".
Раскопки И.А. Антоновой,
1996 г.
НЗХТ. № 7/37293

Подвеска полая в виде усеченного конуса из тонкой листовой пластинки, декорирована штампованным орнаментом: ромбами с точками. В верхней части припаяна петелька для подвешивания в виде плоского колечка с рельефными полосками

Підвіска

Східне Середземномор'я.
V–VII ст.
Золото 750°;
штампування, паяння.
Довжина: 3,8 см
Південно-східний район,
"Цитадель".
Розкопки І.А. Антонової,
1996 р.
НЗХТ. № 7/37293

Підвіска порожниста у вигляді усіченого конуса з тонкої листової пластинки, декорована штампованим орнаментом: ромбами з крапками. У верхній частині припаяна петелька для підвішування у вигляді плоского кільця з рельефними смужками

Pendant

Eastern Mediterranean.
5th–7th century
Gold 750°;
stamping, soldering.
Length: 3.8 cm
South-eastern area,
"Citadel".
Excavations of I.A. Antonova,
1996
NPTC. No. 7/37293

Hollow pendant of thin sheet gold in the form of a truncated cone, with stamped decoration composed of diamonds with central relief dots. On the upper part of the pendant is soldered a small flat suspension ring with relief lines

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

69

Энколпион: крест

Восточное Средиземноморье.
X–XII вв.
Золото 800° (подвеска),
900° (петля); литье.
1,9×1,3×0,5 см (без петли)
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-
Валюжинича, 1899 г.
ГИМ. № 39320

Энколпион в виде овального двустворчатого медальона с петелькой для подвешивания. На лицевой створке изображен рельефный крест со слегка расширяющимися концами и углублением в средокрестии; край медальона декорирован жемчужником

Енколпіон: хрест

Східне Середземномор'я.
X–XII ст.
Золото 800° (підвіска),
900° (петля); лиття.
1,9×1,3×0,5 см (без петлі)
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-
Валюжинича, 1899 р.
ДІМ. № 39320

Енколпіон у вигляді овального двоступкового медальйона з петелькою для підвішування. На лицьовій стулці зображений рельефний хрест із злегка розширеними кінцями і заглибиною в середохресті; край медальйона декорований перлинником

***Encolpion:* cross**

Eastern Mediterranean.
10th–12th century
Gold 800° (pendant),
900° (loop); casting.
1.9×1.3×0.5 cm (without loop)
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-
Valyuzhinich, 1899
SHM. No. 39320

Encolpion in the form of an oval bifold medallion with a suspension loop. On the front fold is a relief cross with slightly flared arms and a small, circular recess where the arms meet; the edge of the medallion bears a line of beading

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1901, 45, fig. 42; Zhuravlev 2005/2, 69

70

Накладка: святой Николай

Византия. X–XI вв.
Золото 900°;
штамповка, гравировка.
Диаметр: 2,5 см
Северо-восточный район,
"Уваровская базилика",
капелла Б, могила.
Раскопки О.И. Домбровского,
1953 г.
НЗХТ. № 18/36510

Накладка в виде круглой тонкой пластинки со штампованным поясным изображением св. Николая в священческом облачении, в левой руке – Евангелие, на которое святой указывает правой рукой. С двух сторон – греческая надпись:
Ⓢ ΝΙ/ΚΟΛΑϹ – "святой Николай".
Край медальона подчеркнут рельефной волнистой линией

Накладка: святий Микола

Візантія. X–XI ст.
Золото 900°;
штампування, гравіювання.
Діаметр: 2,5 см
Північно-східний район,
"Уваровська базиліка",
капела Б, могила.
Розкопки О.І. Домбровського,
1953 р.
НЗХТ. № 18/36510

Накладка у вигляді круглої тонкої пластинки зі штампованим поясним зображенням св. Миколи в одязі священика, в лівій руці – Євангеліє, на яке святий указує правою рукою. З обох боків – грецький напис:
Ⓢ ΝΙ/ΚΟΛΑϹ – "святий Микола".
Край медальйона підкреслений рельєфною хвилястою лінією

Appliqué: Saint Nicholas

Byzantium. 10th–11th century
Gold 900°;
stamping, engraving.
Diameter: 2.5 cm
North-eastern area,
"Uvarov's Basilica",
chapel Б, tomb.
Excavations of O.I. Dombrovskiy,
1953
NPTC. No. 18/36510

Appliqué in the form of a thin, round plaque with a stamped half-length image of Saint Nicholas in the garb of a priest. The saint points with his right hand to the Gospels that he holds in his left. To either side is a Greek inscription:
Ⓢ ΝΙ/ΚΟΛΑϹ – "Saint Nicholas".
Along the edge of the medallion runs an undulating relief line

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

71

Бляшка: птица

Византия. X в.
Золото 950°;
перегородчатая эмаль,
гравировка. 1,6×2 см
Северный район, квартал XIII.
Раскопки Г.Д. Белова, 1936 г.
ГИМ. № 95570

Бляшка овальной формы с изображением бесхвостой птицы влево, голова повернута вправо, в клюве – стилизованная виноградная гроздь. Глаз и клюв выполнены красной эмалью, фон – голубой. На оборотной стороне – гравированная греческая буква Δ

Бляшка: птах

Візантія. X ст.
Золото 950°;
перегородчата емаль,
гравіювання. 1,6×2 см
Північний район, квартал XIII.
Розкопки Г.Д. Бєлова, 1936 р.
ДІМ. № 95570

Бляшка овальної форми із зображенням безхвостого птаха вліво, голова повернена вправо, в дзьобі – стилізоване виноградне гроно. Око і дзьоб виконані червоною емаллю, фон – блакитний. На зворотному боці – гравірована грецька літера Δ

Badge: bird

Byzantium. 10th century
Gold 950°;
cloisonné enamel, engraving.
1.6×2 cm
Northern area, block XIII.
Excavations of G.D. Belov, 1936
SHM. No. 95570

Oval badge with an image of a tailless bird facing left; its head is turned to the right, and it holds a stylized grape cluster in its beak. The eye and the beak are filled in with red enamel, the background with light-blue enamel. On the reverse side is engraved the Greek letter Δ

Литература/Література/Literature: Belov 1938, 275–276; *Katalog* 1977/1, vol. II, 78, no. 535; 1996, 90, no. 778; Bank 1978/1, 237–242
Аналогии/Аналогії/Analogies: *The Glory of Byzantium* 1997, 243–244, no. 165, 166

72

Накладка: два павлина

Византия. Найдена в слое X–XI вв.
Золото 900°; перегородчатая эмаль.
Длина: 5,6 см, ширина: 1,2 см
Северный район, квартал XXIX.
Раскопки Г.Д. Белова, 1931 г.
ГИМ. № 95570

Накладка дугообразная со схематичным изображением двух павлинов по сторонам чашеобразного сосуда на узкой ножке с расширенным основанием, украшенным полупальметками. Сохранились остатки голубой эмали. (Следы горения)

Накладка: два павичі

Візантія. Знайдена в шарі X–XI ст.
Золото 900°; перегородчата емаль.
Довжина: 5,6 см, ширина: 1,2 см
Північний район, квартал XXIX.
Розкопки Г.Д. Белова, 1931 р.
ДІМ. № 95570

Накладка дугоподібна зі схематичним зображенням двох павичів з боків від чашоподібної посудини на вузькій ніжці з розширеною основою, прикрашеною напівпальметками. Збереглися залишки блакитної емалі. (Сліди горіння)

Appliqué: two peacocks

Byzantium. Found in a layer of the 10th–11th century
Gold 900°; cloisonné enamel.
Length: 5.6 cm; width: 1.2 cm
Northern area, block XXIX.
Excavations of G.D. Belov, 1931
SHM. No. 95570

Appliqué in the form of an arc depicting two stylized peacocks, one on either side of a chalice-shaped vessel with a narrow stem and flaring base decorated with half-palmettes. Traces of light-blue enamel are preserved. (There are signs of burning)

Литература/Література/Literature: Belov 1941, 206–207, fig. 8; Darkevich 1975, 267; *Katalog* 1977/1, vol. II, 78, no. 536; 1996, 90, no. 779; Bank 1978/1, 242–244; Zhuravlev 2005/2, 70–71
Аналогии/Аналогії/Analogies: Coche de la Ferté 1957, 18–26, nr 4 a–b, 5 a–b, pl. 11, *11 bis*

73

Солид Маркиана

Константинополь. 450–457 гг.
Золото 950–970°; чеканка.
Диаметр: 20 мм, вес: 4,39 г
Северный район, "Базилика 1935 г.".
Случайная находка, 1965 г.
НЗХТ. № Н-9202

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Маркиан, вечный счастливый август". Погрудное изображение императора анфас с копьем через плечо и щитом.
О.с. Надпись по кругу:

"Победа августов".
Под обрезом: CONOB
(обозначение монетного двора г. Константинополя).
Виктория в рост, влево, с длинным крестом в правой руке; справа от фигуры – звезда

Солід Маркіана

Константинополь. 450–457 рр.
Золото 950–970°; карбування.
Діаметр: 20 мм, вага: 4,39 г
Північний район, "Базиліка 1935 р.".
Випадкова знахідка, 1965 р.
НЗХТ. № Н-9202

Л.б. Напис по колу:

DNMARCIA/NVSPFAVG

"Пан наш Маркіан, вічний щасливий август".
Погруддя імператора анфас зі списом через плече і щитом.

З.б. Напис по колу:

VICTORI/AAVGGGS

"Перемога августів".
Під обрізом: CONOB
(позначення монетного двору м. Константинополя).
Вікторія в зріст, вліво, з довгим хрестом в правій руці; праворуч від фігури – зірка

Solidus of Marcian

Constantinople. 450–457
Gold 950–970°; striking.
Diameter: 20 mm; weight: 4.39 g
Northern area, "1935 Basilica".
Sporadic find, 1965
NPTC. No. H-9202

Obverse: Legend:

"Our lord Marcian, eternally fortunate Augustus".
Frontal bust of the emperor with a spear resting on his shoulder and a shield.
Reverse: Legend:

"Victory of the Augusti".
In the exergue: CONOB
(mark of the mint at Constantinople).
Victory, full length, facing left with a tall cross in her right hand; to the right of the figure, a star

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

74

Солид Маркиана

Константинополь. 450–457 гг.
Золото 958°; чеканка.
Диаметр: 20,5 мм,
вес: 4,44 г
Гераклейский полуостров.
Случайная находка, 1978 г.
НЗХТ. № Н-13350

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Маркиан, вечный счастливый август".
Погрудное изображение императора анфас с копьем через плечо и щитом.
О.с. Надпись по кругу:

"Победа августов".
Под обрезом: CONOB
(обозначение монетного двора г. Константинополя).
Виктория в рост, влево, с длинным крестом в правой руке; справа от фигуры – звезда

Солід Маркіана

Константинополь. 450–457 рр.
Золото 958°; карбування.
Діаметр: 20,5 мм,
вага: 4,44 г
Гераклейський півострів.
Випадкова знахідка, 1978 р.
НЗХТ. № Н-13350

Л.б. Напис по колу:

DNMARCIA/NVSPFAVG

"Пан наш Маркіан, вічний щасливий август".
Погруддя імператора анфас зі списом через плече і щитом.

З.б. Напис по колу:

VICTORI/AAVGGGI

"Перемога августів".
Під обрізом: CONOB
(позначення монетного двору м. Константинополя).
Вікторія в зріст, вліво, з довгим хрестом в правій руці; праворуч від фігури – зірка

Solidus of Marcian

Constantinople. 450–457
Gold 958°; striking.
Diameter: 20.5 mm;
weight: 4.44 g
Heraclean peninsula.
Sporadic find, 1978
NPTC. No. H-13350

Obverse: Legend:

"Our lord Marcian, eternally fortunate Augustus".
Frontal bust of the emperor with a spear resting on his shoulder and a shield.
Reverse: Legend:

"Victory of the Augusti".
In the exergue: CONOB
(mark of the mint at Constantinople).
Victory, full length, facing left with a tall cross in her right hand; to the right of the figure, a star

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

75

Солид Зинона

Константинополь. 474–491 гг.
Золото 950–980°; чеканка.
Диаметр: 20 мм, вес: 4,41 г
Херсонесское городище.
Случайная находка, 1969 г.
НЗХТ. № Н-11072

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Зинон, вечный август".
Погрудное изображение императора анфас с копьем через плечо и щитом.
О.с. Надпись по кругу:

"Победа августов".
Под обрезом: CONOB
(обозначение монетного двора г. Константинополя).
Виктория в рост, влево, с длинным крестом в правой руке; справа от фигуры – звезда

Солід Зинона

Константинополь. 474–491 рр.
Золото 950–980°; карбування.
Діаметр: 20 мм, вага: 4,41 г
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка, 1969 р.
НЗХТ. № Н-11072

Л.б. Напис по колу:

DNZENO/PERPAVG

"Пан наш Зинон, вічний август".
Погруддя імператора анфас зі списом через плече і щитом.

З.б. Напис по колу:

VICTORI/AAVGGGI

"Перемога августів".
Під обрізом: CONOB
(позначення монетного двору м. Константинополя).
Вікторія в зріст, вліво, з довгим хрестом в правій руці; праворуч від фігури – зірка

Solidus of Zeno

Constantinople. 474–491
Gold 950–980°; striking.
Diameter: 20 mm; weight: 4.41 g
Chersonesos city-site.
Sporadic find, 1969
NPTC. No. H-11072

Obverse: Legend:

"Our lord Zeno, eternal Augustus".
Frontal bust of the emperor with a spear resting on his shoulder and a shield.
Reverse: Legend:

"Victory of the Augusti".
In the exergue: CONOB
(mark of the mint at Constantinople).
Victory, full length, facing left with a tall cross in her right hand; to the right of the figure, a star

Литература/Література/Literature: Kostromicheva 1979, 128

76

Солид Анастасия I

Константинополь. 491–518 гг.
Золото 950–980°; чеканка.
Диаметр: 20 мм, вес: 4,47 г
Юго-восточный некрополь.
Случайная находка, 1957 г.
НЗХТ. № Н-8298

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Анастасий, вечный август".
Погрудное изображение императора анфас с копьем через плечо и щитом.
О.с. Надпись по кругу:

"Победа августов".
Под обрезом: CONOB
(обозначение монетного двора г. Константинополя).
Виктория в рост, влево, с длинным крестом в правой руке; справа от фигуры – звезда

Солід Анастасія I

Константинополь. 491–518 рр.
Золото 950–980°; карбування.
Діаметр: 20 мм, вага: 4,47 г
Південно-східний некрополь.
Випадкова знахідка, 1957 р.
НЗХТ. № Н-8298

Л.б. Напис по колу:

DNANASTA/SIVSPPAVG

"Пан наш Анастасій, вічний август".
Погруддя імператора анфас зі списом через плече і щитом.

З.б. Напис по колу:

VICTORI/AAVGGGA

"Перемога августів".
Під обрізом: CONOB
(позначення монетного двору м. Константинополя).
Вікторія в зріст, вліво, з довгим хрестом в правій руці; праворуч від фігури – зірка

Solidus of Anastasius I

Constantinople. 491–518
Gold 950–980°; striking.
Diameter: 20 mm; weight: 4.47 g
South-eastern necropolis.
Sporadic find, 1957
NPTC. No. H-8298

Obverse: Legend:

"Our lord Anastasius, eternal Augustus".
Frontal bust of the emperor with a spear resting on his shoulder and a shield.
Reverse: Legend:

"Victory of the Augusti".
In the exergue: CONOB
(mark of the mint at Constantinople).
Victory, full length, facing left with a tall cross in her right hand; to the right of the figure is a star

Литература/Література/Literature: Gilevich 1959, 267

77

Солид Юстиниана I

Константинополь. 527–565 гг.
Золото 950–980°; чеканка.
Диаметр: 21 мм, вес: 4,08 г
Северный район.
Случайная находка, 1970 г.
НЗХТ. № Н-11516

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Юстиниан, вечный август".
Погрудное изображение императора анфас с державой в правой руке и щитом в левой.
О.с. Надпись по кругу:

"Победа августов".
Под обрезом: OB✱+✱
(обозначение монетного двора г. Константинополя).
Ангел в рост, анфас, с длинным крестом в правой руке и сферой с крестом в левой; справа от фигуры – звезда

Солід Юстиніана I

Константинополь. 527–565 рр.
Золото 950–980°; карбування.
Діаметр: 21 мм, вага: 4,08 г
Північний район.
Випадкова знахідка, 1970 р.
НЗХТ. № Н-11516

Л.б. Напис по колу:

DNIVSTINI/ANVSPPAVG

"Пан наш Юстиніан, вічний август".
Погруддя імператора анфас з державою в правій руці і щитом в лівій.
З.б. Напис по колу:

VICTORI/AAVGGGI

"Перемога августів".
Під обрізом: OB✱+✱
(позначення монетного двору м. Константинополя).
Ангел в зріст, анфас, з довгим хрестом в правій руці і сферою з хрестом в лівій; праворуч від фігури – зірка

Solidus of Justinian I

Constantinople. 527–565
Gold 950–980°; striking.
Diameter: 21 mm; weight: 4.08 g
Northern area.
Sporadic find, 1970
NPTC. No. H-11516

Obverse: Legend:

"Our lord Justinian, eternal Augustus".
Frontal bust of the emperor with a globus cruciger in his right hand and a shield in his left.
Reverse: Legend:

"Victory of the Augusti".
In the exergue: OB✱+✱
(mark of the mint at Constantinople).
Full-length facing figure of an angel with a tall cross in his right hand and a globus cruciger in his left; to the right of the figure is a star

Литература/Література/Literature: Kostromicheva 1979, 128

78

Солид Юстиниана I

Константинополь. 527–565 гг.
Золото 950–980°; чеканка.
Диаметр: 21 мм, вес: 4,48 г
Северный район,
"Базилика в базилике".
Случайная находка, 1972 г.
НЗХТ. № Н-11912

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Юстиниан, вечный август".
Погрудное изображение императора анфас с державой в правой руке и щитом в левой.
О.с. Надпись по кругу:

"Победа августов".
Под обрезом: CONOB
(обозначение монетного двора г. Константинополя).
Ангел в рост, анфас, с длинным крестом в правой руке и сферой с крестом в левой; справа от фигуры – звезда

Солід Юстиніана I

Константинополь. 527–565 рр.
Золото 950–980°; карбування.
Діаметр: 21 мм, вага: 4,48 г
Північний район,
"Базиліка в базиліці".
Випадкова знахідка, 1972 р.
НЗХТ. № Н-11912

Л.б. Напис по колу:

DNIVSTINI/ANVSPPAVG

"Пан наш Юстиніан, вічний август".
Погруддя імператора анфас з державою в правій руці і щитом в лівій.
З.б. Напис по колу:

VICTORI/AAVGGGI

"Перемога августів".
Під обрізом: CONOB
(позначення монетного двору м. Константинополя).
Ангел в зріст, анфас, з довгим хрестом в правій руці і сферою з хрестом в лівій; праворуч від фігури – зірка

Solidus of Justinian I

Constantinople. 527–565
Gold 950–980°; striking.
Diameter: 21 mm; weight: 4.48 g
Northern area,
"Basilica within a Basilica".
Sporadic find, 1972
NPTC. No. H-11912

Obverse: Legend:

"Our lord Justinian, eternal Augustus".
Frontal bust of the emperor with a globus cruciger in his right hand and a shield in his left.
Reverse: Legend:

"Victory of the Augusti".
In the exergue: CONOB
(mark of the mint at Constantinople).
Full-length facing figure of an angel with a tall cross in his right hand and a globus cruciger in his left; to the right of the figure is a star

Литература/Література/Literature: Kostromicheva 1979, 128

79

Солид Тиберия II

Константинополь. 578–582 гг.
Золото 950–980°; чеканка.
Диаметр: 20 мм, вес: 4,5 г
Юго-восточный район,
"Цитадель".
Раскопки В.В. Борисовой,
1968 г.
НЗХТ. № Н-10669

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Тиберий Константин, вечный август".
Погрудное изображение императора анфас с державой в правой руке и щитом в левой.
О.с. Надпись по кругу:

"Победа августов".
Под обрезом: CONOB
(обозначение монетного двора г. Константинополя).
Крест potent на четырех ступенях

Солід Тиберія II

Константинополь. 578–582 рр.
Золото 950–980°; карбування.
Діаметр: 20 мм, вага: 4,5 г
Південно-східний район,
"Цитадель".
Розкопки В.В. Борисової,
1968 р.
НЗХТ. № Н-10669

Л.б. Напис по колу:

∂ПTIЬCONS/TANTPPAVI

"Пан наш Тиберій Костянтин, вічний август".
Погруддя імператора анфас з державою в правій руці і щитом в лівій.
З.б. Напис по колу:

VICTORI/AAVGGI

"Перемога августів".
Під обрізом: CONOB
(позначення монетного двору м. Константинополя).
Хрест potent на чотирьох східцях

Solidus of Tiberius II

Constantinople. 578–582
Gold 950–980°; striking.
Diameter: 20 mm; weight: 4.5 g
South-eastern area,
"Citadel".
Excavations of V.V. Borisova,
1968
NPTC. No. H-10669

Obverse: Legend:

"Our lord Tiberius Constantine, eternal Augustus".
Frontal bust of the emperor with a globus cruciger in his right hand and a shield in his left.
Reverse: Legend:

"Victory of the Augusti".
In the exergue: CONOB
(mark of the mint at Constantinople).
Cross potent in four steps

Литература/Література/Literature: Kostromicheva 1979, 128

80

Солид Фоки

Константинополь. 602–610 гг.
Золото 999°; чеканка.
Диаметр: 20,8 мм, вес: 4,37 г
Из раскопок Р.Х. Лепера, 1909 г.
ГИМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 50

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Фока, вечный август".
Погрудное изображение императора анфас, в правой руке – державa.
О.с. Надпись по кругу:

"Победа августов".
Под обрезом: CONOB
(обозначение монетного двора г. Константинополя).
Ангел в рост, анфас; в правой руке – длинный крест, завершенный хризмой; в левой – сфера с крестом. По краям пробиты два круглых отверстия

Солід Фоки

Константинополь. 602–610 рр.
Золото 999°; карбування.
Діаметр: 20,8 мм, вага: 4,37 г
З розкопок Р.Х. Лепера, 1909 р.
ДІМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 50

Л.б. Напис по колу:

ONFOCAS/PERPAVG

"Пан наш Фока, вічний август".
Погруддя імператора анфас, в правій руці – держава

З.б. Напис по колу:

VICTORIA/AVGGE

"Перемога августів".
Під обрізом: CONOB
(позначення монетного двору м. Константинополя).
Ангел в зріст, анфас; з довгим хрестом, що завершується хризмою, в правій руці; в лівій – сфера з хрестом. З боків пробито два круглих отвори

Solidus of Phocas

Constantinople. 602–610
Gold 999°; striking.
Diameter: 20.8 mm; weight: 4.37 g
From the excavations of R.Kh. Leper, 1909
SHM. No. 82625, оп. Б-1054а, No. 50

Obverse: Legend:

"Our lord Phocas, eternal Augustus".
Frontal bust of the emperor; in his right hand is a globus cruciger.
Reverse: Legend:

"Victory of the Augusti".
In the exergue: CONOB
(mark of the mint at Constantinople).
Full-length facing figure of an angel; in his right hand is a tall cross with a chrismon, in his left hand a globus cruciger. *Two circular openings have been punched into the edge of the coin*

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

81

Тремисс Фоки

Константинополь. 602–610 гг.
Золото 999°; чеканка.
Диаметр: 17 мм, вес: 1,38 г
Херсонесское городище.
Случайная находка
ГИМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 355

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Фока, вечный август".
Погрудное изображение императора вправо.
О.с. Надпись по кругу:

"Победа августов".
Под обрезом: CONOB
(обозначение монетного двора г. Константинополя).
Крест potent

Треміс Фоки

Константинополь. 602–610 рр.
Золото 999°; карбування.
Діаметр: 17 мм, вага: 1,38 г
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка
ДІМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 355

Л.б. Напис по колу:

ONFOCAS/P[ERPAV]G

"Пан наш Фока, вічний август".
Погруддя імператора вправо.

З.б. Напис по колу:

VICTORI/AAVGGE

"Перемога августів".
Під обрізом: CONOB
(позначення монетного двору м. Константинополя).
Хрест potent

Tremissis of Phocas

Constantinople. 602–610
Gold 999°; striking.
Diameter: 17 mm; weight: 1.38 g
Chersonesos city-site.
Sporadic find
SHM. No. 82625, оп. Б-1054а, No. 355

Obverse: Legend:

"Our lord Phocas, eternal Augustus".
Bust of the emperor facing right.

Reverse: Legend:

"Victory of the Augusti".
In the exergue: CONOB
(mark of the mint at Constantinople).
Cross potent

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

82

Тремисс Тиберия III

Константинополь. 698–705 гг.
Золото 950–970°; чеканка.
Диаметр: 15 мм, вес: 1,41 г
Гераклейский полуостров.
Случайная находка, 1965 г.
НЗХТ. № Н-9201

Лс. Фрагмент надписи по кругу:

[DƆIЬЄRI]/ЧSPЄ[AV]

"Государь Тиберий, вечный август".
Погрудное изображение императора анфас (сохранились голова, верхняя часть копья).
Ос. Фрагмент надписи по кругу:

VICT[ORIAAVÇЧ]S

"Победа августа".
Под обрезом: CONOB
(обозначение монетного двора г. Константинополя).
Крест potent

Треміс Тиберія III

Константинополь. 698–705 рр.
Золото 950–970°; карбування.
Діаметр: 15 мм, вага: 1,41 г
Гераклейський півострів.
Випадкова знахідка, 1965 р.
НЗХТ. № Н-9201

Лв. Фрагмент напису по колу:

[DƆIЬЄRI]/ЧSPЄ[AV]

"Государ Тиберій, вічний август".
Погруддя імператора анфас (збереглися голова, верхня частина спису).
Зв. Фрагмент напису по колу:

VICT[ORIAAVÇЧ]S

"Перемога августа".
Під обрізом: CONOB
(позначення монетного двору м. Константинополя).
Хрест potent

Tremissis of Tiberius III

Constantinople. 698–705
Gold 950–970°; striking.
Diameter: 15 mm; weight: 1.41 g
Heraclean peninsula.
Sporadic find, 1965
NPTC. No. H-9201

Obverse: Partial legend:

[DƆIЬЄRI]/ЧSPЄ[AV]

"Lord Tiberius, eternal Augustus".
Frontal bust of the emperor (the head and the upper part of a spear are preserved).
Reverse: Partial legend:

VICT[ORIAAVÇЧ]S

"Victory of the Augusti".
In the exergue: CONOB
(mark of the mint at Constantinople).
Cross potent

Литература/Література/Literature: Kostromicheva 1979, 128

83

Солид Константина V
(фрагмент)

Константинополь. 741–775 гг.
Золото 950°; чеканка.
Диаметр: 12 мм, вес: 1,46 г
Северный район.
Случайная находка, 1953 г.
НЗХТ. № Н-8217

Лс. Надпись по кругу:

[CONSƬANƬINOSSLEONONEOS]

"Константин и Лев младший" (утрачена).
Погрудные изображения Константина V и его сына Льва IV анфас.
Ос. Надпись по кругу:

[GLEONPAMЧL]

"Господи Лев, вечный август многие лета" (утрачена).
Погрудное изображение Льва III анфас с крестом в правой руке

Солід Костянтина V
(фрагмент)

Константинополь. 741–775 рр.
Золото 950°; карбування.
Діаметр: 12 мм, вага: 1,46 г
Північний район.
Випадкова знахідка, 1953 р.
НЗХТ. № Н-8217

Лв. Напис по колу:

[CONSƬANƬINOSSLEONONEOS]

"Костянтин і Лев молодший" (втрачено).
Погруддя Костянтина V і його сина Лева IV анфас.
Зв. Напис по колу:

[GLEONPAMЧL]

"Пан Лев, вічний август багаті роки" (втрачено).
Погруддя Лева III анфас з хрестом в правій руці

Solidus of Constantine V
(fragment)

Constantinople. 741–775
Gold 950°; striking.
Diameter: 12 mm; weight: 1.46 g
Northern area.
Sporadic find, 1953
NPTC. No. H-8217

Obverse: Legend (not visible):

[CONSƬANƬINOSSLEONONEOS]

"Constantine and Leo the Younger".
Frontal busts of the emperor Constantine V and his son Leo IV.

Reverse: Legend (not visible):

[GLEONPAMЧL]

"Lord Leo, eternal Augustus for many years".
Frontal bust of Leo III with a cross in his right hand

Литература/Література/Literature: Gilevich 1959, 268

84

Солид Михаила III

Константинополь. 842–867 гг.
Золото 900°; чеканка.
Диаметр: 20 мм, вес: 4,1 г
Херсонесское городище.
Случайная находка, 1913 г.
ГИМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 51

Л.с. Надпись по кругу:

"Иисус Христос".
Погрудное изображение Христа на фоне креста, правая рука в благословляющем жесте, в левой – Евангелие.
О.с. Фрагмент надписи по кругу:

"Михаил василевс".
Погрудное изображение императора анфас с крестом в правой руке; слева – маленький крест

Солід Михаїла III

Константинополь. 842–867 рр.
Золото 900°; карбування.
Діаметр: 20 мм, вага: 4,1 г
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка, 1913 р.
ДІМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 51

Л.б. Напис по колу:

IhSЧSX/RISƐOS✱

"Ісус Христос".
Погруддя Христа на тлі хреста, права рука в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє.

З.б. Фрагмент напису по колу:

ΠI/XAHL[ЬASILЄ]

"Михайл василевс".
Погруддя імператора анфас з хрестом в правій руці; ліворуч – малий хрест

Solidus of Michael III

Constantinople. 842–867
Gold 900°; striking.
Diameter: 20 mm; weight: 4.1 g
Chersonesos city-site.
Sporadic find, 1913
SHM. No. 82625, оп. Б-1054а, No. 51

Obverse: Legend:

"Jesus Christ".
Bust of Christ with a cross behind his head, raising his right hand in blessing; in his left hand, the Gospels.
Reverse: Partial legend:

"Michael basileus".
Frontal bust of the emperor with a cross in his right hand; to the left, a small cross

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

85

Солид Василия I

Константинополь. 867–886 гг.
Золото 950–980°; чеканка.
Диаметр: 19,5 мм, вес: 4,33 г
Центральный район.
Случайная находка, 1961 г.
НЗХТ. № Н-8561

Л.с. Надпись по кругу:

"Иисус Христос, Царь царей".
Христос на троне; правая рука поднята в благословляющем жесте, в левой – Евангелие.
О.с. Надпись по кругу:

"Василий и Константин, августы василевсы".
Погрудные изображения императора Василия I (слева) и его сына Константина анфас, между ними – патриарший крест

Солід Василя I

Константинополь. 867–886 рр.
Золото 950–980°; карбування.
Діаметр: 19,5 мм, вага: 4,33 г
Центральний район.
Випадкова знахідка, 1961 р.
НЗХТ. № Н-8561

Л.б. Напис по колу:

+IhSXPSREX/REϘNANTIЧM✱

"Ісус Христос, Цар царів".
Христос на троні; права рука піднята в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє.
З.б. Напис по колу:

ЬASILIOSЄTCOПSƬANƵ'AЧϘϘ'Ь'

"Василь і Костянтин, августи василевси".
Погруддя імператора Василя I (ліворуч) і його сина Костянтина анфас, між ними – патріарший хрест

Solidus of Basil I

Constantinople. 867–886
Gold 950–980°; striking.
Diameter: 19.5 mm; weight: 4.33 g
Central area.
Sporadic find, 1961
NPTC. No. H-8561

Obverse: Legend:

"Jesus Christ, king of kings".
Christ enthroned facing; his right hand is raised in blessing, and in his left hand are the Gospels.
Reverse: Legend:

"Basil and Constantine, augusti basileis".
Frontal busts of the emperor Basil I (on the left) and his son Constantine; between them is a patriarchal cross

Литература/Література/Literature: Kostromicheva 1979, 128

86

Солид Василия I

Константинополь. 867–886 гг.
Золото 950–980°; чеканка.
Диаметр: 19 мм, вес: 4,16 г
Херсонесское городище.
Случайная находка, 1969 г.
НЗХТ. № Н-11073

Л.с. Надпись по кругу:

Солід Василя I

Константинополь. 867–886 рр.
Золото 950–980°; карбування.
Діаметр: 19 мм, вага: 4,16 г
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка, 1969 р.
НЗХТ. № Н-11073

Л.б. Напис по колу:

Solidus of Basil I

Constantinople. 867–886
Gold 950–980°; striking.
Diameter: 19 mm; weight: 4.16 g
Chersonesos city-site.
Sporadic find, 1969
NPTC. No. H-11073

Obverse: Legend:

+IhSXPSREX/REϾNANTIЧM*

"Иисус Христос, Царь царей". Христос на троне; правая рука поднята в благословляющем жесте, в левой – Евангелие.
О.с. Надпись по кругу:

"Ісус Христос, Цар царів". Христос на троні; права рука піднята в благословляючому жесті, в лівій – Євангелія.
З.б. Напис по колу:

"Jesus Christ, king of kings". Christ enthroned; his right hand is raised in blessing, and in his left hand are the Gospels.
Reverse: Legend:

ЬASILIOSETCOПSƆANƆ'AЧϾϾ'Ь'

"Василий и Константин, августы василевсы". Погрудные изображения Василия I (слева) и его сына Константина анфас, между ними – патриарший крест

"Василь і Костянтин, августи василевси". Погруддя Василя I (ліворуч) і його сина Костянтина анфас, між ними – патріарший хрест

"Basil and Constantine, augusti basileis". Frontal busts of the emperor Basil I (on the left) and his son Constantine; between them is a patriarchal cross

Литература/Література/Literature: Kostromicheva 1979, 128

87

Номисма Иоанна I Цимисхия

Константинополь. 969–976 гг.
Золото 958°; чеканка.
Диаметр: 21 мм, вес: 4,06 г
Херсонесское городище.
Случайная находка.
Поступила в ГЭ в 1896 г.
ГЭ. № х 658

Л.с. Надпись по кругу:

Номісма Іоанна I Цимісхія

Константинополь. 969–976 рр.
Золото 958°; карбування.
Діаметр: 21 мм, вага: 4,06 г
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка.
Надійшла до ДЕ в 1896 р.
ДЕ. № х 658

Л.б. Напис по колу:

Nomisma of John I Tzimiskes

Constantinople. 969–976
Gold 958°; striking.
Diameter: 21 mm; weight: 4.06 g
Chersonesos city-site.
Sporadic find.
Acquired by SH in 1896
SH. No. x 658

Obverse: Legend:

+IhSXISREXREϾNANTIПM

"Иисус Христос, Царь царей". Погрудное изображение Христа, который правой рукой отгибает край плаща, в левой – держит Евангелие.
О.с. Надпись по кругу:

"Ісус Христос, Цар царів". Погруддя Христа, який правою рукою відгинає край плаща, лівою тримає Євангелія.
З.б. Напис по колу:

"Jesus Christ, king of kings". Bust of Christ, who straightens the hem of his cloak with his right hand and holds the Gospels in his left.
Reverse: Legend:

+ΘEOTOC/ЬOHΘ'IѠƏESP

"Богородица, помоги Иоанну деспоту". Монограмма: MΘ – *"Богоматерь".*
Поясное изображение Богоматери анфас, благословляющей императора, который держит в левой руке патриарший крест; над головой императора – Десница Божия

"Богородиця, допомоги Іоанну деспоту". Монограма: MΘ – *"Богоматір".*
Поясне зображення Богоматері анфас, котра благословляє імператора, що тримає патріарший хрест в лівій руці; над головою імператора – Десниця Божа

"Mother of God, help John despotes". Monogram: MΘ – *"Mother of God".*
Half-length frontal image of the Mother of God, giving a blessing to the emperor, who is holding a patriarchal cross in his left hand; above the emperor's head is the Manus Dei *(Hand of God)*

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

88

Номисма Иоанна I Цимисхия

Константинополь. 969–976 гг.
Золото 940°; чеканка.
Диаметр: 20 мм, вес: 3,8 г
Херсонесское городище.
Случайная находка
ГИМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 57

Л.с. Надпись по кругу:

"Иисус Христос, Царь царей". Погрудное изображение Христа, который правой рукой отгибает край плаща, в левой – держит Евангелие.
О.с. Фрагмент надписи по кругу:

"Богородица, помоги Иоанну деспоту". Монограмма:
MΘ – *"Богоматерь".*
Поясное изображение Богоматери анфас, благословляющей императора, который держит в левой руке патриарший крест; над головой императора – Десница Божия

Номісма Іоанна I Цимісхія

Константинополь. 969–976 рр.
Золото 940°; карбування.
Діаметр: 20 мм, вага: 3,8 г
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка
ДІМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 57

Л.б. Напис по колу:

+IhSXISREXREÇNANTIΠΠ

"Ісус Христос, Цар царів". Погруддя Христа, який правою рукою відгинає край плаща, лівою тримає Євангеліє.

З.б. Фрагмент напису по колу:

+ΘEOTOC/[ЬOHΘ'IѠ∂]ES

"Богородиця, допоможи Іоанну деспоту". Монограма:
MΘ – *"Богоматір".*
Поясне зображення Богоматері анфас, котра благословляє імператора, що тримає патріарший хрест в лівій руці; над головою імператора – Десниця Божа

Nomisma of John I Tzimiskes

Constantinople. 969–976
Gold 940°; striking.
Diameter: 20 mm; weight: 3.8 g
Chersonesos city-site.
Sporadic find
SHM. No. 82625, оп. Б-1054а, No. 57

Obverse: Legend:

"Jesus Christ, king of kings". Bust of Christ, who straightens the hem of his cloak with his right hand and holds the Gospels in his left.
Reverse: Partial legend:

"Mother of God, help John despotes*". Monogram:*
MΘ – *"Mother of God".*
Half-length frontal image of the Mother of God, giving a blessing to the emperor, who is holding a patriarchal cross in his left hand; above the emperor's head is the Manus Dei *(Hand of God)*

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

89

Номисма Иоанна I Цимисхия

Константинополь. 969–976 гг.
Золото 900°; чеканка.
Диаметр: 21,5 мм, вес: 4,25 г
Херсонесское городище.
Случайная находка, 1986 г.
НЗХТ. № Н-14663

Л.с. Фрагмент надписи по кругу:

"Иисус Христос, Царь царей". Погрудное изображение Христа, который правой рукой отгибает край плаща, в левой – держит Евангелие.
О.с. Фрагмент надписи по кругу:

"Богородица, помоги Иоанну деспоту". Монограмма:
МΘ – *"Богоматерь".*
Поясное изображение Богоматери анфас, благословляющей императора, который держит в левой руке патриарший крест; над головой императора – Десница Божия

Номісма Іоанна I Цимісхія

Константинополь. 969–976 рр.
Золото 900°; карбування.
Діаметр: 21,5 мм, вага: 4,25 г
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка, 1986 р.
НЗХТ. № Н-14663

Л.б. Фрагмент напису по колу:

+I[hSXI]SREXREÇNANTIПM

"Ісус Христос, Цар царів". Погруддя Христа, який правою рукою відгинає край плаща, лівою тримає Євангеліє.

З.б. Фрагмент напису по колу:

+ΘЄOTOC/ЬOH[Θ'IωдЄS]

"Богородиця, допоможи Іоанну деспоту". Монограма:
МΘ – *"Богоматір".*
Поясне зображення Богоматері анфас, котра благословляє імператора, що тримає патріарший хрест в лівій руці; над головою імператора – Десниця Божа

Nomisma of John I Tzimiskes

Constantinople. 969–976
Gold 900°; striking.
Diameter: 21.5 mm; weight: 4.25 g
Chersonesos city-site.
Sporadic find, 1986
NPTC. No. H-14663

Obverse: Partial legend:

"Jesus Christ, king of kings". Bust of Christ, who straightens the hem of his cloak with his right hand and holds the Gospels in his left.
Reverse: Partial legend:

"Mother of God, help John despotes*". Monogram:*
МΘ – *"Mother of God".*
Half-length frontal image of the Mother of God, giving a blessing to the emperor, who is holding a patriarchal cross in his left hand; above the emperor's head is the Manus Dei *(Hand of God)*

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

90

Номисма Никифора III Вотаниата

Константинополь.
1078–1081 гг.
Электр (золото 375°);
чеканка.
Диаметр: 31 мм, вес: 4,31 г
Гераклейский полуостров,
мыс Виноградный,
пещерный скит, склеп.
Раскопки Т.Ю. Яшаевой,
1993 г.
НЗХТ. № Н-16948

Л.с. Монограмма:
[IC]/XC – *"Иисус Христос".*
Погрудное изображение Христа, правая рука в благословляющем жесте, в левой – Евангелие.
О.с. Надпись по кругу:

"Никифор деспот".
Погрудное изображение императора анфас с длинным крестом в правой руке и державой в левой

Номісма Никифора III Вотаніата

Константинополь.
1078–1081 рр.
Електр (золото 375°);
карбування.
Діаметр: 31 мм, вага: 4,31 г
Гераклейський півострів,
мис Виноградний,
печерний комплекс, склеп.
Розкопки Т.Ю. Яшаєвої,
1993 р.
НЗХТ. № Н-16948

Л.б. Монограма:
[IC]/XC – *"Ісус Христос".*
Погруддя Христа, права рука в благословляючому жесті, лівою тримає Євангеліє.

З.б. Напис по колу:

+NIK-H-ΦP-ΔЄПT

"Никифор деспот".
Погруддя імператора анфас з довгим хрестом в правій руці і сферою в лівій

Nomisma of Nicephorus III Botaniates

Constantinople.
1078–1081
Electrum (gold 375°);
striking.
Diameter: 31 mm; weight: 4.31 g
Heraclean peninsula,
Vinogradniy cape,
cave complex, crypt.
Excavations of T.Yu. Yashaeva,
1993
NPTC. No. H-16948

Obverse: Monogram:
[IC]/XC – *"Jesus Christ".*
Bust of Christ, with his right hand raised in blessing and the Gospels in his left hand

Reverse: Legend:

"Nicephorus despotes*".*
Frontal bust of the emperor with a tall cross in his right hand and a globus cruciger *in his left hand*

Литература/Література/Literature: Yashaeva 1994, 78, fig. 9

91

Иперпер Алексея I Комнина

Константинополь.
Выпуск 1092–1118 гг.
Золото 900°; чеканка.
Диаметр: 30 мм, вес: 4,42 г
Херсонесское городище.
Случайная находка, 1911 г.
ГИМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 54

Л.с. Надпись по кругу:

"Господи, помоги".
Монограмма:
$\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Иисус Христос".*
Христос на троне; правая рука поднята в благословляющем жесте, в левой – Евангелие.
О.с. Надпись в два столбца:

Іперпер Олексія I Комніна

Константинополь.
Випуск 1092–1118 рр.
Золото 900°; карбування.
Діаметр: 30 мм, вага: 4,42 г
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка, 1911 р.
ДІМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 54

Л.б. Напис по колу:

+KЄRO/HΘЄI

"Господи, допомоги".
Монограма:
$\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Ісус Христос".*
Христос на троні; права рука піднята в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє.
З.б. Напис в два стовпці:

Hyperpyron of Alexius I Comnenus

Constantinople.
Issue of 1092–1118
Gold 900°; striking.
Diameter: 30 mm; weight: 4.42 g
Chersonesos city-site.
Sporadic find, 1911
SHM. No. 82625, оп. Б-1054a, No. 54

Obverse: Legend:

"Lord, help".
Monogram:
$\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Jesus Christ".*
Christ enthroned; his right hand is raised in blessing and in his left are the Gospels.
Reverse: Legend in two columns:

A | AЄ | ZIω | ΔЄC | ΠO | TH / Tω | KO | MNH | Nω

"Алексей, деспот, Комнин".
Император в рост, анфас, в мантии с украшениями увеличенных размеров, с лабарумом в правой руке и державой в левой; вверху справа – Десница Божия.

"Олексій, деспот, Комнін".
Імператор в зріст, анфас, в мантії з прикрасами збільшених розмірів, з лабарумом в правій руці і державою в лівій; вгорі праворуч – Десниця Божа.

"Alexius, despotes, Comnenus".
Full-length facing figure of the emperor in a chlamys with exaggerated jewels on its hem, with a labarum in his right hand and a globus cruciger in his left. Above and to the right, the Manus Dei (Hand of God).

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/2, 70

92

Иперпер Алексея I Комнина

Константинополь.
Выпуск 1092–1118 гг.
Золото 958°; чеканка.
Диаметр: 29 мм, вес: 4,42 г
Херсонесское городище.
Случайная находка.
Поступил в ГЭ в 1896 г.
ГЭ. № х 660

Л.с. Фрагмент надписи по кругу:

"Господи, помоги".
Монограмма:
[$\overline{IC}$]/$\overline{XC}$ – *"Иисус Христос".*
Христос на троне; правая рука поднята в благословляющем жесте, в левой – Евангелие.
О.с. Надпись в два столбца:

Іперпер Олексія I Комніна

Константинополь.
Випуск 1092–1118 рр.
Золото 958°; карбування.
Діаметр: 29 мм, вага: 4,42 г
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка.
Надійшов до ДЕ в 1896 р.
ДЕ. № х 660

Л.б. Фрагмент напису по колу:

+KЄ[RO/HΘЄI]

"Господи, допомоги".
Монограма:
[$\overline{IC}$]/$\overline{XC}$ – *"Ісус Христос".*
Христос на троні; права рука піднята в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє.
З.б. Напис в два стовпці:

Hyperpyron of Alexius I Comnenus

Constantinople.
Issue of 1092–1118
Gold 958°; striking.
Diameter: 29 mm; weight: 4.42 g
Chersonesos city-site.
Sporadic find.
Acquired by SH in 1896
SH. No. x 660

Obverse: Partial legend:

"Lord, help".
Monogram:
[$\overline{IC}$]/$\overline{XC}$ – *"Jesus Christ".*
Christ enthroned; his right hand is raised in blessing and in his left hand he holds the Gospels.
Reverse: Legend in two columns:

A | AЄ | ZI | ω | [Δ]ЄC | Π[O] | T[H] / Tω | K[O] | [MNH] | Nω

"Алексей, деспот, Комнин".
Император в рост, анфас, в украшенной мантии, с лабарумом в правой руке и державой в левой; вверху справа – Десница Божия.

"Олексій, деспот, Комнін".
Імператор в зріст, анфас, в мантії з прикрасами, з лабарумом в правій руці і державою в лівій; вгорі праворуч – Десниця Божа.

"Alexius, despotes, Comnenus".
Full-length facing figure of the emperor in a decorated chlamys, with a labarum in his right hand and a globus cruciger in his left. Above and to the right, the Manus Dei (Hand of God).

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

93

Иперпер Иоанна II Комнина

Константинополь.
1118–1143 гг.
Золото 860°; чеканка.
Диаметр: 29 мм, вес: 4,31 г
Херсонесское городище.
Случайная находка
ГИМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 55

Л.с. Монограмма:
$\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Иисус Христос".*
Христос на троне; правая рука поднята в благословляющем жесте, в левой – Евангелие.
О.с. Надпись в два столбца:

Іперпер Іоанна II Комніна

Константинополь.
1118–1143 рр.
Золото 860°; карбування.
Діаметр: 29 мм, вага: 4,31 г
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка
ДІМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 55

Л.б. Монограма:
$\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Ісус Христос".*
Христос на троні; права рука піднята в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє.
З.б. Напис в два стовпці:

Hyperpyron of John II Comnenus

Constantinople.
1118–1143
Gold 860°; striking.
Diameter: 29 mm; weight: 4.31 g
Chersonesos city-site.
Sporadic find
SHM. No. 82625, оп. Б-1054a, No. 55

Obverse: Monogram:
$\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Jesus Christ".*
Christ enthroned; his right hand is raised in blessing and in his left hand he holds the Gospels.
Reverse: Legend in two columns:

ΙѠ | ΔЄС | ΠΟΤ | ΤѠ | Π / ΦѴ | РО | ГЄ | ΝΗ | Т

"Иоанн, деспот, порфирородный". Монограмма:
М/Θ – *"Богоматерь".*
Богоматерь в рост, анфас, благословляет стоящего рядом императора, в правой руке которого лабарум, в левой – акакия

"Іоанн, деспот, порфірородний". Монограма:
М/Θ – *"Богоматір".*
Богоматір в зріст, анфас, благословляє імператора, що стоїть біля неї і тримає в правій руці лабарум, в лівій – акакію

"John, despotes, born in the purple". Monogram:
М/Θ – *"Mother of God".*
Full-length facing figure of the Mother of God blessing the emperor, who stands beside her, holding a labarum in his right hand and an akakia in his left

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/2, 80–81

94

Иперпер Иоанна II Комнина

Константинополь.
1118–1143 гг.
Золото 958°; чеканка.
Диаметр: 29 мм, вес: 4,19 г
Херсонесское городище.
Случайная находка.
Поступил в ГЭ в 1896 г.
ГЭ. № х 661

Л.с. Монограмма:
$\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Иисус Христос".*
Христос на троне; правая рука поднята в благословляющем жесте, в левой – Евангелие.
О.с. Надпись в два столбца:

Іперпер Іоанна II Комніна

Константинополь.
1118–1143 рр.
Золото 958°; карбування.
Діаметр: 29 мм, вага: 4,19 г
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка.
Надійшов до ДЕ в 1896 р.
ДЕ. № х 661

Л.б. Монограма:
$\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Ісус Христос".*
Христос на троні; права рука піднята в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє.
З.б. Напис в два стовпці:

Hyperpyron of John II Comnenus

Constantinople.
1118–1143
Gold 958°; striking.
Diameter: 29 mm; weight: 4.19 g
Chersonesos city-site.
Sporadic find.
Acquired by SH in 1896
SH. No. x 661

Obverse: Monogram:
$\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Jesus Christ".*
Christ enthroned; his right hand is raised in blessing and in his left hand he holds the Gospels.
Reverse: Legend in two columns:

ΙѠ | ΔЄС | ΠΟΤ | ΤѠ | Π / ΦѴ | РО | ГЄ | ΝΗ | Т

"Иоанн, деспот, порфирородный". Монограмма:
М/Θ – *"Богоматерь".*
Богоматерь в рост, анфас, благословляет стоящего рядом императора, в правой руке которого лабарум, в левой – акакия

"Іоанн, деспот, порфірородний". Монограма:
М/Θ – *"Богоматір".*
Богоматір в зріст, анфас, благословляє імператора, що стоїть біля неї і тримає в правій руці лабарум, в лівій – акакію

"John, despotes, born in the purple". Monogram:
М/Θ – *"Mother of God".*
Full-length facing figure of the Mother of God blessing the emperor, who stands beside her, holding a labarum in his right hand and an akakia in his left

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

95

Иперпер Иоанна III Ватаца

Магнесия. 1222–1254 гг.
Золото 600°; чеканка.
Диаметр: 27 мм, вес: 4,02 г
Северо-восточный район, "Уваровская базилика".
Случайная находка, 1967 г.
НЗХТ. № Н-10126

Л.с. Монограмма: [Ι]C/XC – *"Иисус Христос". Христос на троне; правая рука поднята в благословляющем жесте, в левой – Евангелие. О.с. Надпись в два столбца:*

Іперпер Іоанна III Ватаца

Магнесія. 1222–1254 рр.
Золото 600°; карбування.
Діаметр: 27 мм, вага: 4,02 г
Північно-східний район, "Уваровська базиліка".
Випадкова знахідка, 1967 р.
НЗХТ. № Н-10126

Л.б. Монограма: [Ι]C/XC – *"Ісус Христос". Христос на троні; права рука піднята в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє. З.б. Напис в два стовпці:*

Hyperpyron of John III Vatatzes

Magnesia. 1222–1254
Gold 600°; striking.
Diameter: 27 mm; weight: 4.02 g
North-eastern area, "Uvarov's Basilica".
Sporadic find, 1967
NPTC. No. H-10126

Obverse: Monogram: [Ι]C/XC – *"Jesus Christ". Christ enthroned; his right hand is raised in blessing and in his left hand he holds the Gospels. Reverse: Legend in two columns (not visible):*

[ΙΩΔΕCΠΟΤΙCΤΩΠΟΡΦVΡΟΓΕΝΝΗΤΩ]

"Иоанн, деспот, порфирородный" (утрачена). Богоматерь в рост, анфас, коронует стоящего рядом императора, в правой руке которого лабарум, в левой – акакия

"Іоанн, деспот, порфірородний" (втрачено). Богоматір в зріст, анфас, коронує імператора, який стоїть поруч, тримаючи лабарум в правій руці і акакію в лівій

"John, despotes, born in the purple". Full-length facing figure of the Mother of God blessing the emperor, who stands beside her, holding a labarum in his right hand and an akakia in his left

Литература/Література/Literature: Kostromicheva 1979, 129

96

Иперпер Иоанна III Ватаца

Магнесия. 1222–1254 гг.
Золото 660°; чеканка.
Диаметр: 23 мм, вес: 4,42 г
Из раскопок Р.Х. Лепера, 1912 г.
ГИМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 58

Л.с. Монограмма: [IC/XC] – *"Иисус Христос". Христос на троне; правая рука поднята в благословляющем жесте, в левой – Евангелие. О.с. Надпись в два столбца:*

Іперпер Іоанна III Ватаца

Магнесія. 1222–1254 рр.
Золото 660°; карбування.
Діаметр: 23 мм, вага: 4,42 г
З розкопок Р.Х. Лепера, 1912 р.
ДІМ. № 82625, оп. Б-1054а, № 58

Л.б. Монограма: [IC/XC] – *"Ісус Христос". Христос на троні; права рука піднята в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє. З.б. Напис в два стовпці:*

Hyperpyron of John III Vatatzes

Magnesia. 1222–1254
Gold 660°; striking.
Diameter: 23 mm; weight: 4.42 g
From the excavations of R.Kh. Leper, 1912
SHM. No. 82625, оп. Б-1054а, No. 58

Obverse: Monogram: [IC/XC] – *"Jesus Christ". Christ enthroned; his right hand is raised in blessing and in his left hand he holds the Gospels. Reverse: Legend in two columns (not visible):*

[ΙΩΔΕCΠΟΤΙCΤΩΠΟΡΦVΡΟΓΕΝΝΗΤΩ]

"Иоанн, деспот, порфирородный" (утрачена). Император и Богоматерь в рост, анфас; в правой руке императора лабарум, в левой – акакия

"Іоанн, деспот, порфірородний" (втрачено). Імператор і Богоматір в зріст, анфас; в правій руці імператора лабарум, в лівій – акакія

"John, despotes, born in the purple". Full-length facing figures of the emperor and the Mother of God. The emperor is holding a labarum in his right hand and an akakia in his left

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

97

Реликварий

Константинополь.
Около 550 г.
Серебро 960°; дифовка, чеканка, гравировка.
11×13×8,9 см
Центральный район, "Храм с ковчегом", под престолом храма.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1897 г.
ГЭ. № х 249

Реликварий в виде миниатюрного саркофага, украшенный круглыми медальонами с погрудными изображениями: на одной стороне – Христос, апостолы Петр и Павел (a); на другой – Богоматерь и два архангела (b); на торцах – по одному изображению юного святого, предположительно, святых воинов Георгия и Димитрия, не исключено изображение свв. Сергия и Вакха или святых врачевателей Косьмы и Дамиана (c, d). На крышке – четыре креста. На дне и внутренней поверхности крышки реликвария – четыре клейма времени императора Юстиниана I (e, f)

Релікварій

Константинополь.
Близько 550 р.
Срібло 960°; викопотка, карбування, гравіювання.
11×13×8,9 см
Центральний район, "Храм з ковчегом", під престолом храму.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1897 р.
ДЕ. № х 249

Релікварій у вигляді мініатюрного саркофага, прикрашений круглими медальйонами з погруддями: на одній стороні – Христос, апостоли Петро і Павло (a); на іншій – Богоматір і два архангели (b); на торцях – по одному зображенню юного святого, ймовірно, святих воїнів Георгія і Димитрія, не виключено – свв. Сергія і Вакха або святих лікарів Косьми і Даміана (c, d). На кришці – чотири хрести. На дні і внутрішній поверхні кришки релікварія – чотири клейма часів імператора Юстиніана I (e, f)

Reliquary

Constantinople.
Circa 550
Silver 960°; cold-hammering, embossing, engraving.
11×13×8.9 cm
Central area, "Reliquary Church", under the church altar.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1897
SH. No. x 249

Reliquary in the form of a miniature sarcophagus, decorated with round medallions with busts: Christ and the Apostles Peter and Paul on one side (a) and the Virgin with two archangels on the other (b). On each short end is the bust of a youthful saint, probably representing the military saints George and Demetrius, although Saints Sergius and Bacchus or the healing Saints Cosmas and Damian are also possible (c, d). On the lid are four crosses. On the bottom of the reliquary and on the inferior surface of the lid are four control stamps dating to the reign of the emperor Justinian I (e, f)

Литература/Література/Literature: *ОАК 1897*, 103, fig. 213–214; *Album* 1906, 131, no. 754 a, 754 б; Pokrovskiy 1912, 94–95, pl. XIII; N. Belyaev 1926, 115–131, pl. 17–19; Dodd 1961, 86–87, no. 17; Bank 1966, no. 80–82; 1985, 282, pl. 75–77; *Katalog* 1977/1, vol. I, 110, no. 151; *Ermitage* 1979, 144–148, Abb. 55–62; Zalesskaya 1982/1, 132–133; 2004/1, 203–206; 2005/1, 80, fig. 138; 2006/3, 60, no. 28; Guarducci 1983, 454, tav. X, no. 18; Zalesskaja 1988, 229–230; Piguet-Panayotova 1998, 27, fig. 4; *Sinay* 2000, 65–66, no. B-30; Minčhev 2003, 16; Leader-Newby 2004, 106, fig. 2. 29
Аналогии/Аналогії/Analogies: Buschhausen 1971, 252–254; Dodd 1973, 8, 19, 46–48, fig. 1, 11–14, 39–44; *Age of Spirituality* 1979, 633

98

Лампада-евлогия

Сирия. VI в.
Серебро 960°;
чеканка, гравировка.
Высота: 8,8 см, диаметр: 9,7 см
Центральный район,
около "Храма с ковчегом".
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1904 г.
ГЭ. № х 255

Лампада на кольцевом поддоне, с округлым туловом, широким горлом с раструбом и слегка отогнутым венчиком с тремя петлями для крепления цепей (сохранилось несколько звеньев). В нижней части лампады – круглые медальоны с рельефными изображениями юного Христа, апостолов Петра и Павла, между ними – стилизованные лилии. Горло декорировано поясом бусинок и вертикально расположенными листьями, венчик – овами. Пробирные знаки отсутствуют

Лампада-євлогія

Сирія. VI ст.
Срібло 960°;
карбування, гравіювання.
Висота: 8,8 см, діаметр: 9,7 см
Центральний район,
біля "Храму з ковчегом".
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1904 р.
ДЕ. № х 255

Лампада на кільцевому піддоні, з округлим тулубом, широким горлом з розтрубом і злегка відігнутим вінцем з трьома петлями для кріплення ланцюгів (збереглося декілька ланок). В нижній частині лампади – круглі медальйони з рельєфними зображеннями юного Христа, апостолів Петра і Павла, між ними – стилізовані лілії. Горло декороване поясом намистин і розташованим вертикально листям, вінце – овами. Пробірні знаки відсутні

Eulogia icon lamp

Syria. 6th century
Silver 960°;
embossing, engraving.
Height: 8.8 cm; diameter: 9.7 cm
Central area,
near the "Reliquary Church".
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1904
SH. No. x 255

Icon-lamp on a ring foot, with a round body, a wide flaring neck, and a slightly cutturned rim with three loops for the attachment of chains (several links are preserved). On the lower part of the icon-lamp are round medallions bearing the images of a youthful Christ and the Apostles Peter and Paul, with stylized lilies between them. The neck is decorated with a border of small beads, above which rises a pattern of vertical leaves. The rim is decorated with an egg-and-dart pattern. No hallmarks are present

Литература/Література/Literature: Bank 1966, no. 86; 1985, 284, pl. 81; *Katalog* 1977/1, vol. I, 111, no. 152; *Ermitage* 1979, 162–163, Abb. 83; Guarducci 1983, 454, tav. X, no. 18; Mango 1986, 102–103, 156–157; Zalesskaya 1997, 18, fig. 21; 2006/3, 66–67, no. 35; Piguet-Panayotova 1998, 44, no. 5; Jašaeva 2010, 481, Abb. 6
Аналогии/Аналогії/Analogies: Dodd 1973, 11–12, fig. 4, pl. V, VI; Zalesskaya 1977, 223–226; *Mirror* 1999, 37–38, no. 46

99

Навершие посоха

Восточное Средиземноморье.
VI в.
Серебро 960°, бронза;
дифовка.
Высота: 4,8 см, ширина: 5,6 см,
длина втулки: 11,5 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1894 г.
НЗХТ. № 5770

Навершие архиерейского посоха в виде удлиненной конической бронзовой втулки, переходящей в верхней части в округлое плоское ложе, на котором крепится полая, слегка сплющенная серебряная сфера, сшитая из двух половинок. На верхней поверхности сферы – прямоугольное отверстие, вероятно, для крепления креста

Навершя ціпка

Східне Середземномор'я.
VI ст.
Срібло 960°, бронза;
викопотка.
Висота: 4,8 см, ширина: 5,6 см,
довжина втулки: 11,5 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1894 р.
НЗХТ. № 5770

Навершя архієрейського ціпка у вигляді подовженої конічної бронзової втулки, верхня частина якої переходить в округле пласке ложе, де кріпиться порожниста, злегка сплюснута срібна сфера, склеєна з двох половинок. На верхній поверхні сфери – прямокутний отвір, ймовірно, для кріплення хреста

Crosier head

Eastern Mediterranean.
6th century
Silver 960°, bronze;
cold-hammering.
Height: 4.8 cm; width: 5.6 cm;
length of socket: 11.5 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1894
NPTC. No. 5770

Head of a bishop's crosier in the form of an elongated conical bronze socket terminating, at its upper end, in a round flat base. To the latter is attached a hollow, slightly flattened silver sphere, formed from two halves glued together. On the upper surface of the sphere is a rectangular opening, in which a cross was probably affixed

Литература/Література/Literature: *OAK 1894*, 56

100

Потир (фрагменты)
Конец XI–XII вв.
Серебро 900°;
дифовка, чеканка,
гравировка, пунсон.
Диаметр: 11,5 см
Северо-восточный район,
квартал С.
Раскопки М.И. Золотарева,
1990 г.
НЗХТ. № 63/37199

Фрагменты потира в виде чаши полусферической формы, с тонкими стенками, корпус выполнен в бесшовной технике дифовки. По ободу чаши с внешней стороны выгравирована однострочная греческая надпись:

Потир (фрагменти)
Кінець XI–XII ст.
Срібло 900°;
виколотка, карбування,
гравіювання, пунсон.
Діаметр: 11,5 см
Північно-східний район,
квартал С.
Розкопки М.І. Золотарьова,
1990 р.
НЗХТ. № 63/37199

Фрагменти потиру у вигляді чаші півсферичної форми, з тонкими стінками, корпус виконаний в безшовній техніці виколотки. Вздовж обода чаші із зовнішнього боку вигравіруваний однорядковий грецький напис:

Chalice (fragments)
Late 11th–12th century
Silver 900°;
cold-hammering, embossing,
engraving, punching.
Diameter: 11.5 cm
North-eastern area,
block C.
Excavations of M.I. Zolotarev,
1990
NPTC. No. 63/37199

Fragments of a chalice in the form of a hemispherical bowl with thin walls. The seamless body is cold-hammered from a single sheet of silver. Around the exterior of the rim of the bowl is engraved a one-line Greek inscription:

Πίετ[ε ἐξ αὐτ]οῦ πάντ[ες τοῦτό] ἐστι(ν) τὸ αἷμά μου τὸ τ[ῆς καινῆς διαθήκης
τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν ἐκ]χ[υνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν)

"...пейте из нее все, сие есть Кровь Моя нового завета, за многих изливаемая (во оставление грехов)".
(Реконструкция текста и перевод Д.Ю. Коробкова).
Ниже – медальоны с крестами и греческими буквами:
$\overline{\text{IC}}/\overline{\text{XC}}$ – *"Иисус Христос".*
Кресты и контуры медальонов выполнены пунсоном. Между медальонами выгравированы греческие имена:
Κωνσταν(τῖνος) – *"Константин" (реконструкция и перевод Д.Ю. Коробкова);*
[Κώνσ)ταις (?) – *"Констант" (реконструкция и перевод А.Ю. Виноградова).*
(Утрачены части стенок, дно и ножка)

"...пийте з неї все, це є Кров Моя нового заповіту, за багатьох вилиєвана (в залишення гріхів)".
(Реконструкція тексту та переклад Д.Ю. Коробкова).
Нижче – медальйони з хрестами і грецькими буквами:
$\overline{\text{IC}}/\overline{\text{XC}}$ – *"Ісус Христос".*
Хрести і контури медальйонів виконані пунсоном. Між медальйонами вигравіруванні грецькі імена:
Κωνσταν(τῖνος) – *"Костянтин" (реконструкція і переклад Д.Ю. Коробкова);*
[Κώνσ)ταις (?) – *"Констант" (реконструкція і переклад А.Ю. Виноградова).*
(Втрачено частину стінок, дно і ніжку)

"All of you, drink from this – this is My blood of the new covenant that is shed for many (for the remission of sins)".
(Reconstruction of the text and translation D.Yu. Korobkov).
Below are medallions containing crosses and the Greek letters:
$\overline{\text{IC}}/\overline{\text{XC}}$ – *"Jesus Christ".*
The crosses and the outlines of the medallions are rendered with punched dots. Between the medallions are engraved Greek names:
Κωνσταν(τῖνος) – *"Constantine" (reconstruction and translation D.Yu. Korobkov);*
[Κώνσ)ταις (?) – *"Constans" (reconstruction and translation A.Yu. Vinogradov).*
(Parts of the walls and bottom and the stem are missing)

Литература/Література/Literature: Zolotarev, Ushakov 1997, 35, fig. 7; Korobkov 1999, 303–309, fig. 1, 2, 4
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kondakov 1896, 97–98; Oreshnikov 1897, 337–345

101

Накладка

Византия. XII в.
Серебро 925°;
штамповка, пунсон.
3,3×3,5 см
Северный район, квартал XX.
Раскопки Ю.П. Калашника, 1985 г.
ГЭ. № х 1578

Накладная пластинка-квадрифолий с изображением восьмилучевой звезды, углы и центр декорированы полусферами. Звезда и контуры пластины выполнены пунсоном. В углах – круглые отверстия для крепления, в двух из которых сохранились гвоздики

Накладка

Візантія. XII ст.
Срібло 925°;
штампування, пунсон.
3,3×3,5 см
Північний район, квартал XX.
Розкопки Ю.П. Калашника, 1985 р.
ДЕ. № х 1578

Накладна пластинка-квадрифолій із зображенням восьмикутної зірки, кути і центр декоровані півсферами. Зірка і контури пластини виконані пунсоном. В кутах – круглі отвори для кріплення, в двох з яких збереглися цвяхи

Appliqué

Byzantium. 12th century
Silver 925°;
stamping, punching.
3.3×3.5 cm
Northern area, block XX.
Excavations of Yu.P. Kalashnik, 1985
SH. No. x 1578

Appliqué quatrefoil plaque bearing the image of an eight-pointed star; the petals and the centre of the quatrefoil are decorated with bosses. The star and the decorative border of the plate are rendered with punched dots. At the ends of the petals are round holes for mounting, in two of which small nails are preserved

Литература/Література/Literature: Kalashnik 1989, 169, fig. 18

102

Ампула-евлогия

Восточное Средиземноморье.
X–XI вв.
Серебро (минерализовано); литье. Высота: 4,7 см
Северный район,
"Базилика 1932 г.", могила 20.
Раскопки Г.Д. Белова, 1932 г.
НЗХТ. № 64/35568

Ампула-евлогия в виде остродонной амфорки с широкими плечиками, высоким узким запаянным горлом и петелькой для подвешивания. В верхней части тулова пробито отверстие. Ампула находилась в низке лигнитового ожерелья

Ампула-євлогія

Східне Середземномор'я.
X–XI ст.
Срібло (мінералізовано); лиття. Висота: 4,7 см
Північний район,
"Базиліка 1932 р.", могила 20.
Розкопки Г.Д. Белова, 1932 р.
НЗХТ. № 64/35568

Ампула-євлогія у вигляді гостродонної амфорки з широкими плічками, високим вузьким запаяним горлом і петелькою для підвішування. У верхній частині тулуба пробито отвір. Ампула знаходилася в низці лігнітового намиста

***Eulogia* ampulla (pilgrim flask)**

Eastern Mediterranean.
10th–11th century
Silver (mineralized); casting.
Height: 4.7 cm
Northern area,
"1932 Basilica", tomb 20.
Excavations of G.D. Belov, 1932
NPTC. No. 64/35568

Eulogia *ampulla in the form of a small conical amphora with wide shoulders, a high narrow soldered neck, and a suspension loop. A rough hole has been made in the upper part of the body. The ampulla hung from a necklace of lignite beads*

Литература/Література/Literature: Jašaeva 2010, 483–484, Abb. 8, 3
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kent, Painter 1977, 113–114, no. 190; Brown 1984, pl. 15

103

Крест-тельник

Восточное Средиземноморье.
V–VII вв.
Серебро 800°; литье.
Высота: 2,6 см, ширина: 1,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5282/2

Крест нательный односторонний с расширяющимися концами; на верхней ветви – петелька для подвешивания, декорированная тремя рельефными поясками. Поверхность гладкая, неорнаментированная

Натільний хрест

Східне Середземномор'я.
V–VII ст.
Срібло 800°, лиття.
Висота: 2,6 см, ширина: 1,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5282/2

Хрест натільний односторонній з розширеними кінцями; на верхній гілці – петелька для підвішування, декорована трьома рельєфними поясочками. Поверхня гладка, неорнаментована

Pendant cross

Eastern Mediterranean.
5th–7th century
Silver 800°, casting.
Height: 2.6 cm; width: 1.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5282/2

One-sided pendant cross with flared arms; on the upper arm of the cross there is a suspension loop decorated with three relief ridges. The surface is smooth, with no ornament

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 258–259; Marjanović-Vujović 1977, 27–28, no. 7; *Auction* 1989, no. 373; *The Temple Gallery* 1990, 98, no. 63; *Byzanz* 2001, 304–305, Taf. IV, 28. *2, 3*; *Byzantine Hours* 2002, 499, no. 681–682; Zalesskaya 2006/3, 129, no. 236

104

Крест-тельник

Восточное Средиземноморье.
IX–XII вв.
Серебро 900°; литье.
Высота: 2,7 см, ширина: 1,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5281

Крест нательный односторонний с концами ветвей, оформленными в виде трилистников; на верхней ветви – петелька для подвешивания. Лицевая сторона декорирована по продольным осям неглубокими желобками, на концах трилистников и в средокрестии – выпуклые точки

Натільний хрест

Східне Середземномор'я.
IX–XII ст.
Срібло 900°, лиття.
Висота: 2,7 см, ширина: 1,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5281

Хрест натільний односторонній з кінцями гілок, оформленими у вигляді трилисників; на верхній гілці – петелька для підвішування. Лицьовий бік декорований по подовжніх осях неглибокими жолобками, на кінцях трилисників і в середохресті – опуклі крапки

Pendant cross

Eastern Mediterranean.
9th–12th century
Silver 900°, casting.
Height: 2.7 cm; width: 1.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5281

One-sided pendant cross with arms ending in trefoils. On the upper arm is a suspension loop. The front of the cross is decorated along its axes with shallow grooves; in the petals of the trefoils and at the intersection of the arms are relief dots

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzanz* 2001, 306–307, Taf. IV, 32

105

Крест-тельник

Восточное Средиземноморье.
IX–XII вв.
Серебро 800°; литье.
Высота: 2,7 см, ширина: 1,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5282/1

Крест нательный односторонний с концами ветвей, оформленными в виде трилистников; на верхней ветви – петелька для подвешивания. Лицевая сторона декорирована по продольным осям неглубокими желобками, на концах трилистников – выпуклые точки

Натільний хрест

Східне Середземномор'я
IX–XII ст.
Срібло 800°; лиття
Висота: 2,7 см, ширина: 1,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5282/1

Хрест натільний односторонній з кінцями гілок, оформленими у вигляді трилисників; на верхній гілці – петелька для підвішування. Лицьовий бік декорований по подовжніх осях неглибокими жолобками, на кінцях трилисників – опуклі крапки

Pendant cross

Eastern Mediterranean
9th–12th century
Silver 800°; casting.
Height: 2.7 cm; width: 1.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5282/1

One-sided pendant cross with arms ending in trefoils. On the upper arm is a suspension loop. The front of the cross is decorated along its axes with shallow grooves; in the petals of the trefoils are relief dots

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzanz* 2001, 306–307, Taf. IV, 32

106

Серьги

Восточное Средиземноморье.
V–VI вв.
Серебро 916°, литье.
Диаметр: 3 см (а); 2,9 см (б)
Южный некрополь.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 г.
ГЭ. № х 38 а, б

Пара серег в виде колец, согнутых из круглой в сечении проволоки, на которую насажена четырнадцатигранная бусина

Сережки

Східне Середземномор'я
V–VI ст.
Срібло 916°; лиття
Діаметр: 3 см (а); 2,9 см (б)
Південний некрополь.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 р.
ДЕ. № х 38 а, б

Пара серег у вигляді кілець, зігнутих з круглого в перетині дроту, на який насаджена чотирнадцятигранна намистина

Earrings

Eastern Mediterranean
5th–6th century
Silver 916°; casting.
Diameter: 3 cm (a); 2.9 cm (б)
Southern necropolis.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1892
SH. No. x 38 a, б

Pair of ring-shaped earrings made from hoops of round-sectioned wire; on each hoop is set a fourteen-faceted bead

Литература/Література/Literature: *OAK 1892*, 20; Zalesskaya 2006/3, 94, no. 122
Аналогии/Аналогії/Analogies: Ross 1962/2, 48, no. 12; Christlein 1979, Taf. 46, 60; Vida Staré 1980, 55, fig. 18, no. 2, 4; Garam 1984, 87–108; Aibabin 1995, 137, fig. 20, no. 25–26

107

Серьги

Восточное Средиземноморье.
V–VI вв.
Серебро 916°, литье.
Диаметр: 3,4 см (а); 3,4 см (б)
Западный район, катакомба возле оборонительной стены.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 г.
ГЭ. № х 9 а, б

Пара серег в виде колец, согнутых из круглой в сечении проволоки, на которую насажена четырнадцатигранная бусина

Сережки

Східне Середземномор'я
V–VI ст.
Срібло 916°; лиття
Діаметр: 3,4 см (а); 3,4 см (б)
Західний район, катакомба біля оборонною стіни
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 р.
ДЕ. № х 9 а, б

Пара серег у вигляді кілець, зігнутих з круглого в перетині дроту, на який насаджена чотирнадцятигранна намистина

Earrings

Eastern Mediterranean
5th–6th century
Silver 916°; casting.
Diameter: 3.4 cm (a); 3.4 cm (б)
Western area,
catacomb by the defensive wall.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1891
SH. No. x 9 a, б

Pair of ring-shaped earrings made from hoops of round-sectioned wire; on each hoop is set a fourteen-faceted bead

Литература/Література/Literature: *OAK 1891*, 14; Zalesskaya 2006/3, 94–95, no. 124
Аналогии/Аналогії/Analogies: Ross 1962/2, 48, no. 12; Christlein 1979, Taf. 46, 60; Vida Staré 1980, 55, fig. 18, no. 2, 4; Garam 1984, 87–108; Aibabin 1995, 137, fig. 20, no. 25–26

108

Серьга

Северное Причерноморье.
VI–VII вв.
Серебро 500°; литье, зернь.
Длина: 2,1 см, диаметр: 1,5 см
Юго-восточный некрополь, склеп.
Раскопки Л.Г. Колесниковой, 1960 г.
НЗХТ. № 12/36512

Серьга в виде кольца, согнутого из круглой в сечении проволоки, с напаянной стилизованной виноградной гроздью, состоящей из четырех зерышек; застежка петельная с крючком

Сережка

Північне Причорномор'я
VI–VII ст.
Срібло 500°; лиття, зернь.
Довжина: 2,1 см; діаметр: 1,5 см
Південно-східний некрополь, склеп.
Розкопки Л.Г. Колесникової, 1960 р.
НЗХТ. № 12/36512

Сережка у вигляді кільця, зігнутого з круглого в перетині дроту, з напаяним стилізованим виноградним гроном, що складається з чотирьох зернят; застібка петельна з гачком

Earring

Northern Black Sea region.
6th–7th century
Silver 500°; casting, granulation.
Length: 2.1 cm; diameter: 1.5 cm
South-eastern necropolis, crypt.
Excavations of L.G. Kolesnikova, 1960
NPTC. No. 12/36512

Ring-shaped earring made from a hoop of round-sectioned wire, with a stylized grape cluster composed of four small beads. The hoop is closed with a hook and eye

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Krym* 2003, pl. 83: *79, 85*

109

Браслет

Северное Причерноморье.
IV–V вв.
Серебро 900°; литье, резьба.
5,3×6,7 см
Западный некрополь, склеп, могила 74.
Раскопки В.М. Зубаря, 1986 г.
НЗХТ. № 25/37118

Браслет гладкий, утолщенные края разомкнуты, имеют ровный срез, украшены четырьмя поперечными параллельными бороздками

Браслет

Північне Причорномор'я
IV–V ст.
Срібло 900°; лиття, різьблення.
5,3×6,7 см
Західний некрополь, склеп, могила 74.
Розкопки В.М. Зубара, 1986 р.
НЗХТ. № 25/37118

Браслет гладкий, потовщені краї розімкнені, мають рівний зріз, прикрашені чотирма поперечними паралельними борозенками

Bracelet

Northern Black Sea region.
4th–5th century
Silver 900°; casting, carving.
5.3×6.7 cm
Western necropolis, crypt, tomb 74.
Excavations of V.M. Zubar, 1986
NPTC. No. 25/37118

Smooth bracelet in the form of an open circle. The ends of the bracelet are thickened, with flat faces; each end is encircled by four transverse parallel grooves

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 262–263, pl. 112, no. 2129, 2133–2134; Böhner, Ellmers, Wiedemann 1970, *65*; Busche 1988, Taf. CXVI, Nr. 2; *Trésors* 1994, 148, nº 311–312; Zasetskaya 1994, 173–174, pl. 18, *1*; Aibabin 1995, 133, fig. 10, no. 6–7, 11–12; Zalesskaya 2006/3, 106, no. 156

110

Браслет

Северное Причерноморье.
IV–V вв.
Серебро 900°; литье, резьба.
5,1×6,7 см
Западный некрополь, склеп, могила 74.
Раскопки В.М. Зубаря, 1986 г.
НЗХТ. № 26/37118

Браслет гладкий, утолщенные края разомкнуты, имеют ровный срез, украшены четырьмя поперечными параллельными бороздками

Браслет

Північне Причорномор'я
IV–V ст.
Срібло 900°; лиття, різьблення.
5,1×6,7 см
Західний некрополь, склеп, могила 74.
Розкопки В.М. Зубара, 1986 р.
НЗХТ. № 26/37118

Браслет гладкий, потовщені краї розімкнені, мають рівний зріз, прикрашені чотирма поперечними паралельними борозенками

Bracelet

Northern Black Sea region.
4th–5th century
Silver 900°; casting, carving.
5.1×6.7 cm
Western necropolis, crypt, tomb 74.
Excavations of V.M. Zubar, 1986
NPTC. No. 26/37118

Smooth bracelet in the form of an open circle. The ends of the bracelet are thickened, with flat faces; each end is encircled by four transverse parallel grooves

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 262–263, pl. 112, no. 2129, 2133–2134; Böhner, Ellmers, Wiedemann 1970, *65*; Busche 1988, Taf. CXVI, Nr. 2; *Trésors* 1994, 148, nº 311–312; Zasetskaya 1994, 173–174, pl. 18, *1*; Aibabin 1995, 133, fig. 10, no. 6–7, 11–12; Zalesskaya 2006/3, 106, no. 156

111

Браслет

Северное Причерноморье.
IV–V вв.
Серебро 800°, литье, резьба.
5,3 × 6 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 1793

Браслет гладкий, утолщенные края разомкнуты, имеют ровный срез, украшены тремя глубокими поперечными параллельными бороздками

Браслет

Північне Причорномор'я.
IV–V ст.
Срібло 800°, лиття, різьблення.
5,3 × 6 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 1793

Браслет гладкий, потовщені краї розімкнені, мають рівний зріз, прикрашені трьома глибокими поперечними паралельними борозенками

Bracelet

Northern Black Sea region.
4th–5th century
Silver 800°; casting, carving.
5.3 × 6 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 1793

Smooth bracelet in the form of an open circle. The ends of the bracelet are thickened, with flat faces; each end is encircled by three deep transverse parallel grooves

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 262–263, pl. 112, no. 2129, 2133–2134; Böhner, Ellmers, Wiedemann 1970, 65; Busche 1988, Taf. CXVI, Nr. 2; *Trésors* 1994, 148, n° 311–312; Zasetskaya 1994, 173–174, pl. 18, *1*; Aibabin 1995, 133, fig. 10, no. 6–7, 11–12; Zalesskaya 2006/3, 106, no. 156

112

Перстень

Восточное Средиземноморье.
IV в.
Серебро 916°, стекло; литье, зернь. Диаметр: 2,4 см
Северо-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1895 г.
ГЭ. № х 113

Перстень с плоской шинкой и ажурным щитком, переплетения которого образуют крестовидную фигуру; в средокрестии и на рукавах креста находятся обрамленные зернью вставки синего стекла

Перстень

Східне Середземномор'я.
IV в.
Срібло 916°, скло; лиття, зернь. Діаметр: 2,4 см
Північно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1895 р.
ДЕ. № х 113

Перстень з плоским обручем і ажурним щитком, переплетення якого утворюють хрестоподібну фігуру, в центрі якої і на рукавах хреста знаходяться обрамлені зерню вставки синього скла

Finger ring

Eastern Mediterranean.
4th century
Silver 916°, glass; casting, granulation. Diameter: 2.4 cm
North-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1895
SH. No. x 113

Finger ring with a flat hoop and an openwork bezel, the two parts of which intersect to form a cross; at the centre of the cross and on its arms are blue-glass cabochons encircled with granulation

Литература/Література/Literature: Zalesskaya 2006/3, 82, no. 70

113

Перстень

Восточное Средиземноморье.
IV–V вв.
Серебро 960°, литье, гравировка. Диаметр: 2,3 см
Южный некрополь.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1894 г.
ГЭ. № х 95

Перстень с шинкой, пересеченной в двух местах крестообразными фигурами, образующими два выпуклых овальных щитка, на каждом из которых помещено исполненное схематично профильное изображение мужской головы

Перстень

Східне Середземномор'я.
IV–V ст.
Срібло 960°; лиття, гравіювання. Діаметр: 2,3 см
Південний некрополь.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1894 р.
ДЕ. № х 95

Перстень з обручем, який перетинають у двох місцях хрестоподібні фігури, що утворюють два опуклі овальні щитки, на кожному з яких поміщене виконане схематично зображення чоловічої голови у профіль

Finger ring

Eastern Mediterranean.
4th–5th century
Silver 960°; casting, engraving.
Diameter: 2.3 cm
Southern necropolis.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1894
SH. No. x 95

Finger ring with a hoop composed of two segments separated by vertical bars, suggesting the form of a cross; each segment has a convex oval bezel bearing a schematic profile image of a male head

Литература/Література/Literature: *OAK 1894*, 73, fig 106, no. 527; Zalesskaya 2004/2, fig 4; 2006/3, 81–82, no. 68
Аналогии/Аналогії/Analogies: Marshall 1907, no. 207; Dalton 1912, no. 190; Ross 2005, 48, pl. XXXIX, no. 49

114

Перстень

Восточное Средиземноморье.
X в.
Серебро 800°; литье, гравировка, пунсон.
Длина: 1,3 см, ширина: 1,6 см
Западный район, "Базилика на холме".
Раскопки С.А. Беляева, 1974 г.
НЗХТ. № НВФ-877

Перстень с плоской шинкой и овальным щитком, оконтуренным пунсоном. На внешнем крае щитка – два коротких крыновидных выступа (0,2×0,15 см), расположенных по вертикальной оси. Поле щитка занимает гравированная инвокативная греческая надпись:

Перстень

Східне Середземномор'я.
X ст.
Срібло 800°; лиття, гравіювання, пунсон.
Довжина: 1,3 см, ширина: 1,6 см
Західний район, "Базиліка на пагорбі".
Розкопки С.А. Беляєва, 1974 р.
НЗХТ. № НВФ-877

Перстень з пласким обручем і овальним щитком, облямованим пунсоном. На зовнішньому краї щитка – два короткі крилоподібні виступи (0,2×0,15 см), розташовані вздовж вертикальної осі. Поле щитка займає гравіюванням інвокативним грецьким написом:

Finger ring

Eastern Mediterranean.
10th century
Silver 800°; casting, engraving, punching.
Length: 1.3 cm; width: 1.6 cm
Western area, "Basilica on the Hill".
Excavations of S.A. Belyaev, 1974
NPTC. No. НВФ-877

Finger ring with a thick hoop with an oval bezel, outlined with punched dots. On the outer edges of the bezel are two short projections (0.2×0.15 cm), aligned on a vertical axis. The surface of the bezel bears an engraved Greek inscription:

Κ(ύρι)ε βοήθι τὸν φο(ροῦ)ντα τοῦ(το)

"Господи, помоги носящему это". (Реконструкция текста и перевод А. Рабиновица). (Утрачена большая часть шинки)

"Господи, допоможи тому, хто носить це". (Реконструкція тексту та переклад А. Рабіновіца). (Втрачено більшу частину обруча)

"Lord, help the one wearing this". (Reconstruction of the text and translation A. Rabinowitz). (Most of the hoop is lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Vikan, Nesbitt 1980, 16, fig. 30; Likhachev 1993, 74, no. 199; *The Glory of Byzantium* 1997, 247–248, no. 172

115

Перстень

Восточное Средиземноморье.
X–XI вв.
Серебро 800°; литье.
Диаметр: 1,7 см
Юго-восточный район, "Цитадель".
Раскопки И.А. Антоновой, 1994 г.
НЗХТ. № 18/37276

Перстень со слабо выраженным округлым щитком

Перстень

Східне Середземномор'я.
X–XI ст.
Срібло 800°; лиття.
Діаметр: 1,7 см
Південно-східний район, "Цитадель".
Розкопки І.А. Антонової, 1994 р.
НЗХТ. № 18/37276

Перстень зі слабо вираженим округлим щитком

Finger ring

Eastern Mediterranean.
10th–11th century
Silver 800°; casting.
Diameter: 1.7 cm
South-eastern area, "Citadel".
Excavations of I.A. Antonova, 1994
NPTC. No. 18/37276

Finger ring with a weakly defined round bezel

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

116

Пряжка

Восточное Средиземноморье.
Конец V – начало VI вв.
Серебро 960°, литье.
Длина: 5,8 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 3827

Пряжка с прямоугольным щитком, круглой рамкой, массивным хоботкообразным язычком, выступающим за передний край рамки и утолщающимся к задней части. Щиток в виде пластины, перегнутой через рамку

Пряжка

Східне Середземномор'я
Кінець V – початок VI ст.
Срібло 960°; лиття
Довжина: 5,8 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 3827

Пряжка з прямокутним щитком, круглою рамкою, масивним хоботоподібним язичком, що виступає за передній край рамки і товстішає в задній частині. Щиток у вигляді пластини, перегнутої через рамку

Buckle

Eastern Mediterranean
Late 5th – early 6th century
Silver 960°; casting.
Length: 5.8 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 3827

Buckle with a rectangular plate, a round loop, and a massive tapering tongue, which is thickest where it attaches to the plate and projects past the loop. The belt-plate is in the form of a sheet that folds over the edge of the loop

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

117

Пряжка

Херсон(?).
Первая половина VI в.
Серебро 960° (язычок), 750° (щиток); литье, гравировка, золочение.
Длина: 8 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 2747

Пряжка с прямоугольным щитком с массивными литыми выступами в углах и овальной рамкой. Конец язычка оформлен в виде головки змеи, глаза и уши обозначены гравировкой. На щитке – гравированная четырехлепестковая розетка в круге с лепестками, декорированными короткими поперечными насечками. Следы позолоты. (Значительные утраты металла на щитке)

Пряжка

Херсон(?).
Перша половина VI ст.
Срібло 960° (язичок), 750° (щиток); лиття, гравіювання, позолота.
Довжина: 8 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 2747

Пряжка з прямокутним щитком з масивними литими виступами в кутах і овальною рамкою. Кінець язичка оформлений у вигляді головки змії, очі і вуха позначені гравіюванням. На щитку – гравірована чотирилепесткова розетка в колі з пелюстками, декорованими короткими поперечними насічками. Сліди позолоти. (Значні втрати металу на щитку)

Buckle

Cherson (?).
First half of the 6th century
Silver 960° (tongue), 750° (bezel); casting, engraving, gilding.
Length: 8 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 2747

Buckle with a rectangular belt-plate with massive cast bosses at the corners, with an oval loop. The end of the tongue is in the form of a snake's head, with eyes and ears rendered with engraving. On the belt-plate is a quatrefoil within a circle; its petals are decorated with short transverse notches. There are traces of gilding. (A considerable amount of metal on the belt-plate is lost)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 270, fig. 135, *1*; Aibabin 1982/2, 176, fig. 4, *15*; 1990, 30, fig. 24, *7*; 1999, fig. 53, *3*; *Cherson* 1991, 40, no. 28
Аналогии/Аналогії/Analogies: Bierbrauer 1975, 127–129, pl. X, 1; LII, 4; LXXI, 3; ILXVI, 2

118

Пряжка

Венгрия.
Первая половина VI в.
Серебро 980°; литье, кербшнитная резьба, гравировка, пунсон, золочение.
Длина: 8,8 см
Западный некрополь, склеп 14.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1914 г.
НЗХТ. № 22980

Пряжка позолоченная с прямоугольным щитком, декорированным массивными литыми выступами в углах, и овальной рамкой. На тыльной части кольца изображены две смотрящие друг на друга звериные головки, глаза и раскрытые пасти переданы пунсоном. Конец язычка оформлен в виде головки змеи, глаза и уши обозначены пунсоном. На щитке в кербшнитной технике вырезаны две трапеции, окаймленные поясом трехгранновыемчатых треугольников; внутри трапеций вырезано по три треугольника. Резной орнамент подчеркнут пунсоном, внешние края щитка декорированы насечками

Пряжка

Угорщина.
Перша половина VI ст.
Срібло 980°; лиття, кербшнитне різьблення, гравіювання, пунсон, позолота. Довжина: 8,8 см
Західний некрополь, склеп 14.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1914 р.
НЗХТ. № 22980

Пряжка позолочена з прямокутним щитком, декорованим масивними литими виступами у кутах, і овальною рамкою. На тильній частині кільця зображені дві звірині голівки, що дивляться одна на одну, очі і розкриті паші передані пунсоном. Кінець язичка оформлений у вигляді голівки змії, очі і вуха позначені пунсоном. На щитку в кербшнитній техніці вирізані дві трапеції, обрамовані поясом тригранно-виїмчастих трикутників; всередині трапецій вирізано по три трикутники. Різьблений орнамент підкреслений пунсоном, зовнішні краї щитка декоровані насічками

Buckle

Hungary.
First half of the 6th century
Silver 980°; casting, *Kerbschnitt* technique, engraving, punching, gilding.
Length: 8.8 cm
Western necropolis, crypt 14.
Excavations of R.Kh. Leper, 1914
NPTC. No. 22980

Gilded buckle with a rectangular belt-plate, decorated with massive cast bosses at the corners, with an oval loop. Where the loop connects to the plate, its ends are in the form of two facing animal heads, with eyes and open mouths rendered with punching. The end of the tongue is in the form of a snake's head, with eyes and ears rendered with punching. On the belt-plate, rendered in Kerbschnitt technique, are two trapezoids, within each of which are three triangles; both trapezoids are encircled by a band of hollow triangles. The relief ornament is accentuated with punched dots, and the external edges of the plate are decorated by notching

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 269, fig. 134, *1*; Aibabin 1979, 29–30, fig. *5*, *6*; 6; 1990, 29–30, fig. 24, *1*; 1999, pl. XXV, *12*; *Cherson* 1991, 39, no. 27; Khayredinova 2002, 57, fig. 1, *10*, 19, *4*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Repnikov 1906, 71, fig. 44, 46, 47, 49, pl. IX, 3, 4, 6; Matsulevich 1926, 42, fig. 8; Csallány 1961, Taf. CXCV, 10; Vinski 1978, tab. VI, *5*; XIV, 3; XVI, *5*; Bóna 1983, Abb. 6

119

Пряжка

Северное Причерноморье.
Первая половина VI в.
Серебро 980°; литье.
Длина: 3,8 см
Западный некрополь, склеп 14.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1914 г.
НЗХТ. № 22981

Пряжка трехчастная с прямоугольным щитком, овальной рамкой, массивным хоботкообразным язычком, утолщающимся к задней части. Щиток отлит с прямоугольным выступом, декорирован параллельными линиями

Пряжка

Північне Причорномор'я
Перша половина VI ст.
Срібло 980°; лиття.
Довжина: 3,8 см
Західний некрополь, склеп 14.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1914 р.
НЗХТ. № 22981

Пряжка тричасткова з прямокутним щитком, овальною рамкою, масивним хоботоподібним язичком, що товстішає в задній частині. Щиток відлитий з прямокутним виступом, декорованій паралельними лініями

Buckle

Northern Black Sea region.
First half of the 6th century
Silver 980°; casting.
Length: 3.8 cm
Western necropolis, crypt 14.
Excavations of R.Kh. Leper, 1914
NPTC. No. 22981

Tripartite buckle with a rectangular belt-plate, an oval loop, and a massive tapering tongue, which is thickest where it attaches to the plate. The plate was cast with a rectangular projection, decorated with parallel lines, for the attachment of the loop

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 267, fig. 134, *4*; Aibabin 1990, 36, fig. 37, *5*; Khayredinova 2002, 56–57, fig. 1, *9*; 19, *1*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Voronov 1969, 43, pl. XXXIX, 34; Voronov, Yushin 1971, 101–104, fig. 42, *4*, *5*; Miletic 1978, fig. III, 2; Preda 1980, 130, tav. XV; Dmitriev 1982, fig. *5*, *39*

120

Фибула

Подунавье.
Вторая половина V в.
Серебро 500°; литье, кербшнитная резьба, пунсон, инкрустация металлом, золочение. Длина: 8,2 см
Херсонесское городище.
Случайная находка, 1973 г.
НЗХТ. № КП-159213

Фибула пальчатая; ромбическая ножка и полукруглая головка, оконтуренные высоким бортиком, декорированы кербшнитной резьбой, гравировкой и пунсоном. На трехлучевом щитке вычеканены два завитка, расположенные симметрично, и три треугольника; на боковой поверхности бортика пунсоном обозначен поясок. Широкая дужка отлита с пятью выступающими поясками: четыре верхние – орнаментированы пунсоном, боковая поверхность двух средних поясков – насечкой, центральный поясок инкрустирован тончайшей (медной?) пластинкой с треугольными вырезами по краю. На ножке в высоком рельефе вычеканены концентрические ромбы; завершается ножка изображением звериной головы: глазницы и губы подчеркнуты пунсоном. Следы позолоты

Фібула

Подунав'я.
Друга половина V ст.
Срібло 500°; лиття, кербшнитне різьблення, пунсон, інкрустація металом, позолота. Довжина: 8,2 см
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка, 1973 р.
НЗХТ. № КП-159213

Фібула пальчата; ромбічна ніжка і напівкругла головка, оконтурені високим бортиком, декоровані кербшнітним різьбленням, гравіюванням і пунсоном. На трьохпроменевому щитку вирізьблено два завитки, розташовані симетрично, і три трикутники; на бічній поверхні борту пунсоном позначено поясочок. Широка дужка відлита з п'ятьма виступаючими поясочками: чотири верхні – орнаментовані пунсоном, бічна поверхня двох середніх поясочків – насічкою, центральний поясочок інкрустований тонкайшою (мідною?) пластинкою з трикутними вирізами по краю. На ніжці у високому рельєфі вирізьблено концентричні ромби; завершується ніжка зображенням звіриної голови: очні ямки і губи підкреслені пунсоном. Сліди позолоти

Fibula

Lower Danube river region.
Second half of the 5th century
Silver 500°; casting, *Kerbschnitt* technique, punching, metal inlay, gilding.
Length: 8.2 cm
Chersonesos city-site.
Sporadic find, 1973
NPTC. No. КП-159213

Bow fibula with digitated head-plate: it consists of a diamond-shaped foot-plate and a semi-circular head-plate with a high relief border, decorated in the Kerbschnitt *technique with additional engraving and punching. The head-plate bears three protruding knobs and is decorated with two symmetrical volutes and three triangles; on the lateral surface of the rim is a band of punched dots. The wide bow bears cast decoration in the form of five pronounced bands, four of which are decorated with punched dots; the lateral surfaces of two of the inner bands are notched, and the central band is inlaid with thin (copper?) plate decorated with incised triangles along its edges. On the foot-plate, in high relief, are stamped concentric diamonds; at the base of the plate is a finial in the form of an animal head, the eye-sockets and lips of which are emphasized with punched dots. There are traces of gilding*

Литература/Література/Literature: Aibabin 1979, 23, 27, fig. 3, *1*; 4; 1990, 20, fig. 14, *8*; *Cherson* 1991, 37, no. 22; Khayredinova 2002, 60, fig. 3, *25*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Csallány 1961, Taf. CXCV, 9; CCVIII, *5*, *6*; Werner 1961, Taf. 13, 51; 15, 60; 18, 80; 34, 129; László 1974, pl. 40, 41; Baranov 1975, fig. 1, 2, no. 1; Bóna 1983, Abb. 1; Tejral 1985, fig. 4, 2

121

Фибула

Северное Причерноморье.
Конец V – середина VI вв.
Серебро 925°, альмандин;
литье, гравировка, золочение.
Длина: 7,5 см
Западный некрополь, склеп 3.
Раскопки В.М. Зубаря, 1975 г.
НЗХТ. № 28/36898

Фибула пальчатая; полукруглый трехлучевой щиток украшен гравированным орнаментом в виде двух симметрично расположенных спиралей; ромбовидная ножка декорирована гравированными параллельными бороздками и вставками из красного альмандина, посаженными в гнезда. Следы позолоты

Фібула

Північне Причорномор'я.
Кінець V – середина VI ст.
Срібло 925°, альмандин;
лиття, гравіювання, позолота.
Довжина: 7,5 см
Західний некрополь, склеп 3.
Розкопки В.М. Зубара, 1975 р.
НЗХТ. № 28/36898

Фібула пальчата; напівкруглий трьохпроменевий щиток прикрашений гравіюванням орнаментом у вигляді двох симетрично розташованих спіралей; ромбоподібна ніжка декорована гравіюваними паралельними борозенками і вставками з червоного альмандина, посадженими в гнізда. Сліди позолоти

Fibula

Northern Black Sea region.
Late 5th – mid-6th century
Silver 925°, almandine;
casting, engraving, gilding.
Length: 7.5 cm
Western necropolis, crypt 3.
Excavations of V.M. Zubar, 1975
NPTC. No. 28/36898

Bow fibula with digitated headplate. The semicircular headplate bears three projecting knobs and is decorated with engraved ornament in the form of two symmetrically-placed spirals. The diamond-shaped foot-plate is decorated with engraved parallel grooves; projecting sockets to either side of the plate are inset with red almandine cabochons. There are traces of gilding

Литература/Література/Literature: Zubar, Ryzhov 1976, 328; *Cherson* 1991, 37, no. 23
Аналогии/Аналогії/Analogies: Baye 1888, fig. 2, 3; Matsulevich 1926, 43, 48, 51–52; Werner 1961, 32, Taf. 33, 125

122

Фибула

Восточное Средиземноморье.
V–VI вв.
Серебро 925°; литье.
Длина: 3,9 см
Южный район,
возле оборонительной стены,
гробница 3.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 г.
НЗХТ. № 6442

Фибула рельефная в виде цикады

Фібула

Східне Середземномор'я.
V–VI ст.
Срібло 925°, лиття.
Довжина: 3,9 см
Південний район,
біля оборонної стіни,
гробниця 3.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 р.
НЗХТ. № 6442

Фібула рельєфна у вигляді цикади

Fibula

Eastern Mediterranean.
5th–6th century
Silver 925°; casting.
Length: 3.9 cm
South region,
by the defensive wall,
grave 3.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1891
NPTC. No. 6442

Relief fibula in the form of a cicada

Литература/Література/Literature: *OAK 1891*, 139, fig. 154; *Album* 1906, 108, no. 571; *Cherson* 1991, 38, no. 24; Khayredinova 2002, 60, fig. 3, *27*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Werner 1961, 48, Taf. 45; Ambroz 1966, 35, pl. 15, *22, 24, 25*; László 1974, 38, pl. 69, 70; Aibabin 1979, 27, fig. 5, *9*; Tejral 1985, fig. 26, 3, 5; 43, 17; Brown 1995, 21, fig. 15

123

Ухочистка

IV–VII вв.
Серебро 600°; литье.
Длина: 10,5 см,
диаметр: 0,4 см (ложечка)
Юго-восточный некрополь,
могила 5.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1910 г.
НЗХТ. № 3931

Ухочистка в виде прямого стержня с кольцом для подвешивания, один конец – в виде миниатюрной округлой ложечки, другой – заострен

Вухочистка

IV–VII ст.
Срібло 600°; лиття.
Довжина: 10,5 см,
діаметр: 0,4 см (ложечка)
Південно-східний некрополь,
могила 5.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1910 р.
НЗХТ. № 3931

Вухочистка у вигляді прямого стрижня з кільцем для підвішування, один кінець – у вигляді мініатюрної округлої ложечки, інший – загострений

Ear cleaner

4th–7th century
Silver 600°; casting.
Length: 10.5 cm;
diameter: 0.4 cm (spoon)
South-eastern necropolis,
tomb 5.
Excavations of R.Kh. Leper, 1910
NPTC. No. 3931

Ear cleaner in the shape of a straight rod with a ring for suspension. One end comes to a point, while the other forms a miniature rounded spoon

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzantine Hours* 2002, 90, no. 50–51

124

Булавка

Византия. IV–VI вв.
Серебро 600°; литье.
Длина: 13,8 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
НЗХТ. № 2189

Булавка в виде удлиненного, круглого в сечении стержня с кольцом для крепления цепочки; верхний конец оформлен в виде четырнадцатигранной бусины, нижний – заострен

Шпилька

Візантія. IV–VI ст.
Срібло 600°; лиття.
Довжина: 13,8 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
НЗХТ. № 2189

Шпилька у вигляді подовженого, круглого в перетині стрижня з кільцем для кріплення ланцюжка; верхній кінець оформлений у вигляді чотирнадцятигранної намистини, нижній – загострений

Pin

Byzantium. 4th–6th century
Silver 600°; casting.
Length: 13.8 cm
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 2189

Pin in the shape of an elongated cylindrical rod with a ring for attachment to a chain. The upper end of the pin terminates in a fourteen-faceted bead; the other end comes to a point

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 278, pl. 116, no. 2282, 2283, 2286

125

Булавки

Древняя Русь. XI–XIII вв.
Серебро 875–900°; литье.
Длина: 6 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
НЗХТ. № 203, 204/37041

Булавки одежные, соединенные цепочкой, с головками в виде птичек, в крыльях и хвосте которых круглые отверстия для крепления цепочек и подвесок

Шпильки

Давня Русь. XI–XIII ст.
Срібло 875–900°; лиття.
Довжина: 6 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
НЗХТ. № 203, 204/37041

Шпильки для одягу, з'єднані ланцюжком, з головками у вигляді пташок, в крилах і хвості – отвори для кріплення ланцюжків і підвісок

Pins

Ancient Rus. 11th–13th century
Silver 875–900°; casting.
Length: 6 cm
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 203, 204/37041

Clothing pins with heads in the shape of birds, connected with a chain; in the wings and tails there are circular openings for the attachment of chains and pendants

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 150, no. 157; Kolesnikova 2006, 132, fig. 1/26
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kolchin 1958, fig. 10, *9, 10*; 1959, fig. 95; Sedova 1959, fig. *5, 10–14*; Sedov 1968, 156

126

Гексаграмма Ираклия

Константинополь. 610–641 гг.
Серебро 960°; чеканка.
Диаметр: 21 мм, вес: 5,52 г
Юго-восточный район, "Цитадель".
Раскопки С.Б. Сорочана, 2005 г.
НЗХТ. № Н-19235

Гексагрма Іраклія

Константинополь. 610–641 рр.
Срібло 960°, карбування.
Діаметр: 21 мм, вага: 5,52 г
Південно-східний район, "Цитадель".
Розкопки С.Б. Сорочана, 2005 р.
НЗХТ. № Н-19235

Hexagram of Heraclius

Constantinople. 610–641
Silver 960°; striking.
Diameter: 21 mm; weight: 5.52 g
South-eastern area, "Citadel".
Excavations of S.B. Sorochan, 2005
NPTC. No. H-19235

Л.с. Фрагмент надписи по кругу:

Л.б. Фрагмент напису по колу:

Obverse: Partial legend:

[dd]NN[hERACLIЧSЄƆhERACONSƆ]

"Господа наши Ираклий и Ираклий Константин". Ираклий и Ираклий Константин на троне с державами в правых руках, между головами – крест.

"Добродії наші Іраклій і Іраклій Костянтин". Іраклій і Іраклій Костянтин на троні з державами в правих руках, між головами – хрест.

"Our lords Heraclius and Heraclius Constantine". Heraclius and Heraclius Constantine, seated frontally on thrones, each with a globus cruciger in his right hand; between their heads is a cross.

О.с. Фрагмент надписи по кругу:

З.б. Фрагмент напису по колу:

Reverse: Partial legend:

[ə]ЄЧ[SA]əIЧƆAROMANIS

"Боже, помоги ромеям". Справа – буква K. Крест potent на шаре и трех ступенях

"Боже, допомоги ромеям". Праворуч – літера K. Хрест potent на кулі і трьох східцях

"God, help the Romans". On the right, the letter K. Cross potent on globe above three steps

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

127

Милиарисий Иоанна I Цимисхия

Константинополь. 969–976 гг.
Серебро 960°; чеканка.
Диаметр: 19 мм, вес: 1,2 г
Портовый район, квартал 2.
Раскопки А.В. Лямина, 1997 г.
НЗХТ. № Н-17928

Міліарісій Іоанна I Цимісхія

Константинополь. 969–976 рр.
Срібло 960°, карбування.
Діаметр: 19 мм, вага: 1,2 г
Портовий район, квартал 2.
Розкопки О.В. Лямина, 1997 р.
НЗХТ. № Н-17928

Miliaresion of John I Tzimiskes

Constantinople. 969–976
Silver 960°; striking.
Diameter: 19 mm; weight: 1.2 g
Port area, block 2.
Excavations of A.V. Lyamin, 1997
NPTC. No. H-17928

Л.с. Фрагмент надписи по кругу:

Л.б. Фрагмент напису по колу:

Obverse: Partial legend:

+IhS[ЧS]XRI/[SƆЧSПICA*]

"Иисус Христос победитель". По сторонам – буквы: [I | Ѡ / A | П] – "Иоанн" (утрачены). Крест crosslet на шаре и двух ступенях; в центре – круглый медальон с погрудным изображением Иоанна I анфас.

"Ісус Христос переможець". З боків – літери: [I | Ѡ / A | П] – "Іоанн" (втрачено). Хрест crosslet на кулі і двох східцях; в центрі – круглий медальйон з погруддям Іоанна I анфас.

"Jesus Christ is victorious". To the side, letters (not visible): [I | Ѡ / A | П] – "John". Cross crosslet on globe above two steps. In the centre of the cross is a round medallion with a frontal bust of the emperor John I.

О.с. Надпись в пять строк:

З.б. Напис в п'ять рядків:

Reverse: Five-line inscription:

+IѠAПП′ | ЄПXѠAVƆO | CRAƆ′EVSЄЬ′ | ЬASILEVS | RѠMAIѠ′

"Иоанн, во имя Христа автократор, благочестивый василевс ромеев". В поле монеты два креста: вверху и внизу

"Іоанн, в ім'я Христа автократор, благочестивий василевс ромеїв". В полі монети два хреста: вгорі і внизу

"John, in the name of Christ emperor, pious basileus of the Romans". There is a cross above and below the inscription

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

128

Номисма тетартерон Никифора III Вотанната

Константинополь.
1078–1081 гг.
Электр (серебро 300°); чеканка.
Диаметр: 19 мм, вес: 3,32 г
Юго-восточный некрополь.
Случайная находка, 1965 г.
НЗХТ. № Н-9799

Л.с. Монограмма: $\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Иисус Христос". Погрудное изображение Христа, правая рука в благословляющем жесте, в левой – Евангелие.*
О.с. Фрагмент надписи по кругу:

"Никифор Вотаниат". Император Никифор III в рост, анфас, в правой руке – лабарум с Х на древке, в левой – держава

Номісма тетартерон Никифора III Вотаніата

Константинополь.
1078–1081 рр.
Електр (срібло 300°); карбування.
Діаметр: 19 мм, вага: 3,32 г
Південно-східний некрополь.
Випадкова знахідка, 1965 р.
НЗХТ. № Н-9799

Л.б. Монограма: $\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Ісус Христос". Погруддя Христа, права рука в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє.*

З.б. Фрагмент напису по колу:

[+NKHΦOPOC/T]ωROTANIA[T']

"Никифор Вотаніат". Імператор Никифор III в зріст, анфас, у правій руці – лабарум з Х на древку, в лівій – держава

Nomisma tetarteron of Nicephorus III Botaniates

Constantinople.
1078–1081
Electrum (silver 300°); striking.
Diameter: 19 mm; weight: 3.32 g
South-eastern necropolis.
Sporadic find, 1965
NPTC. No. H-9799

Obverse: Monogram: $\overline{IC}/\overline{XC}$ – *"Jesus Christ". Bust of Christ with his right hand in blessing and the Gospels in his left hand.*

Reverse: Partial legend:

"Nicephorus Botaniates". Full-length facing figure of the emperor Nicephorus III, with a labarum with an X on its shaft in his right hand and a globus cruciger in his left

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

129

Гривны

Древняя Русь (Новгород).
XIII в.
Серебро 970–990°; литье.
Длина/вес: 185 мм/190,56 г; 187 мм/196,2 г; 186 мм/194,2 г; 189 мм/189,2 г; 190 мм/193,95 г; 187 мм/188,76 г
Северный район, квартал IXa.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 г.
ГИМ. № 25714

Гривны новгородского типа в виде длинных узких палочек, четырехгранных в сечении, со сглаженными ребрами

Гривни

Давня Русь (Новгород).
XIII ст.
Срібло 970–990°; лиття.
Довжина/вага: 185 мм/190,56 г; 187 мм/196,2 г; 186 мм/194,2 г; 189 мм/189,2 г; 190 мм/193,95 г; 187 мм/188,76 г
Північний район, квартал IXa.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 р.
ДІМ. № 25714

Гривни новгородського типу у вигляді довгих вузьких паличок, чотиригранних в перетині, із згладженими ребрами

Grivnas

Ancient Rus (Novgorod).
13th century
Silver 970–990°; casting.
Length/weight: 185 mm/190.56 g; 187 mm/196.2 g; 186 mm/194.2 g; 189 mm/189.2 g; 190 mm/193.95 g; 187 mm/188.76 g
Northern area, block IXa.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1889
SHM. No. 25714

Grivnas of the Novgorod type in the shape of long narrow rods, tetrahedral in section, with rounded upper edges

Литература/Література/Literature: *OAK 1889*, 14; Oreshnikov 1900, 216; Pyatysheva 1971, 3–10, pl. I; Yanyushkina 1997, 141; Zhuravlev 2005/2, 68

130

Гривна

Древняя Русь (Новгород).
XIII в.
Серебро 875°; литье.
Длина/вес: 185,5 мм/191,7 г
Северный район, квартал IXa.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 г.
НЗХТ. № 5180

Гривна новгородского типа в виде длинной узкой палочки, четырехгранной в сечении, со сглаженными ребрами

Гривна

Давня Русь (Новгород).
XIII ст.
Срібло 875°, лиття.
Довжина/вага: 185,5 мм/191,7 г
Північний район, квартал IXa.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 р.
НЗХТ. № 5180

Гривна новгородського типу у вигляді довгої вузької палички, чотиригранної в перетині, із згладженими ребрами

Grivna

Ancient Rus (Novgorod).
13th century
Silver 875°, casting.
Length/weight: 185.5 mm/191.7 g
Northern area, block IXa.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1889
NPTC. No. 5180

Grivna of the Novgorod type in the shape of a long, narrow rod, tetrahedral in section, with rounded upper edges

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

131

Навершие посоха

Восточное Средиземноморье.
VI в.
Бронза; литье.
Высота: 10,7 см
Юго-восточный некрополь.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1893 г.
ГЭ. № х 67

Навершие архиерейского посоха в виде цилиндрической втулки, в верхней части переходящей в круг с несомкнутыми концами, завершающимися шаровидными утолщениями. Продолжением втулки внутри круга служит стержень с крестом на конце

Навершя ціпка

Східне Середземномор'я.
VI ст.
Бронза; лиття.
Висота: 10,7 см
Південно-східний некрополь.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1893 р.
ДЕ. № х 67

Навершя архієрейського ціпка у вигляді циліндрової втулки, що у верхній частині переходить в коло з незамкнутими кінцями, котрі завершуються кулястими потовщеннями. Продовженням втулки всередині кола служить стрижень з хрестом на кінці

Crosier head

Eastern Mediterranean.
6th century
Bronze; casting.
Height: 10.7 cm
South-eastern necropolis.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1893
SH. No. x 67

Head of a bishop's crosier in the form of a cylindrical socket above which extend two hemicyclical arms converging to form an open circle. The arms end in spherical finials. Within the circle, the line of the socket is continued with a smaller cylinder topped with a cross

Литература/Література/Literature: *OAK 1893*, 74, fig. 44; *Albom* 1906, 134, no. 764; Zalesskaya 2006/3, 127, no. 229
Аналогии/Аналогії/Analogies: Martin 1856, nº 170; Guénébault 1856–1857, 704; Leclercq 1914, col. 3144; Rademacher 1979, 12–23; *East Christian Art* 1987, 26, no. 16; *Byzanz* 2001, 232–235, Nr. III. 2, 5

132

Навершие посоха

Восточное Средиземноморье.
VI в.
Бронза; литье.
Высота: 15 см
Центральный район,
участок античного театра.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1905 г.
ГЭ. № х 197

Навершие архиерейского посоха в виде втулки, переходящей в капитель, которую венчает крест со "слезками". С обратной стороны креста – петлеобразная ручка

Навершя ціпка

Східне Середземномор'я.
VI ст.
Бронза; лиття.
Висота: 15 см
Центральний район,
ділянка античного театру.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1905 р.
ДЕ. № х 197

Навершя архієрейського ціпка у вигляді втулки, що переходить в капітель, яку вінчає хрест із "сльозками". На зворотному боці хреста – петлеподібна ручка

Crosier head

Eastern Mediterranean.
6th century
Bronze; casting.
Height: 15 cm
Central area,
site of the ancient theater.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1905
SH. No. x 197

Head of a bishop's crosier consisting of a socket widening into the form of a capital, upon which stands a cross with flared arms with round finials at its corners. On the back of the cross is a hoop-shaped handle

Литература/Література/Literature: *OAK 1905*, 42, fig. 40; Kostsyushko-Valyuzhinich 1907, 139, fig. 29; Zalesskaya 2006/3, 127, no. 230
Аналогии/Аналогії/Analogies: Martin 1856, nr. 170; Guénébault 1856–1857, 704; Leclercq 1914, col. 3144; Rademacher 1979, 12–23; *East Christian Art* 1987, 26, no. 16; *Byzanz* 2001, 232–235, Nr. III. 2, 5

133

Икона: Христос Пантократор (фрагмент)

Малая Азия. XI в.
Бронза; чеканка.
7×13 см
Северный район,
квартал XXVIII.
Раскопки Г.Д. Белова, 1975 г.
ГЭ. № х 1565

Верхняя закругленная часть иконы с оплечным изображением Христа Пантократора в крестчатом нимбе, на перекладинах креста – пять точечных углублений, выполненных пунсоном. С двух сторон от нимба – греческие буквы:
ΙС/ХС – "Иисус Христос";
ниже – буквы: TONK.
У верхнего правого края иконы – петля для крепления. (Утрачена нижняя часть иконы)

Ікона: Христос Пантократор (фрагмент)

Мала Азія. XI ст.
Бронза; карбування.
7×13 см
Північний район,
квартал XXVIII.
Розкопки Г.Д. Белова, 1975 р.
ДЕ. № х 1565

Верхня закруглена частина ікони із зображенням Христа Пантократора до плечей, в хрещатому німбі, на поперечинах хреста – п'ять точкових заглибин, що виконані пунсоном. З двох боків від німба – грецькі літери:
ΙС/ХС – "Ісус Христос";
нижче – літери: TONK.
Біля верхнього правого краю ікони – петля для кріплення. (Втрачено нижню частину ікони)

Icon: Christ Pantokrator (fragment)

Asia Minor. 11th century
Bronze; embossing.
7×13 cm
Northern area,
block XXVIII.
Excavations of G.D. Belov, 1975
SH. No. x 1565

Upper rounded part of an icon with a shoulder-length bust of Christ Pantokrator with a nimbus cruciger; the lateral arms of the cross are with five punched dots. On either side of the nimbus are Greek letters:
ΙС/ХС – "Jesus Christ";
below are the letters: TONK.
At the upper right edge of the icon is a loop for attachment. (The lower part of the icon is lost)

Литература/Література/Literature: Zalesskaya 1982/2, 56–59; 2004/1, 212–213; Zalesskaja 1984/1, 149–154, fig. 1

134

Икона: Христос Пантократор

Херсон. XI–XII вв.
Бронза; чеканка, золочение.
Диаметр: 17,2 см
Северный район, квартал XXV.
Раскопки Г.Д. Белова, 1932 г.
НЗХТ. № 34286

Икона круглой формы с поясным изображением Христа Пантократора, благословляющего правой рукой и держащего Евангелие в левой. Христос облачен в хитон и гиматий, вокруг головы – крестчатый нимб, перекладины креста и Евангелие – с точечными углублениями, выполненными пунсоном. С двух сторон от нимба – крупные греческие буквы: ΙС/ХС *– "Иисус Христос". На волосах, одежде, нимбе Христа и на поле иконы – следы позолоты. Края иконы загнуты, сохранились отверстия для гвоздей. Изображения и надписи рельефные. (Деформация и утраты металла)*

Ікона: Христос Пантократор

Херсон. XI–XII ст.
Бронза; карбування, позолота.
Діаметр: 17,2 см
Північний район, квартал XXV.
Розкопки Г.Д. Белова, 1932 р.
НЗХТ. № 34286

Ікона круглої форми з поясним зображенням Христа Пантократора, який благословляє правою рукою і тримає Євангеліє в лівій. Христос одягнений в хітон і гіматій, навколо голови – хрестовий німб, поперечини хреста і Євангеліє – з точковими заглибинами, виконаними пунсоном. З двох боків від німба – крупні грецькі літери: ΙС/ХС *– "Ісус Христос". На волоссі, одязі, німбі Христа і на полі ікони – сліди позолоти. Краї ікони загнуті, збереглися отвори для цвяхів. Зображення та написи рельефні. (Деформація і втрата металу)*

Icon: Christ Pantokrator

Cherson. 11th–12th century
Bronze; embossing, gilding.
Diameter: 17.2 cm
Northern area, block XXV.
Excavations of G.D. Belov, 1932
NPTC. No. 34286

Circular icon with a half-length image of Christ Pantokrator, giving a benediction with his right hand and holding the Gospels in his left. Christ wears a chiton and himation, and around his head is a nimbus cruciger; the lateral arms of the cross in the nimbus and the Gospels are with punched dots. To either side of the nimbus are large Greek letters: ΙС/ХС *– "Jesus Christ". Gilding is preserved on Christ's hair, clothing and nimbus and on the background of the icon. The edges of the icon are bent back and have holes for nails. The images and inscriptions are in relief. (The metal is deformed and missing in places)*

Литература/Література/Literature: Belov 1941, 249, fig. 78; Bank 1978/2, 66, fig. 53
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Die Welt von Byzanz* 2004, 175, Nr. 217

135

Икона: Христос на троне

Византия. XII в.
Бронза; чеканка.
12×9 см
Северный район,
квартал XXII, храм 1.
Раскопки Г.Д. Белова, 1955 г.
ГЭ. № х 872

Икона прямоугольной формы с закругленным верхом с изображением Христа на троне, правая рука поднята в благословляющем жесте, в левой – Евангелие; с двух сторон от нимба – греческие буквы: ΙС/ХС *– "Иисус Христос". Трон, подушка и книга орнаментированы. Композиция обрамлена поясом перлов. Вверху – два отверстия для крепления иконы к деревянной основе. Изображения и надписи рельефные. (Утраты металла)*

Ікона: Христос на троні

Візантія. XII ст.
Бронза; карбування.
12×9 см
Північний район,
квартал XXII, храм 1.
Розкопки Г.Д. Белова, 1955 р.
ДЕ. № х 872

Ікона прямокутної форми із закругленим верхом, із зображенням Христа на троні, права рука піднята в благословлячому жесті, в лівій – Євангеліє; з двох боків від німба – грецькі літери: ΙС/ХС *– "Ісус Христос". Трон, подушка і книга орнаментовані. Композицію обрамовує пояс перлин. Вгорі – два отвори для кріплення ікони до дерев'яної основи. Зображення та написи рельефні. (Втрата металу)*

Icon: Christ Enthroned

Byzantium. 12th century
Bronze; embossing.
12×9 cm
Northern area,
block XXII, church 1.
Excavations of G.D. Belov, 1955
SH. No. x 872

Rectangular icon with a rounded top bearing an image of Enthroned Christ, his right hand raised in blessing and the Gospels in his left; on either side of the nimbus are Greek letters: ΙС/ХС *– "Jesus Christ". The throne, pillow, and book are ornamented. The composition is framed by a band of circular bosses. On the upper edge are two holes for fastening the icon to a wooden backing. The images and inscriptions are in relief. (Some metal is lost)*

Литература/Література/Literature: Belov 1956, 57; 1959, 67, fig. 53; Bank 1966, no. 201; 1978/2, 66, fig. 54; 1985, 309, pl. 207; *Katalog* 1977/1, vol. III, 34, no. 910; Zalesskaya 1982/2, 56–59

136

Икона: Христос на троне в окружении святых

Византия.
Рубеж XII/XIII вв.
Бронза; чеканка.
24,3×18 см
Северный район,
квартал XXII, дом I.
Раскопки Г.Д. Белова, 1955 г.
ГЭ. № х 1038

Икона прямоугольной формы с изображением Христа на троне в окружении святых; на центральном поле, обрамленном волнистым орнаментом, изображен Христос Пантократор с предстоящими: Христос в крестчатом нимбе восседает на троне, правая рука в благословляющем жесте, в левой – Евангелие. На перекладинах креста нимба – по пять выпуклых точек, с двух сторон от нимба – греческие буквы:
ΙC/XC – "Иисус Христос".
Центральное поле иконы обрамлено ячейками, оконтуренными узкими валиками с насечками. В ячейках – образы святых: слева – Богоматерь в рост, возле нимба – греческие буквы: ΘЄ; справа – Иоанн Предтеча в рост; внизу в центре – бюст св. Пантелеймона, возле нимба – греческие буквы:
ΦΠΑΝΤ/ΛЄΜΟ – "святой Пантелеймон";
в нижнем правом углу – бюст св. Дамиана и орнамент из крестовидных четырехлистников с точками, возле нимба – греческие буквы:
ΦΔΑΜ/... – "святой Дамиан".
Изображения и надписи рельефные. (Утрачены изображения святых в верхнем ряду и в нижнем левом углу; слегка загнуты края иконы)

Ікона: Христос на троні в оточенні святих

Візантія.
Рубіж XII/XIII ст.
Бронза; карбування.
24,3×18 см
Північний район,
квартал XXII, будинок I.
Розкопки Г.Д. Белова, 1955 р.
ДЕ. № х 1038

Ікона прямокутної форми із зображенням Христа на троні в оточенні святих; на центральному полі, яке облямовує хвильовий орнамент, зображений Христос Пантократор з передстоячими: Христос в хрещатому німбі сидить на троні, права рука в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє. На поперечках хреста німба – по п'ять опуклих крапок, з двох боків від німба – грецькі літери:
ΙC/XC – "Ісус Христос".
Центральне поле ікони облямоване вічками, оконтуреними вузькими валиками з насічками. У вічках – зображення святих: ліворуч – Богоматір в зріст, біля німба – грецькі літери: ΘЄ; праворуч – Іоанн Передвісник в зріст; внизу у центрі – бюст св. Пантелеймона, біля німба – грецькі літери:
ΦΠΑΝΤ/ΛЄΜΟ – "святий Пантелеймон";
в нижньому правому куті – бюст св. Даміана і орнамент з хрестоподібних чотирилисників з крапками, біля німба – грецькі літери:
ΦΔΑΜ/... – "святий Даміан".
Зображення та написи рельєфні. (Втрачено зображення святих у верхньому ряді і у нижньому лівому куті; злегка загнуті краї ікони)

Icon: Christ Enthroned, surrounded by saints

Byzantium.
Turn of the 12th/13th century
Bronze; embossing.
24.3×18 cm
Northern area,
block XXII, house I.
Excavations of G.D. Belov, 1955
SH. No. x 1038

Rectangular icon with the image of Christ Enthroned, surrounded by saints; in the central field, framed by undulating lines, is an image of Christ Pantokrator with saints; Christ, cross-nimbed, sits on a throne, his right hand raised in blessing, the Gospels in his left. On each of the lateral arms of the cross in the nimbus are five raised dots; on either side of the nimbus are Greek letters:
ΙC/XC – "Jesus Christ".
The central field of the icon is framed with recessed panels within notched relief borders. In the panels are images of saints: to the left, a full-length image of the Mother of God, with the Greek letters ΘЄ next to her nimbus; to the right, a full-length image of Saint John the Forerunner; in the centre, at the bottom, a bust of Saint Panteleimon, with the Greek legend:
ΦΠΑΝΤ/ΛЄΜΟ – "Saint Panteleimon" next to his nimbus;
in the lower right corner, a bust of Saint Damian, with the Greek legend:
ΦΔΑΜ/... – "Saint Damian" next to his nimbus.
Between the saints are recessed panels containing a decorative motif composed of cross-shaped quatrefoils and relief dots. The images and inscriptions are in relief. (The images of the saints along the upper side and in the lower left corner are lost; the edges of the icon are slightly bent)

Литература/Література/Literature: Belov 1956, 55; 1959, 53–55, fig. 38; Bank 1966, no. 202; 1978/2, 66, fig. 52; 1985, 309, pl. 208; *Katalog* 1977/1, vol. III, 32, no. 909

137

Икона: Деисус

Херсон. XI в.
Бронза; литье, гравировка.
7,4×10,6 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
ГИМ. № 53151

Икона трапециевидной формы с Деисусной композицией. Углубленное поле, оконтуренное узкой рельефной рамкой из жемчужника, разделено узкими гладкими валиками на три части: широкую центральную – с изображением благословляющего Христа на троне, держащего открытое Евангелие в левой руке, с двух сторон от нимба Христа – греческие буквы:
ΙС/ХС – "Иисус Христос";
узкие боковые части – с изображениями предстоящих Богоматери (слева) и Иоанна Предтечи (справа), молитвенно простирающих руки к Спасителю. Над нимбами предстоящих – поясняющие гравированные греческие надписи:
ΜΡ/ΘΥ – "Богоматерь";
Ἰω(άννης) ὁ Πρ(οδρόμος) – "Иоанн Предтеча".
Гладкий край иконы декорирован выступами разных конфигураций, имитирующих драгоценные камни

Ікона: Деісус

Херсон. XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
7,4×10,6 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
ДІМ. № 53151

Ікона трапеціевидної форми з Деісусною композицією. Заглиблене поле обрамоване вузькою рельефною рамкою з перлинника, поділене вузькими гладкими валиками на три частини: широку центральну – із зображенням благословляючого Христа, що сидить на троні, тримає відкрите Євангеліє в лівій руці, з двох боків від німба Христа – грецькі літери:
ΙС/ХС – "Ісус Христос";
вузькі бічні – із зображеннями передстоячих Богоматері (ліворуч) і Іоанна Передвісника (праворуч), що молитовно простягли руки до Христа. Над німбами передстоячих – пояснювальні гравійовані грецькі написи:
ΜΡ/ΘΥ – "Богоматір";
Ἰω(άννης) ὁ Πρ(οδρόμος) – "Іоанн Передвісник".
Гладкий край ікони декорований виступами різних конфігурацій, що імітують коштовні камені

Icon: Deesis

Cherson. 11th century
Bronze; casting, engraving.
7.4×10.6 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
SHM. No. 53151

Trapezoidal icon with a Deesis composition. The recessed field, framed by a thin beaded relief line, is divided into three parts by smooth relief lines. The wider central section depicts Christ enthroned and giving benediction, holding the open Gospels in his left hand, with Greek letters to either side of Christ's nimbus:
ΙС/ХС – "Jesus Christ";
the narrow lateral sections depict the Mother of God (left) and Saint John the Forerunner (right), raising their arms to the Saviour in prayer. Above the nimbuses of the flanking figures are engraved identifying Greek inscriptions:
ΜΡ/ΘΥ – "Mother of God";
Ἰω(άννης) ὁ Πρ(οδρόμος) – "John the Forerunner".
The smooth edge of the icon is decorated with protrusions of various shapes, imitating insets of precious stones

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1996, 88–89, no. 773; Zhuravlev 1997, fig. 6, *4*; 2005/2, 16

138

Икона: Деисус
(фрагменты)

Византия. XI–XII вв.
Бронза; чеканка, гравировка.
10,8×11,2 см
Северо-восточный район, квартал XCVI.
Раскопки М.И. Золотарева, 1991 г.
НЗХТ. № 117/37226

Икона квадратной формы с изображением в центре Христа Пантократора и предстоящих Богоматери (слева) и Иоанна Предтечи (справа). Композиция обрамлена рамкой из растительного орнамента и жемчужника. (Деформация и утраты металла)

Ікона: Деісус
(фрагменти)

Візантія. XI–XII ст.
Бронза; карбування, гравіювання. 10,8×11,2 см
Північно-східний район, квартал XCVI.
Розкопки М.І. Золотарьова, 1991 р.
НЗХТ. № 117/37226

Ікона квадратної форми із зображенням в центрі Христа Пантократора і передстоячих Богоматері (ліворуч) і Іоанна Передвісника (праворуч). Композицію обрамовує рамка з рослинного орнаменту і перлинника. (Деформація і втрата металу)

Icon: Deesis
(fragments)

Byzantium. 11th–12th century
Bronze; embossing, engraving.
10.8×11.2 cm
North-eastern area, block XCVI.
Excavations of M.I. Zolotarev, 1991
NPTC. No. 117/37226

Square icon with a central image of Christ Pantokrator flanked by the Mother of God (left) and Saint John the Forerunner (right). The composition is framed by a rinceau between two beaded relief lines. (The metal is deformed and missing in places)

Литература/Література/Literature: Korobkov 1997, 53–61; Ushakov, Yashaeva 2009, 195–196, fig. *5*, *1*

139

Икона: Святые Лукиллиан и Кир (фрагмент)

Малая Азия. X–XI вв.
Бронза; чеканка, гравировка, золочение.
22×23,5 см
Портовый район, квартал 1, площадь.
Раскопки В.И. Кадеева, 1964 г.
НЗХТ. № 11/36672

Икона прямоугольной формы с поясными изображениями свв. Лукиллиана и Кира. Слева – св. Лукиллиан с бородой, длинными волнистыми волосами, в воинском плаще, скрепленном круглой фибулой; в левой руке – крест, правая – в благословляющем жесте. Справа – св. Кир с бородой, короткими кудрявыми волосами, облачен в гиматий; в левой руке – ларец, в правой – палочка; туловище святого непропорционально: левое плечо значительно выше и шире правого (результат древнего ремонта). Изображение святого слева утрачено. Справа от каждой фигуры вертикально выгравированы имена (слева направо):
ΦΙΟΑΝΝΙΚΙΟC – *"святой Иоанникий";*
ΦΛΟVΚΙΛΛ[ΙΑ]ΝΟC – *"святой Лукиллиан";*
ΦΚVΡ[ΟC] – *"святой Кир".*
В нижней части иконы – планка с фрагментом рельефной греческой надписи:

...ΗΥΕ ΜΑΡΙΑΝΟV S ΠΟΘ...

"...Мариана и Пофа...".
На одежде и нимбах обоих святых, на руках св. Лукиллиана и планке – остатки позолоты. (Значительные утраты металла)

Ікона: Святі Лукіліан і Кир (фрагмент)

Мала Азія. X–XI ст.
Бронза; карбування, гравіювання, позолота.
22×23,5 см
Портовий район, квартал 1, майдан.
Розкопки В.І. Кадеєва, 1964 р.
НЗХТ. № 11/36672

Ікона прямокутної форми з поясними зображеннями свв. Лукіліана і Кира. Ліворуч – св. Лукіліан з бородою, довгим хвилястим волоссям, у військовому плащі, скріпленому круглою фібулою; в лівій руці – хрест, права – в благословляючому жесті. Праворуч – св. Кир з бородою, коротким кучерявим волоссям, одягнений в гіматій; в лівій руці – скринька, в правій – паличка; тулуб святого непропорційний: ліве плече вище і ширше, ніж праве (внаслідок стародавнього ремонту). Зображення лівого святого втрачене. Праворуч від кожної фігури вертикально вигравіювано імена (зліва направо):
ΦΙΟΑΝΝΙΚΙΟC – *"святий Іоанікій";*
ΦΛΟVΚΙΛΛ[ΙΑ]ΝΟC – *"святий Лукіліан";*
ΦΚVΡ[ΟC] – *"святий Кир".*
У нижній частині ікони – планка з фрагментом рельєфного грецького напису:

...ΗΥΕ ΜΑΡΙΑΝΟV S ΠΟΘ...

"...Маріана і Пофа...".
На одязі і німбах обох святих, на руках св. Лукіліана і планці – рештки позолоти. (Значні втрати металу)

Icon: Saints Lucillian and Cyrus (fragment)

Asia Minor. 10th–11th century
Bronze; embossing, engraving, gilding.
22×23.5 cm
Port area, block 1, square.
Excavations of V.I. Kadeev, 1964
NPTC. No. 11/36672

Rectangular icon with half-length images of Saints Lucillian and Cyrus. On the left is Saint Lucillian with a beard and long wavy hair, in a military cloak fastened with a round fibula; in his left hand is a cross, and his right hand is raised in a gesture of blessing. On the right is Saint Cyrus with a beard and short curly hair, dressed in a himation; in his left hand is a box, in his right hand a rod. The saint's body is not proportionate: his left shoulder is distinctly higher and wider than his right (the result of an ancient repair). The image of the saint on the left is lost. To the right of each figure, a name is engraved vertically: from left to right,
ΦΙΟΑΝΝΙΚΙΟC – *"Saint Ioannicius";*
ΦΛΟVΚΙΛΛ[ΙΑ]ΝΟC – *"Saint Lucillian";*
ΦΚVΡ[ΟC] – *"Saint Cyrus".*
At the bottom of the icon is an attached strip with part of a Greek inscription in relief:

...ΗΥΕ ΜΑΡΙΑΝΟV S ΠΟΘ...

"...of Marianos and Poth...".
There are traces of gilding on the clothing and nimbuses of both saints, on the hands of Saint Lucillian, and on the strip bearing the inscription. (A considerable amount of metal is lost)

Литература/Література/Literature: Otchet 1971, 51–52, fig. 14; *Katalog* 1977/1, vol. II, 91–92, no. 561; Bank 1978/2, 66; Kolesnikova 1978, 169–170, fig. 10–12; Zalesskaya 1982/2, 57–58, fig. 3; 1997, 33, fig. 33; *Cherson* 1991, 92, no. 91

140

Икона: Сошествие во ад
(фрагменты)

Византия.
Рубеж XI/XII вв.
Бронза; чеканка.
19×16,8 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1896 г.
ГЭ. № х 126

Фрагменты верхней и нижней частей иконы прямоугольной формы из разряда σαρούτια с изображением Христа, выводящего из ада Адама и Еву. В центре – Христос в рост, вправо, голова повернута влево, в левой руке – крест, правой – держит за руку Адама, рядом с которым Ева, протягивающая к Христу руки, закрытые краем одежды. Справа от Христа сохранился нимб святого и рука в благословляющем жесте. Вверху – греческая надпись:

[A]NAC/TACHC+

"Воскресение".
Композиция обрамлена двумя узкими параллельными валиками с насечками, пространство между которыми заполнено растительным орнаментом. (Значительные утраты металла)

Ікона: Зішестя до пекла
(фрагменти)

Візантія.
Рубіж XI/XII ст.
Бронза; карбування.
19×16,8 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1896 р.
ДЕ. № х 126

Фрагменти верхньої і нижньої частин ікони прямокутної форми з розряду σαρούτια із зображенням Христа, який виводить з пекла Адама і Єву. В центрі – Христос в зріст, вправо, голова повернена вліво, в лівій руці – хрест, правою тримає за руку Адама, поруч з ним Єва, яка протягає до Христа руки, закриті краєм одягу. Праворуч від Христа зберігся німб святого і рука в благословляючому жесті. Вгорі – грецький напис:

[A]NAC/TACHC+

"Воскресіння".
Композиція облямована двома вузькими паралельними валиками з насічками, простір між ними заповняє рослинний орнамент. (Значні втрати металу)

Icon: Anastasis
(fragments)

Byzantium.
Turn of the 11th/12th century
Bronze; embossing.
19×16.8 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1896
SH. No. x 126

Fragments of the upper and lower parts of a rectangular icon of the σαρούτια type with the image of Christ leading Adam and Eve out of Hades. In the center is a full-length figure of Christ facing right with his head turned to the left; in his left hand is a cross, while he takes Adam by the arm with his right hand. Next to Adam is Eve, extending to Christ her hand, covered with the hem of her garment. To the right of Christ is preserved the nimbus of a saint and a hand making a gesture of blessing. Above is a Greek inscription:

[A]NAC/TACHC+

"Resurrection".
The composition is framed by two narrow, parallel notched relief lines, the space between which is filled with a rinceau. (A considerable amount of metal is lost)

Литература/Література/Literature: *OAK 1896*, 168–169; *Katalog* 1977/1, vol. II, 95, no. 573; *Vizantiya* 1991, 24

141

Икона: Архангел Михаил Хониат

Малая Азия. XI в.
Бронза; чеканка, инкрустация.
12,3×8,5 см
Из раскопок до 1888 г.
НЗХТ. № 5505

Икона прямоугольной формы с изображением архангела Михаила Хониата, выполнена из двух пластин, соединенных ковкой; в центре – архангел в рост, анфас, в левой руке – сфера с крестом, в правой – лабарум, на лоре – гнезда для вставки камней; с двух сторон от нимба – греческая надпись:

Ікона: Архангел Михаїл Хоніат

Мала Азія. XI ст.
Бронза; карбування, інкрустація. 12,3×8,5 см
З розкопок до 1888 р.
НЗХТ. № 5505

Ікона прямокутної форми із зображенням архангела Михаїла Хоніата, зроблена з двох пластин, з'єднаних куванням; в центрі – архангел в зріст, анфас, в лівій руці – сфера з хрестом, в правій – лабарум, на лорі – отвори, щоб вставляти камені; з двох боків від німба – грецький напис:

Icon: Archangel Michael of Chonai

Asia Minor. 11th century
Bronze; embossing, inlay.
12.3×8.5 cm
From excavations before 1888
NPTC. No. 5505

Rectangular icon made from two plates forged together, depicting the archangel Michael of Chonai; in the centre is a full-length facing image of the archangel, with an orb decorated with a cross in his left hand and a labarum in his right; on his lorus are settings for inlaid precious stones. To either side of the nimbus is a Greek inscription:

Ἀ(ρ)χ(άγγελος) Μηχ(αὴλ) Χονιάτης

"Архангел Михаил Хониат". Внизу справа изображен донатор Иоанн (значительно меньшего размера) в позе моления и инвокативная греческая надпись в три строки:

"Архангел Михаїл Хоніат". Внизу праворуч зображено донатора Іоанна (значно меншого розміру) в позі моління та інвокативний грецький напис в три рядки:

"Archangel Michael of Chonai". On the lower right is a figure of the donor John (of significantly smaller size) in a pose of supplication and the words of a prayer inscribed in three lines:

Κ(ύρι)ε βοήθη Ἰω(άννῃ)

"Господи, помоги Иоанну"

"Господи, допоможи Іоанну"

"Lord, help John"

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1977/1, vol. II, 93, no. 564; Bank 1978/2, 65; Zalesskaya 1982/2, 56–58, fig. 4; 1997, 33–34, fig. 34

142

Образок: благословляющий святой

Херсон. X–XI вв.
Бронза; литье, гравировка.
5×3,2 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ГИМ. № 53151

Образок односторонний прямоугольной формы с закругленным верхом. На лицевой стороне – изображение святого в святительской одежде, с открытым высоким лбом, бородой, спускающейся на грудь; правая рука в благословляющем жесте, в левой – мешочек. По сторонам святого – греческие буквы: ΑΓΙΟ/Θ...ω. *Край образка подчеркнут валиком*

Образок: благословляючий святий

Херсон. X–XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
5×3,2 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ДІМ. № 53151

Образок односторонній прямокутної форми із закругленим верхом. На лицьовому боці – зображення святого в святительському одязі, з відкритим високим чолом, бородою, що спускається на груди; права рука в благословляючому жесті, в лівій – мішечок. З боків від святого – грецькі літери: ΑΓΙΟ/Θ...ω. *Край образка підкреслений валиком*

Pendant icon: saint in blessing

Cherson. 10th–11th century
Bronze; casting, engraving.
5×3.2 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
SHM. No. 53151

One-sided rectangular pendant icon with rounded top. On the front side is the image of a saint in episcopal attire, with a broad, high forehead and a chest-length beard; he makes a gesture of benediction with his right hand and holds a small bag in his left. To either side of the saint are Greek letters: ΑΓΙΟ/Θ...ω. *The edge of the icon is accentuated with a relief border*

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1996, 88, no. 772; Zhuravlev 2005/2, 77

143

Образок: благословляющий святой

Херсон. XI в.
Бронза; литье.
8,5×3,8 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вальжинича, 1899 г.
ГИМ. № 39320

Образок односторонний вытянутой прямоугольной формы с закругленным верхом. На лицевой стороне – изображение благословляющего святого с короткими кудрявыми волосами и короткой бородкой

Образок: благословляючий святий

Херсон. XI ст.
Бронза; лиття.
8,5×3,8 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вальжинича, 1899 р.
ДІМ. № 39320

Образок односторонній витягнутої прямокутної форми із закругленим верхом. На лицьовому боці – зображення благословляючого святого з коротким кучерявим волоссям і короткою борідкою

Pendant icon: saint in blessing

Cherson. 11th century
Bronze; casting. 8.5×3.8 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1899
SHM. No. 39320

One-sided pendant icon of elongated rectangular form with a rounded top. On the front side is the image of a saint with short curly hair and a short beard, offering a blessing

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1977/1, vol. II, 98, no. 578; 1996, 88, no. 769; Zhuravlev 2005/2, 79

144

Образок: святой Прокопий

Херсон. X–XI вв.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 5,1 см
Поступил с Севастопольской выставки в 1872 г.
ГИМ. № 78607

Образок односторонний круглой формы с погрудным изображением св. Прокопия в воинском облачении. По сторонам головы святого – греческая надпись:
Ⓢ ΠΡΟΚΟΠΗ/ΟС – *"святой Прокопий".*
Контуры медальона подчеркнуты декорированным валиком

Образок: святий Прокопій

Херсон. X–XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 5,1 см
Надійшов з Севастопольської виставки в 1872 р.
ДІМ. № 78607

Образок односторонній круглої форми з погруддям св. Прокопія у військовому одязі. З боків від голови святого – грецький напис:
Ⓢ ΠΡΟΚΟΠΗ/ΟС – *"святий Прокопій".*
Контури медальйона підкреслені декорованим валиком

Pendant icon: Saint Procopius

Cherson. 10th–11th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 5.1 cm
Acquired at the Sevastopol Exhibition in 1872
SHM. No. 78607

One-sided round pendant icon with a bust of Saint Procopius in military attire. To either side of the nimbus there is a Greek inscription:
Ⓢ ΠΡΟΚΟΠΗ/ΟС – *"Saint Procopius".*
The edge of the medallion is accentuated with a relief border

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1996, 88, no. 771; Zhuravlev 1997, fig. 6, *1*; 2005/2, 77

145

Медальон: Иоанн Предтеча

Херсон. X–XI вв.
Бронза; литье, гравировка.
4,8×4 см
Херсонесское городище.
Случайная находка
ГИМ. № 39320

Медальон односторонний круглой формы с рельефным поясным изображением Иоанна Предтечи влево. Поза святого с воздетыми в молитве руками характерна для Деисусной композиции. Контуры медальона подчеркнуты декорированным валиком. (Деформация и утраты металла)

Медальйон: Іоанн Передвісник

Херсон. X–XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
4,8×4 см
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка
ДІМ. № 39320

Медальйон односторонній круглої форми з рельєфним поясним зображенням Іоанна Передвісника вліво. Поза святого із здійнятими в молитві руками характерна для Деісусної композиції. Контури медальйона підкреслені декорованим валиком. (Деформація і втрати металу)

Medallion: John the Forerunner

Cherson. 10th–11th century
Bronze; casting, engraving.
4.8×4 cm
Chersonesos city-site.
Sporadic find
SHM. No. 39320

One-sided round medallion with a half-length image of Saint John the Forerunner facing left. The pose of the saint with arms outstretched in prayer is common for the Deesis composition. The edge of the medallion is accentuated with a relief border. (The metal is deformed and missing in places)

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1901, *55*, fig. 51; *Katalog* 1996, 88, no. 770; Zhuravlev 1997, fig. 6, *3*

146

Медальон: Деисус

Херсон. X–XI вв.
Бронза; литье, гравировка, пунсон.
Диаметр: 2,9 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1890 г.
ГИМ. № 25754

Медальон двусторонний с петелькой для подвешивания в верхней части. На лицевой стороне – рельефная Деисусная композиция (?), по краю – декорированный валик. На оборотной стороне – крест с расширяющимися концами и "слезками" на углах, между ветвями – инвокативная греческая надпись:

"Господи, помоги Твоему рабу".
Концы ветвей фланкируют круглые медальоны. Крест и край медальона декорированы пунсоном. Изображения и надписи на оборотной стороне гравированные

Медальйон: Деісус

Херсон. X–XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання, пунсон.
Діаметр: 2,9 см
З розкопок К.К.Косцюшко-Валюжинича, 1890 р.
ДІМ. № 25754

Медальйон двосторонній з петелькою для підвішування у верхній частині. На лицьовому боці – рельєфна Деісусна композиція (?), по краю – декорований валик. На зворотному боці – хрест з розширеними кінцями і "слізками" в кутах, між гілками – інвокативний грецький напис:

Κ(ύρι)ε βο[ή]θ[ει] τῷ σῷ δού λ[ῳ]

"Господи, допоможи Твоєму рабу".
Кінці гілок фланковані круглими медальйонами. Хрест і край медальйона декоровані пунсоном. Зображення і написи на зворотному боці гравіровані

Medallion: Deesis

Cherson. 10th–11th century
Bronze; casting, engraving, punching. Diameter: 2.9 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1890
SHM. No. 25754

Two-sided medallion with a suspension loop at the top. On the front side is depicted a Deesis composition (?) in relief, with a relief border along the edge. On the reverse is a cross with flared arms with round finials at their corners, in the spaces between the arms is a Greek inscription:

"Lord, help your servant".
At the end of each arm of the cross is a roundel; the cross and the edge of the medallion are decorated with punched dots. The images and inscriptions on the reverse side are rendered with engraving

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

147

Подвеска-квадрифолий: Христос / Библейский царь

Византия. XII в.
Бронза; литье, выемчатая эмаль.
4,1×3,7 см
Северо-восточный район, епископский комплекс.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1904 г.
ГЭ. № х 202

Подвеска-квадрифолий двусторонняя с оплечными изображениями: на лицевой стороне – Христос в крестчатом нимбе, на оборотной – Библейский царь в короне. Изображения выполнены в технике выемчатой эмали красных, синих и зеленых тонов. В верхней части – трапециевидный выступ с гравированными греческими буквами:
ΙC/ΧC – *"Иисус Христос"*
и петля для подвешивания

Підвіска-квадрифолій: Христос / Біблійський цар

Візантія. XII ст.
Бронза; лиття, виїмчаста емаль.
4,1×3,7 см
Північно-східний район, єпископський комплекс.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1904 р.
ДЕ. № х 202

Підвіска-квадрифолій двостороння із зображеннями до плечей: на лицьовому боці – Христос в хрещатому німбі, на зворотному – Біблійський цар в короні. Зображення виконані в техніці виїмчастої емалі червоних, синіх і зелених тонів. У верхній частині – трапецієподібний виступ з гравійованими грецькими буквами:
ΙC/ΧC – *"Ісус Христос"*
і петля для підвішування

Quatrefoil pendant: Christ / Biblical king

Byzantium. 12th century
Bronze; casting, champlevé enamel.
4.1×3.7 cm
North-eastern area, episcopal complex.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1904
SH. No. x 202

Two-sided quatrefoil pendant with shoulder-length busts: on the front side, Christ with a nimbus cruciger; on the reverse, a Biblical king with a crown. The images are rendered in a champlevé enamel technique in red, blue, and green hues. On the upper part of the pendant are a trapezoidal projection with the Greek letters:
ΙC/ΧC – *"Jesus Christ"*
and a suspension loop

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1906, 53; *Katalog* 1977/1, vol. II, 82, no. 543
Аналогии/Аналогії/Analogies: Malm 1968, 113–117; *The Glory of Byzantium* 1997, 166–167, no. 115

148

Медальон: Богоматерь с Младенцем

Византия. XII–XIII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 2,1 см
Юго-восточный район, возле оборонительной стены.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1906 г.
НЗХТ. № 5282

Медальон односторонний круглой формы. На лицевой стороне – поясное изображение Богоматери с Младенцем, выполненное в невысоком рельефе; по краю медальона – пояс коротких поперечных насечек. В верхней части – петля для подвешивания.

Медальйон: Богоматір з Немовлям

Візантія. XII–XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 2,1 см
Південно-східний район, біля оборонної стіни.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1906 р.
НЗХТ. № 5282

Медальйон односторонній круглої форми. На лицьовому боці – поясне зображення Богоматері з Немовлям, виконане в невисокому рельєфі; по краю медальйона – пояс коротких поперечних насічок. У верхній частині – петля для підвішування.

Medallion: Virgin and Child

Byzantium. 12th–13th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 2.1 cm
South-eastern area, by the defensive wall.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1906
NPTC. No. 5282

One-sided round medallion. On the front is a half-length image of Virgin and Child, rendered in medium relief; along the edge of the medallion is a band of short transverse notches. At the top is a suspension loop.

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Likhachev 1993, 73, no. 189; *Mirror* 1999, 93, no. 109

149

Образок: Богоматерь Одигитрия с Младенцем

Византия. XII в.
Бронза; литье, гравировка, золочение. 6,8×5 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1895 г.
ГЭ. № х 110

Образок двусторонний прямоугольной формы с позолотой. На лицевой стороне изображена Богоматерь Одигитрия юного возраста с Младенцем, восседающим на ее левой руке; над нимбами – греческие буквы:
ΜΡ/ΘΥ – *"Богоматерь".*
На рамке – фрагмент греческой надписи:

Образок: Богоматір Одигітрія з Немовлям

Візантія. XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання, позолота. 6,8×5 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1895 р.
ДЕ. № х 110

Образок двосторонній прямокутної форми з позолотою. На лицьовому боці зображена Богоматір Одигітрія юного віку з Немовлям, що сидить на її лівій руці; над німбами – грецькі літери:
ΜΡ/ΘΥ – *"Богоматір".*
На рамці – фрагменти грецького напису:

Pendant icon: Virgin Hodegetria and Child

Byzantium. 12th century
Bronze; casting, engraving, gilding. 6.8×5 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1895
SH. No. x 110

Two-sided rectangular pendant icon with gilding. On the front side of the icon is an image of the youthful Virgin Hodegetria with the Christ Child sitting on her left arm; above her nimbus is her Greek monogram:
ΜΡ/ΘΥ – *"Mother of God".*
Around the frame of the icon runs a Greek inscription, partially preserved:

+ Κ(ύρι)ε, βοή[θει τ]ὸν δοῦλόν Σ[ου] Βασίλ[ειον]..καὶ οἰκονόμο(ν) τῆς..

"Господи, помоги рабу Твоему Василию... и эконому...".
На оборотной стороне – фрагмент стихотворной греческой надписи:

"Господи, допомоги рабу Твоєму Василю... та економу...".
На зворотному боці – фрагмент віршованого грецького напису:

"Lord, help your servant Basil ... and steward of...".
On the reverse side is a poetic inscription, also fragmentary:

Ἄνω προφήτ[η]ς τ[ὰ]ς σκιὰς καὶ το[ὺ]ς τύπ[ου]ς,
κάτω μαθητ(ὴς) τῶν τύπων τ[ὴ]ν ἔκ[βασιν]

"Вверху пророк [знаменует] тени и образы; внизу ученик – событие образов".
(Реконструкция текста и перевод В.В. Латышева)

"Вгорі пророк [знаменує] тіні та образи, а внизу учень – виконання образів".
(Реконструкція тексту та переклад В.В. Латишева)

"Above, the prophet [indicates] shadows and signs; below, the disciple – the fulfillment of the signs".
(Reconstruction of the text and translation V.V. Latyshev)

Литература/Література/Literature: *OAK 1895*, 94, fig. 240; Latyshev 1899/1, 41–46, no. 44; 1899/2, 359–366, no. 5; *Albom* 1906, 129, no. 749; Kondakov 1915, 247–248, fig. 130; *Katalog* 1977/1, vol. II, 95, no. 574; Bank 1978/2, 65–66; *Sinay* 2000, 91, no. B-67; Zalesskaya 2004/1, 208; 2005/3, 515, fig. 2

150

Образок: архангел Михаил / пророк Илья

Найден в слое разрушения XIII в.
Бронза; литье. 5,5×3,5 см
Центральный район, квартал XXXVI.
Раскопки Т.Ю. Яшаевой, С.Г. Рыжова, Дж. Картера, 2003 г.
НЗХТ. № 38/37396

Образок двусторонний прямоугольной формы с заужденным закругленным верхом. На лицевой стороне изображен архангел Михаил в рост, анфас, с опущенными широкими длинными крыльями, в левой руке – жезл, увенчанный трилистником. На оборотной стороне – сюжет "Илья Пророк в пустыне". Пророк Илья изображен сидящим на камне, опершись о правую ладонь и обернувшись к ворону, несущему ему пищу. Массивная петля для подвешивания оформлена в виде заостренного листа. (Изображения на оборотной стороне сильно затерты)

Образок: архангел Михаїл / пророк Ілля

Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Бронза; лиття. 5,5×3,5 см
Центральний район, квартал XXXVI.
Розкопки Т.Ю. Яшаєвої, С.Г. Рижова, Дж. Картера, 2003 р.
НЗХТ. № 38/37396

Образок двосторонній прямокутної форми із зауженим закругленим верхом. На лицьовому боці зображений архангел Михаїл в зріст, анфас, з опущеними широкими довгими крилами, в лівій руці – жезл, увінчаний тризубцем. На зворотному боці – сюжет "Ілля Пророк в пустелі". Пророк Ілля зображений сидячим на камені, спершись на праву долоню, повернутим до ворона, який несе йому їжу. Масивна петля для підвішування оформлена у вигляді загостреного листа. (Зображення на зворотному боці сильно затерті)

Pendant icon: Archangel Michael / the prophet Elijah

Found in a 13th-century destruction layer
Bronze; casting. 5.5×3.5 cm
Central area, block XXXVI.
Excavations of T.Yu. Yashaeva, S.G. Ryzhov, J.C. Carter, 2003
NPTC. No. 38/37396

Two-sided rectangular pendant icon, with a rounded top, inset from the sides. On the front side is depicted a full-length facing image of the archangel Michael with long, wide descending wings; in his left hand is a staff topped with a trefoil. On the reverse side, the image depicts "The prophet Elijah in the desert". The prophet Elijah is represented seated on a rock, leaning on his right hand and turning toward a raven that offers him food. The massive suspension loop takes the form of a pointed leaf. (The image on the reverse side is heavily abraded)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Zalesskaya 1988/1, 45–47

151

Диптих: крест на Голгофе

Византия.
Конец XI – начало XII вв.
(Найден в слое разрушения XIII в.)
Бронза; чеканка, золочение.
25,5×14,5 см (левая створка); 26×15 см (правая створка)
Северный район, квартал X-A, усадьба 3.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1988 г.
НЗХТ. № 113/37148

Диптих с закругленным верхом, створки скреплены петлями. На створках изображен крест на Голгофе под аркой с четырнадцатилепестковым акротерием, опирающейся на две витые колонки с трехступенчатыми базами и стилизованными капителями. Свод арки декорирован крупным и мелким жемчужником, крест и нижняя часть створки – выпуклостями различных конфигураций, имитирующими драгоценные камни. Изображения рельефные. Следы позолоты

Диптих: хрест на Голгофі

Візантія.
Кінець XI – початок XII ст.
(Знайдено в шарі руйнування XIII ст.)
Бронза; карбування, позолота.
25,5×14,5 см (ліва стулка); 26×15 см (права стулка)
Північний район, квартал X-A, садиба 3.
Розкопки С.Г. Рижова, 1988 р.
НЗХТ. № 113/37148

Диптих із закругленим верхом, стулки скріплені петлями. На стулках зображено хрест на Голгофі під аркою з чотирнадцятилепестковим акротеріем, що спирається на дві вигні колонки з трисхідчастими базами і стилізованими капітелями. Склепіння арки декороване крупним і дрібним перлинником, хрест і нижня частина стулки – опуклостями різних конфігурацій, що імітують коштовні камені. Зображення рельєфні. Сліди позолоти

Diptych: Cross on Calvary

Byzantium.
Late 11th – early 12th century.
(Found in a 13th-century destruction layer)
Bronze; embossing, gilding.
25.5×14.5 cm (left leaf); 26×15 cm (right leaf)
Northern area, block X-A, homestead 3.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1988
NPTC. No. 113/37148

Diptych composed of two rectangular leaves with arched tops, connected with a hinge. On each leaf is an image of the Cross on Calvary below an arched tympanum with a fourteen-petaled acroterion, supported on two spiral columns with three-stepped bases and stylized capitals. The arch is decorated with rows of large and small circular bosses, the cross and the bottom of each leaf with various embossed shapes, imitating insets of precious stones. The images are in relief. There are traces of gilding

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 207, no. 221; Putsko, Ryzhov 1995, 165–166, fig. 2; Ryzhov 2001, 309–310; Yashayeva 2010, 303, Nr. 374

152

Кацея

Византия. XI–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 8,7 см; высота: 2,3 см; длина: 15,2 см
Центральный район, "Храм с ковчегом".
Раскопки О.И. Домбровского, 1954 г.
НЗХТ. № 27/36505

Кацея в виде конической чашки на кольцевом поддоне, с горизонтально отогнутым краем и фигурной ручкой, состоявшей из плоского щитка с рельефным изображением Христа Пантократора и длинного стержня (утрачен). Христос в крестчатом нимбе, правая рука в благословляющем жесте, в левой – Евангелие; по сторонам нимба – гравированные греческие буквы:
ІС/ХС – "Иисус Христос".
На внутренней поверхности кацеи – гравированные концентрические окружности, край щитка и чашки декорированы косыми насечками. У основания щитка – круглое отверстие для крепления крышки. (Утрачена крышка)

Кацея

Візантія. XI–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 8,7 см, висота: 2,3 см, довжина: 15,2 см
Центральний район, "Храм з ковчегом".
Розкопки О.І. Домбровського, 1954 р.
НЗХТ. № 27/36505

Кацея у вигляді конічної чашки на кільцевому піддоні, з горизонтально відігнутим краєм і фігурною ручкою, що складалася з плаского щитка з рельєфним зображенням Христа Пантократора і довгого стрижня (втрачений). Христос у хрещатому німбі, права рука в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє; з боків від німба – гравійовані грецькі літери:
ІС/ХС – "Ісус Христос".
На внутрішній поверхні кацеї – гравійовані концентричні кола, край щитка і чаші декоровані косими насічками. Біля підставки щитка – круглий отвір для кріплення кришки. (Кришку втрачено)

Hand censer

Byzantium. 11th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 8.7 cm; height: 2.3 cm; length: 15.2 cm
Central area, "Reliquary Church".
Excavations of O.I. Dombrovskiy, 1954
NPTC. No. 27/36505

Hand censer in the form of a conical bowl on a ring foot with a horizontal outturned rim and a figured handle consisting of a flat plate bearing a relief image of Christ Pantokrator and a long shaft (now lost). Christ, cross-nimbed, makes a gesture of blessing with his right hand and holds the Gospels in his left; to either side of the nimbus are engraved Greek letters:
ІС/ХС – "Jesus Christ".
On the inner surface of the hand censer are engraved concentric circles, and the edges of the handle and bowl are decorated with engraved diagonal lines. At the base of the handle-plate is a circular opening for the attachment of a lid. (The lid is lost)

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1977/1, vol. II, 94, no. 570; *Cherson* 1991, 93, no. 92; Putsko 1999, 171; Yashayeva 2010, 304–305, Nr. 378
Аналогии/Аналогії/Analogies: Mirolyubov 1983, 53, no. 242; Bank, Zalesskaya 1995, 80–87; *Sinay* 2000, 115, no. B-94 a

153

Кацея

Восточное Средиземноморье. Найдена в слое разрушения XIII в.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 8 см, высота: 3 см, длина: 17 см
Северный район, квартал XXVIII.
Раскопки Г.Д. Белова, 1974 г.
ГЭ. № х 1567

Кацея в виде конической чашки на кольцевом поддоне, с горизонтально отогнутым краем. Фигурная ручка имеет углубленное эллипсовидное поле, на котором помещены фигуры двух птиц с переплетенными шеями на фоне растительного орнамента и насечек. (Утрачена крышка)

Кацея

Східне Середземномор'я. Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 8 см, висота: 3 см, довжина: 17 см
Північний район, квартал XXVIII.
Розкопки Г.Д. Белова, 1974 р.
ДЕ. № х 1567

Кацея у вигляді конічної чашки на кільцевому піддоні, з горизонтально відігнутим краєм. Фігурна ручка має заглиблене еліпсоподібне поле, в якому поміщаються фігурки двох птахів з переплетеними шиями на тлі рослинного орнаменту і насічок. (Кришку втрачено)

Hand censer

Eastern Mediterranean. Found in a 13th-century destruction layer
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 8 cm; height: 3 cm; length: 17 cm
Northern area, block XXVIII.
Excavations of G.D. Belov, 1974
SH. No. x 1567

Hand censer in the form of a conical bowl on a ring foot with a horizontal outturned rim. The figured handle takes the form of an ellipsoidal field on which two birds with intertwining necks appear in relief against a background of engraved vegetal motifs and hatches. (The lid is lost)

Литература/Література/Literature: Zalesskaya 1995/1, 672–673, fig. 8–9; 2004/1, 214–217
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzantium* 2004, 128–129

154

Кацея

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 10,8 см,
высота: 3,2 см, длина: 28,8 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 г.
НЗХТ. № 4035

Кацея в виде конической чашки на кольцевом поддоне, с горизонтально отогнутым краем. Фигурная ручка состоит из плоского щитка с резными краями, декорированного гравированными концентрическими окружностями, и длинного стержня. (Утрачена крышка)

Кацея

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 10,8 см,
висота: 3,2 см, довжина: 28,8 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 р.
НЗХТ. № 4035

Кацея у вигляді конічної чашки на кільцевому піддоні, з горизонтально відігнутим краєм. Фігурна ручка складається з плаского щитка з різьбленими краями, декорованого гравіюваними концентричними колами, і довгого стрижня. (Кришку втрачено)

Hand censer

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 10.8 cm;
height: 3.2 cm; length: 28.8 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1903
NPTC. No. 4035

Hand censer in the form of a conical bowl on a ring foot with a horizontal outturned rim. The figured handle consists of a flat plate with a scalloped edge, decorated with engraved concentric circles, and a long shaft. (The lid is lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Milošević 1964, 283–287; Alpatov 1977, pl. 49; Zalesskaya 1995/1, 672–673

155

Крышка кацеи

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза; литье.
Диаметр: 7,5 см, высота: 5,5 см
Северный район,
квартал X-A, усадьба 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 105/37131

Крышка кацеи ажурная полусферическая с горизонтально отогнутым краем, декорированная стилизованными изображениями трилистников. Ручка оформлена в виде скульптурной фигурки голубя; на бортике – петля для крепления к ручке кацеи

Кришка кацеї

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза; лиття.
Діаметр: 7,5 см, висота: 5,5 см
Північний район,
квартал X-A, садиба 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 105/37131

Кришка кацеї ажурна напівсферична з горизонтально відігнутим краєм, прикрашена стилізованими зображеннями трилисників. Ручку оформлено у вигляді скульптурної фігурки голуба; на бортику – петля для кріплення ручки кацеї

Hand censer lid

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze; casting.
Diameter: 7.5 cm; height: 5.5 cm
Northern area,
block X-A, homestead 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 105/37131

Openwork hemispherical hand censer lid with a horizontal outturned rim, decorated with stylized trefoils. The zoomorphic knob is in the form of a dove; on the rim is the loop of a hinge for attachment to the handle of a hand censer

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 209, no. 223; Ryzhov 1999, 175, fig. 10, *2*; 2001, 305, fig. 9
Аналогии/Аналогії/Analogies: Nikolova 1974, 257, fig. 80

156

Кацея с крышкой

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 8,3 см (чашка);
7,3 см (крышка);
высота: 7,3 см
Северный район.
Раскопки Г.Д. Белова, 1950 г.
ГЭ. № х 896 а, б

Кацея в виде конической чашки на кольцевом поддоне, с горизонтально отогнутым краем. Фигурная ручка состояла из плоского круглого щитка с гравированными концентрическими окружностями и длинного стержня (утрачен). На ручке сохранились остатки петли, служившей для крепления полусферической крышки с прорезными кружками разных диаметров, расположенными в несколько ярусов. Край щитка и чашки декорированы насечками

Кацея з кришкою

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 8,3 см (чашка);
7,3 см (кришка);
висота: 7,3 см
Північний район.
Розкопки Г.Д. Белова, 1950 р.
ДЕ. № х 896 а, б

Кацея у вигляді конічної чашки на кільцевому піддоні, з горизонтально відігнутим краєм. Фігурна ручка складалася з плаского круглого щитка з гравіюваними концентричними колами і довгого стрижня (втрачений). На ручці збереглися залишки петлі, що служила для кріплення півкулястої кришки з прорізаними колами різних діаметрів, розташованими в декілька рядів. Краї щитка і чашки декоровані насічками

Hand censer with lid

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 8.3 cm (bowl);
7.3 cm (lid);
height: 7.3 cm
Northern area.
Excavations of G.D. Belov, 1950
SH. No. x 896 а, б

Hand censer in the form of a conical bowl on a ring foot with a horizontal outturned rim. The figured handle is composed of a circular plate decorated with engraved concentric circles and a long shaft (lost). On the handle is the base of a loop for the attachment of a hemispherical lid with circular openings of various diameters arranged in several rows. The edges of the handle-plate and bowl are decorated with notches

Литература/Література/Literature: *Vizantiya* 1991, 24
Аналогии/Аналогії/Analogies: Miloševi ć 1964, 283–287; Alpatov 1977, pl. 49; Zalesskaya 1995/1, 672–673; *Byzantine Hours* 2002, 550, no. 752

157

Курильница

Египет. VIII–IX вв.
Бронза; литье.
Высота: 12,5 см
Херсонесское городище.
Из собрания
А.С. и П.С. Уваровых.
Поступила в ГИМ в 1924 г.
ГИМ. № 54791

Курильница ажурная на трех ножках; крышка высокая, двухъярусная, с полусферическим верхом; сбоку – втулка для ручки

Курильниця

Єгипет. VIII–IX ст.
Бронза; лиття.
Висота: 12,5 см
Херсонеське городище.
Із зібрання
О.С. і П.С. Уварових.
Надійшла до ДІМ в 1924 р.
ДІМ. № 54791

Курильниця ажурна на трьох ніжках; кришка висока, двох'ярусна, з півсферичним верхом; збоку – втулка для ручки

Incense burner

Egypt. 8th–9th century
Bronze; casting.
Height: 12.5 cm
Chersonesos city-site.
From A.S. and P.S. Uvarov Collection.
Acquired by SHM in 1924
SHM. No. 54791

Openwork incense burner on three legs; the lid is tall and two-tiered, with a hemispherical upper section. There is a socket for a handle on one side of the body of the incense burner

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1977/1, vol. II, 94, no. 571; 1996, 88, no. 765; Zhuravlev 1997, fig. 7, 2; 2005/1, 161
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzantium at Princeton* 1986, 76, no. 55; *Ägypten Schütze* 1996, 216, Nr. 224

158

Поддон курильницы

Восточное Средиземноморье.
X–XI вв.
Бронза; литье.
Диаметр: 14,8 см, высота: 4,8 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1899 г.
ГИМ. № 39320

Поддон курильницы плоский, круглой формы, с горизонтально отогнутым краем, на трех невысоких ножках. На верхней поверхности бортика и дна – концентрические окружности

Піддон курильниці

Східне Середземномор'я.
X–XI ст.
Бронза; лиття.
Діаметр: 14,8 см, висота: 4,8 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1899 р.
ДІМ. № 39320

Піддон курильниці плаский, круглої форми, з горизонтально відігнутим краєм, на трьох невисоких ніжках. На верхній поверхні борту і дна – концентричні кола

Incense burner base

Eastern Mediterranean.
10th–11th century
Bronze; casting.
Diameter: 14.8 cm; height: 4.8 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1899
SHM. No. 39320

Flat round incense burner base with a horizontal outturned rim, on three short legs. The flat upper surface of the rim and the floor of the plate are decorated with concentric circles

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1901, 45–46, fig. 43; *Katalog* 1996, 88, no. 766; Zhuravlev 1997, fig. 7, *5*; 2005/1, 163

159

Курильница

XI–XIII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 10,5 см,
высота: 8,5 см, длина: 17,3 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5601

Сосуд с округлым дном на трех изогнутых ножках; втулка удлиненная, полая, четырехгранная, расширенная к концу, с прорезным и гравированным орнаментом

Курильниця

XI–XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 10,5 см,
висота: 8,5 см, довжина: 17,3 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5601

Посудина з округлим дном на трьох зігнутих ніжках; втулка подовжена, порожниста, чотиригранна, розширена до кінця, з отворами і гравіюванням орнаментом

Incense burner

11th–13th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 10.5 cm;
height: 8.5 cm; length: 17.3 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5601

Vessel with a rounded bottom on three curved legs. To one side is attached an elongated, hollow, flaring rectangular socket decorated with openings and engraved designs

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Krym* 2003, pl. 158: *10*

160

Лампада

Византия. VI–VII вв.
Бронза; литье.
Высота: 7,3 см, диаметр: 8 см,
длина цепей: 24,7 см
Западный некрополь, склеп 8.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1914 г.
НЗХТ. № 7054

Лампада в виде канфара без ручек, на короткой ножке, с выступающим вертикальным венчиком и тремя вертикальными петлями для крепления цепей, две из которых состоят из мелких звеньев, одна – из длинных (реконструкция). Цепи крепятся на розульку

Лампада

Візантія. VI–VII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 7,3 см, діаметр: 8 см,
довжина ланцюгів: 24,7 см
Західний некрополь, склеп 8.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1914 р.
НЗХТ. № 7054

Лампада у вигляді канфара без ручок, на короткій ніжці, з виступаючим вертикальним вінцем і трьома вертикальними петлями для кріплення ланцюгів, дві з яких складаються з дрібних ланок, одна – з довгих (реконструкція). Ланцюги кріпляться на розульку

Icon lamp

Byzantium. 6th–7th century
Bronze; casting.
Height: 7.3 cm; diameter: 8 cm;
length of chains: 24.7 cm
Western necropolis, crypt 8.
Excavations of R.Kh. Leper, 1914
NPTC. No. 7054

Icon lamp in the form of a handleless cantharos on a short stem, with a vertical rim and three vertical loops for the attachment of chains, two of which are composed of small links and one of long segments of wire (reconstructed). The chains are attached at the other end to a suspension fixture

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 33, no. 18
Аналогии/Аналогії/Analogies: Dodd 1961, 248–249, no. 89 a; Pritula 2006/2, 547, fig. 5; Zalesskaya 2006/3, 66–67, no. 35

161

Лампада

Восточное Средиземноморье.
XII в.
Бронза; литье.
Высота: 9,4 см; диаметр: 12,2 см; длина цепей: 34,8 см
Портовый район, квартал 1.
Раскопки И.А. Антоновой, 1963 г. (лампада);
Портовый район, квартал 1.
Раскопки И.А. Антоновой, 1964 г. (цепи)
НЗХТ. № 22/36672 (лампада); 7/36648 (цепи)

Лампада в виде рифленой чаши на кольцевом поддоне, расширяющейся к устью, от которого отходят три вертикальные петли для крепления трех цепей, каждая из которых включает в себя крестик со "слезками" и два плоских диска, декорированных четырьмя круглыми отверстиями, расположенными крестообразно. (Утрачен один диск)

Лампада

Східне Середземномор'я.
XII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 9,4 см; діаметр: 12,2 см; довжина ланцюгів: 34,8 см
Портовий район, квартал 1.
Розкопки І.А. Антонової, 1963 р. (лампада);
Портовий район, квартал 1.
Розкопки І.А. Антонової, 1964 р. (ланцюги)
НЗХТ. № 22/36672 (лампада); 7/36648 (ланцюги)

Лампада у вигляді рифленої чаші на кільцевому піддоні, що розширюється до гирла, від якого відходять три вертикальні петлі для кріплення трьох ланцюгів, кожна з яких включає в себе хрестик із "слізками" і два пласких диски, декоровані чотирма круглими отворами, розташованими хрестоподібно. (Втрачено один диск)

Icon lamp

Eastern Mediterranean.
12th century
Bronze; casting.
Height: 9.4 cm; diameter: 12.2 cm; length of chains: 34.8 cm
Port area, block 1.
Excavations of I.A. Antonova, 1963 (icon lamp);
Port area, block 1.
Excavations of I.A. Antonova, 1964 (chains)
NPTC. No. 22/36672 (icon lamp); 7/36648 (chains)

Icon lamp in the form of a relief bowl on a ring foot, widening toward the rim, from which rise three vertical loops for the attachment of three chains, each of which includes cross with finials and two small, flat discs decorated with four round openings arranged to suggest a cross. (One of the discs is lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

162

Лампада

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза; литье, гравировка, пайка.
Высота: 6,3 см; диаметр: 11,6 см
Северный район, квартал X.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 113/37131

Лампада в виде чаши на узком кольцевом поддоне, с расширяющимися к устью трехгранными стенками; ребра граней с двух сторон профилированы двойными вертикальными валиками; край декорирован зонами сетчатого орнамента. Сохранилась одна вертикальная петля для крепления цепи (Утрачены две петли)

Лампада

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання, паяння.
Висота: 6,3 см, діаметр: 11,6 см
Північний район, квартал X.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 113/37131

Лампада у вигляді чаші на вузькому кільцевому піддоні, з розширеними до устя тригранними стінками; ребра граней з двох сторін профільовані подвійними вертикальними валиками; край декорований зонами сітчастого орнаменту. Збереглася одна вертикальна петля для кріплення ланцюга (Втрачено дві петлі)

Icon lamp

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze; casting, engraving, soldering.
Height: 6.3 cm; diameter: 11.6 cm
Northern area, block X.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 113/37131

Icon lamp in the form of a bowl on a low ring foot, with flaring walls divided into vertically-carinated segments separated by thick double vertical ridges. The rim is decorated with zones of reticulate ornament. One vertical loop for the attachment of a chain is preserved. (Two loops are missing)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 209, no. 224; Ryzhov 2001, 305, fig. 9, 7

163

Лампада с цепью

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза; литье,
резьба, гравировка.
Высота: 5,7 см; диаметр: 13 см;
длина цепи: 37 см
Северный район, квартал VIII.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1985 г.
НЗХТ. № 241/37102

Лампада в виде невысокой чаши на широком кольцевом поддоне, с округлыми гладкими стенками и широким устьем с тремя вертикальными зубчатыми петлями для крепления цепей. Внешняя поверхность декорирована гравированными горизонтальными поясами

Лампада з ланцюгом

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза; лиття,
різьблення, гравіювання.
Висота: 5,7 см, діаметр: 13 см,
довжина ланцюга: 37 см
Північний район, квартал VIII.
Розкопки С.Г. Рижова, 1985 р.
НЗХТ. № 241/37102

Лампада у вигляді невисокої чаші на широкому кільцевому піддоні, з округлими гладкими стінками і широким устям з трьома вертикальними зубчастими петлями для кріплення ланцюгів. Зовнішня поверхня декорована гравіюваними горизонтальними поясами

Icon lamp with a chain

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze; casting,
carving, engraving.
Height: 5.7 cm; diameter: 13 cm;
length of chain: 37 cm
Northern area, block VIII.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1985
NPTC. No. 241/37102

Icon lamp in the form of a low bowl on a wide ring foot with plain rounded walls and a wide mouth. From the rim rise three vertical loops for the attachment of chains. The upper edges of the semicircular loops are serrated. The external surface is decorated with a series of engraved horizontal bands

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

164

Фрагмент хороса

Византия. VI в.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 9,8 см
Поступил с Севастопольской
выставки в 1872 г.
ГИМ. № 78607

Малый диск с прорезным изображением креста с расширяющимися концами и крупными "слезками" на углах; является составной частью хороса, соединявшей цепи, поддерживавшие диск лампадофора. На одной стороне диска выгравированы крестик (вверху) и круговая греческая надпись, на другой – орнамент-плетенка. По центральной оси в верхней и нижней частях диска – петли для крепления цепей. (Утрачена нижняя петля)

Фрагмент хороса

Візантія. VI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 9,8 см
Надійшов з Севастопольської
виставки у 1872 р.
ДІМ. № 78607

Малий диск з прорізаним зображенням хреста з розширеними кінцями і крупними "слізками" в кутах є складовою частиною хороса, що з'єднував ланцюги, котрі підтримували диск лампадофора. На одному боці диска вигравіруваний хрестик (вгорі) і круговий грецький напис, на іншому – орнамент-плетінка. Вздовж центральної осі у верхній і нижній частинах диска – петлі для кріплення ланцюгів. (Втрачено нижню петлю)

Fragment of a *choros*

Byzantium. 6th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 9.8 cm
Acquired at the Sevastopol
Exhibition in 1872
SHM. No. 78607

Small openwork disk in the centre of which is a cross with flared arms with large finials at the corners; it was apparently part of a hanging choros attached with chains and supporting the disk of a polycandelon. On one side of the disk is engraved a small cross (at the top) and a circular Greek inscription; the other side bears a decorative interlace pattern. Along the central axis, at the top and bottom of the disk, are loops for the attachment of chains. (The lower loop is missing)

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/2, 19
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzantine Hours* 2002, 284, no. 297

165

Лампадофор

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза, железо; литье.
Диаметр: 22 см
Центральный район, квартал VII.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1913 г.
НЗХТ. № 5773

Лампадофор подвесной в виде диска с прорезным изображением в центре креста с расширяющимися концами, заключенного в круг, от которого радиально расходятся пять копьевидных стрелок; между стрелками – пять ячеек для лампад, в средокрестии – круглое отверстие меньшего диаметра. (Утрачены петли для крепления цепей)

Лампадофор

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза, залізо; лиття.
Діаметр: 22 см
Центральний район, квартал VII.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1913 р.
НЗХТ. № 5773

Лампадофор підвісний у вигляді диска з прорізаним зображенням в центрі хреста з розширеними кінцями в колі, від якого радіально розходяться п'ять списоподібних стрілок; між стрілками – п'ять вічок для лампадок, в середохресті – круглий отвір меншого діаметру. (Втрачено петлі для кріплення ланцюгів)

Polycandelon

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze, iron; casting.
Diameter: 22 cm
Central area, block VII.
Excavations of R.Kh. Leper, 1913
NPTC. No. 5773

Hanging polycandelon in the form of an openwork disk. In the centre is a cross with flared arms inside a circle, from which radiate five arrows with their points facing out; between the arrows are five circular openings for glass icon-lamps, and in the centre of the cross is a smaller circular opening. (Suspension loops for attachment to chains are missing)

Литература/Література/Literature: *OAK 1913–1915*, 56, fig. 84
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzantium* 2004, 116, 125, no. 60

166

Лампадофор

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза; литье.
Диаметр: 14,3 см
Северный район, квартал X-A.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1988 г.
НЗХТ. № 91/37148

Лампадофор подвесной в виде ажурного диска с тремя ячейками для лампад, между которыми три крина с тремя вертикальными петлями для крепления цепей

Лампадофор

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза; лиття.
Діаметр: 14,3 см
Північний район, квартал X-A.
Розкопки С.Г. Рижова, 1988 р.
НЗХТ. № 91/37148

Лампадофор підвісний у вигляді ажурного диска з трьома вічками для лампад, між якими три крини з трьома вертикальними петлями для кріплення ланцюгів

Polycandelon

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze; casting.
Diameter: 14.3 cm
Northern area, block X-A.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1988
NPTC. No. 91/37148

Hanging polycandelon in the form of an openwork disk with three openings for icon lamps, between which are three fleurs-de-lys with three vertical loops for the attachment of chains

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 210, no. 225; Ryzhov 2001, 308, fig. 12
Аналогии/Аналогії/Analogies: Dalton 1901, pl. XXIV, no. 529

167

Лампадофор

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза; литье.
Диаметр: 26 см
Северный район, квартал X.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1986 г.
НЗХТ. № 66/37116

Лампадофор подвесной в виде ажурного диска с шестью ячейками для лампад, между которыми шесть стилизованных пальметок, и тремя вертикальными петлями для крепления цепей

Лампадофор

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза; лиття.
Діаметр: 26 см
Північний район, квартал X.
Розкопки С.Г. Рижова, 1986 р.
НЗХТ. № 66/37116

Лампадофор підвісний у вигляді ажурного диска з шістьма вічками для лампад, між якими шість стилізованих пальметок, і трьома вертикальними петлями для кріплення ланцюгів

Polycandelon

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze; casting.
Diameter: 26 cm
Northern area, block X.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1986
NPTC. No. 66/37116

Hanging polycandelon in the form of an openwork disk with six openings for icon lamps, between which are six stylized palmettes, and three vertical loops for the attachment of chains

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 211, no. 226; Ryzhov 2001, fig. 9; Golofast, Ryzhov 2003, 215, fig. 21, *1*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Dalton 1901, pl. XXIV, no. 529

168

Хорос (фрагменты)

Восточное Средиземноморье.
Найден в слое разрушения XIII в.
Бронза; литье.
Длина: 144,3 см,
высота: 45,4 см,
длина держателя: 34 см
Центральный район,
квартал XXXVI.
Раскопки Т.Ю. Яшаевой,
С.Г. Рыжова, Дж. Картера,
2003 г.
НЗХТ. № 39/37396

Фрагменты хороса в виде бронзовой полосы с дугообразной центральной частью. На верхней поверхности расположены чашечки с заостренными стержнями для свечей (сохранилось девять). Хорос крепился к стене посредством двух держателей (сохранился правый). Один конец держателя оформлен в виде кисти руки, сжимающей стержень с прямоугольной скобой; другой конец, отделенный поперечным диском, представляет собой прямоугольный в сечении штырь. (Утрачено левое крыло хороса)

Хорос (фрагменти)

Східне Середземномор'я.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 144,3 см,
висота: 45,4 см,
довжина тримача: 34 см
Центральний район,
квартал XXXVI.
Розкопки Т.Ю. Яшаєвої,
С.Г. Рижова, Дж. Картера,
2003 р.
НЗХТ. № 39/37396

Фрагменти хороса у вигляді бронзової смуги з дугоподібною центральною частиною. На верхній поверхні містяться чашки із загостреними стрижнями для свічок (збереглося дев'ять). Хорос кріпився до стіни за допомогою двох тримачів (зберігся правий). Один кінець тримача оформлений у вигляді кисті руки, що стискає стрижень з прямокутною скобою; інший кінець, що відокремлює поперечний диск, являє собою прямокутний в перетині штир. (Втрачено ліве крило хороса)

Lamna (fragment)

Eastern Mediterranean.
Found in a 13th-century destruction layer
Bronze; casting.
Length: 144.3 cm;
height: 45.4 cm;
length of a support: 34 cm
Central area,
block XXXVI.
Excavations of T.Yu. Yashaeva, S.G. Ryzhov, J.C. Carter, 2003
NPTC. No. 39/37396

Fragments of a lamna *in the form of a bronze band with a central arch. Along the upper surface are arranged concave horizontal disks in which are set prickets for candles (nine are preserved). The* lamna *was probably attached to a wall by means of two supports (the right is preserved). One end of the support takes the form of a hand clasping a rod on which is set a rectangular bracket; the other end, separated by a transverse disk, consists of a rectangular-sectioned dowel. (The left arm of the* lamna *is lost)*

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzanz* 2010, 167, Nr. 50

169

Держатели хороса

Восточное Средиземноморье.
Найдены в слое разрушения XIII в.
Бронза; литье.
Длина: 35,5 см
Центральный район,
квартал XXXVI.
Раскопки Т.Ю. Яшаевой,
С.Г. Рыжова, Дж. Картера,
2003 г.
НЗХТ. № 39/37396

Держатели хороса; один конец оформлен в виде кисти руки, сжимающей стержень с треугольной скобой (одна створка утрачена); другой конец, отделенный поперечным диском, представляет собой прямоугольный в сечении штырь

Тримачі хороса

Східне Середземномор'я.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 35,5 см
Центральний район,
квартал XXXVI.
Розкопки Т.Ю. Яшаєвої,
С.Г. Рижова, Дж. Картера,
2003 р.
НЗХТ. № 39/37396

Тримачі хороса; один кінець оформлений у вигляді кисті руки, що стискає стрижень з трикутною скобою (одну стулку втрачено); інший кінець, що відокремлює поперечний диск, являє собою прямокутний в перетині штир

***Lamna* supports**

Eastern Mediterranean.
Found in a 13th-century destruction layer
Bronze; casting.
Length: 35.5 cm
Central area,
block XXXVI.
Excavations of T.Yu. Yashaeva, S.G. Ryzhov, J.C. Carter, 2003
NPTC. No. 39/37396

Lamna *supports: one end takes the form of a fist clasping a rod topped with a triangular bracket (one side of the bracket is lost); the other end, separated by a transverse disk, consists of a rectangular-sectioned dowel*

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

170

Лампадофор

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза; литье.
26×26 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1903 г.
НЗХТ. № 5166

Лампадофор смешанного типа в виде равноконечного креста с массивным, круглым в сечении крюком для подвешивания лампады или прорезного диска с несколькими лампадами. На каждой ветви креста – по две чашечки с заостренными стержнями для свечей. (Утрачены одна ветвь и четыре чашечки)

Лампадофор

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза; лиття.
26×26 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1903 р.
НЗХТ. № 5166

Лампадофор змішаного типу у вигляді рівнобічного хреста з масивним, круглим в перетині крюком для підвішування лампади або прорізаного диска з декількома лампадами. На кожній гілці хреста – по дві чашки з загостреними стрижнями для свічок. (Втрачено одну гілку і чотири чашки)

Polycandelon

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze; casting.
26×26 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1903
NPTC. No. 5166

Polycandelon of mixed type in the form of a cross with four arms of equal length, with a massive hook (circular in section) for the suspension of an icon lamp or a disk. On each arm of the cross are pairs of horizontal convex saucers in which are set prickets for candles. (One arm and four saucers are lost)

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1905/2, 80–81, fig. 37

171

Кронштейн

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза, железо; литье.
Длина: 41 см
Центральный район, агора.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1902 г.
НЗХТ. № 31295

Кронштейн для подвешивания лампады или лампадофора в виде изогнутого, круглого в сечении прута, увенчанного процветшим крестом с перекрещенными концами; к стене крепился посредством железного штыря

Кронштейн

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза, залізо; лиття.
Довжина: 41 см
Центральний район, агора.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1902 р.
НЗХТ. № 31295

Кронштейн для підвішування великої лампади або лампадофора у вигляді зігнутого, круглого в перетині прута, декорованого хрестом, що проквітнув, з перехрещеними кінцями; до стіни кріпився залізним штирем

Bracket

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze, iron; casting.
Length: 41 cm
Central area, square.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1902
NPTC. No. 31295

Bracket for the suspension of an icon-lamp or polycandelon in a shape of a curving branch (circular in section) crowned with a flowering cross with barred arms; it was fasted to the wall by means of an iron spike

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/1, 60, fig. 36
Аналогии/Аналогії/Analogies: Todorovich 1978, 28–36, fig. 3–12; *Byzantium* 2004, 125, no. 60

172

Основание подсвечника

Малая Азия. IV–VI вв.
Бронза; литье, гравировка.
8,6×7,8 см
Херсонесское городище.
Случайная находка.
Куплен на торгу в Киеве
у Н.П. Черняева в 1892 г.
ГИМ. № 27918

Основание подсвечника в виде статуэтки всадника на взнузданном коне; сбруя, грива и хвост проработаны резцом. Под животом коня – широкая втулка. (Утрачена верхняя часть подсвечника, края пьедестала погнуты)

Підставка свічника

Мала Азія. IV–VI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
8,6×7,8 см
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка.
Куплена на торзі в Києві
у М.П. Черняєва в 1892 р.
ДІМ. № 27918

Підставка свічника у вигляді статуетки вершника на загнузданому коні; збруя, грива і хвіст прооблені різцем. Під животом коня – широка втулка. (Втрачено верхню частину свічника, краї п'єдесталу погнуті)

Candlestick base

Asia Minor. 4th–6th century
Bronze; casting, engraving.
8.6×7.8 cm
Chersonesos city-site.
Sporadic find.
Bought on the market in Kyiv
by N.P. Chernev in 1892
SHM. No. 27918

Candlestick base in the form of the statuette of a rider on a bridled horse; the harness, mane, and tail have been rendered with a burin. Under the horse's belly is a wide socket. (The upper part of the candlestick is lost; the edges of the base are bent)

Литература/Література/Literature: Ya. Smirnov 1895, 3–32, fig. 1, 3, 4, 6; *Katalog* 1977/1, vol. I, 66, no. 63; Zhuravlev 1997, fig. 4, *б*

173

Подсвечник (фрагмент)

IX–X вв.
Бронза; литье, гравировка.
15,8×5 см
Центральный район,
квартал VII.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1913 г.
НЗХТ. № 3848

Часть подсвечника в виде скульптурного изображения всадника в маленькой островерхой шапочке, переходящей в высокий массивный пирамидальный штырь; правая рука всадника, согнутая в локте, поднята вверх; левая – опущена; ноги широко расставлены. Доспехи и головной убор декорированы гравированным орнаментом. (Утрачены верхняя и нижняя части подсвечника)

Свічник (фрагмент)

IX–X ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
15,8×5 см
Центральний район,
квартал VII.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1913 р.
НЗХТ. № 3848

Частина свічника у вигляді скульптурного зображення вершника в маленькій гостроверхій шапочці, що переходить у високий масивний пірамідальний штир; права рука вершника зігнута в лікті, піднята вгору; ліва – опущена; ноги широко розставлені. Зброя і головний убір декоровані гравіюванням орнаментом. (Втрачено верхню і нижню частини свічника)

Candlestick (fragment)

9th–10th century
Bronze; casting, engraving.
15.8×5 cm
Central area,
block VII.
Excavations of R.Kh. Leper, 1913
NPTC. No. 3848

The middle section of a candlestick in the form of the figure of a rider wearing a small pointed hat, from which rises a massive pyramidal pricket; his right arm, bent at the elbow, is raised, and his left is lowered. His legs are spread wide. His jacket and headgear are decorated with engraved ornaments. (The upper and lower parts of the candlestick are lost)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 97, no. 96; Borisov 2010, 130–135, fig. 132

174

Подсвечник (фрагмент)

Восточное Средиземноморье.
VI–VII вв.
Бронза; литье.
Высота: 6,3 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1900 г.
НЗХТ. № 5593

Трехгранное основание подсвечника на трех ножках в виде стилизованных львиных лап; грани выполнены в виде стилизованных черепах. (Утрачена верхняя часть подсвечника)

Свічник (фрагмент)

Східне Середземномор'я.
VI–VII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 6,3 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1900 р.
НЗХТ. № 5593

Тригранна підставка свічника на трьох ніжках у вигляді стилізованих левових лап; грані виконані у вигляді стилізованих черепах. (Втрачено верхню частину свічника)

Candlestick (fragment)

Eastern Mediterranean.
6th–7th century
Bronze; casting. Height: 6.3 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1900
NPTC. No. 5593

Three-sided base of a candlestick on three legs in the form of stylized lion's paws; the sides are rendered in the form of stylized turtles. (The upper part of the candlestick is lost)

Литература/Література/Literature: Denisova 2005, 46, fig. 10. *1*
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzantine Hours* 2002, 288, no. 303

175

Подсвечник

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза; литье.
Высота: 7,5 см,
диаметр: 10 см (чаша)
Северный район,
квартал XXVIII.
Раскопки Г.Д. Белова, 1975 г.
ГЭ. № х 1566

Подсвечник состоит из двух разъемных частей: массивного пирамидального стержня с шаровидным основанием и фигурной чаши, покоящейся на четырех ножках. Чаша подсвечника имеет форму квадрифолия, между лепестками которого помещены треугольные выступы, и снабжена невысоким бортиком, украшенным восемью шариками, венчающими вершины треугольников и выступающие кончики лепестков

Свічник

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 7,5 см,
діаметр: 10 см (чаша)
Північний район,
квартал XXVIII.
Розкопки Г.Д. Белова, 1975 р.
ДЕ. № х 1566

Свічник складається з двох роз'ємних частин: масивного пірамідального стрижня з кулястою основою і фігурної чаші, що покоїться на чотирьох ніжках. Чаша свічника має форму квадрифолія, між пелюстками якого поміщені трикутні виступи, і має невисокий бортик, прикрашений вісьма кульками, що вінчають вершини трикутників і виступаючі кінчики пелюсток

Candlestick

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze; casting.
Height: 7.5 cm;
diameter: 10 cm (bowl)
Northern area,
block XXVIII.
Excavations of G.D. Belov, 1975
SH. No. x 1566

Candlestick consisting of two separate sections: a massive pyramidal pricket with a circular base, and a figured bowl resting on four legs. The candlestick bowl takes the form of a quatrefoil, between the petals of which are triangular projections, and has a low rim decorated with eight small balls crowning the apices of the triangles and the leaves of the quatrefoil

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1977/2, 127; Zalesskaya 1988/4, 100–104, fig. 9–10

176

Подсвечник

Восточное Средиземноморье.
Вторая половина XII – первая половина XIII вв.
Бронза; литье.
Высота: 13,5 см
Из раскопок до 1888 г.
НЗХТ. № 5591/2

Подсвечник с трехгранным основанием на трех ножках, оформленных в виде стилизованных грифонов с львиными лапами и орлиными головками; грани декорированы рельефными трилистниками, ребра – широкими листьями. Цилиндрический стебель с двумя кольцевидными перехватами заканчивается плоским диском с утолщенным валикообразным краем и массивным пирамидальным стержнем

Свічник

Східне Середземномор'я.
Друга половина XII – перша половина XIII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 13,5 см
З розкопок до 1888 р.
НЗХТ. № 5591/2

Свічник з тригранною підставкою на трьох ніжках, оформлених у вигляді стилізованих грифонів з левовими лапами і орлиними головками; грані прикрашені рельєфними трилисниками, ребра – широкими листами. Циліндровий стовбур з двома кільцеподібними перехопленнями закінчується плоским диском з потовщеним валикоподібним краєм і масивним пірамідальним стрижнем

Candlestick

Eastern Mediterranean.
Second half of the 12th – first half of the 13th century
Bronze; casting.
Height: 13.5 cm
From excavations before 1888
NPTC. No. 5591/2

Candlestick with a three-sided base on three legs in the form of stylized griffins with lion's paws and eagle's heads; the sides are decorated with relief trefoils, and the ridges are with wide leaves. A cylindrical stem, narrowing at two zones of circular moulding, ends in a flat disk with a thickened bolster edge and a massive pyramidal pricket

Литература/Література/Literature: Denisova 2005, 46, fig. 10. *2*; Yashayeva 2010, 304–305, Nr. 379

177

Подсвечник

Восточное Средиземноморье.
Вторая половина XII – первая половина XIII вв.
Бронза; литье.
Высота: 11,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1904 г.
НЗХТ. № 3971

Подсвечник с трехгранным основанием на трех ножках, ребра декорированы широкими резными листьями. Короткий цилиндрический стебель с кольцевидным перехватом имеет в верхней части глубокую чашечку с высоким массивным пирамидальным стержнем с загнаженными гранями

Свічник

Східне Середземномор'я.
Друга половина XII – перша половина XIII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 11,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1904 р.
НЗХТ. № 3971

Свічник з тригранною підставкою на трьох ніжках, ребра декоровані широкими різьбленими листами. Короткий циліндровий стовбур з кільцеподібним перехопленням має у верхній частині глибоку чашку з високим масивним пірамідальним стрижнем із загладженими гранями

Candlestick

Eastern Mediterranean.
Second half of the 12th – first half of the 13th century
Bronze; casting. Height: 11.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1904
NPTC. No. 3971

Candlestick with a three-sided base on three legs. The ridges between the sides are decorated with wide leaves in relief. A short cylindrical stem with a circular collar carries on its upper end a deep bowl with a tall, massive pyramidal pricket with rounded edges

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

178

Подсвечник (фрагмент)

Иран (?). XII–XIII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 8,8 см,
диаметр: 15,6 см
Северный район,
квартал X-A, усадьба 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 120/37131

Основание подсвечника в виде шестилепестковой розетки. В центре каждого "лепестка" – углубление, декорированное гравированным медальоном с изображением птицы; по краю – арабская надпись. (Утрачена верхняя часть подсвечника)

Свічник (фрагмент)

Іран (?). XII–XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 8,8 см,
діаметр: 15,6 см
Північний район,
квартал X-A, садиба 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 120/37131

Підстава свічника у вигляді шестипелюсткової розетки. В центрі кожного "пелюстка" – заглибина, декорована гравіюванням медальйоном із зображенням птаха; по краю – арабський напис. (Втрачено верхню частину свічника)

Candlestick (fragment)

Iran (?). 12th–13th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 8.8 cm;
diameter: 15.6 cm
Northern area,
block X-A, homestead 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 120/37131

The base of a composite candlestick in the form of a six-petaled rosette. In the centre of each petal is a circular recess decorated with an engraved medallion in which is an image of a bird; on the outside edge of each recess is an Arabic inscription. (The upper part of the candlestick is lost)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 213, no. 229; Ryzhov 1999, 174–175, fig. 10, *3*; 2001, 298
Аналогии/Аналогії/Analogies: Melikian-Chirvani 1982, 58, fig. 14; Litvinskiy, Solov'yev 1985, 173, fig. 49, *8*

179

Крест процессионный: Богоматерь и архангел Михаил

IX–X вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 11,5 см,
ширина: 15 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1888 г.
ГИМ. № 25627

Крест процессионный односторонний с расширяющимися концами и умбоновидным выступом в средокрестии. На концах боковых ветвей – круглые медальоны с погрудными изображениями Богоматери (слева) и архангела Михаила (справа) с поясняющими греческими надписями:
ΜΡ/ΘΥ – "Богоматерь";
ΜΙΧ/ΑΗΛ – "Михаил".
На нижней ветви – изображение святого в рост с руками, сложенными в жесте адорации; над нимбом – греческая надпись:
ΦΕVCΤΑΘΗC – "святой Евстафий".
Изображения и надписи гравированные. (Утрачены верхняя ветвь и конец нижней. Следы древнего ремонта)

Хрест прецесійний: Богоматір і архангел Михаїл

IX–X ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 11,5 см,
ширина: 15 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1888 р.
ДІМ. № 25627

Хрест прецесійний односторонній з розширеними кінцями і умбоноподібним виступом в середохресті. На кінцях бічних гілок – круглі медальйони з погруддями Богоматері (ліворуч) і архангела Михаїла (праворуч) з пояснювальними грецькими написами:
ΜΡ/ΘΥ – "Богоматір";
ΜΙΧ/ΑΗΛ – "Михаїл".
На нижній гілці – зображення святого в зріст з руками, складеними в жесті адорації; над німбом – грецький напис:
ΦΕVCΤΑΘΗC – "святий Євстафій".
Зображення і написи гравіровані. (Втрачено верхню гілку і кінець нижньої. Сліди стародавнього ремонту)

Processional cross: Virgin and Archangel Michael

9th–10th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 11.5 cm; width: 15 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1888
SHM. No. 25627

One-sided processional cross with flared arms and an umbo-shaped protrusion at the centre point. At the ends of the horizontal arms are round medallions with busts of the Virgin (left) and Archangel Michael (right) with corresponding Greek inscriptions:
ΜΡ/ΘΥ – "Mother of God";
ΜΙΧ/ΑΗΛ – "Michael".
On the lower arm is a full-length figure of a saint in prayer; above his nimbus is a Greek inscription:
ΦΕVCΤΑΘΗC – "Saint Eustathius".
The images and inscriptions are engraved. (The upper arm of the cross and the end of the lower one are missing. There are traces of ancient repair)

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/2, 67

180

Крест процессионный: Иоанн Богослов

Византия (сиро-палестинский регион). X в.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 15 см; ширина: 10,8 см
Центральный район, участок античного театра, усыпальница под часовней.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 г.
ГЭ. № х 170

Крест процессионный односторонний со слегка расширяющимися концами, крупными круглыми медальонами на концах ветвей и "слезками" на углах. На лицевой стороне – гравированное изображение Иоанна Богослова в позе оранта в рост, над головой святого – вертикальная греческая надпись:
ΦΗΟ ΑΝΙС ... ΛΟΓΟ С – *"святой Иоанн Богослов"*

Хрест прецесійний: Іоанн Богослов

Візантія (сиро-палестинський регіон). X ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 15 см, ширина: 10,8 см
Центральний район, ділянка античного театру, усипальня під каплицею.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 р.
ДЕ. № х 170

Хрест прецесійний односторонній із злегка розширеними кінцями, великими круглими медальйонами на кінцях гілузей і "спізками" в кутах. На лицьовому боці – гравіроване зображення Іоанна Богослова в позі оранта в зріст, над головою святого – вертикальний грецький напис:
ΦΗΟ ΑΝΙС ... ΛΟΓΟ С – *"святий Іоанн Богослов"*

Processional cross: John the Theologian

Byzantium (Syro-Palestinian region). 10th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 15 cm; width: 10.8 cm
Central area, site of the ancient theater, sepulchre under the chapel.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1903
SH. No. x 170

One-sided processional cross with slightly flared arms, ending in large roundels flanked by circular finials at the corners. On the front side is an engraved image of Saint John, full-length, in an orans pose; above the saint's head is a vertical Greek inscription:
ΦΗΟ ΑΝΙС ... ΛΟΓΟ С – *"Saint John the Theologian"*

Литература/Література/Literature: *OAK 1903*, 25, fig. 18; Kostsyushko-Valyuzhinich 1905/2, 45, fig. 3; Zalesskaya 1988/4, 97, fig. 6; 1998/1, 43, no. 49; 2005/1, 82–84, 110, no. 41; *Sinay* 2000, 72, no. B-41

181

Крест процессионный: Христос Пантократор

Византия.
Рубеж X/XI вв.
Бронза; чеканка, гравировка.
Высота: 36,5 см; ширина: 27,5 см
Северо-восточный район, храм 10.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 г.
ГЭ. № х 13

Крест процессионный односторонний. На лицевой стороне в средокрестии – погрудное изображение Христа Пантократора, на концах – орнаментальные медальоны

Хрест прецесійний: Христос Пантократор

Візантія.
Рубіж X/XI ст.
Бронза; карбування, гравіювання.
Висота: 36,5 см; ширина: 27,5 см
Північно-східний район, храм 10.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 р.
ДЕ. № х 13

Хрест прецесійний односторонній. На лицьовій стороні в середохресті – погруддя Христа Пантократора, на кінцях – орнаментальні медальйони

Processional cross: Christ Pantokrator

Byzantium.
Turn of the 10th/11th century
Bronze; embossing, engraving.
Height: 36.5 cm; width: 27.5 cm
North-eastern area, church 10.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1891
SH. No. x 13

One-sided processional cross. On the front side, in the centre of the cross, is a bust of Christ Pantokrator; at the ends of the arms are ornamental medallions

Литература/Література/Literature: *OAK 1891*, 6; *Katalog* 1977/1, vol. II, 93, no. 568
Аналогии/Аналогії/Analogies: Cotsonis 1994, 60, fig. 23

182

Крест

Восточное Средиземноморье.
VI–VII вв.
Бронза; литье.
Высота: 15,1 см; ширина: 9,2 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
ГИМ. № 33426

Крест с расширяющимися концами, выполнен из тонких пластинок, скрепленных заклепкой в средокрестии. На концах верхней и нижней ветвей – отверстия для крепления. (Массивная цепь более позднего времени)

Хрест

Східне Середземномор'я.
VI–VII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 15,1 см; ширина: 9,2 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
ДІМ. № 33426

Хрест з розширеними кінцями, зробленій з тонких пластинок, що скріплені заклепкою в середохресті. На кінцях верхньої і нижньої гілок – отвори для кріплення. (Масивний ланцюг прикріплено пізніше)

Cross

Eastern Mediterranean.
6th–7th century
Bronze; casting.
Height: 15.1 cm; width: 9.2 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
SHM. No. 33426

Cross with flared arms, composed of thin plates riveted together at the centre of the cross. At the ends of the upper and lower arms are openings for mounting. (The massive chain is of later date)

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 1997, fig. 8, *1*; 2005/1, 154
Аналогии/Аналогії/Analogies: Marjanović-Vujović 1977, 26, no. 4; *Auction* 1989, no. 142; *The Temple Gallery* 1990, 83, no. 44; *Byzantium* 1996, 91, no. 66; *Byzantine Hours* 2002, 499, no. 681–682; Zalesskaya 2006/3, 128–129, no. 232–235

183

Крест: святой Никита

Византия. XI в.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 18,5 см; ширина: 12,3 см
Из раскопок до 1888 г.
НЗХТ. № 5287

Крест односторонний с расширяющимися концами. В центре – гравированное изображение св. Никиты Оранта в рост, над головой – греческая надпись (с ошибкой):
ΦNIKITOAC – *"святой Никита".*
На концах верхней и боковых ветвей – стилизованные изображения греческой буквы Α. В нижней ветви – отверстие для крепления

Хрест: святий Микита

Візантія. XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 18,5 см; ширина: 12,3 см
З розкопок до 1888 р.
НЗХТ. № 5287

Хрест односторонній з розширеними кінцями. У центрі – гравіроване зображення св. Миколи Оранта в зріст, над головою – грецький напис (з помилкою):
ΦNIKITOAC – *"святий Микита".*
На кінцях верхньої і бічних гілок – стилізовані зображення грецької літери Α. В нижній гілці – отвір для кріплення

Cross: Saint Nicetas

Byzantium. 11th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 18.5 cm; width: 12.3 cm
From excavations before 1888
NPTC. No. 5287

One-sided cross with flared arms. In the centre is an engraved full-length image of Saint Nicetas Orans. Above his head is an inscription (with an error):
ΦNIKITOAC – *"Saint Nicetas".*
At the ends of the upper and lateral arms are stylized images of the Greek letter Α. At the foot is a hole for attachment

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

184

Крест: Распятие

Византия. XI в.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 8,4 см, ширина: 6,7 см
Северо-восточный район,
квартал XCVI.
Раскопки М.И. Золотарева,
1991 г.
НЗХТ. № 115/37226

Крест односторонний со слегка расширяющимися концами. На лицевой стороне – рельефное изображение Распятия: Христос в препоясании, голова склонена к правому плечу, ноги на подножии, над головой – табличка. Контуры креста подчеркнуты узким валиком с насечками, торцы ветвей слегка вогнуты, на углах – "слезки"

Хрест: Розп'яття

Візантія. XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 8,4 см, ширина: 6,7 см
Північно-східний район,
квартал XCVI.
Розкопки М.І. Золотарьова,
1991 р.
НЗХТ. № 115/37226

Хрест односторонній із злегка розширеними кінцями. На лицьовій стороні – рельєфне зображення Розп'яття: Христос перепоясаний, голова схилена до правого плеча, ноги на підніжжі, над головою – табличка. Контури хреста підкреслені вузьким валиком з насічками, торці гілок злегка увігнуті, на кутах – "слізки"

Cross: Crucifixion

Byzantium. 11th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 8.4 cm; width: 6.7 cm
North-eastern area,
block XCVI.
Excavations of M.I. Zolotarev,
1991
NPTC. No. 115/37226

One-sided cross with lightly flared arms. On the front side is a relief image of the Crucifixion: Christ in a loincloth, his head tilted towards his right shoulder, his feet on a crossbar, above his head the titulus. The edges of the cross are outlined with a narrow half-round relief with indentations; the ends of the arms are slightly concave and have oval finials at the corners

Литература/Література/Literature: Ushakov, Yashaeva 2009, 196, fig. 4
Аналогии/Аналогії/Analogies: Pitarakis 2006, nr 87, 94

185

Крест киотный: Распятие с предстоящими

Киевская Русь. Конец XII – первая четверть XIII вв.
Бронза; литье.
Высота: 24,5 см, ширина: 9,5 см
Северный район, квартал XVII.
Раскопки Г.Д. Белова, 1940 г.
НЗХТ. № 11/36149

Крест киотный односторонний шестиконечный с рельефными изображениями и зеркальными славянскими надписями. На верхнем конце креста – Этимасия и буквы в прямом написании:
ХС/ІС – *"Христос Иисус".*
Над малой верхней перекладиной сохранилась полуфигура левого скорбящего ангела (правый ангел утрачен); на перекладине – по два парных погрудных изображения святых: слева – Бориса и Глеба, справа – Василия и Григория; между ними – поясняющие вертикальные надписи:
Бор(н)ъ – *"Борис";*
Глѣбъ – *"Глеб";*
Вас(лнн) – *"Василий";*
Грг(орнн) – *"Григорий".*
Над большой перекладиной – полуфигуры плачущих архангелов Михаила и Гавриила с поясняющими вертикальными надписями:
Жнхаилъ/Гавр(илъ) – *"Михаил/Гавриил", расположенными на перекладине;*
на ее концах – погрудные изображения апостолов Петра (слева) и Павла (справа) с вертикальными надписями:
Петр/Павѣлъ – *"Петр/Павел".*
По центру вертикальной перекладины помещено Распятие; слева, на специальном кронштейне, – изображение Богоматери в рост (фигура Иоанна Богослова, размещавшаяся симметрично справа, утрачена). Над головой Христа – крест с буквами в прямом написании:
ХС/ІС – *"Христос Иисус";*
под руками Христа – сокращенные поясняющие надписи, относящиеся к Богоматери и Иоанну; ниже – череп Адама и фигура святого в рост с вертикальной надписью:
Лазаро(с) – *"Лазарь"*

Хрест кіотний: Розп'яття з передстоячими

Київська Русь. Кінець XII – перша чверть XIII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 24,5 см, ширина: 9,5 см
Північний район, квартал XVII.
Розкопки Г.Д. Белова, 1940 р.
НЗХТ. № 11/36149

Хрест кіотний односторонній шестикутний з рельєфними зображеннями і дзеркальними слов'янськими написами. На верхньому кінці хреста – Етимасія і літери в прямому написанні:
ХС/ІС – *"Христос Ісус".*
Над малою верхньою поперечиною збереглася півфігура лівого скорботного ангела (правого ангела втрачено); на поперечині – по два парних погруддя святих: ліворуч – Бориса і Гліба, праворуч – Василя і Григорія; між ними – пояснювальні вертикальні написи:
Бор(н)ъ – *"Борис";*
Глѣбъ – *"Гліб";*
Вас(лнн) – *"Василь";*
Грг(орнн) – *"Григорій".*
Над великою поперечиною – півфігури архангелів Михаїла і Гавриїла, що плачуть, з пояснювальними вертикальними написами:
Жнхаилъ/Гавр(илъ) – *"Михаїл/Гавриїл", розташованими на поперечині;*
на її кінцях – погруддя апостолів Петра (ліворуч) і Павла (праворуч) з вертикальними написами:
Петр/Павѣлъ – *"Петро/Павло".*
У центрі вертикальної поперечини поміщено Розп'яття; ліворуч, на спеціальному кронштейні, – зображення Богоматері в зріст (фігуру Іоанна Богослова, що розміщався симетрично праворуч, втрачено). Над головою Христа – хрест з літерами в прямому написанні:
ХС/ІС – *"Христос Ісус";*
під руками Христа – скорочені пояснювальні написи, що відносяться до Богоматері і Іоанна; нижче – череп Адама і фігура святого в зріст з вертикальним написом:
Лазаро(с) – *"Лазар"*

Cross from an icon case: Crucifixion

Kievan Rus. Late 12th – first quarter of the 13th century
Bronze; casting.
Height: 24.5 cm; width: 9.5 cm
Northern area, block XVII.
Excavations of G.D. Belov, 1940
NPTC. No. 11/36149

One-sided patriarchal cross for an icon-case with relief images and Slavonic inscriptions in reverse. At the top of the cross is an image of the Etimasia and letters written from left to right:
ХС/ІС – *"Christ Jesus".*
Atop the left side of the smaller upper crossbar is preserved the bust of a grieving angel (the corresponding angel on the right is lost); on the surface of the crossbar are two pairs of busts of saints: to the left, Boris and Gleb; to the right, Vasiliy and Grigoriy. Between them are identifying vertical inscriptions:
Бор(н)ъ – *"Boris";*
Глѣбъ – *"Gleb";*
Вас(лнн) – *"Vasiliy";*
Грг(орнн) – *"Grigoriy".*
Atop the larger crossbar are busts of the archangels Michael and Gabriel, mourning, with corresponding vertical inscriptions on the surface of the crossbar:
Жнхаилъ/Гавр(илъ) – *"Michael/Gabriel".*
At the ends of the lateral arms are busts of the Apostles Peter (to the left) and Paul (to the right) with vertical inscriptions:
Петр/Павѣлъ – *"Peter/Paul".*
In the centre of the vertical beam is placed the Crucifixion; to the left, on a special bracket, is a full-length image of the Mother of God (the figure of Saint John the Theologian originally occupying a symmetrical position to the right is lost). Above Christ's head is a titulus bearing the abbreviated inscription:
ХС/ІС – *"Christ Jesus".*
Below Christ's arms are abbreviated inscriptions identifying the Mother of God and Saint John; below Christ's feet are the skull of Adam and the full-length figure of a saint, on whose body is a vertical inscription:
Лазаро(с) – *"Lazarus"*

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 35, fig. 2 в; 1958, 120; Belov, Yakobson 1953, 147, fig. 30; Korzukhina 1958, 135–136, pl. IV, 1; *Cherson* 1991, 148, no. 156; Sterligova 1993, 8; Peskova 1998, 238–252, fig. 1; Putsko 1999, 165, fig. 1 в
Аналогии/Аналогії/Analogies: Khanenko 1899, no. 46; Logvin, Timoshchuk 1961, 43, fig. 5; Frondzhulo 1974, 144–145, fig. 8; Peskova 1998, 247–248, fig. 4–5

186

Крест-энколпион: Распятие с предстоящими / Богоматерь

Византия (сиро-палестинский регион). X–XI вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 8,5 см, ширина: 5,4 см
Северо-восточный район, квартал I.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г.
НЗХТ. № 18648

Энколпион с прямыми, слегка расширяющимися концами. В центре лицевой створки изображен распятый Христос в колобии с предстоящими Богоматерью и Иоанном Богословом в рост. Христос в крестчатом нимбе, с бородой, длинными волосами, опущенная на грудь голова наклонена к правому плечу. Над Распятием – крест с квадратным средокрестием, выше – солнце и луна, под руками Христа – греческие надписи:

"Се сын твой"; "Се матерь твоя".
Изображения предстоящих коленные.
В центре оборотной створки – Богоматерь Оранта в рост; на концах ветвей креста – круглые медальоны с погрудными изображениями евангелистов с поясняющими греческими буквами:
вверху – Матвей (Μ);
внизу – Марк (Μ);
справа – Иоанн (Ι);
слева – Лука (Λ).
Под руками Богоматери – греческие буквы:
$\overline{\text{ΜΡ}}/\overline{\Theta\text{Υ}}$ – *"Богоматерь".*
Изображения фигур рельефные; крест, астральные символы и надписи гравированные. (Утрачены оглавие и частично верхняя петля оборотной створки)

Хрест-енколпіон: Розп'яття з передстоячими / Богоматір

Візантія (сиро-палестинський регіон). X–XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 8,5 см, ширина: 5,4 см
Північно-східний район, квартал I.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р.
НЗХТ. № 18648

Енколпіон з прямими, злегка розширеними кінцями. В центрі лицьової стулки зображений розп'ятий Христос в колобії, з передстоячими Богоматір'ю і Іоанном Богословом у зріст. Христос в хрещатому німбі, з бородою, довгим волоссям, опущена на груди голова нахилена до правого плеча. Над Розп'яттям – хрест з квадратним середохрестям, вище – сонце і місяць, під руками Христа – грецькі написи:

Ἴδε ὁ υἱός σου / Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου

"Це син твій"; "Це матір твоя".
Зображення передстоячих коліннні.
В центрі зворотної стулки – Богоматір Оранта у зріст; на кінцях гілок хреста – круглі медальйони з погруддями євангелістів з пояснювальними грецькими літерами:
вгорі – Матвій (Μ);
внизу – Марко (Μ);
праворуч – Іоанн (Ι);
ліворуч – Лука (Λ).
Під руками Богоматері – грецькі літери:
$\overline{\text{ΜΡ}}/\overline{\Theta\text{Υ}}$ – *"Богоматір".*
Зображення фігур рельєфні; хрест, астральні символи і написи гравіровані. (Втрачено оголовок і частково верхню петлю зворотної стулки)

***Encolpion* (reliquary cross): Crucifixion / Virgin**

Byzantium (Syro-Palestinian region). 10th–11th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 8.5 cm; width: 5.4 cm
North-eastern area, block I.
Excavations of R.Kh. Leper, 1909
NPTC. No. 18648

Encolpion *with straight, slightly flared arms. In the centre of the front side is an image of the crucified Christ in a colobion, flanked by full-length figures of the Virgin and Saint John the Theologian; Christ, cross-nimbed, has a beard and long hair, and his head falls towards his chest, inclining toward his right shoulder. Above the Crucifixion is a stylized titulus, above which are the sun and the moon. Below Christ's arms are Greek inscriptions:*

"Behold your son"; "Behold your mother".
The flanking figures are kneeling. In the centre of the opposite side is a full-length image of the Virgin Orans; at the ends of the arms are round medallions with busts of the evangelists with corresponding Greek letters:
above, Matthew (Μ);
below, Mark (Μ);
on the right, John (Ι);
on the left, Luke (Λ).
Under the Virgin's arms are Greek letters:
$\overline{\text{ΜΡ}}/\overline{\Theta\text{Υ}}$ – *"Mother of God".*
The images are in relief; the cross, inscriptions and astral symbols are engraved. (The clasp and part of the upper loop on the rear leaf are lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Marjanović-Vujović 1987, 30, fig. 11 a, б; *Byzance* 1992, 312, nº 225; *Byzantium* 1994, 134–135, no. 143–144; Pitarakis 2006, 217, nº 99

187

Крест-энколпион: Распятие с предстоящими

Византия (сиро-палестинский регион). X–XI вв.
Бронза; литье, гравировка, пунсон.
Высота: 8,5 см, ширина: 5,9 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 г.
ГЭ. № х 10

Лицевая створка энколпиона с прямыми, слегка расширяющимися концами. В центре створки изображен распятый Христос в колобии с предстоящими Богоматерью и Иоанном Богословом в рост. Христос в крестчатом нимбе, безбородый, голова слегка наклонена к правому плечу. Над Распятием – крест с укороченными ветвями, декорированными пунсоном, и прямоугольным средокрестием с косым гравированным крестом и четырьмя точками; выше – солнце и луна; под руками Христа – греческие надписи:

"Се сын твой"; "Се матерь твоя".
Изображения рельефные, надписи гравированные. (Утрачены оглавие и частично верхняя и нижняя петли)

Хрест-енколпіон: Розп'яття з передстоячими

Візантія (сиро-палестинський регіон). X–XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання, пунсон.
Висота: 8,5 см, ширина: 5,9 см
Центральний район.
Розкопки К.К.Косцюшко-Валюжинича, 1891 р.
ДЕ. № х 10

Лицьова стулка енколпіона з прямими, злегка розширеними кінцями. В центрі стулки зображений розп'ятий Христос в колобії, з передстоячими Богоматір'ю та Іоанном Богословом у зріст. Христос в хрещатому німбі, безбородий, голова злегка нахилена до правого плеча. Над Розп'яттям – хрест з укороченими гілками, декорованими пунсоном, і прямокутним середохрестям з косим гравіюваним хрестом і чотирма крапками; вище – сонце і місяць; під руками Христа – грецькі написи:

Ἴδε ὁ υἱός σου / Ἴδου ἡ μήτηρ σου

"Це син твій"; "Це матір твоя".
Зображення рельєфні, написи гравіювані. (Втрачено оголовок і частково верхню і нижню петлі)

***Encolpion* (reliquary cross): Crucifixion**

Byzantium (Syro-Palestinian region). 10th–11th century
Bronze; casting, engraving, punching.
Height: 8.5 cm; width: 5.9 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1891
SH. No. x 10

Front leaf of an encolpion *with straight, slightly flared arms. In the centre of the leaf is an image of the crucified Christ in a colobion flanked by full-length figures of the Virgin and Saint John the Theologian. Christ, cross-nimbed, is beardless, his head lightly inclined toward his right shoulder. Above the crucifixion is a cross with short arms with a square centre with an engraved diagonal cross and four punched dots; above are the sun and moon. Under Christ's arms are Greek inscriptions:*

"Behold your son"; "Behold your mother".
The images are in relief, the inscriptions are engraved. (The clasp and parts of the upper and lower loops are lost)

Литература/Література/Literature: *ОАК 1891*, 4; Zalesskaya 1988/4, 95, fig. 2; 1998/1, 38, no. 38; 2005/1, 112, no. 76; Pitarakis 2006, 220, nº 109
Аналогии/Аналогії/Analogies: Marjanović-Vujović 1987, 30, fig. 11 a, б; *Byzance* 1992, 312, nº 225; *Byzantium* 1994, 134–135, no. 143–144; Pitarakis 2006, 217, nº 99

188

Крест-энколпион: Распятие с предстоящими

Византия (сиро-палестинский регион). X–XI вв.
Бронза, литье, пунсон.
Высота: 8,2 см, ширина: 5,5 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1899 г.
ГИМ. № 39320

Лицевая створка энколпиона с прямыми, слегка расширяющимися концами. В центре створки изображен распятый Христос в колобии с предстоящими Богоматерью и Иоанном Богословом в рост. Христос в крестчатом нимбе, безбородый, голова слегка наклонена к правому плечу. Над Распятием – крест с укороченными ветвями, декорированными пунсоном, и прямоугольным средокрестием с косым гравированным крестом; выше – солнце и луна; под руками Христа – греческие надписи:

"Се сын твой"; "Се матерь твоя".
Изображения рельефные, надписи гравированные. (Утрачено оправие)

Хрест-енколпіон: Розп'яття з предстоячими

Візантія (сиро-палестинський регіон). X–XI ст.
Бронза, лиття, пунсон.
Висота: 8,2 см, ширина: 5,5 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1899 р.
ДІМ. № 39320

Лицьова стулка енколпіона з прямими, злегка розширеними кінцями. У центрі стулки зображений розп'ятий Христос в колобії, з передстоячими Богоматір'ю та Іоанном Богословом у зріст. Христос в хрещатому німбі, безбородий, голова злегка нахилена до правого плеча. Над Розп'яттям – хрест з укороченими гілками, декорованими пунсоном, і прямокутним середохрестям з косим гравіюваним хрестом; вище – сонце і місяць; під руками Христа – грецькі написи:

Ἴδε ὁ υἱός σου / Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου

"Це син твій"; "Це матір твоя".
Зображення рельєфні, написи гравійовані. (Втрачено оголовок)

***Encolpion* (reliquary cross): Crucifixion**

Byzantium (Syro-Palestinian region). 10th–11th century
Bronze; casting, punching.
Height: 8.2 cm; width: 5.5 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1899
SHM. No. 39320

Front leaf of an encolpion *with straight, slightly flared arms. In the centre of the leaf is an image of the crucified Christ in a colobion flanked by full-length figures of the Virgin and Saint John the Theologian. Christ, cross-nimbed, is beardless, his head lightly inclined toward his right shoulder. Above the crucifixion is a cross with short arms, decorated with punched dots, and a square centre with an engraved diagonal cross; above are the sun and moon. Under Christ's arms are Greek inscriptions:*

"Behold your son"; "Behold your mother".
The images are in relief, the inscriptions are engraved (The clasp is lost)

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1901, 42; *Katalog* 1996, 89–90, no. 777; Zhuravlev 1997, fig. 8, *4*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Marjanović-Vujović 1987, 30, fig. 11 а, б; *Byzance* 1992, 312, nº 225; *Byzantium* 1994, 134–135, no. 143–144; Pitarakis 2006, 217, nº 99

189

Крест-энколпион: Богоматерь

Византия (сиро-палестинский регион). X–XI вв.
Бронза, литье, гравировка.
Высота: 8,3 см, ширина: 4,7 см
Херсонесское городище.
Поступил в ГЭ в 1914 г.
ГЭ. № х 218

Оборотная створка энколпиона с прямыми концами. В центре створки – гравированное изображение Богоматери Оранты в рост, стоящей между стилизованными кипарисами; над головой Богоматери по сторонам креста – шестиконечные звезды, концы идущих вниз лучей удлинены; на боковых ветвях – вертикальная греческая надпись:
ΘΕΟ/ΤΟΚ – *"Богородица".*
(Утрачено оправие)

Хрест-енколпіон: Богоматір

Візантія (сиро-палестинський регіон). X–XI ст.
Бронза, лиття, гравіювання.
Висота: 8,3 см, ширина: 4,7 см
Херсонеське городище.
Надійшов до ДЕ у 1914 р.
ДЕ. № х 218

Зворотна стулка енколпіона з прямими кінцями. В центрі стулки – гравіюване зображення Богоматері Оранти в зріст, котра стоїть між стилізованими кипарисами; над головою Богоматері з боків від хреста – шестикутні зірки, кінці променів, що йдуть униз, випучені; на бічних гілках – вертикальний грецький напис:
ΘΕΟ/ΤΟΚ – *"Богородиця".*
(Втрачено оголовок)

***Encolpion* (reliquary cross): Virgin**

Byzantium (Syro-Palestinian region). 10th–11th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 8.3 cm; width: 4.7 cm
Chersonesos city-site.
Acquired by SH in 1914
SH. No. x 218

Back leaf of an encolpion *with straight ends; in the centre of the leaf there is an engraved full-length image of the Virgin Orans standing between images of stylized cypress trees. Above the Virgin's head, to either side of the cross, are six-pointed stars, from each of which an elongated ray stretches straight down; on the lateral arms are vertical Greek inscriptions:*
ΘΕΟ/ΤΟΚ – *"Theotokos".*
(The clasp is lost)

Литература/Література/Literature: Zalesskaya 1988/4, 95, fig. 3; 1998/1, 41, no. 45; Pitarakis 2006, 275, nº 286

190

Крест-энколпион: Богоматерь

Византия (сиро-палестинский регион). X–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 7,7 см, ширина: 3,9 см
Херсонесское городище.
Поступил в ГЭ в 1914 г.
ГЭ. № х 217

Оборотная створка энколпиона с прямыми концами и укороченными боковыми ветвями. В центре створки – изображение Богоматери Оранты в рост, на концах ветвей – оплечные изображения евангелистов. Изображения рельефные. (Утрачены оглавие и верхняя правая петля)

Хрест-енколпіон: Богоматір

Візантія (сиро-палестинський регіон). X–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 7,7 см, ширина: 3,9 см
Херсонеське городище.
Надійшов до ДЕ у 1914 р.
ДЕ. № х 217

Зворотна стулка енколпіона з прямими кінцями і скороченими бічними гілками. В центрі стулки – зображення Богоматері Оранти в зріст, на кінцях гілок – зображення євангелістів до плечей. Зображення рельєфні. (Втрачено оголовок і верхню праву петлю)

***Encolpion* (reliquary cross): Virgin**

Byzantium (Syro-Palestinian region). 10th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 7.7 cm; width: 3.9 cm
Chersonesos city-site.
Acquired by SH in 1914
SH. No. x 217

Back leaf of an encolpion *with straight ends and shortened lateral arms; in the centre of the leaf there is a full-length image of the Virgin Orans; at the ends of the arms are shoulder-length busts of the evangelists. The images are in relief. (The clasp and the upper right loop are lost)*

Литература/Література/Literature: Zalesskaya 1988/4, 97, fig. 5; 1998/1, 40, no. 44; Pitarakis 2006, 229, nº 143

191

Крест-энколпион: Богоматерь

Византия (сиро-палестинский регион). X–XI вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 9,5 см, ширина: 5,5 см
Юго-восточный район, возле оборонительной стены.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1900 г.
ГЭ. № х 212

Оборотная створка энколпиона с прямыми концами. В центре створки – изображение Богоматери Оранты в рост, на концах ветвей – круглые медальоны с оплечными изображениями евангелистов. Изображения рельефные

Хрест-енколпіон: Богоматір

Візантія (сиро-палестинський регіон). X–XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 9,5 см, ширина: 5,5 см
Південно-східний район, біля оборонної стіни.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1900 р.
ДЕ. № х 212

Зворотна стулка енколпіона з прямими кінцями. В центрі стулки – зображення Богоматері Оранти в зріст, на кінцях гілок – круглі медальйони із зображеннями євангелістів до плечей. Зображення рельєфні

***Encolpion* (reliquary cross): Virgin**

Byzantium (Syro-Palestinian region). 10th–11th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 9.5 cm; width: 5.5 cm
South-eastern area, by the defensive wall.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1900
SH. No. x 212

Back leaf of an encolpion *with straight ends; in the centre of the leaf there is a full-length image of the Virgin Orans; at the ends of the arms are round medallions with shoulder-length busts of the evangelists. The images are in relief*

Литература/Література/Literature: *OAK 1900*, 24, fig. 58; Kostsyushko-Valyuzhinich 1902/1, 30, fig. 35; Zalesskaya 1988/4, 96, fig. 4; 1998/1, 39, no. 42; 2005/1, 112, no. 79; Pitarakis 2006, 212, nº 83
Аналогии/Аналогії/Analogies: *The Temple Gallery* 1990, 92, no. 49

192

Крест-энколпион: Богоматерь

Византия (сиро-палестинский регион). X–XI вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 9 см; ширина: 4,4 см
Северо-восточный район, квартал XCVI.
Раскопки М.И. Золотарева, 1991 г.
НЗХТ. № 116/37226

Крест-энколпион с прямыми концами и петлевидным оглавием. На лицевой створке изображен крест с вогнутыми торцами ветвей, украшенными "слезками"; в средокрестии – круг, декорированный плетенкой, в центре которого двойное углубление. На оборотной створке – изображение Богоматери Оранты в рост, над головой – греческие буквы:
$\overline{\text{МР}}/\overline{\text{ХС}}$ – *"Мать Христа" (правая часть буквы* Р *сбита); под руками Богоматери на горизонтальных ветвях энколпиона – два крестика в круге. Изображения и надписи гравированные*

Хрест-енколпіон: Богоматір

Візантія (сиро-палестинський регіон). X–XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 9 см; ширина: 4,4 см
Північно-східний район, квартал XCVI.
Розкопки М.І. Золотарьова, 1991 р.
НЗХТ. № 116/37226

Хрест-енколпіон з прямими кінцями і петлеподібним оголовком. На лицьовій стулці зображено хрест з увігнутими торцями гілок, прикрашеними "слізками"; в середохресті – коло, декороване плетінкою, в центрі якого подвійна заглибина. На зворотній стулці – зображення Богоматері Оранти в зріст, над головою – грецькі літери:
$\overline{\text{МР}}/\overline{\text{ХС}}$ – *"Мати Христа" (права частина літери* Р *відбита); під руками Богоматері на горизонтальних гілках енколпіона – два хрестики в колі. Зображення і написи гравіровані*

***Encolpion* (reliquary cross): Virgin**

Byzantium (Syro-Palestinian region). 10th–11th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 9 cm; width: 4.4 cm
North-eastern area, block XCVI.
Excavations of M.I. Zolotarev, 1991
NPTC. No. 116/37226

Encolpion *with straight ends and a loop-shaped clasp. On the front leaf is the image of a cross with flared arms with concave ends with finials at the corners; in the middle of the cross is a circle decorated with an interlace pattern, in the centre of which are two concentric recesses. On the back leaf is a full-length image of the Virgin Orans; above her head are Greek letters:*
$\overline{\text{МР}}/\overline{\text{ХС}}$ – *"Mother of Christ" (the right part of the letter* Р *is damaged). Below her arms on the lateral arms of the* encolpion *are two small crosses in circles. The images and the inscription are engraved*

Литература/Література/Literature: Ushakov, Yashaeva 2009, 196, fig. 3, *1*; Yashayeva 2010, 305, Nr. 381

193

Крест-энколпион: Христос Орант

Византия (сиро-палестинский регион). X–XI вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 10,2 см; ширина: 4,5 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1897 г.
ГЭ. № x 130

Крест-энколпион с прямыми концами и массивным оглавием. На лицевой створке изображен Христос Орант в крестчатом нимбе в рост, над головой – греческие буквы:
$\overline{\text{ХС}}/\overline{\text{ХС}}$ – *"Христос".*
На оборотной створке – орнаментальная крестообразная фигура с пятью круглыми отверстиями (на перекрестии и концах), предназначавшимися, вероятно, для декоративных вставок из пасты. Изображения и надписи гравированные

Хрест-енколпіон: Христос Орант

Візантія (сиро-палестинський регіон). X–XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 10,2 см; ширина: 4,5 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1897 р.
ДЕ. № x 130

Хрест-енколпіон з прямими кінцями і масивним оголовком. На лицьовій стулці зображений Христос Орант в хрещатому німбі в зріст, над головою – грецькі літери:
$\overline{\text{ХС}}/\overline{\text{ХС}}$ – *"Христос".*
На зворотній стулці – орнаментальна хрестоподібна фігура з п'ятьма круглими отворами (на середохресті і на кінцях), що призначалися, ймовірно, для декоративних вставок з пасти. Зображення та написи гравіровані

***Encolpion* (reliquary cross): Christ Orans**

Byzantium (Syro-Palestinian region). 10th–11th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 10.2 cm; width: 4.5 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1897
SH. No. x 130

Encolpion *with straight arms and a massive clasp. On the front leaf is a full-length image of Christ Orans, cross-nimbed; above his head are Greek letters:*
$\overline{\text{ХС}}/\overline{\text{ХС}}$ – *"Christ".*
On the back leaf there is an ornamental cross-like image with five round openings (at the centre and at the ends of the arms) probably meant to hold decorative glass-paste insets. The images and inscriptions are engraved

Литература/Література/Literature: *OAK 1897*, 101–102, fig. 211–212; Bank 1980, 110, fig. 11 c–d; Zalesskaya 1998/1, 40, no. 43; 2005/1, 112, no. 80; Pitarakis 2006, 354, nº 528

194

Крест-энколпион: "Вознесение", "Преображение"

Византия.
Рубеж X/XI вв.
Бронза; литье, инкрустация серебром.
Высота: 7,9 см, ширина: 5,9 см
Центральный район, агора.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1890 г.
ГЭ. № х 31

Оборотная створка прямоконечного энколпиона, основную часть которой занимает сцена "Вознесение Христа": на верхней ветви изображен восседающий на престоле Христос в мандорле, которую возносят четыре ангела; в средокрестии – Богоматерь Никопея в окружении двенадцати апостолов, расположенных на боковых ветвях креста (по шесть с каждой стороны). По сторонам фигуры Богоматери – гравированные вертикальные надписи:

Ἰ ἀνά / λημψη τ / οῦ Χριστ / οῦ

"Вознесение Христово". На нижней ветви креста – сцена "Преображение": в центре композиции – Христос в мандорле, по сторонам – ветхозаветные пророки: слева – Илья в образе бородатого старца, справа – молодой безбородый Моисей с книгой в левой руке, внизу – апостолы Петр, Иоанн, Иаков. Изображения гравированные, инкрустированные серебром. (Утрачены оправие и петли)

Хрест-енколпіон: "Вознесіння", "Перетворення"

Візантія.
Рубіж X/XI ст.
Бронза; лиття, інкрустація сріблом.
Висота: 7,9 см, ширина: 5,9 см
Центральний район, агора.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1890 р.
ДЕ. № х 31

Зворотна стулка енколпіона з прямими кінцями, основну частину якої займає сцена "Вознесіння Христа": на верхній гілці зображений Христос сидячи на престолі, в мандорлі, котру підносять чотири ангели; в середохресті – Богоматір Никопея в оточенні дванадцяти апостолів, розташованих на бічних гілках хреста (по шість з кожного боку). З боків від фігури Богоматері – гравіровані вертикальні написи:

Ἰ ἀνά / λημψη τ / οῦ Χριστ / οῦ

"Вознесіння Христове". На нижній гілці хреста – сцена "Перетворення": в центрі композиції – Христос в мандорлі, з боків – старозавітні пророки: ліворуч – Ілля у вигляді бородатого старця, праворуч – молодий безбородий Мойсей з книгою у лівій руці, внизу – апостоли Петро, Іоанн, Іаков. Зображення гравіровані, інкрустовані сріблом. (Втрачено оголовок і петлі)

***Encolpion* (reliquary cross): "Ascension", "Transfiguration"**

Byzantium.
Turn of the 10th/11th century
Bronze; casting, silver inlay. Height: 7.9 cm; width: 5.9 cm
Central area, agora.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1890
SH. No. x 31

Back leaf of an encolpion with straight arms, the largest part of which depicts a scene of the Ascension of Christ: on the upper part of the cross is an image of Christ seated on a throne in a mandorla, which is borne by four angels; in the centre of the cross is the Virgin Nikopoios surrounded by the twelve Apostles, arranged in rows along the crossbar of the cross (six on each side). To either side of the figure of the Virgin are engraved vertical inscriptions:

Ἰ ἀνά / λημψη τ / οῦ Χριστ / οῦ

"The Ascension of Christ". On the base of the cross is a scene of the Transfiguration. In the centre of the composition is Christ in a mandorla; to either side are Old Testament prophets: on the left, Elijah in the form of a bearded old man; on the right, a young beardless Moses with a book in his left hand. Below are the Apostles Peter, John, and Jacob. The images are engraved and inlaid with silver. (The clasp and the loops are lost)

Литература/Література/Literature: *ОАК 1890*, 32; Kondakov 1896, 43–44, fig. 24; 1910, 192–198, fig. 138; 1915, 137, fig. 60; Grabar 1946, 193, pl. LXII, fig. 7; Zalesskaya 1964, 174, fig. 1; 2004/1, 202–205; 2005/1, 87, 110, no. 42; *Sinay* 2000, 72, no. B-40; Pitarakis 2006, 251, n° 207

195

Крест-энколпион: святой Георгий

Византия (сиро-палестинский регион).
X в. (по В.Н. Залесской);
XI в. (по B. Pitarakis)
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 8,2 см, ширина: 4,8 см
Центральный район,
участок античного театра,
усыпальница под часовней.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 г.
ГЭ. № x 173

Оборотная створка прямоконечного энколпиона с гравированным изображением в центре св. Георгия Оранта в рост с большим крестом на груди. Вверху – гравированная греческая надпись (с ошибкой): ΓΕΟΡΡΙΟC – *"Георгий". (Утрачена нижняя левая петля)*

Хрест-енколпіон: святий Георгій

Візантія (сиро-палестинський регіон).
X ст. (за В.М. Залеською);
XI ст. (за B. Pitarakis)
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 8,2 см, ширина: 4,8 см
Центральний район,
ділянка античного театру,
усипальниця під каплицею.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 р.
ДЕ. № x 173

Зворотна стулка енколпіона з прямими кінцями і гравіруванням зображенням в центрі св. Георгія Оранта в зріст, з великим хрестом на грудях. Вгорі – гравірований грецький напис (з помилкою): ΓΕΟΡΡΙΟC – *"Георгій". (Втрачено нижню ліву петлю)*

***Encolpion* (reliquary cross): Saint George**

Byzantium (Syro-Palestinian region). 10th century (according to V.N. Zalesskaya); 11th century (according to B. Pitarakis)
Bronze; casting, engraving.
Height: 8.2 cm; width: 4.8 cm
Central area,
site of the ancient theater,
sepulchre under the chapel.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1903
SH. No. x 173

Back leaf of an encolpion *with straight ends, with an engraved image in the centre of Saint George Orans with a large cross on his chest. Above is engraved a Greek inscription (with an error):* ΓΕΟΡΡΙΟC – *"George". (The lower left loop is lost)*

Литература/Література/Literature: *OAK 1903*, 25, fig. 19; Kostsyushko-Valyuzhinich 1905/2, 45, fig. 4; Zalesskaya 1988/4, 94, fig. 1; 1998/1, 39, no. 41; 2005/1, 112, no. 78; Pitarakis 2006, 297, nº 355

196

Крест-энколпион

XI в.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 6,7 см, ширина: 4 см
Центральный район,
"Храм с ковчегом", могила 4.
Раскопки О.И. Домбровского, 1958 г.
НЗХТ. № 11/36508

Створка энколпиона с прямыми, слегка расширяющимися концами. В центре створки – гравированное изображение креста, ветви которого декорированы "елочным" орнаментом; на концах перекладин – "слезки"; в средокрестии – круглое углубление, оконтуренное плетенкой, с гравированным крестиком на дне. (Утрачены оглавие и нижняя петля)

Хрест-енколпіон

XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 6,7 см, ширина: 4 см
Центральний район,
"Храм з ковчегом", могила 4.
Розкопки О.І. Домбровського, 1958 р.
НЗХТ. № 11/36508

Стулка енколпіона з прямими злегка розширеними кінцями. В центрі стулки – гравіроване зображення хреста, гілки якого декоровані "ялинковим" орнаментом; на кінцях поперечин – "слізки"; в середохресті – кругла заглибина, що обрамована плетінкою, з гравіруванним хрестиком на дні. (Втрачено оголовок і нижню петлю)

***Encolpion* (reliquary cross)**

11th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 6.7 cm; width: 4 cm
Central area,
"Reliquary Church", tomb 4.
Excavations of O.I. Dombrovskiy, 1958
NPTC. No. 11/36508

Leaf of an encolpion *with straight, slightly flared ends. In the centre of the leaf there is an engraved cross, the arms of which are decorated with chevrons and terminate, at the corners, in oval finials; at the centre of the cross is a round recess, encircled by an interlace pattern, with a small cross engraved within it. (The clasp and the bottom loop are lost)*

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

197

Крест-энколпион: святой Фотий

Византия.
Рубеж XII/XIII вв.
(по В.Н. Залесской);
XI в. (по B. Pitarakis)
Бронза; литье, гравировка, инкрустация серебром.
Высота: 8,2 см; ширина: 4,4 см
Северный район,
квартал XX, усадьба 3.
Раскопки Ю.П. Калашника, 1987 г.
ГЭ. № п.о. 25-87

Крест-энколпион с прямыми, слегка расширяющимися концами. На лицевой створке изображен св. Фотий Орант в рост, идущий вправо, на фоне условно переданных горок. В правой руке святой держит кацею; в левой – небольшой узелок, возможно, акакию, символизирующую тщетность земной жизни; над головой – греческая надпись:
ΟΑΓΗΟСΦΟΤΗ – *"святой Фотий".*
Изображение выполнено гравировкой и частично инкрустировано серебром. Оборотная створка гладкая. (Утрачено оглавие)

Хрест-енколпіон: святий Фотій

Візантія.
Рубіж XII/XIII ст.
(за В.М. Залескою);
XI ст. (за B. Pitarakis)
Бронза; лиття, гравіювання, інкрустація сріблом.
Висота: 8,2 см; ширина: 4,4 см
Північний район,
квартал XX, садиба 3.
Розкопки Ю.П. Калашника, 1987 р.
ДЕ. № п.о. 25-87

Хрест-енколпіон з прямими злегка розширеними кінцями. На лицьовій стулці зображено св. Фотія Оранта в зріст, котрий іде вправо, на тлі гір, що передані умовно. В правій руці святий тримає кацею; в лівій – невеликий мішечок, можливе, акакію, що символізує марність земного життя; над головою – грецький напис:
ΟΑΓΗΟСΦΟΤΗ – *"святий Фотій".*
Зображення виконане гравіюванням і частково інкрустоване сріблом. Зворотна стулка гладка. (Втрачено оголовок)

***Encolpion* (reliquary cross): Saint Photius**

Byzantium.
Turn of the 12th/13th century (according to V.N. Zalesskaya); 11th century (according to B. Pitarakis)
Bronze; casting, engraving, silver inlay.
Height: 8.2 cm; width: 4.4 cm
Northern area,
block XX, homestead 3.
Excavations of Yu.P. Kalashnik, 1987
SH. No. п.о. 25-87

Encolpion *with straight, slightly flared arms. On the front leaf is a full-length image of Saint Photius Orans, walking to the right, over a landscape of schematic hills. In his right hand the saint holds a censer; in his left, a small bundle, possibly an* akakia, *symbolizing the vainness of earthly life; above his head is a Greek inscription:*
ΟΑΓΗΟСΦΟΤΗ – *"Saint Photius".*
The image is engraved, with partial silver inlay. The rear side of the reliquary cross is smooth. (The clasp is lost)

Литература/Література/Literature: Kalashnik 1989, 168, fig. 8; Zaleska, Kalashnik 1992, 72, fig. 3; Zalesskaya 1995/1, 669–673, fig. 4; 1997, 35; Pitarakis 2006, 342, nº 492

198

Крест-энколпион: Распятие / Богоматерь с Младенцем

Киевская Русь.
Вторая четверть XII – первая половина XIII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 11 см, ширина: 7,8 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 г.
ГЭ. № х 207

Крест-энколпион с закругленными концами, выступами-"слезками" и массивным биконическим оглавием. На лицевой створке – рельефное изображение Распятия, на оборотной – Богоматери с Младенцем в рост. На концах верхней и боковых ветвей обеих створок – медальоны с оплечными изображениями святых

Хрест-енколпіон: Розп'яття / Богоматір з Немовлям

Київська Русь.
Друга чверть XII – перша половина XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 11 см, ширина: 7,8 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 р.
ДЕ. № х 207

Хрест-енколпіон із закругленими кінцями, виступами-"слізками" і масивним біконічним оголовком. На лицьовій ступці – рельєфне зображення Розп'яття, на зворотній – Богоматір з Немовлям у зріст. На кінцях верхньої і бічних гілок обох ступок – медальйони із зображеннями святих до плечей

***Encolpion* (reliquary cross): Crucifixion / Virgin and Child**

Kievan Rus.
Second quarter of the 12th – first half of the 13th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 11 cm; width: 7.8 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1902
SH. No. x 207

Encolpion *with rounded arms with lateral projections/finials and a massive biconical clasp. The front leaf of the cross has a relief image of the Crucifixion, while on the rear is a full-length image of the Virgin and Child. At the ends of the upper and lateral arms on both leaves are medallions with shoulder-length busts of saints*

Литература/Література/Literature: *ОАК 1902*, 39, fig. 66 а–б; Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/1, 55, fig. 33 а–б; Zalesskaya 2005/1, 112, no. 82
Аналогии/Аналогії/Analogies: Gnutova, Zotova 2000, 23, no. 5; Korzukhina, Peskova 2003, 47–49, pl. 16–25

199

Крест-энколпион: Распятие

Киевская Русь.
Вторая четверть XII – первая половина XIII вв.
Бронза, серебро; литье, гравировка, инкрустация.
Высота: 9,2 см, ширина: 7,2 см
Портовый район, "Храм с аркосолиями", могила 3.
Раскопки Л.Г. Колесниковой, 1963 г.
НЗХТ. № 490/36588

Лицевая створка энколпиона с закругленными концами и выступами-"слезками". В центре створки – рельефное изображение Распятия; на концах верхней и боковых ветвей – гравированные погрудные изображения, инкрустированные серебром, с поясняющей славянской надписью:
справа – **ИОАНЪ** *– "Иоанн" (в зеркальном написании);*
слева – греческие буквы:
МР ΘV *– "Богоматерь".*
В верхней части створки – отверстие для подвешивания. (Утрачены оглавие и верхняя петля)

Хрест-енколпіон: Розп'яття

Київська Русь.
Друга чверть XII – перша половина XIII ст.
Бронза, срібло; лиття, гравіювання, інкрустація.
Висота: 9,2 см, ширина: 7,2 см
Портовий район, "Храм з аркосоліями", могила 3.
Розкопки Л.Г. Колесникової, 1963 р.
НЗХТ. № 490/36588

Лицьова ступка енколпіона із закругленими кінцями і виступами-"слізками". В центрі ступки – рельєфне зображення Розп'яття; на кінцях верхньої і бічних гілок – гравіровані погруддя святих, інкрустовані сріблом, з пояснювальним слов'янським написом:
праворуч – **ИОАНЪ** *– "Іоанн" (в дзеркальному написанні);*
ліворуч – грецькі літери:
МР ΘV *– "Богоматір".*
У верхній частині ступки – отвір для підвішування. (Втрачено оголовок і верхню петлю)

***Encolpion* (reliquary cross): Crucifixion**

Kievan Rus.
Second quarter of the 12th – first half of the 13th century
Bronze, silver; casting, engraving, inlay.
Height: 9.2 cm; width: 7.2 cm
Port area, "Church with Arcosolia", tomb 3.
Excavations of L.G. Kolesnikova, 1963
NPTC. No. 490/36588

Front leaf of an encolpion *with rounded arms with lateral projections/finials. In the centre of the leaf is a relief image of the Crucifixion; at the ends of the upper and lateral arms are engraved busts of saints, inlaid with silver, and corresponding Slavonic inscription:*
on the right, **ИОАНЪ** *– "John" (in retrograde);*
and on the left, Greek letters:
МР ΘV *– "Mother of God".*
In the upper part of the leaf is a hole for suspension. (The clasp and the upper loop are lost)

Литература/Література/Literature: Kolesnikova 1978, 162, fig. 5 a; Ryzhov, Yashaeva 2003, 107, no. 42, pl. 57, III.1.1/43
Аналогии/Аналогії/Analogies: Korzukhina, Peskova 2003, 101–116

200

Крест-энколпион: Богоматерь

Киевская Русь. XIII в.
Бронза; литье, гравировка, чернение.
Высота: 9,6 см, ширина: 5,2 см
Южный район.
Раскопки Н.В. Пятышевой, 1960 г.
ГИМ. № 97110

Оборотная створка энколпиона с закругленными концами и выступами-слезками". В центре створки – рельефное изображение Богоматери в рост с ладонями, раскрытыми перед грудью; на концах верхней и боковых ветвей – круглые медальоны с черневыми погрудными изображениями святых. По сторонам фигуры Богоматери – греческие буквы:
МР/ΘV *– "Богоматерь"*

Хрест-енколпіон: Богоматір

Київська Русь. XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання, чорніння.
Висота: 9,6 см, ширина: 5,2 см
Південний район.
Розкопки Н.В. Пятишевої, 1960 р.
ДІМ. № 97110

Зворотна стулка енколпіона із закругленими трилопатевими кінцями і виступами-"слізками". В центрі стулки – рельєфне зображення Богоматері в зріст, з долонями, розкритими перед грудьми; на кінцях верхньої і бічних гілок – круглі медальйони з чорненими погруддями святих. З боків від Богоматері – грецькі літери:
МР/ΘV *– "Богоматір"*

***Encolpion* (reliquary cross): Virgin**

Kievan Rus. 13th century
Bronze; casting, engraving, niello.
Height: 9.6 cm; width: 5.2 cm
South region.
Excavations of N.V. Pyatysheva, 1960
SHM. No. 97110

Rear leaf of an encolpion *with rounded arms with lateral projections/finials; in the centre of the leaf there is a full-length figure of the Virgin in relief, with her palms open in front of her chest. At the ends of the upper and lateral arms are round medallions with busts of saints rendered with niello. To either side of the Virgin are Greek letters:*
МР/ΘV *– "Mother of God"*

Литература/Література/Literature: Pyatysheva 1969, 157; *Katalog* 1996, 89, no. 775; Zhuravlev 1997, fig. 7, *1*; 2005/2, 56

201

Крест-энколпион: святой Борис / святой Глеб

Киевская Русь.
Найден в слое разрушения XIII в.
Бронза; литье.
Высота: 9,5 см, ширина: 5 см
Северный район, квартал X-A, усадьба 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 103/37131

Энколпион с закругленными концами и выступами-"слезками". В центре лицевой створки – изображение св. Бориса в рост с моделью одноглавого храма в правой руке, в центре оборотной – св. Глеба в рост с моделью пятиглавого храма в левой руке. На концах верхней и боковых ветвей обеих створок – медальоны с оплечными изображениями святых. Изображения рельефные

Хрест-енколпіон: святий Борис / святий Гліб

Київська Русь.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 9,5 см, ширина: 5 см
Північний район, квартал X-A, садиба 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 103/37131

Енколпіон із закругленими кінцями і виступами-"слізками". В центрі лицьової стулки – зображення св. Бориса в зріст з моделлю одноглавого храму в правій руці, в центрі зворотної стулки – св. Гліба в зріст з моделлю п'ятиглавого храму в лівій руці. На кінцях верхньої і бічних гілок обох стулок – медальйони із зображеннями святих до плечей. Зображення рельєфні

Encolpion (reliquary cross): Saint Boris / Saint Gleb

Kievan Rus.
Found in a 13th-century destruction layer
Bronze; casting.
Height: 9.5 cm; width: 5 cm
Northern area, block X-A, homestead 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 103/37131

Encolpion *with rounded arms with lateral projections/finials. In the centre of the front leaf is a full-length image of Saint Boris with a model of a single-domed church in his right hand; in the centre of the rear leaf is a full-length image of Saint Gleb with a model of a five-domed church in his left hand. At the ends of the upper and the lateral arms of both leaves are medallions with shoulder-length busts of saints. The images are in relief*

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 202, no. 216; Yashaeva 2005/4, 123, fig. 4, *1*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Korzukhina, Peskova 2003, 111–116

202

Крест-энколпион: Распятие / Богоматерь

Киевская Русь.
Первая половина XIII в.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 8,2 см, ширина: 5,7 см
Портовый район, квартал 2.
Раскопки А.И. Романчук, 1987 г.
НЗХТ. № 64/37111

Энколпион с биконическим оглавием, закругленными концами и выступами-"слезками", мелкими рельефными изображениями и зеркальными славянскими надписями. В центре лицевой створки – Распятие, над головой Христа – буквы в прямом написании:
ХС/ІС – "Христос Иисус";
на концах ветвей – круглые медальоны с погрудными изображениями святых с поясняющими надписями:
вверху – Никола – "Николай";
внизу – Григо – "Григорий";
слева – Богоматерь; справа – Иоанн Богослов (надписи не читаются).
Под руками Христа – следы плохо сохранившейся надписи:

Хрест-енколпіон: Розп'яття / Богоматір

Київська Русь.
Перша половина XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 8,2 см, ширина: 5,7 см
Портовий район, квартал 2.
Розкопки А.І. Романчук, 1987 р.
НЗХТ. № 64/37111

Енколпіон з біконічним оголовком, закругленими кінцями і виступами-"слізками", дрібними рельєфними зображеннями і дзеркальними слов'янськими написами. В центрі лицьової ступки – Розп'яття, над головою Христа – літери в прямому написанні:
ХС/ІС – "Христос Ісус";
на кінцях гілок – круглі медальйони з погруддями святих з пояснювальними написами:
вгорі – Никола – "Микола";
внизу – Григо – "Григорій";
ліворуч – Богоматір; праворуч – Іоанн Богослов (написи не читаються).
Під руками Христа – залишки погано збереженого напису:

***Encolpion* (reliquary cross): Crucifixion / Virgin**

Kievan Rus.
First half of the 13th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 8.2 cm; width: 5.7 cm
Port area, block 2.
Excavations of A.I. Romanchuk, 1987
NPTC. No. 64/37111

Encolpion *with a biconical clasp and rounded arms with lateral projections/finials, with small images in relief and Slavonic inscriptions in reverse. In the centre of the front leaf is an image of the Crucifixion; over Christ's head, from left to right, are letters:*
ХС/ІС – "Christ Jesus".
At the ends of the arms are round medallions with busts of saints with corresponding inscriptions:
above, Никола *– "Nikolai";*
below, Григо *– "Grigoriy";*
to the left, the Mother of God; to the right, Saint John the Theologian (the inscriptions are illegible).
Under Christ's arms are the traces of a poorly-preserved inscription:

Хртъ н(амъ) оу(тешение) хртъ н(а)мъ п(охвал)а

"Крест нам утешение, крест нам похвала".
В центре оборотной створки изображена Богоматерь в рост с ладонями, раскрытыми перед грудью; на концах ветвей – круглые медальоны с погрудными изображениями святых с поясняющими надписями:
вверху – Петръ *– "Петр";*
внизу – Па(ве)л(ъ) *– "Павел";*
слева – (Б)озма *– "Козьма";*
справа – Даминъ *– "Дамиан".*
Вокруг фигуры Богоматери – плохо сохранившаяся надпись (с ошибкой):

"Хрест нам втіха, хрест нам похвала".
В центрі зворотної ступки зображена Богоматір в зріст з долонями, розкритими перед грудьми; на кінцях гілок – круглі медальйони з погруддями святих з пояснювальними написами:
вгорі – Петръ *– "Петро";*
внизу – Па(ве)л(ъ) *– "Павло";*
ліворуч – (Б)озма *– "Козьма";*
праворуч – Даминъ *– "Даміан".*
Навколо фігури Богоматері – погано збережений напис (з помилкою):

"The cross is our comfort, the cross is our praise".
In the centre of the rear leaf is a full-length image of the Mother of God with her palms open in front of her chest. At the ends of the arms are round medallions with busts of saints with corresponding inscriptions:
above, Петръ *– "Peter";*
below, Па(ве)л(ъ) *– "Paul";*
to the left, (Б)озма *– "Cozmas";*
to the right, Даминъ *– "Damian".*
Around the figure of the Mother of God is a poorly-preserved inscription (with an error):

Бо(бороди)це помаган с(вѧ)тамъ

"Святая Богородица, помогай". (Частично утрачены петли; надписи затертые, нечеткие)

"Свята Богородиця, допомагай". (Частково втрачені петлі; написи затерті, нечіткі)

"Holy Virgin, help". (The suspension loops are partially lost; the inscriptions are worn and blurred)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 163, no. 171; Ryzhov, Yashaeva 2003, 203, no. 119, pl. 127, VII.1.1/119
Аналогии/Аналогії/Analogies: Korzukhina, Peskova 2003, 195–209

203

Крест-тельник

IX–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 2,4 см, ширина: 1,7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 5282

Крест нательный, концы ветвей декорированы трилистниками, средокрестие – ромбом; на верхней ветви – петелька для подвешивания

Натільний хрест

IX–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 2,4 см, ширина: 1,7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 5282

Хрест натільний, кінці гілок декоровано трилисниками, середохрестя – ромбом; на верхній гілці – петелька для підвішування

Pendant cross

9th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 2.4 cm; width: 1.7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5282

Pendant cross: the ends of the arms are decorated with trefoils and the centre of the cross with a circle inscribed in a diamond. On the upper arm is a suspension loop

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzanz* 2001, 306–307, Taf. IV, 32

204

Крест-тельник

Древняя Русь.
XII – начало XIII вв.
Бронза; литье.
Высота: 1,7 см, ширина: 1,5 см
Северный район,
квартал IX, колодец.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1982 г.
НЗХТ. № 166/37050

Крест нательный; средокрестие и концы ветвей декорированы шариками, имитирующими зернь; на верхней ветви – петелька для подвешивания

Натільний хрест

Давня Русь.
XII – початок XIII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 1,7 см, ширина: 1,5 см
Північний район,
квартал IX, криниця.
Розкопки С.Г. Рижова, 1982 р.
НЗХТ. № 166/37050

Хрест натільний; середохрестя і кінці гілок декоровані кульками, що імітують зернь; на верхній гілці – петелька для підвішування

Pendant cross

Ancient Rus.
12th – early 13th century
Bronze; casting.
Height: 1.7 cm; width: 1.5 cm
Northern area,
block IX, well.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1982
NPTC. No. 166/37050

Pendant cross: the centre and the ends of the arms are decorated with small spheres imitating granulation. On the upper arm is a suspension loop

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Grutova, Zotova 2000, 22, fig. 1 г; Musin 2002, 180, fig. 109

205

Крест-тельник

XII–XIII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 2,1 см, ширина: 1,9 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1894 г.
НЗХТ. № 5282

Крест нательный с кружками на концах ветвей, средокрестие оформлено в виде квадрата с вписанным крестом с перекрещенными концами; на верхней ветви – петелька для подвешивания

Натільний хрест

XII–XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 2,1 см, ширина: 1,9 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1894 р.
НЗХТ. № 5282

Хрест натільний з кільцями на кінцях гілок, середохрестя оформлено у вигляді квадрата з вписаним хрестом з перехрещеними кінцями; на верхній гілці – петелька для підвішування

Pendant cross

12th–13th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 2.1 cm; width: 1.9 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1894
NPTC. No. 5282

Pendant cross with arms ending in disks; the centre of the cross is a square with an inscribed diagonal cross with barred arms; on the upper arm is a suspension loop

Литература/Література/Literature: Kolesnikova 2006, 137, fig. 3/5

206

Крест-тельник

XIII в.
Бронза; литье,
инкрустация серебром.
Высота: 3,3 см, ширина: 2,3 см
Северный район, квартал VIII.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1984 г.
НЗХТ. № 135/37080

Крест нательный с закругленными концами и стилизованными "слезками", декорирован инкрустированным растительным орнаментом; на верхней ветви – петелька для подвешивания

Натільний хрест

XIII ст.
Бронза; лиття,
інкрустація сріблом.
Висота: 3,3 см, ширина: 2,3 см
Північний район, квартал VIII.
Розкопки С.Г. Рижова, 1984 р.
НЗХТ. № 135/37080

Хрест натільний з закругленими кінцями і стилізованими "сльозками", декорований інкрустованим рослинним орнаментом; на верхній гілці – петелька для підвішування

Pendant cross

13th century
Bronze; casting,
silver inlay.
Height: 3.3 cm; width: 2.3 cm
Northern area, block VIII.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1984
NPTC. No. 135/37080

Pendant cross with rounded ends and stylized finials, decorated with inlaid floral ornament. On the upper arm of the cross is a suspension loop

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 184, no. 195
Аналогии/Аналогії/Analogies: Khanenko 1899, pl. XXL, no. 243

207

Подвеска крестовидная

XI–XIII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 1,7 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 г.
НЗХТ. № 5282

Подвеска в виде равноконечного крестика, вписанного в круг, декорированный короткими поперечными насечками; расширяющиеся концы ветвей и средокрестие крестика украшены шариками; над верхней ветвью – петелька для подвешивания

Підвіска хрестоподібна

XI–XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 1,7 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 р.
НЗХТ. № 5282

Підвіска у вигляді рівнобічного хреста, вписаного в коло, декороване короткими поперечними насічками; розширені кінці гілок і середохрестя прикрашені кульками; над верхньою гілкою – петелька для підвішування

Cross-shaped pendant

11th–13th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 1.7 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1902
NPTC. No. 5282

Pendant in the form of an equilateral cross within a circle, ornamented with short transverse notches. The flared ends of the arms and the centre point of the cross are decorated with small bosses in relief. Over the upper arm of the cross is a suspension loop

Литература/Література/Literature: Kolesnikova 2006, 134, fig. 2/6 a, б
Аналогии/Аналогії/Analogies: Grutova, Zotova 2000, 22, fig. 1 a

208

Перстень

Восточное Средиземноморье.
VI в.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 2,4 см
Южный некрополь.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1893 г.
ГЭ. № х 71

Перстень представляет собой разновидность обручального кольца; шинка семигранная, щиток квадратный, с гравированным изображением сцены обручения. На гранях шинки – птицы и бюсты

Перстень

Східне Середземномор'я
VI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 2,4 см
Південний некрополь.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1893 р.
ДЕ. № х 71

Перстень представляє собою різновид обручки; обруч семигранний, щиток квадратний, з гравіюванням зображенням сцени заручення. На гранях обруча – птахи і бюсти

Finger ring

Eastern Mediterranean.
6th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 2.4 cm
Southern necropolis.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1893
SH. No. x 71

Finger ring of wedding-ring type. The hoop is seven-faceted and the bezel is square, with an engraved representation of a betrothal scene. On the sides of the hoop are birds and busts

Литература/Література/Literature: *OAK 1893*, 64, no. 348; Zaleskaya 1994, 94, fig. I, 6; 2006/3, 80–81, no. 64
Аналогии/Аналогії/Analogies: Dalton 1901, no. 207; 1912, no. 127; Rahmani 1985, 168, fig. 1; Vikan 1990, 145–163

209

Перстень

Восточное Средиземноморье.
X–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 1,8 см (шинка);
0,7 см (жуковина)
Северный район, квартал VIII.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1984 г.
НЗХТ. № 119/37080

Перстень с разъемными концами, расширяющийся в верхней части, без выраженного щитка. Ромбовидная жуковина украшена гравированным изображением восьмилучевой звездочки, обрамленной "елочным" орнаментом

Перстень

Східне Середземномор'я.
X–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 1,8 см (обруч);
0,7 см (стовщення)
Північний район, квартал VIII.
Розкопки С.Г. Рижова, 1984 р.
НЗХТ. № 119/37080

Перстень з роз'ємними кінцями, що розширюється у верхній частині, без вираженого щитка. Ромбоподібне потовщення прикрашене гравіюванням зображенням восьмикутної зірочки, облямованої "ялинковим" орнаментом

Finger ring

Eastern Mediterranean.
10th–12th century
Bronze, casting, engraving.
Diameter: 1.8 cm (hoop);
0.7 cm (bezel)
Northern area, block VIII.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1984
NPTC. No. 119/37080

Finger ring with an open-ended hoop, widening in its upper part into an undefined bezel. A diamond-shaped field on the bezel is decorated with an engraved eight-pointed star and flanked by horizontal chevrons

Литература/Література/Literature: Ryzhov 2001, 292
Аналогии/Аналогії/Analogies: Vitlyanov 2004, 31, 32, fig. 14, *1б*

210

Перстень

Восточное Средиземноморье.
X–XII вв.
Бронза; литье,
гравировка, пунсон.
Диаметр: 1,7 см (шинка);
1 см (жуковина)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 28/5400

Перстень, расширяющийся в верхней части, без выраженного щитка. Жуковина округлой формы, подчеркнута пунсоном; в центре – гравированная пентаграмма

Перстень

Східне Середземномор'я.
X–XII ст.
Бронза; лиття,
гравіювання, пунсон.
Діаметр: 1,7 см (обруч);
1 см (стовщення)
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 28/5400

Перстень, що розширюється у верхній частині, без вираженого щитка. Потовщення округлої форми підкреслено пунсоном; в центрі – гравірована пентаграма

Finger ring

Eastern Mediterranean.
10th–12th century
Bronze; casting,
engraving, punching.
Diameter: 1.7 cm (hoop);
1 cm (bezel)
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 28/5400

Finger ring with a hoop that widens into an undefined bezel. The decorative zone on the bezel is round and delineated by a ring of punched dots; in the centre is engraved a pentagram

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 243, pl. 106, no. 1939; *B'lgarite* 2004, 91, fig. 27: 7; Vitlyanov 2004, 32, fig. 14, *17*

211

Перстень

Восточное Средиземноморье.
XI–XII вв.
Бронза; литье,
гравировка, пунсон.
Диаметр: 2,1 см (шинка);
1,1 см (жуковина)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 28/5400

Перстень, расширяющийся в верхней части, без выраженного щитка. Жуковина ромбовидная, подчеркнута пунсоном; в центре – гравированное изображение креста, верхняя и нижняя ветви которого имеют раздвоенные концы, боковые ветви – короткие поперечные перекладины

Перстень

Східне Середземномор'я.
XI–XII ст.
Бронза; лиття,
гравіювання, пунсон.
Діаметр: 2,1 см (обруч);
1,1 см (стовщення)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 28/5400

Перстень, що розширюється у верхній частині, без виразного щитка. Потовщення ромбоподібної форми підкреслено пунсоном; в центрі – гравіроване зображення хреста, верхня і нижня гілки якого мають роздвоєні кінці, бічні гілки – короткі поперечини

Finger ring

Eastern Mediterranean.
11th–12th century
Bronze; casting,
engraving, punching.
Diameter: 2.1 cm (hoop);
1.1 cm (bezel)
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 28/5400

Finger ring with a hoop that widens into an undefined bezel. A diamond-shaped decorative zone on the bezel is delineated by punched dots; in the centre is engraved a cross fourchette. The top and bottom ends of the shaft split into two diagonal lines; the lateral arms bear short transverse bars

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 238–239, no. 1876; Moore 1993, 126, fig. 56, no. 11

212

Перстень

Восточное Средиземноморье.
XI–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 2,1 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 28/5400

Перстень с шестиугольным щитком, декорированным по продольной оси гравированными параллельными линиями и косыми насечками; верхние и нижние углы щитка имеют слабо выраженные "слезки"

Перстень

Східне Середземномор'я.
XI–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 2,1 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 28/5400

Перстень з шестикутним щитком, декорованим по подовжній вісі гравіюваними паралельними лініями і косими насічками; верхні і нижні кути щитка прикрашені слабо виразними "спізками"

Finger ring

Eastern Mediterranean.
11th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 2.1 cm
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 28/5400

Finger ring with a hexagonal bezel, decorated along the axis of the hoop with engraved parallel lines and diagonal hatching; at the upper and lower corners of the bezel are weakly-defined finials

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 246, pl. 106, no. 1971

213

Перстень

Восточное Средиземноморье.
XI–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 2,2 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5233

Перстень с круглым щитком, по центральной горизонтальной оси щитка выгравирована прямая линия с "елочным" орнаментом на концах, по вертикальной оси – восьмилучевые звездочки

Перстень

Східне Середземномор'я.
XI–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 2,2 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5233

Перстень з круглим щитком, по центральній горизонтальній вісі щитка виграверувана пряма лінія з "ялинковим" орнаментом на кінцях, по вертикальній вісі – восьмипроменеві зірочки

Finger ring

Eastern Mediterranean.
11th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 2.2 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5233

Finger ring with a round bezel; on the central horizontal axis of the bezel is engraved a straight line ending on either side with horizontal chevrons; above and below the line are two small eight-pointed stars

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 246, pl. 106, no. 1972; Agre 1990, 26, fig. 21

214

Перстень (фрагмент)

Восточное Средиземноморье.
XIII–XIV вв.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 1,5 см, ширина: 2 см
Центральный район, участок античного театра.
Раскопки О.И. Домбровского, 1973 г.
НЗХТ. № 29/36894

Перстень с восьмиугольным щитком с вогнутыми сторонами, в центре – гравированное изображение птички влево; контуры щитка подчеркнуты врезной линией (Утрачена шинка)

Перстень (фрагмент)

Східне Середземномор'я.
XIII–XIV ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 1,5 см, ширина: 2 см
Центральний район, ділянка античного театру.
Розкопки О.І. Домбровського, 1973 р.
НЗХТ. № 29/36894

Перстень з восьмикутним щитком з увігнутими сторонами, в центрі – гравіроване зображення пташки вліво; контури щитка підкреслені врізаною лінією. (Втрачено обруч)

Finger ring (fragment)

Eastern Mediterranean.
13th–14th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 1.5 cm; width: 2 cm
Central area, site of ancient theater.
Excavations of O.I. Dombrovskiy, 1973
NPTC. No. 29/36894

Finger ring with an octagonal bezel with concave sides, in the centre of which is engraved a bird facing left. The edge of the bezel is outlined with an incised line. (The hoop is lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Die Welt von Byzanz* 2004, 332, Nr. 682, 684

215

Печатка подвесная

Восточное Средиземноморье.
X–XI вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 2,2 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 222/37041

Печатка подвесная в форме низкого конуса с профилированной ручкой и петлей для подвешивания. На овальном основании – гравированные буквы и крест с перекрещенными концами, который фланкируется равноконечными крестиками и птичками с расправленными крыльями

Печатка підвісна

Східне Середземномор'я.
X–XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 2,2 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 222/37041

Печатка підвісна у формі низького конуса з профільованою ручкою і петлею для підвішування. На овальній підставці – гравіровані літери і хрест з перехрещеними кінцями, який фланкують рівнобічні хрестики і пташки з розпрямленими крилами

Pendant seal

Eastern Mediterranean.
10th–11th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 2.2 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 222/37041

Pendant seal in the shape of a low cone, with a contoured handle and a suspension loop. On the oval base are engraved letters and a cross with barred arms, flanked by small straight-armed crosses and small birds with open wings

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

216

Печатка подвесная

Восточное Средиземноморье.
X–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 2,4 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 6429

Печатка подвесная в форме усеченной пирамиды, завершающейся валиком и петлей для подвешивания. На квадратном основании – гравированное погрудное изображение неизвестной святой анфас, руки сложены перед грудью в жесте адорации. С двух сторон от фигуры – гравированные греческие буквы в зеркальном написании:
А (справа); Θ (слева).
Грани печатки декорированы гравированными волнистыми линиями

Печатка підвісна

Східне Середземномор'я.
X–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 2,4 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 6429

Печатка підвісна у формі усіченої піраміди, що завершується валиком і петлею для підвішування. На квадратній підставці – гравіроване погруддя невідомої святої анфас, руки складені перед грудьми в жесті адорації. З двох боків від фігури – гравіровані грецькі літери в дзеркальному написанні:
А (праворуч); Θ (ліворуч).
Грані печатки декоровані гравіюваними хвилястими лініями

Pendant seal

Eastern Mediterranean.
10th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 2.4 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 6429

Pendant seal in the form of a truncated pyramid at the top of which is a circular moulding and a suspension loop. On the square base is engraved a frontal bust of an unidentified female saint, her hands placed before her chest in a gesture of worship. On either side of the figure are engraved Greek letters in reverse:
A (on the right); Θ (on the left).
The edges of the signet are decorated with engraved undulating lines

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 317, no. 2684; Likhachev 1993, 74–75, no. 207

217

Пряжка

VII в.
Бронза; литье.
Длина: 3,5 см
Западный некрополь, склеп 18.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1914 г.
НЗХТ. № 34294

Пряжка овальнорамчатая со щитком в виде креста с расширяющимися концами; язычок короткий, с выступом

Пряжка

VII ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 3,5 см
Західний некрополь, склеп 18.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1914 р.
НЗХТ. № 34294

Пряжка з овальною рамкою зі щитком у вигляді хреста з розширеними кінцями; язичок короткий, з виступом

Buckle

7th century
Bronze, casting.
Length: 3.5 cm
Western necropolis, crypt 18.
Excavations of R.Kh. Leper, 1914
NPTC. No. 34294

Buckle with an oval loop, with a belt-plate in the form of a cross with flared arms; the tongue is short, with a knob where it attaches to the plate

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 275, fig. 140, *3*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Ambroz 1971, 110, fig. 7, *6, 7*; Ciri, Palumbo, Ricci 1979–1980, 37–54, tav. IV, fig. 9–10; Kovalevskaya 1979, 32, pl. XIV, 10, 11; Aibabin 1982/2, 174, fig. 3, *12, 15*; 4, *10*; *Byzantium at Princeton* 1986, 95, no. 97–98; *The Temple Gallery* 1990, 107, no. 78–79; Schulze-Dörrlamm 2002, 194–196, Nr. 175–188; Zalesskaya 2006/3, 120–121, no. 210–211

218

Пряжка

Херсон.
Вторая половина VII в.
Бронза; литье.
Длина: 5,5 см
Западный некрополь, склеп 18.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1914 г.
НЗХТ. № 34293

Пряжка овальнорамчатая; щиток в виде креста со "слезками" на углах, декорированного циркульным орнаментом; язычок короткий, с выступом

Пряжка

Херсон.
Друга половина VII ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 5,5 см
Західний некрополь, склеп 18.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1914 р.
НЗХТ. № 34293

Пряжка з овальною рамкою; щиток у вигляді хреста зі "сльозками" в кутах, декорованого циркульним орнаментом; язичок короткий, з виступом

Buckle

Cherson.
Second half of the 7th century
Bronze; casting.
Length: 5.5 cm
Western necropolis, crypt 18.
Excavations of R.Kh. Leper, 1914
NPTC. No. 34293

Buckle with an oval loop; the belt-plate is in the form of a cross with round finials at the corners, decorated with compass circles; the tongue is short, with a knob where it attaches to the plate

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 275, fig. 140, *1*; Ambroz 1971, 116, fig. 7, *8*; *Cherson* 1991, 75, no. 74
Аналогии/Аналогії/Analogies: Vinski 1974, tab. XIX, 8; Kovalevskaya 1979, 32, pl. XIV, 9; Aibabin 1990, 44, fig. 41, *1*; Schulze-Dörrlamm 2002, 202, Nr. 195

219

Пряжка

Вторая половина VII в.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 6,3 см
Западный некрополь,
склеп 111.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1910 г.
НЗХТ. № 3914

Пряжка овальнорамчатая типа "Бал-Гота"; щиток каплевидной формы с сердцевидной прорезью, оконтуренной точечным орнаментом, и трилистником, выступающим внутри выреза на щитке. Щиток заканчивается круглым выступом с гравированным миниатюрным крестиком с раздвоенными концами; язычок профилированный, граненый, с квадратным выступом. Соединенные рамки со щитком подвижное, шарнирное

Пряжка

Друга половина VII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 6,3 см
Західний некрополь,
склеп 111.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1910 р.
НЗХТ. № 3914

Пряжка з овальною рамкою типу "Бал-Гота"; щиток краплеподібної форми з серцеподібним прорізом, оконтуреним крапковим орнаментом, і трилисником, виступаючим всередині вирізу на щитку. Щиток закінчується круглим виступом з гравіюваним мініатюрним хрестиком з роздвоєними кінцями; язичок профільований, гранований, з квадратним виступом. З'єднання рамки зі щитком рухоме, шарнірне

Buckle

Second half of the 7th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 6.3 cm
Western necropolis,
crypt 111.
Excavations of R.Kh. Leper, 1910
NPTC. No. 3914

Buckle with an oval loop, of the "Bal-Gotha" type; the belt-plate is in the shape of a teardrop, inside of which is cut an opening in the shape of a heart, outlined with dots; a trefoil projects into the opening in the plate. The belt-plate ends in a round projection on which is engraved a miniature cross fourchette. The tongue is profiled and faceted, with a square projection. The plate is attached to the loop with a movable hinge

Литература/Література/Literature: Aibabin 1982/2, 176, fig. 3, *18*; 1990, 46, fig. 42, *17*; *Cherson* 1991, 70, no. 65
Аналогии/Аналогії/Analogies: Challan 1954, 337–340, pl. VI, 8, 9; Deopik 1963, 125, 127, fig. 1, *4*; Vinski 1974, 28, tab. XX, 3, 5, 6; Kovalevskaya 1979, 23, pl. VII, 8; Zalesskaya 2006/3, 119, no. 202

220

Пряжка

Вторая половина VII в.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 3,8 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 2884

Пряжка овальнорамчатая типа "Болонья"; щиток каплевидной формы с сердцевидной прорезью, оконтуренной гравированной линией. Соединение рамки со щитком подвижное, шарнирное. (Утрачен язычок)

Пряжка

Друга половина VII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 3,8 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 2884

Пряжка з овальною рамкою типу "Болонья"; щиток краплеподібної форми з серцеподібним прорізом, оконтуреним гравійованою лінією. З'єднання рамки зі щитком рухоме, шарнірне. (Втрачено язичок)

Buckle

Second half of the 7th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 3.8 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 2884

Buckle with an oval loop, of "Bologna" type; the belt-plate is in the shape of a teardrop, inside which is cut an opening in the shape of a heart, outlined with an engraved line. The plate is attached to the loop with a movable hinge. (The tongue is lost)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 275, fig. 139, *9*; 1964, 18, fig. 1, *9*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Challan 1954, map 2; Deopik 1963, 127, fig. 1, *6*; Vinski 1974, 28, tab. XX, 10, 12; Kovalevskaya 1979, 25, pl. IX, 10; Aibabin 1990, 46, fig. 42, *10*

221

Пряжка

Херсон. VII в.
Бронза; литье.
Длина: 4,9 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 6083

Пряжка овальнорамчатая типа "Сиракузы" со щитком, украшенным растительным орнаментом в виде симметрично расположенных листьев аканфа; язычок с выступом

Пряжка

Херсон. VII ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 4,9 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 6083

Пряжка з овальною рамкою типу "Сіракузи" зі щитком, прикрашеним рослинним орнаментом у вигляді симетрично розташованого листя аканта; язичок з виступом

Buckle

Cherson. 7th century
Bronze; casting.
Length: 4.9 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 6083

Buckle with an oval loop of the "Syracuse" type, with a belt-plate decorated with vegetal ornament in the form of symmetrically positioned acanthus leafs, and a tongue with a knob

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 274, fig. 139, *1*; *Cherson* 1991, 71, no. 67
Аналогии/Аналогії/Analogies: Werner 1936, 185–186; Challan 1954, 326–329; Ambroz 1971, fig. 7, *2*; Kovalevskaya 1979, 24, pl. VIII, 11–13; Baranov 1990, 120–132, fig. 44, *5–9*; 51, *3*; Aibabin 1995, 133, fig. 6; Garam 2001, 311, Taf. 60, Nr. 1–6; *Byzantine Hours* 2002, 388–389, no. 474; Schulze-Dörrlamm 2002, 172–174, Nr. 144–150; Zalesskaya 2006/3, 119, no. 203

222

Пряжка

Херсон. VII в.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 5,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 2731

Пряжка овальнорамчатая типа "Сиракузы"; щиток украшен гравированным сердцевидным орнаментом, обрамленным врезными штрихами и точками, заканчивается прямоугольным выступом; язычок массивный, граненый, с квадратным выступом. Соединение рамки со щитком подвижное, шарнирное

Пряжка

Херсон. VII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 5,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 2731

Пряжка з овальною рамкою типу "Сіракузи"; щиток прикрашений гравійованим серцеподібним орнаментом, обрамленим врізаними штрихами і крапками, і закінчується прямокутним виступом; язичок масивний, огранований, з квадратним виступом. З'єднання рамки зі щитком рухоме, шарнірне

Buckle

Cherson. 7th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 5.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 2731

Buckle with an oval loop of the "Syracuse" type; the belt-plate is decorated with an engraved heart-shaped design, encircled by carved dashes and dots, and ends in a rectangular projection. The tongue is heavy and faceted, with a square projection. The plate is attached to the loop with a movable hinge

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 276, fig. 139, *15*; 1964, 18, fig. 1, *15*; *Cherson* 1991, 71, no. 66
Аналогии/Аналогії/Analogies: Werner 1936, 185–186; Challan 1954, 326–329; Kovalevskaya 1979, 25, pl. IX, 3, *5*

223

Пряжка

X в.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 4,5 см
Северный район,
квартал X-A, усадьба 4.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1988 г.
НЗХТ. № 115/37148

Пряжка с прямоугольным щитком, украшенным рельефным изображением крылатого грифона влево, голова повернута вправо, хвост поднят вверх, крылья переданы продольными линиями, оперение и хвост – короткими поперечными насечками. В нижней части рамки – три отверстия

Пряжка

X ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 4,5 см
Північний район,
квартал X-A, садиба 4.
Розкопки С.Г. Рижова, 1988 р.
НЗХТ. № 115/37148

Пряжка з прямокутним щитком, прикрашеним рельєфним зображенням крилатого грифона вліво, голова повернена вправо, хвіст піднятий вгору, крила передані подовжніми лініями, оперення і хвіст – короткими поперечними насічками. У нижній частині рамки – три отвори

Buckle

10th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 4.5 cm
Northern area,
block X-A, homestead 4.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1988
NPTC. No. 115/37148

Buckle with a rectangular belt-plate decorated with a relief image of a winged griffin facing left, with its head turned to the right and its tail erect; its wings are decorated with longitudinal lines, the plumage and the tail with short transverse hatches. Along the lower part of the plate are three holes

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 100, no. 99
Аналогии/Аналогії/Analogies: Challan 1954, 334, pl. IV; Orlov 1973, 87, fig. 2, *3*; 4; Aladzhov 1993, 299, fig. 7. 2; *Byzantine Hours* 2002, 394–395, no. 485

224

Пряжка

X в.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 4 см
Юго-восточный некрополь.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1910 г.
НЗХТ. № 6964

Пряжка с прямоугольным щитком, украшенным рельефным изображением льва влево, выполненным в невысоком плоском рельефе; непропорционально большая голова представлена фронтально, хвост загнут вверх; шерсть на туловище, хвосте и лапах передана короткими насечками. Рамка декорирована гравированной волнистой линией

Пряжка

X ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 4 см
Південно-східний некрополь.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1910 р.
НЗХТ. № 6964

Пряжка з прямокутним щитком, прикрашеним рельєфним зображенням лева вліво, виконаним у невисокому плоскому рельєфі; непропорційно велика голова представлена фронтально, хвіст запомлений вгору; вовна на тулубі, хвості і лапах передані короткими насічками. Рамка орнаментована гравійованою хвилястою лінією

Buckle

10th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 4 cm
South-eastern necropolis.
Excavations of R.Kh. Leper, 1910
NPTC. No. 6964

Buckle with a rectangular belt-plate decorated with an image of a lion facing left, executed in low flat relief; its disproportionately large head is depicted frontally, and its tail is erect. The fur on its body, tail, and legs is rendered with short hatches. The border is decorated with an engraved undulating line

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 99, no. 98; Denisova 2005, 44, fig. 7. *1*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Challan 1954, 334, pl. IV, *5*, *6*; Orlov 1973, 87, fig. 2, *1*, *2*; 3, *1*, *3*; *La Bulgarie médiévale* 1980, 92, nr 118; Pletnyov 2005, 76, fig. I/7; II/14, 21

225

Бляшка декоративная

Балканы. IX–X вв.
Бронза; литье.
3,5 ×2,7 см
Херсонесское городище
ГИМ. № ОВП-214

Бляшка декоративная листовидной формы с рельефным изображением мужской головы; рот обозначен круглым отверстием, использовавшимся для крепления; нос удлинен, глаза широко открыты, уши маленькие, оттопыренные; усы пышные, бородка клиновидная, прическа короткая, волосы разделены на пряди. Поле бляшки орнаментировано завитками и спиралями

Бляшка декоративна

Балкани. IX–X ст.
Бронза; лиття.
3,5 ×2,7 см
Херсонеське городище
ДІМ. № ОВП-214

Бляшка декоративна листоподібної форми з рельєфним зображенням чоловічої голови; рот позначений круглим отвором, що використовували для кріплення; ніс подовжений, очі широко розплющені, вуха маленькі, відстовбурчені; вуса пишні, борідка клиновидна, зачіска коротка, волосся розділене на пасма. Поле бляшки орнаментоване завитками і спіралями

Decorative badge

Balkans. 9th–10th century
Bronze; casting.
3.5 ×2.7 cm
Chersonesos city-site
SHM. No. ОВП-214

Leaf-shaped decorative badge with a relief representation of a male face; the mouth is indicated with a circular opening for attachment, the nose is elongated, the eyes are open wide, and the ears are small and protruding. The figure has a full mustache, wedge-shaped beard, and short hair divided into strands. The background of the badge is decorated with curlicues and spiral designs

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/2, 84
Аналогии/Аналогії/Analogies: *La Bulgarie médiévale* 1980, 66–67, nr 44–45; Kyzlasov, Korol 1990, 1264; Likhachev 2004, 155–159

226

Бляшка декоративная

Балканы. IX–X вв.
Бронза, железо;
литье, гравировка.
6,5 ×5,9 см
Херсонесское городище.
Куплена на торгу в 1891 г.
ГИМ. № 23582

Бляшка декоративная сердцевидной формы с рельефным изображением мужской головы; лицо с подчеркнутыми скулами, миндалевидными глазами, плоским носом, толстыми губами, широко улыбающимся ртом с открытыми зубами, короткой веерообразной бородкой и усами; прическа короткая, гладкая. Бляшка окантурена узким валиком, декорированным жемчужником. Три круглых отверстия для крепления. На переносице – следы железа

Бляшка декоративна

Балкани. IX–X ст.
Бронза, залізо;
лиття, гравіювання.
6,5 ×5,9 см
Херсонеське городище.
Куплена на торзі в 1891 р.
ДІМ. № 23582

Бляшка декоративна серцеподібної форми з рельєфним зображенням чоловічої голови; обличчя з вираженими вилицями, мигдалеподібними очима, пласким носом, товстими губами, широко усміхненим ротом з відкритими зубами, короткою віялоподібною борідкою і вусами; зачіска коротка, гладка. Бляшку облямовує вузький валик, декорований перлинником. Три круглих отвори для кріплення. На переніссі – сліди заліза

Decorative badge

Balkans. 9th–10th century
Bronze, iron;
casting, engraving.
6.5 ×5.9 cm
Chersonesos city-site.
Bought on the market in 1891
SHM. No. 23582

Heart-shaped decorative badge with a relief image of a male face with prominent cheekbones, almond-shaped eyes, a flat nose, thick lips, a mouth open in a broad smile that reveals both rows of teeth, a short, fan-shaped beard and a mustache, and short, straight hair. The badge has a raised relief border with beaded decoration. There are three openings for attachment. On the bridge of the nose are traces of iron

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/2, 85
Аналогии/Аналогії/Analogies: *La Bulgarie médiévale* 1980, 66–67, nr 44–45; Kyzlasov, Korol 1990, 1264; Likhachev 2004, 155–159

227

Крестовидная накладка

XII–XIII вв.
Бронза; литье, пайка, гравировка.
3,3×3,3×2 см
Северо-восточный район, квартал XCVI.
Раскопки М.И. Золотарева, 1992 г.
НЗХТ. № 66/37237

Накладка ременная в виде выпуклого равноконечного креста; средокрестие оформлено в виде полусферы, декорированной гравированной многолепестковой розеткой. На оборотной стороне – четыре коротких штыря для крепления

Хрестоподібна накладка

XII–XIII ст.
Бронза; лиття, паяння, гравіювання.
3,3×3,3×2 см
Північно-східний район, квартал XCVI.
Розкопки М.І. Золотарьова, 1992 р.
НЗХТ. № 66/37237

Накладка на ремінь у вигляді опуклого рівнобічного хреста; середохрестя оформлене у вигляді півсфери, прикрашеної гравіюваною багатопелюстковою розеткою. На зворотному боці – чотири коротки штирі для кріплення

Cross-shaped appliqué

12th–13th century
Bronze; casting, soldering, engraving.
3.3×3.3×2 cm
North-eastern area, block XCVI.
Excavations of M.I. Zolotarev, 1992
NPTC. No. 66/37237

Appliqué for a belt in the shape of a convex Greek cross with a hemispherical boss in the centre. On the boss is engraved a many-petaled rosette. On the reverse side there are four short pins for attachment

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

228

Наконечник ножен меча

Швеция. X в.
Бронза; литье.
Длина: 6,5 см, ширина: 4,2 см (макс.)
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1905 г.
НЗХТ. № 4458/3

Наконечник ножен меча ажурный с рельефным изображением переплетающихся чудовищ так называемого "Borre и Jellinge" стиля

Наконечник піхов меча

Швеція. X ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 6,5 см, ширина: 4,2 см (макс.)
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1905 р.
НЗХТ. № 4458/3

Наконечник піхов меча ажурний з рельефним зображенням переплетених між собою чудовиськ так званого "Borre і Jellinge" стилю

Scabbard chape

Sweden. 10th century
Bronze; casting.
Length: 6.5 cm; width: 4.2 cm (max)
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1905
NPTC. No. 4458/3

Openwork scabbard chape with a relief depiction of intertwining monsters, of the so-called "Borre and Jellinge" Style

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1907, 138; Korzukhina 1950, 66, pl. 1, *26*; Kolesnikova 1975, 267, fig. 2 в
Аналогии/Аналогії/Analogies: Sizov 1902, pl. VIII, 6; Doncheva 2002, 141–144; Jotov 2003, 13

229

Наконечник ножен меча

Скандинавия.
Конец X – середина XI вв.
Бронза; литье, чеканка, гравировка.
Длина: 12,1 см, ширина: 5 см (макс.)
Северный район, квартал XX.
Раскопки Г.Д. Белова, 1949 г.
ГЭ. № х 1037

Наконечник ножен меча с рельефными изображениями птиц в верхней части; внизу – трилистник

Наконечник піхов меча

Скандинавія.
Кінець X – середина XI ст.
Бронза; лиття, карбування, гравіювання.
Довжина: 12,1 см, ширина: 5 см (макс.)
Північний район, квартал XX.
Розкопки Г.Д. Белова, 1949 р.
ДЕ. № х 1037

Наконечник піхов меча з рельефними зображеннями птахів у верхній частині; внизу – трилисник

Scabbard chape

Scandinavia.
Late 10th – mid-11th century
Bronze; casting, embossing, engraving.
Length: 12.1 cm; width: 5 cm (max)
Northern area, block XX.
Excavations of G.D. Belov, 1949
SH. No. x 1037

Scabbard chape with relief images of birds on its upper edge; at the bottom end is a trefoil

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Korzukhina 1950, 73, fig. 1, pl. I, 44; *Katalog* 1996, 64–65, no. 429–431; *Sinay* 2000, 113–114, no. B-92; Jotov 2003, 16

230

Наконечник ножен меча

Восточная Пруссия (?).
X – начало XI вв.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 13 см,
ширина: 5 см (макс.)
Портовый район, квартал 1.
Раскопки С.Б. Сорочана,
1987 г.
НЗХТ. № 9/37128

Наконечник ножен меча с изображением креста со стилизованными "слезками", выполненным циркульным орнаментом; верхняя и нижняя части наконечника декорированы гравированными линиями

Наконечник піхов меча

Східна Пруссія (?).
X – початок XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 13 см,
ширина: 5 см (макс.)
Портовий район, квартал 1.
Розкопки С.Б. Сорочана,
1987 р.
НЗХТ. № 9/37128

Наконечник піхов меча із зображенням хреста зі стилізованими "слізками", виконаним циркульним орнаментом; верхня і нижня частини наконечника декоровані гравіюваними лініями

Scabbard chape

Eastern Prussia (?).
10th – early 11th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 13 cm;
width: 5 cm (max)
Port area, block 1.
Excavations of S.B. Sorochan,
1987
NPTC. No. 9/37128

Scabbard chape with a depiction of a cross with stylized finials, the cross is rendered with compass circles. The upper edges and the tip of the scabbard chape are decorated with engraved lines

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 101, no. 100
Аналогии/Аналогії/Analogies: Korzukhina 1950, 73, fig. 1, pl. I, 42

231

Наконечник ножен меча

Восточная Пруссия (?).
Конец X – начало XI вв.
Бронза; литье.
Длина: 9,5 см,
ширина: 4,5 см (макс.)
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 г.
НЗХТ. № 4458/1

Наконечник ножен меча; поверхность гладкая, без декора

Наконечник піхов меча

Східна Пруссія (?).
Кінець X – початок XI ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 9,5 см,
ширина: 4,5 см (макс.)
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 р.
НЗХТ. № 4458/1

Наконечник піхов меча; поверхня гладка, без декору

Scabbard chape

Eastern Prussia (?).
Late 10th – early 11th century
Bronze; casting.
Length: 9.5 cm;
width: 4.5 cm (max)
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1903
NPTC. No. 4458/1

Undecorated scabbard chape with a smooth surface

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1905/2, 75; Korzukhina 1950, 68, pl. 1, *48*; Kolesnikova 1975, 267, fig. 2 б
Аналогии/Аналогії/Analogies: Jotov 2003, 18; *B'lgarite* 2004, 95, fig. 63: 5, 6

232

Навершие булавы

Киевская Русь.
XII – первая половина XIII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 5 см, ширина: 5,7 см
Северо-восточный район, квартал III.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1910 г.
НЗХТ. № 5518

Навершие булавы в форме куба с двенадцатью пирамидальными шипами: четырьмя большими и восемью малыми. Края булавы и центральные шипы оконтурены двухрядными валиками с короткими поперечными насечками и округлыми выступами

Навершя булави

Київська Русь.
XII – перша половина XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 5 см, ширина: 5,7 см
Північно-східний район, квартал III.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1910 р.
НЗХТ. № 5518

Навершя булави у формі куба з дванадцятьма пірамідальними шипами: чотирма великими і вісьмома малими. Краї булави і центральні шипи оконтурені дворядними валиками з короткими поперечними насічками і дрібними виступами

Mace head

Kievan Rus.
12th – first half of the 13th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 5 cm; width: 5.7 cm
North-eastern area, block III.
Excavations of R.Kh. Leper, 1910
NPTC. No. 5518

Mace head in the form of a cube with twelve pyramidal spikes: four large and eight small. The edges of the socket and the bases of the central spikes are outlined with double relief lines with short transverse hatches; there are circular bosses at the corners of the spikes

Литература/Література/Literature: Kolesnikova 1975, 267, fig. 2 а
Аналогии/Аналогії/Analogies: Nilsson 1866, Taf. 3, *33*; Rinne 1909, 56, fig. 11; Kirpichnikov 1966, 51–53, fig. 10, IV; pl. XXVI, 4; XXVII; XXVIII, 2–4; Kuzov 2002, 183, pl. II, 13

233

Навершие булавы

Киевская Русь.
XII – первая половина XIII вв.
Бронза, литье.
Длина: 7,5 см,
ширина: 5,7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1888 г.
ГИМ. № 25615

Навершие булавы в форме куба с двенадцатью пирамидальными шипами: четырьмя большими и восемью малыми. Края булавы гладкие; центральные шипы окантурены выпуклыми точками, расположенными в два ряда, и цилиндрическими выступами

Навершя булави

Київська Русь.
XII – перша половина XIII ст.
Бронза, лиття.
Довжина: 7,5 см,
ширина: 5,7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1888 р.
ДІМ. № 25615

Навершя булави у формі куба з дванадцятьма пірамідальними шипами: чотирма великими і вісьмома малими. Краї булави гладкі; центральні шипи окантурені опуклими крапками, розташованими в два ряди, і циліндричними виступами

Mace head

Kievan Rus. 12th – first half of the 13th century
Bronze; casting.
Length: 7.5 cm; width: 5.7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1888
SHM. No. 25615

Mace head in the form of a cube with twelve pyramidal spikes: four large and eight small. The edges of the socket are smooth; the bases of the central spikes are outlined with two rows of relief dots; there are cylindrical protrusions at the corners of the spikes

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Nilsson 1866, Taf. 3, *33;* Rinne 1909, 56, fig. 11; Kirpichnikov 1966, 51–53, fig. 10, IV; pl. XXVI, 4; XXVII; XXVIII, 2–4; Kuzov 2002, 183, pl. II, 13

234

Дверная ручка

Восточное Средиземноморье.
VI в. (?)
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 5,4 см (ручка-кольцо); 7,9 см (накладка)
Юго-восточный район, возле оборонительной стены.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1907 г.
НЗХТ. № 3833

Дверная ручка-кольцо с круглой накладкой в виде львиной морды, представленной фронтально в высоком рельефе: круглые зрачки выделены широкими гравированными линиями; усы переданы уплощенными валиками; грива, декоративно уложенная по всему периметру в два ряда, разделена на множество прядей, внутри каждой из которых глубокими гравированными линиями обозначены отдельные локоны. По обеим сторонам пасти через округлые отверстия продето подвижное кольцо, украшенное продольными желобками. По краю накладки – четыре отверстия для крепления

Дверна ручка

Східне Середземномор'я.
VI ст. (?)
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 5,4 см (ручка-кільце); 7,9 см (накладка)
Південно-східний район, біля оборонної стіни.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1907 р.
НЗХТ. № 3833

Дверна ручка-кільце з круглою накладкою у вигляді левової морди, представленої фронтально у високому рельєфі: круглі зіниці виділені широкими гравійованими лініями; вуса передані сплощеними валиками; грива, яка декоративно укладена по всьому периметру в два ряди, розділена на безліч пасом, всередині кожного з яких глибокими гравійованими лініями позначені окремі локони. З обох боків від пащі через округлі отвори протягнуте рухоме кільце, прикрашене подовжніми жолобками. По краю накладки – чотири отвори для кріплення

Door handle

Eastern Mediterranean.
6th century (?)
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 5.4 cm (ring handle); 7.9 cm (plate)
South-eastern area, by the defensive wall.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1907
NPTC. No. 3833

Ring-shaped door handle hanging from a circular plate in the form of a frontal lion's head in high relief: the round pupils are indicated with broad engraved lines; the whiskers are represented by thickened half-round relief lines; the mane, arranged decoratively in two rows encircling the entire plate, is divided into a number of locks, within each of which individual ringlets are emphasized by deep engraved lines. The free-swinging ring handle, decorated with longitudinal grooves, passes through round holes on either side of the lion's mouth. Along the edge of the plate are four holes for attachment

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1905/2, 74; *Katalog* 1977/1, vol. I, 122, no. 177; *Cherson* 1991, 34, no. 19; Denisova 2005, 41–42, fig. 1. *1*

235

Дверная ручка

Восточное Средиземноморье.
X–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Диаметр: 7,6 см (ручка-кольцо); 10,9 см (накладка)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5214

Дверная ручка-кольцо с круглой накладкой в виде львиной морды, представленной фронтально в высоком рельефе: глаза, усы, рот и грива, уложенная в два ряда, переданы гравированными линиями. По обеим сторонам пасти через округлые отверстия продето подвижное кольцо, украшенное продольными желобками. По краю накладки, декорированной гравированным изображением цепи-плетенки, – отверстия для крепления (сохранилось два)

Дверна ручка

Східне Середземномор'я.
X–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Діаметр: 7,6 см (ручка-кільце); 10,9 см (накладка)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5214

Дверна ручка-кільце з круглою накладкою у вигляді левової морди, представленої фронтально у високому рельєфі: очі, вуса, рот і грива, яка укладена в два ряди, передані гравіюваними лініями. З обох боків від пащі через округлі отвори протягнуте рухоме кільце, прикрашене подовжніми жолобками. По краю накладки, декорованої гравіюваним зображенням ланцюга-плетінки, – отвори для кріплення (збереглося два)

Door handle

Eastern Mediterranean.
10th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Diameter: 7.6 cm (ring handle); 10.9 cm (plate)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5214

Ring-shaped door handle hanging from a circular plate in the form of a frontal lion's head in high relief: the eyes, whiskers, mouth and the two rows of locks that make up the mane are rendered with engraved lines. A free-swinging ring handle decorated with longitudinal grooves passes through round holes on either side of the lion's mouth. Along the edge of the plate runs an engraved interlace pattern, pierced by round openings for mounting (two are preserved)

Литература/Література/Literature: Denisova 2005, 41–42, fig. 1. *2*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Darkevich 1966, pl. 1, *2*

236

Замок фигурный

XI–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 6,1 см
Из раскопок до 1872 г.
ГИМ. № 78607

Замок пустотелый в виде фигурки собачки, состоит из двух створок. Туловище декорировано гравированным орнаментом, имитирующим арабскую надпись. Отверстие для ключа – в передней части туловища

Замок фігурний

XI–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 6,1 см
З розкопок до 1872 р.
ДІМ. № 78607

Замок порожнистий у вигляді фігурки собачки, складається з двох стулок. Тулуб декорований гравіюваним орнаментом, що імітує арабський напис. Отвір для ключа – в передній частині тулуба

Zoomorphic padlock

11th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 6.1 cm
From excavations before 1872
SHM. No. 78607

Hollow padlock in the form of a small dog, consisting of two leaves. The body is decorated with engraved ornament imitating an Arabic inscription. The keyhole is on the front part of the body

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/2, 69
Аналогии/Аналогії/Analogies: A.S. 1914, 104, fig. 35; Latysheva 1971, 220, fig. 2, *9*; *B'lgarskiyat grad* 1995, 91, fig. 274

237

Замок фигурный

XI–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 5,5 см
Центральный район,
участок античного театра,
"Помещение 1958 г.".
Раскопки О.И. Домбровского,
1958 г.
НЗХТ. № 38/36508

Замок пустотелый в виде фигурки собачки, состоит из двух створок. Туловище декорировано гравированным сетчатым и циркульным орнаментом, глаза переданы рельефными ромбовидными выступами, уши – плоскими фигурками птичек. В передней части туловища – Т-образное отверстие для ключа, в задней – для скобы

Замок фігурний

XI–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 5,5 см
Центральний район,
ділянка античного театру,
"Приміщення 1958 р.".
Розкопки О.І. Домбровського,
1958 р.
НЗХТ. № 38/36508

Замок порожнистий у вигляді фігурки собачки, складається з двох стулок. Тулуб декорований гравіюванням сітчастим і циркульним орнаментом, очі передані рельєфними ромбоподібними виступами, вуха – плоскими фігурками пташок. В передній частині тулуба – Т-подібний отвір для ключа, в задній – для скоби

Zoomorphic padlock

11th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 5.5 cm
Central area,
site of the ancient theater,
"1958 room".
Excavations of O.I. Dombrovskiy,
1958
NPTC. No. 38/36508

Hollow padlock in the form of a small dog, consisting of two leaves. The body is decorated with engraved crosshatching and compass circles, the eyes are rendered with diamond-shaped relief projections, and atop the dog's ears are flat finials in the shape of birds. On the front part of the body is a T-shaped keyhole; at the rear is a hole for the shackle

Литература/Література/Literature: Dombrovskiy, Parshina 1960, 40, fig. 2
Аналогии/Аналогії/Analogies: Barnéa 1967/2, 78, fig. 41, *10*; Latysheva 1971, 217, 220, fig. 2

238

Замок фигурный

XI–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 8,6 см
Южный район.
Раскопки Н.В. Пятышевой,
1960 г.
ГИМ. № 97110

Замок пустотелый в виде фигурки собачки, состоит из двух створок. На боковой части туловища – гравированная арабская надпись:
"Сделал Омар, сын ...".
В передней части – отверстие для ключа

Замок фігурний

XI–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 8,6 см
Південний район.
Розкопки Н.В. Пятишевої,
1960 р.
ДІМ. № 97110

Замок порожнистий у вигляді фігурки собачки, складається з двох стулок. На бічній частині тулуба – гравіюваний арабський напис:
"Зробив Омар, син ...".
В передній частині тулуба – отвір для ключа

Zoomorphic padlock

11th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 8.6 cm
South region.
Excavations of N.V. Pyatysheva,
1960
SHM. No. 97110

Hollow padlock in the form of a small dog, consisting of two leaves. On the side of the body is an engraved Arabic inscription:
"Made by Omar, the son of...".
The keyhole is on the front part of the body

Литература/Література/Literature: Pyatysheva 1969, 141–158, fig. 7; Zhuravlev 2005/2, 69
Аналогии/Аналогії/Analogies: A.S. 1914, 104, fig. 35; Latysheva 1971, 220, fig. 2, *9*; *B'lgarskiyat grad* 1995, 91, fig. 274

239

Замок фигурный

XI–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 4,4 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 6591

Замок пустотелый в виде фигурки лошадки, состоит из двух створок. Глаза обозначены циркульным орнаментом, аналогично декорировано туловище, грива проработана гравированными линиями. На шее, в боковой и задней частях туловища – отверстия для скобы и ключа. Сохранилась часть скобы, украшенной циркульным орнаментом

Замок фігурний

XI–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 4,4 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 6591

Замок порожнистий у вигляді фігурки конячки, складається із двох стулок. Очі позначені циркульним орнаментом, аналогічно декорований тулуб, грива прорублена гравіюваними лініями. На шиї, у бічній і задній частині тулуба – отвори для скоби і ключа. Збереглася частина скоби, прикрашеної циркульним орнаментом

Zoomorphic padlock

11th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 4.4 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 6591

Hollow padlock in the form of a small horse, consisting of two leaves. The eyes are rendered with compass circles, and the body bears similar decoration; the mane is depicted with engraved lines. On the neck, on the side and at the rear of the body there are openings for the insertion of the shackle and the key. Part of the shackle, decorated with compass circles, is preserved

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: A.S. 1914, 104, fig. 35; Latysheva 1971, 220, fig. 2, *9*; Pletneva 1981, fig. 79, *24*; *B'lgarskiyat grad* 1995, 91, fig. 274

240

Замок фигурный

XI–XII вв.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 4,5 см
Северо-восточный район, квартал III.
Раскопки М.И. Зототарева, 1989 г.
НЗХТ. № 93/37174

Створка пустотелого замка в виде фигурки лошадки. Глаза обозначены циркульным орнаментом, аналогично декорировано туловище, грива проработана гравированными линиями. В боковой части туловища – отверстие для ключа

Замок фігурний

XI–XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 4,5 см
Північно-східний район, квартал III.
Розкопки М.І. Зототарьова, 1989 р.
НЗХТ. № 93/37174

Стулка порожнистого замка у вигляді фігурки конячки. Очі позначені циркульним орнаментом, аналогічно декорований тулуб, грива прорублена гравіюваними лініями. Убічній частині тулуба – отвір для ключа

Zoomorphic padlock

11th–12th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 4.5 cm
North-eastern area, block III.
Excavations of M.I. Zolotarev, 1989
NPTC. No. 93/37174

One leaf of a hollow padlock in the form of a small horse. The eyes are rendered with compass circles, and there is similar decoration on the body; the mane is depicted with engraved lines. On the side of the body is a keyhole

Литература/Література/Literature: Zolotarev, Ushakov 1997, 35, fig. 6; Yashayeva 2010, 307, Nr. 389
Аналогии/Аналогії/Analogies: Treteskiy 1911, pl. X; A.S. 1914, 104, fig. 35; Latysheva 1971, 220, fig. 2, *9*; Pletneva 1981, fig. 79, *24*; *B'lgarskiyat grad* 1995, 91, fig. 274

241

Замок фигурный

XI–XII вв.
Бронза; литье,
гравировка, пунсон.
Длина: 4,9 см
Северный район,
квартал X-A, усадьба 2.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1990 г.
НЗХТ. № 62/37197

Створка пустотелого замка в виде фигурки собачки с опущенными широкими ушами и хвостом. Туловище и голова декорированы пунсоном и гравированными линиями. Отверстие для ключа – в нижней части туловища

Замок фігурний

XI–XII ст.
Бронза; лиття,
гравіювання, пунсон.
Довжина: 4,9 см
Північний район,
квартал X-A, садиба 2.
Розкопки С.Г. Рижова, 1990 р.
НЗХТ. № 62/37197

Стулка порожнистого замка у вигляді фігурки собачки з опущеними широкими вухами і хвостом. Тулуб і голова декоровані пунсоном і гравіюваннями лініями. Отвір для ключа – у нижній частині тулуба

Zoomorphic padlock

11th–12th century
Bronze; casting,
engraving, punching.
Length: 4.9 cm
Northern area,
block X-A, homestead 2.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1990
NPTC. No. 62/37197

One leaf of a hollow padlock in the form of a small dog with wide, lowered ears and tail. The body and head are decorated with punched dots and engraved lines. The keyhole is in the lower part of the body

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: A.S. 1914, 104, fig. 35; Latysheva 1971, 220, fig. 2, *9*; *B'lgarskiyat grad* 1995, 91, fig. 274

242

Замок фигурный

XI–XII вв. (Найден в слое разрушения XIII в.)
Бронза; литье,
гравировка, пунсон.
Длина: 6,6 см
Северный район,
квартал X, усадьба 2.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1993 г.
НЗХТ. № 43/37257

Створка пустотелого замка в виде фигурки собачки с поднятыми острыми ушами и загнутым хвостом. Туловище и голова декорированы пунсоном, хвост проработан гравированными линиями. В передней части туловища – отверстие для ключа, в задней – два отверстия для скобы

Замок фігурний

XI–XII ст. (Знайдено в шарі руйнування XIII ст.)
Бронза; лиття,
гравіювання, пунсон.
Довжина: 6,6 см
Північний район,
квартал X, садиба 2.
Розкопки С.Г. Рижова, 1993 р.
НЗХТ. № 43/37257

Стулка порожнистого замка у вигляді фігурки собачки з піднятими гострими вухами і загнутим хвостом. Тулуб і голова декоровані пунсоном, хвіст прокреслений гравіюваннями лініями. В передній частині тулуба – отвір для ключа, в задній – два отвори для скоби

Zoomorphic padlock

11th–12th century. (Found in a 13th-century destruction layer)
Bronze; casting,
engraving, punching.
Length: 6.6 cm
Northern area,
block X, homestead 2.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1993
NPTC. No. 43/37257

One leaf of a hollow padlock in the form of a small dog with erect pointed ears and a curled tail. The body and head are decorated with punched dots, the tail is depicted with engraved lines. On the front part of the body is a keyhole, and at the rear are two openings for the shackle

Литература/Література/Literature: Golofast, Ryzhov 2003, 215, fig. 19, *5*
Аналогии/Аналогії/Analogies: A.S. 1914, 104, fig. 35; Latysheva 1971, 217, 220; *B'lgarskiyat grad* 1995, 91, fig. 274

243

Засов дверной

Северное Причерноморье.
X–XI вв.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 18,7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1898 г.
ГИМ. № 39319

Дверной засов в виде массивного заужен-ного стержня, на одном конце которого схематичное изображение мужского лица с крупным носом, круглыми выпуклыми глазами, узким прямым ртом, массивным, почти квадратным подбородком, большими ушами; на голове – круглая петля. Противоположный конец засова завершается круглым уплощенным диском

Засув дверний

Північне Причорномор'я.
X–XI ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 18,7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1898 р.
ДІМ. № 39319

Дверний засув у вигляді звуженого стрижня, на одному кінці якого схематичне зображення чоловічого обличчя з крупним носом, круглими опуклими очима, вузьким прямим ротом, масивним, майже квадратним підборіддям, великими вухами; на голові – кругла петля. Протилежний кінець засува завершується круглим сплощеним диском

Door bolt

Northern Black Sea region.
10th–11th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 18.7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1898
SHM. No. 39319

Door bolt in the form of a massive tapering rod, at one end of which is a schematic representation of a male face with a large nose, round bulging eyes, a narrow straight mouth, a massive, almost square chin, and big ears; on his head is a large round loop. The opposite end of the bolt terminates in a flattened disk

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/1, 30

244

Ключ

Восточное Средиземноморье.
VI–VII вв.
Бронза; литье.
Длина: 6,6 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 г.
НЗХТ. № 2839

Ключ в виде цилиндрического стержня с отходящей от него под прямым углом прямоугольной бородкой и свабающегося на шарнире кольца в виде четырехлепестковой розетки с конусовидным выступом на вершине. На сохранившейся части бородки – четыре прорези прямоугольной формы

Ключ

Східне Середземномор'я
VI–VII ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 6,6 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 р.
НЗХТ. № 2839

Ключ у вигляді циліндрового стрижня з прямокутною борідкою, яка відходить від нього під прямим кутом, і кільця у вигляді чотирилепюстюкової розетки з конусоподібним виступом на вершині, що згинається на шарнірі. На частині борідки, що збереглася, – чотири прорізи прямокутної форми

Key

Eastern Mediterranean.
6th–7th century
Bronze; casting. Length: 6.6 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1903
NPTC. No. 2839

Key in the form of a cylindrical post, projecting from which at a right angle is a rectangular bit. Attached to the opposite end of the post by a hinge is a ring in the form of a quatrefoil, on top of which is a conical finial. The preserved part of the bit is divided into four square openings

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Vikan, Nesbitt 1980, 3, fig. 6; Likhachev 1993, 71, no. 180

245

Ключ

Северное Причерноморье.
X–XII вв.
Бронза; литье.
Длина: 5,5 см
Западный некрополь,
склеп 1812.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1903 г.
НЗХТ. № 2844

Ключ в виде цилиндрического стержня с отходящей от него под прямым углом прямоугольной бородкой и сгибающегося на шарнире зубчатого кольца с грибовидным выступом на вершине. Бородка имеет пять прорезей: в центре – крестообразную, по углам – круглые

Ключ

Північне Причорномор'я
X–XII ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 5,5 см
Західний некрополь,
склеп 1812.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1903 р.
НЗХТ. № 2844

Ключ у вигляді циліндрового стрижня з прямокутною борідкою, яка відходить від нього під прямим кутом, і зубчастого кільця з грибоподібним виступом на вершині, що згинається на шарнірі. Борідка має п'ять прорізів: у центрі – хрестоподібний, в кутах – круглі

Key

Northern Black Sea region.
10th–12th century
Bronze; casting.
Length: 5.5 cm
Western necropolis,
crypt 1812.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1903
NPTC. No. 2844

Key in the form of a cylindrical post, projecting from which at a right angle is a rectangular bit. Attached to the opposite end of the post by a hinge is a serrated ring with a mushroom-shaped finial. The bit is pierced by five openings: in the centre is an equilateral cross, and at the angles are circles

Литература/Література/Literature: Treteskiy 1911, 130–131, pl. IV, 15
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 138, pl. 70, no. 979, 980; Vikan, Nesbitt 1980, 3–4, fig. 3, 7; *Byzantine Hours* 2002, 276, no. 286, 287

246

Ключ

Северное Причерноморье.
X–XII вв.
Бронза; литье.
Длина: 5,6 см
Северный район, квартал IX.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1912 г.
НЗХТ. № 31839

Ключ в виде цилиндрического стержня с отходящей от него под прямым углом прямоугольной бородкой и сгибающегося на шарнире зубчатого кольца с небольшим выступом на вершине. Бородка имеет прорези: в центре – крестообразную, по углам – круглые, у стержня – небольшую прямоугольную выемку

Ключ

Північне Причорномор'я
X–XII ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 5,6 см
Північний район, квартал IX.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1912 р.
НЗХТ. № 31839

Ключ у вигляді циліндрового стрижня з прямокутною борідкою, яка відходить від нього під прямим кутом, і зубчастого кільця з невеликим виступом на вершині, що згинається на шарнірі. Борідка має прорізи: у центрі – хрестоподібний, в кутах – круглі, біля стрижня – невелика прямокутна виїмка

Key

Northern Black Sea region.
10th–12th century
Bronze; casting.
Length: 5.6 cm
Northern area, block IX.
Excavations of R.Kh. Leper, 1912
NPTC. No. 31839

Key in the form of a cylindrical post, projecting from which at a right angle is a rectangular bit. Attached to the opposite end of the post by a hinge is a serrated ring with a small cylindrical finial. The bit is pierced by openings: in the centre there is a cross, at the corners of the bit there are circles, and there is a small rectangular notch next to the post

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 138, pl. 70, no. 979, 980; Vikan, Nesbitt 1980, 3–4, fig. 3, 7; *Byzantine Hours* 2002, 276, no. 286, 287

247

Ключ

Северное Причерноморье.
X–XII вв.
Бронза; литье.
Длина: 5,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 6432

Ключ в виде цилиндрического стержня с отходящей от него под прямым углом прямоугольной бородкой и сгибающегося на шарнире зубчатого кольца с небольшим выступом на вершине. Бородка имеет пять прямоугольных прорезей, расположенных в два ряда; у стержня – небольшая прямоугольная выемка

Ключ

Північне Причорномор'я.
X–XII ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 5,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 6432

Ключ у вигляді циліндрового стрижня з прямокутною борідкою, яка відходить від нього під прямим кутом, і зубчастого кільця з невеликим виступом на верхівці, що згинається на шарнірі. Борідка має п'ять прямокутних прорізів, розташованих в два ряди; біля стрижня – невелика прямокутна виїмка

Key

Northern Black Sea region.
10th–12th century
Bronze; casting.
Length: 5.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 6432

Key in the form of a cylindrical post, projecting from which at a right angle is a rectangular bit. Attached to the opposite end of the post by a hinge is a serrated ring with a small cylindrical finial. The bit is pierced by five rectangular openings arranged in two rows; there is a small rectangular notch next to the post

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 138, pl. 70, no. 979, 980; Vikan, Nesbitt 1980, 3–4, fig. 3, 7; *Byzantine Hours* 2002, 276, no. 286, 287

248

Чаша: аллегорические изображения

Нижний Рейн.
Рубеж XII/XIII вв.
Бронза; чеканка, гравировка.
Диаметр: 30 см; высота: 5 см
Северный район, квартал XXV, дом I.
Раскопки Г.Д. Белова, 1956 г.
НЗХТ. № 109/36445

Чаша с аллегорическими изображениями грехов плоскодонная, с горизонтально отогнутым краем. На дне – медальон, окантованный S-образным орнаментом, с поколенным изображением фигуры юноши в шапочке; в левой руке юноши – щит с полусферическим умбоном; поясняющая латинская надпись:
SUPERBIA – *"высокомерие".*
Вокруг медальона – погрудные изображения человеческих фигур, расположенные крестообразно, головы обращены попарно друг к другу; между фигурами – сложный растительный орнамент, переходящий на стенки чаши и завершающийся S-образным орнаментом. Каждая фигура сопровождается латинской надписью:
LUXURIA – *"изнеженность";*
IDOLATRIA – *"идолопоклонство";*
INVIDIA – *"зависть";*
IRA – *"гнев";*
DOLUS – *"обман";*
ODIUM – *"ненависть";*
PECCATU(M) – *"грех".*
Изображения и надписи гравированные

Чаша: алегоричні зображення

Нижній Рейн.
Рубіж XII/XIII ст.
Бронза; карбування, гравіювання.
Діаметр: 30 см; висота: 5 см
Північний район, квартал XXV, будинок I.
Розкопки Г.Д. Белова, 1956 р.
НЗХТ. № 109/36445

Чаша з алегоричними зображеннями гріхів, плоскодонна, з горизонтально відігнутим краєм. На дні – медальйон, окантований S-подібним орнаментом з поколінним зображенням фігури хлопця в шапочці; в лівій руці хлопця – щит з півсферичним умбоном; пояснювальний латинський напис:
SUPERBIA – *"зарозумілість".*
Навколо медальйона – погруддя людських фігур, що розташовані хрестоподібно, голови звернені попарно одна до одної; між фігурами – складний рослинний орнамент, що переходить на стінки чаші, у верхній частині котрих S-подібний орнамент. Кожна фігура супроводжується латинським написом:
LUXURIA – *"зніженість";*
IDOLATRIA – *"ідолопоклонство";*
INVIDIA – *"заздрість";*
IRA – *"гнів";*
DOLUS – *"обман";*
ODIUM – *"ненависть";*
PECCATU(M) – *"гріх".*
Зображення і написи гравіровані

Bowl: allegorical images

Lower Rhine.
Turn of the 12th/13th century
Bronze; embossing, engraving.
Diameter: 30 cm; height: 5 cm
Northern area, block XXV, house I.
Excavations of G.D. Belov, 1956
NPTC. No. 109/36445

Flat-bottomed bowl with a horizontal outturned rim, decorated with allegorical representations of sins. On the bottom is a medallion delineated by S-shaped decorations, in which is a three-quarter-length image of a young man wearing a hat. In his left hand is a shield with a hemispherical boss. A corresponding Latin inscription identifies the figure as SUPERBIA – *"Pride".*
Around the medallion are busts of human figures, arranged in a cross, their heads facing each other in pairs; between the figures are complicated floral decorations that rise up the walls of the bowl to terminate in a band of S-shaped ornament. Each figure is identified by a Latin inscription:
LUXURIA – *"Extravagance";*
IDOLATRIA – *"Idolatry";*
INVIDIA – *"Envy";*
IRA – *"Wrath";*
DOLUS – *"Deceit";*
ODIUM – *"Hatred";*
PECCATU(M) – *"Sin".*
The images and the inscriptions are engraved

Литература/Література/Literature: Belov 1958, 203–206, fig. 1–2; Poklewski 1961, tab. III a, *8*; Darkevich 1966, 37, no. 63, pl. 13, *1*; Weitzmann-Fiedler 1981, 108–109, Taf. 114, Abb. 95
Аналогии/Аналогії/Analogies: Poklewski 1961, tab. IV a, *13*; XIX b, *97*; XXII a, *108*; Darkevich 1966, 45, no. 81, pl. 13, *2*

249

Кувшин

Восточное Средиземноморье.
XII в.
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 14,7 см,
диаметр: 11,8 см (венчик)
Из раскопок до 1888 г.
НЗХТ. № 5602

Кувшин на кольцевом поддоне, с округлым туловом, широким горлом с раструбом и слегка отогнутым краем; на верхней части тулова – слабо выраженные грани и циркульный орнамент; горло декорировано поясом гравированного растительного орнамента. (Утрачено дно)

Глек

Східне Середземномор'я.
XII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 14,7 см,
діаметр: 11,8 см (вінце)
З розкопок до 1888 р.
НЗХТ. № 5602

Глек на кільцевому піддоні, з округлим тулубом, широким горлом з розтрубом і злегка відігнутим краєм; на верхній частині тулуба – слабо виражені грані і циркульний орнамент; горло декороване поясом гравійованого рослинного орнаменту. (Втрачено дно)

Jug

Eastern Mediterranean.
12th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 14.7 cm;
diameter: 11.8 cm (rim)
From excavations before 1888
NPTC. No. 5602

Jug on ring foot, with a round body, a wide flaring neck, and a slightly outturned rim; the upper part of the body is decorated with weakly-defined facets and compass circles, the neck with a band in which is an engraved rinceau. (The base is lost)

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1977/1, vol. II, 96, no. 576; *Cherson* 1991, 96, no. 95

250

Ручка сосуда (фрагмент)

Ближний Восток (?).
X–XI вв. (Найдена в слое разрушения XIII в.)
Бронза; литье.
Высота: 8 см
Северный район,
квартал X-A, усадьба 4.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1992 г.
НЗХТ. № 97/37240

Ручка сосуда в виде изогнутого прута, плоская в сечении, декорирована фигуркой сидящего льва; верхний конец оформлен в виде головки змеи. (Утрачен нижний конец ручки)

Ручка посудини (фрагмент)

Близький Схід (?).
X–XI ст. (Знайдена в шарі руйнування XIII ст.)
Бронза; лиття.
Висота: 8 см
Північний район,
квартал X-A, садиба 4.
Розкопки С.Г. Рижова, 1992 р.
НЗХТ. № 97/37240

Ручка посудини у вигляді зігнутої лозини, плоска в перетині, прикрашена фігуркою сидячого лева; верхній кінець оформлений у вигляді голови змії. (Втрачено нижній кінець ручки)

Jug handle (fragment)

Near East (?).
10th–11th century. (Found in a 13th-century destruction layer)
Bronze; casting.
Height: 8 cm
Northern area,
block X-A, homestead 4.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1992
NPTC. No. 97/37240

Jug handle consisting of a tapering shaft, flat in cross-section, decorated with a finial in the form of a seated lion. The upper end of the handle terminates in a stylized representation of a snake's head. (The lower end of the handle is lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Darkevich 1976, 25, pl. 27, *1*

251

Ручка сосуда

Ближний Восток (?).
X–XI вв. (Найдена в слое разрушения XIII в.)
Бронза; литье.
Высота: 11 см, 7,8 см
Северный район,
квартал X-A, усадьба 2.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 148/37171

Ручка сосуда в виде изогнутого прута, плоская в сечении, декорирована фигуркой сидящего льва; верхний конец оформлен в виде головки змеи. (Склеена из нескольких фрагментов)

Ручка посудини

Близький Схід (?).
X–XI ст. (Знайдена в шарі руйнування XIII ст.)
Бронза; лиття.
Висота: 11 см, 7,8 см
Північний район,
квартал X-A, садиба 2.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 148/37171

Ручка посудини у вигляді зігнутої лозини, плоска в перетині, прикрашена фігуркою сидячого лева; верхній кінець оформлений у вигляді голови змії. (Склеєна з декількох фрагментів)

Jug handle

Near East (?).
10th–11th century. (Found in a 13th-century destruction layer)
Bronze; casting.
Height: 11 cm; 7.8 cm
Northern area,
block X-A, homestead 2.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 148/37171

Jug handle consisting of a curving shaft, flat in cross-section, decorated with a finial in the form of a seated lion. The upper end of the handle terminates in a stylized representation of a snake's head. (Reconstructed from several pieces)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 217, no. 234

252

Ручка сосуда

Иран (?).
XI–XII вв. (Найдена в слое разрушения XIII в.)
Бронза; литье, гравировка.
Высота: 19 см
Северный район, квартал IX.
Раскопки С.Г. Рыжова, 2000 г.
НЗХТ. № 43/37349

Ручка сосуда в виде изогнутого цилиндрического прута, декорирована стилизованной шишкой, зонами парных поперечных дисков с геометрическим орнаментом между ними и небольшим шариком у основания

Ручка посудини

Іран (?).
XI–XII ст. (Знайдена в шарі руйнування XIII ст.)
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 19 см
Північний район, квартал IX.
Розкопки С.Г. Рижова, 2000 р.
НЗХТ. № 43/37349

Ручка посудини у вигляді зігнутої циліндричної лозини, декорована стилізованою шишкою, зонами парних поперечних дисків з геометричним орнаментом між ними і невеликою кулькою біля основи

Jug handle

Iran (?).
11th–12th century. (Found in a 13th-century destruction layer)
Bronze; casting, engraving.
Height: 19 cm
Northern area, block IX.
Excavations of S.G. Ryzhov, 2000
NPTC. No. 43/37349

Jug handle consisting of a curving cylindrical shaft, decorated with a stylized bud, zones of paired transverse discs separated by geometric ornament, and a small sphere at its base

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Darkevich 1976, 30, pl. 32, *1*

253

Ступка

Восточное Средиземноморье.
XIII в.
Бронза; литье.
Высота: 10 см; диаметр: 14,1 см
Северный район,
квартал X-A, усадьба 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 134/37131

Ступка плоскодонная, округлая по внешнему и внутреннему периметру; бортик горизонтально отогнутый, утолщенный, квадратный в сечении, с удлиненным сливом

Ступка

Східне Середземномор'я.
XIII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 10 см, діаметр: 14,1 см
Північний район,
квартал X-A, садиба 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 134/37131

Ступка плоскодонна, округла по зовнішньому і внутрішньому периметру; бортик горизонтально відігнутий, потовщений, квадратний в перетині, з подовженим зливом

Mortar

Eastern Mediterranean.
13th century
Bronze; casting.
Height: 10 cm; diameter: 14.1 cm
Northern area,
block X-A, homestead 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 134/37131

Flat-bottomed mortar, with walls round on both exterior and interior; the horizontal outturned rim is thickened and square in section, with an elongated spout

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 216, no. 232; Ryzhov 1999, 175, fig. 9, *3*

254

Пестик

XIII в.
Бронза; литье, гравировка.
Длина: 20,7 см
Северный район,
квартал X-A, усадьба 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 115/37131

Пестик с округлой подошвой. Ручка удлиненная цилиндрическая, имеет фигурное навершие, декорированное продольными бороздками; по центру профилирована тремя поперечными валиками, средний – с гравированными косыми насечками

Товкач

XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Довжина: 20,7 см
Північний район,
квартал X-A, садиба 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 115/37131

Товкач з округлою підошвою. Ручка подовжена циліндрична, має фігурне навершя, декороване подовжніми борозенками; по центру профільована трьома поперечними валиками, середній – з гравіюваними косими насічками

Pestle

13th century
Bronze; casting, engraving.
Length: 20.7 cm
Northern area,
block X-A, homestead 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 115/37131

Pestle with a rounded base. The long cylindrical handle has a figured finial, decorated with longitudinal grooves; in the centre of the handle are three transverse mouldings, the middle one of which is decorated with diagonal hatches

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 216, no. 233; Ryzhov 1999, 175, fig. 9, *3*

255

Ступка

Армения (?). XIII в.
Бронза; литье.
Высота: 11,5 см,
диаметр: 14,7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5603

Ступка плоскодонная, округлая по внешнему и внутреннему периметру. Внешняя поверхность стенок декорирована восемью рельефными вертикальными выступами

Ступка

Вірменія (?). XIII ст.
Бронза; лиття.
Висота: 11,5 см,
діаметр: 14,7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5603

Ступка плоскодонна, округла по зовнішньому і внутрішньому периметру. Зовнішня поверхня стінок декорована вісьмома рельефними вертикальними виступами

Mortar

Armenia (?). 13th century
Bronze; casting.
Height: 11.5 cm;
diameter: 14.7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5603

Flat-bottomed mortar, with walls round on both exterior and interior. The exterior surface of the wall of the mortar is decorated with eight vertical lugs in relief

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 75, pl. 52, no. 572

256

Пестик

XIII в.
Бронза; литье.
Длина: 17,5 см
Северный район, квартал VIII,
II продольная улица.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 242/37102

Пестик с округлой подошвой. Ручка удлиненная цилиндрическая, имеет гладкое цилиндрическое навершие, по центру профилирована поперечным валиком

Товкач

XIII ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 17,5 см
Північний район, квартал VIII,
II поздовжня вулиця.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 242/37102

Товкач із округлою підошвою. Ручка подовжена циліндрична, має гладке циліндричне навершя, по центру профільована поперечним валиком

Pestle

13th century
Bronze; casting.
Length: 17.5 cm
Northern area, block VIII,
II longitudinal street.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 242/37102

Pestle with a rounded base. The long cylindrical handle has a smooth cylindrical finial; in the centre of the handle is a ring-shaped moulding

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 193, pl. 87, no. 1441; *Krym* 2003, pl. 191: *18*

257

Ступка

Малая Азия или Армения.
Первая треть XIII в.
Бронза; литье, гравировка, инкрустация красной медью.
Высота: 8,7 см, диаметр: 11 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 г.
ГЭ. № х 252

Ступка плоскодонная, восьмигранная по внешнему периметру, округлая – по внутреннему. На семи гранях – миндалевидные выступы и резные арочки, на восьмой – ручка в виде головы быка. На горизонтальном крае, верхней и нижней частях ступки выгравирован вьющийся стебель, прерываемый на стыке граней миндалевидными фигурами с инкрустацией медью

Ступка

Мала Азія або Вірменія.
Перша третина XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання, інкрустація червоною міддю.
Висота: 8,7 см, діаметр: 11 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 р.
ДЕ. № х 252

Ступка плоскодонна, восьмигранна по зовнішньому периметру, округла – по внутрішньому. На семи гранях – мигдалевидні виступи і різьблені арочки, на восьмій – ручка у вигляді голови бика. На горизонтальному краї, у верхній і нижній частинах ступки – гравійована хвиляста стеблина, що переривається на стику граней мигдалевидними фігурами з інкрустацією міддю

Mortar

Asia Minor or Armenia.
First third of the 13th century
Bronze; casting, engraving, red copper inlay.
Height: 8.7 cm; diameter: 11 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1903
SH. No. x 252

Flat-bottomed mortar with a round interior and an octagonal exterior surface. On seven of the facets are almond-shaped lugs framed by engraved arches; on the eighth is a handle in the form of a bull's head. On the upper horizontal surface of the rim and on the upper and lower parts of the mortar are bands of scrolling vines, interrupted at the vertices of the octagon by almond-shape designs inlaid with copper

Литература/Література/Literature: *OAK 1903*, 37, fig. 49; Kostsyushko-Valyuzhinich 1905/2, 71, fig. 31; Darkevich 1976, *55*, no. 107, pl. 47, *3–4*
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Krym* 2003, pl. 158: *8*

258

Ступка

Малая Азия или Армения.
Первая треть XIII в.
Бронза, литье, гравировка.
Высота: 11 см, диаметр: 15 см
Центральный район, квартал VII.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1913 г.
НЗХТ. № 33213

Ступка плоскодонная, восьмигранная по внешнему периметру, округлая – по внутреннему. На семи гранях – миндалевидные выступы и резные арочки с растительным орнаментом по сторонам, на восьмой грани – небольшая ручка с округлым отверстием, над которой гравированная арабская надпись:
"Вечная слава"
(перевод В.П. Даркевича).
Верхняя часть ступки декорирована плетенкой; нижняя – плетенкой, чередующейся с имитацией арабской надписи (Надпись более позднего времени)

Ступка

Мала Азія або Вірменія.
Перша третина XIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
Висота: 11 см, діаметр: 15 см
Центральний район, квартал VII.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1913 р.
НЗХТ. № 33213

Ступка плоскодонна, восьмигранна по зовнішньому периметру, округла – по внутрішньому. На семи гранях – мигдалевидні виступи і різьблені арочки з рослинним орнаментом по боках, на восьмій – невелика ручка з округлим отвором, над якою гравіюваний арабський напис:
"Вічна слава"
(переклад В.П. Даркевича).
Верхня частина ступки декорована плетінкою, нижня – плетінкою, що чергується з імітацією арабського напису. (Напис пізнішого часу)

Mortar

Asia Minor or Armenia.
First third of the 13th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 11 cm; diameter: 15 cm
Central area, block VII.
Excavations of R.Kh. Leper, 1913
NPTC. No. 33213

Flat-bottomed mortar with a round interior and an octagonal exterior surface. On seven of the facets are almond-shaped lugs framed by engraved arches with floral decoration to either side; on the eighth facet is a small handle with a circular opening above which is an Arabic inscription:
"Eternal glory"
(translation V.P. Darkevich).
The upper part of the mortar is decorated with an interlace pattern, and the lower part is decorated with an interlace pattern alternating with imitation Arabic script. (The inscription was added at a later date)

Литература/Література/Literature: Darkevich 1976, *55*, pl. 47, *1, 2*; *Cherson* 1991, 152, no. 160
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Krym* 2003, pl. 158: *8*

259

Рукоять кресала

Северная Европа.
Конец IX – начало XI вв.
Бронза; литье.
5×6 см
Северо-восточный район,
квартал V.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1908 г.
НЗХТ. № 3811

Рукоять кресала со стилизованным изображением двух медвежьих голов, соединенных раскрытыми пастями, образующими ромбовидную прорезь

Рукоять кресала

Північна Європа.
Кінець IX – початок XI ст.
Бронза; лиття.
5×6 см
Північно-східний район,
квартал V.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1908 р.
НЗХТ. № 3811

Рукоять кресала із стилізованим зображенням двох ведмедячих голів, з'єднаних розкритими пащами, які утворюють проріз в формі ромба

Handle of a flint-striker

Northern Europe.
Late 9th – early 11th century
Bronze; casting.
5×6 cm
North-eastern area,
block V.
Excavations of R.Kh. Leper, 1908
NPTC. No. 3811

Handle of a flint-striker with a stylized image of the heads of two bears, the open mouths of which connect at snout and jaw to create a rhomboidal opening

Литература/Література/Literature: Kolesnikova 2006, 135–136, fig. 2/17
Аналогии/Аналогії/Analogies: Oborin 1953, 160; Golubeva 1964, 126–127, fig. 2, *13*

260

Стило

Херсон. X–XIII вв.
Бронза; литье.
Длина: 7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 162/37041

Стило в виде круглого в сечении стержня с острым, сходящим на конус нижним концом и треугольной лопаточкой на верхнем. Верхняя часть стержня декорирована несколькими парапельными насечками и косым крестом

Стиль

Херсон. X–XIII ст.
Бронза; лиття.
Довжина: 7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 162/37041

Стиль у вигляді круглого в перетині стрижня з гострим нижнім кінцем, що сходить на конус, і з трикутною лопаточкою на верхньому. Верхня частина стрижня прикрашена декількома парапельними насічками і косим хрестом

Stylus

Cherson. 10th–13th century
Bronze; casting.
Length: 7 cm
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 162/37041

Stylus composed of a cylindrical shaft tapering to a point at one end and flattened into a triangular spatula for erasure at the other. The upper part of the shaft is decorated with circular grooves and a diagonal cross

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 186, pl. 83, no. 1351; Georgiev 1980, 45, fig. 2 a

261

Форма для литья

Херсон. VII в.
Бронза; литье, гравировка.
4,5×2,9 см
Юго-восточный район,
возле 23 куртины.
Раскопки И.А. Антоновой,
1966 г.
НЗХТ. № 230/36679

Матрица двусторонняя в виде плоской прямоугольной пластинки, на одной стороне которой крестообразное углубление для отливки маленького тельника, размерами 1,55×1,75 см; на концах ветвей и средокрестии – круглые углубления, украшенные многолучевыми звездочками. На другой стороне – крестообразное углубление для отливки более крупного равноконечного тельника с расширяющимися концами, размерами 2,8×2,8 см; концы ветвей слегка закруглены, на углах и в средокрестии – круглые углубления, внутренние контуры подчеркнуты неглубокой врезной линией. Конусовидные каналы для литья на обеих сторонах расположены у края пластины

Форма для лиття

Херсон. VII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
4,5×2,9 см
Південно-східний район,
біля 23 куртини.
Розкопки І.А. Антонової,
1966 р.
НЗХТ. № 230/36679

Матриця двостороння у вигляді плоскої прямокутної пластинки, на одній стороні якої хрестоподібна заглибина для відливання маленького натільного хрестика, розмірами 1,55×1,75 см; на кінцях гілок і в середохресті – круглі заглибини, прикрашені багатопроменевими зірочками. На іншій стороні – хрестоподібна заглибина для відливання крупнішого рівнобічного натільного хреста з розширеними кінцями, розмірами 2,8×2,8 см; кінці гілок злегка закруглені, на кутах і в середохресті – круглі заглибини, внутрішні контури підкреслені неглибокою врізаною лінією. Конусоподібні канали для лиття на обох сторонах розташовані біля краю пластини

Mould for casting

Cherson. 7th century
Bronze; casting, engraving.
4.5×2.9 cm
South-eastern area,
by the 23rd curtain wall.
Excavations of I.A. Antonova,
1966
NPTC. No. 230/36679

Two-sided casting mould in the form of a flat rectangular plate, on one side of which is a matrix for the casting of a small pendant cross, 1.55×1.75 cm in size; at the ends of the arms and in the centre of the cross are circular recesses decorated with rays. On the other side is a matrix for the casting of a larger pendant Greek cross with flared arms, 2.8×2.8 cm in size; the ends of the arms are slightly rounded and have circular finials indicated by deeper recesses, and there is also a deeper circular recess in the centre. Shallow engraved lines emphasize the interior outlines of the arms. On both sides of the plate, at the edge, there are conical inlets for the introduction of molten metal for casting

Литература/Література/Literature: Yashaeva 2004, 102–103, fig. 1, *5*

262

Штамп

Вторая половина VII в.
Бронза; литье, гравировка.
4×2,7 см
Портовый район, квартал 1,
XV поперечная улица.
Раскопки В.Н. Даниленко,
1965 г.
НЗХТ. № 23/36687

Штамп для тиснения на золотой фольге поясных наконечников; сохранилось плоское основание ручки прямоугольной формы с закругленными углами и рабочая часть штампа, представляющая собой прямоугольный выступ с закругленным нижним краем. Основную часть рабочей поверхности занимает овальный медальон со стилизованным изображением двух птиц, стоящих по сторонам вазы; над медальоном – углы и овалы. Изображения выполнены в плоском рельефе, фон углублен

Штамп

Друга половина VII ст.
Бронза; лиття, гравіювання.
4×2,7 см
Портовий район, квартал 1,
XV поперечна вулиця.
Розкопки В.М. Даниленка,
1965 р.
НЗХТ. № 23/36687

Штамп для тиснення на золотій фользі поясних наконечників; збереглися пласка основа ручки прямокутної форми із закругленими кутами і робоча частина штампу, що являє собою прямокутний виступ із закругленим нижнім краєм. Основну частину робочої поверхні займає овальний медальйон зі стилізованим зображенням двох птахів, що стоять по боках вази; над медальйоном – кути і овали. Зображення виконані в плаского рельєфі, фон заглиблений

Stamp

Second half of the 7th century
Bronze; casting, engraving.
4×2.7 cm
Port area, block 1,
perpendicular street XV.
Excavations of V.N. Danilenko,
1965
NPTC. No. 23/36687

Stamp for stamping belt ends on gold foil; the surviving elements include the flat base of a rectangular handle with rounded corners and the working surface of the stamp, consisting of a raised rectangular projection with a rounded lower edge. The main part of the working surface consists of an oval medallion with the stylized image of two birds, standing on either side of a vase; above the medallion are angular and oval forms. The images are rendered in flat relief on a recessed background

Литература/Література/Literature: Aibabin 1982/1, 193, fig. 1, *4*; *Cherson* 1991, 70, no. 64; Yashayeva 2010, 307, Nr. 388

263

Гирька

VI–VIII вв.
Бронза; литье, гравировка, пунсон.
Диаметр: 3 см, вес: 51,98 г
Северный район, квартал X-A, часовня.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1989 г.
НЗХТ. № 113/37168

Гирька круглая с изображением на верхней поверхности знаков: Г•В =2 унциям; над ними крест с перекрещенными концами. Профилированный край декорирован изображением шестилучевой звезды с вписанным кругом и пунсонным орнаментом. Изображения и надписи гравированные

Гиря

VI–VIII ст.
Бронза; лиття, гравіювання, пунсон.
Діаметр: 3 см, вага: 51,98 г
Північний район, квартал X-A, каплиця.
Розкопки С.Г. Рижова, 1989 р.
НЗХТ. № 113/37168

Гирька кругла із зображенням на верхній поверхні знаків: Г•В =2 унціям; над ними хрест з перехрещеними кінцями. Профільований край декорований зображенням шестикутної зірки з вписаним колом і пунсонним орнаментом. Зображення і написи гравіровані

Weight

6th–8th century
Bronze; casting, engraving, punching.
Diameter: 3 cm; weight: 51.98 g
Northern area, block X-A, chapel.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1989
NPTC. No. 113/37168

Round weight on the upper surface of which are the marks Г•В, indicating a weight of two ounces; above the marks is a cross with barred arms. The profiled edge is decorated with a six-pointed star, within which is inscribed a circle, and with punched dots. The images and the inscriptions are engraved

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 210, pl. 94, no. 1597

264

Фигурка кочевника

Северное Причерноморье.
V–VI вв.
Бронза; литье, резьба.
Высота: 12,6 см, вес: 226,5 г
Северный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 г.
ГИМ. № 26945

Фигурка пляшущего кочевника с широко расставленными руками, ноги слегка согнуты в коленях, голова наклонена вправо. На грубом массивном лице обозначены широкий, немного приплюснутый нос, круглые выпуклые глаза, небольшой рот с толстыми губами. На голове – островерхая шапка с меховой опушкой, из-под которой спускается длинное покрывало, закрывающее плечи. Из-под покрывала выбивается заплетенная коса, спускающаяся до середины спины. Торс обнажен; от пояса до колен тело закрыто подобием широкой юбки, распахнутой спереди; специально подчеркнут обнаженный фалл. Верхний конец юбки запахнут слева направо и два раза обвит поясом. На колпаке сохранились остатки петли для насаживания на балансир весов

Фігурка кочовика

Північне Причорномор'я.
V–VI ст.
Бронза; лиття, різьблення.
Висота: 12,6 см, вага: 226,5 г
Північний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 р.
ДІМ. № 26945

Фігурка танцюючого кочовика з широко розставленими руками, ноги злегка зігнуті в колінах, голова схилена вправо. На грубому масивному обличчі позначені широкий, трохи пласкатий ніс, круглі опуклі очі, невеликий рот з товстими губами. На голові – гостроверха шапка з хутряною опушкою, з-під якої спускається довге покривало, що закриває плечі. З-під покривала вибивається заплетена коса, що спускається до середини спини. Торс голий; від пояса до колін тіло закрите подібністю широкої спідниці, розкритої спереду; спеціально підкреслено голий фалос. Верхній кінець спідниці запнутий зліва направо і двічі обвитий поясом. На ковпаку збереглися залишки петлі для насаджування на балансир ваг

Figurine of a nomad

Northern Black Sea region.
5th–6th century
Bronze; casting, engraving.
Height: 12.6 cm; weight: 226.5 g
Northern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1891
SHM. No. 26945

Figurine of a dancing nomad with outstretched arms and legs slightly bent at the knees, the head inclined to the right. On his massive coarse face are a wide, flattish nose, round bulging eyes, and a small mouth with thick lips. On his head is a pointed hat with a fur border, from beneath which hangs a long veil that covers his shoulders. From below the veil appears a long braid that falls down to the middle of his back. The torso is nude; from the waist to the knees the body is draped in a broad skirt, open in the front; the exposed phallus is deliberately emphasized. The upper part of the skirt is wrapped from left to right and cinched with a belt that wraps twice around the figure's waist. On the top of the hat there are traces of a loop for suspension from the steelyard arm

Литература/Література/Literature: *OAK 1891*, 5; Pyatysheva 1982, 48–54, fig. 1; Zhuravlev 2005/1, 16

265

Гиря

IV в.
Бронза; литье.
Высота: 10,4 см, вес: 301,7 г
Северный район, квартал IX.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1912 г.
НЗХТ. № 5217

Гиря в виде фигурки сидящего императора, в правой руке – сфера, левая – опирается на щит, на макушке – петля для насаживания на балансир весов

Гиря

IV ст.
Бронза; лиття.
Висота: 10,4 см, вага: 301,7 г
Північний район, квартал IX.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1912 р.
НЗХТ. № 5217

Гиря у вигляді фігурки сидячого імператора, в правій руці – сфера, ліва – спирається на щит, на верхівці – петля для насаджування на балансир ваг

Steelyard balance weight

4th century
Bronze; casting.
Height: 10.4 cm; weight: 301.7 g
Northern area, block IX.
Excavations of R.Kh. Leper, 1912
NPTC. No. 5217

Steelyard balance counterweight in the form of a seated emperor holding a globus in his right hand and resting his left on a shield; on the top of his head is a loop for suspension from the steelyard arm

Литература/Література/Literature: Protasov 1928, 100, pl. VIII, 1–2; Ross 1962/1, 179–183, fig. 15; *Katalog* 1977/1, vol. I, 64, no. 59; *Cherson* 1991, 35, no. 20
Аналогии/Аналогії/Analogies: Ross 1962/1, 180, fig. 14; *Byzantinische Kostbarkeiten* 1977, 51, Taf. 25, Nr. 95; *Katalog* 1977/1, vol. I, 64, no. 60; Effenberger, Severin 1992, 101–102, Nr. 26 a–b, Abb. 55

266

Монета Феодосия I

Кизик. 379–395 гг.
Æ 2. Медь; чеканка.
Диаметр: 22 мм,
вес: 4,09 г (л.с.);
диаметр: 22 мм,
вес: 4,05 г (о.с.)
Юго-восточный некрополь,
ул. Древняя, склеп, лежанка 3.
Раскопки Л.Г. Колесниковой,
1960 г. (л.с.);
Северный район,
"Базилика 1935 г.".
Раскопки Г.Д. Белова,
1951 г. (о.с.)
НЗХТ. № Н-8613 (л.с.);
Н-7984 (о.с.)

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Феодосий, вечный счастливый август".
Погрудное изображение императора вправо с копьем в правой руке и щитом в левой.
О.с. Фрагмент надписи по кругу:

"Мужество войска".
Под обрезом: SMKB
(обозначение монетного двора г. Кизика).
Император в рост, вправо, с лабарумом в правой руке и сферой в левой; левой ногой попирает пленника

Монета Феодосія I

Кізік. 379–395 рр.
Æ 2. Мідь; карбування.
Діаметр: 22 мм,
вага: 4,09 г (л.б.);
діаметр: 22 мм,
вага: 4,05 г (з.б.)
Південно-східний некрополь,
вул. Древня, склеп, лежанка 3.
Розкопки Л.Г. Колесникової,
1960 р. (л.б.);
Північний район,
"Базиліка 1935 р.".
Розкопки Г.Д. Белова,
1951 р. (з.б.)
НЗХТ. № Н-8613 (л.б.);
Н-7984 (з.б.)

Л.б. Напис по колу:

DNTHEODO/SIVSPFAVG

"Пан наш Феодосій, вічний щасливий август".
Погруддя імператора вправо зі списом в правій руці і щитом в лівій.
З.б. Фрагмент напису по колу:

VI[RTVSE/X]ERCITI

"Мужність війська".
Під обрізом: SMKB
(позначення монетного двору м. Кізіка).
Імператор в зріст, вправо, з лабарумом в правій руці і сферою в лівій; лівою ногою топче бранця

Coin of Theodosius I

Kizik. 379–395
Æ 2. Copper; striking.
Diameter: 22 mm,
weight: 4.09 g (obverse);
diameter: 22 mm,
weight: 4.05 g (reverse)
South-eastern necropolis,
Drevnyaya street, crypt, bench 3.
Excavations of L.G. Kolesnikova,
1960 (obverse);
Northern area,
"1935 Basilica".
Excavations of G.D. Belov,
1951 (reverse)
NPTC. No. H-8613 (obverse);
H-7984 (reverse)

Obverse: Legend:

"Our lord Theodosius, eternally fortunate Augustus".
Bust of the emperor facing right, with a spear in his right hand and a shield in his left.
Reverse: Partial legend:

"Valour of the army".
In the exergue: SMKB
(mark of the mint of the city of Kizik).
Full-length figure of the emperor facing right with a labarum in his right hand and a globus in his left; his left foot rests on a kneeling captive

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

267

Монета Аркадия

Константинополь. 395–408 гг.
Æ 2. Медь; чеканка.
Диаметр: 21 мм,
вес: 4,7 г (л.с.);
диаметр: 22 мм, вес: 6 г (о.с.)
Северный район,
"Базилика 1935 г.",
нартекс, могила 16.
Раскопки Г.Д. Белова,
1935 г. (л.с.);
Херсонесское городище (о.с.)
НЗХТ. № Н-5882 (л.с.);
Н-6558 (о.с.)

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Аркадий, вечный счастливый август".
Погрудное изображение императора вправо с копьем в правой руке и щитом в левой; над головой – Десница Божия.
О.с. Надпись по кругу:

"Слава римлян".
Под обрезом: CONS
(обозначение монетного двора г. Константинополя).
Император в рост, влево, с лабарумом в правой руке, левой – опирается на щит; у ног слева – связанный сидящий пленник

Монета Аркадія

Константинополь. 395–408 рр.
Æ 2. Мідь; карбування.
Діаметр: 21 мм,
вага: 4,7 г (л.б.);
діаметр: 22 мм, вага: 6 г (з.б.)
Північний район,
"Базиліка 1935 р.",
нартекс, могила 16.
Розкопки Г.Д. Белова,
1935 р. (л.б.);
Херсонеське городище (з.б.)
НЗХТ. № Н-5882 (л.б.);
Н-6558 (з.б.)

Л.б. Напис по колу:

DNARCAD/IVSPFAVG

"Пан наш Аркадій, вічний щасливий август".
Погруддя імператора вправо зі списом в правій руці і щитом – в лівій; над головою – Десниця Божа.
З.б. Напис по колу:

GLORIARO/MANORVM

"Слава римлян".
Під обрізом: CONS
(позначення монетного двору м. Константинополя).
Імператор в зріст, вліво, з лабарумом в правій руці, лівою спирається на щит; біля ніг ліворуч сидить зв'язаний бранець

Coin of Arcadius

Constantinople. 395–408
Æ 2. Copper; striking.
Diameter: 21 mm,
weight: 4.7 g (obverse);
diameter: 22 mm,
weight: 6 g (reverse)
Northern area, "1935 Basilica",
narthex, tomb 16.
Excavations of G.D. Belov,
1935 (obverse);
Chersonesos city-site (reverse)
NPTC. No. H-5882 (obverse);
H-6558 (reverse)

Obverse: Legend:

"Our lord Arcadius, eternally fortunate Augustus".
Bust of the emperor facing right, with a spear in his right hand and a shield in his left; above his head the Manus Dei *holds a wreath.*
Reverse: Legend:

"Glory of the Romans".
In the exergue: CONS
(mark of the mint at Constantinople).
Full-length figure of the emperor facing left, holding a labarum in his right hand and resting his left hand on a shield; to the left, next to his leg, is a bound, seated captive

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

268

Монета Зинона

Херсон. 474–491 гг.
Æ 2. Медь; чеканка.
Диаметр: 17 мм,
вес: 5,42 г (л.с.);
диаметр: 18 мм,
вес: 4,5 г (о.с.)
Херсонесское городище
НЗХТ. № Н-4792/1, 2

Л.с. Фрагмент надписи по кругу:

"Господин наш Зинон, вечный август".
Погрудное изображение императора вправо.
О.с. Фрагмент надписи по кругу:
[CONCO]ΔIAR – *"Согласие".*
Император в рост, вправо, с длинным крестом в правой руке и сферой в левой; левой ногой попирает пленника

Монета Зинона

Херсон. 474–491 рр.
Æ 2. Мідь; карбування.
Діаметр: 17 мм,
вага: 5,42 г (л.б.);
діаметр: 18 мм,
вага: 4,5 г (з.б.)
Херсонеське городище
НЗХТ. № Н-4792/1, 2

Л.б. Фрагмент напису по колу:

DNZENOPER[PAVG]

"Пан наш Зинон, вічний август".
Погруддя імператора вправо.
З.б. Фрагмент напису по колу:
[CONCO]ΔIAR – *"Згода".*
Імператор в зріст, вправо, з довгим хрестом в правій руці і сферою в лівій; лівою ногою точе бранця

Coin of Zeno

Cherson. 474–491
Æ 2. Copper; striking.
Diameter: 17 mm,
weight: 5.42 g (obverse);
diameter: 18 mm,
weight: 4.5 g (reverse)
Chersonesos city-site
NPTC. No. H-4792/1, 2

Obverse: Partial legend:

"Our lord Zeno, eternal Augustus".
Bust of the emperor facing right.
Reverse: Partial legend:
[CONCO]ΔIAR – *"Concord".*
Full-length figure of the emperor facing right with a tall cross in his right hand and a globus in his left; his left foot rests on a prisoner

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

269

Пентануммий Анастасия I

Константинополь.
Выпуск 498–518 гг.
Медь; чеканка.
Диаметр: 15 мм,
вес: 2,49 г (л.с.);
диаметр: 14 мм,
вес: 2,45 г (о.с.)
Из раскопок Р.Х. Лепера, 1908 г.
НЗХТ. № Н-113/1, 2

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Анастасий, вечный август".
Погрудное изображение императора вправо.
О.с. Большая буква Є, внутри – две точки; справа – буква Δ

Пентанумій Анастасія I

Константинополь.
Випуск 498–518 рр.
Мідь; карбування.
Діаметр: 15 мм,
вага: 2,49 г (л.б.);
діаметр: 14 мм,
вага: 2,45 г (з.б.)
З розкопок Р.Х. Лепера, 1908 р.
НЗХТ. № Н-113/1, 2

Л.б. Напис по колу:

DNANASTA/SIVSPPAVG

"Пан наш Анастасій, вічний август".
Погруддя імператора вправо.
З.б. Велика літера Є, всередині – дві крапки; праворуч – літера Δ

Pentanummium of Anastasius I

Constantinople.
Issue of 498–518
Copper; striking.
Diameter: 15 mm,
weight: 2.49 g (obverse);
diameter: 14 mm,
weight: 2.45 g (reverse)
From the excavations of R.Kh. Leper, 1908
NPTC. No. H-113/1, 2

Obverse: Legend:

"Our lord Anastasius, eternal Augustus".
Bust of the emperor facing right.
Reverse: Large letter Є containing two pellets; on its right, the letter Δ

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

270

Пентануммий Юстина I

Константинополь. 518–527 гг.
Медь; чеканка.
Диаметр: 14 мм,
вес: 1,26 г (л.с.);
диаметр: 13 мм, вес: 1,8 г (о.с.)
Херсонесское городище.
Случайная находка, 1965 г. (л.с.);
Северо-восточный район, "Уваровская базилика".
Раскопки О.И. Домбровского, 1953 г. (о.с.)
НЗХТ. № Н-9797 (л.с.);
Н-8699 (о.с.)

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Юстин, вечный август".
Погрудное изображение императора вправо.
О.с. Хризма; по сторонам – буквы: В/Є

Пентанумій Юстина I

Константинополь. 518–527 рр.
Мідь; карбування.
Діаметр: 14 мм,
вага: 1,26 г (л.б.);
діаметр: 13 мм, вага: 1,8 г (з.б.)
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка, 1965 р. (л.б.);
Північно-східний район, "Уваровська базиліка".
Розкопки О.І. Домбровського, 1953 р. (з.б.)
НЗХТ. № Н-9797 (л.б.);
Н-8699 (з.б.)

Л.б. Напис по колу:

DNIVSTI/NVSPPAVG

"Пан наш Юстин, вічний август".
Погруддя імператора вправо.
З.б. Хризма; з боків – літери: В/Є

Pentanummium of Justin I

Constantinople. 518–527
Copper; striking.
Diameter: 14 mm,
weight: 1.26 g (obverse);
diameter: 13 mm,
weight: 1.8 g (reverse)
Chersonesos city-site.
Sporadic find, 1965 (obverse);
North-eastern area, "Uvarov's Basilica".
Excavations of O.I. Dombrovskiy, 1953 (reverse)
NPTC. No. H-9797 (obverse);
H-8699 (reverse)

Obverse: Legend:

"Our lord Justin, eternal Augustus".
Bust of the emperor facing right.
Reverse: Chrismon; to its sides, letters: B/Є

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

271

Пентануммий Юстина I

Херсон. 518–527 гг.
Медь; чеканка.
Диаметр: 15 мм,
вес: 2,6 г (л.с.);
диаметр: 14 мм,
вес: 3,53 г (о.с.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-66/1, 2

Л.с. Фрагмент надписи по кругу:

"Господин наш Юстин август".
Погрудное изображение императора вправо.
О.с. Надпись по кругу:
VIC/TOR – *"Победитель".*
Император в рост, анфас, с длинным крестом в правой руке и щитом в левой

Пентанумій Юстина I

Херсон. 518–527 рр.
Мідь; карбування.
Діаметр: 15 мм,
вага: 2,6 г (л.б.);
діаметр: 14 мм,
вага: 3,53 г (з.б.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-66/1, 2

Л.б. Фрагмент напису по колу:

[D]NIVSTI/NVSA[G]

"Пан наш Юстин август".
Погруддя імператора вправо.
З.б. Напис по колу:
VIC/TOR – *"Переможець".*
Імператор в зріст, анфас, з довгим хрестом в правій руці і щитом в лівій

Pentanummium of Justin I

Cherson. 518–527
Copper; striking.
Diameter: 15 mm,
weight: 2.6 g (obverse);
diameter: 14 mm,
weight: 3.53 g (reverse)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. H-66/1, 2

Obverse: Partial legend:

"Our lord Justin Augustus".
Bust of the emperor facing right.
Reverse: Legend:
VIC/TOR – *"Victor".*
Full-length frontal figure of the emperor with a tall cross in his right hand and a shield in his left

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

272

Фоллис Юстиниана I

Константинополь. 527–565 гг.
Медь; чеканка.
Диаметр: 40 мм, вес: 19,84 г
Северо-восточный район, квартал I, площадь перед "Восточной базиликой".
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г.
НЗХТ. № Н-1468

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Юстиниан, вечный август".
Погрудное изображение императора анфас с державой в правой руке и щитом в левой; справа – крест. (Изображение стерто).
О.с. Большая буква M,
вверху – крест, слева – ANNO,
справа – цифра XII *(?),*
внизу – буква Є; *под обрезом:* CON *(обозначение монетного двора г. Константинополя)*

Фоліс Юстиніана I

Константинополь. 527–565 рр.
Мідь; карбування.
Діаметр: 40 мм, вага: 19,84 г
Північно-східний район, квартал I, майдан перед "Східною базилікою".
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р.
НЗХТ. № Н-1468

Л.б. Напис по колу:

[DNIVSTINI/ANVSPPAVG]

"Пан наш Юстиніан, вічний август".
Погруддя імператора анфас з державою в правій руці і щитом в лівій; праворуч – хрест. (Зображення стерте).
З.б. Велика літера M,
вгорі – хрест, ліворуч – ANNO,
праворуч – цифра XII *(?),*
внизу – літера Є; *під обрізом:* CON *(позначення монетного двору м. Константинополя)*

Follis of Justinian I

Constantinople. 527–565
Copper; striking.
Diameter: 40 mm, weight: 19.84 g
North-eastern area, block I, square in front of the "Eastern Basilica".
Excavations of R.Kh. Leper, 1909
NPTC. No. H-1468

Obverse: Legend:

"Our Lord Justinian, eternal Augustus".
Frontal bust of the emperor with a globus cruciger in his right hand and a shield in his left; to the right, a cross. (The image is worn).
Reverse: Large letter M,
with a cross above,
the word ANNO *to the left,*
the number XII *(?) to the right,*
and the letter Є *below;*
in the exergue: CON *(mark of the mint at Constantinople)*

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

273

Пентануммий Юстиниана I

Херсон. 527–565 гг.
Медь; чеканка.
Диаметр: 13 мм,
вес: 2,3 г (л.с.);
диаметр: 16 мм,
вес: 2,66 г (о.с.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-257/1, 2

Л.с. Надпись по кругу:

"Господин наш Юстиниан, вечный август".
Погрудное изображение императора вправо.
О.с. Монограмма:

Пентанумій Юстиніана I

Херсон. 527–565 рр.
Мідь; карбування.
Діаметр: 13 мм,
вага: 2,3 г (л.б.);
діаметр: 16 мм,
вага: 2,66 г (з.б.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-257/1, 2

Л.б. Напис по колу:

DNIVSTINI/ANVSPPAV

"Пан наш Юстиніан, вічний август".
Погруддя імператора вправо.

З.б. Монограма:

Pentanummium of Justinian I

Cherson. 527–565
Copper; striking.
Diameter: 13 mm,
weight: 2.3 g (obverse);
diameter: 16 mm,
weight: 2.66 g (reverse)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. H-257/1, 2

Obverse: Legend:

"Our lord Justinian, eternal Augustus".
Bust of the emperor facing right.

Reverse: Monogram:

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

274

Фоллис Юстина II

Херсон. 565–578 гг.
Медь; чеканка.
Диаметр: 31 мм,
вес: 14,65 г (л.с.);
диаметр: 30 мм,
вес: 10,57 г (о.с.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (л.с.);
Северо-восточный район, квартал I.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г. (о.с.)
НЗХТ. № Н-151 (л.с.); Н-1452 (о.с.)

Л.с. Надпись по кругу:
XЄP/CONOC – *"Херсона".*
Император и императрица в рост, анфас; в правой руке императора – держава, в правой руке императрицы – скипетр, между головами – крест.
О.с. Неизвестный святой в рост, анфас, с длинным крестом в правой руке; справа – большая буква H, *вверху – крест*

Фоліс Юстина II

Херсон. 565–578 рр.
Мідь; карбування.
Діаметр: 31 мм,
вага: 14,65 г (л.б.);
діаметр: 30 мм,
вага: 10,57 г (з.б.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (л.б.);
Північно-східний район, квартал I.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р. (з.б.)
НЗХТ. № Н-151 (л.б.); Н-1452 (з.б.)

Л.б. Напис по колу:
XЄP/CONOC – *"Херсона".*
Імператор і імператриця в зріст, анфас; в правій руці імператора – держава, в правій руці імператриці – скіпетр, між головами – хрест.
З.б. Невідомий святий в зріст, анфас, з довгим хрестом в правій руці; праворуч – велика літера H, *вгорі – хрест*

Follis of Justin II

Cherson. 565–578
Copper; striking.
Diameter: 31 mm,
weight: 14.65 g (obverse);
diameter: 30 mm,
weight: 10.57 g (reverse)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich (obverse);
North-eastern area, block I.
Excavations of R.Kh. Leper, 1909 (reverse)
NPTC. No. H-151 (obverse); H-1452 (reverse)

Obverse: Legend:
XЄP/CONOC – *"of Cherson".*
Full-length frontal figures of the emperor and empress; in the right hand of the emperor is a globus cruciger, *in the right hand of the empress is a* sceptre, *and between their heads is a cross.*
Reverse: Full-length frontal figure of an unidentified saint with a tall cross in his right hand; to the right, the large letter H; *above the letter, a cross*

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

275

Полуфоллис Юстина II

Херсон. 565–578 гг.
Медь; чеканка.
Диаметр: 24 мм,
вес: 5,85 г (л.с.);
диаметр: 22 мм,
вес: 5,75 г (о.с.)
Случайная находка,
1928 г. (л.с.);
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (о.с.)
НЗХТ. № Н-4778 (л.с.);
Н-116 (о.с.)

Л.с. Надпись по кругу:
ХЕР/СОNОС – *"Херсона".*
Император и императрица в рост, анфас.
О.с. Неизвестный святой в рост, анфас, с длинным крестом в правой руке; справа – большая буква Δ, вверху – крест

Півфоліс Юстина II

Херсон. 565–578 рр.
Мідь; карбування.
Діаметр: 24 мм,
вага: 5,85 г (л.б.);
діаметр: 22 мм,
вага: 5,75 г (з.б.)
Випадкова знахідка,
1928 р. (л.б.);
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (з.б.)
НЗХТ. № Н-4778 (л.б.);
Н-116 (з.б.)

Л.б. Напис по колу:
ХЕР/СОNОС – *"Херсона".*
Імператор і імператриця в зріст, анфас.
З.б. Невідомий святий в зріст, анфас, з довгим хрестом в правій руці; праворуч – велика літера Δ, вгорі – хрест

Half follis of Justin II

Cherson. 565–578
Copper; striking.
Diameter: 24 mm,
weight: 5.85 g (obverse);
diameter: 22 mm,
weight: 5.75 g (reverse)
Sporadic find, 1928 (obverse);
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich (reverse)
NPTC. No. H-4778 (obverse);
H-116 (reverse)

Obverse: Legend:
ХЕР/СОNОС – *"of Cherson".*
Frontal full-length figures of the emperor and empress.
Reverse: Full-length frontal figure of an unidentified saint with a tall cross in his right hand; to the right, the large letter Δ; above the letter, a cross

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

276

Фоллис Льва V

Сиракузы. 813–820 гг.
Медь; чеканка.
Диаметр: 19 мм,
вес: 1,9 г (л.с.);
диаметр: 20 мм,
вес: 2,66 г (о.с.)
Северный район, квартал IX.
Раскопки Р.Х. Лепера,
1912 г. (л.с.);
Северо-восточный район, квартал I.
Раскопки Р.Х. Лепера,
1908 г. (о.с.)
НЗХТ. № Н-3251 (л.с.);
Н-1249 (о.с.)

Л.с. Надпись в два столбца:
слева – [Λ], справа – [ЄО✻] – "Лев" (утрачена).
Погрудное изображение императора Льва анфас с крестом в правой руке.
О.с. Фрагмент надписи по кругу:
К[ОNСТ] – *"Константин";*
слева – [С], справа – [І].
Погрудное изображение Константина анфас с державой в правой руке

Фоліс Лева V

Сіракузи. 813–820 рр.
Мідь; карбування.
Діаметр: 19 мм,
вага: 1,9 г (л.б.);
діаметр: 20 мм,
вага: 2,66 г (з.б.)
Північний район, квартал IX.
Розкопки Р.Х. Лепера,
1912 р. (л.б.);
Північно-східний район, квартал I.
Розкопки Р.Х. Лепера,
1908 р. (з.б.)
НЗХТ. № Н-3251 (л.б.);
Н-1249 (з.б.)

Л.б. Напис у два стовпці:
ліворуч – [Λ], праворуч – [ЄО✻] – "Лев" (втрачено).
Погруддя імператора Лева анфас з хрестом в правій руці.
З.б. Фрагмент напису по колу:
К[ОNСТ] – *"Костянтин";*
ліворуч – [С], праворуч – [І].
Погруддя Костянтина анфас з державою в правій руці

Follis of Leo V

Syracuse. 813–820
Copper; striking.
Diameter: 19 mm,
weight: 1.9 g (obverse);
diameter: 20 mm,
weight: 2.66 g (reverse)
Northern area, block IX.
Excavations of R.Kh. Leper, 1912 (obverse);
North-eastern area, block I.
Excavations of R.Kh. Leper, 1908 (reverse)
NPTC. No. H-3251 (obverse);
H-1249 (reverse)

Obverse: Two-column legend:
to the left, [Λ]; to the right, [ЄО✻] – "Leo" (not preserved).
Frontal bust of the emperor Leo with a cross in his right hand
Reverse: Partial legend:
К[ОNСТ] – *"Constantine";*
to the left, [С]; to the right, [І].
Frontal bust of Constantine with a globus cruciger in his right hand

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

277

Фоллис Феофила

Константинополь. 829–842 гг.
Медь; чеканка.
Диаметр: 30 мм,
вес: 6,99 г (л.с.);
диаметр: 25 мм,
вес: 3,62 г (о.с.)
Северо-восточный район,
квартал I,
около "Восточной базилики".
Раскопки Р.Х. Лепера,
1909 г. (л.с.);
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (о.с.)
НЗХТ. № Н-1339 (л.с.);
Н-71 (о.с.)

Лс. Надпись по кругу:

Фоліс Феофіла

Константинополь. 829–842 рр.
Мідь; карбування.
Діаметр: 30 мм,
вага: 6,99 г (л.б.);
діаметр: 25 мм,
вага: 3,62 г (з.б.)
Північно-східний район,
квартал I,
біля "Східної базиліки".
Розкопки Р.Х. Лепера,
1909 р. (л.б.);
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (з.б.)
НЗХТ. № Н-1339 (л.б.);
Н-71 (з.б.)

Л.б. Напис по колу:

Follis of Theophilus

Constantinople. 829–842
Copper; striking.
Diameter: 30 mm,
weight: 6.99 g (obverse);
diameter: 25 mm,
weight: 3.62 g (reverse)
North-eastern area, block I,
near "Eastern Basilica".
Excavations of R.Kh. Leper,
1909 (obverse);
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich (reverse)
NPTC. No. H-1339 (obverse);
H-71 (reverse)

Obverse: Legend:

ΘЄOFIL'/ЬASIL'

"Феофил василевс". Поколенное изображение императора с лабарумом в правой руке и державой в левой.

"Феофіл василевс". Поколінне зображення імператора з лабарумом в правій руці і державою в лівій

"Theophilus basileus". Three-quarter-length frontal figure of the emperor holding a labarum in his right hand and a globus cruciger in his left.

О.с. Четырехстрочная надпись:

З.б. Чотирирядковий напис:

Reverse: Four-line legend:

+ΘЄO | FILЄAVϚ | OVSƆЄSV | ΠICAS

"Феофил император, ты победишь"

"Феофіл імператор, ти переможеш"

"Theophilus Augustus, you are victorious"

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

278

Монета Михаила III

Херсон. II серия, 842–867 гг.
(по В.А. Анохину)
Медь; литье.
Диаметр: 14 мм,
вес: 2,75 г (л.с.);
диаметр: 11 мм,
вес: 0,38 г (о.с.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-124 (л.с.);
Н-146 (о.с.)

Лс. Буквы: **МВ**.
О.с. Буквы: **ХП**;
над **П** *– буква* **О**

Монета Михаїла III

Херсон. II серія, 842–867 рр.
(за В.О. Анохіним)
Мідь; лиття.
Діаметр: 14 мм,
вага: 2,75 г (л.б.);
діаметр: 11 мм,
вага: 0,38 г (з.б.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-124 (л.б.);
Н-146 (з.б.)

Л.б. Літери: **МВ**.
З.б. Літери: **ХП**;
над **П** *– літера* **О**

Coin of Michael III

Cherson. Series II, 842–867
(according to V.A. Anokhin)
Copper; casting.
Diameter: 14 mm,
weight: 2.75 g (obverse);
diameter: 11 mm,
weight: 0.38 g (reverse)
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. H-124 (obverse);
H-146 (reverse)

Obverse: Letters: **МВ**.
Reverse: Letters: **ХП**;
above the **П**, *the letter* **О**

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

279

Монета Василия I

Херсон. II выпуск, 867–886 гг.
(по В.А. Анохину)
Медь; литье.
Диаметр: 17 мм, вес: 2,81 г
Из коллекции В.Н. Орехова
НЗХТ. № Н-17831

Л.с. Буква В.
О.с. Крест на трех ступенях; по сторонам – две точки

Монета Василя I

Херсон. II випуск, 867–886 рр.
(за В.О. Анохіним)
Мідь; лиття.
Діаметр: 17 мм, вага: 2,81 г
З колекції В.М. Орехова
НЗХТ. № Н-17831

Л.б. Літера В.
З.б. Хрест на трьох східцях; з боків – дві крапки

Coin of Basil I

Cherson. Issue II, 867–886
(according to V.A. Anokhin)
Copper; casting.
Diameter: 17 mm, weight: 2.81 g
From the collection of
V.N. Orekhov
NPTC. No. H-17831

Obverse: Letter: B.
Reverse: Cross on three-tiered base, pellet on each side

Литература/Література/Literature: Zolotarev, Kochetkova 1999, 93

280

Монета Льва VI и Александра

Херсон. 886–912 гг.
Медь; литье.
Диаметр: 17 мм,
вес: 2,84 г (л.с.);
диаметр: 17 мм,
вес: 2,85 г (о.с.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-120/1, 2

Л.с. Буквы: Λ/Α; *между ними – патриарший крест.*
О.с. Крест floriate на трех ступенях; по сторонам – две точки

Монета Лева VI і Олександра

Херсон. 886–912 рр.
Мідь; лиття.
Діаметр: 17 мм,
вага: 2,84 г (л.б.);
діаметр: 17 мм,
вага: 2,85 г (з.б.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-120/1, 2

Л.б. Літери: Λ/Α; *між ними – патріарший хрест.*
З.б. Хрест floriate на трьох східцях; з боків – дві крапки

Coin of Leo VI and Alexander

Cherson. 886–912
Copper; casting.
Diameter: 17 mm,
weight: 2.84 g (obverse);
diameter: 17 mm,
weight: 2.85 g (reverse)
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. H-120/1, 2

Obverse: Letters: Λ/Α; *between them, a patriarchal cross.*
Reverse: Cross floriate on three-tiered base, pellet on each side

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

281

Монета Константина VII

Херсон. I выпуск, 913–919 гг.
(по В.А. Анохину)
Медь; литье.
Диаметр: 16 мм,
вес: 2,27 г (л.с.);
диаметр: 17 мм,
вес: 3,47 г (о.с.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-34/1, 2

Л.с. Буквы: К | Ѡ.
О.с. Погрудное изображение императора анфас

Монета Костянтина VII

Херсон. I випуск, 913–919 рр.
(за В.О. Анохіним)
Мідь; лиття.
Діаметр: 16 мм,
вага: 2,27 г (л.б.);
діаметр: 17 мм,
вага: 3,47 г (з.б.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-34/1, 2

Л.б. Літери: К | Ѡ.
З.б. Погруддя імператора анфас

Coin of Constantine VII

Cherson. Issue I, 913–919
(according to V.A. Anokhin)
Copper; casting.
Diameter: 16 mm,
weight: 2.27 g (obverse);
diameter: 17 mm,
weight: 3.47 g (reverse)
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. H-34/1, 2

Obverse: Letters: К | Ѡ.
Reverse: Frontal bust of the emperor

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

282

Монета Константина VII

Херсон. III выпуск, 921 г.
(по В.А. Анохину)
Медь; литье.
Диаметр: 16 мм, вес: 3,38 г
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-111

Л.с. Погрудное изображение императора анфас; по сторонам – буквы: ρ/ο. *(Изображение стерто).*
О.с. Погрудное изображение императрицы Елены анфас; по сторонам – буквы: χ/ρ

Монета Костянтина VII

Херсон. III випуск, 921 р.
(за В.О. Анохіним)
Мідь; лиття.
Діаметр: 16 мм, вага: 3,38 г
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-111

Л.б. Погруддя імператора анфас; з боків – літери: ρ/ο. *(Зображення стерте).*
З.б. Погруддя імператриці Олени анфас; з боків – літери: χ/ρ

Coin of Constantine VII

Cherson. Issue III, 921
(according to V.A. Anokhin)
Copper; casting.
Diameter: 16 mm, weight: 3.38 g
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. H-111

Obverse: Frontal bust of the emperor; to either side, letters: ρ/ο. *(The image is worn).*
Reverse: Frontal bust of the empress Elena; to either side, letters: χ/ρ

Литература/Література/Literature: Anokhin 1977, 162

283

Монета Константина VII

Херсон. IV выпуск, 920–944 гг.
(по В.А. Анохину)
Медь; литье.
Диаметр: 16 мм,
вес: 2,24 г (л.с.);
диаметр: 17 мм,
вес: 1,99 г (о.с.)
Гераклейский полуостров,
клад, 1949 г. (л.с.);
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (о.с.)
НЗХТ. № Н-8101/2 (л.с.);
Н-4666 (о.с.)

Л.с. Буквы: Κ | ω.
О.с. Крест floriate на трех ступенях; по сторонам – две точки

Монета Костянтина VII

Херсон. IV випуск, 920–944 рр.
(за В.О. Анохіним)
Мідь; лиття.
Діаметр: 16 мм,
вага: 2,24 г (л.б.);
діаметр: 17 мм,
вага: 1,99 г (з.б.)
Гераклейський півострів,
скарб, 1949 р. (л.б.);
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (з.б.)
НЗХТ. № Н-8101/2 (л.б.);
Н-4666 (з.б.)

Л.б. Літери: Κ | ω.
З.б. Хрест floriate на трьох східцях; з боків – дві крапки

Coin of Constantine VII

Cherson. Issue IV, 920–944
(according to V.A. Anokhin)
Copper; casting.
Diameter: 16 mm,
weight: 2.24 g (obverse);
diameter: 17 mm,
weight: 1.99 g (reverse)
Heraclean peninsula,
hoard, 1949 (obverse);
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich (reverse)
NPTC. No. H-8101/2 (obverse);
H-4666 (reverse)

Obverse: Letters: Κ | ω.
Reverse: Cross floriate on three-tiered base, pellet on each side

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

284

Фоллис Романа I

Константинополь. 920–944 гг.
Медь; чеканка.
Диаметр: 25 мм,
вес: 5,26 г (л.с.);
диаметр: 24 мм,
вес: 5,36 г (о.с.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-4768 (л.с.);
Н-1735/4 (о.с.)

Л.с. Надпись по кругу:

Фоліс Романа I

Константинополь. 920–944 рр.
Мідь; карбування.
Діаметр: 25 мм,
вага: 5,26 г (л.б.);
діаметр: 24 мм,
вага: 5,36 г (з.б.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-4768 (л.б.);
Н-1735/4 (з.б.)

Л.б. Напис по колу:

Follis of Romanus I

Constantinople. 920–944
Copper; striking.
Diameter: 25 mm,
weight: 5.26 (obverse);
diameter: 24 mm,
weight: 5.36 g (reverse)
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. H-4768 (obverse);
H-1735/4 (reverse)

Obverse: Legend:

+RωMANЬASI/LEVSRωM'

"Роман, василевс ромеев". Погрудное изображение императора анфас с лабарумом в правой руке и державой в левой.

"Роман, василевс ромеїв". Погруддя імператора анфас з лабарумом в правій руці і державою в лівій.

"Romanus, basileus *of the Romans". Frontal bust of the emperor, holding a labarum in his right hand and a* globus cruciger *in his left.*

О.с. Четырехстрочная надпись:

З.б. Чотирирядковий напис:

Reverse: Four-line legend:

+RωMA | N'ЄΠΘЄωЬA | SILEVSRω | MAIωΠ

"Роман, милостью Божией василевс ромеев"

"Роман, милістю Божою василевс ромеїв"

"Romanus, by the grace of God basileus *of the Romans"*

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

285

Монета Романа II

Херсон. I выпуск, 960–961 гг.
(по В.А. Анохину)
Медь; литье.
Диаметр: 16 мм, вес: 2,38 г
Из коллекции В.Н. Орехова
НЗХТ. № Н-17876

Л.с. Монограмма Романа:

О.с. Монограмма Василия:

Монета Романа II

Херсон. I випуск, 960–961 рр.
(за В.О. Анохіним)
Мідь; лиття.
Діаметр: 16 мм, вага: 2,38 г
З колекції В.М. Орєхова
НЗХТ. № Н-17876

Л.б. Монограма Романа:

З.б. Монограма Василя:

Coin of Romanus II

Cherson. Issue I, 960–961
(according to V.A. Anokhin)
Copper; casting.
Diameter: 16 mm, weight: 2.38 g
From the collection of
V.N. Orekhov
NPTC. No. H-17876

Obverse: Monogram of Romanus:

Reverse: Monogram of Basil:

Литература/Література/Literature: Zolotarev, Kochetkova 1999, 116

286

Фоллис Никифора II Фоки

Константинополь. 963–969 гг.
Медь; чеканка.
Диаметр: 24 мм,
вес: 5,3 г (л.с.);
диаметр: 23 мм,
вес: 4,9 г (о.с.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-4654 (л.с.);
Н-4500 (о.с.)

Л.с. Надпись по кругу:

"Никифор, василевс ромеев". Погрудное изображение императора анфас с лабарумом в правой руке и державой в левой

О.с. Четырехстрочная надпись:

"Никифор, милостью Божией василевс ромеев"

Фоліс Никифора II Фоки

Константинополь. 963–969 рр.
Мідь; карбування.
Діаметр: 24 мм,
вага: 5,3 г (л.б.);
діаметр: 23 мм,
вага: 4,9 г (з.б.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-4654 (л.б.);
Н-4500 (з.б.)

Л.б. Напис по колу:

+ΠICIFRЬ/ASILROM

"Никифор, василевс ромеїв". Погруддя імператора анфас з лабарумом в правій руці і державою у лівій

З.б. Чотирирядковий напис:

+ΠICHF'|ЄΠΘЄѠЬA|SILEVSRѠ|ΠAIѠN

"Никифор, милістю Божою василевс ромеїв"

Follis of Nicephorus II Phocas

Constantinople. 963–969
Copper; striking.
Diameter: 24 mm,
weight: 5.3 g (obverse);
diameter: 23 mm,
weight: 4.9 g (reverse)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. H-4654 (obverse);
H-4500 (reverse)

Obverse: Legend:

"Nicephorus, basileus *of the Romans".*
Frontal bust of the emperor, holding a labarum in his right hand and a globus cruciger *in his left.*
Reverse: Four-line legend:

"Nicephorus, by the grace of God basileus *of the Romans"*

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

287

Монета Никифора II Фоки

Херсон. 963–969 гг.
Медь; литье.
Диаметр: 17 мм,
вес: 2,51 г (л.с.);
диаметр: 18 мм,
вес: 3,03 г (о.с.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (л.с.);
Из раскопок Р.Х. Лепера, 1911 г. (о.с.)
НЗХТ. № Н-103 (л.с.);
Н-258 (о.с.)

Л.с. Монограмма Никифора:
О.с. Монограмма титула "деспот":

Монета Никифора II Фоки

Херсон. 963–969 рр.
Мідь; лиття.
Діаметр: 17 мм,
вага: 2,51 г (л.б.);
діаметр: 18 мм,
вага: 3,03 г (з.б.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича (л.б.);
З розкопок Р.Х. Лепера, 1911 р. (з.б.)
НЗХТ. № Н-103 (л.б.);
Н-258 (з.б.)

Л.б. Монограма Никифора:
З.б. Монограма титулу "деспот":

Coin of Nicephorus II Phocas

Cherson. 963–969
Copper; casting.
Diameter: 17 mm,
weight: 2.51 g (obverse);
diameter: 18 mm,
weight: 3.03 g (reverse)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich (obverse);
From the excavations of R.Kh. Leper, 1911 (reverse)
NPTC. No. H-103 (obverse);
H-258 (reverse)

Obverse: Monogram of Nicephorus:
Reverse: Monogram of the title despotes:

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

288

Монета Иоанна I Цимисхия

Херсон. 969–976 гг.
Медь; литье.
Диаметр: 17 мм,
вес: 2,94 г (л.с.);
диаметр: 17 мм,
вес: 2,25 г (о.с.)
Северо-восточный район,
квартал V.
Раскопки Р.Х. Лепера,
1908 г. (л.с.);
Северо-восточный район,
квартал I.
Раскопки Р.Х. Лепера,
1909 г. (о.с.)
НЗХТ. № Н-1220 (л.с.);
Н-1507 (о.с.)

Л.с. Монограмма Иоанна:
О.с. Монограмма титула
"деспот":

Монета Іоанна I Цимісхія

Херсон. 969–976 рр.
Мідь; лиття.
Діаметр: 17 мм,
вага: 2,94 г (л.б.);
діаметр: 17 мм,
вага: 2,25 г (з.б.)
Північно-східний район,
квартал V.
Розкопки Р.Х. Лепера,
1908 р. (л.б.);
Північно-східний район,
квартал I.
Розкопки Р.Х. Лепера,
1909 р. (з.б.)
НЗХТ. № Н-1220 (л.б.);
Н-1507 (з.б.)

Л.б. Монограма Іоанна:
З.б. Монограма титулу
"деспот":

Coin of John I Tzimiskes

Cherson. 969–976
Copper; casting.
Diameter: 17 mm,
weight: 2.94 g (obverse);
diameter: 17 mm,
weight: 2.25 g (reverse)
North-eastern area, block V.
Excavations of R.Kh. Leper,
1908 (obverse);
North-eastern area, block I.
Excavations of R.Kh. Leper,
1909 (reverse)
NPTC. No. H-1220 (obverse);
H-1507 (reverse)

Obverse: Monogram of John:
Reverse: Monogram of the title
despotes:

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

289

Монета Романа III

Херсон. 1028–1034 гг.
(по В.А. Анохину)
Медь; литье.
Диаметр: 24 мм,
вес: 6,35 г (л.с.);
диаметр: 25 мм,
вес: 7,98 г (о.с.)
Северный район,
"Базилика 1935 г.". Случайная
находка, 1966 г. (л.с.);
Северо-восточный район,
квартал III.
Раскопки Р.Х. Лепера,
1911 г. (о.с.)
НЗХТ. № Н-9829 (л.с.);
Н-2469 (о.с.)

Л.с. Монограмма:
О.с. Монограмма титула
"деспот":

Монета Романа III

Херсон. 1028–1034 рр.
(за В.О. Анохіним)
Мідь; лиття.
Діаметр: 24 мм,
вага: 6,35 г (л.б.);
діаметр: 25 мм,
вага: 7,98 г (з.б.)
Північний район,
"Базиліка 1935 р.". Випадкова
знахідка, 1966 р. (л.б.);
Північно-східний район,
квартал III.
Розкопки Р.Х. Лепера,
1911 р. (з.б.)
НЗХТ. № Н-9829 (л.б.);
Н-2469 (з.б.)

Л.б. Монограма:
З.б. Монограма титулу
"деспот":

Coin of Romanus III

Cherson. 1028–1034
(according to V.A. Anokhin)
Copper; casting.
Diameter: 24 mm,
weight: 6.35 g (obverse);
diameter: 25 mm,
weight: 7.98 g (reverse)
Northern area,
"1935 Basilica".
Sporadic find, 1966 (obverse);
North-eastern area,
block III.
Excavations of R.Kh. Leper,
1911 (reverse)
NPTC. No. H-9829 (obverse);
H-2469 (reverse)

Obverse: Monogram:
Reverse: Monogram of the title
despotes:

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

290

Монета Романа IV

Херсон. 1068–1071 гг.
(по В.А. Анохину)
Медь; литье.
Диаметр: 24 мм,
вес: 8,35 г (л.с.);
диаметр: 25 мм,
вес: 7,75 г (о.с.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-102 (л.с.);
Н-54 (о.с.)

Л.с. Монограмма: ☧
О.с. Крест floriate на трех ступенях; по сторонам – две точки

Монета Романа IV

Херсон. 1068–1071 рр.
(за В.О. Анохіним)
Мідь; лиття.
Діаметр: 24 мм,
вага: 8,35 г (л.б.);
діаметр: 25 мм,
вага: 7,75 г (з.б.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № Н-102 (л.б.);
Н-54 (з.б.)

Л.б. Монограма: ☧
З.б. Хрест floriate на трьох східцях; з боків – дві крапки

Coin of Romanus IV

Cherson. 1068–1071
(according to V.A. Anokhin)
Copper; casting.
Diameter: 24 mm,
weight: 8.35 g (obverse);
diameter: 25 mm,
weight: 7.75 g (reverse)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. H-102 (obverse);
H-54 (reverse)

Obverse: Monogram: ☧
Reverse: Cross floriate on three-tiered base, pellet on each side

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

291

Ампула-евлогия

Византия (сиро-палестинский регион). XI в.
Свинец; литье.
Высота: 4,7 см
Центральный район, квартал VII, цистерна.
Раскопки Е.Ю. Клениной, А.Б. Бернацки, 2000 г.
НЗХТ. № 95/37375

Ампула-евлогия для святой воды или масла в виде миниатюрной уплощенной двуручной остродонной амфорки; на тулове – отверстие. (Утрачены часть венчика и одна ручка)

Ампула-євлогія

Візантія (сиро-палестинський регіон). XI ст.
Свинець; лиття.
Висота: 4,7 см
Центральний район, квартал VII, цистерна.
Розкопки О.Ю. Кльоніної, А.Б. Бернацьки, 2000 р.
НЗХТ. № 95/37375

Ампула-євлогія для святої води або олії у вигляді мініатюрної сплощеної дворучної гостродонної амфорки; на тулубі – отвір. (Втрачено частину вінця та одну ручку)

***Eulogia* ampulla (pilgrim flask)**

Byzantium (Syro-Palestinian region). 11th century
Lead; casting.
Height: 4.7 cm
Central area, block VII, cistern.
Excavations of E.Yu. Klenina, A.B. Biernacki, 2000
NPTC. No. 95/37375

Eulogia *ampulla (pilgrim flask) for holy water or oil in the shape of a flattened miniature two-handled amphora with a pointed foot. A hole runs through the body. (Part of the rim and one handle are lost)*

Литература/Література/Literature: Novak 2006, 143–144, fig. 9:8; 17:7; Jašaeva 2010, 483, Abb. 8, 2
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kent, Painter 1977, 113–114, no. 190; Brown 1984, pl. 15

292

Ампула-евлогия

Палестина.
Рубеж XI/XII вв.
Свинец; литье.
Высота: 5,3 см,
ширина: 4,4 см (макс.)
Северо-восточный район.
Случайная находка, 1901 г.
ГЭ. № х 684

Ампула-евлогия для святой воды или масла в виде миниатюрной уплощенной двуручной фляги. Лицевая сторона оформлена в виде стилизованной раковины; на оборотной стороне сохранилась арабская надпись, представляющая собой Шахаду (мусульманский "символ веры"):
"Нет Бога, кроме Аллаха, Мухаммад – пророк Аллаха"

Ампула-євлогія

Палестина.
Рубіж XI/XII ст.
Свинець; лиття.
Висота: 5,3 см,
ширина: 4,4 см (макс.)
Північно-східний район.
Випадкова знахідка, 1901 р.
ДЕ. № х 684

Ампула-євлогія для святої води або олії у вигляді мініатюрної сплощеної двуручної фляги. Лицьовий бік стилізовано під черепашку; на зворотному боці зберігся арабський напис, що представляє собою Шахаду (мусульманський "символ віри"):
"Немає бога, окрім Аллаха, Мухаммад – пророк Аллаха"

***Eulogia* ampulla (pilgrim flask)**

Palestine.
Turn of the 11th/12th century
Lead; casting.
Height: 5.3 cm;
width: 4.4 cm (max)
North-eastern area.
Sporadic find, 1901
SH. No. x 684

Eulogia *ampulla (pilgrim flask) for holy water or oil in the shape of a flattened two-handled jar. The front side takes the form of a stylized seashell; at the rear side is preserved an Arabic inscription with the words of the Shahada (the Islamic creed):*
"There is no God but Allah, and Muhammed is the prophet of Allah"

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1902/3, 116, fig. 64; Pritula 2006/1, 108–110, fig. 1, 2 a–б; Jašaeva 2010, 483, Abb. 8, 1
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kötzsche 1988, 30–31, Abb. 22–24

293

Молоточек

X–XII вв.
Свинец; литье.
Длина: 5,5 см
Херсонесское городище.
Случайная находка
НЗХТ. № 79/37041

Молоточек ювелирный двусторонний, представляет собой прямоугольный в сечении брусок со слегка выпуклыми ударными плоскостями – бойками, квадратными в сечении; в центре, где имеется округлое отверстие для рукояти (1,6×1,7 см), тело головки расширено

Молоточок

X–XII ст.
Свинець; лиття.
Довжина: 5,5 см
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка
НЗХТ. № 79/37041

Молоточок ювелірний двосторонній, являє собою прямокутний в перетині брусок із злегка опуклими ударними площинами – бойками, квадратними в перетині; в центрі, де є округлий отвір для рукояті (1,6×1,7 см), тіло головки розширене

Hammer

10th–12th century
Lead; casting.
Length: 5.5 cm
Chersonesos city-site.
Sporadic find
NPTC. No. 79/37041

Two-sided jeweler's hammer composed of two projections in the form of rectangular solids with square, slightly convex striking ends; in the centre of the hammer, the body widens to accommodate a round eye for the insertion of a handle (1.6×1.7 cm)

Литература/Література/Literature: Yashayeva 2010, 306, Nr. 385

294

Монета Василия I

Херсон. III тип, 880–886 гг.
(по И.В. Соколовой)
Свинец; литье.
Диаметр: 15 мм, вес: 3,96 г
Из коллекции В.Н. Орехова
НЗХТ. № Н-17843

Л.с. Буква Θ; по сторонам – две точки.
О.с. Крест на трех ступенях; по сторонам – две точки

Монета Василя I

Херсон. III тип, 880–886 рр.
(за І.В. Соколовою)
Свинець; лиття.
Діаметр: 15 мм, вага: 3,96 г
З колекції В.М. Орехова
НЗХТ. № Н-17843

Л.б. Літера Θ; з боків – дві кранки.
З.б. Хрест на трьох східцях; з боків – дві кранки

Coin of Basil I

Cherson. Type III, 880–886
(according to I.V. Sokolova)
Lead; casting.
Diameter: 15 mm, weight: 3.96 g
From the collection of
V.N. Orekhov
NPTC. No. H-17843

Obverse: Letter Θ, pellet on each side.
Reverse: Cross on three steps, pellet on each side

Литература/Література/Literature: Zolotarev, Kochetkova 1999, 99

295

Монета Льва VI и Александра

Херсон. 886–912 гг.
Свинец; литье.
Диаметр: 17 мм, вес: 2,6 г
Из коллекции В.Н. Орехова
НЗХТ. № Н-17844

Л.с. Буквы: ΛЄ.
О.с. Крест floriate на трех ступенях; по сторонам – две точки

Монета Лева VI і Олександра

Херсон. 886–912 рр.
Свинець; лиття.
Діаметр: 17 мм, вага: 2,6 г
З колекції В.М. Орехова
НЗХТ. № Н-17844

Л.б. Літери: ΛЄ
З.б. Хрест floriate на трьох східцях; з боків – дві крапки

Coin of Leo VI and Alexander

Cherson. 886–912
Lead; casting.
Diameter: 17 mm, weight: 2.6 g
From the collection of V.N. Orekhov
NPTC. No. H-17844

Obverse: Letters: ΛЄ
Reverse: Cross floriate on three steps, pellet on each side

Литература/Література/Literature: Zolotarev, Kochetkova 1999, 100

296

Печать Дамиана, коммеркиария Херсона

Первая треть X в.
Свинец; литье.
Диаметр: 21 мм,
толщина: 2 мм
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № Н-6611

Л.с. Погрудное изображение Богоматери Никопеи, держащей перед собой медальон с изображением Младенца. Над плечами Богоматери – небольшие крестики. По кругу – надпись:

Печатка Даміана, комерціарія Херсона

Перша третина X ст.
Свинець; лиття.
Діаметр: 21 мм,
товщина: 2 мм
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № Н-6611

Л.б. Погруддя Богоматері Никопеї, що тримає перед собою медальйон із зображенням Немовляти. Над плечима Богоматері – невеликі хрестики. По колу – напис:

Seal of Damian, *kommerkiarios* of Cherson

First third of the 10th century
Lead; casting.
Diameter: 21 mm;
thickness: 2 mm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. H-6611

Obverse: Bust of the Virgin Nikopoios holding in front of her a medallion with the image of the Christ Child. Above the shoulders of the Virgin are small crosses. Legend:

+ΘΚЄROHΘЄ...CѠΔOV, = Θεοτόκε βοήθε[ι τῷ] σῷ δού(λῳ)

"Богородица, помоги Твоему рабу".
О.с. Четырехстрочная надпись в точечном ободке:

"Богородиця, допомоги Твоєму рабу".
З.б. Чотирирядковий напис в ободку із крапок:

"Mother of God, help your servant".
Reverse: Four-line inscription surrounded by a beaded relief line:

+ΔAMHA
N.VKѲMЄP
..APHOVX
...ONOC

Δαμηαν[ο]ῦ κουμ(μ)ερ[κι]αρήου Χ[ερσ]όνος

"Дамиана, коммеркиария Херсона".
Вверху и внизу – крестики с выпуклыми точками по сторонам

"Даміана, комерціарія Херсона".
Вгорі і внизу – хрестики з опуклими крапками з боків

"[Seal] of Damian, kommerkiarios of Cherson".
Above and below are small crosses with a relief dot on either side

Литература/Література/Literature: Vishnyakova 1939, 124, no. 6; Sokolova 1983, 153, no. 25; Alekseyenko 2007, 153, nr 21, *1*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Alekseyenko 2007, 153–154, nr 22, *2–5*

297

Печать севаста Михаила, Синадина по матери

XII в.
Свинец; литье.
37×36×2 мм
Северный район.
Случайная находка, 1962 г.
НЗХТ. № Н-8991

Л.с. Архангел Михаил с раскрытыми крыльями в далматике и лоре, усыпанном жемчугом и драгоценными камнями, в рост, стоит на подиуме; в правой руке держит длинный скипетр, увенчанный трилистником (лабарумом?); в левой руке – сферу, увенчанную крестом. По сторонам – надпись в столбик: слева – утрачена; справа:

"...Михаил".
О.с. Восьмистрочная надпись в ободке из точек:

Печатка севаста Михайла, Сінадіна по матері

XII ст.
Свинець; лиття.
37×36×2 мм
Північний район.
Випадкова знахідка, 1962 р.
НЗХТ. № Н-8991

Л.б. Архангел Михаїл з розправленими крилами в далматиці і лорі, усипаному перлами і коштовним камінням, в зріст, стоїть на подіумі; в правій руці тримає довгий скіпетр, увінчаний трилисником (лабарумом?); в лівій руці – сферу, увінчану хрестом. З боків – напис у стовпчик: ліворуч – втрачено; праворуч:

А
Х
М
[...] Μιχαήλ

"...Михаїл".
З.б. Восьмирядковий напис в ободку з крапок:

+СФРАГІС
СЄRАϤО.
СVNАΔНN..
МНТРОΘЄN
ТОVТЄІХО..
.ѪМІХАН.
ЄКПАТ..
ΘЄN

Σφραγὶς σεβαστο[ῦ] Συναδην[οῦ ἐκ] μητρόθεν τοῦ Τειχο[...]ου Μιχαὴ[λ] ἐκ πατ[ρό]θεν

"Печать севаста Михаила, Синадина по матери, Тейхо... по отцу"

"Печатка севаста Михайла, Сінадіна по матері, Тейхо... по батьку"

Seal of the *sebastos* Michael, Sinadinos on his mother's side

12th century
Lead; casting.
37×36×2 mm
Northern area.
Sporadic find, 1962
NPTC. No. H-8991

Obverse: Full-length frontal image of the archangel Michael, with wings spread, in a dalmatica and a loros decorated with pearls and precious stones, standing on a dais and holding a long scepter with a trefoil (a labarum?) in his right hand and a globus cruciger *in his left. On either side is an inscription in columns: the left is lost; on the right:*

"...Michael".
Reverse: Eight-line inscription surrounded by a beaded relief line:

"Seal of the sebastos *Michael, Sinadinos on his mother's side, of Teix... on his father's side"*

Литература/Література/Literature: Shandrovskaya 1990, 181–182

298

Печать Мануила II, патриарха Константинополя

1244–1254 гг.
Свинец; литье.
Диаметр: 40 мм,
толщина: 2,5 мм
Северный район.
Случайная находка, 1986 г.
НЗХТ. № 14583

Л.с. Богоматерь с Младенцем на троне с высокой резной спинкой. По сторонам – титлы: слева – ΜΡ; справа – ΘV = Μήτηρ Θεοῦ – *"Богоматерь". О.с. В точечном ободке семистрочная надпись:*

Печатка Мануїла II, патріарха Константинополя

1244–1254 рр.
Свинець; лиття.
Діаметр: 40 мм,
товщина: 2,5 мм
Північний район.
Випадкова знахідка, 1986 р.
НЗХТ. № 14583

Л.б. Богоматір з Немовлям на троні з високою різьбленою спинкою. З обох боків – титла: ліворуч – ΜΡ; праворуч – ΘV = Μήτηρ Θεοῦ – *"Богоматір". З.б. Семирядковий напис в ободку з крапок:*

Seal of Manuel II, patriarch of Constantinople

1244–1254
Lead; casting.
Diameter: 40 mm;
thickness: 2.5 mm
Northern area.
Sporadic find, 1986
NPTC. No. 14583

Obverse: Virgin and Child on a throne with a high carved back. On either side are titles: on the left, ΜΡ; on the right, ΘV = Μήτηρ Θεοῦ – *"Mother of God". Reverse: Seven-line inscription surrounded by a beaded relief line:*

+ΜΑΝΥΗΛ
ΕΛΕΩΘΥΑΡΧ
ΕΠΙΣΚΟΠΟΣΚΩΝ
ΣΤΑΝΤΙΝΥΠΟΛΕ
ΩΣΝΕΑΣΡΩΜΗΣ
ΚΑΙΟΙΚΥΜΕΝΙΚΟΣ
ΠΡΙΑΡΧΗΣ

Μανουὴλ, ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως
Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικός π(ατ)ριάρχης

"Мануил, Божией милостью архиепископ Константинополя и вселенский патриарх"

"Мануїл, Божою милістю архієпископ Константинополя і всесвітній патріарх"

"Manuel, by the grace of God Archbishop of Constantinople and ecumenical patriarch"

Литература/Література/Literature: Alekseenko 1990, 25–29
Аналогии/Аналогії/Analogies: Zacos 1984, 39, no. 34

299

Мастерок

Херсон. VI–VII вв.
Железо; ковка, сварка.
Длина: 21 см,
ширина: 4,5 см (лопатка)
Центральный район,
"Храм с ковчегом".
Раскопки О.И. Домбровского, 1957 г.
НЗХТ. № 236/36507

Мастерок для строительных работ, рабочая часть (лопатка) прямоугольной формы переходит во втульчатый черенок для насадки рукояти

Кельма

Херсон. VI–VII ст.
Залізо; кування, зварювання.
Довжина: 21 см,
ширина: 4,5 см (лопатка)
Центральний район,
"Храм з ковчегом".
Розкопки О.І. Домбровського, 1957 р.
НЗХТ. № 236/36507

Кельма для будівельних робіт, робоча частина (лопатка) прямокутної форми переходить у втулковий держак для насаджування рукояті

Trowel

Cherson. 6th–7th century
Iron; forging, welding.
Length: 21 cm;
width: 4.5 cm (blade)
Central area,
"Reliquary Church".
Excavations of O.I. Dombrovskiy, 1957
NPTC. No. 236/36507

Construction trowel with a flat rectangular blade, which merges into a projecting socket for a handle

Литература/Література/Literature: Denisova 2009, 67, fig. 6. *2*

300

Топор

Херсон.
Вторая половина X–XII вв.
Железо; ковка, сварка.
Длина: 15,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 42/37041

Топор с широким опущенным лезвием и прорезным округлым обухом диаметром 4 см

Сокира

Херсон.
Друга половина X–XII ст.
Залізо; кування, зварювання.
Довжина: 15,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 42/37041

Сокира з широким опущеним лезом і прорізним округлим обухом діаметром 4 см

Axe

Cherson.
Second half of the 10th–12th century
Iron; forging, welding.
Length: 15.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 42/37041

Axe with a broad downswept blade and a round butt with a socket for a haft, 4 cm in diameter

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kolchin 1953, 73, fig. 67, *19*; 1959, fig. 9, *2*

301

Кирка-топор

Херсон.
Вторая половина X–XII вв.
Железо; ковка, сварка.
Длина: 16 см (топор); 23 см (кирка)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5404

Инструмент двусторонний: длинное симметричное лезвие кирки расположено перпендикулярно рукоятке; широкое опущенное лезвие топора находится с рукоятью в одной плоскости. Тело головки кирки-топора расширено и имеет выступающее острое ребро по центру; отверстие для рукояти овальное (3×3,5 см)

Кирка-сокира

Херсон.
Друга половина X–XII ст.
Залізо; кування, зварювання.
Довжина: 16 см (сокира); 23 см (кирка)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5404

Інструмент двосторонній: довге симетричне лезо кирки розташоване перпендикулярно до рукояті; широке опущене лезо сокири знаходиться в одній площині з руків'ям. Тіло голівки кирки-сокири розширене і має виступаюче гостре ребро у центрі; отвір для рукояті овальний (3×3,5 см)

Pick-axe

Cherson.
Second half of the 10th–12th century
Iron; forging, welding.
Length: 16 cm (axe); 23 cm (pick)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5404

Two-sided tool: the pick blade is long and symmetrical, with a flat edge perpendicular to the long axis of the handle; the edge of the broad, downswept blade of the axe is aligned along the same plane as the handle. The central part of the head of the pick-axe is wider, with a pronounced vertical ridge on each side and an oval eye to accommodate a handle (3×3.5 cm)

Литература/Література/Literature: Denisova 2009, 65, fig. 1

302

Долото

Херсон. XII–XIII вв.
Железо; ковка.
Длина: 28,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5757

Долото в виде массивного стержня, шестигранного в сечении; один конец оформлен в виде шляпки, как у гвоздя, другой – симметрично заострен

Долото

Херсон. XII–XIII ст.
Залізо; кування.
Довжина: 28,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5757

Долото у вигляді масивного стрижня, шестикутного в перетині; один кінець оформлений у вигляді капелюшка, як у цвяха, інший – симетрично загострений

Chisel

Cherson. 12th–13th century
Iron; forging.
Length: 28.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5757

Chisel with a massive hexagonal-sectioned shaft, one end of which bears a flattened cap with projecting edges similar to the head of a nail; the opposite end terminates in a V-shaped blade

Литература/Література/Literature: Denisova 2009, 66, fig. 3
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kolchin 1959, 36–38, fig. 20, *1*; Sorokin 1959, 154, fig. 9, *2–3*; Nikolova 1974, 195, fig. 9 в; *Byzantine Hours* 2002, 66, no. 6; *Kyiv* 2003, pl. 156: *13*

303

Сверло

Херсон. XII в.
Железо; ковка, сварка.
Длина: 34,7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5758

Сверло спиральное в виде длинного цилиндрического стержня с нижней рабочей частью, представляющей собой правую спираль в один оборот с острой режущей гранью. Вверху – округлое отверстие (3×3,3 см)

Свердло

Херсон. XII ст.
Залізо; кування, зварювання.
Довжина: 34,7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5758

Свердло спіральне у вигляді довгого циліндрового стрижня з нижньою робочою частиною, що представляє собою праву спіраль в один оберт з гострою ріжучою гранню. Вгорі – округлий отвір (3×3,3 см)

Drill

Cherson. 12th century
Iron; forging, welding.
Length: 34.7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5758

Spiral drill in the form of a long cylindrical shaft with a bit at the bottom made up of a single spiral cutting edge that wraps around the shaft to the right. At the top is a round eye (3×3.3 cm)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kolchin 1953, fig. 87, *1*

304

Ключ

Херсон. XII–XIII вв.
Железо; ковка, пайка.
Длина: 5,2 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 2827

Ключ дверной в виде цилиндрического стержня с отходящей от него под прямым углом прямоугольной бородкой на одном конце и сгибающегося на шарнире, круглого в сечении кольца на другом; бородка имеет пять прорезей, в ее нижней части у стержня – прямоугольная выемка

Ключ

Херсон. XII–XIII ст.
Залізо; кування, паяння.
Довжина: 5,2 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 2827

Ключ дверний у вигляді циліндрового стрижня з прямокутною борідкою, що відходить від нього під прямим кутом на одному кінці, і круглого в перетині кільця, що згинається на шарнірі, на іншому; борідка має п'ять прорізів, у її нижній частині біля стрижня – прямокутна виїмка

Key

Cherson. 12th–13th century
Iron; forging, soldering.
Length: 5.2 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 2827

Key for a door lock in the form of a cylindrical shaft with a rectangular bit projecting at a right angle at one end and a ring, round in section, on a hinge at the other end. The bit has five openings, and it lower part is separated from the shaft by a rectangular notch

Литература/Література/Literature: Treteskiy 1911, pl. VIII, 97
Аналогии/Аналогії/Analogies: Vikan, Nesbitt 1980, 4, fig. 8; *Byzantine Hours* 2002, 276, no. 285

305

Ключ

Херсон. XIII в.
Железо; ковка, пайка.
Длина: 12,3 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 2821

Ключ дверной в виде длинного цилиндрического стержня с округлым ушком на одном конце и отходящей под прямым углом прямоугольной бородкой (частично утрачена) на другом; бородка имеет круглые прорези (сохранилось четыре)

Ключ

Херсон. XIII ст.
Залізо; кування, паяння.
Довжина: 12,3 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 2821

Ключ дверний у вигляді довгого циліндрового стрижня з округлим вушком на одному кінці і прямокутною борідкою (частково втрачена), що відходить під прямим кутом, на іншому; борідка має круглі прорізи (збереглося чотири)

Key

Cherson. 13th century
Iron; forging, soldering.
Length: 12.3 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 2821

Key for a door lock consisting of a long cylindrical shaft with a round eye at one end and a rectangular bit (partially lost) projecting at a right angle at the other. The bit has round openings, four of which are preserved

Литература/Література/Literature: Treteskiy 1911, pl. IV, 1
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kolchin 1959, 91, fig. 74, *8*

306

Гвоздь

Херсон. X–XIII вв.
Железо; ковка.
Длина: 28 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5769

Гвоздь для обивки ворот массивный, с квадратным в сечении стержнем (3×3 см), сужающимся к концу, и прямоугольной в сечении шляпкой

Цвях

Херсон. X–XIII ст.
Залізо; кування.
Довжина: 28 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5769

Цвях щоб оббивати ворота, масивний, з квадратним в перетині стрижнем (3×3 см), що зужується до кінця, і прямокутним в перетині капелюшком

Nail

Cherson. 10th–13th century
Iron; forging.
Length: 28 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5769

Large nail for a gate, with a square-sectioned shaft (3×3 cm) tapering to a point and a massive head in the form of a rectangular solid

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

307

Гвоздь

Херсон. X–XIII вв.
Железо; ковка.
Длина: 14,5 см
Северный район, квартал XXV, продольная улица.
Раскопки Г.Д. Белова, 1932 г.
НЗХТ. № 24/35549

Гвоздь с длинным, круглым в сечении стержнем (1,3 см), сужающимся к концу, и круглой шляпкой

Цвях

Херсон. X–XIII ст.
Залізо; кування.
Довжина: 14,5 см
Північний район, квартал XXV, поздовжня вулиця.
Розкопки Г.Д. Белова, 1932 р.
НЗХТ. № 24/35549

Цвях з довгим, круглим в перетині стрижнем (1,3 см), що зужується до кінця, і круглим капелюшком

Nail

Cherson. 10th–13th century
Iron; forging.
Length: 14.5 cm
Northern area, block XXV, longitudinal street.
Excavations of G.D. Belov, 1932
NPTC. No. 24/35549

Nail with a long round-sectioned shaft (1.3 cm), tapering toward the end, and a round head

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

308

Гвоздь

Херсон. X–XIII вв.
Железо; ковка.
Длина: 1,5 см
Херсонесское городище
НЗХТ. № 225/37041

Гвоздь с квадратным в сечении стержнем (0,3×0,3 см), сужающимся к концу, и круглой шляпкой

Цвях

Херсон. X–XIII ст.
Залізо; кування.
Довжина: 1,5 см
Херсонеське городище
НЗХТ. № 225/37041

Цвях з квадратним в перетині стрижнем (0,3×0,3 см), що зужується до кінця, і круглим капелюшком

Nail

Cherson. 10th–13th century
Iron; forging.
Length: 1.5 cm
Chersonesos city-site
NPTC. No. 225/37041

Nail with a square-sectioned shaft (0.3×0.3 cm), tapering toward the end, and a round head

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

309

Серп

Херсон. X–XII вв.
Железо; ковка.
Длина: 27 см (лезвие); 9 см (ручка)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 96/37041

Серп кривой широкий; на одном конце имеет острие, на другом – переходит через колено в черенок, прямоугольный в сечении

Серп

Херсон. X–XII ст.
Залізо; кування.
Довжина: 27 см (лезо); 9 см (ручка)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 96/37041

Серп кривий широкий; на одному кінці має вістря, на іншому – переходить через коліно до держака, прямокутного в перетині

Sickle

Cherson. 10th–12th century
Iron; forging.
Length: 27 cm (blade); 9 cm (tang)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 96/37041

Wide curved sickle. At one end the tool comes to a sharp point; at the other, the blade turns at a sharp angle to end in a rectangular-sectioned tang

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kolchin 1953, fig. 55, 6

310

Серп

Херсон. XIII–XIV вв.
Железо; ковка.
Длина: 23,5 см (лезвие); 13 см (ручка)
Западный район, возле 5 куртины.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1910 г.
НЗХТ. № 21000

Серп кривой широкий; на одном конце имеет острие, на другом – переходит через колено в черенок, прямоугольный в сечении

Серп

Херсон. XIII–XIV ст.
Залізо; кування.
Довжина: 23,5 см (лезо); 13 см (ручка)
Західний район, біля 5 куртини.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1910 р.
НЗХТ. № 21000

Серп кривий широкий; на одному кінці має вістря, на іншому – переходить через коліно до держака, прямокутного в перетині

Sickle

Cherson. 13th–14th century
Iron; forging.
Length: 23.5 cm (blade); 13 cm (tang)
Western area, by the 5th curtain wall.
Excavations of R.Kh. Leper, 1910
NPTC. No. 21000

Wide curved sickle. At one end the tool comes to a sharp point; at the other, the blade turns at a sharp angle to end in a rectangular-sectioned tang

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kolchin 1959, 71, fig. 57, *1*; *Byzantine Hours* 2002, 126, no. 124

311

Лемех

Херсон. XII–XIII вв.
Железо; ковка.
Длина: 22,5 см, ширина: 13,5 см (макс.)
Северный район, квартал XXII.
Раскопки Г.Д. Белова, 1933 г.
НЗХТ. № 31/35461

Лемех в виде широкой клиновидной лопаты с заостренным рабочим концом, немного выгнутым в сторону широкой, загнутой в верхней части втулки

Леміш

Херсон. XII–XIII ст.
Залізо; кування.
Довжина: 22,5 см, ширина: 13,5 см (макс.)
Північний район, квартал XXII.
Розкопки Г.Д. Белова, 1933 р.
НЗХТ. № 31/35461

Леміш у вигляді широкої клиноподібної лопати із загостреним робочим кінцем, трохи опуклим в бік широкої, загнутої у верхній частині втулки

Plowshare

Cherson. 12th–13th century
Iron; forging.
Length: 22.5 cm; width: 13.5 cm (max)
Northern area, block XXII.
Excavations of G.D. Belov, 1933
NPTC. No. 31/35461

Plowshare consisting of a wide, wedge-shaped spade with a pointed digging edge, slightly rounded toward a socket formed from flanges bent up on either side

Литература/Література/Literature: Belov 1941, 261, fig. 104
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kolchin 1953, fig. 49; Nikolova 1974, 189–190, fig. 1

312

Маска

Северное Причерноморье.
XIII в.
Железо, бронза; ковка, литье.
18×18 см
Северный район, квартал IXa.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 г.
ГИМ. № 25715

Мужская железная маска с широким, слегка покатым лбом, густыми широкими бровями, небольшими глазами, длинными тонкими усами; левое ухо (4,5×2,9 см) выполнено из бронзы, крепилось к маске с помощью двух специальных штифтов. (Утрачены нос, рот, подбородок, правое ухо)

Маска

Північне Причорномор'я.
XIII ст.
Залізо, бронза; кування, лиття.
18×18 см
Північний район, квартал IXa.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 р.
ДІМ. № 25715

Чоловіча залізна маска з широким, злегка похилим лобом, густими широкими бровами, невеликими очима, довгими тонкими вусами; ліве вухо (4,5×2,9 см), що виконано з бронзи, кріпилося до маски за допомогою двох спеціальних штифтів. (Втрачено ніс, рот, підборіддя, праве вухо)

Mask

Northern Black Sea region.
13th century
Iron, bronze; forging, casting.
18×18 cm
Northern area, block IXa.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1889
SHM. No. 25715

Iron mask representing a male face with a broad, slightly retreating forehead, thick, wide brows, small eyes, and a long thin moustache; the left ear (4.5×2.9 cm) is made of bronze and is fastened to the mask with two specially-made dowels. (The nose, mouth, chin, and right ear are lost)

Литература/Література/Literature: *OAK 1889*, 14; Pyatysheva 1964; Kirpichnikov, Chernenko 1966, 214–220
Аналогии/Аналогії/Analogies: Evans 1994, 46–47, pl. III

313

Навершие архиерейского посоха

Византия. Конец IV – первые десятилетия V вв.
Слоновая кость; гравировка, шлифовка.
Высота: 3,1 см, ширина: 3,4 см
Портовый район, квартал 1.
Раскопки С.Б. Сорочана, 1988 г.
НЗХТ. № 32/37164

Навершие архиерейского посоха в виде сферы. На нижней поверхности – углубление для насадки; на уплощенной верхней – гравированный медальон с греческой монограммой:

Навершя архієрейського ціпка

Візантія. Кінець IV – перші десятиліття V ст.
Слонова кістка; гравіювання, шліфування.
Висота: 3,1 см, ширина: 3,4 см
Портовий район, квартал 1.
Розкопки С.Б. Сорочана, 1988 р.
НЗХТ. № 32/37164

Навершя архієрейського ціпка у вигляді сфери. На нижній поверхні – заглибина для насаджування; на сплощеній верхній – гравіюваний медальйон з грецькою монограмою:

Crosier head

Byzantium. Late 4th – first decades of the 5th century
Ivory, incision, polishing.
Height: 3.1 cm; width: 3.4 cm
Port area, block 1.
Excavations of S.B. Sorochan, 1988
NPTC. No. 32/37164

Head of a bishop's crosier in the form of a sphere. On the lower surface is a socket for mounting; on the flattened top is an incised medallion with a Greek monogram:

(Ἰωάννου)

на боковой – гравированные горизонтальные пояса, между которыми греческая надпись:

на бічній – гравіювані горизонтальні пояси, між якими грецький напис:

and on the lateral surface are incised latitudinal bands, between which is a Greek inscription:

[τοῦ φ]λοχρίστου ἐπισκ(όπου) πόλ(εως) Χ[ερσῶνος]

"Иоанна, христолюбивого епископа города Херсона". (Реконструкция текста и перевод А.Ю. Виноградова). Надписи гравированные

"Іоанна, христолюбивого епископа міста Херсона". (Реконструкція тексту та переклад А.Ю. Виноградова). Написи гравіювані

"Of John, the Christ-loving bishop of the city of Cherson". (Reconstruction of the text and translation A.Yu. Vinogradov). The inscriptions are incised

Литература/Література/Literature: Matantseva, Sorochan 1992, 90–94, fig. 1–4; Sorochan 2006/2, 96, fig. 2; Yashayeva 2010, 302, Nr. 371

314

Пластинка: святой Димитрий

Византия.
Рубеж X/XI вв.
Слоновая кость; резьба, гравировка, шлифовка.
5,8×2,2 см
Северный район, квартал XXVIII.
Раскопки Г.Д. Белова, 1976 г.
ГЭ. № х 1561

Пластинка двусторонняя прямоугольная, вытянута по вертикальной оси; на углубленном поле, заключенном в гладкую рельефную рамку, вырезано поясное изображение св. Димитрия анфас с характерными иконографическими признаками: юное безбородое удлиненное лицо; прямые, условно переданные параллельными штрихами волосы; большие уши. На оборотной стороне – рельефное изображение креста с расширяющимися концами и удлиненной нижней перекладиной, в средокрестии – стилизованная розетка. Пластинка, возможно, являлась частью триптиха

Пластинка: святий Димитрій

Візантія.
Рубіж X/XI ст.
Слонова кістка; різьблення, гравіювання, шліфування.
5,8×2,2 см
Північний район, квартал XXVIII.
Розкопки Г.Д. Белова, 1976 р.
ДЕ. № х 1561

Пластинка двостороння прямокутна, витягнута по вертикальній осі; на поглибленому полі, поміщеному в гладку рельєфну рамку, вирізане поясне зображення св. Димитрія анфас з характерними іконографічними ознаками: юне безбороде подовжене обличчя; пряме волосся, умовно передане паралельними штрихами; великі вуха. На зворотному боці – рельєфне зображення хреста з розширеними кінцями і подовженою нижньою поперечиною, в середохресті – стилізована розетка. Пластинка, ймовірно, була частиною триптиха

Plaque: Saint Demetrius

Byzantium.
Turn of the 10th/11th century
Ivory; carving, incision, polishing.
5.8×2.2 cm
Northern area, block XXVIII.
Excavations of G.D. Belov, 1976
SH. No. x 1561

Double-sided rectangular plaque, elongated along the vertical axis: on a recessed field, framed by a smooth relief border, is carved a frontal half-length bust of Saint Demetrius with characteristic iconographic features: a long, youthful, beardless face; straight hair conventionally rendered with parallel lines; and big ears. On the other side is a relief image of a cross with flared arms and an elongated lower shaft; at the intersection of the arms is a stylized rosette. The plaque may have been part of a triptych

Литература/Література/Literature: Zalesskaya 1984/2, 60–62, fig. 1
Аналогии/Аналогії/Analogies: Grabar 1968, 437; Bank 1978/2, 95; Bonev 1980, 51–53

315

Образок: святой Николай

Херсон(?). X–XI вв.
(Найден в слое разрушения XIII в.)
Кость домашнего животного; резьба, гравировка, шлифовка.
3,3×2,9 см
Северный район, квартал X-A, усадьба 3.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1988 г.
НЗХТ. № 20/37148

Образок прямоугольной формы; на углубленном поле, заключенном в гладкую рельефную рамку, вырезано поясное изображение св. Николая анфас с характерными иконографическими признаками: высокий лоб, небольшая окладистая бородка, слегка удлиненный нос, священческое облачение, в левой руке – Евангелие. Отличительная особенность – указующий жест правой руки на Евангелие. Нимб декорирован жемчужником. В верхней части образка – круглое отверстие для подвешивания. (Следы горения)

Образок: святий Микола

Херсон(?). X–XI ст.
(Знайдено в шарі руйнування XIII ст.)
Кістка домашньої тварини; різьблення, гравіювання, шліфування. 3,3×2,9 см
Північний район, квартал X-A, садиба 3.
Розкопки С.Г. Рижова, 1988 р.
НЗХТ. № 20/37148

Образок прямокутної форми; на заглибленому полі, поміщеному в гладку рельєфну рамку, вирізане поясне зображення св. Миколи анфас з характерними іконографічними ознаками: високий лоб, невелика окладиста борідка, злегка подовжений ніс, одяг священика, в лівій руці – Євангеліє. Відмінна риса – вказуючий жест правою рукою на Євангеліє. Німб декорований перлинником. У верхній частині образка – круглий отвір для підвішування. (Сліди горіння)

Pendant icon: Saint Nicholas

Cherson(?). 10th–11th century.
(Found in a 13th-century destruction layer)
Domestic animal bone; carving, incision, polishing.
3.3×2.9 cm
Northern area, block X-A, homestead 3.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1988
NPTC. No. 20/37148

Rectangular pendant icon: on a recessed field, framed by a smooth relief border, is carved a frontal half-length image of Saint Nicholas with characteristic iconographic features: a high forehead, a small bushy beard, a slightly elongated nose, and priestly vestments; with his left hand he holds the Gospels. A distinctive feature is the demonstrative gesture of his right hand toward the Gospels. The nimbus is decorated with beading. At the top of the pendant icon is a round opening for suspension. (There are signs of burning)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 205, no. 219; Ryzhov 2001, 309
Аналогии/Аналогії/Analogies: *The Glory of Byzantium* 1997, 118, no. 65

316

Пластинка: евангелист Лука

Херсон. XI в.
Кость домашнего животного (копыто коня); резьба, гравировка, шлифовка.
5,8×5,2 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 г.
ГЭ. № х 150

Пластинка прямоугольная; на углубленном поле, заключенном в гладкую рельефную рамку, вырезано поясное изображение евангелиста Луки влево; правая рука в благословляющем жесте, в левой – Евангелие; волосы, нимб, книга, одежда выполнены гравировкой. Слева от нимба – гравированная греческая надпись:
ΦΛΣΚΑϹ – *"святой Лука".*
На рамке – четыре круглых отверстия для крепления

Пластинка: євангеліст Лука

Херсон. XI ст.
Кістка домашньої тварини (копито коня); різьблення, гравіювання, шліфування.
5,8×5,2 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 р.
ДЕ. № х 150

Пластинка прямокутна; на заглибленому полі, поміщеному в гладку рельєфну рамку, вирізане поясне зображення євангеліста Луки вліво; права рука в благословляючому жесті, в лівій – Євангеліє; волосся, німб, книга, одяг виконані гравіруванням. Ліворуч від німба – гравірований грецький напис:
ΦΛΣΚΑϹ – *"святий Лука".*
На рамці – чотири круглі отвори для кріплення

Plaque: Saint Luke the Evangelist

Cherson. 11th century
Domestic animal bone (horse's hoof); carving, incision, polishing.
5.8×5.2 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1902
SH. No. x 150

Rectangular plaque: on a recessed field, framed by a smooth relief border, is carved a half-length bust of Saint Luke the Evangelist facing left; with his right hand he makes a gesture of blessing, and he holds the Gospels with his left. His hair and nimbus, and the book and clothing are rendered with incision. To the left of the nimbus is incised a Greek inscription:
ΦΛΣΚΑϹ – *"Saint Luke".*
The frame is pierced by four round holes for attachment

Литература/Література/Literature: *OAK 1902*, 39, fig. 65; Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/1, 54, fig. 32; *Katalog* 1977/1, vol. II, 104, no. 594; Zalesskaya 2004/1, 216
Аналогии/Аналогії/Analogies: Goldschmidt, Weitzmann 1979, Nr. 12, 48; Connor 1998, 100–111

317

Пластинка: воин

X в.
Кость; резьба, шлифовка.
5,2×3,3 см
Северо-восточный район, квартал II.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г.
НЗХТ. № 5329

Пластинка прямоугольная, окантурена гладкой рамкой, внутри которой вырезано изображение сражающегося воина в короткой тунике и шлеме; крепкие мускулистые ноги слегка согнуты в коленях, корпус развернут влево, в поднятой правой руке – меч с круглым набалдашником рукояти, в левой – щит, которым воин прикрывает правый бок. Фон углублен. Сохранилось четыре отверстия для крепления. (Утрачены нижняя и правая стороны рамки, верхний правый угол пластинки)

Пластинка: воїн

X ст.
Кістка; різьблення, шліфування. 5,2×3,3 см
Північно-східний район, квартал II.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р.
НЗХТ. № 5329

Пластина прямокутна, окантурена гладкою рамкою, всередині якої вирізане зображення воїна, який б'ється, в короткій туніці і шоломі; міцні м'язисті ноги злегка зігнуті в колінах, корпус повернутий вліво, в піднятій правій руці – меч з круглим навершям рукояті, в лівій – щит, яким воїн прикриває правий бік. Фон заглиблений. Збереглися чотири отвори для кріплення. (Втрачено нижній і правий боки рамки, верхній правий кут пластинки)

Plaque: warrior

10th century
Bone; carving, polishing.
5.2×3.3 cm
North-eastern area, block II.
Excavations of R.Kh. Leper, 1909
NPTC. No. 5329

Rectangular plaque, framed with a smooth border within which is carved the representation of a fighting warrior wearing a short tunic and a helmet. His heavily muscled legs are slightly bent at the knees, and his torso is turned to the left. In his raised right hand is a sword with a round pommel, and in his left is a shield with which the warrior covers his right side. The background is recessed. Four holes for attachment are preserved. (The lower and right sides of the border and the upper right corner of the plaque are lost)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 105, no. 104
Аналогии/Аналогії/Analogies: Goldschmidt, Weitzmann 1930, Nr. 13–19; Darkevich 1975, fig. 212; Cutler 1994, 111–112; *The Glory of Byzantium* 1997, 231–232, fig. 154 C; *Byzantine Hours* 2002, 478–480, no. 655

318

Пластинка: воин

Византия. XI в.
Слоновая кость; резьба, шлифовка.
6×4 см
Северо-восточный район, епископский комплекс.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1904 г.
ГЭ. № x 1046

Пластинка прямоугольная, окантурена гладкой рамкой, внутри которой вырезано изображение бегущего босого воина вправо с обнаженным торсом, в шароварах восточного типа; на голове – большой круглый шлем, через правое плечо перекинут длинный шнур, в правой руке – поднятый меч с прямым перекрестием и круглым набалдашником рукояти, в опущенной левой – круглый щит. Слева у пояса висят ножны с узором из косых крестиков. Фон углублен. Сохранилось три отверстия для крепления. (Утрачены два нижних и верхний левый углы пластинки)

Пластинка: воїн

Візантія. XI ст.
Слонова кістка; різьблення, шліфування.
6×4 см
Північно-східний район, епископський комплекс.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1904 р.
ДЕ. № x 1046

Пластинка прямокутна, окантурена гладкою рамкою, всередині якої вирізане зображення воїна, що біжить, вправо, босого, з голим торсом, в шароварах східного типу; на голові – великий круглий шолом, через праве плече перекинутий довгий шнур, в правій руці – піднятий меч з прямим перехрестям і круглим навершям рукояті, в опущеній лівій – круглий щит. Зліва на поясі висять піхви з узором з косих хрестиків. Фон заглиблений. Збереглися три отвори для кріплення. (Втрачено два нижні й верхній лівий кути пластинки)

Plaque: warrior

Byzantium. 11th century
Ivory; carving, polishing.
6×4 cm
North-eastern area, episcopal complex.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1904
SH. No. x 1046

Rectangular plaque framed with a smooth border, within which is carved the representation of a barefoot, bare-chested warrior wearing wide pants of Eastern type and running to the right. On his head is a large spherical helmet; over his right shoulder runs a long cord. In his right hand is a raised sword with a straight cross-guard and a round pommel and in his lowered left hand he holds a circular shield. On the left side of his waist is a scabbard with a pattern of panels with diagonal crosses. The background is recessed. Three holes for attachment are preserved. (The two lower corners and the upper left corner are lost)

Литература/Література/Literature: *OAK 1904*, 63, fig. 94; Kostsyushko-Valyuzhinich 1906, 56, fig. 29; Darkevich 1975, 275, fig. 391; *Katalog* 1977/1, vol. II, 110, no. 607
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzantine Hours* 2002, 198–199, no. 221

319

Пластинка: воин на троне

Византия. XII в.
(Найдена в слое разрушения XIII в.)
Кость домашнего животного; резьба, гравировка, шлифовка. 5×4 см
Северный район, квартал X-A, усадьба 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 69/37131

Пластинка прямоугольная, оконтурена гладкой рамкой, внутри которой на углубленном поле вырезано фронтальное изображение воина, сидящего на троне (возможно, библейского царя, олицетворяющего императора). Воин с пышной прической, облачен в короткую тунику, пластинчатый панцирь до пояса и плащ; на ногах – остроносые полусапожки, правая рука обхватывает копье, левая – держит лежащий на коленях меч. На поле слева от трона – круглое отверстие диаметром 0,6 см. На правой и верхней сторонах – круглые отверстия для крепления. Прическа, пластины панциря, складки одежды, правая ножка и подлокотник трона выполнены гравировкой. Поверхность пластинки светло-голубого цвета

Пластинка: воїн на троні

Візантія. XII ст.
(Знайдена в шарі руйнування XIII ст.)
Кістка домашньої тварини; різьблення, гравіювання, шліфування. 5×4 см
Північний район, квартал X-A, садиба 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 69/37131

Пластинка прямокутна, оконтурена гладкою рамкою, всередині якої на заглибленому полі вирізане фронтальне зображення воїна, що сидить на троні (можливо, біблійського царя, що персоніфікує імператора). Воїн з пишною зачіскою, одягнений в коротку туніку, пластинчастий панцир до поясу і плащ; на ногах – гостроносі півчобітки, права рука обхвачує спис, ліва – тримає меч, що лежить на колінах. На полі ліворуч від трону – круглий отвір діаметром 0,6 см. На правій і верхній сторонах – круглі отвори для кріплення. Зачіска, пластини панцира, складки одягу, права ніжка і підлокітник трону виконані гравіюванням. Поверхня пластинки світло-блакитного кольору

Plaque: warrior on a throne

Byzantium. 12th century.
(Found in a 13th-century destruction layer)
Domestic animal bone; carving, incision, polishing. 5×4 cm
Northern area, block X-A, homestead 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 69/37131

Rectangular plaque, framed with a smooth border, within which, on a recessed field, is carved the frontal image of a warrior seated on a throne (perhaps a Biblical king meant to personify the emperor). The warrior has a luxuriant hairdo and is clothed in a short tunic over which he wears a waist-length scale-armor cuirass and a cloak. On his feet are short pointed boots; in his right hand he clasps a spear, and his left rests on a sword that lies across his knees. There is a round hole, 0.6 cm in diameter, in the field to the left of the throne. On the right and upper sides are round openings for attachment. The hairdo, the scale-armor cuirass, the folds of the clothes, the right leg and the armrest of the throne are rendered with incision. The surface of the plaque is of a light-blue colour

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 218, no. 236; Ryzhov 1999, 179, fig. 11; Andreeva 2008, 333–344

Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, pl. 69, no. 949; Darkevich 1975, 140, 276–278, fig. 201, 392, 394–395; *Katalog* 1977/1, vol. II, 107–108, no. 600–604; Bank 1978/2, fig. 63–65; *The Glory of Byzantium* 1997, 232, no. 155

320

Диптих: лев и орел

Византия. X–XI вв.
Кость; резьба, гравировка, шлифовка.
7,2×5,2 см (левая створка); 7,2×5,2 см (правая створка)
Северный район, квартал XIII. Раскопки Г.Д. Белова, 1936 г.
НЗХТ. № 2, 3/35726

Створки диптиха в виде прямоугольных пластинок; на углубленном поле, заключенном в гладкую рельефную рамку, вырезаны изображения льва и орла вправо, головы повернуты влево; шерсть зверя и оперенье птицы переданы гравированными линиями. В верхнем правом углу створки со львом – изображение трилистника, между головой и крылом орла – треугольник. На боковых сторонах рамок – по два прямоугольных отверстия для соединения створок и одно круглое – для застежки. (Утрачен нижний правый угол пластинки со львом)

Диптих: лев і орел

Візантія. X–XI ст.
Кістка; різьблення, гравіювання, шліфування.
7,2×5,2 см (ліва стулка); 7,2×5,2 см (права стулка)
Північний район, квартал XIII. Розкопки Г.Д. Белова, 1936 р.
НЗХТ. № 2, 3/35726

Стулки диптиха у вигляді прямокутних пластинок; на заглибленому фоні, поміщеному в гладку рельєфну рамку, вирізане зображення лева і орла вправо, голови повернені вліво; шерсть звіра і оперення птаха передані гравіюваними лініями. У верхньому правому куті стулки з левом – зображення трилисника, між головою і крилом орла – трикутник. На бічних сторонах рамок – по два маленьких прямокутних отвори для з'єднання стулок і один круглий – для застібки. (Втрачено нижній правий кут пластинки з левом)

Diptych: lion and eagle

Byzantium. 10th–11th century
Bone; carving, incision, polishing.
7.2×5.2 cm (left leaf); 7.2×5.2 cm (right leaf)
Northern area, block XIII. Excavations of G.D. Belov, 1936
NPTC. No. 2, 3/35726

Leaves of a diptych in the form of rectangular plaques: on a recessed field, framed by a smooth relief border, are carved the images of a lion and an eagle facing right with heads turned to the left. The lion's fur and the eagle's feathers are rendered with incised lines. In the upper right corner of the leaf with the lion is a small trefoil; between the head and the wings of the eagle is a small triangle. On the lateral edges of the border are two rectangular holes to attach the leaves together and one round hole for a clasp. (The lower right corner of the leaf with the lion is lost)

Литература/Література/Literature: Belov 1938, 282–283, fig. 118; Bank 1964, 15, fig. 3; Yakobson 1964, 71, pl. XVII а, д; 1973, 71, 73; *Katalog* 1977/1, vol. II, 110, no. 610; *Cherson* 1991, 104, no. 103; Denisova 2005, 43–44, fig. 6. *2;* Yashayeva 2010, 302, Nr. 373

321

Створка диптиха: розетки

Византия. X–XII вв.
Кость; резьба, сверление, шлифовка.
6,5×5,5 см
Портовый район, квартал 1, XV поперечная улица. Раскопки В.Н. Даниленко, 1965 г.
НЗХТ. № 7/36694

Левая створка диптиха в виде прямоугольной пластинки, декорированной резными розетками и циркульным орнаментом. У левого края – три круглых отверстия для соединения створок

Стулка диптиха: розетки

Візантія. X–XII ст.
Кістка; різьблення, свердлення, шліфування.
6,5×5,5 см
Портовий район, квартал 1, XV поперечна вулиця. Розкопки В.М. Даниленка, 1965 р.
НЗХТ. № 7/36694

Ліва стулка диптиха у вигляді прямокутної пластинки, декорованої різьбленими розетками і циркульним орнаментом. Біля лівого краю – три круглих отвори для з'єднання стулок

Leaf of a diptych: rosettes

Byzantium. 10th–12th century
Bone; carving, drilling, polishing.
6.5×5.5 cm
Port area, block 1, perpendicular street XV. Excavations of V.N. Danilenko, 1965
NPTC. No. 7/36694

Left leaf of a diptych in the form of a rectangular plaque decorated with carved rosettes and compass circles. On the left edge there are three circular holes for the attachment of the other leaf

Литература/Література/Literature: Romančuk 1981, 96, fig. 9, *175*

322

Флейта (фрагмент)

Херсон.
Найдена в слое разрушения XIII в.
Кость; сверление, шлифовка.
Длина: 12 см
Северный район, квартал IX.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1912 г.
НЗХТ. № 31959

Флейта, изготовленная из трубчатой кости животного, представляет собой полую цилиндрическую трубку, слегка уплощенную в сечении, с четырьмя круглыми отверстиями для пальцев. Поверхность шлифованная. (Утрачены оба конца)

Флейта (фрагмент)

Херсон.
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Кістка; свердлення, шліфування. Довжина: 12 см
Північний район, квартал IX.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1912 р.
НЗХТ. № 31959

Флейта, виготовлена з трубчастої кістки тварини, представляє собою порожнисту циліндрову трубку, дещо сплощену в перетині, з чотирма круглими отворами для пальців. Поверхня відшліфована (Втрачено обидва кінці)

Flute (fragment)

Cherson.
Found in a 13th-century destruction layer
Bone; drilling, polishing.
Length: 12 cm
Northern area, block IX.
Excavations of R.Kh. Leper, 1912
NPTC. No. 31959

Flute made from a tubular animal bone, consisting of a hollow cylindrical tube, slightly flattened in section, with four round openings for the fingers. The surface is polished. (Both ends are lost)

Литература/Література/Literature: Yashayeva 2010, 210, Nr. 143
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 197, pl. 90, no. 1503; *Byzantine Hours* 2002, 205, no. 231; *Krym* 2003, pl. 157: *18–20*

323

Игральная кость

X–XI вв.
Кость; гравировка, шлифовка.
2,15×2,15×2,3 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 6360

Кость игральная в форме куба с вогнутыми ребрами, закругленными углами; на гранях – числа от одного до шести, выполненные циркульным орнаментом

Гральна кістка

X–XI ст.
Кістка; гравіювання, шліфування. 2,15×2,15×2,3 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 6360

Кістка гральна в формі куба з увігнутими ребрами, закругленими кутами; на гранях – числа від одного до шести, виконані циркульним орнаментом

Bone die

10th–11th century
Bone; incision, polishing.
2.15×2.15×2.3 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 6360

Cubic bone die with concave sides and rounded corners; on the faces are compass circles in numbers from one to six

Литература/Література/Literature: Yashayeva 2010, 207–208, Nr. 135
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Byzantine Hours* 2002, 210–211, no. 239, 241

324

Игральная кость

X–XI вв.
Кость; гравировка, шлифовка.
1,1×1,1×1,1 см
Портовый район, квартал 1, площадь.
Раскопки В.И. Кадеева, 1964 г.
НЗХТ. № 30/36672

Кость игральная в форме куба; на гранях – числа от одного до шести, выполненные циркульным орнаментом

Гральна кістка

X–XI ст.
Кістка; гравіювання, шліфування. 1,1×1,1×1,1 см
Портовий район, квартал 1, майдан.
Розкопки В.І. Кадеєва, 1964 р.
НЗХТ. № 30/36672

Кістка гральна в формі куба; на гранях – числа від одного до шести, виконані циркульним орнаментом

Bone die

10th–11th century
Bone; incision, polishing.
1.1×1.1×1.1 cm
Port area, block 1, square.
Excavations of V.I. Kadeev, 1964
NPTC. No. 30/36672

Cubic bone die; on the faces are compass circles in numbers from one to six

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 222, pl. 100, no. 1746; Pletneva 1967, 156, fig. 42, *6*; 1981, fig. 36, *97*; K. Totev 1993, 273, 275, pl. 1, e

325

Игральная кость

X–XI вв.
Кость; гравировка, шлифовка.
1,1×1,1×1,1 см
Северный район, квартал IX.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1912 г.
НЗХТ. № 31948

Кость игральная в форме куба; на гранях – числа от одного до шести, выполненные циркульным орнаментом

Гральна кістка

X–XI ст.
Кістка; гравіювання, шліфування. 1,1×1,1×1,1 см
Північний район, квартал IX.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1912 р.
НЗХТ. № 31948

Кістка гральна в формі куба; на гранях – числа від одного до шести, виконані циркульним орнаментом

Dice

10th–11th century
Bone; incision, polishing.
1.1×1.1×1.1 cm
Northern area, block IX.
Excavations of R.Kh. Leper, 1912
NPTC. No. 31948

Cubic bone die; on the faces are compass circles in numbers from one to six

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 222, pl. 100, no. 1746; Pletneva 1967, 156, fig. 42, *6*; 1981, fig. 36, *97*; K. Totev 1993, 273, 275, pl. 1, e

326

Игральная кость

X–XI вв.
Кость; гравировка, шлифовка.
1×1×1 см
Северо-восточный район, квартал V, яма.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1908 г.
НЗХТ. № 17965

Кость игральная в форме куба; на гранях – числа от одного до шести, выполненные циркульным орнаментом

Гральна кістка

X–XI ст.
Кістка; гравіювання, шліфування. 1×1×1 см
Північно-східний район, квартал V, яма.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1908 р.
НЗХТ. № 17965

Кістка гральна в формі куба; на гранях – числа від одного до шести, виконані циркульним орнаментом

Bone die

10th–11th century
Bone; incision, polishing.
1×1×1 cm
North-eastern area, block V, pit.
Excavations of R.Kh. Leper, 1908
NPTC. No. 17965

Cubic bone die; on the faces are compass circles in numbers from one to six

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 222, pl. 100, no. 1746; Pletneva 1967, 156, fig. 42, *6*; 1981, fig. 36, *97*; K. Totev 1993, 273, 275, pl. 1, e

327

Игральная кость

X–XI вв.
Кость; гравировка, шлифовка.
0,8×0,8×0,8 см
Западный район, около "Четырехапсидного храма".
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г.
НЗХТ. № 18151

Кость игральная в форме куба; на гранях – числа от одного до шести, выполненные циркульным орнаментом

Гральна кістка

X–XI ст.
Кістка; гравіювання, шліфування. 0,8×0,8×0,8 см
Західний район, біля "Чотириапсидного храму".
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р.
НЗХТ. № 18151

Кістка гральна в формі куба; на гранях – числа від одного до шести, виконані циркульним орнаментом

Bone die

10th–11th century
Bone; incision, polishing.
0.8×0.8×0.8 cm
Western area, near the "Four-Apsed Church".
Excavations of R.Kh. Leper, 1909
NPTC. No. 18151

Cubic bone die; on the faces are compass circles in numbers from one to six

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 222, pl. 100, no. 1746; Pletneva 1967, 156, fig. 42, *6*; 1981, fig. 36, *97*; K. Totev 1993, 273, 275, pl. 1, e; *Byzantine Hours* 2002, 211, no. 242 (b)

328

Гребень

Северное Причерноморье.
IV в.
Кость, бронза;
резьба, пунсон.
8,6 ×10,7 см
Южный район.
Раскопки Н.В. Пятышевой,
1974 г.
ГИМ. № 103183

Гребень односторонний с полукруглой спинкой, трехчастный, соединен заклепками. Шлифованная поверхность декорирована циркульным орнаментом и пунсоном

Гребінь

Північне Причорномор'я.
IV ст.
Кістка, бронза;
різьблення, пунсон.
8,6 ×10,7 см
Південний район.
Розкопки Н.В. Пятишевої,
1974 р.
ДІМ. № 103183

Гребінь односторонній з напівкруглою спинкою, тричастковий, з'єднаний клепками. Шліфована поверхня декорована циркульним орнаментом і пунсоном

Comb

Northern Black Sea region.
4th century
Bone, bronze;
carving, punching.
8.6 ×10.7 cm
Southern area.
Excavations of N.V. Pyatysheva,
1974
SHM. No. 103183

One-sided comb with a hemispherical back, composed of three parts riveted together. The polished surface is decorated with compass circles and punched dots

Литература/Література/Literature: *Katalog* 2002, no. 291

329

Гребень

Византия. XII–XIII вв.
Слоновая кость;
гравировка, шлифовка.
9×6,2 см
Центральный район,
участок античного театра,
"Помещение 1958 г.".
Раскопки О.И. Домбровского,
1958 г.
НЗХТ. № 39/36508

Гребень двусторонний; в верхней половине полукругом расположена частая насадка зубцов, в нижней половине по прямой линии идет редкая насадка с округлыми углублениями между основаниями зубцов. Поле гребня подчеркнуто врезной линией. Поверхность шлифованная. (Утрачены верхние зубцы)

Гребінь

Візантія. XII–XIII ст.
Слонова кістка;
гравіювання, шліфування.
9×6,2 см
Центральний район,
ділянка античного театру,
"Приміщення 1958 р.".
Розкопки О.І. Домбровського,
1958 р.
НЗХТ. № 39/36508

Гребінь двосторонній; у верхній половині розташована півколом часта насадка зубців, в нижній половині по прямій лінії йде рідка насадка з округлими заглибинами між основами зубців. Поле гребеня підкреслене врізаною лінією. Поверхня відшліфована. (Втрачено верхні зубці)

Comb

Byzantium. 12th–13th century
Ivory, incision,
polishing.
9×6.2 cm
Central area,
site of the ancient theater,
"1958 room".
Excavations of O.I. Dombrovskiy,
1958
NPTC. No. 39/36508

Two-sided comb: on the upper half there are close-set teeth arranged in a half-circle, and on the lower half is a row of teeth set further apart in a straight line and separated by arched gaps. An incised line runs around the edge of the body of the comb. The surface is polished. (The upper teeth are lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 182, pl. 80, no. 1304

330

Гребень

Византия. XII–XIII вв.
Слоновая кость; гравировка, шлифовка.
10,3×7,5 см
Северо-восточный район, квартал С.
Раскопки М.И. Золотарева, 1990 г.
НЗХТ. № 53/37199

Гребень двусторонний; в верхней половине полукругом расположена частая насадка зубцов, в нижней половине по прямой линии идет редкая насадка с округлыми углублениями между основаниями зубцов. Поле гребня подчеркнуто врезной линией. Поверхность шлифованная. (Частично утрачены верхние зубцы)

Гребінь

Візантія. XII–XIII ст.
Слонова кістка; гравіювання, шліфування.
10,3×7,5 см
Північно-східний район, квартал С.
Розкопки М.І. Золотарьова, 1990 р.
НЗХТ. № 53/37199

Гребінь двосторонній; у верхній половині розташована півколом часта насадка зубців, в нижній половині по прямій лінії йде рідка насадка з округлими заглибинами між основами зубців. Поле гребня підкреслене врізаною лінією. Поверхня відшліфована. (Частково втрачено верхні зубці)

Comb

Byzantium. 12th–13th century
Ivory, incision, polishing.
10.3×7.5 cm
North-eastern area, block C.
Excavations of M.I. Zolotarev, 1990
NPTC. No. 53/37199

Two-sided comb: on the upper half there are close-set teeth arranged in a half-circle, and on the lower half is a row of teeth set further apart in a straight line and separated by arched gaps. An incised line runs around the edge of the body of the comb. The surface is polished. (Some of the upper teeth are lost)

Литература/Література/Literature: Zolotarev, Ushakov 1997, 35, fig. 6
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 182, pl. 80, no. 1304

331

Кочевнический реликварий

Хазарский каганат.
Вторая половина VIII–IX вв.
Олений рог; гравировка, шлифовка.
11,4×12 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 5486

Реликварий из оленьего рога с тремя полыми отворотами, на одном из которых отверстие для подвешивания. Внешняя поверхность шлифованная, декорирована гравированными тройными прямыми и двойными волнистыми линиями и циркульным орнаментом

Кочівницький релікварій

Хазарський каганат.
Друга половина VIII–IX ст.
Оленячий ріг; гравіювання, шліфування.
11,4×12 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
НЗХТ. № 5486

Релікварій з оленячого рога з трьома порожнистими відворотами, один з яких має отвір для підвішування. Зовнішня поверхня шліфована, декорована гравіюваними потрійними прямими і подвійними хвилястими лініями і циркульним орнаментом

Nomad's reliquary

Khazar Khaganate.
Second half of the 8th–9th century
Deer antler; incision, polishing.
11.4×12 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5486

Reliquary made from a deer's antler, with three hollow ends, the side of one of which is pierced with a through-hole for suspension. The exterior surface is polished and decorated with incised triple straight lines and double undulating lines and compass circles

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Pletneva 2000, fig. 20, 98; Flerova, Flerov 2005, 57; Glebov, A.A. Ivanov 2007, 150–159, 163–164, fig. 8 а, б, в

332

Ножны

X–XI вв.
Кость; гравировка, сверление, шлифовка.
Длина: 17,6 см, ширина: 2,4 см (макс.)
Северный район, квартал XVII.
Раскопки Г.Д. Белова, 1940 г.
НЗХТ. № 21/36121

Створка ножен с закругленным нижним концом, имеющим круглое отверстие для крепления. Внешняя поверхность шлифованная, декорирована гравированными двойными прямыми и волнистыми линиями и циркульным орнаментом. На внутренней поверхности вырезано ложе для лезвия ножа

Піхви

X–XI ст.
Кістка; гравіювання, свердлення, шліфування.
Довжина: 17,6 см; ширина: 2,4 см (макс.)
Північний район, квартал XVII.
Розкопки Г.Д. Белова, 1940 р.
НЗХТ. № 21/36121

Стулка піхов із закругленим нижнім кінцем, що має круглий отвір для кріплення. Зовнішня поверхня відшліфована, декорована гравіюваними подвійними прямими і хвилястими лініями і циркульним орнаментом. У внутрішній поверхні вирізане ложе для леза ножа

Sheath

10th–11th century
Bone; incision, drilling, polishing.
Length: 17.6 cm; width: 2.4 cm (max)
Northern area, block XVII.
Excavations of G.D. Belov, 1940
NPTC. No. 21/36121

Half of a sheath for a knife, with a rounded end with a round hole for attachment. The external surface is polished and decorated with incised double straight and undulating lines and compass circles. The interior of the sheath is carved out to accommodate the blade of a knife

Литература/Література/Literature: Belov, Yakobson 1953, 127

333

Ножны

X–XI вв.
Кость; гравировка, сверление, шлифовка.
Длина: 16,2 см, ширина: 1,6 см (макс.)
Западный район, около "Западной базилики".
Раскопки В.Ф. Смолина, 1930 г.
НЗХТ. № 79/35585

Створка ножен с закругленным нижним концом, имеющим два круглых отверстия для крепления. Внешняя поверхность шлифованная, декорирована гравированными двойными прямыми линиями, точками и циркульным орнаментом. На внутренней поверхности вырезано ложе для лезвия ножа

Піхви

X–XI ст.
Кістка; гравіювання, свердлення, шліфування.
Довжина: 16,2 см; ширина: 1,6 см (макс.)
Західний район, біля "Західної базиліки".
Розкопки В.Ф. Смоліна, 1930 р.
НЗХТ. № 79/35585

Стулка піхов із закругленим нижнім кінцем, що має два отвори для кріплення. Зовнішня поверхня відшліфована, декорована гравіюваними подвійними прямими лініями, крапками і циркульним орнаментом. У внутрішній поверхні вирізане ложе для леза ножа

Sheath

10th–11th century
Bone; incision, drilling, polishing.
Length: 16.2 cm; width: 1.6 cm (max)
Western area, near "Western Basilica".
Excavations of V.F. Smolin, 1930
NPTC. No. 79/35585

Half of a sheath for a knife, with a rounded end with two round holes for attachment. The external surface is polished and decorated with incised double straight lines, dots and compass circles. The interior of the sheath is carved out to accommodate the blade of a knife

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Barnéa 1967/1, 88, fig. 46, *5*

334

Ножны

XIII в.
Кость; резьба, гравировка, шлифовка.
Длина: 12 см;
ширина: 1,9 см (макс.)
Северо-восточный район, квартал I.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г.
НЗХТ. № 21131

Створка ножен с закругленным нижним концом (утрачен). Внешняя поверхность шлифованная, декорирована гравированным геометрическим и циркульным орнаментом. На внутренней поверхности вырезано ложе для лезвия ножа

Піхви

XIII ст.
Кістка; різьблення, гравіювання, шліфування.
Довжина: 12 см;
ширина: 1,9 см (макс.)
Північно-східний район, квартал I.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р.
НЗХТ. № 21131

Стулка піхов із закругленим нижнім кінцем (втрачено). Зовнішня поверхня відшліфована, декорована гравіюванням геометричним і циркульним орнаментом. У внутрішній поверхні вирізане ложе для леза ножа

Sheath

13th century
Bone; carving, incision, polishing.
Length: 12 cm;
width: 1.9 cm (max)
North-eastern area, block I.
Excavations of R.Kh. Leper, 1909
NPTC. No. 21131

Sheath for a knife, with a rounded end (lost). The external surface is polished and decorated with incised geometric designs and compass circles. The interior of the sheath is carved out to accommodate the blade of a knife

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Malinovskaya 1974, 160, fig. 1, *10*

335

Кистень

X–XI вв.
Кость, железо; шлифовка.
Длина: 10 см;
диаметр: 5 см; вес: 174,75 г
Портовый район, квартал 1, цистерна 91.
Раскопки В.Н. Даниленко, 1966 г.
НЗХТ. № 11/36732

Кистень яйцевидной формы, с отверстием по продольной оси, в которое вставлен железный стержень с заклепкой на одном конце и остатками петли на другом

Кістень

X–XI ст.
Кістка, залізо; шліфування.
Довжина: 10 см;
діаметр: 5 см; вага: 174,75 г
Портовий район, квартал 1, цистерна 91.
Розкопки В.М. Даниленка, 1966 р.
НЗХТ. № 11/36732

Кістень яйцеподібної форми, з отвором вздовж подовжньої вісі, в який вставлений залізний стрижень із заклепкою на одному кінці і залишками петлі на іншому

Sling bullet

10th–11th century
Bone, iron; polishing.
Length: 10 cm;
diameter: 5 cm; weight: 174.75 g
Port area, block 1, cistern 91.
Excavations of V.N. Danilenko, 1966
NPTC. No. 11/36732

Ovoid bone sling bullet with a hole through the centre of its long axis, through which has been inserted an iron rod with a rivet on one end and the remains of a loop on the other

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kirpichnikov 1966, 59, pl. XXX, 7

336

Пластинка: птица

Херсон.
Рубеж X/XI вв.
Кость домашнего животного; резьба, гравировка, шлифовка, золочение.
4,9×4,4 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1893 г.
ГЭ. № х 70

Пластинка четырехугольная, оконтуренная рамкой, с прорезным изображением птицы вправо, голова повернута влево; оперенье передано короткими насечками на тулове, параллельными линиями – на крыле и хвосте. На оборотной стороне – следы позолоты. На шее птицы и нижней стороне рамки – круглые отверстия для крепления

Пластинка: птах

Херсон.
Рубіж X/XI ст.
Кістка домашньої тварини; різьблення, гравіювання, шліфування, позолота.
4,9×4,4 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1893 р.
ДЕ. № х 70

Пластинка чотирикутна, окантурена рамкою, з прорізаним зображенням птаха вправо, голова повернена вліво; оперення передано короткими насічками на тулубі, паралельними лініями – на крилі і хвості. На зворотному боці – сліди позолоти. На шиї птаха і нижньому боці рамки – круглі отвори для кріплення

Plaque: bird

Cherson.
Turn of the 10th/11th century
Domestic animal bone; carving, incision, polishing, gilding. 4.9×4.4 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1893
SH. No. x 70

Rectangular plaque framed with a border, with the openwork representation of a bird facing right with its head turned to the left. The plumage is represented with short hatching on the body and parallel lines on the wing and tail. On the reverse are traces of gilding. On the neck of the bird and on the bottom are round holes for attachment

Литература/Література/Literature: *OAK 1893*, 58–59; *Katalog* 1977/1, vol. II, 110, no. 611 в

337

Пластинка: птица

Херсон. X–XI вв.
Кость; резьба, гравировка, шлифовка.
5×4,7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ГИМ. № 39246

Пластинка четырехугольная, оконтуренная рамкой, внутри которой вырезано изображение птицы вправо; голова высоко поднята, клюв упирается в верхний правый угол. Углубленный фон заполнен гравированными горизонтальными линиями. В верхнем левом углу вырезан трилистник

Пластинка: птах

Херсон. X–XI ст.
Кістка; різьблення, гравіювання, шліфування.
5×4,7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ДІМ. № 39246

Пластинка чотирикутна, окантурена рамкою, всередині якої вирізане зображення птаха вправо; голова високо піднята, дзьоб упирається у верхній правий кут. Заглиблений фон заповнений гравіюваними горизонтальними лініями. У верхньому лівому кутку вирізаний трилисник

Plaque: bird

Cherson. 10th–11th century
Bone; carving, incision, polishing.
5×4.7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
SHM. No. 39246

Rectangular plaque framed with a border, within which is carved the representation of a bird facing right. Its head is raised high and its beak rests in the upper right corner of the field. The recessed background is filled in with incised horizontal lines. In the upper left corner is carved a trefoil

Литература/Література/Literature: Romančuk 1981, 98, fig. 10, *188; Katalog* 1996, 91, no. 792; Zhuravlev 1997, fig. 9; 2005/1, 26
Аналогии/Аналогії/Analogies: K. Totev 1993, 275, pl. 1, н

338

Пластинка: птица

Херсон. X–XI вв.
Кость; резьба, гравировка, шлифовка.
5×4,8 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
ГИМ. № 26945

Пластинка трапециевидная, оконтуренная рамкой, внутри которой вырезано изображение птицы вправо; голова повернута вверх, влево; клюв упирается в верхний левый угол. Углубленный фон заполнен гравированными вертикальными линиями

Пластинка: птах

Херсон. X–XI ст.
Кістка; різьблення, гравіювання, шліфування.
5×4,8 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
ДІМ. № 26945

Пластинка трапецієвидна, окреслена рамкою, всередині якої вирізане зображення птаха вправо; голова повернена вгору, вліво; дзьоб упирається у верхній лівий кут. Заглиблений фон заповнений гравійованими вертикальними лініями

Plaque: bird

Cherson. 10th–11th century
Bone; carving, incision, polishing.
5×4.8 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
SHM. No. 26945

Trapezoidal plaque framed with a border, within which is carved the representation of a bird facing right; its head is raised and turned to the left, and its beak rests in the upper left corner of the field. The recessed background is filled in with incised vertical lines

Литература/Література/Literature: Romančuk 1981, fig. 10, *189; Katalog* 1996, 91, no. 794; Zhuravlev 1997, fig. 9; 2005/1, 34
Аналогии/Аналогії/Analogies: Goldschmidt, Weitzmann 1930, 58–59, Nr. 108–109, Taf. LXIV; Bank 1956, 187, fig. 2, 3; *Katalog* 1977/1, vol. II, 110, no. 611 a, б

339

Пластинка: птица

Херсон.
Рубеж X/XI вв.
Кость домашнего животного; резьба, гравировка, шлифовка.
4,1×4 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1903 г.
ГЭ. № х 178

Пластинка трапециевидная, оконтуренная рамкой, внутри которой вырезано изображение птицы вправо, голова повернута влево. Углубленный фон заполнен гравированными вертикальными линиями (Утрачен нижний правый угол)

Пластинка: птах

Херсон.
Рубіж X/XI ст.
Кістка домашньої тварини, різьблення, гравіювання, шліфування. 4,1×4 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1903 р.
ДЕ. № х 178

Пластинка трапецієвидна, окреслена рамкою, всередині якої вирізане зображення птаха вправо, голова повернена вліво. Заглиблений фон заповнений гравіюваними вертикальними лініями (Втрачено нижній правий кут)

Plaque: bird

Cherson.
Turn of the 10th/11th century
Domestic animal bone; carving, incision, polishing.
4.1×4 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1903
SH. No. x 178

Trapezoidal plaque framed with a border, within which is carved the representation of a bird facing right, with its head turned to the left. The recessed background is filled in with incised vertical lines. (The lower right corner is lost)

Литература/Література/Literature: *OAK 1903*, 35, fig. 46; Kostsyushko-Valyuzhinich 1905/2, 78, fig. 34; Bank 1956, 188; 1978/2, 86–87; *Katalog* 1977/1, vol. II, 110, no. 611 a

340

Пластинка: птица

Херсон. X–XI вв.
Кость; резьба, гравировка, шлифовка.
3,3×4,7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 г. (?)
ГИМ. № 25736

Пластинка трапециевидная, оконтуренная рамкой, внутри которой вырезано изображение птицы влево; голова высоко поднята, клюв упирается в верхний левый угол. Углубленный фон заполнен гравированными горизонтальными линиями (Утрачен нижний левый угол)

Пластинка: птах

Херсон. X–XI ст.
Кістка; різьблення, гравіювання, шліфування.
3,3×4,7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 р. (?)
ДІМ. № 25736

Пластинка трапецієвидна, окантурена рамкою, всередині якої вирізане зображення птаха вліво; голова високо піднята, дзьоб упирається у верхній лівий кут. Заглиблений фон заповнений гравіюваними горизонтальними лініями (Втрачено нижній лівий кут)

Plaque: bird

Cherson. 10th–11th century
Bone; carving, incision, polishing. 3.3×4.7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1889 (?)
SHM. No. 25736

Trapezoidal plaque framed with a border, within which is carved the representation of a bird facing left. Its head is raised high and its beak rests on the upper left corner of the field. The recessed background is filled in with incised horizontal lines. (The lower left corner is lost)

Литература/Література/Literature: Romančuk 1981, 98, fig. 8, *193; Katalog* 1996, 91, no. 793; Zhuravlev 1997, fig. 9; 2005/1, 35
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 135, pl. 69, no. 948

341

Пластинка: птица

Херсон.
Найдена в слое X–XI вв.
Кость; гравировка.
Диаметр: 6 см
Северо-восточный район, квартал III.
Раскопки М.И. Золотарева, 1988 г.
НЗХТ. № 18/37151

Пластинка круглая с гравированным изображением птицы вправо; оперенье передано короткими насечками, хвост и крылья – параллельными линиями. По сторонам головы и под правым крылом – круглые плоды. В центре пластинки – круглое отверстие для крепления

Пластинка: птах

Херсон.
Знайдена в шарі X–XI ст.
Кістка; гравіювання.
Діаметр: 6 см
Північно-східний район, квартал III.
Розкопки М.І. Золотарьова, 1988 р.
НЗХТ. № 18/37151

Пластинка кругла з гравіюваним зображенням птаха вправо; оперення передане короткими насічками, хвіст і крила – паралельними лініями. З боків від голови і під правим крилом – круглі плоди. У центрі пластинки – круглий отвір для кріплення

Plaque: bird

Cherson.
Found in a layer of the 10th–11th century
Bone; incision.
Diameter: 6 cm
North-eastern area, block III.
Excavations of M.I. Zolotarev, 1988
NPTC. No. 18/37151

Round plaque with the incised representation of a bird facing right; the plumage is rendered with short strokes, the tail and wings with parallel lines. Beside the head and under the right wing are round fruits. In the centre of the plaque is a round hole for attachment

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 112, no. 114

342

Пластинка: птица

Херсон.
Найдена в слое X–XI вв.
Кость; гравировка, шлифовка.
4,5×7 см
Портовый район, квартал 1, усадьба I.
Раскопки В.Н. Даниленко, 1967 г.
НЗХТ. № 49/36735

Пластинка треугольная с гравированным изображением клюющей птицы влево, голова и хвост опущены вниз; оперенье передано полукружиями, хвост и крылья – параллельными линиями

Пластинка: птах

Херсон.
Знайдена в шарі X–XI ст.
Кістка; гравіювання, шліфування.
4,5×7 см
Портовий район, квартал 1, садиба I.
Розкопки В.М. Даниленка, 1967 р.
НЗХТ. № 49/36735

Пластинка трикутна з гравіюванням зображенням птаха, що клює, вліво, голова і хвіст опущені вниз; оперення передане півколами, хвіст і крила – паралельними лініями

Plaque: bird

Cherson.
Found in a layer of the 10th–11th century
Bone; incision, polishing.
4.5×7 cm
Port area, block 1, homestead I.
Excavations of V.N. Danilenko, 1967
NPTC. No. 49/36735

Triangular plaque with the incised representation of a pecking bird facing left, its head and tail lowered; the feathers are rendered with half-circles, and the tail and the wings with parallel lines

Литература/Література/Literature: Romančuk 1981, 98, fig. 8, *184; Cherson* 1991, 111

343

Пластинка: птица

Херсон. X–XI вв.
Кость; гравировка, шлифовка.
5,2×7 см
Северный район, квартал IX.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1912 г.
НЗХТ. № 5327

Пластинка сегментовидная с гравированным изображением птицы влево, голова повернута вправо; оперенье передано короткими насечками, хвост и крылья – параллельными линиями. В нижнем правом углу – изображение трилистника

Пластинка: птах

Херсон. X–XI ст.
Кістка; гравіювання, шліфування. 5,2×7 см
Північний район, квартал IX.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1912 р.
НЗХТ. № 5327

Пластинка в формі сегменту з гравіюванням зображенням птаха вліво, голова повернена вправо; оперення передане короткими насічками, хвіст і крила – паралельними лініями. В нижньому правому куті – зображення трилисника

Plaque: bird

Cherson. 10th–11th century
Bone; incision, polishing.
5.2×7 cm
Northern area, block IX.
Excavations of R.Kh. Leper, 1912
NPTC. No. 5327

Hemispherical plaque with an incised representation of a bird facing left, with its head turned to the right; the plumage is rendered with short strokes, the tail and the wings with parallel lines. In the lower right corner is a trefoil

Литература/Література/Literature: Yakobson 1964, 71, pl. XVII в; 1973, 71, 73; *Cherson* 1991, 111, no. 112

344

Пластинка: птица

Херсон. X–XI вв.
Кость; гравировка, сверление, шлифовка.
Диаметр: 4,4 см
Северо-восточный район, квартал I.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г.
НЗХТ. № 3999

Пластинка круглая с гравированным изображением птицы вправо, голова повернута влево; оперенье передано короткими насечками, хвост и крылья – параллельными линиями

Пластинка: птах

Херсон. X–XI ст.
Кістка; гравіювання, свердлення, шліфування.
Діаметр: 4,4 см
Північно-східний район, квартал I.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р.
НЗХТ. № 3999

Пластинка кругла з гравіюванням зображенням птаха вправо, голова повернена вліво; оперення передане короткими насічками, хвіст і крила – паралельними лініями

Plaque: bird

Cherson. 10th–11th century
Bone; incision, drilling, polishing.
Diameter: 4.4 cm
North-eastern area, block I.
Excavations of R.Kh. Leper, 1909
NPTC. No. 3999

Round plaque with the incised representation of a bird facing right, with its head turned to the left; the plumage is rendered with short strokes, the tail and wings with parallel lines

Литература/Література/Literature: Yakobson 1964, 71, pl. XVII г; 1973, 71, 73; *Cherson* 1991, 111, no. 113

345

Пластинка: две птицы

Херсон. X–XI вв.
Кость; гравировка.
3,8×7,8 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
ГИМ. № 25736

Пластинка сегментовидная с гравированным изображением двух птиц, обращенных друг к другу в геральдической позе; головы птиц высоко подняты, клювы соприкасаются; глаза обозначены циркульным орнаментом; крылья, оперенье и фон – врезными линиями разной длины

Пластинка: два птахи

Херсон. X–XI ст.
Кістка; гравіювання.
3,8×7,8 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
ДІМ. № 25736

Пластинка в формі сегменту з гравіюванням зображенням двох птахів, повернутих один до одного в геральдичній позі; голови птахів високо підняті, дзьоби торкаються; очі позначені циркульним орнаментом; крила, оперення і фон – врізаними лініями різної довжини

Plaque: two birds

Cherson. 10th–11th century
Bone; incision.
3.8×7.8 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
SHM. No. 25736

Hemispherical plaque with the incised representation of two birds facing each other in a heraldic pose; the heads of the birds are raised high, and their beaks meet. The eyes are rendered with compass circles, and the wings, plumage, and background are decorated with incised lines of various lengths

Литература/Література/Literature: Romančuk 1981, 98, fig. 8, *186; Katalog* 1996, 91, no. 789; Zhuravlev 1997, fig. 9; 2005/1, 26–27

346

Пластинка: лев

X–XI вв.
Кость; резьба, гравировка, шлифовка.
Диаметр: 6 см
Из раскопок до 1888 г.
НЗХТ. № 5324

Пластинка круглая, оконтуренная рамкой, внутри которой вырезано изображение льва влево, голова повернута вправо; грива и кисточка хвоста переданы параллельными гравированными линиями, аналогичным декором заполнен углубленный фон. Сохранилось три круглых отверстия для крепления. (Утрачен верхний сегмент)

Пластинка: лев

X–XI ст.
Кістка; різьблення, гравіювання, шліфування.
Діаметр: 6 см
З розкопок до 1888 р.
НЗХТ. № 5324

Пластинка кругла, оконтурена рамкою, всередині якої вирізане зображення лева вліво, голова повернена вправо; грива і китиця хвоста передані паралельними гравіюваними лініями, фон заповнений анапогічним декором. Збереглися три круглі отвори для кріплення. (Втрачено верхній сегмент)

Plaque: lion

10th–11th century
Bone; carving, incision, polishing.
Diameter: 6 cm
From excavations before 1888
NPTC. No. 5324

Round plaque framed with a border, within which is carved the representation of a lion facing left, with its head turned to the right; its mane and the tuft at the end of his tail are rendered with incised parallel lines, and analogous decoration fills the recessed background. Three round holes for attachment are preserved (Part of the upper edge is lost)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1964, 71, pl. XVII e; 1973, 71, 73; *Cherson* 1991, 107, no. 106; Denisova 2005, 44, fig. 6. *3*

347

Пластинка: кабан
(фрагмент)

Херсон.
Рубеж X/XI вв.
Рог оленя или лося; резьба, гравировка, шлифовка.
3,3×7,2 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 г.
ГЭ. № х 155

Пластинка четырехугольная, оконтуренная рамкой, внутри которой вырезано изображение кабана, бегущего вправо; в левой части сохранились голова и лапы животного, схватившего кабана за хвост. Углубленный фон заполнен гравированными горизонтальными линиями. Сохранилось два круглых отверстия для крепления. (Утрачены левая и правая части пластинки.)

Пластинка: кабан
(фрагмент)

Херсон.
Рубіж X/XI ст.
Ріг оленя або лося; різьблення, гравіювання, шліфування. 3,3×7,2 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 р.
ДЕ. № х 155

Пластинка чотирикутна, окантурена рамкою, всередині якої вирізане зображення кабана, що біжить вправо; в лівій частині збереглися голова і лапи тварини, що схопила кабана за хвіст. Заглиблений фон заповнений гравіюваними горизонтальними лініями. Збереглися два круглі отвори для кріплення. (Втрачено ліву і праву частини пластинки.)

Plaque: boar
(fragment)

Cherson.
Turn of the 10th/11th century
Deer or elk antler; carving, incision, polishing.
3.3×7.2 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1902
SH. No. x 155

Rectangular plaque framed with a border, within which is carved the representation of a boar running to the right; on the left side of the plaque are preserved the head and paws of an animal that catches the boar's tail in its mouth. The recessed background is filled with incised horizontal lines. Two round holes for mounting are preserved. (The left and the right parts of the plaque are lost.)

Литература/Література/Literature: *OAK 1902*, 39, fig. 64; Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/1, 62, fig. 38; *Katalog* 1977/1, vol. II, 110, no. 611 e; Bank 1978/2, 86–87, fig. 71

348

Пластинка: лев
(фрагмент)

Константинополь.
Рубеж X/XI вв.
Рог оленя или лося; резьба, гравировка, шлифовка.
3×4,7 см
Центральный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 г.
ГЭ. № х 188

Пластинка прямоугольная, оконтуренная рамкой, внутри которой на углубленном фоне вырезано изображение льва влево; грива и кисточка хвоста переданы гравированными линиями. Сохранилось семь круглых отверстий для крепления. (Утрачена нижняя часть пластинки.)

Пластинка: лев
(фрагмент)

Константинополь.
Рубіж X/XI ст.
Ріг оленя або лося; різьблення, гравіювання, шліфування. 3×4,7 см
Центральний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1903 р.
ДЕ. № х 188

Пластинка чотирикутна, окантурена рамкою, всередині якої на заглибленому тлі вирізане зображення лева вліво; грива і кінцівка хвоста передані гравіюваними лініями. Збереглися сім круглих отворів для кріплення. (Втрачено нижню частину пластинки.)

Plaque: lion
(fragment)

Constantinople.
Turn of the 10th/11th century
Deer or elk antler; carving, incision, polishing.
3×4.7 cm
Central area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1903
SH. No. x 188

Rectangular plaque framed with a border, within which, on a recessed field, is carved the representation of a lion facing left. His mane and the tuft and the end of his tail are rendered with incised parallel lines. Seven round holes for attachment are preserved. (The bottom is lost.)

Литература/Література/Literature: *OAK 1903*, 35, fig. 45; Kostsyushko-Valyuzhinich 1905/2, 78, fig. 33; Bank 1956, 188; 1978/2, 86–87, fig. 69; *Katalog* 1977/1, vol. II, 110, no. 611 з; Denisova 2005, 44, fig. 6. *4*

349

Пластинка: животное

Херсон. X–XI вв.
Кость; резьба, гравировка, шлифовка.
5,2×5,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ГИМ. № 26945

Пластинка треугольная, окантуренная рамкой, внутри которой прорезное изображение животного влево, поднятая вверх голова повернута вправо. (Утрачен верхний угол)

Пластинка: звір

Херсон. X–XI ст.
Кістка; різьблення, гравіювання, шліфування.
5,2×5,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ДІМ. № 26945

Пластинка трикутна, окантурена рамкою, всередині якої прорізане зображення звіра вліво, піднята вгору голова повернена вправо. (Втрачено верхній кут)

Plaque: animal

Cherson. 10th–11th century
Bone; carving, incision, polishing.
5.2×5.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
SHM. No. 26945

Triangular plaque framed with a border, within which is an openwork representation of an animal facing left, its head raised and turned to the right. (The upper corner is lost)

Литература/Література/Literature: Romančuk 1981, 98, fig. 10, *190; Katalog* 1996, 90, no. 782; Zhuravlev 1997, fig. 9; 2005/1, 27

350

Пластинка: заяц

Херсон. X–XI вв.
Кость; резьба, гравировка, шлифовка.
4,7×7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ГИМ. № 26945

Пластинка треугольная, окантуренная рамкой, внутри которой прорезное изображение скачущего зайца влево

Пластинка: заєць

Херсон. X–XI ст.
Кістка; різьблення, гравіювання, шліфування.
4,7×7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ДІМ. № 26945

Пластинка трикутна, окантурена рамкою, всередині якої прорізане зображення зайця, що скаче, вліво

Plaque: hare

Cherson. 10th–11th century
Bone; carving, incision, polishing.
4.7×7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
SHM. No. 26945

Triangular plaque framed with a border, within which is an openwork representation of a hare leaping to the left

Литература/Література/Literature: Romančuk 1981, 98, fig. 10, *192; Katalog* 1996, 90, no. 785; Zhuravlev 1997, fig. 9; 2005/1, 34–35

351

Пластинка: крест в круге

Херсон.
Найдена в слое X–XI вв.
Кость; резьба, гравировка, шлифовка.
3,4×6,2 см
Северный район, "Базилика 1932 г.", юго-восточный неф.
Раскопки Г.Д. Белова, 1932 г.
НЗХТ. № 12/35553

Пластинка прямоугольная ажурная, центральная часть декорирована прорезным изображением креста в круге

Пластинка: хрест у колі

Херсон.
Знайдена в шарі X–XI ст.
Кістка; різьблення, гравіювання, шліфування.
3,4×6,2 см
Північний район, "Базиліка 1932 р.", південно-східна нава.
Розкопки Г.Д. Белова, 1932 р.
НЗХТ. № 12/35553

Пластинка прямокутна ажурна, центральна частина прикрашена прорізаним зображенням хреста у колі

Plaque: cross inside a circle

Cherson.
Found in a layer of the 10th–11th century
Bone; carving, incision, polishing.
3.4×6.2 cm
Northern area, "1932 Basilica", south-eastern nave.
Excavations of G.D. Belov, 1932
NPTC. No. 12/35553

Rectangular openwork plaque; the central part is decorated with an openwork image of a cross in a circle

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

352

Пластинка: пальметка

Херсон. X–XI вв.
Кость; резьба, шлифовка.
3×6,4 см
Случайная находка, 1909 г.
НЗХТ. № 21132

Пластинка треугольная, оконтуренная рамкой, внутри которой вырезана стилизованная пальметка

Пластинка: пальметка

Херсон. X–XI ст.
Кістка; різьблення, шліфування. 3×6,4 см
Випадкова знахідка, 1909 р.
НЗХТ. № 21132

Пластинка трикутна, оконтурена рамкою, всередині якої вирізана стилізована пальметка

Plaque: palmette

Cherson. 10th–11th century
Bone; carving, polishing.
3×6.4 cm
Sporadic find, 1909
NPTC. No. 21132

Triangular plaque, framed with a border, within which is carved a stylized palmette

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

353

Пластинка: розетка

Херсон.
Найдена в слое X–XI вв.
Кость; резьба, шлифовка.
3,7×4,3 см
Портовый район, квартал 1, цистерна 91.
Раскопки В.Н. Даниленко, 1966 г.
НЗХТ. № 53/36732

Пластинка трапециевидная, оконтуренная рамкой, внутри которой вырезана многолепестковая розетка

Пластинка: розетка

Херсон.
Знайдена в шарі X–XI ст.
Кість; різьблення, шліфування.
3,7×4,3 см
Портовий район, квартал 1, цистерна 91.
Розкопки В.М. Даниленка, 1966 р.
НЗХТ. № 53/36732

Пластина трапецієвидна, оконтурена рамкою, всередині якої вирізана багатопелюстнова розетка

Plaque: rosette

Cherson.
Found in a layer of the 10th–11th century
Bone; carving, polishing.
3.7×4.3 cm
Port area, block 1, cistern 91.
Excavations of V.N. Danilenko, 1966
NPTC. No. 53/36732

Trapezoidal plaque, framed with a border, within which is carved a many-petaled rosette

Литература/Література/Literature: Romančuk 1981, 96, fig. 8, *178*

354

Пластинка: виноградная лоза (фрагмент)

Херсон. XI в.
Кость домашнего животного; резьба, гравировка, шлифовка.
2,5×12,5 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1898 г.
ГЭ. № х 221

Пластинка удлиненной прямоугольной формы, оконтуренная рамкой, внутри которой прорезное изображение вьющейся виноградной лозы. Сохранились две виноградные грозди и два резных листа. (Утрачена левая часть пластинки)

Пластинка: виноградна лоза (фрагмент)

Херсон. XI ст.
Кістка домашньої тварини, різьблення, гравіювання, шліфування. 2,5×12,5 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1898 р.
ДЕ. № х 221

Пластинка подовженої чотирикутної форми, оконтурена рамкою, всередині якої прорізане зображення крученої виноградної лози. Збереглися два виноградні грона і два різьблені листи. (Втрачено ліву частину пластинки)

Plaque: grapevine (fragment)

Cherson. 11th century
Domestic animal bone; carving, incision, polishing.
2.5×12.5 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1898
SH. No. x 221

Long, narrow rectangular plaque, framed with a border, within which is an openwork representation of a climbing grapevine. Two clusters of grapes and two carved leaves are preserved. (The left part of the plaque is lost)

Литература/Література/Literature: *OAK 1898*, 105, fig. 6; *Albom* 1906, 113, no. 653; *Katalog* 1977/1, vol. II, 110, no. 611 ж; Bank 1978/2, 87, fig. 72

355

Шкатулка (фрагменты)
Византия. XII в.
Кость домашних животных; резьба. 20,1×3,2 см, 12,5×4 см, 18,5×3,5 см, 17×3,2 см, 15,2×5 см, 19×3 см, 18,4×2 см
Портовый район, квартал 1, XV поперечная улица.
Раскопки В.Н. Даниленко, 1965 г.
НЗХТ. № 25/36674

Скринька (фрагменти)
Візантія. XII ст.
Кістка домашньої тварини; різьблення. 20,1×3,2 см, 12,5×4 см, 18,5×3,5 см, 17×3,2 см, 15,2×5 см, 19×3 см, 18,4×2 см
Портовий район, квартал 1, XV поперечна вулиця.
Розкопки В.М. Даниленка, 1965 р.
НЗХТ. № 25/36674

Casket (fragments)
Byzantium. 12th century
Domestic animal bone; carving. 20.1×3.2 cm; 12.5×4 cm; 18.5×3.5 cm; 17×3.2 cm; 15.2×5 cm; 19×3 cm; 18.4×2 cm
Port area, block 1, perpendicular street XV.
Excavations of V.N. Danilenko, 1965
NPTC. No. 25/36674

Фрагменты наборной шкатулки, выполненной из узких прямоугольных пластинок, украшенных резьбой, со сценами борьбы зверей и кентавров: два грифона, терзающие зверей, между крыльями грифонов – барс в прыжке; два грифона и барс (?), терзающие оленей; сфинкс, преследующий оленя; скачущий кентавр, в правой руке которого заяц, в левой – дубинка. Остальные пластинки представляют собой фрагменты бордюров из розеток. (Сохранились отдельные пластинки от стенок шкатулки. Следы древнего ремонта)

Фрагменти набірної скриньки, зробленої з вузьких прямокутних пластинок, прикрашених різьбленням, зі сценами боротьби звірів і кентаврів: два грифони терзають звірів, між крилами грифонів – барс в стрибку; два грифони і барс (?) терзають лапами оленів; сфінкс переслідує оленя; кентавр скаче, тримаючи правою рукою зайця, лівою – кийок. Решта пластинок представляє собою фрагменти бордюрів з розеток. (Збереглися окремі пластинки від стінок шкатулки. Сліди стародавнього ремонту)

Fragments of a composite rosette casket constructed of narrow rectangular plaques, with carved decoration depicting scenes of animal combat and centaurs: two griffins tearing apart wild animals, with a leaping leopard between the wings of the griffins; two griffins and a leopard (?) rending a deer; a sphinx pursuing a deer; and a galloping centaur, in whose right hand is a hare and in whose left is a club. The rest of the plaques consist of fragments of a border decorated with rosettes. (Individual plaques from the sides of the casket are preserved. There are traces of ancient repair)

Литература/Література/Literature: Danilenko 1966, 80, fig. 7; Bank 1972, 182, fig. 43, 4; 1978/2, 83, fig. 65; 1981, 110–112; Darkevich 1975, 275, fig. 395; *Katalog* 1977/1, vol. II, 109, no. 605
Аналогии/Аналогії/Analogies: Davidson 1952, 135, pl. 69, no. 949; *The Glory of Byzantium* 1997, 504–505, no. 342; *Byzantine Hours* 2002, 480–483, no. 656; *Byzanz* 2010, 198–199, Nr. 117

356

Шкатулка (фрагменты)
Херсон. X в.
Кость; резьба.
Высота: 8,9 см, длина: 27,5 см, ширина: 15,5 см
Северо-восточный район, квартал I, площадь перед "Восточной базиликой".
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г.
НЗХТ. № 2729

Скринька (фрагменти)
Херсон. X ст.
Кість; різьблення.
Висота: 8,9 см; довжина: 27,5 см; ширина: 15,5 см
Північно-східний район, квартал I, майдан перед "Східною базилікою".
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р.
НЗХТ. № 2729

Casket (fragments)
Cherson. 10th century
Bone; carving.
Height: 8.9 cm; length: 27.5 cm; width: 15.5 cm
North-eastern area, block I, square in front of the "Eastern Basilica".
Excavations of R.Kh. Leper, 1909
NPTC. No. 2729

Фрагменты наборной шкатулки, составленной из треугольных и квадратных пластинок, оконтуренных профилированными рамками: широкими, с глубокими косыми насечками и узкими гладкими, внутри которых вырезаны круглые медальоны с вписанными крестами с расширяющимися концами, декорированными циркульным орнаментом. (Сохранились верхняя и боковые стороны шкатулки)

Фрагменти набірної скриньки, складеної з трикутних і квадратних пластинок, оконтурених профільованими рамками: широкими, з глибокими косими насічками і вузькими гладкими, всередині яких вирізані круглі медальйони з вписаними хрестами з розширеними кінцями, прикрашеними циркульним орнаментом. (Збереглися верхня і бічні сторони скриньки)

Fragments of a composite casket constructed of triangular and square plaques, framed with a profiled border. The wider part of the border is decorated with deep diagonal notches and the narrow part is smooth. Within the inner border are carved circular medallions, within which are inscribed crosses with flared arms decorated with compass circles. (The upper and lateral sides of the casket are preserved)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 103, no. 102

357

Светильник

Северное Причерноморье.
III–IV вв.
Глина; формовка,
штамповка, гравировка.
Длина: 8,5 см; ширина: 6,4 см;
высота: 4,3 см
Юго-восточный некрополь,
гробница.
Раскопки К.К. Косцюшко-
Валюжинича, 1890 г.
ГЭ. № х 256

Светильник красноглиняный грушевидной формы, с коротким рожком, маленькой петлевидной ручкой. Круглый щиток окружен косой штриховкой, в центре – отверстие для масла. Рожок выделен горизонтальным рубчиком, который окружают пять точек. Рожок закопчен

Світильник

Північне Причорномор'я.
III–IV ст.
Глина; формування,
штампування, гравіювання.
Довжина: 8,5 см, ширина: 6,4 см,
висота: 4,3 см
Південно-східний некрополь,
гробниця.
Розкопки К.К. Косцюшко-
Валюжинича, 1890 р.
ДЕ. № х 256

Світильник червоноглиняний грушовидної форми, з коротким ріжком, маленькою петлеподібною ручкою. Круглий щиток облямовує косе штрихування, в центрі – отвір для олії. Ріжок виділено горизонтальним рубчиком, який оточують п'ять крапок. Ріжок закопчений

Lamp

Northern Black Sea region.
3th–4th century
Clay; moulding,
stamping, incision.
Length: 8.5 cm; width: 6.4 cm;
height: 4.3 cm
South-eastern necropolis, tomb.
Excavations of K.K. Kostsyushko-
Valyuzhinich, 1890
SH. No. x 256

Red-clay piriform lamp with a short nozzle and a low loop handle. The round discus is surrounded with a band of diagonal hatching, with one filling hole in the centre. The nozzle is accentuated with a horizontal incised line surrounded by five dots. There is soot on the nozzle

Литература/Література/Literature: Zalesskaja 1987, 308–322, fig. 3; Zalesskaya 2006/3, 176, no. 364
Аналогии/Аналогії/Analogies: Sauciuc-Săveanu 1927–1932, 479, fig. 80; Stevenson 1947, pl. 27, fig. 8; Bernhard 1955, 329, no. 331, pl. XCIII; Kuzmanov 1981, 15, fig. 2 6–s; Radulescu 1981, 195–196, Taf. VI, Abb. 5; Gomolka-Fuchs 1982, Taf. 69, Nr. 569, 573–574; Chrzanovski, Zhuravlev 1998, 136–139, no. 77–80

358

Светильник

Афины. IV в.
Глина; формовка,
штамповка, гравировка.
Длина: 8 см; ширина: 7,8 см;
высота: 3,6 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-
Валюжинича, 1897 г.
ГЭ. № х. 1897.31

Светильник красноглиняный округлой формы, со слегка выделенным рожком, ручкой в виде зуба. На щитке – круглый медальон с рельефным изображением двух рыб в одной связке горизонтально, влево; в нижней части щитка – отверстие для масла. По краю светильника – рельефный S-образный орнамент, разделенный в центральной части стилизованными пальмовыми ветвями; рожок выделен лучеобразными штрихами. На дне – клеймо в виде двух концентрических окружностей

Світильник

Афіни. IV ст.
Глина; формування,
штампування, гравіювання.
Довжина: 8 см; ширина: 7,8 см;
висота: 3,6 см
З розкопок К.К. Косцюшко-
Валюжинича, 1897 р.
ДЕ. № х. 1897.31

Світильник червоноглиняний округлої форми, із злегка виділеним ріжком, ручкою у вигляді зуба. На щитку – круглий медальйон з рельєфним зображенням двох риб в одній зв'язці горизонтально, вліво; в нижній частині щитка – отвір для олії. По краю світильника – рельєфний S-подібний орнамент, розділений в центральній частині стилізованими пальмовими гілками; ріжок виділено променеподібними штрихами. На дні – клеймо у вигляді двох концентричних кіл

Lamp

Athens. 4th century
Clay; moulding,
stamping, incision.
Length: 8 cm; width: 7.8 cm;
height: 3.6 cm
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich,
1897
SH. No. x. 1897.31

Round red-clay lamp with a weakly-distinguished nozzle and a tooth-shaped handle. On the discus is a round medallion with a relief image of two fish hooked together, facing left. There is a filling hole in the lower part of the discus. Along the edge of the lamp, interrupted in the central part by stylized palm branches, are S-shaped decorations in relief. The nozzle is delineated with incised rays. On the base is a stamp in the shape of two concentric circles

Литература/Література/Literature: *OAK 1897*, 119, fig. 236; *Albom* 1906, 128, no. 745; Valdgauer 1914, 61, pl. XVI, no. 492; Zalesskaja 1987, 308–333, fig. 1; Zalesskaya 2006/3, 157, no. 303
Аналогии/Аналогії/Analogies: Broneer 1930, pl. XIX, no. 1283–1284; Perlzweig 1961, 129, 175, no. 944, 945, 948, 2406; Bovon 1966, 73, pl. 13, n° 503; *Greece and Sea* 1987, no. 151; Karivieri 1996, 170, fig. 27; *Byzantine Hours* 2002, 567, no. 788

359

Светильник

Северное Причерноморье (?).
IV в. (по В.Н. Залесской);
VI в. (по J.W. Hayes)
Глина; формовка, штамповка.
Длина: 9,5 см, ширина: 6,2 см, высота: 3,2 см
Херсонесское городище.
Поступил в Херсонесский музей в 1915 г.
ГЭ. № х 344

Светильник красноглиняный грушевидной формы, со слабо выделенным рожком, толстой петлевидной ручкой. На щитке помещена композиция так называемого "источника жизни" или "мистического колодца": очерчивающаяся на две колонки арка, окруженная выпуклыми точками и косыми штрихами; внизу – заполненный точками треугольник. В центре щитка – отверстие для масла, по краю светильника – рельефный зигзагообразный орнамент. Рожок закопчен

Світильник

Північне Причорномор'я (?).
IV ст. (за В.М. Залеською);
VI ст. (за J.W. Hayes)
Глина; формування, штампування.
Довжина: 9,5 см; ширина: 6,2 см; висота: 3,2 см
Херсонеське городище.
Надійшов до Херсонеського музею в 1915 р.
ДЕ. № х 344

Світильник червоноглиняний грушоподібної форми, зі слабо виділеним ріжком, товстою петлеподібною ручкою. На щитку композиція – так зване "джерело життя" або "містичний колодязь": арка, що спирається на дві колонки, в оточенні опуклих крапок і косих штрихів; внизу – заповнений крапками трикутник. В центрі щитка – отвір для олії, по краю світильника – рельефний зигзагоподібний орнамент. Ріжок закопчений

Lamp

Northern Black Sea region (?).
4th century (according to V.N. Zalesskaya); 6th century (according to J.W. Hayes)
Clay; moulding, stamping.
Length: 9.5 cm; width: 6.2 cm; height: 3.2 cm
Chersonesos city-site.
Acquired by Chersonesos Museum in 1915
SH. No. x 344

Red-clay piriform lamp with a weakly-distinguished nozzle a thick loop handle. On the discus is placed the so-called "source of life" or "well of mystery" motif: an arch on two columns surrounded by raised dots and diagonal hatching with below it a triangle filled with dots. There is a filling hole in the centre of the discus, on the edge of the lamp is a relief zigzag pattern. There is soot on the nozzle

Литература/Література/Literature: Zalesskaja 1987, 308–322, fig. 2; Zalesskaya 1988/2, 233–237; 1998/1, 27, no. 10; 2005/1, 107–121, no. 53; 2006/3, 168–169, no. 337
Аналогии/Аналогії/Analogies: Bernhard 1955, 187–188, fig. 56; 337–338, no. 356; Menzel 1956, 99, Abb. 72, *3;* Ross 1962/2, 81–82, no. 96; Batsova-Kostova 1970, 25, fig. 8; Mladenova 1971, 47, fig. 8 б; Kobylina 1978, pl. 27–28; Hayes 1992, 85–86, pl. 20, *37–43; L'art copte* 2000, 142–143, fig. 136 а

360

Светильник

Первая половина V в.
Глина; формовка, штамповка.
Длина: 9,9 см, ширина: 7 см, высота: 2,4 см
Западный некрополь, склеп 18.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г.
НЗХТ. № 1176

Светильник красноглиняный округлой формы, с небольшим рожком, ручка украшена двумя продольными бороздками, дно плоское. На щитке – круглый медальон с изображением креста с поперечными перекладинами на концах, концы ветвей и средокрестие декорированы кружками. В нижней части щитка – два отверстия для масла, по краю светильника – плетенка с точками. Изображения рельефные. Рожок закопчен

Світильник

Перша половина V ст.
Глина; формування, штампування. Довжина: 9,9 см, ширина: 7 см, висота: 2,4 см
Західний некрополь, склеп 18.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р.
НЗХТ. № 1176

Світильник червоноглиняний округлої форми, з невеликим ріжком, ручка прикрашена двома подовжніми борозенками, дно пласке. На щитку – круглий медальйон із зображенням хреста з поперечинами на кінцях, кінці гілок і середохрестя декоровані колами. В нижній частині щитка – два отвори для олії, по краю світильника – плетінка з крапками. Зображення рельєфні. Ріжок закопчений

Lamp

First half of the 5th century
Clay; moulding, stamping.
Length: 9.9 cm; width: 7 cm; height: 2.4 cm
Western necropolis, crypt 18.
Excavations of R.Kh. Leper, 1909
NPTC. No. 1176

Round red-clay lamp with a small nozzle, a handle decorated with two longitudinal grooves, and a flat base. On the discus is a round medallion with the representation of a cross with a transverse crossbar at the ends, the ends of the arms and the centre of the cross are decorated with small circles. In the lower part of the discus are two filling holes and along the edge of the lamp is an interlace pattern with dots. The images are in relief. There is soot on the nozzle

Литература/Література/Literature: Leper 1927, 204, fig. 3, *1; Cherson* 1991, 44, no. 32; Zubar 1991, 12, fig. 2
Аналогии/Аналогії/Analogies: Zalesskaya 2006/3, 156, no. 301

361

Светильник

Италия (?). V в.
Глина; формовка, штамповка, гравировка.
Длина: 9,6 см; ширина: 6,2 см; высота: 4,3 см
Херсонесское городище.
Из собрания Румянцевского музея
ГИМ. № 53151

Светильник красноглиняный вытянутой формы, с небольшим рожком, ручка орнаментирована гравированным шестиконечным крестом, дно плоское. На щитке между двумя отверстиями для масла – рельефное изображение агнца влево. Край светильника декорирован гравированными линиями, переходящими на рожок. Рожок закопчен

Світильник

Італія (?). V ст.
Глина; формування, штампування, гравіювання.
Довжина: 9,6 см; ширина: 6,2 см; висота: 4,3 см
Херсонеське городище.
Із зібрання Румянцевського музею
ДІМ. № 53151

Світильник червоноглиняний витягнутої форми, з невеликим ріжком, ручка орнаментована гравіюванням шестикінечним хрестом, дно пласке. На щитку між двома отворами для олії – рельєфне зображення агнця вліво. Край світильника декорований гравіюваними лініями, що переходять на ріжок. Ріжок закопчений

Lamp

Italy (?). 5th century
Clay; moulding, stamping, incision.
Length: 9.6 cm; width: 6.2 cm; height: 4.3 cm
Chersonesos city-site.
From the holdings of Rumiantsev Museum
SHM. No. 53151

Red-clay lamp of elongated form with a short nozzle, a handle decorated with an incised patriarchal cross, and a flat base. On the discus, between two filling holes, is a relief representation of a lamb facing left. The edge of the lamp is decorated with incised lines that run into the nozzle. There is soot on the nozzle

Литература/Література/Literature: Zhuravlev, Chrzanovski 1997, fig. 1, *9*; Chrzanovski, Zhuravlev 1998, no. 106
Аналогии/Аналогії/Analogies: Cosentino, Ricciardi 1993, 129, no. 74

362

Светильник

Италия или Северная Африка.
V в.
Глина; формовка, штамповка, гравировка.
Длина: 9,7 см; ширина: 6,3 см; высота: 4,3 см
Херсонесское городище.
Из собрания Румянцевского музея
ГИМ. № 53151

Светильник красноглиняный овальной формы, с небольшим рожком, ручка украшена продольной бороздкой, дно плоское. По продольной оси круглого щитка – рельефное изображение кита с широко открытой пастью, в которой видна голова пророка Ионы; туловище кита частично перекрывают два отверстия для масла. Композиция с двух сторон окантурена широкими полосами с короткими поперечными насечками. На дне – клеймо в виде бутона лилии. Рожок закопчен. (Утрачен носик)

Світильник

Італія або Північна Африка.
V ст.
Глина; формування, штампування, гравіювання.
Довжина: 9,7 см; ширина: 6,3 см; висота: 4,3 см
Херсонеське городище.
Із зібрання Румянцевського музею
ДІМ. № 53151

Світильник червоноглиняний овальної форми, з невеликим ріжком, ручка прикрашена подовжньою борозенкою, дно пласке. По подовжній осі круглого щитка – рельєфне зображення кита з широко відкритою пащею, в якій видно голову пророка Йони; тулуб кита частково перекритий двома отворами для олії. З двох сторін композиція облямована широкими смугами з короткими поперечними насічками. На дні – клеймо у вигляді бутона лілії. Ріжок закопчений. (Втрачено носик)

Lamp

Italy or North Africa.
5th century
Clay; moulding, stamping, incision.
Length: 9.7 cm; width: 6.3 cm; height: 4.3 cm
Chersonesos city-site.
From the holdings of Rumiantsev Museum
SHM. No. 53151

Red-clay lamp of oval form with a short nozzle, solid grooved handle, and flat base. Along the long axis of the round discus is a relief image of a whale with a wide-open mouth, in which the head of the prophet Jonah is visible. The whale's body is interrupted by two filling holes. The composition is flanked on both sides with broad bands with short transverse hatching. On the base is a stamp in the shape of a lily-bud. There is soot on the nozzle. (The tip of the nozzle is lost)

Литература/Література/Literature: Zhuravlev, Chrzanovski 1997, fig. 1, *7*; Chrzanovski, Zhuravlev 1998, 156, no. 94; *Katalog* 2002, no. 94; Zhuravlev 2005/1, 158
Аналогии/Аналогії/Analogies: Trost, Hellmann 1996, 65–66, no. 2, pl. I

363

Светильник

Италия (?). V в.
Глина; формовка, штамповка, гравировка.
Длина: 10,4 см; ширина: 6,2 см; высота: 4,4 см
Херсонесское городище.
Из собрания Румянцевского музея
ГИМ. № 53151

Светильник светло-серой глины, вытянутой формы, с небольшим рожком, дно плоское. Круглый щиток – с рельефным изображением хризмы. Между концами хризмы по диагонали – два отверстия для масла. Композиция с двух сторон оконтурена широкими полосами с короткими поперечными насечками. На дне – клеймо в виде бутона лилии, включающее пальмовую ветвь. Рожок закончен. (Утрачена ручка)

Світильник

Італія (?). V ст.
Глина; формування, штампування, гравіювання.
Довжина: 10,4 см; ширина: 6,2 см; висота: 4,4 см
Херсонеське городище.
Із зібрання Румянцевського музею
ДІМ. № 53151

Світильник світло-сірої глини, витягнутої форми, з невеликим ріжком, дно пласке. Круглий щиток – з рельефним зображенням хризми. Між кінцями хризми по діагоналі – два отвори для олії. З двох сторін композиція облямована широкими смугами з короткими поперечними насічками. На дні – клеймо у вигляді бутона лілії, що включає пальмову гілку. Ріжок закінчений. (Втрачено ручку)

Lamp

Italy (?). 5th century
Clay; moulding, stamping, incision.
Length: 10.4 cm; width: 6.2 cm; height: 4.4 cm
Chersonesos city-site.
From the holdings of Rumiantsev Museum
SHM. No. 53151

Lamp of light-gray clay of elongated form with a short nozzle and flat base. The round discus bears a chrismon in relief. Between the arms of the cross, on a diagonal, are two filling holes. The composition is flanked on both sides with broad bands with short transverse hatching. On the base is a stamp in the form of a lily-bud enclosing a palm branch. There is soot on the nozzle. (The handle is lost)

Литература/Література/Literature: Chrzanovski, Zhuravlev 1998, no. 104
Аналогии/Аналогії/Analogies: Mackensen 1981, 522–536, Abb. 4, 7; Fulford, Peacock 1984, 234, pl. I, 19; II, 10, 12, 17; III, 10, 14; Garbsch, Overbeck 1989, 115, Nr. 46, 101–110, 145–148; Cosentino, Ricciardi 1993, 121–122, no. 68; *Byzantium* 1996, 87–88, no. 56–57

364

Светильник

Северная Африка.
Середина V – начало VI вв.
Глина; формовка, штамповка.
Длина: 12,2 см, ширина: 7,6 см, высота: 4,6 см
Херсонесское городище.
Из собрания Румянцевского музея
ГИМ. № 49436

Светильник красноглиняный вытянутой формы, ручка гладкая, дно плоское. Круглый щиток – с изображением хризмы, между концами которой два отверстия для масла. По краю светильника – S-образный орнамент. Изображения рельефные. (Утрачен рожок)

Світильник

Північна Африка.
Середина V – початок VI ст.
Глина; формування, штампування. Довжина: 12,2 см; ширина: 7,6 см, висота: 4,6 см
Херсонеське городище.
Із зібрання Румянцевського музею
ДІМ. № 49436

Світильник червоноглиняний витягнутої форми, ручка гладка, дно пласке. Круглий щиток – із зображенням хризми, між кінцями якої два отвори для олії. По краю світильника – S-подібний орнамент. Зображення рельєфні. (Втрачено ріжок)

Lamp

North Africa.
Mid-5th – early 6th century
Clay; moulding, stamping.
Length: 12.2 cm; width: 7.6 cm; height: 4.6 cm
Chersonesos city-site.
From the holdings of Rumiantsev Museum
SHM. No. 49436

Red-clay lamp of elongated form with a smooth handle and a flat base. The round discus bears an image of a chrismon, between the arms of which are two filling holes. On the edge of the lamp are S-shaped decorations. The images are in relief. (The nozzle is lost)

Литература/Література/Literature: Chrzanovski, Zhuravlev 1998, no. 96
Аналогии/Аналогії/Analogies: Mackensen 1981, 522–536, Abb. 4, 7; Fulford, Peacock 1984, 234, pl. I, 19; II, 10, 12, 17; III, 10, 14; Garbsch, Overbeck 1989, 115, Nr. 46, 101–110, 145–148; *Byzantium* 1996, 87–88, no. 56–57

365

Светильник

Малая Азия.
Рубеж V/VI вв.
Глина; формовка, штамповка.
Длина: 9,2 см, ширина: 6,5 см, высота: 3 см
Юго-восточный некрополь, Девичья гора, "Подземный храм".
Раскопки Т.Ю. Яшаевой, 2008 г.
НЗХТ. № 3/37530

Светильник светло-коричневой глины, округлой формы, с коротким рожком, ручкой в виде зуба, дно плоское. Щиток декорирован жемчужником, в центре – отверстие для масла. Рожок выделен лепестковидным орнаментом. На дне – клеймо в виде двух концентрических окружностей с отпечатком ступни. Рожок закончен

Світильник

Мала Азія.
Рубіж V/VI ст.
Глина; формування, штампування. Довжина: 9,2 см; ширина: 6,5 см, висота: 3 см
Південно-східний некрополь, Дівоча гора, "Підземний храм".
Розкопки Т.Ю. Яшаєвої, 2008 р.
НЗХТ. № 3/37530

Світильник світло-коричневої глини, округлої форми, з коротким ріжком, ручкою у вигляді зуба, дно пласке. Щиток декорований перлинником, в центрі – отвір для олії. Ріжок виділено пелюстковим орнаментом. На дні – клеймо у вигляді двох концентричних кіл з відбитком ступні. Ріжок закінчений

Lamp

Asia Minor.
Turn of the 5th/6th century
Clay; moulding, stamping.
Length: 9.2 cm; width: 6.5 cm; height: 3 cm
South-eastern necropolis, Devichya hill, "Cave church".
Excavations of T.Yu. Yashaeva, 2008
NPTC. No. 3/37530

Lamp of light-brown clay, with a short nozzle, a handle in the form of a tooth, and a flat base. The discus is decorated with beading with one filling hole in the centre. The nozzle is delineated with foliate ornament. On the base is a stamp in the shape of two concentric circles with a footprint. There is soot on the nozzle

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Hayes 1992, 83–84, pl. 18, *1–5;* Zalesskaya 2006/3, 161, no. 316–317; *Byzanz* 2010, 268–269, Nr. 286

366

Светильник

Западное Причерноморье (?).
Середина VI – середина VII вв.
Глина; формовка, штамповка.
Длина: 10,4 см; ширина: 6,5 см; высота: 5,4 см
Херсонесское городище.
Из собрания Румянцевского музея
ГИМ. № 53151

Светильник красноглиняный грушевидной формы, с вытянутым рожком, выступающая ручка в виде рельефного креста, дно на кольцевом поддоне. Щиток овальный, оконтурен валиком, переходящим на рожок, и рядом выпуклых точек; в центре – отверстие для масла. Рожок закопчен. (Утрачена часть носика)

Світильник

Західне Причорномор'я (?).
Середина VI – середина VII ст.
Глина; формування, штампування. Довжина: 10,4 см; ширина: 6,5 см, висота: 5,4 см
Херсонеське городище.
Із зібрання Румянцевського музею
ДІМ. № 53151

Світильник червоноглиняний грушовидної форми, з витягнутим ріжком, виступаюча ручка у вигляді рельефного хреста, дно на кільцевому піддоні. Щиток овальний, оконтурений валиком, що переходить на ріжок, і рядом опуклих крапок; в центрі – отвір для олії. Ріжок закопчений (Втрачено частину носика)

Lamp

Western Black Sea region (?).
Mid-6th – mid-7th century
Clay; moulding, stamping.
Length: 10.4 cm; width: 6.5 cm; height: 5.4 cm
Chersonesos city-site.
From the holdings of Rumiantsev Museum
SHM. No. 53151

Red-clay piriform lamp with elongated nozzle and a projecting handle in the form of a cross in relief, and a base on a ring foot. The discus is oval, outlined with a relief line, continuing to the nozzle, and a row of raised dots. There is a filling hole in the centre of the discus. There is soot on the nozzle. (Part of the tip of the nozzle is lost)

Литература/Література/Literature: Zhuravlev, Chrzanovski 1997, fig. 1, *8;* Chrzanovski, Zhuravlev 1998, no. 109; *Katalog* 2002, no. 92
Аналогии/Аналогії/Analogies: Bernhard 1955, 332, pl. XCV–XCVI, no. 338–340; Kalchev 1982, no. 37, pl. V, 3; Hayes 1992, 83, 87, pl. 22, no. 72, 73; Kuzmanov 1992, 44, 123, no. 325; Mlasowski 1993, 446–447, no. 443

367

Светильник-лампа

V – середина VI вв.
Глина; формовка, лощение, гравировка.
Длина: 12 см; ширина: 5,5 см; высота: 9,5 см
Северный район, квартал Х-Б.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1994 г.
НЗХТ. № 32/37270

Светильник сероглиняный на длинной цилиндрической ножке-подставке, профилированной бороздками, с вытянутым носиком, петлевидной ручкой, декорированной острым листом. Край щитка украшен двумя гравированными линиями с заключенными в них косыми насечками, лист – параллельными линиями и вдавлениями. Внешняя поверхность лощеная. Носик закопчен. (Утрачена нижняя часть ножки)

Світильник-лампа

V – середина VI ст.
Глина; формування, лощіння, гравіювання.
Довжина: 12 см; ширина: 5,5 см; висота: 9,5 см
Північний район, квартал Х-Б.
Розкопки С.Г. Рижова, 1994 р.
НЗХТ. № 32/37270

Світильник сірогліняний на довгій циліндровій ніжці-підставці, профільований борозенками, з витягнутим носиком, петлеподібною ручкою, декорованою гострим листом. Край щитка прикрашений двома гравіюваними лініями, які містять косі насічки, лист – паралельними лініями і вдавленнями. Зовнішня поверхня лощена. Носик закопчений. (Втрачена нижня частина ніжки)

Columnar lamp

5th – mid-6th century
Clay; moulding, polishing, incision.
Length: 12 cm; width: 5.5 cm; height: 9.5 cm
Northern area, block Х-Б.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1994
NPTC. No. 32/37270

Lamp of gray clay on a tall cylindrical ribbed columnar support, with an elongated nozzle and a loop handle surmounted by a flat plate in the form of a pointed leaf. The edge of the discus is decorated on either side with two incised lines between which run diagonal hatches; the leaf is decorated with parallel lines and impressions. The external surface is burnished. There is soot on the nozzle. (The lower part of the support is lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Krym* 2003, pl. 60: *12*

368

Лампада

Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина.
Высота: 10 см; диаметр: 8 см
Северный район, квартал XVIII.
Раскопки Г.Д. Белова, 1948 г.
ГЭ. № х 980

Лампада красноглиняная с округлым дном, широким горлом с раструбом и тремя фигурными ушками для подвешивания. Внешняя поверхность лощеная. (Догипсовка)

Лампада

Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина.
Висота: 10 см; діаметр: 8 см
Північний район, квартал XVIII.
Розкопки Г.Д. Белова, 1948 р.
ДЕ. № х 980

Лампада червоноглиняна із закругленим дном, широким горлом з розтрубом і трьома фігурними вушками для підвішування. Зовнішня поверхня лощена. (Гіпсування)

Icon lamp

Found in a 13th-century destruction layer
Clay.
Height: 10 cm; diameter: 8 cm
Northern area, block XVIII.
Excavations of G.D. Belov, 1948
SH. No. x 980

Red-clay icon lamp with rounded base, a wide flaring neck, and three profiled suspension loops. The exterior surface is burnished. (Restored)

Литература/Література/Literature: Zaleska, Kalashnik 1992, 78, fig. 14

369

Ампула-евлогия: святой Мина

Египет. VI в.
Глина; формовка, штамповка.
7,5×7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1898 г.
ГИМ. № 39319

Ампула-евлогия круглой формы с двусторонним изображением св. Мины в образе воина-оранта, одетого в короткую тунику и плащ. С двух сторон от святого – коленопреклоненные верблюды, над руками – крестики. Композиция окружена поясом жемчужника. Изображения рельефные. (Утрачены горло и ручки)

Ампула-євлогія: святий Міна

Єгипет. VI ст.
Глина; формування, штампування.
7,5×7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1898 р.
ДІМ. № 39319

Ампула-євлогія круглої форми з двостороннім зображенням св. Міни у вигляді воїна-оранта, одягненого в коротку тунікy і плащ. З обох боків від святого – верблюди навколішках, над руками – хрестики. Композицію обрамовує пояс перлинника. Зображення рельєфні. (Втрачено горло і ручки)

***Eulogia* ampulla: Saint Menas**

Egypt. 6th century
Clay; moulding, stamping.
7.5×7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1898
SHM. No. 39319

Round eulogia *ampulla (pilgrim flask) with a two-sided image of Saint Menas as a warrior in orans position, wearing a short tunic and a cape. To either side of the saint is a kneeling camel, and above his hands are small crosses. The composition is surrounded by a band of dots. The images are in relief. (The neck and the handles are lost)*

Литература/Література/Literature: Yashaeva 2005/1, 203, fig. 5; Jašaeva 2010, 479–480, Abb. 4
Аналогии/Аналогії/Analogies: Dalton 1901, 154, no. 860, pl. XXXII, 860; Metzger 1981, 9–39, fig. 10–63; *Byzantium* 1994, 110–111, no. 123; 1996, 80–81, no. 46; *Byzantine Hours* 2002, 172, no. 193; Kakovkin 2004, 71–73, no. 106, 114

370

Штамп: два святых

Херсон. VI в.
Глина; формовка, штамповка.
Диаметр: 9 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1898 г.
ГИМ. № 39313

Штамп красноглиняный для изготовления евлогий с изображением двух святых в длинных одеждах, стоящих по сторонам длинного креста на Голгофе; крест с расширяющимися концами, вокруг средокрестия – лучи, под боковыми перекладинами – греческие буквы: Α Ω. В руке правого святого – длинный крест; левый святой – в позе оранта. Фигуры фланкируются пальмовыми ветвями. По краю штампа – греческая надпись:

Штамп: два святих

Херсон. VI ст.
Глина; формування, штампування. Діаметр: 9 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1898 р.
ДІМ. № 39313

Штамп червоноглиняний для виготовлення евлогій із зображенням двох святих в довгому одязі, котрі стоять з боків від довгого хреста на Голгофі; хрест з розширеними кінцями, навколо середохрестя – промені, під бічними поперечинами – грецькі букви: Α Ω. В руці правого святого – довгий хрест; лівий святий – в позі оранта. Фігури фланковані пальмовими гілками. По краю штампа – грецький напис:

Stamp: two saints

Cherson. 6th century
Clay; moulding, stamping.
Diameter: 9 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1898
SHM. No. 39313

Red-clay stamp for the production of eulogiae, *depicting two saints in long robes, standing on either side of a tall Cross on Calvary; the cross has flared arms, and around its centre are rays; below the crossbar are the Greek letters: Α Ω. In the hand of the saint on the right is a tall cross, while the saint on the left is in the orans pose. The figures are flanked by palm branches. Along the edge of the stamp is a Greek inscription:*

[Εὐλογί]α τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδώξ[ου μ]εγάλο[υ μ]ά[ρτυ]ρως [Γεωργίου]

"Евлогия святого и прославленного великомученика Георгия (?)".
(Реконструкция текста В.В. Латышева, перевод В.Н. Залесской).
Изображения и надписи углубленные. На тыльной поверхности – следы крепления ручки. (Утрачены верхний сегмент и ручка штампа)

"Евлогія святого та прославленого великомученика Георгія (?)".
(Реконструкція тексту В.В. Латишева, переклад В.М. Залеської).
Зображення і написи заглиблені. На тильній поверхні – сліди кріплення ручки. (Втрачено верхній сегмент і ручку штампу)

"Eulogia of the holy and glorious great martyr George (?)".
(Reconstruction of the text V.V. Latyshev, translation V.N. Zalesskaya).
The images and inscriptions are recessed. On the rear surface are traces of the attachment of a handle. (The upper central portion and the handle of the stamp are missing)

Литература/Література/Literature: *OAK 1898*, 116, fig. 16; Latyshev 1899/1, 34–41, no. 43; 1899/2, 349–353, no. 4; *Albom* 1906, 133, no. 762; Yakobson 1959/1, 328–329; Zhuravlev 1997, fig. 7, *4*; 2005/1, 157; Osharina 2003, 60; Sorochan 2006/2, 111, fig. 22; Jašaeva 2010, 479, Abb. 1, 2

371

Штамп: святой Фока

Херсон. VI в.
Глина; формовка, штамповка.
Диаметр: 9,8 см
Портовый район,
квартал 1, площадь перед
"Храмом с аркосолиями".
Раскопки Л.Г. Колесниковой,
1963 г.
НЗХТ. № 723/36588

Штамп красноглиняный для изготовления евлогий с изображением св. Фоки Оранта, стоящего в ладье. Над носом ладьи – якорь, на корме – руль и два весла. По краю штампа – греческая надпись:

Штамп: святий Фока

Херсон. VI ст.
Глина; формування,
штампування. Діаметр: 9,8 см
Портовий район,
квартал 1, майдан перед
"Храмом з аркосоліями".
Розкопки Л.Г. Колесникової,
1963 р.
НЗХТ. № 723/36588

Штамп червоноглиняний для виготовлення євлогій із зображенням св. Фоки Оранта, що стоїть в човні. Над носом човна – якір, на кормі – кермо і два весла. По краю штампа – грецький напис:

Stamp: Saint Phocas

Cherson. 6th century
Clay; moulding, stamping.
Diameter: 9.8 cm
Port area,
block 1, square in front of
the "Church with Arcosolia ".
Excavations of L.G. Kolesnikova,
1963
NPTC. No. 723/36588

Red-clay stamp for the production of eulogiae, *with an image of Saint Phocas standing in a boat in the orans pose. Above the bow of the boat is an anchor; at the stern are the rudder and two oars. Along the edge of the stamp is a Greek inscription:*

+ Εὐλογ[ία τοῦ] ἁγ[ίου Φωκᾶ το]ῦ πτωχίου Χερσῶνος

"Благословение святого Фоки нищеприимного дома Херсона".
(Реконструкция текста и перевод Н.А. Алексеенко).
Изображения и надписи углубленные. На тыльной поверхности – следы крепления ручки. (Утрачены ручка, левый и нижний края штампа с фрагментами надписи)

"Благословення святого Фоки богадільні Херсона".
(Реконструкція тексту та переклад М.О. Алексєєнка).
Зображення і написи заглиблені. На тильній поверхні – сліди кріплення ручки. (Втрачено ручку, лівий та нижній краї штампа з фрагментами напису)

"Eulogia of Saint Phocas of the almshouse of Cherson".
(Reconstruction of the text and translation N.A. Alekseenko).
The images and inscriptions are recessed. On the rear surface are traces of the attachment of a handle. (The handle and the left and lower edge of the stamp are lost, along with part of the inscription)

Литература/Література/Literature: Otchet 1971, 50, fig. 16; Kolesnikova 1978, 172, fig. 13; *Cherson* 1991, 30, no. 16; Osharina 2003, 54–62; Sorochan 2006/2, 94–96, fig. 1; Jašaeva 2010, 479, Abb. 1, 3

372

Медальон-евлогия: святой Фока

Херсон. VI в.
Глина; формовка, штамповка.
Диаметр: 9,7 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1896 г.
ГЭ. № х 263

Медальйон-євлогія: святий Фока

Херсон. VI ст.
Глина; формування, штампування. Діаметр: 9,7 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1896 р.
ДЕ. № х 263

Eulogia medallion: Saint Phocas

Cherson. 6th century
Clay; moulding, stamping.
Diameter 9.7 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1896
SH. No. x 263

Евлогия в виде круглого красноглиняного медальона с изображением св. Фоки Оранта, стоящего в ладье. Над носом ладьи – якорь, на корме – руль и два весла. По краю медальона – греческая надпись:

Євлогія у вигляді круглого червоноглиняного медальйона із зображенням св. Фоки Оранта, що стоїть в човні. Над носом човна – якір, на кормі – кермо і два весла. По краю медальйона – грецький напис:

Eulogia *in the form of a round red-clay medallion with an image of Saint Phocas, standing in a boat in the orans pose. Above the bow of the boat is an anchor; at the stern are the rudder and two oars. Along the edge of the medallion is a Greek inscription:*

+ Εὐ(λο)γία τοῦ ἁγίου Φωκᾶ τοῦ πτωχίου Χερσῶνος

"Благословение святого Фоки нищеприимного дома Херсона".
(Реконструкция текста и перевод В.В. Латышева).
Изображения и надписи рельефные

"Благословення святого Фоки богадільні Херсона".
(Реконструкція тексту та переклад В.В. Латишева).
Зображення і написи рельєфні

"Eulogia of Saint Phocas of the almshouse of Cherson".
(Reconstruction of the text and translation V.V. Latyshev).
The images and inscriptions are in relief

Литература/Література/Literature: *OAK 1896*, 71, fig. 315, 165–166, fig. 531; Latyshev 1899/1, 30–34, 37–41, no. 42; 1899/2, 344–349, no. 3; *Album* 1906, 133, no. 761; Malitskiy 1928, 1–9, fig. 1, *3;* Zalesskaya 1976, 36–37; 2004/1, 202–206; 2006/3, 242, no. 591; *Katalog* 1977/1, vol. I, 131, no. 198; Vikan 1982, 13, fig. 6; Osharina 2003, 54–62, fig. 1, *1;* Jašaeva 2010, 479, Abb. 1, 4
Аналогии/Аналогії/Analogies: Delehaye 1933, 255; Galavaris 1970, 146; Metzger 1981, 47, fig. 100, n° 118; *Wiener internationale Kunst* 2005, 46, Stand 25

373

Штамп: святой Лонгин

Херсон. VI в.
Глина; формовка, штамповка.
Диаметр: 9,8 см
Портовый район,
квартал 3, усадьба 1.
Раскопки А.И. Романчук,
1989 г.
НЗХТ. № 31/37166

Штамп красноглиняный для изготовления евлогий с изображением св. Лонгина с копьем в правой руке, левой – опирается на щит; по сторонам святого – стилизованные пальмовые ветви. По краю штампа – греческая надпись:

Штамп: святий Лонгін

Херсон. VI ст.
Глина; формування,
штампування. Діаметр: 9,8 см
Портовий район,
квартал 3, садиба 1.
Розкопки А.І. Романчук,
1989 р.
НЗХТ. № 31/37166

Штамп червоноглиняний для виготовлення евлогій із зображенням св. Лонгіна зі списом в правій руці, лівою він спирається на щит; з боків від святого – стилізовані пальмові гілки. По краю штампа – грецький напис:

Stamp: Saint Longinus

Cherson. 6th century
Clay; moulding, stamping.
Diameter: 9.8 cm
Port area,
block 3, homestead 1.
Excavations of A.I. Romanchuk,
1989
NPTC. No. 31/37166

Red-clay stamp for the production of eulogiae, with an image of Saint Longinus with a spear in his right hand and his left hand resting on a shield; to either side of the saint are stylized palm branches. Along the edge of the stamp is a Greek inscription:

+ Εὐλογία τοῦ ἁγίου Λογγί[νου Κ]ρηνέ[ου]

"Благословение святого Лонгина Крития". (Реконструкция текста и перевод В.Н. Залесской).

"Благословення святого Лонгіна Крінія". (Реконструкція тексту та переклад В.М. Залеської).

"Eulogia of Saint Longinus Crenaeus". (Reconstruction of the text and translation V.N. Zalesskaya).

+ Εὐλογία τ[οῦ] ἁγίου Λογγίν[ο]υ Κρηνέω[ς]

"Благословение святого Лонгина Источничника". (Реконструкция текста и перевод А.Ю. Виноградова). Изображения и надписи углубленные. (Утрачена ручка)

"Благословення святого Лонгіна Джерельничника". (Реконструкція тексту та переклад А.Ю. Виноградова). Зображення і написи заглиблені. (Втрачено ручку)

"Eulogia of Saint Longinus of the Spring". (Reconstruction of the text and translation A.Yu. Vinogradov). The images and inscriptions are recessed. (The handle is lost)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 32, no. 17; Zalesskaya 1995/2, 236–242; 1997, 19–20; Osharina 2003, 60; Jašaeva 2010, 479, Abb. 1, 1; Yashayeva 2010, 302, Nr. 372

374

Пифос

Северное Причерноморье.
X–XI вв.
Глина.
Высота: 64 см,
диаметр: 22 см (венчик);
40,1 см (тулово)
Херсонесское городище
НЗХТ. № 5161

Пифос красноглиняный плоскодонный, с гладким яйцевидным туловом, горизонтально отогнутым, треугольным в сечении венчиком. Поверхность заглажена, ангобирована

Піфос

Північне Причорномор'я
X–XI ст.
Глина.
Висота: 64 см,
діаметр: 22 см (вінце);
40,1 см (тулуб)
Херсонеське городище
НЗХТ. № 5161

Піфос червоноглиняний плоскодонний, з гладким яйцеподібним тулубом, горизонтально відігнутим, трикутним в перетині вінцем. Поверхня заглажена, ангобована

Pithos

Northern Black Sea region.
10th–11th century
Clay.
Height: 64 cm;
diameter: 22 cm (rim);
40.1 cm (body)
Chersonesos city-site
NPTC. No. 5161

Red-clay pithos with a flat base, a smooth ovoid body, and a horizontal outturned rim, triangular in section. The surface is smoothed and slipped

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Yakobson 1979, fig. 17, *1–3;* Parshina 1991, 74, fig. 5; 2002/1, 92–93, fig. 2

375

Пифос

XII–XIII вв.
Глина.
Высота: 141 см,
диаметр: 36 см (горло);
122,6 см (тулово)
Херсонесское городище
НЗХТ. № 89/37041

Пифос светло-коричневой глины, на плоской подставке, с гладким шарообразным туловом; верхняя половина декорирована горизонтальными канелюрами, горло – поясом круглых медальонов по напечному валику. В нижней части тулова – круглая свинцовая заклепка. Поверхность заглажена, ангобирована. (Утрачен венчик)

Піфос

XII–XIII ст.
Глина.
Висота: 141 см,
діаметр: 36 см (горло);
122,6 см (тулуб)
Херсонеське городище
НЗХТ. № 89/37041

Піфос світло-коричневої глини, на плоскій підставці, з гладким кулястим тулубом; верхня половина декорована горизонтальними канелюрами, горло – поясом кругих медальйонів по напічному валику. У нижній частині тулуба – кругла свинцева клепка. Поверхня загладжена, ангобована. (Втрачено вінце)

Pithos

12th–13th century
Clay.
Height: 141 cm;
diameter: 36 cm (neck);
122.6 cm (body)
Chersonesos city-site
NPTC. No. 89/37041

Pithos of light-brown clay, with a flat base, a smooth globular body; the upper half is decorated with horizontal grooves, and the neck with a cordon bearing a band of round impressions. On the lower part of the body is a round lead rivet. The surface is smoothed and slipped. (The rim is lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Zazhigina 1996, 118–119, fig. 3, *1;* Khrushkova 1998/1, 43, fig. 30, *1;* Zelenko 1999, 225, fig. 3, *2, 3; Krym* 2003, pl. 101: *24;* Kirilko, Myts 2004, 212, fig. 22, *10*

376

Амфора

Восточное Средиземноморье.
V в.
Глина.
Высота: 49 см,
диаметр: 8,3 см (венчик)
Гераклейский полуостров,
усадьба 57.
Раскопки И.Т. Крупликовой,
1989 г.
НЗХТ. № 29/37163

Амфора типа LRA 1 (по Riley) светлоглиняная с округлым дном с уплощенным выступом-"пуговкой", профилированными ручками, высоким горлом, слегка отогнутым венчиком; корпус – с рифлением типа "набегающей волны". На верхней части тулова – следы дипинти, выполненных красной краской

Амфора

Східне Середземномор'я.
V ст.
Глина.
Висота: 49 см,
діаметр: 8,3 см (вінце)
Гераклейський півострів,
садиба 57.
Розкопки І.Т. Крупликової,
1989 р.
НЗХТ. № 29/37163

Амфора типу LRA 1 (за Riley) світлоглиняна з округлим дном зі сплощеним виступом-"грудком", з профільованими ручками, високим горлом, злегка відігнутим вінцем; корпус має рифлення типу "набігаюча хвиля". На верхній частині тулуба – сліди дипінті, що виконані червоною фарбою

Amphora

Eastern Mediterranean.
5th century
Clay.
Height: 49 cm;
diameter: 8.3 cm (rim)
Heraclean peninsula,
homestead 57.
Excavations of I.T. Kruglikova,
1989
NPTC. No. 29/37163

Light-clay amphora of LRA 1 type (according to Riley), with rounded base with flattened "button" protrusions, "teacup" handles, a high neck and a slightly outturned rim; the body is unevenly ribbed and tegulated. On the upper part of the body are traces of a dipinto in red paint

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Riley 1979, 212–216; Opaiţ 1996, 207, pl. 7. 1

377

Амфора

Херсон. X в.
Глина.
Высота: 35,7 см,
диаметр: 6,7 см (венчик)
Херсонесское городище
НЗХТ. № 3290

Амфора причерноморского типа красноглиняная круглодонная, с грушевидным бороздчатым туловом, овальными в сечении ручками, поднимающимися от плеч и присоединенными к горлу под самым венчиком

Амфора

Херсон. X ст.
Глина.
Висота: 35,7 см,
діаметр: 6,7 см (вінце)
Херсонеське городище
НЗХТ. № 3290

Амфора причорноморського типу червоноглиняна округлодонна, з грушовидним борозенчастим тулубом, овальними в перетині ручками, що піднімаються від плічок і приєднуються до горла під самим вінцем

Amphora

Cherson. 10th century
Clay.
Height: 35.7 cm;
diameter: 6.7 cm (rim)
Chersonesos city-site
NPTC. No. 3290

Red-clay amphora of Northern Black Sea type, with a rounded base, rilled ovoid body, and oval-sectioned handles that rise from the shoulders and join to the neck just below the rim

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 307, 309, fig. 161, *3*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Naumenko 1997, 335, fig. 3, *8*; Parshina, Teslenko, Zelenko 2001, 61, fig. 19

378

Амфора

Византия (район Саркей и Газики или Трапезунд).
X–XI вв.
Глина.
Высота: 34 см,
диаметр: 8 см (горло)
Центральный район.
Раскопки А.К. Тахтая,
1942 г.
НЗХТ. № 224/37041

Амфора типа Günserin I красноглиняная с округлым дном, суженным книзу реберчатым туловом, слегка приподнятыми, овальными в сечении ручками. Верхняя часть амфоры ангобирована. (Утрачен венчик)

Амфора

Візантія (район Саркей і Газікі або Трапезунд).
X–XI ст.
Глина.
Висота: 34 см,
діаметр: 8 см (горло)
Центральний район.
Розкопки О.К. Тахтая,
1942 р.
НЗХТ. № 224/37041

Амфора типу Günserin I червоноглиняна з округлим дном, зруженим донизу реберчастим тулубом, злегка піднятими, овальними в перетині ручками. Верхня частина амфори ангобована. (Втрачено вінце)

Amphora

Byzantium (Sarkei and Gaziki area or Trebizond).
10th–11th century
Clay.
Height: 34 cm;
diameter: 8 cm (neck)
Central area.
Excavations of A.K. Takhtay,
1942
NPTC. No. 224/37041

Red-clay amphora of Günserin I type, with a rounded base, a rilled body that narrows sharply towards the bottom and slightly raised oval-sectioned handles. The upper part of the amphora is slipped. (The rim is broken)

Литература/Література/Literature: Takhtay 1947, 122
Аналогии/Аналогії/Analogies: Demangel, Mamboury 1939, 46, 148–149, fig. 198, 199; Bakirtzis 1989, 74, fig. 2; Barnéa 1989, 131–132, fig. 1, 2; Bjelajac 1989, 111–113, fig. 2, *4*; Günserin 1989, 269–270, fig. 2, 3; Myts 1991, 87–88, fig. 32, *1*; Volkov 1992, 144–145, fig. 1, *1*; Mayko 2001/2, 118–122, fig. 1, 3; Zelenko 2001, 83–85, fig. 3

379

Амфора-кувшин

Тамань.
Найдена в слое XI в.
Глина; гравировка.
Высота: 51,1 см,
диаметр: 8 см (венчик)
Портовый район,
квартал 1, цистерна.
Раскопки В.И. Кадеева, 1968 г.
НЗХТ. № 13/36769

Амфора светло-коричневой глины, плоскодонная, с вытянутым туловом, высоким горлом, двучастным венчиком, уплощенной ручкой. Плечи и часть горла декорированы неглубокими бороздками

Амфора-глек

Тамань.
Знайдена в шарі XI ст.
Глина; гравіювання.
Висота: 51,1 см,
діаметр: 8 см (вінце)
Портовий район,
квартал 1, цистерна.
Розкопки В.І. Кадеєва, 1968 р.
НЗХТ. № 13/36769

Амфора світло-коричневої глини, плоскодонна, з витягнутим тулубом, високим горлом, двочастковим вінцем, сплощеною ручкою. Плічка і частина горла декоровані неглибокими борозенками

Amphora-jug

Taman.
Found in a layer of
the 11th century
Clay; incision.
Height: 51.1 cm;
diameter: 8 cm (rim)
Port area, block 1, cistern.
Excavations of V.I. Kadeev, 1968
NPTC. No. 13/36769

Amphora of light-brown clay with a flat base, elongated body, high neck, double rim and a single strap handle. The shoulder and part of the neck are decorated with shallow grooves

Литература/Література/Literature: Amfory 1971, 91–92, fig. 20–21; Romančuk, Sazanov, Sedikova 1995, 64, pl. 30, no. 138
Аналогии/Аналогії/Analogies: Pletneva 1959, 249, fig. 33–43; 1996, 11–12; Baranov 1990, 23, fig. 7, *1*; Parshina 1991, 80; Dzhanov, Mayko 1998, 168, 173, fig. 10, *6*; Zelenko 1999, 224, fig. 2; *Krym* 2003, 175, pl. 67: *41*

380

Амфора

Византия.
Середина XI – начало XII вв.
Глина.
Высота: 49 см (макс.);
диаметр: 9 см (венчик)
Портовый район,
квартал 1, усадьба II.
Раскопки В.Н. Даниленко,
1967 г.
НЗХТ. № 47/36735

Амфора типа Günsenin II светло-коричневой глины, с округлым дном, грушевидным, заужденным книзу туловом, высоким воронкообразным горлом, венчиком "воротничкового" типа, высокоподнятыми ручками. На плечах и придонной части – рифление. Верхняя часть амфоры ангобирована

Амфора

Візантія.
Середина XI – початок XII ст.
Глина.
Висота: 49 см (макс.);
діаметр: 9 см (вінце)
Портовий район,
квартал 1, садиба II.
Розкопки В.М. Даниленка,
1967 р.
НЗХТ. № 47/36735

Амфора типу Günsenin II світло-коричневої глини, з округлим дном, грушовидним тулубом, що звужується донизу, високим воронкоподібним горлом, "комірцеподібним" вінцем, високо піднятими ручками. На плічках і придонній частині – рифлення. Верхня частина амфори ангобована

Amphora

Byzantium.
Mid-11th – early 12th century
Clay.
Height: 49 cm (max);
diameter: 9 cm (rim)
Port area,
block 1, homestead II.
Excavations of V.N. Danilenko,
1967
NPTC. No. 47/36735

Günsenin II type amphora of light-brown clay with a rounded base, an ovoid body that narrows distinctly toward the bottom, a tall flared neck, collar-shaped rim and high arching handles. The base and shoulder are ribbed. The upper part of the amphora is slipped

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Demangel, Mamboury 1939, 46, 148–49, fig. 197; 198, *1*; 199; Bakirtzis 1989, 74, fig. 4; Barnéa 1989, 133–134, fig. 3; Günsenin 1989, 271, fig. *5–7*; Myts 1991, 83, 87, 88, fig. 32, *2, 3*; Hayes 1992, 75, fig. 26, *5*; Volkov 1992, 150, fig. *5, 1–3*; Dzhanov, Mayko 1998, 166, 173, fig. 8; Dark 2001, fig. 19, *2*

381

Амфора

Эгейский регион (?).
Конец XII – первая треть XIII вв.
Глина.
Высота: 38 см (макс.);
диаметр: 5,5 см (венчик)
Портовый район,
квартал 1, усадьба 4.
Раскопки И.А. Антоновой,
1963 г.
НЗХТ. № 6/36588

Амфора типа Günsenin III красноглиняная с коническим дном, удлиненным бороздчатым туловом, высоким узким горлом, утолщенным отогнутым венчиком, высокоподнятыми массивными ручками. Верхняя часть амфоры ангобирована

Амфора

Егейський регіон (?).
Кінець XII – перша третина XIII ст.
Глина.
Висота: 38 см (макс.);
діаметр: 5,5 см (вінце)
Портовий район,
квартал 1, садиба 4.
Розкопки І.А. Антонової,
1963 р.
НЗХТ. № 6/36588

Амфора типу Günsenin III червоноглиняна з конічним дном, подовженим борозенистим тулубом, високим вузьким горлом, потовщеним відігнутим вінцем, високо піднятими масивними ручками. Верхня частина амфори ангобована

Amphora

Aegean region (?).
Late 12th – first third of the 13th century
Clay.
Height: 38 cm (max);
diameter: 5.5 cm (rim)
Port area,
block 1, homestead 4.
Excavations of I.A. Antonova,
1963
NPTC. No. 6/36588

Red-clay amphora of Günsenin III type, with a conical base, an elongated ribbed body, a tall narrow neck with a thickened outturned rim, and massive upward-sloping handles. The upper part of the amphora is slipped

Литература/Література/Literature: Amfory 1971, 93, fig. 24
Аналогии/Аналогії/Analogies: Bakirtzis 1989, 74, fig. 5; Barnéa 1989, 134–135, fig. 4; Günsenin 1989, 269–270, fig. 8–11; Myts 1991, 83, 97, fig. 32, *6, 10;* Hayes 1992, 76, fig. 10, 11, 26; Volkov 1992, 149–150, fig. *5, 5;* Zelenko 1999, 227, fig. 8, *1, 2;* Vroom 2003, 153, 155, fig. 6.41, W12.Ex

382

Амфора

Северное Причерноморье.
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина.
Высота: 57 см (макс.);
диаметр: 6,8 см (венчик)
Центральный район,
квартал XXXVI.
Раскопки Т.Ю. Яшаевой,
С.Г. Рыжова, Дж. Картера,
2003 г.
НЗХТ. № 35/37396

Амфора красноглиняная плоскодонная, с гладким, слегка раздутым в верхней части туловом, коротким узким горлом, утолщенным венчиком, уплощенными ручками. На верхней части тулова – граффито корабля с мачтой

Амфора

Північне Причорномор'я.
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина.
Висота: 57 см (макс.);
діаметр: 6,8 см (вінце)
Центральний район,
квартал XXXVI.
Розкопки Т.Ю. Яшаевої,
С.Г. Рижова, Дж. Картера,
2003 р.
НЗХТ. № 35/37396

Амфора червоноглиняна плоскодонна, з гладким, злегка роздутим у верхній частині тулубом, коротким вузьким горлом, потовщеним вінцем, сплощеними ручками. На верхній частині тулуба – графіті корабля з щоглою

Amphora

Northern Black Sea region.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay.
Height: 57 cm (max);
diameter: 6.8 cm (rim)
Central area,
block XXXVI.
Excavations of T.Yu. Yashaeva,
S.G. Ryzhov, J.C. Carter,
2003
NPTC. No. 35/37396

Amphora of red clay with a flat base, a smooth body that widens slightly toward the shoulder, a short narrow neck, a thickened rim, and strap handles. On the upper part of the body is a graffito depicting a ship with a mast

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Myts 1987, 235, 239, fig. 6, *5;* 10, *4;* 1991, 97, fig. 35, *2, 3*

383

Амфора

Причерноморье.
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина.
Высота: 56,4 см (макс.); диаметр: 7,5 см (венчик)
Северный район, квартал X.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1986 г.
НЗХТ. № 30/37116

Амфора типа Günsenin IV красноглиняная с округлым дном, грушевидным бороздчатым туловом, коротким узким горлом, отогнутым венчиком, высоко поднятыми дугообразными ручками. Верхняя часть амфоры ангобирована, подтеки красной краски

Амфора

Причорномор'я.
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина.
Висота: 56,4 см (макс.); діаметр: 7,5 см (вінце)
Північний район, квартал X.
Розкопки С.Г. Рижова, 1986 р.
НЗХТ. № 30/37116

Амфора типу Günsenin IV червоноглиняна з округлим дном, грушовидним борозенистим тулубом, коротким вузьким горлом, відігнутим вінцем, високо піднятими дугоподібними ручками. Верхня частина амфори ангобована, патьоки червоної фарби

Amphora

Black Sea region.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay.
Height: 56.4 cm (max); diameter: 7.5 cm (rim)
Northern area, block X.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1986
NPTC. No. 30/37116

Günsenin IV type amphora of red clay with a rounded base, a ribbed piriform body, a short narrow neck with an outturned rim, and high arching handles. The upper part of the amphora is slipped, and there are smudges of red paint

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Bakirtzis 1989, 74, fig. 6; Bjelajac 1989, 115, fig. 3, *3;* Günsenin 1989, 274–276, fig. 13, 14; Myts 1991, 83, 97, fig. 32, *8, 9;* 34; Volkov 1992, 144–147, fig. 1, *5;* 2005, 129, 147, fig. 9; Zelenko 1999, 225–226, fig. 4, *1;* Dark 2001, fig. 19, *4;* Maslovskiy 2006, 381–383, fig. 30, *1*

384

Амфора

Северное Причерноморье.
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина; гравировка.
Высота: 41 см,
диаметр: 12 см (венчик)
Северный район,
квартал XXV, дом III.
Раскопки Г.Д. Белова, 1956 г.
НЗХТ. № 29/36445

Амфора красноглиняная плоскодонная, с округлым туловом, коротким широким горлом, прямоугольным в сечении венчиком, двумя широкими плоскими ручками. Горло декорировано поясом овальных медальонов по напленному валику, врезной волнистой линией и насечками, тулово – врезными волнистыми линиями. Поверхность ангобирована

Амфора

Північне Причорномор'я.
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина; гравіювання.
Висота: 41 см,
діаметр: 12 см (вінце)
Північний район,
квартал XXV, будинок III.
Розкопки Г.Д. Белова, 1956 р.
НЗХТ. № 29/36445

Амфора червоноглиняна плоскодонна, з округлим тулубом, коротким широким горлом, прямокутним в перетині вінцем, двома широкими плаский ручками. Горло декороване поясом овальних медальйонів по напиленому валику, врізаною хвилястою лінією і насічками, тулуб – врізаними хвилястими лініями. Поверхня ангобована

Amphora

Northern Black Sea region.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay; incision.
Height: 41 cm;
diameter: 12 cm (rim)
Northern area,
block XXV, house III.
Excavations of G.D. Belov, 1956
NPTC. No. 29/36445

Amphora of red clay with a flat base, an ovoid body, a short wide neck, a squared rim, and two wide strap handles. The neck is decorated with a cordon bearing a band of oval impressions, and with incised undulating lines and notches, while the body is decorated with incised undulating lines. The surface is slipped

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

385

Амфора

Северное Причерноморье.
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина; гравировка.
Высота: 70 см,
диаметр: 16 см (венчик)
Портовый район,
квартал 1, усадьба II.
Раскопки В.Н. Даниленко, 1964 г.
НЗХТ. № 65/36649

Амфора красноглиняная, плоскодонная, с округлым туловом, коротким широким горлом, слегка отогнутым венчиком, тремя плоскими ручками. Горло и ручки декорированы рядами насечек, тулово – врезными волнистыми линиями, между ручками – гирлянды из валиков с насечками. Поверхность ангобирована

Амфора

Північне Причорномор'я.
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина; гравіювання.
Висота: 70 см,
діаметр: 16 см (вінце)
Портовий район,
квартал 1, садиба II.
Розкопки В.М. Даниленка, 1964 р.
НЗХТ. № 65/36649

Амфора червоноглиняна, плоскодонна, з округлим тулубом, коротким широким горлом, злегка відігнутим вінцем, трьома плаский ручками. Горло і ручки декоровані рядами насічок, тулуб – врізаними хвилястими лініями, між ручками – гірлянди з валиків із насічками. Поверхня ангобована

Amphora

Northern Black Sea region.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay; incision.
Height: 70 cm;
diameter: 16 cm (rim)
Port area,
block 1, homestead II.
Excavations of V.N. Danilenko, 1964
NPTC. No. 65/36649

Amphora of red clay with a flat base, an ovoid body, a short wide neck, a slightly outturned rim, and three strap handles. The neck and handles are decorated with rows of notches; the body is decorated with incised undulating lines and, between the handles, with u-shaped cordons with notches. The surface is slipped

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Yakobson 1979, 114, fig. 69, *9*

386

Ойнохоя

VIII–X вв.
Глина; лощение.
Высота: 14,4 см (макс.)
Гераклейский полуостров,
хутор Недзельского.
Случайная находка, 1881 г.
ГИМ. № 19439

Кувшин темно-желтой глины, плоскодонный, с широким горлом, трехлепестковым венчиком с выступающим сливом, круглой в сечении, высокоподнятой петлевидной ручкой. Внешняя поверхность лощеная

Ойнохоя

VIII–X ст.
Глина; лощіння.
Висота: 14,4 см (макс.)
Гераклейський півострів,
хутір Недзельського.
Випадкова знахідка, 1881 р.
ДІМ. № 19439

Глек з темно-жовтої глини, плоскодонний, з широким горлом, тригепюстковим вінцем з виступаючим зливом, круглою в перетині, високо піднятою петлеподібною ручкою. Зовнішня поверхня лощена

Wine jug

8th–10th century
Clay; burnishing.
Height: 14.4 cm (max)
Heraclean peninsula,
Nedzelskiy farm.
Sporadic find, 1881
SHM. No. 19439

Jug of dark-yellow clay with a flat base, wide neck, and a trefoil rim with a projecting spout. There is a tall, loop-shaped, round-sectioned handle opposite the spout. The external surface is burnished

Литература/Література/Literature: *Ukazatel* 1893, 440, no. 44; Zhuravlev 2005/1, 33
Аналогии/Аналогії/Analogies: Pletneva 1981, fig. 46, *28; Krym* 2003, pl. 35: *4*

387

Ойнохоя

Северное Причерноморье.
Вторая половина X в.
Глина; лощение, гравировка.
Высота: 22 см
Северо-восточный район,
квартал I.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г.
НЗХТ. № 7637

Кувшин светло-коричневой глины, плоскодонный, с сильно расширяющимся книзу туловом, высоким узким горлом, отделенным ребром, трехлепестковым венчиком, уплощенной в сечении ручкой. Тулово декорировано геометрическим и точечным орнаментом, выполненным гравировкой. Внешняя поверхность лощеная. На тулове – граффито. (Утрачена часть венчика. Дошиковка)

Ойнохоя

Північне Причорномор'я
Друга половина X ст.
Глина; лощіння, гравіювання.
Висота: 22 см
Північно-східний район,
квартал I.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р.
НЗХТ. № 7637

Глек світло-коричневої глини, плоскодонний, з сильно розширеним донизу тулубом, високим вузьким горлом, що відокремлене ребром, трипелостковим вінцем, сплощеною в перетині ручкою. Тулуб декорований геометричним і точковим орнаментом, виконаним гравіюванням. Зовнішня поверхня лощена. На тулубі – графіті. (Втрачено частину вінця. Гіпсування)

Wine jug

Northern Black Sea region.
Second half of the 10th century
Clay; burnishing, incision.
Height: 22 cm
North-eastern area,
block I.
Excavations of R.Kh. Leper, 1909
NPTC. No. 7637

Jug of light-brown clay with a flat bottom, a body that widens substantially toward the base, a tall narrow neck offset from the body by a ridge, a trefoil rim, and a strap handle. The body is decorated with geometric and dot motifs, rendered with incisions. The external surface is burnished. On the body of the vessel is an incised graffito. (Part of the rim is lost. Restored)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 314, fig. 167, *1;* 1979, 80, fig. 49, *2;* Mayko 2001/1, 206–208, fig. 1, *11*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Pletneva 1981, fig. 46, *19;* Sazanov 1998, 57–58, fig. III, 20; Mayko 2001/1, 206–208, fig. 1, *9, 10, 12, 13;* 2004, 223, 228, fig. 9, *5; B'lgarite* 2004, 93, fig. 49

388

Кувшин-квадрифолий

Херсон.
Найден в слое разрушения
XIII в.
Глина; гравировка.
Высота: 20 см
Северный район,
квартал X-A, усадьба 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 42/37131

Кувшин красноглиняный плоскодонный, с высоким узким горлом, венчиком, оформленным в виде квадрифолия. Горло и тулово украшены тремя концентрическими валиками с насечками. (Следы горения)

Глек-квадрифолій

Херсон.
Знайдено в шарі руйнування
XIII ст.
Глина; гравіювання.
Висота: 20 см
Північний район,
квартал X-A, садиба 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 42/37131

Глек червоноглиняний плоскодонний, з високим вузьким горлом, вінцем, що оформлено у вигляді квадрифолія. Горло і тулуб прикрашені трьома концентричними валиками з насічками. (Сліди горіння)

Quatrefoil jug

Cherson.
Found in a 13th-century
destruction layer
Clay; incision.
Height: 20 cm
Northern area,
block X-A, homestead 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 42/37131

Jug of red clay with a flat bottom, a high narrow neck, and a quatrefoil rim. The neck and the upper part of the body are decorated with three cordons with impressed notches. (There are signs of burning)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 235, no. 253
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Krym* 2003, 311, pl. 129: *10*

389

Кувшин

Херсон.
Найден в слое разрушения XIII в.
Глина.
Высота: 16,3 см,
диаметр: 5,5 см (венчик)
Северный район, квартал VIII.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1984 г.
НЗХТ. № 71/37080

Кувшин красноглиняный плоскодонный, с шаровидным туловом, высоким бороздчатым горлом с раструбом, удлиненным носиком, уплощенной в сечении ручкой. Тулово декорировано двумя поясами насечек

Глек

Херсон.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина.
Висота: 16,3 см,
діаметр: 5,5 см (вінце)
Північний район, квартал VIII.
Розкопки С.Г. Рижова, 1984 р.
НЗХТ. № 71/37080

Глек червоноглиняний плоскодонний, з кулястим тулубом, високим борозенистим горлом з розтрубом, подовженим носиком, сплощеною в перетині ручкою. Тулуб декорований двома поясами насічок

Jug

Cherson.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay.
Height: 16.3 cm;
diameter: 5.5 cm (rim)
Northern area, block VIII.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1984
NPTC. No. 71/37080

Jug of red clay with a flat bottom, a spherical body, a high ribbed flaring neck, an elongated spout, and a strap handle. The body is decorated with two bands of incised dashes

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 197, no. 211; Ryzhov 2001, fig. 7
Аналогии/Аналогії/Analogies: Myts 1987, 238, fig. 10, *7;* 1991, 98, fig. 36, *9; Krym* 2003, pl. 129: *4*

390

Кувшин с цедилкой

Херсон.
Найден в слое разрушения XIII в.
Глина; гравировка.
Высота: 16,5 см,
диаметр: 7 см (венчик)
Северный район, квартал VIII.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1984 г.
НЗХТ. № 66/37080

Кувшин красноглиняный плоскодонный, с шаровидным туловом, бороздчатым горлом с высоким расширяющимся венчиком, удлиненным носиком (сбит), уплощенной в сечении ручкой. На глубине 2,4 см от края венчика расположена цедилка. Венчик и тулово декорированы чередующимися поясами насечек и волнистых линий

Глек з цідилкою

Херсон.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина; гравіювання.
Висота: 16,5 см,
діаметр: 7 см (вінце)
Північний район, квартал VIII.
Розкопки С.Г. Рижова, 1984 р.
НЗХТ. № 66/37080

Глек червоноглиняний плоскодонний, з кулястим тулубом, борозенистим горлом з високим розширеним вінцем, подовженим носиком (відбито), сплощеною в перетині ручкою. На глибині 2,4 см від краю вінця розташована цідилка. Вінце і тулуб декоровані чергуючими поясами насічок і хвилястих ліній

Jug with a strainer

Cherson.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay; incision.
Height: 16.5 cm;
diameter: 7 cm (rim)
Northern area, block VIII.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1984
NPTC. No. 66/37080

Jug of red clay with a flat bottom, a spherical body, a ribbed neck with a high flaring rim, an elongated spout (broken), and a strap handle. Inside the mouth, at a depth of 2.4 cm below the rim, is a strainer. The rim and the body are decorated with alternating bands of incised dashes and undulating lines

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 198, no. 212; Ryzhov 2001, fig. 7
Аналогии/Аналогії/Analogies: Myts 1991, 98, fig. 36, *9;* Williams, Zervos 1991, 146, 147, fig. 4

391

Водолей

Ближний Восток или Средняя Азия. Найден в слое X–XI вв.
Глина; лощение, гравировка.
Высота: 22 см
Северо-восточный район, квартал С.
Раскопки М.И. Золотарева, 1990 г.
НЗХТ. № 44/37199

Кувшин-водолей красноглиняный на плоском, слегка вогнутом дне; с грушевидным туловом, декорированным бороздками и поясом двойных насечек; петлевидной, круглой в сечении ручкой. Верхняя часть кувшина имеет фигурное оформление в виде головы животного с петлевидными ушами, длинным носиком-сливом, большими круглыми глазами. Отверстие для заливки воды расположено на макушке. Поверхность лощеная

Водолій

Близький Схід або Середня Азія. Знайдено в шарі X–XI ст.
Глина; лощіння, гравіювання.
Висота: 22 см
Північно-східний район, квартал С.
Розкопки М.І. Золотарьова, 1990 р.
НЗХТ. № 44/37199

Глек-водолій червоноглиняний на плаского, злегка увігнутому дні; з грушовидним тулубом, декорованим борозенками і поясом подвійних насічок; петлеподібною, круглою в перетині ручкою. Верхня частина глека має фігурне оформлення у вигляді голови тварини з петлеподібними вухами, довгим носиком-зливом, великими круглими очима. Отвір для заливки води розташований на маківці. Поверхня лощена

Aquamanile

Near East or Central Asia.
Found in a layer of the 10th–11th century
Clay; burnishing, incision.
Height: 22 cm
North-eastern area, block C.
Excavations of M.I. Zolotarev, 1990
NPTC. No. 44/37199

Jug-aquamanile of red clay with a flat, slightly flared base and an ovoid body decorated with grooves and a band of double dashes; the looping handle is round-sectioned. The top of the jug is figured: it takes the shape of the head of an animal with loop-shaped ears, a long muzzle/spout and large round eyes. The filling hole is located on the top of the head. The surface is burnished

Литература/Література/Literature: Zolotarev, Ushakov 1992, 64–65
Аналогии/Аналогії/Analogies: Bertovich 1964, 282–283, fig. 26; Akrabova-Zhandova 1993, 113, fig. 3; Watson 2004, 96, LNS 356 C (cat. Aa. 2)

392

Водолей

Северное Причерноморье.
Найден в слое разрушения XIII в.
Глина; формовка, лощение, гравировка.
Высота: 22 см
Северный район, квартал XX.
Раскопки Ю.П. Капашника, 1985 г.
ГЭ. № х 1574

Кувшин-водолей светло-коричневой глины, в виде птицы, с одной ручкой, на трех ножках-опорах. Ручка и часть туловa украшены стилизованными перьями в виде гравированного орнамента из зигзагов и косых штрихов. Отверстие для заливки воды расположено на макушке, слив – на месте клюва. Поверхность лощеная. (Дореставрация)

Водолій

Північне Причорномор'я.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина; формування, лощіння, гравіювання.
Висота: 22 см
Північний район, квартал XX.
Розкопки Ю.П. Капашника, 1985 р.
ДЕ. № х 1574

Глек-водолій світло-коричневої глини, у вигляді птаха, з однією ручкою, на трьох ніжках-опорах. Ручка і частина тулуба прикрашені стилізованим пір'ям у вигляді гравіюваного орнаменту із зигзагів і косих штрихів. Отвір для заливки води розташований на маківці, злив – на місці дзьоба. Поверхня лощена. (Тіскування)

Aquamanile

Northern Black Sea region.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay; moulding, burnishing, incision.
Height: 22 cm
Northern area, block XX.
Excavations of Yu.P. Kalashnik, 1985
SH. No. x 1574

Jug-aquamanile of light-brown clay in the form of a bird, with one handle, resting on three legs. The handle and part of the body are decorated with stylized feathers represented by incised motifs of zigzag and diagonal hatches. The filling hole is located on the top of the head and the spout is in place of its beak. The surface is burnished (Restored)

Литература/Література/Literature: Kalashnik 1989, 168, fig. 11; Zalesskaya 1989, 147, fig. 3–4; Zaleska, Kalashnik 1992, 78–79, fig. 15–16

393

Носик-слив фигурного сосуда

Херсон.
Найден в слое первой половины IX в.
Глина; роспись ангобом.
Высота: 7 см,
ширина: 3 см (макс.)
Южный район,
водохранилище.
Раскопки Л.В. Седиковой,
1988 г.
НЗХТ. № 55/37152

Носик-слив красноглиняного кувшина-водолея, оформленный в виде головы лошади с длинной шеей; глаза и ноздри обозначены углублениями, маленькие торчащие ушки – налепами глины, грива – короткими поперечными насечками и полосами белого ангоба. (Утрачен кончик правого уха)

Носик-злив фігурної посудини

Херсон.
Знайдено в шарі першої половини IX ст.
Глина; розпис ангобом
Висота: 7 см,
ширина: 3 см (макс.)
Південний район,
водосховище.
Розкопки Л.В. Сєдікової,
1988 р.
НЗХТ. № 55/37152

Носик-злив червоноглиняного глека-водолія, оформлений у вигляді голови коня з довгою шиєю; очі і ніздрі позначені заглибинами, маленькі вуха, що стирчать, – наліпками глини, грива – короткими поперечними насічками і смугами білого ангоба. (Втрачено кінчик правого вуха)

Stylized spout of a figured vessel

Cherson.
Found in a layer of the first half of the 9th century
Clay, slip painting.
Height: 7 cm;
width: 3 cm (max)
Southern area,
Water reservoir.
Excavations of L.V. Sedikova,
1988
NPTC. No. 55/37152

Spout of a red-clay jug-aquamanile in the form of the head of a horse with a long neck; the eyes and the nostrils are rendered with recesses, the small protruding ears with applied clay, and the mane with transverse notches and stripes of white engobe. (The top of the right ear is lost)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 78, no. 79; Sedikova 1995/2, 176, fig. 7, *4*

394

Горло фигурного сосуда

X–XII вв.
Глина; лощение, гравировка.
Высота: 7,6 см,
ширина: 7,9 см (макс.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вялужинича
НЗХТ. № 5825

Горло коричневоглиняного одноручного кувшина-водолея в виде головы бычка с круто изогнутыми заостренными рогами, удлиненным носиком-сливом; брови обозначены гравированными линиями, глаза – круглыми напельными дисками. Отверстие для заливки воды расположено на макушке, овальная в сечении ручка крепится на затылке. На поверхности – следы лощения. (Следы горения)

Горло фігурної посудини

X–XII ст.
Глина; лощіння, гравіювання.
Висота: 7,6 см,
ширина: 7,9 см (макс.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Вялужинича
НЗХТ. № 5825

Горло коричневоглиняного одноручного глека-водолія у вигляді голови бичка з круто загнутими загостреними рогами, подовженим носиком-зливом; брови позначені гравійованими лініями, очі – круглими напільними дисками. Отвір для заливки води розташований на маківці, овальна в перетині ручка кріпиться до потилиці. На поверхні – сліди лощіння. (Сліди горіння)

Neck of a figured vessel

10th–12th century
Clay, burnishing, incision.
Height: 7.6 cm;
width: 7.9 cm (max)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5825

Neck of a one-handled jug-aquamanile of brown clay in the form of the head of a bull with curved, upturned sharp horns and an elongated muzzle/spout; the brows are rendered with incised lines, the eyes with applied disks. The filling hole is located on the top of the head. An oval-sectioned handle is attached to the back of the head. On the surface are traces of burnishing. (There are signs of burning)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

395

Горло фигурного сосуда

Малая Азия (?).
XI–XII вв.
Глина; лощение.
Высота: 4,3 см,
ширина: 2,9 см (макс.)
Северный район, квартал X-A.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1988 г.
НЗХТ. № 2/37148

Верхняя часть красноглиняного кувшина, оформленная в виде человеческой головы с мелкими чертами лица, сильно выдвинутого вперед; глубоко посаженные глаза обозначены круглыми углублениями, слегка приоткрытый рот – короткой поперечной насечкой. Отверстие для заливки воды расположено на макушке, на затылке – следы крепления верхнего конца ручки. На поверхности – следы лощения по светлому ангобу. (Утрачены кончик носа и правое ухо)

Горло фігурної посудини

Мала Азія (?).
XI–XII ст.
Глина; лощіння.
Висота: 4,3 см,
ширина: 2,9 см (макс.)
Північний район, квартал X-A.
Розкопки С.Г. Рижова, 1988 р.
НЗХТ. № 2/37148

Верхня частина червоноглиняного глека, оформлена у вигляді голови людини з дрібними рисами обличчя, сильно висунутого вперед; глибоко посаджені очі позначені круглими заглибинами, злегка прочинений рот – короткою поперечною насічкою. Отвір для заливки води розташований на маківці, на потилиці – сліди кріплення верхнього кінця ручки. На поверхні – сліди лощіння по світлому ангобу. (Втрачено кінчик носа і праве вухо)

Neck of a figured vessel

Asia Minor (?).
11th–12th century
Clay; burnishing.
Height: 4.3 cm;
width: 2.9 cm (max)
Northern area, block X-A.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1988
NPTC. No. 2/37148

Upper part of a red-clay jug in the form of a human head with small features, projecting markedly forward; the deep-set eyes are accentuated with circular recesses. The slightly open mouth is represented by a short transverse notch. The filling hole is located on the top of the head; on the back of the head are traces of the attachment of the upper end of a handle. On the surface are traces of burnishing on a pale engobe. (The end of the nose and the right ear are lost)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 237, no. 255
Аналогии/Аналогії/Analogies: Baraschi 1977, 100, fig. 83, *3, 4*

396

Горло фигурного сосуда

Закавказье (?).
XI–XII вв.
Глина; лощение, гравировка, роспись ангобом.
Высота: 8,6 см,
ширина: 8,8 см (макс.)
Северо-восточный район, квартал I.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1908 г.
НЗХТ. № 106

Верхняя часть красноглиняного кувшина с узким бороздчатым горлом, завершенным сливом, оформленным в виде человеческой головы с крупными чертами лица: сильно выступающий нос, острый подбородок, большие оттопыренные уши с отверстиями для подвешивания; длинные изогнутые брови и маленький узкий рот выполнены гравированными линиями; круглые, широко поставленные глаза переданы плоскими налепными дисками, декорированными белым ангобом. К затылку крепится верхний конец круглой в сечении ручки. Поверхность покрыта красным ангобом. На венчике сохранились остатки белой краски, на ручке – следы лощения. (Утрачена часть венчика)

Горло фігурної посудини

Закавказзя (?).
XI–XII ст.
Глина; лощіння, гравіювання, розпис ангобом.
Висота: 8,6 см,
ширина: 8,8 см (макс.)
Північно-східний район, квартал I.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1908 р.
НЗХТ. № 106

Верхня частина червоноглиняного глека з вузьким борозенистим горлом, що завершується зливом, оформленим у вигляді голови людини з крупними рисами обличчя: сильно виступаючий ніс, гостре підборіддя, великі відкопилені вуха з отворами для підвішування; довгі зігнуті брови і маленький вузький рот виконані гравіюваними лініями; круглі, широко поставлені очі передані плоскими напівпуклими дисками, декорованими білим ангобом. До потилиці кріпиться верхній кінець круглої в перетині ручки. Поверхня покрита червоним ангобом. На вінці збереглися залишки білої фарби, на ручці – сліди лощіння. (Втрачено частину вінця)

Neck of a figured vessel

Transcaucasia (?).
11th–12th century
Clay; burnishing, incision, slip painting.
Height: 8.6 cm;
width: 8.8 cm (max)
North-eastern area, block I.
Excavations of R.Kh. Leper, 1908
NPTC. No. 106

Upper part of a red-clay jug with a narrow ribbed neck with a spout in the form of a human head with very pronounced facial features: a strongly protruding nose, sharp chin and large protruding ears with openings for suspension; the long raised eyebrows and small narrow mouth are rendered with incised lines; the round, wide-set eyes are made from flat applied disks, decorated with white engobe. At the back of the head is the upper end of a round-sectioned handle. The surface is covered with red engobe. On the rim are preserved traces of white paint; on the handle are traces of burnishing. (Part of the rim is lost)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 217, fig. 126 a, no. 146
Аналогии/Аналогії/Analogies: Yakobson 1959/2, 112, fig. 79

397

Пряслице

Хазарский каганат. X в.
Глина; штамповка.
Диаметр: 3,6 см, вес: 22,3 г
Центральный район,
"Храм с ковчегом".
Раскопки О.И. Домбровского, 1955 г.
НЗХТ. № 192/36506

Пряслице дисковидное двустороннее красноглиняное, с отверстием для подвешивания в центре. Поверхности декорированы штампованным геометрическим орнаментом

Прясельце

Хазарський каганат. X ст.
Глина; штампування.
Діаметр: 3,6 см, вага: 22,3 г
Центральний район,
"Храм з ковчегом".
Розкопки О.І. Домбровського, 1955 р.
НЗХТ. № 192/36506

Прясельце дископодібне двостороннє червоноглиняне, з отвором для підвішування в центрі. Поверхні прикрашені штампованим геометричним орнаментом

Spindle whorl

Khazar Khaganate. 10th century
Clay; stamping.
Diameter: 3.6 cm; weight: 22.3 g
Central area,
"Reliquary Church".
Excavations of O.I. Dombrovskiy, 1955
NPTC. No. 192/36506

Two-sided discoid red-clay spindle whorl, with an opening for attachment in the centre. The surfaces are decorated with stamped geometric ornament

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Mayko 2002, fig. 3, *17;* 2004, 231–232, fig. 11, *17*

398

Пряслице

Хазарский каганат. X в.
Глина; штамповка.
Диаметр: 3,2 см, вес: 17,7 г
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
НЗХТ. № 119/37041

Пряслице дисковидное двустороннее светло-коричневой глины, с отверстием для подвешивания в центре. Верхняя и нижняя поверхности декорированы радиально расходящимися лучами, образованными насечками треугольной формы; боковая поверхность – тремя рядами аналогичных насечек

Прясельце

Хазарський каганат. X ст.
Глина; штампування.
Діаметр: 3,2 см, вага: 17,7 г
З розкопок К.К. Косцюшко-Вальжинича
НЗХТ. № 119/37041

Прясельце дископодібне двостороннє, із світло-коричневої глини, з отвором для підвішування в центрі. Верхня і нижня поверхні декоровані радіально розбіжними променями, які утворені насічками трикутної форми; бічна поверхня – трьома рядами аналогічних насічок

Spindle whorl

Khazar Khaganate. 10th century
Clay; stamping.
Diameter: 3.2 cm; weight: 17.7 g
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 119/37041

Two-sided discoid spindle whorl of light-brown clay, with an opening for attachment in the centre. The upper and lower surfaces are decorated with radial diverging rays, rendered with triangular impressions; the lateral surface bears three rows of analogous impressions

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Mayko 2002, fig. 3, *17;* 2004, 231–232, fig. 11, *18*

399

Пряслице

Северное Причерноморье.
XI в.
Глина; гравировка.
Диаметр: 3,6 см, вес: 19,65 г
Центральный район.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1914 г.
НЗХТ. № 34122

Пряслице дисковидное двустороннее красноглиняное, с отверстием для подвешивания в центре. Поверхности декорированы циркульным орнаментом

Прясельце

Північне Причорномор'я.
XI ст.
Глина; гравіювання.
Діаметр: 3,6 см, вага: 19,65 г
Центральний район.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1914 р.
НЗХТ. № 34122

Прясельце дископодібне двостороннє червоноглиняне, з отвором для підвішування в центрі. Поверхні декоровані циркульним орнаментом

Spindle whorl

Northern Black Sea region.
11th century
Clay; incision.
Diameter: 3.6 cm; weight: 19.65 g
Central area.
Excavations of R.Kh. Leper, 1914
NPTC. No. 34122

Two-sided discoid red-clay spindle whorl, with an opening for attachment in the centre. The surface is decorated with compass circles

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

400

Плитка: лев и орел

Херсон.
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина; формовка.
Высота: 4,5 см, ширина: 12 см, толщина: 2,4 см
Северный район, квартал IX.
Раскопки С.Г. Рыжова, 2000 г.
НЗХТ. № 21/37349

Плитка красноглиняная прямоугольной формы; на лицевой стороне – рельефное изображение древа, по сторонам которого стоят лев и орел в геральдической позе, обращенные друг к другу. Фон заполнен ромбами и треугольниками. Поверхность покрыта светлым ангобом. (Сколы в верхнем левом углу)

Плитка: лев і орел

Херсон.
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина; формування.
Висота: 4,5 см, ширина: 12 см, товщина: 2,4 см
Північний район, квартал IX.
Розкопки С.Г. Рижова, 2000 р.
НЗХТ. № 21/37349

Плитка червоноглиняна прямокутної форми; на лицьовому боці – рельєфне зображення дерева, по боках від якого стоять лев і орел в геральдичній позі, звернені один до одного. Фон заповнений рельєфними ромбами і трикутниками. Поверхня покрита світлим ангобом. (Сколи у верхньому лівому кутку)

Tile: lion and eagle

Cherson.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay; moulding.
Height: 4.5 cm; width: 12 cm; thickness: 2.4 cm
Northern area, block IX.
Excavations of S.G. Ryzhov, 2000
NPTC. No. 21/37349

Red-clay tile of rectangular form. On the front side is a relief image of a tree, to either side of which stand a lion and an eagle confronted in a heraldic composition. The background is filled in with diamonds and triangles. The surface is covered with pale engobe. (There is damage to the upper left corner)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Watson 2004, 116, LNS 155 C d, 698 c (cat. Ab. 11)

401

Архитектурное декоративное украшение

Херсон. XIII–XIV вв.
Глина, краска.
Высота: 9,2 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5643

Архитектурное декоративное красноглиняное украшение в виде четырехлепестковой розетки на высокой цилиндрической, слегка расширяющейся, полой ножке. Поверхность гладкая, ангобированная. На верхней части ножки – следы красной краски. (Утрачена нижняя часть ножки)

Архітектурна декоративна прикраса

Херсон. XIII–XIV ст.
Глина, фарба.
Висота: 9,2 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5643

Архітектурна декоративна червоноглиняна прикраса у вигляді чотирилепесткової розетки на високій циліндровій, злегка розширеній, порожнистій ніжці. Поверхня гладка, ангобована. На верхній частині ніжки – сліди червоної фарби. (Втрачено нижню частину ніжки)

Architectural decoration

Cherson. 13th–14th century
Clay, paint.
Height: 9.2 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5643

Red-clay architectural decoration in the form of a quatrefoil rim on a tall, cylindrical, slightly flaring hollow stem. The surface is smooth and slipped. On the upper part of the stem are traces of red paint. (The lower part of the stem is lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Miyatev 1965, 182; Dimova, Georgieva 1967, 8, fig. 3; Kuzev 1975, 158–159, pl. IV; Lysenko, Teslenko 2002, 71, 73, fig. 6

402

Архитектурное декоративное украшение

Херсон. XIII–XIV вв.
Глина.
Высота: 8,2 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапожинича
НЗХТ. № 211/37041

Архитектурное декоративное красноглиняное украшение в виде четырехлепестковой розетки на высокой цилиндрической полой ножке. Поверхность желобчатая, ангобированная. (Утрачен один лепесток розетки)

Архітектурна декоративна прикраса

Херсон. XIII–XIV ст.
Глина.
Висота: 8,2 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапожинича
НЗХТ. № 211/37041

Архітектурна декоративна червоноглиняна прикраса у вигляді чотирилепесткової розетки на високій циліндровій порожнистій ніжці. Поверхня жолобкувата, ангобована (Втрачено один пелюсток розетки)

Architectural decoration

Cherson. 13th–14th century
Clay.
Height: 8.2 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 211/37041

Red-clay architectural decoration in the form of a quatrefoil rim on a tall, cylindrical, hollow stem. The surface is grooved and slipped. (One of the lobes of the quatrefoil is lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Miyatev 1965, 182; Dimova, Georgieva 1967, 8, fig. 3; Kuzev 1975, 158–159, pl. IV; Lysenko, Teslenko 2002, 71, 73, fig. 6

403

Архитектурное декоративное украшение

Херсон. XIII–XIV вв.
Глина, краска.
Высота: 9,3 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапожинича
НЗХТ. № 5645

Архитектурное декоративное красноглиняное украшение в виде четырехлепестковой розетки на высокой цилиндрической, слегка расширяющейся, полой ножке. Поверхность гладкая, ангобированная. На верхней части ножки – следы красной краски. (Утрачена нижняя часть ножки)

Архітектурна декоративна прикраса

Херсон. XIII–XIV ст.
Глина, фарба.
Висота: 9,3 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапожинича
НЗХТ. № 5645

Архітектурна декоративна червоноглиняна прикраса у вигляді чотирилепесткової розетки на високій циліндровій, злегка розширеній, порожнистій ніжці. Поверхня гладка, ангобована. На верхній частині ніжки – сліди червоної фарби. (Втрачено нижню частину ніжки)

Architectural decoration

Cherson. 13th–14th century
Clay, paint.
Height: 9.3 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5645

Red-clay architectural decoration in the form of a quatrefoil rim on a tall, cylindrical, slightly flaring hollow stem. The surface is smooth and slipped. On the upper part of the stem are traces of red paint. (The lower part of the stem is lost)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Miyatev 1965, 182; Dimova, Georgieva 1967, 8, fig. 3; Kuzev 1975, 158–159, pl. IV; Lysenko, Teslenko 2002, 71, 73, fig. 6

404

Светильник

Афины. Конец III – первая половина IV вв.
Глина, красный лак; формовка, штамповка, гравировка. Длина: 9 см, ширина: 6,5 см, высота: 3 см
Западный некрополь.
Раскопки В.М. Зубаря, 1982 г.
НЗХТ. № 49/36898

Светильник красноглиняный округлой формы, со слегка выделенным рожком, петлевидной ручкой. На щитке – круглый медальон с рельефным изображением двух рыб в одной связке горизонтально, влево; в нижней части щитка – отверстие для масла. По краю светильника – углубленный S-образный орнамент, разделенный в центральной части двумя короткими параллельными линиями; рожок выделен лучеобразными штрихами. На дне – клеймо в виде двух концентрических окружностей с точками. Носик закопчен. (Лак бурого оттенка, плохой сохранности)

Світильник

Афіни. Кінець III – перша половина IV ст.
Глина, червоний лак; формування, штампування, гравіювання. Довжина: 9 см, ширина: 6,5 см, висота: 3 см
Західний некрополь.
Розкопки В.М. Зубаря, 1982 р.
НЗХТ. № 49/36898

Світильник червоноглиняний округлої форми, із злегка виділеним ріжком, петлеподібною ручкою. На щитку – круглий медальйон з рельєфним зображенням двох риб в одній зв'язці горизонтально, вліво; в нижній частині щитка – отвір для олії. По краю світильника – заглиблений S-подібний орнамент, розділений в центральній частині двома короткими паралельними лініями; ріжок виділено променеподібними штрихами. На дні – клеймо у вигляді двох концентричних кіл з крапками. Носик закопчений. (Лак бурого відтінку, збереглося погано)

Lamp

Athens. Late 3rd – first half of the 4th century
Clay, red slip; moulding, stamping, incision.
Length: 9 cm; width: 6.5 cm; height: 3 cm
Western necropolis.
Excavations of V.M. Zubar, 1982
NPTC. No. 49/36898

Round red-slip lamp with a weakly-distinguished nozzle and a loop handle. On the discus is a round medallion with a relief image of two fish hooked together, facing left. There is a filling hole in the lower part of the discus. Along the edge of the lamp, interrupted in the central part by two short parallel lines, are impressed S-shaped decorations. The nozzle is delineated with incised rays. On the base is a stamp in the shape of two concentric circles with dots. There is soot on the nozzle. (The slip is of brown hue, poorly preserved)

Литература/Література/Literature: Zubar 1991, 12–13, fig. 3
Аналогии/Аналогії/Analogies: Broneer 1930, pl. XIX, no. 1283–1284; Perlzweig 1961, 129, 175, no. 944, 945, 948, 2406; Bovon 1966, 73, pl. 13, nr 503; Hayes 1972, 83–91, fig. 13, Form 56; *Greece and Sea* 1987, no. 151; Karivieri 1996, 170, fig. 27; *Byzantine Hours* 2002, 567, no. 788

405

Блюдо (фрагмент)

Восточное Средиземноморье.
Рубеж IV/V вв.
Глина, красный лак; штамповка. 15×32,5 см
Херсонесское городище.
Поступило в Херсонесский музей в 1915 г.
ГЭ. № х 339

Блюдо красноглиняное прямоугольной формы с рельефным изображением на внутренней поверхности дна сцены цирковой охоты: в центре композиции – всадник влево, с копьем в правой руке, нацеленным на вставшего на задние лапы медведя; у копыт коня – скачущий козел вправо; в нижнем регистре в уменьшенном масштабе изображена борьба с медведем. (Утрачена значительная часть блюда)

Блюдо (фрагмент)

Східне Середземномор'я.
Рубіж IV/V ст.
Глина, червоний лак; штампування. 15×32,5 см
Херсонеське городище.
Надійшло до Херсонеського музею в 1915 р.
ДЕ. № х 339

Блюдо червоноглинякове прямокутної форми з рельєфним зображенням на внутрішній поверхні дна циркового полювання: в центрі композиції – вершник вліво, зі списом в правій руці, націленим на ведмедя, що встав на задні лапи; біля копит коня – козел, що скаче вправо; в нижньому регістрі в зменшеному масштабі зображена боротьба з ведмедем. (Втрачено значну частину блюда)

Dish (fragment)

Eastern Mediterranean.
Turn of the 4th/5th century
Clay, red slip; stamping.
15×32.5 cm
Chersonesos city-site.
Acquired by Chersonesos Museum in 1915
SH. No. x 339

Rectangular red-slip dish with venatio scenes in relief on its interior surface: in the centre of the composition is a horseman facing left with a spear in his right hand, pointed at a bear standing on its hind legs; between the bear and the horse's forelegs is a prancing goat facing right; in the lower register is a smaller-scale representation of combat with a bear. (A substantial portion of the plate is lost)

Литература/Література/Literature: Bank 1966, no. 23; 1985, 274, pl. 20; *Katalog* 1977/1, vol. I, 72, no. 83; Zalesskaya 2006/1, 52–53; 2006/3, 232, no. 549
Аналогии/Аналогії/Analogies: Fuhrmann 1940, 99, Taf. 12; Hayes 1972, 83–91, fig. 13, Form 56; *Byzantium* 2008, no. 178

406

Блюдо

Восточное Средиземноморье или Северная Африка.
V в.
Глина, красный лак; штамповка. Диаметр: 24 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ГИМ. № 39320, оп. Б-786, № 502

Блюдо краснолаковое на кольцевом поддоне, с отогнутым краем. На внутренней поверхности дна – клеймо в виде четырех, крестообразно расположенных пальметок

Блюдо

Східне Середземномор'я або Північна Африка.
V ст.
Глина, червоний лак; штампування. Діаметр: 24 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ДІМ. № 39320, оп. Б-786, № 502

Блюдо червонолакове на кільцевому піддоні, з відігнутим краєм. На внутрішній поверхні дна – клеймо у вигляді чотирьох пальметок, розташованих хрестоподібно

Dish

Eastern Mediterranean or North Africa.
5th century
Clay, red slip; stamping.
Diameter: 24 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
SHM. No. 39320, оп. Б-786, No. 502

Round red-slip dish on a ring foot, with an outturned rim. On the interior surface, on the floor, is a stamp in the form of four palmettes arranged in a cross

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Hayes 1972, 231, fig. 38 1

407

Миска

Северная Африка.
Вторая четверть VI в.
Глина, красный лак; штамповка. Диаметр: 19 см
Херсонесское городище.
Поступила в Херсонесский музей в 1915 г.
ГЭ. № х 341

Миска краснолаковая на кольцевом поддоне, с округлыми стенками, утолщенным отогнутым венчиком. На внутренней поверхности дна – штампованное изображение агнца

Миска

Північна Африка.
Друга чверть VI ст.
Глина, червоний лак; штампування. Діаметр: 19 см
Херсонеське городище.
Надійшла до Херсонеського музею в 1915 р.
ДЕ. № х 341

Миска червонолакова на кільцевому піддоні, з округлими стінками, потовщеним відігнутим вінцем. На внутрішній поверхні дна – штамповане зображення агнця

Bowl

North Africa.
Second quarter of the 6th century
Clay, red slip; stamping.
Diameter: 19 cm
Chersonesos city-site.
Acquired by Chersonesos Museum in 1915
SH. No. x 341

Red-slip bowl on a ring foot with curved walls and a thickened outturned rim. On the interior surface, on the floor, is a stamped representation of a lamb

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1977/1, vol. I, 72, no. 85; Golofast 1996, 81, fig. 2, *2;* Zalesskaya 2006/3, 232–233, no. 551
Аналогии/Аналогії/Analogies: Hayes 1972, 256, fig. 48, *169;* Diatroptov 1998, 98–103, pl. 2, no. 12

408

Миска

Восточное Средиземноморье или Северная Африка.
Середина VI – середина VII вв.
Глина, красный лак; штамповка. Диаметр: 19,2 см
Северо-восточный район, квартал II, цистерна.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1908 г.
НЗХТ. № 17440

Миска краснолаковая на кольцевом поддоне, с округлыми стенками, утолщенным отогнутым венчиком. На внутренней поверхности дна – штампованное миндалевидное клеймо

Миска

Східне Середземномор'я або Північна Африка.
Середина VI – середина VII ст.
Глина, червоний лак; штампування. Діаметр: 19,2 см
Північно-східний район, квартал II, цистерна.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1908 р.
НЗХТ. № 17440

Миска червонолакова на кільцевому піддоні, з округлими стінками, потовщеним відігнутим вінцем. На внутрішній поверхні дна – штамповане мигдалевидне клеймо

Bowl

Eastern Mediterranean or North Africa.
Mid-6th – mid-7th century
Clay, red slip; stamping.
Diameter: 19.2 cm
North-eastern area, block II, cistern.
Excavations of R.Kh. Leper, 1908
NPTC. No. 17440

Red slip bowl on a ring foot with curved walls and a thickened outturned rim. On the interior surface, on the floor, is an almond-shaped potter's stamp

Литература/Література/Literature: Kadeev, Sorochan 1989, 73, fig. 35, *4;* Golofast 1996, 81, fig. 2, *1*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Hayes 1972, 251, fig. 46 g

409

Блюдо

Восточное Средиземноморье или Северная Африка.
Первая половина VII в.
Глина, красный лак; штамповка. Диаметр: 38,5 см
Юго-восточный район, приморская оборонительная стена.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1904 г.
ГЭ. № х 385

Блюдо краснолаковое на кольцевом поддоне, с отогнутым краем. На внутренней поверхности дна – штампованный медальон с изображением благословляющего Христа-архиерея, окруженного тремя голубями, с геммированным крестом в левой руке. (Догипсовка)

Блюдо

Східне Середземномор'я або Північна Африка.
Перша половина VII ст.
Глина, червоний лак; штампування. Діаметр: 38,5 см
Південно-східний район, приморська оборонна стіна.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1904 р.
ДЕ. № х 385

Блюдо червонолакове на кільцевому піддоні, з відігнутим краєм. На внутрішній поверхні дна – штампований медальйон із зображенням благословляючого Христа-архієрея, оточеного трьома голубами, з геммованим хрестом у лівій руці. (Гіпсування)

Dish

Eastern Mediterranean or North Africa.
First half of the 7th century
Clay, red slip; stamping.
Diameter: 38.5 cm
South-eastern area, seaside defensive wall.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1904
SH. No. x 385

Round red-slip dish on a ring foot with an outturned rim. On the interior surface, on the floor, is a stamped medallion in which is an image of Christ as Archiereus making a gesture of benediction, surrounded by three doves, with a gemmed cross in his left hand (Restored)

Литература/Література/Literature: *OAK 1904*, 53, fig. 7 a–б; Kostsyushko-Valyuzhinich 1906, 36, fig. 12 a–б; Bank 1966, no. 24; 1985, 275, pl. 23; S. Belyaev 1973, 47–50; *Katalog* 1977/1, vol. I, 72, no. 82; Golofast 1996, 82, fig. 4; Zalesskaya 2006/3, 232, no. 550
Аналогии/Аналогії/Analogies: Hayes 1972, 265–267, fig. 51; Kakovkin 1985, 66–70; 2004, 68, no. 93

410

Блюдо: растительный орнамент

Византия.
X в. (по В.Н. Залесской); конец X–XI вв. (по J.W. Hayes)
Глина, полива; подглазурная роспись красками.
Диаметр: 29 см, высота: 6,5 см
Северный район, квартал XXVIII, цистерна Л.
Раскопки Г.Д. Белова, 1976 г.
ГЭ. № х 1564

Блюдо белоглиняное на кольцевом поддоне, с отогнутым краем. Внутренняя поверхность декорирована медальонами с растительным орнаментом: два стилизованных дерева и две пальметки с загнутыми ответвлениями полупальметок, между которыми четыре листа сердцевидной формы; в центральной части композиции – крестообразная фигура, составленная из четырех остроконечных листиков и креста в ромбе в средокрестии. Фон заполнен красными точками; край блюда орнаментирован полукружиями, окрашенными в желтый цвет. Кроющая глазурь бесцветная. (Догипсовка)

Блюдо: рослинний орнамент

Візантія.
X ст. (за В.М. Залеською); кінець X–XI ст. (за J.W. Hayes)
Глина, полива; підглазурний розпис фарбами.
Діаметр: 29 см, висота: 6,5 см
Північний район, квартал XXVIII, цистерна Л.
Розкопки Г.Д. Белова, 1976 р.
ДЕ. № х 1564

Блюдо білоглиняне на кільцевому піддоні, з відігнутим краєм. Внутрішня поверхня декорована медальйонами з рослинним орнаментом: два стилізовані дерева і дві напальметки із загнутими відгалуженнями півнапальметок, між якими чотири листи серцеподібної форми; у центральній частині композиції – хрестоподібна фігура, складена з чотирьох загострених листів і хреста в ромбі в середохресті. Фон заповнений червоними крапками; край блюда орнаментований півколами, забарвленими в жовтий колір. Покривна глазур безбарвна. (Гіпсування)

Dish: floral designs

Byzantium. 10th century (according to V.N. Zalesskaya); late 10th–11th century (according to J.W. Hayes)
Clay, glaze; underglaze painting.
Diameter: 29 cm; height: 6.5 cm
Northern area, block XXVIII, cistern Л.
Excavations of G.D. Belov, 1976
SH. No. x 1564

White-clay dish on a ring foot with an outturned rim. The internal surface is decorated with medallions containing floral motifs: two stylized trees and two split-palmette motifs with curved branches. In the upper spaces between the medallions are four heart-shaped leaves. In the centre of the composition is a cross-like arrangement consisting of four pointed leaves with a cross in a diamond in the centre. The background is filled in with red dots. The edge of the dish is decorated with half-circles painted in yellow. There is a colourless overglaze. (Restored)

Литература/Література/Literature: Zalesskaja 1984/2, 49–62, fig. 18; Zalesskaya 1985, 3–15, no. 17; 2004/1, 206–207
Аналогии/Аналогії/Analogies: Rice 1930, 10–13, 72–73, pl. VI c, VII a; Hayes 1992, 35, pl. 8, m, 3, 4

411

Блюдо: растительный орнамент

Византия.
X в. (по В.Н. Залесской);
конец X–XI вв. (по J.W. Hayes)
Глина, полива; подглазурная роспись красками.
Диаметр: 30 см, высота: 6 см
Северный район,
квартал XXVIII, цистерна Л.
Раскопки Г.Д. Белова, 1976 г.
ГЭ. № х 1559

Блюдо белоглиняное на кольцевом поддоне, с отогнутым краем. Внутренняя поверхность декорирована стилизованным растительным орнаментом, состоящим из извивающегося в виде четырехлопастной фигуры стебля с ответвляющимися от него пальметками, вокруг – радиально расположенные полупальметки и псевдо-куфические мотивы. Фон заполнен красными точками; край блюда орнаментирован полукружиями, окрашенными в желтый цвет. Кроющая глазурь бесцветная. (Доглиссовка)

Блюдо: рослинний орнамент

Візантія.
X ст. (за В.М. Залеською);
кінець X–XI ст. (за J.W. Hayes)
Глина, полива; підглазурний розпис фарбами.
Діаметр: 30 см, висота: 6 см
Північний район,
квартал XXVIII, цистерна Л.
Розкопки Г.Д. Белова, 1976 р.
ДЕ. № х 1559

Блюдо білоглиняне на кільцевому піддоні, з відігнутим краєм. Внутрішня поверхня декорована стилізованим рослинним орнаментом, що складається із стеблинц, що звивається у вигляді чотирилопатевої фігури, і напьметки, що відходять від неї; навколо – радіально розташовані півпальметки і псевдо-куфічні мотиви. Фон заповнений червоними крапками; край блюда орнаментований півкопами, забарвленими в жовтий колір. Покривна глазур безбарвна (Гіпсування)

Dish: floral designs

Byzantium. 10th century
(according to V.N. Zalesskaya);
late 10th–11th century
(according to J.W. Hayes)
Clay; glaze; underglaze painting.
Diameter: 30 cm; height: 6 cm
Northern area,
block XXVIII, cistern Л.
Excavations of G.D. Belov, 1976
SH. No. x 1559

White-clay dish on a ring foot with an outturned rim. The central interior surface is decorated with a stylized floral motif consisting of a vine winding into the form of a quatrefoil, from which spring palmettes. Around this decoration are half-palmettes arranged radially and pseudo-Kufic motifs. The background is filled with red dots; the rim of the vessel is decorated with half circles in yellow. There is a colourless overglaze. (Restored)

Литература/Література/Literature: Zalesskaja 1984/2, 49–62, fig. 18; Zalesskaya 1985, 3–15, no. 9; *Vizantiya* 1991, 24
Аналогии/Аналогії/Analogies: Rice 1930, 10–13, 72–73, pl. VI c, VII a; Hayes 1992, 35, pl. 8, m, 3, 4

412

Кружка литургическая: крест

Византия (Константинополь или Никомедия).
X – середина XI вв.
Глина, полива; подглазурная роспись красками.
Диаметр: 10,2 см; высота: 7,5 см
Северо-восточный район, квартал III.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1911 г.
НЗХТ. № 8014

Кружка белоглиняная на кольцевом поддоне, с петлевидной ручкой. Внешняя поверхность орнаментирована большими кругами, внутри которых крестообразно расположены маленькие кружки; декор выполнен черной краской, фон заполнен красными точками. На внутренней поверхности дна черной краской нанесено изображение креста с перекрещенными концами. Ручка декорирована горизонтальными черными и красными штрихами. Кроющая глазурь бесцветная. (Доглиссовка)

Кухоль літургійний: хрест

Візантія (Константинополь або Нікомедія).
X – середина XI ст.
Глина, полива; підглазурний розпис фарбами.
Діаметр: 10,2 см; висота: 7,5 см
Північно-східний район, квартал III.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1911 р.
НЗХТ. № 8014

Кухоль білоглиняний на кільцевому піддоні, з петлеподібною ручкою. Зовнішня поверхня орнаментована великими колами, всередині яких хрестоподібно розташовані маленькі кола; декор виконаний чорною фарбою, фон заповнений червоними крапками. На внутрішній поверхні дна чорною фарбою нанесене зображення хреста з перехрещеними кінцями. Ручка декорована горизонтальними чорними і червоними штрихами. Покривна глазур безбарвна (Тінгування)

Liturgical mug: cross

Byzantium (Constantinople or Nicomedia).
10th – mid-11th century
Clay, glaze; underglaze painting.
Diameter: 10.2 cm; height: 7.5 cm
North-eastern area, block III.
Excavations of R.Kh. Leper, 1911
NPTC. No. 8014

White-clay mug on a ring foot with a loop handle. The external surface is decorated with large circles, inside which small circles are arranged in a cross shape; the motifs are rendered with black paint, while the background is filled with red dots. At the bottom of the mug, on the inside, a cross with barred arms is depicted with black paint. The handle is decorated with horizontal black and red stripes. There is a colourless overglaze. (Restored)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 358, fig. 187, *1;* Makarova 1967, 13, pl. II, 4; Zalesskaya 1984/1, 218, fig. 7; *Cherson* 1991, 127, no. 132
Аналогии/Аналогії/Analogies: Rice 1930, 12, pl. VI e; Morgan 1942, 66, fig. 48 a–d; Hayes 1992, 35–36, fig. 13, *11;* Sanders 2003, 391, 394, fig. 23.4: 2; Gertsen, Naumenko 2005, 259, fig. 1, *30, 31*

413

Сосуд литургический: крест в ромбе

Византия (Константинополь или Никомедия).
X – середина XI вв.
Глина, полива; подглазурная роспись красками.
13×13 см(венчик);
высота: 7,8 см
Херсонесское городище
НЗХТ. № 8018

Кубок белоглиняный на кольцевом поддоне, с полусферическим туловом, высоким венчиком, оформленным в виде квадрифолия. Внешняя поверхность украшена двумя поясами цепей-плетенок и медальонами с двумя пальметками, нанесенными черной краской; фон заполнен красными точками. На внутренней поверхности черной краской нанесен крест внутри ромба. Кроющая глазурь бесцветная. (Доглиссовка)

Літургійна посудина: хрест в ромбі

Візантія (Константинополь або Нікомедія).
X – середина XI ст.
Глина, полива; підглазурний розпис фарбами.
13×13 см(вінце);
висота: 7,8 см
Херсонеське городище
НЗХТ. № 8018

Кепих білоглиняний на кільцевому піддоні, з півсферичним тулубом, високим вінцем, що оформлене у вигляді квадрифолія. Зовнішня поверхня прикрашена двома поясами ланцюгів-плетінок і медальйонами з двома пальметками, нанесеними чорною фарбою; фон заповнений червоними крапками. На внутрішній поверхні чорною фарбою нанесений хрест в середині ромба. Покривна глазур безбарвна. (Тінгування)

Liturgical vessel: cross within a diamond

Byzantium (Constantinople or Nicomedia).
10th – mid-11th century
Clay, glaze; underglaze painting.
13×13 cm (rim);
height: 7.8 cm
Chersonesos city-site
NPTC. No. 8018

White-clay cup on a ringfoot with a hemispherical body and a high quatrefoil rim. The external surface is decorated with two bands with an interlace pattern and medallions containing double palmettes in black paint; the rest of the background is filled with red dots. On the interior surface, in black paint, is painted a cross in a diamond. There is a colourless overglaze. (Restored)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 358, fig. 187, *2;* *Cherson* 1991, 128, no. 133
Аналогии/Аналогії/Analogies: Rice 1930, 12, pl. IV a, b, f; *Byzantine Glazed Pottery* 1999, 17, 21, no. 11

414

Икона: святая Елизавета
(фрагмент)

Болгария (Велико Тырново).
X в.
Глина, полива; формовка, подглазурная роспись красками.
10×9 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 г.
ГИМ. № 28740

Икона белоглиняная с изображением св. Елизаветы в темном мафории в рост с крестом в правой руке. По сторонам фигуры – вертикальная греческая надпись:

"святая Елизавета".
Нимби верхняя часть мафория расписаны желтой и коричневой краской. Кроющая глазурь бесцветная. (Сохранилась центральная часть иконы)

Ікона: свята Єлизавета
(фрагмент)

Болгарія (Велике Тирново).
X ст.
Глина, полива; формування, підлазурний розпис фарбами.
10×9 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 р.
ДІМ. № 28740

Ікона білоглиняна із зображенням св. Єлизавети в темному мафорії, в зріст, з хрестом в правій руці. З боків від фігури – вертикальний грецький напис:

[НАГ]А [ЄЛІС]АВЕТ

"свята Єлизавета".
Німб і верхня частина мафорія розписані жовтою і коричневою фарбою. Покривна глазур безбарвна. (Збереглася центральна частина ікони)

Icon: Saint Elizabeth
(fragment)

Bulgaria (Veliko Tyrnovo).
10th century
Clay, glaze; moulding, underglaze painting.
10×9 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1892
SHM. No. 28740

White-clay icon with a full-length image of Saint Elizabeth in a dark maphorion with a cross in her right hand. To either side of the figure is a vertical Greek inscription:

"Saint Elizabeth".
The nimbus and the upper part of the maphorion are coloured with red and brown paint. The icon is covered with a colourless overglaze. (The central part of the icon is preserved)

Литература/Література/Literature: *OAK 1892*, 17; *Katalog* 1977/1, vol. II, 33, no. 478; 1996, 87, no. 754; Putsko 1993, 141, 149, note 17; Zalesskaya 1998/3, 45–47; *A Lost Art* 2001, 302, F.4; Etingof 2005, 530–533, 566–567, no. 7, fig. V; Yashaeva 2005/1, 202–203, fig. 3a; Jašaeva 2010, 486, Abb. 12, 1
Аналогии/Аналогії/Analogies: Rice 1954, pl. XXVIII, 1; *Byzantine Glazed Pottery* 1999, 19, no. 2; T. Totev 2001, pl. LXXX, 1

415

Плитка декоративная
(фрагмент)

Константинополь. X в.
Глина, полива; формовка, подглазурная роспись красками.
3,9×3,5 см
Портовый район, квартал 1, усадьба IX.
Раскопки В.И. Кадеева, 1982 г.
НЗХТ. № 23/37048

Фрагмент декоративной белоглиняной плитки прямоугольной формы, расписанной желтыми и бирюзовыми дугами на светлом фоне. Кроющая глазурь бесцветная

Плитка декоративна
(фрагмент)

Константинополь. X ст.
Глина, полива; формування, підлазурний розпис фарбами.
3,9×3,5 см
Портовий район, квартал 1, садиба IX.
Розкопки В.І. Кадеєва, 1982 р.
НЗХТ. № 23/37048

Фрагмент декоративної білоглиняної плитки прямокутної форми, розписаної жовтими і бірюзовими дугами на світлому фоні. Покривна глазур безбарвна

Decorative tile
(fragment)

Constantinople. 10th century
Clay, glaze; moulding, underglaze painting.
3.9×3.5 cm
Port area, block 1, homestead IX.
Excavations of V.I. Kadeev, 1982
NPTC. No. 23/37048

Fragment of a decorative rectangular white-clay tile decorated with painted yellow and turquoise arches on a light ground. The tile is covered with a colourless overglaze

Литература/Література/Literature: Zalesskaya 1998/2, 100; Yashaeva 2005/1, 203, fig. 3–6; Jašaeva 2010, 486, Abb. 12, 2
Аналогии/Аналогії/Analogies: Rice 1930, 10–19, pl. V, IX; 1954, pl. XXVII, 1; Ettinghausen 1954, fig. 1; *A Lost Art* 2001, 283, B.6; Dark 2001, fig. 29

416

Блюдо: три святых

Византия (Константинополь или Никея).
X–XI вв.
Глина, полива;
штамповка, гравировка.
Диаметр: 25,3 см; высота: 7,5 см
Северо-восточный район, квартал XCVI.
Раскопки М.И. Золотарева, 1991 г.
НЗХТ. № 67/37226

Блюдо белоглиняное на высокой ножке (утрачена), с округлыми стенками, вертикальным бортиком. На внутренней поверхности дна – штампованный медальон с рельефным изображением трех сидящих святых в коротких одеждах с закрытыми книгами в руках; нимбы декорированы жемчужником. По краю медальона – плетенка, на верхней поверхности бортика блюда – зоны поперечных параллельных насечек. Внутренняя поверхность покрыта чередующимися зонами желтой, зеленой и коричневой глазури; внешняя – желтой глазурью. (Догипсовка)

Блюдо: троє святих

Візантія (Константинополь або Нікея).
X–XI ст.
Глина, полива;
штампування, гравіювання.
Діаметр: 25,3 см; висота: 7,5 см
Північно-східний район, квартал XCVI.
Розкопки М.І. Золотарьова, 1991 р.
НЗХТ. № 67/37226

Блюдо білоглиняне на високій ніжці (втрачена), з округлими стінками, вертикальним бортиком. На внутрішній поверхні дна – штампований медальйон з рельєфним зображенням трьох сидячих святих в короткому одязі із закритими книгами в руках; німби декоровані перлинником. По краю медальйона – плетінка, на верхній поверхні бортику блюда – зони поперечних паралельних насічок. Внутрішня поверхня покрита чергуючими зонами жовтої, зеленої і коричневої глазурі; зовнішня – жовтою глазур'ю. (Гіпсування)

Dish: three saints

Byzantium (Constantinople or Nicaea).
10th–11th century
Clay, glaze;
stamping, incision.
Diameter: 25.3 cm; height: 7.5 cm
North-eastern area, block XCVI.
Excavations of M.I. Zolotarev, 1991
NPTC. No. 67/37226

White-clay dish on a tall stem (lost), with curved walls and a vertical rim. On the interior surface, on the floor, is a stamped tondo with a relief image of three seated saints in short tunics with closed books in their hands. The nimbuses are decorated with beading. The tondo is bordered with an interlace pattern. The upper surface of the rim is decorated with zones of transverse parallel notches. The internal surface is decorated with alternating bands of green, yellow and brown glaze. The outer surface bears a yellow glaze. (Restored)

Литература/Література/Literature: Zolotarev, Ushakov 2004, 283, fig. 4; Jašaeva 2010, 486–487, Abb. 13
Аналогии/Аналогії/Analogies: Stevenson 1947, pl. 22, *18;* Hayes 1992, 128, fig. 72. *1*

417

Ваза

Византия (Константинополь или Никея). X–XI вв.
Глина, полива.
Диаметр: 10,6 см; высота: 8 см
Юго-восточный район, "Цитадель".
Раскопки И.А. Антоновой, 1992 г.
НЗХТ. № 17/37225

Ваза белоглиняная на высокой, расширяющейся книзу ножке, декорированной фигурными прорезями; с отогнутым венчиком. Кроющая глазурь оливковая, с коричневыми разводами

Ваза

Візантія (Константинополь або Нікея). X–XI ст.
Глина, полива.
Діаметр: 10,6 см; висота: 8 см
Південно-східний район, "Цитадель".
Розкопки І.А. Антонової, 1992 р.
НЗХТ. № 17/37225

Ваза білоглиняна на високій, розширеній донизу ніжці, декорованій фігурними прорізами; з відігнутим вінцем. Покривна глазур оливкова, з коричневими розводами

Vase

Byzantium (Constantinople or Nicaea). 10th–11th century
Clay, glaze.
Diameter: 10.6 cm; height: 8 cm
South-eastern area, "Citadel".
Excavations of I.A. Antonova, 1992
NPTC. No. 17/37225

White-clay vase on a high conical fenestrated support, with an outturned rim. The vessel is covered with an olive-tinted overglaze with brown streaks

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Krym* 2003, pl. 41: *17;* Sanders 2003, 391, 394, fig. 23.5: 1b; *B'lgarite* 2004, 94, fig. 51: 2–3

418

Сосуд для подогрева пищи

Константинополь.
Вторая половина X – начало XI вв.
Глина, полива; штамповка.
Диаметр: 17,8 см,
высота: 13,6 см
Северо-восточный район, квартал V.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1908 г.
НЗХТ. № 71

Сосуд для подогрева пищи белоглиняный на расширяющемся поддоне, с двойным дном и прорезями в нижней части, петлевидными ручками. На внутренней поверхности дна оттиснуто штампованное рельефное изображение медальона с ромбом. Кроющая глазурь зеленая пятнистая

Посудина для підігрівання їжі

Константинополь.
Друга половина X – початок XI ст.
Глина, полива; штампування.
Діаметр: 17,8 см,
висота: 13,6 см
Північно-східний район, квартал V.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1908 р.
НЗХТ. № 71

Посудина для підігрівання їжі білоглиняна на розширеному піддоні, з подвійним дном і прорізами в нижній частині, петлеподібними ручками. На внутрішній поверхні дна відтиснуте штамповане рельєфне зображення медальйона з ромбом. Покривна глазур зелена плямиста

Chafing dish

Constantinople.
Second half of the 10th – early 11th century
Clay, glaze; stamping.
Diameter: 17.8 cm;
height: 13.6 cm
North-eastern area, block V.
Excavations of R.Kh. Leper, 1908
NPTC. No. 71

White-clay chafing dish on a flaring foot, with a double bottom with openings in the lower part and loop handles. On the internal surface, at the bottom of the dish, is a stamped relief medallion with a diamond. There is an uneven green overglaze

Литература/Література/Literature: Yakobson 1959/1, 338, fig. 183, *5;* 1979, 84, fig. 51, *7; Cherson* 1991, 115, no. 117
Аналогии/Аналогії/Analogies: Morgan 1942, 36–38, fig. 25; Stevenson 1947, pl. 16, *21;* 17, *1;* Hayes 1992, 23, fig. 8, *10;* Sanders 2003, 390–391, fig. 23.3: 4; Mayko 2004, 229, fig. 9, *10;* Gertsen, Naumenko 2005, 258, fig. 1, *21, 22*

419

Тарелка: птица

Константинополь.
Вторая половина X – середина XI вв.
Глина, полива; штамповка.
Диаметр: 18,2 см,
высота: 5,5 см
Северо-восточный район, квартал I, площадь перед "Восточной базиликой".
Раскопки М.И. Золотарева, 1976 г.
НЗХТ. № 137/36934

Тарелка белоглиняная на расширяющемся поддоне, с вогнутым краем. На внутренней поверхности дна – штампованный медальон с рельефным изображением птицы влево. Кроющая глазурь зеленая пятнистая

Тарілка: птах

Константинополь.
Друга половина X – середина XI ст.
Глина, полива; штампування.
Діаметр: 18,2 см,
висота: 5,5 см
Північно-східний район, квартал I, майдан перед "Східною базилікою".
Розкопки М.І. Золотарьова, 1976 р.
НЗХТ. № 137/36934

Тарілка білоглиняна на розширеному піддоні, з увігнутим краєм. На внутрішній поверхні дна – штампований медальйон з рельєфним зображенням птаха вліво. Покривна глазур зелена плямиста

Plate: bird

Constantinople.
Second half of the 10th – mid-11th century
Clay, glaze; stamping.
Diameter: 18.2 cm;
height: 5.5 cm
North-eastern area, block I, square in front of the "Eastern Basilica".
Excavations of M.I. Zolotarev, 1976
NPTC. No. 137/36934

White-clay plate on a flaring foot with an incurved rim. On the interior surface, on the floor, is a stamped tondo with a relief image of a bird facing left. There is an uneven green overglaze

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Hayes 1992, 22, fig. 7. 6; 69. 16

420

Крышка: птица

Константинополь.
Вторая половина X–XI вв.
Глина, полива; штамповка.
Диаметр: 15,5 см, высота: 8 см
Северный район,
квартал XXIX.
Раскопки Г.Д. Белова, 1931 г.
НЗХТ. № 34271

Крышка белоглиняная полусферической формы, с профилированным краем; ручка в виде высокого округлого полого навершия с отверстием, смещенным от центра. На внутренней поверхности – штампованное рельефное изображение птицы влево. Внешняя поверхность покрыта зеленой пятнистой глазурью. (Догипсовка)

Кришка: птах

Константинополь.
Друга половина X–XI ст.
Глина, полива; штампування.
Діаметр: 15,5 см, висота: 8 см
Північний район,
квартал XXIX.
Розкопки Г.Д. Белова, 1931 р.
НЗХТ. № 34271

Кришка білоглиняна півсферичної форми, з профільованим краєм; ручка у вигляді високого округлого порожнистого навершя з отвором, зміщеним від центру. На внутрішній поверхні – штамповане рельєфне зображення птаха вліво. Зовнішня поверхня покрита зеленою плямистою глазур'ю. (Гіпсування)

Lid: bird

Constantinople.
Second half of
the 10th–11th century
Clay, glaze; stamping.
Diameter: 15.5 cm; height: 8 cm
Northern area, block XXIX.
Excavations of G.D. Belov, 1931
NPTC. No. 34271

White-clay hemispherical lid with a profiled rim and a handle in the form of a tall, rounded, hollow finial with an off-centre opening. On the interior surface is a stamped relief image of a bird facing left. The external surface is covered with an uneven green glaze. (Restored)

Литература/Література/Literature: Belov 1941, 207, fig. 9
Аналогии/Аналогії/Analogies: Hayes 1992, fig. 10. *8*

421

Чашка

Константинополь.
Середина XII – начало XIII вв.
Глина, полива; подглазурная
роспись красками.
Диаметр: 10,2 см, высота: 7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-
Валюжинича
НЗХТ. № 7827

Чашка белоглиняная на расширяющемся поддоне, с полусферическим туловом и слегка отогнутым краем. Внешняя поверхность декорирована двумя поясами бороздок и чередующимися вертикальными рядами коричневых и зеленых мазков. Кроющая глазурь бесцветная

Чашка

Константинополь.
Середина XII – початок XIII ст.
Глина, полива; підглазурний
розпис фарбами.
Діаметр: 10,2 см, висота: 7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-
Валюжинича
НЗХТ. № 7827

Чашка білоглиняна на розширеному піддоні, з півсферичним тулубом і злегка відігнутим краєм. Зовнішня поверхня декорована двома поясами борозенок і чергуючими вертикальними рядами коричневих і зелених мазків. Покривна глазур безбарвна

Cup

Constantinople.
Mid-12th – early 13th century
Clay, glaze;
underglaze painting.
Diameter: 10.2 cm; height: 7 cm
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 7827

White-clay cup on a flaring foot with a hemispherical body and a slightly outturned rim. The exterior surface is decorated with two bands of grooves and alternating vertical columns of brown and green splotches and strokes. There is a colourless overglaze

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Morgan 1942, 59–63, fig. 41 a, 46; Stevenson 1947, pl. 23, *2*

422

Кувшин

Константинополь.
Около середины XIII в.
Глина, поливa; подглазурная роспись красками.
Диаметр: 4,5 см,
высота: 15,3 см
Северо-восточный район, квартал III.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1910 г.
НЗХТ. № 7633

Кувшин белоглиняный на плоском поддоне, с грушевидным туловом, слегка расширяющимся горлом, профилированным двумя поясами бороздок и валиков. Поверхность декорирована чередующимися вертикальными рядами коричневых и зеленых мазков, двустворчатая ручка украшена зелеными пятнами. Кроющая глазурь бесцветная

Глек

Константинополь.
Близько середини XIII ст.
Глина, поливa; підглазурний розпис фарбами.
Діаметр: 4,5 см,
висота: 15,3 см
Північно-східний район, квартал III.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1910 р.
НЗХТ. № 7633

Глек білоглиняний на плаского піддоні, з грушовидним корпусом, злегка розширеним горлом, профільованим двома поясами борозенок і валиків. Поверхня декорована чергуючими вертикальними рядами коричневих і зелених мазків, двостворчата ручка прикрашена зеленими плямами. Покривна глазур безбарвна

Jug

Constantinople.
Around the mid-13th century
Clay, glaze; underglaze painting.
Diameter: 4.5 cm;
height: 15.3 cm
North-eastern area, block III.
Excavations of R.Kh. Leper, 1910
NPTC. No. 7633

White-clay jug on a flat base, with a piriform body and a slightly flaring neck with two bands of grooves and mouldings. The surface is decorated with alternating vertical columns of brown and green strokes; the double-roll handle is decorated with green splotches. There is a colourless overglaze

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 218, pl. XXV, 2
Аналогии/Аналогії/Analogies: Morgan 1942, 59–63, fig. 41 a, 46; Stevenson 1947, pl. 23, *2;* Hayes 1992, 33, fig. 12. *12*

423

Чаша: птица

Константинополь.
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина, поливa; подглазурная роспись красками.
Диаметр: 21,2 см,
высота: 13,6 см
Северный район, квартал XXV, дом II.
Раскопки Г.Д. Белова, 1956 г.
НЗХТ. № 1/36445

Чаша белоглиняная на высоком цилиндрическом кольцевом поддоне, с профилированным вертикальным бортиком. На внутренней поверхности – изображение бегущей птицы вправо, нанесенное зеленой и коричневой краской. Кроющая глазурь на внутренней поверхности бесцветная, на внешней – зеленая

Чаша: птах

Константинополь.
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина, поливa; підглазурний розпис фарбами.
Діаметр: 21,2 см,
висота: 13,6 см
Північний район, квартал XXV, будинок II.
Розкопки Г.Д. Белова, 1956 р.
НЗХТ. № 1/36445

Чаша білоглиняна на високому циліндровому кільцевому піддоні, з профільованим вертикальним бортиком. На внутрішній поверхні – зображення птаха, що біжить вправо, нанесене зеленою і коричневою фарбою. Покривна глазур на внутрішній поверхні безбарвна, на зовнішній – зелена

Bowl: bird

Constantinople.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; underglaze painting.
Diameter: 21.2 cm;
height: 13.6 cm
Northern area, block XXV, house II.
Excavations of G.D. Belov, 1956
NPTC. No. 1/36445

White-clay bowl on a tall cylindrical ring foot, with a profiled vertical rim. On the floor there is an image of a running bird facing right, rendered with green and brown paint. The interior surface is covered with a colourless overglaze, the exterior surface of the body with a green glaze

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Rice 1930, pl. XII; Morgan 1942, 70–77; Stevenson 1947, pl. 22, *5;* 24, *1;* Makarova 1963, 79, fig. 1. *15;* Hayes 1992, 30–33; François 1997, 416, fig. 2, *12–15; Byzantine Glazed Pottery* 1999, 26, no. 23, 24; Waksman, Teslenko, Zelenko 2009, 852, fig. 5

424

Чаша: птица

Константинополь.
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; подглазурная роспись красками.
Диаметр: 13,5 см; высота: 7,7 см
Северный район,
квартал XXIX.
Раскопки Г.Д. Белова, 1931 г.
НЗХТ. № 34247

Чаша белоглиняная на расширяющемся поддоне, со слегка отогнутым венчиком. На внутренней поверхности дна – медальон с изображением птицы анфас внутри спирали, выполненным коричневой краской с зеленой подцветкой; на стенках – радиальный зигзагообразный орнамент зеленого и коричневого цвета. Кроющая глазурь на внутренней поверхности бесцветная, на внешней – зеленая

Чаша: птах

Константинополь.
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; підглазурний розпис фарбами.
Діаметр: 13,5 см; висота: 7,7 см
Північний район,
квартал XXIX.
Розкопки Г.Д. Белова, 1931 р.
НЗХТ. № 34247

Чаша білоглиняна на розширеному піддоні, із злегка відігнутим вінцем. На внутрішній поверхні дна – медальйон із зображенням птаха анфас посередині спіралі, виконаний коричневою фарбою і розцвічений зеленим кольором; на стінках – радіальний зигзагоподібний орнамент зеленого і коричневого кольору. Покривна глазур на внутрішній поверхні безбарвна, на зовнішній – зелена

Bowl: bird

Constantinople.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; underglaze painting.
Diameter: 13.5 cm; height: 7.7 cm
Northern area,
block XXIX.
Excavations of G.D. Belov, 1931
NPTC. No. 34247

White-clay bowl on a flaring foot, with a slightly outturned rim. On the interior surface, on the floor, is a medallion with the frontal image of a bird inside a spiral line, rendered in brown paint with added green colour; on the walls are radial zigzag decorations in green and brown. The interior surface is covered with a colourless overglaze, the exterior surface of the body with a green glaze

Литература/Література/Literature: Belov 1941, 210, fig. 17; Yakobson 1950, 218, pl. XXV, 1
Аналогии/Аналогії/Analogies: Stevenson 1947, pl. 22, *5*; 24, *1*; Makarova 1963, 79, fig. 1. *15*; Hayes 1992, 30–33, fig. 11, *19*; François 1997, 416, fig. 2, *12–15*; Waksman, Teslenko, Zelenko 2009, 852, fig. 5

425

Чаша: птица

Константинополь.
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; подглазурная роспись красками.
Диаметр: 13,5 см; высота: 7,5 см
Северный район,
квартал XXIX.
Раскопки Г.Д. Белова, 1931 г.
НЗХТ. № 34248

Чаша белоглиняная на расширяющемся поддоне, со слегка отогнутым венчиком. На внутренней поверхности дна – изображение птицы вправо, выполненное коричневой краской; на стенках – гирлянды зеленого и коричневого цвета. Кроющая глазурь на внутренней поверхности бесцветная, на внешней – зеленая

Чаша: птах

Константинополь.
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; підглазурний розпис фарбами.
Діаметр: 13,5 см; висота: 7,5 см
Північний район,
квартал XXIX.
Розкопки Г.Д. Белова, 1931 р.
НЗХТ. № 34248

Чаша білоглиняна на розширеному піддоні, із злегка відігнутим вінцем. На внутрішній поверхні дна – зображення птаха вправо, виконане коричневою фарбою; на стінках – гірлянди зеленого і коричневого кольору. Покривна глазур на внутрішній поверхні безбарвна, на зовнішній – зелена

Bowl: bird

Constantinople.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; underglaze painting.
Diameter: 13.5 cm; height: 7.5 cm
Northern area,
block XXIX.
Excavations of G.D. Belov, 1931
NPTC. No. 34248

White-clay bowl on a flaring foot, with a slightly outturned rim. On the interior surface, on the floor, is the image of a bird facing right in brown paint; on the walls are garlands in green and brown. The interior surface is covered with a colourless overglaze, the external surface of the body with a green glaze

Литература/Література/Literature: Belov 1941, 210
Аналогии/Аналогії/Analogies: Stevenson 1947, pl. 22, *5*; 24, *1*; Makarova 1963, 79, fig. 1. *15*; Hayes 1992, 30–33, fig. 11, *19*; François 1997, 416, fig. 2, *12–15*; Waksman, Teslenko, Zelenko 2009, 852, fig. 5

426

Блюдо: собака

Константинополь.
Вторая половина XII – середина XIII вв.
Глина, полива; подглазурная роспись красками.
Диаметр: 34 см, высота: 8,9 см
Северо-восточный район, квартал II, яма.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г.
НЗХТ. № 7629

Блюдо белоглиняное на кольцевом поддоне, с отогнутым краем. На внутренней поверхности – изображение собаки вправо с полуоткрытой пастью; над головой, спиной и под ногами – стилизованные листья и плоды; край блюда орнаментирован короткими косыми штрихами. Изображения выполнены зеленой и коричневой краской. Кроющая глазурь бесцветная. (Догипсовка)

Блюдо: собака

Константинополь.
Друга половина XII – середина XIII ст.
Глина, полива; підглазурний розпис фарбами.
Діаметр: 34 см, висота: 8,9 см
Північно-східний район, квартал II, яма.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р.
НЗХТ. № 7629

Блюдо білоглиняне на кільцевому піддоні, з відігнутим краєм. На внутрішній поверхні – зображення собаки з напіввідкритою пащею вправо; над головою, спиною і під ногами – стилізовані листя і плоди; край блюда орнаментований короткими косими штрихами. Зображення виконані зеленою і коричневою фарбою. Покривна глазур безбарвна. (Гіпсування)

Dish: dog

Constantinople.
Second half of the 12th – mid-13th century
Clay, glaze; underglaze painting.
Diameter: 34 cm; height: 8.9 cm
North-eastern area, block II, pit.
Excavations of R.Kh. Leper, 1909
NPTC. No. 7629

White-clay dish on a ring foot, with an outturned rim. On the interior surface is the image of a dog with half-opened mouth, facing right; over its head and back and under its legs are stylized leaves and fruits. The edge of the plate is decorated with short diagonal strokes. The image is rendered in green and brown paint. There is a colourless overglaze. (Restored)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 221, pl. XXXIX, 22; 1979, 144,146, fig. 92, *4*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Stevenson 1947, pl. 22, *5*; 24, *1*; Makarova 1963, 79; Hayes 1992, 31, pl. 7 e; Waksman, Teslenko, Zelenko 2009, 852, fig. *5*

427

Блюдо: лев

Константинополь.
Найдено в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; подглазурная роспись красками.
Диаметр: 34 см, высота: 8 см
Портовый район, квартал 2.
Раскопки А.И. Романчук, 1978 г.
НЗХТ. № 72/36992

Блюдо белоглиняное на кольцевом поддоне, с отогнутым краем. На внутренней поверхности – изображение льва вправо, голова анфас; край блюда орнаментирован волнистой линией. Изображения выполнены голубой и коричневой краской. Кроющая глазурь на внутренней поверхности бесцветная, на внешней – зеленая. На внешней поверхности дна – граффито креста. (Следы древнего ремонта. Догипсовка)

Блюдо: лев

Константинополь.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; підглазурний розпис фарбами.
Діаметр: 34 см, висота: 8 см
Портовий район, квартал 2.
Розкопки А.І. Романчук, 1978 р.
НЗХТ. № 72/36992

Блюдо білоглиняне на кільцевому піддоні, з відігнутим краєм. На внутрішній поверхні – зображення лева вправо, голова анфас; край блюда орнаментований хвилястою лінією. Зображення виконані блакитною і коричневою фарбою. Покривна глазур на внутрішній поверхні безбарвна, на зовнішній – зелена. На зовнішній поверхні дна – графіті хреста. (Сліди стародавнього ремонту. Гіпсування)

Dish: lion

Constantinople.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; underglaze painting.
Diameter: 34 cm; height: 8 cm
Port area, block 2.
Excavations of A.I. Romanchuk, 1978
NPTC. No. 72/36992

White-clay dish on a ring foot, with an outturned rim . On the interior surface is the image of a lion facing right, with a frontal head. The edge of the plate is decorated with a wavy line. The image is rendered in light-blue and brown paint. The interior surface is covered with a colourless overglaze, the external surface of the body with a green glaze. On the underside of the base is a graffito depicting a cross. (There are traces of ancient repair. Restored)

Литература/Література/Literature: Romančuk 1982, 101, fig. 12; 2003/1, 179–180, pl. 195, no. 523; *Cherson* 1991, 179, no. 189; Denisova 2005, 44–45, fig. 8. *1*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Rice 1930, pl. XV c; Morgan 1942, 70–77; Hayes 1992, 31, pl. 7 e; *Byzantine Glazed Pottery* 1999, 25–26, no. 21, 22; Waksman, Teslenko, Zelenko 2009, 852, fig. *5*

428

Тарелка: птица

Сирия. XII–XIII вв.
Кашин, полива; надглазурная роспись краской и люстром.
Диаметр: 20,5 см; высота: 3,6 см
Северо-восточный район.
Разведки В.Н. Даниленко и С.И. Кургановой, 1971 г.
НЗХТ. № 209/37041

Тарелка полуфаянсовая на кольцевом поддоне, с горизонтально отогнутым краем. На внутренней поверхности дна – круглый медальон, в центре которого сердцевидный лист с изображением птицы влево, голова повернута вправо; фон декорирован растительным орнаментом. Изображения выполнены тонкой и толстой линиями синей краской. Поверх кроющей бесцветной глазури нанесена роспись желто-коричневым люстром. (Утрачены фрагменты края, дна)

Тарілка: птах

Сирія. XII–XIII ст.
Кашин, полива; надглазурний розпис фарбою і люстром.
Діаметр: 20,5 см; висота: 3,6 см
Північно-східний район.
Розвідки В.М. Даниленка і С.І. Курганової, 1971 р.
НЗХТ. № 209/37041

Тарілка напівфаянсова на кільцевому піддоні, з горизонтально відігнутим краєм. На внутрішній поверхні дна – круглий медальйон, в центрі якого серцеподібний лист із зображенням птаха вліво, голова повернена вправо; фон декоровано рослинним орнаментом. Зображення виконані тонкою і товстою лініями синьою фарбою. Поверх покривної безбарвної глазурі нанесений розпис жовто-коричневим люстром. (Втрачено фрагменти краю, дна)

Plate: bird

Syria. 12th–13th century
Kashin (silicate faience), glaze; overglaze and lustre painting.
Diameter: 20.5 cm; height: 3.6 cm
North-eastern area.
Found by V.N. Danilenko and S.I. Kurganova, 1971
NPTC. No. 209/37041

Faience plate on a ring foot, with a horizontal outturned rim. On the interior surface, on the floor, is a round medallion, in the centre of which is a heart-shaped leaf with the image of a bird facing left, with its head turned right; the field is decorated with floral motifs. The image is rendered with thin and thick lines of dark-blue paint. On top of a colourless overglaze is yellow-brown lustre painting. (Fragments of the rim and floor are missing)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 161, no. 169; Koval 2005/2, 217

429

Чаша: шестиконечная звезда

Сирия или Египет (?).
Найдена в слое разрушения XIII в.
Кашин, полива; подглазурная роспись краской.
Диаметр: 20,3 см; высота: 7,5 см
Северный район,
квартал XVII, усадьба IV.
Раскопки Г.Д. Белова, 1940 г.
НЗХТ. № 633/36927

Чаша полуфаянсовая на кольцевом поддоне, полусферической формы. На внутренней поверхности – медальон с изображением шестиконечной звезды с вписанным треугольником, декорированным сетчатой штриховкой. Концы звезды и внутренний край медальона украшены треугольниками со спиралями, внутренние стенки чаши – чередующимися спиралями и вертикальными линиями. На внешней поверхности – геометрический орнамент. Изображения выполнены тонкой и толстой линиями черной краской. Кроющая глазурь сине-бирюзовая. (Дошликовка)

Чаша: шестикутна зірка

Сирія або Єгипет (?).
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Кашин, полива; підглазурний розпис фарбою.
Діаметр: 20,3 см; висота: 7,5 см
Північний район,
квартал XVII, садиба IV.
Розкопки Г.Д. Белова, 1940 р.
НЗХТ. № 633/36927

Чаша напівфаянсова на кільцевому піддоні, півсферичної форми. На внутрішній поверхні – медальйон із зображенням шестикутної зірки з вписаним трикутником, декорованим сітчастим штрихуванням. Кінці зірки і внутрішній край медальйона прикрашені трикутниками зі спіралями; внутрішні стінки чаші – чергуючими спіралями і вертикальними лініями. На зовнішній поверхні – геометричний орнамент. Зображення виконані тонкою і товстою лініями чорною фарбою. Покривна глазур синьо-бірюзова. (Тінкування)

Bowl: six-pointed star

Syria or Egypt (?).
Found in a 13th-century destruction layer
Kashin (silicate faience), glaze; underglaze painting.
Diameter: 20.3 cm; height: 7.5 cm
Northern area,
block XVII, homestead IV.
Excavations of G.D. Belov, 1940
NPTC. No. 633/36927

Faience bowl with a hemispherical body on a ring foot. On the interior surface is a tondo with a six-pointed star with a cross-hatched triangle in the centre. The points of the star and the inner border of the tondo are decorated with triangles with spirals, the interior walls of the bowl with alternating spirals and vertical lines. On the exterior surface are geometric decorations. The decoration is rendered with thin or thick lines of black paint. The overglaze is blue-turquoise. (Restored)

Литература/Література/Literature: Belov, Yakobson 1953, 154–155, fig. 35 e; *Cherson* 1991, 162, no. 170; Koval 2005/2, 220
Аналогии/Аналогії/Analogies: Riis, Poulsen 1957, fig. 512, 513, 679

430

Блюдо: заяц

Византия.
Вторая половина XII – начало XIII вв.
Глина, полива; sgraffito.
Диаметр: 38,4 см,
высота: 10,6 см
Северный район,
квартал XXIX, дом II.
Раскопки Г.Д. Белова, 1931 г.
НЗХТ. № 34246

Блюдо красноглиняное на низком кольцевом поддоне, с загнутым краем. На внутренней поверхности – изображение зайца вправо среди виноградных гроздей и лоз, выполненное гравировкой толстой линией в стиле "насх". Крывущая глазурь светло-желтая по ангобной подгрунтовке. (Догимсовка)

Блюдо: заєць

Візантія.
Друга половина XII – початок XIII ст.
Глина, полива; sgraffito.
Діаметр: 38,4 см,
висота: 10,6 см
Північний район,
квартал XXIX, будинок II.
Розкопки Г.Д. Белова, 1931 р.
НЗХТ. № 34246

Блюдо червоноглиняне на низькому кільцевому піддоні, з увігнутим краєм. На внутрішній поверхні – зображення зайця вправо, виноградних грон і лоз, виконане гравіюванням товстою лінією в стилі "насх". Покривна глазур світло-жовта по ангобній підгрунтовці. (Гіпсування)

Dish: hare

Byzantium.
Second half of the 12th – early 13th century
Clay; glaze; sgraffito.
Diameter: 38.4 cm;
height: 10.6 cm
Northern area,
block XXIX, house II.
Excavation of G.D. Belov, 1931
NPTC. No. 34246

Red-clay dish on a low ring foot with an incurved rim. On the interior surface is an image of a hare facing right, between grape clusters and vines rendered with gouged lines in a calligraphic style. There is a light-yellow overglaze on a coat of engobe. (Restored)

Литература/Література/Literature: Belov 1941, 213, fig. 16; Yakobson 1950, 176, pl. VII, no. 37; 1979, 128, fig. 80, *1*; *Cherson* 1991, 130, no. 135; Romančuk 2003/1, 97, pl. 84, no. 258
Аналогии/Аналогії/Analogies: Megaw 1972, 335; 1975, 35–45; Armstrong 1991, 336–339, no. 6–16; *Byzantine Glazed Ceramics* 1999, 48, no. 34; *Byzantine Glazed Pottery* 1999, 85, 94, no. 182, 183

431

Чаша: святой воин

Кипр (?).
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка краской.
Диаметр: 15,3 см, высота: 6 см
Северный район,
квартал XXIX.
Раскопки Г.Д. Белова, 1931 г.
НЗХТ. № 34284

Чаша красноглиняная полусферической формы, на кольцевом поддоне. На внутренней поверхности – гравированное изображение святого воина на коне, с коротким мечом в левой руке, сражающегося со змеем. Крывущая глазурь светло-желтая по ангобной подгрунтовке, дополнительная подцветка желто-коричневой краской. (Следы древнего ремонта. Догимсовка)

Чаша: святий воїн

Кіпр (?).
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбою.
Діаметр: 15,3 см, висота: 6 см
Північний район,
квартал XXIX.
Розкопки Г.Д. Белова, 1931 р.
НЗХТ. № 34284

Чаша червоноглиняна півсферичної форми, на кільцевому піддоні. На внутрішній поверхні – гравіроване зображення святого воїна на коні, з коротким мечем у лівій руці, що б'ється зі змієм. Покривна глазур світло-жовта по ангобній підгрунтовці, додаткове розцвічення жовто-коричневою фарбою. (Сліди стародавнього ремонту. Гіпсування)

Bowl: military saint

Cyprus (?).
Found in a 13th-century destruction layer
Clay; glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 15.3 cm; height: 6 cm
Northern area,
block XXIX.
Excavations of G.D. Belov, 1931
NPTC. No. 34284

Hemispherical red-clay bowl on a ring foot. On the interior surface is an incised sgraffito image of a mounted military saint with a short sword in his left hand, battling a serpent. There is a light-yellow overglaze on a coat of engobe with additional yellow-brown underpainting. (There are traces of ancient repair. Restored)

Литература/Література/Literature: Belov 1941, 216, fig. 31; Yakobson 1950, 207, pl. XXXI, 128; *Cherson* 1991, 158, no. 166; Romančuk 2002, 136, fig. 3, *1*; Yashayeva 2010, 308, Nr. 392
Аналогии/Аналогії/Analogies: François 1999/2, 112, fig. 3, *4*

432

Блюдо: святой воин

Константинополь.
Найдено в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка краской.
Диаметр: 32 см, высота: 8 см
Северный район, квартал VIII.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1984 г.
НЗХТ. № 46/37080

Блюдо красноглиняное на кольцевом поддоне. На внутренней поверхности – медальон с изображением святого пешего воина вправо с мечом и щитом; край медальона украшен тремя декорированными треугольниками, край блюда – непрерывной полосой растительного орнамента в виде трилистников. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями с подцветкой желто-коричневой краской. Внешняя поверхность декорирована гравированными горизонтальными поясами, на дне – граффито. Кроющая глазурь оливкового оттенка по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сушки. (Доглисовка)

Блюдо: святий воїн

Константинополь.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбою.
Діаметр: 32 см, висота: 8 см
Північний район, квартал VIII.
Розкопки С.Г. Рижова, 1984 р.
НЗХТ. № 46/37080

Блюдо червоноглиняне на кільцевому піддоні. На внутрішній поверхні – медальйон із зображенням святого пішого воїна з мечем і щитом вправо; край медальйона прикрашений трьома декорованими трикутниками, край блюда – безперервною смугою рослинного орнаменту у вигляді трилисників. Зображення виконані тонкими гравіюваними лініями з розцвічуванням жовто-коричневою фарбою. Зовнішня поверхня декорована гравіюваними горизонтальними поясами, на дні – графіті. Покривна глазур оливкового відтінку по ангобній підґрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Тіскування)

Plate: military saint

Constantinople.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 32 cm; height: 8 cm
Northern area, block VIII.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1984
NPTC. No. 46/37080

Red-clay plate on ring foot. On the interior surface is a tondo with the image of a military saint on foot facing right, with a sword and a shield. The edge of the tondo is decorated with three decorative triangles. The edge of the plate bears a continuous schematic rinceau with trefoil leaves. The image is rendered with fine incised sgraffito lines with yellow-brown underpainting. The exterior surface is decorated with incised horizontal bands, on the foot is a graffito. The overglaze is of olive hue on a coat of engobe. Tripod marks are preserved. (Restored)

Литература/Література/Literature: Zalesskaya, Kramarovskiy 1990, 7–8, fig. 3; *Cherson* 1991, 187, no. 198; Ryzhov 2001, fig. 6; 2005, 64, fig. 1; Romančuk 2002, 137, fig. *5, 1;* 2003/1, 150, pl. 158, no. 422
Аналогии/Аналогії/Analogies: Yakobson 1979, 121, 126; François 1997, 424, 426, fig. 7, *71, 72*

433

Блюдо: воин

Константинополь.
Найдено в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка краской.
Диаметр: 33,6 см, высота: 6 см
Портовый район, квартал 1, усадьба II.
Раскопки В.Н. Даниленко, 1964 г.
НЗХТ. № 18/36649

Блюдо красноглиняное на кольцевом поддоне, с горизонтально отогнутым краем. На внутренней поверхности – медальон с изображением всадника вправо, поражающего копьем змея; край медальона украшен тремя декорированными треугольниками, край блюда – растительным орнаментом. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями, контуры рисунка подчеркнуты желто-коричневой краской. Внешняя поверхность декорирована гравированными горизонтальными поясами. Кроющая глазурь оливкового оттенка по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сипаи. (Следы древнего ремонта. Догипсовка)

Блюдо: воїн

Константинополь.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбою.
Діаметр: 33,6 см, висота: 6 см
Портовий район, квартал 1, садиба II.
Розкопки В.М. Даниленка, 1964 р.
НЗХТ. № 18/36649

Блюдо червоноглиняне на кільцевому піддоні, з горизонтально відігнутим краєм. На внутрішній поверхні – медальйон із зображенням вершника, що вражає списом змія, вправо; край медальйона прикрашений трьома декорованими трикутниками, край блюда – рослинним орнаментом. Зображення виконані тонкими гравіруваними лініями, контури малюнка розцвічені жовто-коричневою фарбою. Зовнішня поверхня декорована гравіруваними горизонтальними поясами. Покрив-на глазур оливкового відтінку по ангобній підгрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Сліди стародавнього ремонту. Гіпсування)

Plate: warrior

Constantinople.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 33.6 cm; height: 6 cm
Port area, block 1, homestead II.
Excavations of V.N. Danilenko, 1964
NPTC. No. 18/36649

Red-clay plate on a ring foot with a horizontal outturned rim. On the interior surface is a tondo with an image of a horseman facing right, striking a serpent with his spear. The edge of the tondo is decorated with three decorative triangles. The edge of the plate bears floral motifs. The image is rendered with fine incised sgraffito lines with added yellow-brown colour on the outlines. The exterior surface is decorated with incised horizontal bands. The overglaze is of olive hue on a coat of engobe. Tripod marks are preserved. (There are traces of ancient repair. Restored)

Литература/Література/Literature: Danilenko 1966, 74; 1991, 50, fig. 2, *1;* Otchet 1971, 10–11, fig. 11; Yakobson 1978, 153, fig. 2 б; 1979, 121, fig. 77, *1;* Romančuk 1986, 84, fig. 51, *7;* 2000, fig. 94, *2;* 2002, 135, fig. 1, *1;* 2003/1, 148–149, pl. 155, no. 414; Megaw 1989, 259, fig. 1; Zalesskaya, Kramarovskiy 1990, 6, fig. 2; *Cherson* 1991, 176, no. 186
Аналогии/Аналогії/Analogies: François 1997, 424, 426, fig. 7, *71–73;* Baranov 2004, 532–535, fig. *5, 2*

434

Блюдо: воин

Константинополь.
Найдено в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка краской.
Диаметр: 33,5 см, высота: 8 см
Северный район, квартал X-A, усадьба 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 28/37131

Блюдо красноглиняное на кольцевом поддоне, с вогнутым краем. На внутренней поверхности – медальон с изображением пешего воина с саблей в левой руке и щитом в правой; край блюда украшен растительным и геометрическим орнаментом. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями, контуры рисунка подцвечены желто-коричневой краской. Внешняя поверхность декорирована гравированными горизонтальными поясами. Кроющая глазурь оливкового оттенка по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы отсики. (Догипсовка)

Блюдо: воїн

Константинополь.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбою.
Діаметр: 33,5 см, висота: 8 см
Північний район, квартал X-A, садиба 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 28/37131

Блюдо червоноглиняне на кільцевому піддоні, з увігнутим краєм. На внутрішній поверхні – медальйон із зображенням пішого воїна з шаблею в лівій руці і щитом в правій; край блюда прикрашений рослинним і геометричним орнаментом. Зображення виконані тонкими гравіюваними лініями, контури малюнка розцвічені жовтокоричневою фарбою. Зовнішня поверхня декорована гравіюваними горизонтальними поясами. Покривна глазур оливкового відтінку по ангобній підґрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Гіпсування)

Plate: warrior

Constantinople.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 33.5 cm; height: 8 cm
Northern area, block X-A, homestead 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 28/37131

Red-clay plate on a ring foot, with an incurved rim. On the interior surface is a tondo with the image of a warrior on foot, with a sabre in his left hand and a shield in his right. The edge of the plate is decorated with floral and geometric motifs. The image is rendered with fine incised sgraffito lines with added yellow-brown colour on the outlines. The exterior surface is decorated with incised horizontal bands. The overglaze is of olive hue on a coat of engobe. Tripod marks are preserved. (Restored)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 219, no. 237; Romančuk 2003/1, 150, pl. 158 a, no. 423
Аналогии/Аналогії/Analogies: François 1997, 424, 426, fig. 7, *71–73*

435

Блюдо: воин

Константинополь.
Найдено в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка краской.
Диаметр: 31,8 см; высота: 8,9 см
Северный район, квартал XXII, дом I.
Раскопки Г.Д. Белова, 1955 г.
ГЭ. № x 728

Блюдо красноглиняное на кольцевом поддоне, с горизонтально отогнутым краем. На внутренней поверхности представлен пеший воин (Дигенис Акрит?) с мечом в правой руке, сражающийся с фантастическим зверем; край блюда декорирован чередующимися зонами поперечных параллельных насечек и треугольниками со спиралями. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями с подцветкой желто-коричневой краской. Кроющая глазурь оливкового оттенка по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сипаи. (Догипсовка)

Блюдо: воїн

Константинополь.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбою.
Діаметр: 31,8 см; висота: 8,9 см
Північний район, квартал XXII, будинок I.
Розкопки Г.Д. Бєлова, 1955 р.
ДЕ. № x 728

Блюдо червоноглиняне на кільцевому піддоні, з горизонтально відігнутим краєм. На внутрішній поверхні представлений піший воїн (Дігеніс Акріт?) з мечем у правій руці, котрий б'ється з фантастичним звіром; край блюда прикрашений чергуючими зонами поперечних паралельних насічок і трикутниками зі спіралями. Зображення виконані тонкими гравірованими лініями з розцвічуванням жовто-коричневою фарбою. Покривна глазур оливкового відтінку по ангобній підґрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Гіпсування)

Plate: warrior

Constantinople.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 31.8 cm; height: 8.9 cm
Northern area, block XXII, house I.
Excavations of G.D. Belov, 1955
SH. No. x 728

Red-clay plate on a ring foot, with a horizontal outturned rim. On the interior surface is represented a warrior on foot (Digenes Akritas?) with a sword in each hand, fighting with a fantastical beast. The edge of the plate is decorated with alternating panels of transverse parallel hatching and spirals inscribed in triangles. The image is rendered with fine incised sgraffito lines with yellow-brown underpainting. The overglaze is of olive hue on a coat of engobe. Tripod marks are preserved. (Restored)

Литература/Література/Literature: Belov 1956, 55; 1957, 48–49; 1959, 42–43, fig. 27; Bank 1966, no. 217; 1985, 315, pl. 229; Megaw 1968, 80, pl. 20 a; Darkevich 1975, 152–153, 253; *Katalog* 1977/1, vol. II, 131, no. 664; Yakobson 1979, 126, fig. 75, *3;* Zalesskaya, Kramarovskiy 1990, 6, fig. 1; Zalesskaya 1997, 26–27, fig. 30; 2004/1, 206–207; 2006/2, 36–42; *Sinay* 2000, 91, no. B-68 a; Denisova 2005, 45, fig. 8. *3*
Аналогии/Аналогії/Analogies: François 1997, 424, 426, fig. 7, *71–73*

436

Блюдо: лев и змея

Константинополь.
Найдено в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка краской.
Диаметр: 33 см, высота: 5,8 см
Портовый район, квартал 2.
Раскопки А.И. Романчук, 1978 г.
НЗХТ. № 74/36992

Блюдо красноглиняное на кольцевом поддоне, с горизонтально отогнутым краем. На внутренней поверхности – изображение льва вправо, голова анфас, и змеи влево; край блюда украшен чередующимися зонами поперечных параллельных насечек и треугольниками со спиралями. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями, контуры рисунка подчеркнуты желто-коричневой краской. Внешняя поверхность декорирована гравированными горизонтальными поясами. Кроющая глазурь оливкового оттенка по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сипки. (Доглазовка)

Блюдо: лев і змія

Константинополь.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбою.
Діаметр: 33 см, висота: 5,8 см
Портовий район, квартал 2.
Розкопки А.І. Романчук, 1978 р.
НЗХТ. № 74/36992

Блюдо червоноглиняне на кільцевому піддоні, з горизонтально відігнутим краєм. На внутрішній поверхні – зображення лева вправо, голова анфас, і змії вліво; край блюда прикрашений чергуючими зонами поперечних паралельних насічок і трикутниками зі спіралями. Зображення виконані тонкими гравіюваними лініями, контури малюнка розцвічені жовто-коричневою фарбою. Зовнішня поверхня декорована гравіюваними горизонтальними поясами. Покривна глазур оливкового відтінку по ангобній підґрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Гінсування)

Plate: lion and serpent

Constantinople.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 33 cm; height: 5.8 cm
Port area, block 2.
Excavations of A.I. Romanchuk, 1978
NPTC. No. 74/36992

Red-clay plate on a ring foot, with a horizontal outturned rim. On the interior surface is an image of a lion facing right, with a frontal head, and a serpent facing left. The edge of the plate is decorated with alternating panels of transverse parallel hatching and spirals inscribed in triangles. The image is rendered with fine incised sgraffito lines, and the outlines are accentuated with added yellow-brown colour. The external surface is decorated with incised horizontal bands. The overglaze is of olive hue on a coat of engobe. Tripod marks are preserved. (Restored)

Литература/Література/Literature: Romančuk 1982, 111, fig. 25; 1999, 198, fig. 10, *2;* 2003/1, 144, pl. 147, no. 398; *Cherson* 1991, 178, no. 188; Danilenko 1991, 50, fig. 2, *11;* Denisova 2005, 45, fig. 8. *4;* Sazanov 2005, 208–210; Yashayeva 2010, 307–308, Nr. 391

437

Блюдо: лев и лань

Константинополь.
Найдено в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; сграффито, подцветка краской.
Диаметр: 34 см, высота: 7 см
Северный район, квартал VIII.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1984 г.
НЗХТ. № 45/37080

Блюдо красноглиняное на кольцевом поддоне, с горизонтально отогнутым краем. На внутренней поверхности – медальон с изображением льва справа, терзающего лань; край медальона украшен тремя декорированными треугольниками, край блюда – зонами геометрического орнамента. Изображения выполнены тонкими граверованными линиями, контуры рисунка подчеркнуты желто-коричневой краской. Внешняя поверхность декорирована граверованными горизонтальными полосами, на дне – граффито. Кроющая глазурь оливкового оттенка по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сипаи. (Следы древнего ремонта. Догипсовка)

Блюдо: лев і лань

Константинополь.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; сграффито, розцвічування фарбою.
Діаметр: 34 см; висота: 7 см
Північний район, квартал VIII.
Розкопки С.Г. Рижова, 1984 р.
НЗХТ. № 45/37080

Блюдо червоноглиняне на кільцевому піддоні, з горизонтально відігнутим краєм. На внутрішній поверхні – медальйон із зображенням лева, що терзає лань, вправо; край медальйона прикрашений трьома декорованими прикутниками, край блюда – зонами геометричного орнаменту. Зображення виконані тонкими гравіруваними лініями, контури малюнка розцвічені жовто-коричневою фарбою. Зовнішня поверхня декорована гравіруваними горизонтальними полосами, на дні – графіті. Покривна глазур оливкового відтінку по ангобній підґрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Сліди стародавнього ремонту. Гіпсування)

Plate: lion and doe

Constantinople.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 34 cm; height: 7 cm
Northern area, block VIII.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1984
NPTC. No. 45/37080

Red-clay plate on a ring foot, with a horizontal outturned rim. On the interior surface is a tondo with an image of a lion facing right, attacking a doe. The edge of the tondo is decorated with three decorative triangles. The edge of the plate bears panels of geometric ornament. The image is rendered with fine incised sgraffito lines, and the outlines are accentuated with added yellow-brown colour. The external surface is decorated with incised horizontal bands, on the foot is a graffito. The overglaze is of olive hue on a coat of engobe. Tripod marks are preserved. (There are traces of ancient repair. Restored)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 186, no. 197; Ryzhov 2001, 301, fig. 6, 2; Romančuk 2003/1, 145, pl. 149, no. 402

438

Блюдо: павлин

Восточное Средиземноморье (?).
Найдено в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка красками.
Диаметр: 27,5 см, высота: 6,9 см
Северо-восточный район, квартал XCVI.
Раскопки М.И. Золотарева, 2000 г.
НЗХТ. № 8/37353

Блюдо красноглиняное на кольцевом поддоне. На внутренней поверхности изображен павлин влево, фон декорирован растительным и геометрическим орнаментом. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями и подцвечены зеленой и желто-коричневой краской. На внешней поверхности дна – граффито. Кроющая глазурь светло-желтая по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сипки

Блюдо: павич

Східне Середземномор'я (?).
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбами.
Діаметр: 27,5 см, висота: 6,9 см
Північно-східний район, квартал XCVI.
Розкопки М.І. Золотарьова, 2000 р.
НЗХТ. № 8/37353

Блюдо червоноглиняне на кільцевому піддоні. На внутрішній поверхні зображений павич вліво, фон декоровано рослинним і геометричним орнаментом. Зображення виконані тонкими гравійованими лініями і розцвічені зеленою і жовто-коричневою фарбою. На зовнішній поверхні дна – графіті. Покривна глазур світло-жовта по ангобній підґрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання

Plate: peacock

Eastern Mediterranean (?).
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 27.5 cm; height: 6.9 cm
North-eastern area, block XCVI.
Excavations of M.I. Zolotarev, 2000
NPTC. No. 8/37353

Red-clay plate on a ring foot. On the interior surface is an image of a peacock facing left on a ground decorated with floral and geometric motifs. The image is rendered with fine incised sgraffito lines and coloured with green and yellow-brown paint. On the underside of the foot is a graffito. There is a light-yellow overglaze on a coat of engobe. Tripod marks are preserved

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Myts 1991, 90, fig. 39, *4*; Gertsen, Naumenko 2005, 263, 281, fig. 17, *7*

439

Чаша: павлин

Восточное Средиземноморье (?).
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка красками.
Диаметр: 19 см, высота: 8 см
Северный район, квартал X-A, усадьба 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 20/37131

Чаша красноглиняная на кольцевом поддоне, с вертикальным бортиком. На внутренней поверхности изображен павлин влево, фон декорирован сетчатым и геометрическим орнаментом. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями и подцвечены зеленой и желто-коричневой краской. Кроющая глазурь светло-оливковая по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сипки. (Дореставрация)

Чаша: павич

Східне Середземномор'я (?).
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбами.
Діаметр: 19 см, висота: 8 см
Північний район, квартал X-A, садиба 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 20/37131

Чаша червоноглиняна на кільцевому піддоні, з вертикальним бортиком. На внутрішній поверхні зображений павич вліво, фон декорований сітчастим і геометричним орнаментом. Зображення виконані тонкими гравійованими лініями і розцвічені зеленою і жовто-коричневою фарбою. Покривна глазур світло-оливкова по ангобній підґрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Гіпсування)

Bowl: peacock

Eastern Mediterranean (?).
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 19 cm; height: 8 cm
Northern area, block X-A, homestead 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 20/37131

Red-clay bowl on a ring foot, with a vertical rim. On the floor is an image of a peacock facing left on a background decorated with cross-hatching and geometric motifs. The image is rendered with fine incised sgraffito lines and coloured with green and yellow-brown paint. There is a light-olive overglaze on a coat of engobe. Tripod marks are preserved. (Restored)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 224, no. 242
Аналогии/Аналогії/Analogies: Myts 1991, 90, fig. 39, *4*; Gertsen, Naumenko 2005, 263, 281, fig. 17, *7*

440

Чаша: сирин

Восточное Средиземноморье (?).
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка красками.
Диаметр: 24 см; высота: 10,2 см
Северный район, квартал XVIII.
Раскопки Г.Д. Белова, 1941 г.
НЗХТ. № 632/36927

Чаша красноглиняная на кольцевом поддоне, с вертикальным бортиком. На внутренней поверхности изображен сирин влево, голова анфас; фон декорирован стилизованным растительным и геометрическим орнаментом. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями и подцвечены зеленой и желто-коричневой краской. На внешней поверхности дна – граффито. Кроющая глазурь по ангобной подгрунтовке на внутренней поверхности светло-оливковая, на внешней – зеленая. Сохранились следы от сипаи. (Догипсовка)

Чаша: сирин

Східне Середземномор'я (?).
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбами.
Діаметр: 24 см; висота: 10,2 см
Північний район, квартал XVIII.
Розкопки Г.Д. Бєлова, 1941 р.
НЗХТ. № 632/36927

Чаша червоноглиняна на кільцевому піддоні, з вертикальним бортиком. На внутрішній поверхні зображений сирин вліво, голова анфас; фон покритий стилізованим рослинним і геометричним орнаментом. Зображення виконані тонкими гравірованими лініями і розцвічені зеленою і жовто-коричневою фарбою. На зовнішній поверхні дна – графіті. Покривна глазур по ангобній підґрунтовці на внутрішній поверхні світло-оливкова, на зовнішній – зелена. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Гіпсування)

Bowl: siren

Eastern Mediterranean (?).
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 24 cm; height: 10.2 cm
Northern area, block XVIII.
Excavations of G.D. Belov, 1941
NPTC. No. 632/36927

Red-clay bowl on a ring foot, with a vertical rim. On the interior surface is an image of a siren turned to the left, with a frontal face, on a background with stylized floral and geometric motifs. The image is rendered with fine incised sgraffito lines and coloured with green and yellow-brown paint. On the underside of the foot is a graffito. The overglaze, on a coat of engobe, is light-olive on the interior and green on the exterior. Tripod marks are preserved. (Restored)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 209, pl. XXXIII, 135; 1964, 95, fig. 33 e; 1973, 96; 1979, 138, fig. 88, *1;* Belov, Strzheletskiy, Yakobson 1953, 225, fig. 78; *Cherson* 1991, 157, no. 165; Romančuk 2000, fig. 107, *2;* 2003/1, 123, pl. 125, no. 342; Yashayeva 2010, 308–309, Nr. 393
Аналогии/Аналогії/Analogies: Gertsen, Naumenko 2005, 263, 281, fig. 17, *7*

441

Блюдо: рыбы

Восточное Средиземноморье (?).
Найдено в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка красками.
Диаметр: 24,5 см; высота: 7,5 см
Центральный район, участок античного театра.
Раскопки О.И. Домбровского, 1973 г.
НЗХТ. № 105/36881

Блюдо красноглиняное на кольцевом поддоне, с вертикальным венчиком. На внутренней поверхности изображены две рыбы с изогнутыми хвостами: чешуя большой рыбы передана полукружиями, малой – сетчатой штриховкой; фон декорирован стилизованными плодами. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями и подцвечены зеленой и желто-коричневой краской. Кроющая глазурь по ангобной подгрунтовке на внутренней поверхности оливкового оттенка, на внешней (на стенках) – зеленая. Сохранились следы от сипаи. (Следы древнего ремонта)

Блюдо: риби

Східне Середземномор'я (?).
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбами.
Діаметр: 24,5 см; висота: 7,5 см
Центральний район, ділянка античного театру.
Розкопки О.І. Домбровського, 1973 р.
НЗХТ. № 105/36881

Блюдо червоноглиняне на кільцевому піддоні, з вертикальним вінцем. На внутрішній поверхні зображені дві риби із зігнутими хвостами: луска великої риби передана півкругами, меншої – сітчастим штрихуванням; фон декорований стилізованими плодами. Зображення виконані тонкими гравіюваними лініями і розцвічені зеленою і жовто-коричневою фарбою. Покривна глазур по ангобній підґрунтовці на внутрішній поверхні оливкового відтінку, на зовнішній (на стінках) – зелена. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Сліди стародавнього ремонту)

Plate: fish

Eastern Mediterranean (?).
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 24.5 cm; height: 7.5 cm
Central area, site of the ancient theater.
Excavations of O.I. Dombrovskiy, 1973
NPTC. No. 105/36881

Red-clay plate on a ring foot, with a vertical rim. On the interior surface is an image of two fish with flaring tails: the scales of the large fish are depicted as half-spheres, while those of the smaller fish are rendered with cross-hatching. The background is decorated with stylized images of fruit. The images are rendered with fine incised sgraffito lines and coloured with green and yellow-brown paint. The overglaze, on a coat of engobe, is of olive hue on the interior and green on the upper part of the exterior. Tripod marks are preserved. (There are traces of ancient repair)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1979, 138; *Chersonesos* 1991, 155, no. 163; Romančuk 2000, fig. 109, *1*; 2003/1, 127–128, pl. 134, no. 362

442

Чаша: "солнечный лик"

Восточное Средиземноморье (?).
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка красками.
Диаметр: 24,7 см; высота: 10 см
Северо-восточный район, квартал I.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1908 г.
НЗХТ. № 539

Чаша красноглиняная на кольцевом поддоне, с вертикальным бортиком. На внутренней поверхности – изображение "солнечного лика", от которого отходят семь стилизованных лучей и лилий. В декоре использованы сетчатый орнамент и подцветка желто-коричневой и зеленой краской. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями. Кроющая глазурь по ангобной подгрунтовке на внутренней поверхности светло-оливковая, на внешней – зеленая. Сохранились следы от сипаи. (Следы древнего ремонта. Догипсовка)

Чаша: "сонячне обличчя"

Східне Середземномор'я (?).
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбами.
Діаметр: 24,7 см, висота: 10 см
Північно-східний район, квартал I.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1908 р.
НЗХТ. № 539

Чаша червоноглиняна на кільцевому піддоні, з вертикальним бортиком. На внутрішній поверхні – зображення "сонячного обличчя", від якого відходять сім стилізованих променів і лілій. У декорі використані сітчастий орнамент і розцвічування жовто-коричневою і зеленою фарбою. Зображення виконані тонкими гравіруванними лініями. Покривна глазур по ангобній підгрунтовці на внутрішній поверхні світло-оливкова, на зовнішній – зелена. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Сліди стародавнього ремонту. Гіпсування)

Bowl: "solar face"

Eastern Mediterranean (?).
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 24.7 cm; height: 10 cm
North-eastern area, block I.
Excavations of R.Kh. Leper, 1908
NPTC. No. 539

Red-clay bowl on a ring foot, with a vertical rim. On the interior surface is the representation of a "solar face", from which radiate seven stylized rays and lilies. The decoration includes cross-hatching and colouring with yellow-brown and green paint. The images are rendered with fine incised sgraffito lines. The overglaze, on a coat of engobe, is light-olive on the interior and green on the exterior. Tripod marks are preserved. (There are traces of ancient repair. Restored)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 182, pl. XIV, no. 55; 1979, 135, fig. 84, *3*; Cherson 1991, 156, no. 164; Romančuk 2003/1, 128, pl. 135, no. 363
Аналогии/Аналогії/Analogies: Muskhelishvili 1940, fig. 7, *4*; Georgieva 1974, 121, 131–132, fig. XXXIV; Kramarovskiy 1996, 110–111, fig. 5; François 1997, 431, fig. 9, *104*; 1999/1, 112, fig. 28, *299, 300*

443

Чаша: восьмилепестковый цветок

Восточное Средиземноморье (?). Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка красками.
Диаметр: 17 см, высота: 7,3 см
Северо-восточный район, квартал I.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1908 г.
НЗХТ. № 3865

Чаша красноглиняная на кольцевом поддоне, с вертикальным бортиком. На внутренней поверхности – граффито изображение восьмилепесткового цветка с сердцевиной, декорированной сетчатым орнаментом; фон между лепестками подцвечен зеленой и желто-коричневой краской. Кроющая глазурь по ангобной подгрунтовке на внутренней поверхности светло-желтая, на внешней – зеленая. Сохранились следы от сиги. (Следы древнего ремонта)

Чаша: восьмипелюсткова квітка

Східне Середземномор'я (?). Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбами.
Діаметр: 17 см, висота: 7,3 см
Північно-східний район, квартал I.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1908 р.
НЗХТ. № 3865

Чаша червоноглиняна на кільцевому піддоні, з вертикальним бортиком. На внутрішній поверхні – граффіто зображення восьмипелюсткової квітки з серцевиною, декорованою сітчастим орнаментом; фон між пелюстками розцвічений зеленою і жовто-коричневою фарбою. Покривна глазур по ангобній підгрунтовці на внутрішній поверхні світло-жовта, на зовнішній – зелена. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Сліди стародавнього ремонту)

Bowl: eight-petaled flower

Eastern Mediterranean (?). Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 17 cm; height: 7.3 cm
North-eastern area, block I.
Excavations of R.Kh. Leper, 1908
NPTC. No. 3865

Red-clay bowl on a ring foot, with a vertical rim. On the interior surface is an incised sgraffito image of a flower-head with eight petals arranged around a cross-hatched centre. Between the petals, the background is coloured with alternating zones of green and yellow-brown paint. The overglaze, on a coat of engobe, is light-yellow on the interior and green on the exterior. Tripod marks are preserved. (There are traces of ancient repair)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 180, pl. XV, 50; 1979, 135, fig. 84, *1*

444

Чаша: плетенка

Восточное Средиземноморье (?). Около середины XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка красками.
Диаметр: 15,5 см, высота: 8 см
Северный район, квартал IX.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1912 г.
НЗХТ. № 5137

Чаша красноглиняная на кольцевом поддоне, с вертикальным бортиком. На внутренней поверхности – граффитное изображение цепи-плетенки и двух лилий, подцвеченное зеленой и желто-коричневой краской. Кроющая глазурь по ангобной подгрунтовке на внутренней поверхности оливковая, на внешней – зеленая. Сохранились следы от сиги. (Догипсовка)

Чаша: плетінка

Східне Середземномор'я (?). Близько середини XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбами.
Діаметр: 15,5 см, висота: 8 см
Північний район, квартал IX.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1912 р.
НЗХТ. № 5137

Чаша червоноглиняна на кільцевому піддоні, з вертикальним бортиком. На внутрішній поверхні – граффіто зображення ланцюга-плетінки і двох лілій, розцвічене зеленою і жовто-коричневою фарбою. Покривна глазур по ангобній підгрунтовці на внутрішній поверхні оливкова, на зовнішній – зелена. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Гіпсування)

Bowl: interlace pattern

Eastern Mediterranean (?). Around the mid-13th century
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 15.5 cm; height: 8 cm
Northern area, block IX.
Excavations of R. Kh. Leper, 1912
NPTC. No. 5137

Red-clay bowl on a ring foot, with a vertical rim. On the interior surface is an incised sgraffito interlace pattern and two lilies, coloured with green and yellow-brown paint. The overglaze, on a coat of engobe, is olive on the interior and green on the exterior. Tripod marks are preserved. (Restored)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 184, pl. XVII, 66; 1979, 135, fig. 86, *2*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Makarova 1963, 91, fig. 6. *1;* Koval 2003, 366, fig. 3, *1, 3;* XIV, 4; XV, 1; Baranov 2004, 533–534, fig. 4, *7*

445

Чашка: плетенка

Византия.
Около середины XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка краской.
Диаметр: 11,6 см; высота: 5,4 см
Северный район, квартал X-A, часовня 1, могила 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1988 г.
НЗХТ. № 67/37148

Чашка красноглиняная полусферической формы, на расширяющемся поддоне, край оформлен в виде шестилепестковой розетки. На внутренней поверхности дна – медальон с плетенкой. Декор выполнен гравировкой тонкой и толстой линиями. Кроющая глазурь по ангобной подгрунтовке на внутренней поверхности желтая с зелеными пятнами, по краю – зеленая. Сохранились следы от сипки. (Догипсовка)

Чашка: плетінка

Візантія.
Близько середини XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбою.
Діаметр: 11,6 см, висота: 5,4 см
Північний район, квартал X-A, каплиця 1, могила 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1988 р.
НЗХТ. № 67/37148

Чашка червоноглиняна півсферичної форми, на розширеному піддоні, край оформлений у вигляді шестилепсткової розетки. На внутрішній поверхні дна – медальйон з плетінкою. Декор виконаний гравіюванням тонкою і товстою лініями. Покривна глазур по ангобній підгрунтовці на внутрішній поверхні жовта з зеленими плямами, по краю – зелена. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Гіпсування)

Cup: interlace pattern

Byzantium.
Around the mid-13th century
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 11.6 cm; height: 5.4 cm
Northern area, block X-A, chapel 1, tomb 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1988
NPTC. No. 67/37148

Hemispherical red-clay cup on a flaring foot, with a rim shaped like a six-petaled rosette. On the interior surface is a tondo with an interlace pattern, rendered with incised and gouged lines of varying width. The overglaze, on a coat of engobe, is yellow with green splotches on the interior and green on the rim. Tripod marks are preserved. (Restored)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 228, no. 246; Ryzhov, Golofast 2000, 261, fig. 8, *б*; Romančuk 2003/1, 76, pl. 62, no. 199
Аналогии/Аналогії/Analogies: Demangel, Mamboury 1939, 137, 142, fig. 184, *13*; 185, *1*; Yakobson 1978, 157–158, fig. 4 в

446

Чаша: птица

Византия.
Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito.
Диаметр: 21 см, высота: 12 см
Западный район, часовня.
Раскопки В.Ф. Смолина, 1930 г.
НЗХТ. № 34279

Чаша красноглиняная на низком кольцевом поддоне с изображением на дне птицы вправо; по краю чаши – пояс "елочного" орнамента и стилизованные виноградные гроздья из трех ягод. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями. На внешней поверхности – следы зеленой и коричневой краски. Кроющая глазурь темно-желтая по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сипки. (Утрачены фрагменты венчика, стенок и дна. Догипсовка)

Чаша: птах

Візантія.
Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito.
Діаметр: 21 см, висота: 12 см
Західний район, каплиця.
Розкопки В.Ф. Смоліна, 1930 р.
НЗХТ. № 34279

Чаша червоноглиняна на низькому кільцевому піддоні із зображенням на дні птаха вправо; по краю чаші – пояс "ялинкового" орнаменту і стилізовані виноградні грона з трьох ягід. Зображення виконані тонкими гравіюваними лініями. На зовнішній поверхні – сліди зеленої і коричневої фарби. Покривна глазур темно-жовта по ангобній підгрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Втрачено фрагменти вінця, стінок і дна. Гіпсування)

Bowl: bird

Byzantium.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito.
Diameter: 21 cm; height: 12 cm
Western area, chapel.
Excavation of V.F. Smolin, 1930
NPTC. No. 34279

Red-clay bowl on a low ring foot with the image of a bird facing right on the floor. Along the edge of the bowl is a band of horizontal chevrons, from which descend stylized grape clusters with three berries. The images are rendered with fine incised sgraffito lines. On the exterior surface there are traces of green and brown paint. The overglaze is dark-yellow on a coat of engobe. Tripod marks are preserved. (Fragments of the rim, walls and base are missing. Restored)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 217, pl. XXXIV, 145; *Cherson* 1991, 159, no. 167

447

Блюдо: птица

Эгейский регион.
Найдено в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito.
Диаметр: 23,3 см; высота: 5,5 см
Северный район,
квартал Х-А, усадьба 1.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 27/37131

Блюдо красноглиняное на кольцевом поддоне. На внутренней поверхности дна изображен медальон с птицей влево, клюющей зерна; край медальона декорирован поясом спиралей. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями. Кроющая глазурь желтая по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сипки. (Догипсовка)

Блюдо: птах

Егейський регіон.
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito.
Діаметр: 23,3 см, висота: 5,5 см
Північний район,
квартал Х-А, садиба 1.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 27/37131

Блюдо червоноглиняне на кільцевому піддоні. На внутрішній поверхні дна зображений медальйон з птахом, що клює зерна, вліво; край медальйона декорований поясом спіралей. Зображення виконані тонкими гравіюванимилініями. Покривна глазур жовта по ангобній підгрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Гіпсування)

Plate: bird

Aegean region.
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito.
Diameter: 23.3 cm; height: 5.5 cm
Northern area,
block X-A, homestead 1.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 27/37131

Red-clay plate on a ring foot. On the interior surface, on the floor, is a tondo with the image of a bird facing left, pecking at grains. The edge of the tondo is decorated with a band of spirals. The images are rendered with fine incised sgraffito lines. The overglaze is yellow on a coat of engobe. Tripod marks are preserved. (Restored)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 226, no. 244; Ryzhov 1999, 173, fig. 6, *1;* 2001, 306, fig. 10; Romančuk 2000, fig. 106, *1;* 2003/1, 54, pl. 31, no. 54; Ryzhov, Golofast 2000, 261, fig. 7, *4*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Demangel, Mamboury 1939, 139, fig. 184, *1;* Megaw 1989, 260–261; François 1997, 414, fig. 1, *21*

448

Чаша: дракон

Найдена в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito.
Диаметр: 19,2 см; высота: 8,5 см
Северный район, квартал Х.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1986 г.
НЗХТ. № 78/37116

Чаша красноглиняная на кольцевом поддоне, с вертикальным бортиком. На внутренней поверхности – гравированное изображение дракона влево, туловище которого оформлено в виде плетенки. Кроющая глазурь зеленая по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сипки. (Догипсовка)

Чаша: дракон

Знайдена в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito.
Діаметр: 19,2 см, висота: 8,5 см
Північний район, квартал Х.
Розкопки С.Г. Рижова, 1986 р.
НЗХТ. № 78/37116

Чаша червоноглиняна на кільцевому піддоні, з вертикальним бортиком. На внутрішній поверхні – гравіроване зображення дракона вліво, тулуб якого оформлений у вигляді плетінки. Покривна глазур зелена по ангобній підгрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Гіпсування)

Bowl: dragon

Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito.
Diameter: 19.2 cm; height: 8.5 cm
Northern area, block X.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1986
NPTC. No. 78/37116

Red-clay bowl on a ring foot, with a vertical rim. On the interior surface is the incised sgraffito image of a dragon facing left with a body in the form of an interlace pattern. The overglaze is green on a coat of engobe. Tripod marks are preserved. (Restored)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 232, no. 250; Ryzhov 2001, fig. 8; Golofast, Ryzhov 2003, 189, fig. 11, *3;* Romančuk 2003/1, 132, pl. 141, no. 381

449

Чаша: "Соломонова печать"

Малая Азия (Анатолия).
XIII в.
Глина, полива; sgraffito, выемчатая техника, подглазурная роспись ангобом.
Диаметр: 20 см, высота: 10 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1895 г.
ГЭ. № х 320

Чаша красноглиняная на расширяющемся поддоне, с вертикальным бортиком. Внутренняя поверхность декорирована орнаментальной композицией из магического шестиугольника (так называемая "Соломонова печать") с отходящими от него лентами; вокруг – три лотоса, разделенные тремя кругами. Изображения выполнены гравировкой тонкой и толстой линиями и в выемчатой технике. Внешняя поверхность орнаментирована подглазурной росписью белым ангобом. Кроющая глазурь на внутренней поверхности зеленая по ангобной подгрунтовке, на внешней – оливковая. Сохранились следы от сипки

Чаша: "Соломонова печатка"

Мала Азія (Анатолія).
XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, виймчаста техніка, підлазурний розпис ангобом.
Діаметр: 20 см, висота: 10 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1895 р.
ДЕ. № х 320

Чаша червоноглиняна на розширеному піддоні, з вертикальним бортиком. Внутрішня поверхня декорована орнаментальною композицією з магічного шестикутника (так звана "Соломонова печатка") зі стрічками, що відходять від нього; навколо – три лотоси, розділені трьома колами. Зображення виконані гравіюванням тонкою і товстою лініями і у виймчастій техніці. Зовнішня поверхня орнаментована підлазурним розписом білим ангобом. Покривна глазур на внутрішній поверхні зелена по ангобній підфунтовці, на зовнішній – оливкова. Збереглися сліди від підставки для випалювання

Bowl: "Seal of Solomon" pattern

Asia Minor (Anatolia).
13th century
Clay, glaze; sgraffito, cut-slip technique, underglaze slip-painting.
Diameter: 20 cm; height: 10 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1895
SH. No. x 320

Red-clay bowl on a flaring foot, with a vertical rim. The interior surface is decorated with an ornamental composition consisting of a central mystical symbol (the so-called "Seal of Solomon"), which consists of a six-pointed star with wavy lines. Around this are three lotuses, separated by three circles. The decoration is rendered with incised and gouged lines of varying width and in a cut-slip technique. The exterior surface is decorated with slip-painting with white slip. The overglaze on the interior surface is green on a coat of engobe, and olive on the exterior. Tripod marks are preserved

Литература/Література/Literature: *OAK 1895*, 4, 90, fig. 3, 4, 229, 230; *Album* 1906, 122, no. 708 a, 708 б; Yakobson 1950, 190, pl. XXII, 83; 1979, 142, fig. 90, *1;* Zalesskaya, Kramarovskiy 1990, 14, fig. 9; Kramarovskiy 2000, 243, pl. 5, fig. 2
Аналогии/Аналогії/Analogies: Waksman, Teslenko, Zelenko 2009, 885, fig. 13

450

Чаша: растительный орнамент

XIII–XIV вв.
Глина, полива; подглазурная роспись ангобом.
Диаметр: 24,5 см, высота: 10,5 см
Херсонесское городище
НЗХТ. № 3875

Чаша красноглиняная на кольцевом поддоне, с вертикальным бортиком. Внутренняя поверхность поля разделена на две части, заполненные рядами спиралей и волнистых линий, нанесенных белым ангобом под зеленой и желтой глазурью. Сохранились следы от сипки (Дошликовка)

Чаша: рослинний орнамент

XIII–XIV ст.
Глина, полива; підглазурний розпис ангобом.
Діаметр: 24,5 см, висота: 10,5 см
Херсонеське городище
НЗХТ. № 3875

Чаша червоноглиняна на кільцевому піддоні, з вертикальним бортиком. Внутрішня поверхня поля розділена на дві частини, заповнені рядами спіралей і хвилястих ліній, нанесених білим ангобом під зеленою і жовтою глазур'ю. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Тінсування)

Bowl: floral designs

13th–14th century
Clay, glaze; underglaze slip-painting.
Diameter: 24.5 cm; height: 10.5 cm
Chersonesos city-site
NPTC. No. 3875

Red-clay bowl on a ring foot, with a vertical rim. The interior surface bears a decorative field divided in two parts, one filled by running spirals and the other by wavy lines rendered in slip-painting in white slip under green and yellow glazes, respectively. Tripod marks are preserved. (Restored)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 194, pl. XXV, 98; 1979, 144, fig. 91, *2;* Romančuk 2003/1, 33, pl. 9, no. 24
Аналогии/Аналогії/Analogies: Koval 2005/1, 174, fig. 4, *8*

451

Чашка: голубь

Византия. XIV в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка краской.
Диаметр: 10,2 см; высота: 6,1 см
Херсонесское городище.
Случайная находка
НЗХТ. № 11/36558

Чашка красноглиняная киалообразной формы, на расширяющемся поддоне. На внутренней поверхности – изображение голубя вправо с пальмовой ветвью и стилизованной оливковой веткой; внешний край бортика декорирован чередующимися спиралями и вертикальными линиями, подцвеченными зеленой краской. Декор выполнен гравировкой тонкой и толстой линиями. Кроющая глазурь светло-желтая по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сушки. (Догликовка)

Чашка: голуб

Візантія. XIV ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбою.
Діаметр: 10,2 см; висота: 6,1 см
Херсонеське городище.
Випадкова знахідка
НЗХТ. № 11/36558

Чашка червоноглиняна кіалоподібної форми, на розширеному піддоні. На внутрішній поверхні – зображення голуба вправо, з пальмовою гілкою і стилізованою оливковою гілкою; зовнішній край бортика декорований черговими спіралями і вертикальними лініями, розцвіченими зеленою фарбою. Декор виконаний гравіюванням тонкою і товстою лініями. Покривна глазур світло-жовта по ангобній підгрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання. (Гліфування)

Cup: dove

Byzantium. 14th century
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Diameter: 10.2 cm; height: 6.1 cm
Chersonesos city-site.
Sporadic find
NPTC. No. 11/36558

Red-clay phiale-shaped cup on a flaring foot. On the interior surface is the image of a dove facing right with a palm frond and a stylized olive branch. The exterior of the rim is decorated with alternating spirals and vertical lines coloured with green paint. The decoration is rendered with incised and gouged lines of varying width. The overglaze is light-yellow on a coat of engobe. Tripod marks are preserved (Restored)

Литература/Література/Literature: Romančuk 2003/1, 55, pl. 32, no. 111; 2003/2, 267–268, fig. 10, *29*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Waksman, Erhan, Eskalen 2009, 458–460, fig. 3

452

Чашка: галера

Константинополь. XIV в.
Глина, полива; sgraffito.
Диаметр: 11,2 см, высота: 6 см
Гераклейский полуостров,
мыс Виноградный,
пещерный скит.
Раскопки Т.Ю. Яшаевой,
1989 г.
НЗХТ. № 15/37187

Чашка красноглиняная киалообразной формы, на расширяющемся поддоне. На внутренней поверхности – изображение одномачтовой галеры с опущенными веслами, на мачте и корме – флаги с крестами. Внешний край бортика декорирован поясами прямых и волнистой линий. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями. Кроющая глазурь зеленая по ангобной подгрунтовке. (Догликовка)

Чашка: галера

Константинополь. XIV ст.
Глина, полива; sgraffito.
Діаметр: 11,2 см, висота: 6 см
Гераклейський півострів,
мис Виноградний,
печерний скит.
Розкопки Т.Ю. Яшаєвої,
1989 р.
НЗХТ. № 15/37187

Чашка червоноглиняна кіалоподібної форми, на розширеному піддоні. На внутрішній поверхні – зображення одномачтової галери з опущеними веслами, на щоглі і кормі – прапори з хрестами. Зовнішній край бортика декорований поясами прямих і хвилястою лініями. Зображення виконані тонкими гравіюваними лініями. Покривна глазур зелена по ангобній підгрунтовці. (Гліфування)

Cup: galley

Constantinople. 14th century
Clay, glaze; sgraffito.
Diameter: 11.2 cm; height: 6 cm
Heraclean peninsula,
Vinogradniy cape,
cave complex.
Excavations of T.Yu. Yashaeva,
1989
NPTC. No. 15/37187

Red-clay phiale-shaped cup on a flaring foot. On the interior surface is an image of a one-masted galley with lowered oars; on the mast and stern are flags with crosses. The exterior of the rim is decorated with bands of straight and wavy lines. The images are rendered with fine incised sgraffito lines. The overglaze is green on a coat of engobe. (Restored)

Литература/Література/Literature: Yashaeva 1995, 148; 2005/3, 250, fig. 4, *2;* Teslenko 2003, 55–61; Bocharov 2005, 308, fig. 14; Jašaeva 2010, 486–487, Abb. 14

453

Кувшин-квадрифолий

Восточное Средиземноморье.
Конец XII – середина XIII вв.
Глина, полива; sgraffito,
подцветка краской.
Высота: 24,5 см
Юго-восточный район,
возле оборонительной стены.
Раскопки К.К. Косцюшко-
Валюжинича, 1894 г.
НЗХТ. № 4028/2

Кувшин красноглиняный на плоском поддоне, с шарообразным туловом, высоким узким горлом и венчиком, оформленным в виде квадрифолия. Тулово украшено чередующимися узкими и широкими горизонтальными поясами, между которыми вертикальные "стригили". Декор выполнен гравировкой тонкой и толстой линиями и подцвечен желто-коричневой краской. Кроющая глазурь светло-желтая по ангобной подгрунтовке

Глек-квадрифолій

Східне Середземномор'я.
Кінець XII – середина XIII ст.
Глина, полива; sgraffito,
розцвічування фарбою.
Висота: 24,5 см
Південно-східний район,
біля оборонної стіни.
Розкопки К.К. Косцюшко-
Валюжинича, 1894 р.
НЗХТ. № 4028/2

Глек червоноглиняний на плаского піддоні, з кулястим тулубом, високим вузьким горлом і вінцем, оформленим у вигляді квадрифолія. Тулуб прикрашений вузькими і широкими горизонтальними поясами, що чергуються, між якими розташовані вертикальні "стригілі". Декор виконаний гравіюванням тонкою і товстою лініями і розцвічений жовто-коричневою фарбою. Покривна глазур світло-жовта по ангобній підгрунтовці

Quatrefoil jug

Eastern Mediterranean.
Late 12th – mid-13th century
Clay, glaze; sgraffito,
added colour.
Height: 24.5 cm
South-eastern area,
by the defensive wall.
Excavations of K.K. Kostsyushko-
Valyuzhinich, 1894
NPTC. No. 4028/2

Red-clay jug on a flat base with a spherical body, a tall, narrow neck and a rim in the form of a quatrefoil. The body is decorated with alternating narrow and wide horizontal bands, between which are strigil-shaped vertical lines. The decoration is rendered with incised lines of varying weight and accentuated with added yellow-brown colour. The overglaze is light-yellow on a coat of engobe

Литература/Література/Literature: *OAK 1894*, 54, fig. 73; *Album* 1906, 118, no. 690; Yakobson 1950, 172, pl. II, 9; 1979, 126, fig. 78, *4*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Megaw 1989, 264–265, fig. 5 b, e

454

Кувшин

Восточное Средиземноморье.
Около середины XIII в.
Глина, полива; sgraffito,
подцветка красками.
Высота: 20,1 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-
Валюжинича, 1891 г.
ГИМ. № 26945

Кувшин красноглиняный на плоском поддоне, с шарообразным туловом, высоким узким горлом. Горло и тулово украшены горизонтальными поясами; на тулове – композиция из листьев, подцвеченных желто-коричневой краской. Декор выполнен гравировкой тонкой и толстой линиями. Кроющая глазурь светло-оливковая по ангобной подгрунтовке. (Утрачен венчик. Следы горения.)

Глек

Східне Середземномор'я.
Близько середини XIII ст.
Глина, полива; sgraffito,
розцвічування фарбами.
Висота: 20,1 см
З розкопок К.К. Косцюшко-
Валюжинича, 1891 р.
ДІМ. № 26945

Глек червоноглиняний на плаского піддоні, з кулястим тулубом, високим вузьким горлом. Горло і тулуб прикрашені горизонтальними поясами; на тулубі – композиція з листя, розцвіченого жовто-коричневою фарбою. Декор виконаний гравіюванням тонкою і товстою лініями. Покривна глазур прозора світло-оливкова по ангобній підгрунтовці. (Втрачено вінце. Сліди горіння.)

Jug

Eastern Mediterranean.
Around the mid-13th century
Clay, glaze; sgraffito,
added colour. Height: 20.1 cm
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich,
1891
SHM. No. 26945

Red-clay jug on a flat base with a spherical body and a tall, narrow neck. The neck and the body are decorated with horizontal bands. In the main register on the body is a composition involving leaves coloured with yellow-brown paint. The decoration is rendered with incised lines of varying weight. The overglaze is light-olive on a coat of engobe. (The rim is lost. There are signs of burning)

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/2, 66
Аналогии/Аналогії/Analogies: Megaw 1989, 264–265, fig. 5 b, e

455

Кувшин

Восточное Средиземноморье (?).
XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка краской.
Высота: 22,4 см
Северо-восточный район, Главная улица.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1909 г.
ГЭ. № х 352

Кувшин красноглиняный однoручный на кольцевом поддоне, с округлым туловом, высоким широким горлом с раструбом. Тулово украшено изображениями двух сиринов (один сохранился частично) и птички, ручка – плетенной (так называемая "сельджукская цепь"). На голове сирина – корона, увенчанная кокошником; голову окружает нимб с прижатыми к нему лепестками в виде миндалевидных утолщений. Декор выполнен тонкими гравированными линиями с подцветкой зеленой и коричневой краской. Кроющая глазурь светло-желтая по ангобной подгрунтовке. (Утрачен венчик. Догипсовка)

Глек

Східне Середземномор'я (?).
XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбою.
Висота: 22,4 см
Північно-східний район, Головна вулиця.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1909 р.
ДЕ. № х 352

Глек червоноглиняний одноручний на кільцевому піддоні, з округлим тулубом, високим широким горлом з розтрубом. Тулуб прикрашений зображеннями двох сиринів (один збігся частково) і пташки, ручка – плетінкою (так званий "сельджуцький ланцюг"). На голові сирина – корона, увінчана кокошником; голова оточена німбом з притиснутими до нього пелюстками у вигляді мигдалевидних потовщень. Декор виконаний тонкими гравіруванними лініями з розцвічуванням зеленою і коричневою фарбою. Покривна глазур світло-жовта по ангобній підгрунтовці. (Втрачено вінце. Гіпсування)

Jug

Eastern Mediterranean (?).
13th century
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Height: 22.4 cm
North-eastern area, Main street.
Excavations of R.Kh. Leper, 1909
SH. No. x 352

One-handled red-clay jug on a ring foot with a globular body and a high wide flaring neck. The body bears the images of two sirens (one only partially preserved) and a small bird; on the handle is an interlace pattern (the so-called "Seljuk chain"). On the siren's head is a crown topped with a headdress; the head is surrounded with a nimbus, with coloured almond-shaped scallops around the edges. The decoration is rendered with fine incised lines and coloured with green and brown paint. The overglaze is light-yellow on a coat of engobe. (The rim is broken. Restored)

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 136, 209, pl. XXXIII; 1979, 138, fig. 88, *2;* Bank 1966, no. 240; 1985, 316, pl. 248; *Katalog* 1977/1, vol. III, 38, no. 923

456

Кувшин

Восточное Средиземноморье (?).
Найден в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка красками.
Высота: 23,5 см; диаметр: 9,3 см
Северный район, квартал Х-А, усадьба 2.
Раскопки С.Г. Рыжова, 1987 г.
НЗХТ. № 98/37131

Кувшин красноглиняный на кольцевом поддоне, с округлым туловом, высоким широким горлом с раструбом, профилированным по краю горизонтальными бороздками; декорирован гравированным растительным и геометрическим орнаментом с подцветкой зеленой и коричневой краской. Кроющая глазурь светло-оливковая по ангобной подгрунтовке, покрывает бóльшую часть сосуда. (Утрачена ручка. Догипсовка)

Глек

Східне Середземномор'я (?).
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбами.
Висота: 23,5 см; діаметр: 9,3 см
Північний район, квартал Х-А, садиба 2.
Розкопки С.Г. Рижова, 1987 р.
НЗХТ. № 98/37131

Глек червоноглиняний на кільцевому піддоні, з округлим тулубом, високим широким горлом з розтрубом, профільованим по краю горизонтальними борозенками; декорований гравіруванним розписним і геометричним орнаментом з розцвічуванням зеленою і коричневою фарбою. Покривна глазур світло-оливкова по ангобній підгрунтовці, покриває більшу частину посудини. (Втрачено ручку. Гіпсування)

Jug

Eastern Mediterranean (?).
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Height: 23.5 cm; diameter: 9.3 cm
Northern area, block X-A, homestead 2.
Excavations of S.G. Ryzhov, 1987
NPTC. No. 98/37131

Red-clay jug on a ring foot with a globular body and a high wide flaring neck, set off by horizontal grooves. The jug is decorated with incised floral and geometric motifs, coloured with green and brown paint. A light-olive overglaze on a coat of engobe covers most of the body of the vessel. (The handle is missing. Restored)

Литература/Література/Literature: Ryzhov 2001, fig. 11
Аналогии/Аналогії/Analogies: Koval 2003, 366, fig. 2, *3;* 4, *4*

457

Кувшин

Восточное Средиземноморье (?).
Найден в слое разрушения XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка красками.
Высота: 22,6 см; диаметр: 9,6 см
Северный район, квартал XXV, дом II.
Раскопки Г.Д. Белова, 1956 г.
НЗХТ. № 223/37041

Кувшин красноглиняный на кольцевом поддоне, с округлым туловом, высоким широким горлом с раструбом, петлевидной ручкой. Центральная часть тулова украшена поясом медальонов, выше – треугольники и листья с сетчатым орнаментом. Декор выполнен тонкими гравированными линиями с подцветкой зеленой и коричневой краской. Кроющая глазурь оливкового оттенка по ангобной подгрунтовке. (Доглиссовка)

Глек

Східне Середземномор'я (?).
Знайдено в шарі руйнування XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбами.
Висота: 22,6 см; діаметр: 9,6 см
Північний район, квартал XXV, будинок II.
Розкопки Г.Д. Белова, 1956 р.
НЗХТ. № 223/37041

Глек червоноглиняний на кільцевому піддоні, з округлим тулубом, високим широким горлом з розтрубом, петлеподібною ручкою. Центральна частина тулуба прикрашена поясом медальйонів, вище – трикутники і листя з сітчастим орнаментом. Декор виконаний тонкими гравійованими лініями з розцвічуванням зеленою і коричневою фарбою. Покривна глазур оливкового відтінку по ангобній підгрунтовці. (Гіпсування)

Jug

Eastern Mediterranean (?).
Found in a 13th-century destruction layer
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Height: 22.6 cm; diameter: 9.6 cm
Northern area, block XXV, house II.
Excavations of G.D. Belov, 1956
NPTC. No. 223/37041

Red-clay jug on a ring foot with a globular body, a high wide flaring neck, and a loop handle. The central part of the body is decorated with a band of medallions. Above this band are triangles and leaf-shaped motifs decorated with cross-hatching. The decoration is rendered with fine incised lines and coloured with green and brown paint. The overglaze is of olive hue on a coat of engobe. (Restored)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Koval 2003, 366, fig. 2, *3;* 4, *4*

458

Кувшин

Восточное Средиземноморье (?).
XIII в.
Глина, полива; sgraffito, подцветка красками.
Высота: 20,1 см; диаметр: 9,1 см
Южный район.
Раскопки Н.В. Пятышевой, 1972 г.
ГИМ. № 102473

Кувшин красноглиняный одноручный на кольцевом поддоне, с туловом биконической формы, широким горлом с раструбом и слегка отогнутым краем. Центральная часть тулова украшена поясом ромбов, выше – парные листья, между которыми чередующиеся треугольники и четырехугольники. В декоре использованы сетчатый орнамент и подцветка зеленой и коричневой краской. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями. Кроющая глазурь светло-оливковая по ангобной подгрунтовке. (Доглиссовка)

Глек

Східне Середземномор'я (?).
XIII ст.
Глина, полива; sgraffito, розцвічування фарбами.
Висота: 20,1 см; діаметр: 9,1 см
Південний район.
Розкопки Н.В. Пятишевої, 1972 р.
ДІМ. № 102473

Глек червоноглиняний одноручний на кільцевому піддоні, з тулубом біконічної форми, широким горлом з розтрубом і злегка відігнутим краєм. Центральна частина тулуба прикрашена поясом ромбів, вище – парні листки, між якими чергуються трикутники і чотирикутники. В декорі використані сітчастий орнамент і розцвічування зеленою і коричневою фарбою. Зображення виконані тонкими гравійованими лініями. Покривна глазур світло-оливкова по ангобній підгрунтовці. (Гіпсування)

Jug

Eastern Mediterranean (?).
13th century
Clay, glaze; sgraffito, added colour.
Height: 20.1 cm; diameter: 9.1 cm
South region.
Excavations of N.V. Pyatysheva, 1972
SHM. No. 102473

One-handled red-clay jug on a ring foot, with a biconical body, a wide flaring neck, and a slightly outturned rim. The central part of the body is decorated with a band of diamonds. Above this band are pairs of upright leaves flanking alternating triangles and rectangles. The decoration includes cross-hatching and colouring with green and brown paint. The images are rendered with fine incised sgraffito lines. The overglaze is light-olive on a coat of engobe. (Restored)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

459

Кувшин

Северное Причерноморье.
XIII–XIV вв.
Глина, полива; гравировка.
Высота: 26 см, диаметр: 5,5 см
Портовый район,
квартал 1, усадьба II.
Раскопки В.Н. Даниленко,
1963 г.
НЗХТ. № 726/36588

Кувшин красноглиняный двуручный плоскодонный, с высоким профилированным горлом с раструбом и слегка сплющенным венчиком. Центральная часть тулова декорирована гравированным крупносетчатым орнаментом по сырой глине. Кроющая глазурь зеленая по ангобной подгрунтовке, покрывает верхнюю половину сосуда

Глек

Північне Причорномор'я.
XIII–XIV ст.
Глина, полива; гравіювання.
Висота: 26 см, діаметр: 5,5 см
Портовий район,
квартал 1, садиба II.
Розкопки В.М. Даниленка,
1963 р.
НЗХТ. № 726/36588

Глек червоноглиняний дворучний плоскодонний, з високим профільованим горлом з розтрубом і злегка сплощеним вінцем. Центральна частина тулуба декорована гравіюванням великим сітчастим орнаментом по сирій глині. Покривна глазур зелена по ангобній підгрунтовці, покриває верхню половину посудини

Jug

Northern Black Sea region.
13th–14th century
Clay, glaze; incision.
Height: 26 cm; diameter: 5.5 cm
Port area,
block 1, homestead II.
Excavations of V.N. Danilenko,
1963
NPTC. No. 726/36588

Two-handled red-clay jug with a flat base and a high ribbed flaring neck with slightly flattened rim. The central part of the body is decorated with broad cross-hatching incised into the fabric before glazing. The upper half of the body bears a green overglaze on a coat of engobe

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

460

Кувшин

Причерноморье (?).
XIII–XIV вв.
Глина, полива;
подцветка красками.
Высота: 18,8 см; диаметр: 2,7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 г.
ГИМ. № 26945

Кувшин красноглиняный одноручный на плоском поддоне, с вытянутым туловом, высоким узким бороздчатым горлом. Тулово декорировано шестью вертикальными каннелюрами; подцветка зеленой и желто-коричневой краской. Кроющая глазурь бесцветная по ангобной подгрунтовке

Глек

Причорномор'я (?).
XIII–XIV ст.
Глина, полива;
розцвічування фарбами.
Висота: 18,8 см; діаметр: 2,7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 р.
ДІМ. № 26945

Глек червоноглиняний одноручний на плаского піддоні, з подовженим тулубом, високим вузьким борозенистим горлом. Тулуб декорований шістьма вертикальними канелюрами; розцвічування зеленою і жовто-коричневою фарбою. Покривна глазур безбарвна по ангобній підгрунтовці

Jug

Black Sea region (?).
13th–14th century
Clay, glaze; added colour.
Height: 18.8 cm; diameter: 2.7 cm
From the excavations of
K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich,
1891
SHM. No. 26945

One-handled red-clay jug on a flat base with an elongated body and tall, narrow, ribbed neck. The body is decorated with six vertical flutes. The neck and part of the body are coloured with green and yellow-brown paint. There is a colourless overglaze on a coat of engobe

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/2, 67

461

Игрушка (фрагмент)

Византия.
Первая половина XI в.
Глина, полива; гравировка.
Высота: 6 см,
ширина: 2,5 см (макс.)
Центральный район,
квартал VII.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1913 г.
НЗХТ. № 33839

Голова игрушки-лошадки из белой глины, узким отверстием; глаза обозначены циркульным орнаментом, ноздри – дырочками, грива – косыми врезными линиями, уздечка – в виде узких налепных жгутов из красной глины. Кроющая глазурь светло-желтая

Іграшка (фрагмент)

Візантія.
Перша половина XI ст.
Глина, полива; гравіювання.
Висота: 6 см,
ширина: 2,5 см (макс.)
Центральний район,
квартал VII.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1913 р.
НЗХТ. № 33839

Голова іграшки-конячки з білої глини, з вузьким отвором; очі позначені циркульним орнаментом, ніздрі – дірочками, грива – косими врізаними лініями, збруя – у вигляді вузьких налепних джгутів з червоної глини. Покривна глазур світло-жовта

Toy (fragment)

Byzantium.
First half of the 11th century
Clay, glaze; incision.
Height: 6 cm;
width: 2.5 cm (max)
Central area,
block VII.
Excavations of R.Kh. Leper, 1913
NPTC. No. 33839

Head of a white-clay toy in the form of a small horse, with a narrow opening running through it. The eyes are rendered with compass circles, the nostrils with small holes, the mane with diagonal incised lines; the bridle is rendered with narrow applied strips of red clay. The overglaze is light-yellow

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Rice 1930, 28–29; Morgan 1942, 50–51, pl. VIII

462

Носик водолея

Причерноморье (?).
XIII–XIV вв.
Глина, полива.
Высота: 9 см,
ширина: 5 см (макс.)
Юго-восточный район,
возле 23 куртины.
Раскопки И.А. Антоновой,
1966 г.
НЗХТ. № 101/36679

Носик красноглиняного кувшина-водолея в виде головы быка (рога утрачены). Глаза и ноздри переданы налепными валиками, шея декорирована желобками. Кроющая глазурь темно-оливковая

Носик водолія

Причорномор'я (?).
XIII–XIV ст.
Глина, полива.
Висота: 9 см,
ширина: 5 см (макс.)
Південно-східний район,
біля 23 куртини.
Розкопки І.А. Антонової,
1966 р.
НЗХТ. № 101/36679

Носик червоноглиняного глека-водолія у вигляді голови бика (роги втрачено). Очі і ніздрі передані напівними валиками, шия декорована жолобками. Покривна глазур темно-оливкова

Spout of an aquamanile

Black Sea region (?).
13th–14th century
Clay, glaze.
Height: 9 cm;
width: 5 cm (max)
South-eastern area,
by the 23rd curtain wall.
Excavations of I.A. Antonova,
1966
NPTC. No. 101/36679

Spout of a red-clay jug-aquamanile in the shape of a bull's head (the horns are missing). The eyes and the nostrils are rendered with applied coils; the neck is decorated with grooves. The overglaze is dark-olive

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

463

Носик водолея

Причерноморье.
XIII–XIV вв.
Глина, полива; формовка.
Высота: 5,6 см,
ширина: 7,8 см (макс.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5181

Носик красноглиняного водолея в виде головы льва с плоским носом, большими глазами, вздутыми щеками, круглым открытым ртом, являющимся отверстием для слива, поднятыми маленькими ушками. Грива на голове передана короткими рельефными вертикальными черточками. Контуры глаз подчеркнуты тонкой коричневой линией. Кроющая глазурь зеленая по ангобной подгрунтовке

Носик водолія

Причорномор'я.
XIII–XIV ст.
Глина, полива; формування.
Висота: 5,6 см,
ширина: 7,8 см (макс.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5181

Носик червоноглиняного водолія у вигляді голови лева з пласким носом, великими очима, роздутими щоками, круглим відкритим ротом, що є отвором для зливу, піднятими маленькими вушками. Грива на голові передана короткими рельєфними вертикальними рисками. Контури очей підкреслені тонкою коричневою лінією. Покривна глазур зелена по ангобній підґрунтовці

Spout of an aquamanile

Black Sea region.
13th–14th century
Clay, glaze; moulding.
Height: 5.6 cm;
width: 7.8 cm (max)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5181

Spout of a red-clay aquamanile in the shape of a lion's head with a flat nose, large eyes, full cheeks, a round, open mouth serving as a pour-hole, and small upright ears. The mane is rendered with soft vertical ridges. The outlines of the eyes are accentuated with a fine brown line. The overglaze is green on a coat of engobe

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 218, fig. 127 a, no. 148

464

Горло водолея

Причерноморье (?).
XIII–XIV вв.
Глина, полива;
формовка.
Высота: 4,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 г.
ГИМ. № 25722

Горло красноглиняного кувшина-водолея, оформленное в виде мужской головы на длинной шее, с рельефными высоко поднятыми, сросшимися на переносице бровями, круглыми глазами, маленьким ртом, большими оттопыренными ушами с отверстиями для подвешивания, короткой прической. Отверстие для заливки воды расположено на макушке. (Утрачена кроющая глазурь)

Горло водолія

Причорномор'я (?).
XIII–XIV ст.
Глина, полива;
формування.
Висота: 4,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 р.
ДІМ. № 25722

Горло червоноглиняного глека-водолія, оформлене у вигляді чоловічої голови на довгій шиї, з рельєфними високо піднятими бровами, що зрослися на переніссі, круглими очима, маленьким ротом, великими відкопиленими вухами з отворами для підвішування, короткою зачіскою. Отвір для заливки води розташований на маківці. (Втрачено покривну глазур)

Neck of a aquamanile

Black Sea region (?).
13th–14th century
Clay, glaze; moulding.
Height: 4.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1889
SHM. No. 25722

Neck of a red-clay jug-aquamanile in the shape of a male head with a long neck, with raised relief eyebrows meeting over the bridge of the nose, round eyes, a small mouth, large protruding ears with openings for suspension, and short hair. The filling hole is located on the top of the head. (The overglaze has disappeared)

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

465

Дно блюда (фрагмент)
Византия (Константинополь или Никея).
X–XI вв.
Глина, полива; штамповка.
6,5×11,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1888 г.
ГИМ. № 25621

Фрагмент дна белоглиняного блюда на кольцевом поддоне со штампованным рельефным изображением антропоморфного грифона. Кроющая глазурь зеленая. (Следы древнего ремонта)

Дно блюда (фрагмент)
Візантія (Константинополь або Нікея).
X–XI ст.
Глина, полива; штампування.
6,5×11,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1888 р.
ДІМ. № 25621

Фрагмент дна білоглиняного блюда на кільцевому піддоні зі штампованим рельефним зображенням антропоморфного грифона. Покривна глазур зелена (Сліди стародавнього ремонту)

Base of a dish (fragment)
Byzantium (Constantinople or Nicaea).
10th–11th century
Clay, glaze; stamping.
6.5×11.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1888
SHM. No. 25621

Fragment of the base of a white-clay dish on a ring foot with a stamped relief image of an anthropomorphic griffin. The overglaze is green. (There are traces of ancient repair)

Литература/Література/Literature: *Katalog* 1996, 94, no. 829; Zhuravlev 2005/1, 142
Аналогии/Аналогії/Analogies: Morgan 1942, 46–49, fig. 33 b, c; Korobkov 1998, 136, fig. 1, *1*

466

Дно блюда (фрагмент)
Византия (Константинополь или Никомедия).
Вторая половина X–XI вв.
Глина, полива; подглазурная роспись красками.
6×7,5 см
Северный район, "Северная базилика".
Раскопки С.Г. Рыжова, 1981 г.
НЗХТ. № 26/37036

Фрагмент дна белоглиняного блюда на кольцевом поддоне с изображением головы быка, выполненным черной и желтой краской на зелено-голубом фоне. Кроющая глазурь бесцветная

Дно блюда (фрагмент)
Візантія (Константинополь або Нікомедія).
Друга половина X–XI ст.
Глина, полива; підглазурний розпис фарбами.
6×7,5 см
Північний район, "Північна базиліка".
Розкопки С.Г. Рижова, 1981 р.
НЗХТ. № 26/37036

Фрагмент дна білоглиняного блюда на кільцевому піддоні із зображенням голови бика, виконаним чорною і жовтою фарбою на зелено-блакитному фоні. Покривна глазур безбарвна

Base of a dish (fragment)
Byzantium (Constantinople or Nikomedia).
Second half of the 10th–11th century
Clay, glaze; underglaze painting.
6×7.5 cm
Northern area, "Northern Basilica".
Excavations of S.G. Ryzhov, 1981
NPTC. No. 26/37036

Fragment of the base of a white-clay dish on a ring foot with an image of a bull's head rendered in black and yellow paint on a green-blue ground. The overglaze is colourless

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Morgan 1942, 67–69, pl. XVI a, XVII d; *Byzantine Glazed Pottery* 1999, 17, 22, no. 14, 15

467

Дно блюда (фрагмент)
Эгейский регион.
Конец XII – начало XIII вв.
Глина, полива; champlevé.
17×15,2 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 г.
ГИМ. № ОВД-365

Фрагмент дна красноглиняного блюда на кольцевом поддоне с изображениями, выполненными в технике champlevé. На внутренней поверхности – медальон с сидящим зайцем вправо с прижатыми ушами, слева от медальона – голова лошади вправо. Кроющая глазурь желтая по ангобной подгрунтовке

Дно блюда (фрагмент)
Егейський регіон.
Кінець XII – початок XIII ст.
Глина, полива; champlevé.
17×15,2 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 р.
ДІМ. № ОВД-365

Фрагмент дна червоноглиняного блюда на кільцевому піддоні із зображеннями в техніці champlevé. На внутрішній поверхні – медальйон з сидячим зайцем вправо, з притиснутими вухами; ліворуч від медальйона – голова коня вправо. Покривна глазур жовта по ангобній підгрунтовці

Base of a dish (fragment)
Aegean region.
Late 12th – early 13th century
Clay, glaze; champlevé.
17×15.2 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1889
SHM. No. ОВД-365

Fragment of a base of a red-clay dish on a ring foot with the images rendered in champlevé. On the interior surface is a medallion with a sitting hare facing right, with ears flattened against its back; to the left of the medallion is the head of a horse facing right. The overglaze is yellow on a coat of engobe

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 199, pl. XXIX, 117; 1979, fig. 82, *5;* Zhuravlev 2005/2, 68
Аналогии/Аналогії/Analogies: Rice 1959, 113, fig. 28 e; Makarova 1963, 86, fig. 6. *4;* Bakirtzis, Papanikola-Bakirtzi 1981, 426, fig. 10; Armstrong 1991, 336–346, fig. 4, 5, no. 6–12; *Byzantine Glazed Ceramics* 1999, 67, no. 63; *Byzantine Glazed Pottery* 1999, 101, 103, no. 199–202; Dark 2001, 133, fig. 62; Makarova 2002, 110, fig. II, 7

468

Дно блюда (фрагмент)
Эгейский регион. XIII в.
Глина, полива; sgraffito.
7×8 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5219

Фрагмент дна красноглиняного блюда на кольцевом поддоне. На внутренней поверхности – гравированное изображение круглого медальона с птицей влево, клюющей зерна. Кроющая глазурь желтая по ангобной подгрунтовке. (Значительная утрата глазури)

Дно блюда (фрагмент)
Егейський регіон. XIII ст.
Глина, полива; sgraffito.
7×8 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5219

Фрагмент дна червоноглиняного блюда на кільцевому піддоні. На внутрішній поверхні – гравіроване зображення круглого медальйона з птахом, що клює зерна, вліво. Покривна глазур жовта по ангобній підгрунтовці. (Значна втрата глазурі)

Base of a dish (fragment)
Aegean region. 13th century
Clay, glaze; sgraffito.
7×8 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5219

Fragment of the base of a red-clay dish on a ring foot. On the interior surface is an incised tondo with the image of a bird facing left, pecking at grains. The overglaze is yellow on a coat of engobe. (Significant loss of glaze)

Литература/Література/Literature: Romančuk 2003/1, 54, pl. 31, no. 110
Аналогии/Аналогії/Analogies: Megaw 1989, 260–261; François 1997, 414, fig. 1, *21*

469

Дно чаши (фрагмент)
Восточное Средиземноморье (?).
XIII в.
Глина, полива; sgraffito.
7,6×6,9 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1895 г.
ГЭ. № х 327

Фрагмент дна красноглиняной чаши на низком кольцевом поддоне. На внутренней поверхности – медальон с мелким изображением мужской головы с короткой кудрявой прической, окруженный поясом глазчатого орнамента. Изображения выполнены тонкими гравированными линиями. Кроющая глазурь темно-желтая по ангобной подгрунтовке. Сохранились следы от сиги

Дно чаші (фрагмент)
Східне Середземномор'я (?).
XIII ст.
Глина, полива; sgraffito.
7,6×6,9 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1895 р.
ДЕ. № х 327

Фрагмент дна червоноглиняної чаші на низькому кільцевому піддоні. На внутрішній поверхні – медальйон з дрібним зображенням чоловічої голови з короткою кучерявою зачіскою, оточений поясом орнаменту з "вічками". Зображення виконані тонкими гравіюваними лініями. Покривна глазур темно-жовта по ангобній підгрунтовці. Збереглися сліди від підставки для випалювання

Base of a bowl (fragment)
Eastern Mediterranean (?).
13th century
Clay, glaze; sgraffito.
7.6×6.9 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1895
SH. No. x 327

Fragment of the base of a red-clay bowl on a low ring foot. On the interior surface is a medallion with a small image of a male head with short curly hair. The medallion is surrounded by a band of O-shaped ornaments. The images are rendered with fine incised sgraffito lines. The overglaze is dark-yellow on a coat of engobe. Tripod marks are preserved

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Morgan 1942, 126–127, fig. 101 *F, G*

470

Дно чаши (фрагмент)
Восточное Средиземноморье (?).
XIII в.
Глина, полива; sgraffito.
Диаметр: 6 см
Северный район,
квартал XXVIII.
Раскопки Г.Д. Белова, 1971 г.
ГЭ. № п.о. 157-71

Фрагмент дна красноглиняной чаши на кольцевом поддоне с гравированным крупным изображением мужского лица с тонким заостренным носом, миндалевидными глазами, тяжелым подбородком; рот передан двойной линией. Кроющая глазурь светло-оливковая по ангобной подгрунтовке

Дно чаші (фрагмент)
Східне Середземномор'я (?).
XIII ст.
Глина, полива; sgraffito.
Діаметр: 6 см
Північний район,
квартал XXVIII.
Розкопки Г.Д. Белова, 1971 р.
ДЕ. № п.о. 157-71

Фрагмент дна червоноглиняної чаші на кільцевому піддоні з гравіюваним крупним зображенням чоловічого обличчя з тонким загостреним носом, мигдалеподібними очима, важким підборіддям; рот переданий подвійною лінією. Покривна глазур світло-оливкова по ангобній підгрунтовці

Base of a bowl (fragment)
Eastern Mediterranean (?).
13th century
Clay, glaze; sgraffito.
Diameter: 6 cm
Northern area,
block XXVIII.
Excavations of G.D. Belov, 1971
SH. No. п.о. 157-71

Fragment of the base of a red-clay bowl on a ring foot with an incised large image of a male face with a thin pointed nose, almond-shaped eyes, and a heavy chin; the mouth is rendered with a double line. The overglaze is light-olive on a coat of engobe

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

471

Дно блюда (фрагмент)
Константинополь. XIII в.
Глина, полива; sgraffito.
6,6×8,4 см
Северный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 г.
ГИМ. № ОВД-338

Фрагмент дна красноглиняного блюда на кольцевом поддоне с гравированным изображением мужской фигуры вправо, голова представлена фронтально. Лицо округлое, нос и левая бровь обозначены S-образной линией, глаза большие и круглые, короткая прическа гладкая. Кроющая глазурь оливковая по ангобной подгрунтовке

Дно блюда (фрагмент)
Константинополь. XIII ст.
Глина, полива; sgraffito.
6,6×8,4 см
Північний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1891 р.
ДІМ. № ОВД-338

Фрагмент дна червоноглиняного блюда на кільцевому піддоні з гравіюванням зображенням чоловічої фігури вправо, голова представлена фронтально. Обличчя округле, ніс і ліва брова позначені S-подібною лінією, очі великі і круглі, коротка зачіска гладка. Покривна глазур оливкова по ангобній підгрунтовці

Base of a dish (fragment)
Constantinople. 13th century
Clay; glaze; sgraffito.
6.6×8.4 cm
Northern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1891
SHM. No. ОВД-338

Fragment of the base of a red-clay dish on a ring foot with an incised image of a male figure facing right, with his head depicted frontally. His face is round, his nose and left eyebrow are rendered as a single S-shaped line, his eyes are large and round, and he has short straight hair. The overglaze is olive on a coat of engobe

Литература/Література/Literature: *ОАК 1891*, 12; Yakobson 1950, 198, pl. XXVIII, no. 114

472

Дно чаши (фрагмент)
Византия. XIII–XIV вв.
Глина, полива; sgraffito.
4,4×6,2 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ГИМ. № 34246

Фрагмент дна красноглиняной чаши на кольцевом поддоне с изображением мужской головы в тюрбане, вправо. Глаза широко открыты, нос обозначен двумя пересекающимися линиями, рот – горизонтальной черточкой. Изображение выполнено гравировкой тонкой и толстой линиями. Кроющая глазурь оливковая по ангобной подгрунтовке

Дно чаші (фрагмент)
Візантія. XIII–XIV ст.
Глина, полива; sgraffito.
4,4×6,2 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
ДІМ. № 34246

Фрагмент дна червоноглиняної чаші на кільцевому піддоні із зображенням чоловічої голови в тюрбані, вправо. Очі широко відкриті, ніс позначений двома перехрещними лініями, рот – горизонтальною рискою. Зображення виконано гравіюванням тонкою і товстою лініями. Покривна глазур оливкова по ангобній підгрунтовці

Base of a bowl (fragment)
Byzantium. 13th–14th century
Clay; glaze; sgraffito.
4.4×6.2 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
SHM. No. 34246

Fragment of the base of a red-clay bowl on a ring foot with an image of a male head wearing a turban, facing right. The eyes are opened wide, the nose is rendered with two intersecting lines, the mouth is a horizontal dash. The image is rendered with incised lines of varying weight. The overglaze is olive on a coat of engobe

Литература/Література/Literature: Zhuravlev 2005/2, 66

473

Дно чаши (фрагмент)
Византия. XIII–XIV вв.
Глина, полива; sgraffito, выемчатая техника.
7×10,5 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
ГИМ. № 39322

Фрагмент дна красноглиняной чаши на кольцевом поддоне с изображением фигуры, голова анфас. Лицо округлое, глаза большие и миндалевидные, брови асимметрично подняты, рот обозначен двумя прямыми черточками. В декоре использован растительный и геометрический орнамент. Изображения выполнены гравировкой тонкой и толстой линиями и в выемчатой технике. Кроющая глазурь оливковая по ангобной подгрунтовке

Дно чаші (фрагмент)
Візантія. XIII–XIV ст.
Глина, полива; sgraffito, виймчаста техніка.
7×10,5 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Вапюжинича
ДІМ. № 39322

Фрагмент дна червоноглиняної чаші на кільцевому піддоні із зображенням фігури, голова анфас. Обличчя округле, очі великі і мигдалеподібні, брови асиметрично підняті, рот позначений двома прямими рисками. В декорі використані рослинний і геометричний орнамент. Зображення виконані гравіюванням тонкою і товстою лініями і у виймчастій техніці. Покривна глазур оливкова по ангобній підгрунтовці

Base of a bowl (fragment)
Byzantium. 13th–14th century
Clay, glaze; sgraffito, cut-slip technique.
7×10.5 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
SHM. No. 39322

Fragment of the base of a red-clay bowl on a ring foot with an image of a figure with a frontal face. The face is round, the eyes are large and almond-shaped, the brows are raised asymmetrically, and the mouth is rendered with two straight dashes. The decoration includes floral and geometric motifs. The images are rendered with incised and gouged lines of varying width and in a cut-slip technique. The overglaze is olive on a coat of engobe

Литература/Література/Literature: Yakobson 1950, 204, pl. XXXI, no. 124; Zhuravlev 2005/2, 72

474

Дно блюда (фрагмент)
Иран. XIII в.
Кашин, полива; надглазурная роспись красками и люстром
5,2×4,5 см
Северо-восточный район, епископский комплекс.
Раскопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1904 г.
ГЭ. № х 387

Фрагмент дна блюда с изображением мужской фигуры влево. Лицо круглое, восточного типа: узкие глаза, дугообразные брови, черные волосы. Одежда синего цвета, головной убор бирюзовый. Изображение выполнено по белой глазури красками, фон – люстром

Дно блюда (фрагмент)
Іран. XIII ст.
Кашин, полива; надглазурний розпис фарбами і люстром
5,2×4,5 см
Північно-східний район, єпископський комплекс.
Розкопки К.К. Косцюшко-Вапюжинича, 1904 р.
ДЕ. № х 387

Фрагмент дна блюда із зображенням чоловічої фігури вліво. Обличчя кругле, східного типу: вузькі очі, дугоподібні брови, чорне волосся. Одяг синього кольору, головний убір бірюзовий. Зображення виконано по білої глазурі фарбами, фон – люстром

Base of a dish (fragment)
Iran. 13th century
Kashin (silicate faience), glaze; overglaze and lustre painting
5.2×4.5 cm
North-eastern area, episcopal complex.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1904
SH. No. x 387

Fragment of the base of a dish with an image of a male figure facing left. The face is round, of eastern type: it has narrow eyes, arched brows, and black hair. The clothes are dark-blue, the head-covering is turquoise. The image is rendered with paint on a white glaze, the background with lustre painting

Литература/Література/Literature: *OAK 1904*, 63, fig. 93; Kostsyushko-Valyuzhinich 1906, 55, fig. 27
Аналогии/Аналогії/Analogies: Shelkovnikov 1957, 56–57, fig. 33, no. 360; 1959, 303–316, pl. I, *2*; VII, *2*; Caiger-Smith 1985, 60, pl. 32 A; Watson 2004, 71–72, 366, LNS 307 C (cat. P. 2)

475

Навершие крышки

Причерноморье.
XIII–XIV вв.
Глина, полива; формовка.
Высота: 9,3 см
Юго-восточный район.
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 г.
ГИМ. № 28740

Навершие красноглиняной крышки в виде поясного скульптурного изображения мужской фигурки с короткой шеей, бородатым лицом, удлиненным носом, круглыми, широко открытыми глазами; сзади волосы заплетены в три косы; плечи покатые, левая рука опущена вниз, правая – согнута в локте и прижата к груди; на голове – островерхая широкополая шляпа, слегка приподнятая с боков. Кроющая глазурь светло-оливковая по ангобной подгрунтовке

Навершя кришки

Причорномор'я.
XIII–XIV ст.
Глина, полива; формування.
Висота: 9,3 см
Південно-східний район.
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1892 р.
ДІМ. № 28740

Навершя червоноглиняної кришки у вигляді поясного скульптурного зображення чоловічої фігурки з короткою шиєю, бородатим обличчям, подовженим носом, круглими, широко відкритими очима; волосся ззаду заплетене в три коси; плечі похилі, ліва рука опущена вниз, права – зігнута в лікті і притиснута до грудей; на голові – гостроверхий широкополий капелюх, злегка приплюснутий з боків. Покривна глазур світло-оливкова по ангобній підгрунтовці

Lid knob

Black Sea region.
13th–14th century
Clay, glaze; moulding.
Height: 9.3 cm
South-eastern area.
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1892
SHM. No. 28740

Red-clay lid knob in the form of a waist-length male figure sculpted in the round, with a short neck, a bearded face, a long nose, and round, wide-open eyes; at the back of his head, his hair is divided into three braids; his shoulders are sloping, his left arm is lowered, and his right arm is bent at the elbow and held to his chest. On his head is a pointed hat with a wide brim, slightly upturned on either side. The overglaze is light-olive on a coat of engobe

Литература/Література/Literature: *OAK 1892*, 16, fig. 8; *Albom* 1906, 120, no. 703; Yakobson 1950, 217, fig. 126 б; Zhuravlev 2005/2, 75
Аналогии/Аналогії/Analogies: Yakobson 1950, 218, fig. 128

476

Лампадофор

Третья четверть V в.
Стекло; выдувание.
Высота: 12,5 см,
диаметр: 24,5 см
Центральный район,
участок античного театра.
Раскопки О.И. Домбровского, 1973 г.
НЗХТ. № 65/36884

Лампадофор из синего стекла, на высокой подставке, с полусферическим туловом и широким, горизонтально отогнутым бортиком с утолщенным оплавленным краем. По краю бортика на одинаковом расстоянии друг от друга расположены круглые отверстия для лампад (сохранилось четыре), между ними – три маленькие овальные прорези для подвешивания. (Стекло полупрозрачное, с многочисленными светлыми пузырьками)

Лампадофор

Третя чверть V ст.
Скло; видування.
Висота: 12,5 см,
діаметр: 24,5 см
Центральний район,
ділянка античного театру.
Розкопки О.І. Домбровського, 1973 р.
НЗХТ. № 65/36884

Лампадофор з синього скла, на високій підставці, з півсферичним тулубом і широким, горизонтально відігнутим бортиком з потовщеним оплавленим краєм. По краю бортика на однаковій відстані один від одного розташовуються круглі отвори для лампадок (збереглося чотири), між ними – три маленькі овальні прорізи для підвішування. (Скло напівпрозоре, з численними світлими бульбашками)

Polycandelon

Third quarter of the 5th century
Glass; blowing.
Height: 12.5 cm;
diameter: 24.5 cm
Central area,
site of the ancient theater.
Excavations of O.I. Dombrovskiy, 1973
NPTC. No. 65/36884

Polycandelon of dark-blue glass on a tall foot, with a hemispherical body and a broad, flat outturned rim with a thickened folded edge. Along the rim at equal intervals are round holes for lamps (four holes are preserved); between them are three small oval holes for suspension (Translucent glass with numerous light-coloured bubbles)

Литература/Література/Literature: Golofast 2001, 141, fig. 8; 2009/1, 301–335; Khruškova 2009, 337–353

477

Бальзамарий

IV – первая половина VI вв.
Стекло; выдувание, накладка.
Высота: 8 см
Западный некрополь, склеп 17.
Раскопки Р.Х. Лепера, 1914 г.
НЗХТ. № 34230

Бальзамарий со слегка вогнутым, сферическим в сечении дном, грушевидным туловом, высоким узким цилиндрическим горлом, обвитым нитью из стекла, острым необработанным краем. Стекло зеленоватого цвета, прозрачное, с пузырьками

Бальзамарій

IV – перша половина VI ст.
Скло; видування, накладення.
Висота: 8 см
Західний некрополь, склеп 17.
Розкопки Р.Х. Лепера, 1914 р.
НЗХТ. № 34230

Бальзамарій із злегка увігнутим, сферичним в перетині дном, грушовидним тулубом, високим вузьким циліндровим горлом, оповитим ниткою із скла, гострим необробленим краєм. Скло зеленуватого кольору, прозоре, з пухирцями

Balsamarium

4th – first half of the 6th century
Glass; blowing, applied decoration. Height: 8 cm
Western necropolis, crypt 17.
Excavations of R.Kh. Leper, 1914
NPTC. No. 34230

Balsamarium with a slightly concave base, semicircular in section, a piriform body, a tall, narrow, cylindrical neck around which spirals a thin glass thread, and a sharp cracked-off rim. The transparent glass is a greenish colour, with bubbles

Литература/Література/Literature: Golofast 2001, fig. 90, *5*
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Gläser der Antike* 1974, Nr. 717, 719; Sorokina 1979, 61, fig. 1, *62*

478

Сосуд
V–VII вв.
Стекло; выдувание.
Высота: 7,2 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5004

Сосуд колбообразный со слегка вогнутым, сферическим в сечении дном, округлым "гофрированным" туловом, узким цилиндрическим горлом, заканчивающимся воронкой с оплавленным краем. Стекло желтовато-зеленоватого цвета, прозрачное

Посудина
V–VII ст.
Скло; видування.
Висота: 7,2 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5004

Посудина колбоподібна із злегка увігнутим, сферичним в перетині дном, округлим "гофрованим" тулубом, вузьким циліндровим горлом, що завершується лійкою з оплавленим краєм. Скло жовтувато-зеленуватого кольору, прозоре

Vessel
5th–7th century
Glass; blowing.
Height: 7.2 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5004

Flask-shaped vessel with a slightly concave base, semicircular in section, a globular body with vertical fluting, and a narrow cylindrical neck terminating in a flaring rim with a folded edge. The transparent glass is of a yellow-greenish colour

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Harden 1936, 191, pl. XVIII; Skalon 1973, 51; *Krym* 2003, pl. 116: *55*

479

Сосуд
V–VII вв.
Стекло; выдувание.
Высота: 16,4 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 31311

Сосуд колбообразный с вогнутым дном, грушевидным туловом, цилиндрическим горлом, заканчивающимся широкой воронкой с оплавленным краем. Стекло зеленоватого цвета, прозрачное, с многочисленными пузырьками

Посудина
V–VII ст.
Скло; видування.
Висота: 16,4 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 31311

Посудина колбоподібна з увігнутим дном, грушоподібним тулубом, циліндровим горлом, що завершується широкою лійкою з оплавленим краєм. Скло зеленуватого кольору, прозоре, з численними пухирями

Vessel
5th–7th century
Glass; blowing.
Height: 16.4 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 31311

Flask-shaped vessel with a concave base, a piriform body, and a cylindrical neck terminating in a wider rim with a folded edge. The transparent glass is of a greenish colour, with numerous bubbles

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Harden 1936, 191, pl. XVIII; Skalon 1973, 51, fig. 2; *Krym* 2003, pl. 116: *55*

480

Кувшинчик
X–XIII вв.
Стекло; выдувание.
Высота: 6,5 см
Западный некрополь.
Из раскопок И.А. Антоновой
НЗХТ. № 158/37041

Кувшинчик миниатюрный одноручный со слегка вогнутым, сферическим в сечении дном, округлым туловом, узким горлом, заканчивающимся воронкой с оплавленным краем. Стекло зеленоватого цвета, прозрачное, с многочисленными пузырьками

Глечик
X–XIII ст.
Скло; видування.
Висота: 6,5 см
Західний некрополь.
З розкопок І.А. Антонової
НЗХТ. № 158/37041

Глечик мініатюрний одноручний із злегка увігнутим, сферичним в перетині дном, округлим тулубом, вузьким горлом, що закінчується лійкою з оплавленим краєм. Скло зеленуватого кольору, прозоре, з численними пухирями

Small jug
10th–13th century
Glass; blowing. Height: 6.5 cm
Western necropolis.
From the excavations of I.A. Antonova
NPTC. No. 158/37041

Miniature one-handled jug with a slightly concave base, semicircular in section, and a globular body with a narrow neck and a flaring rim with a folded edge. The transparent glass is of a greenish colour, with numerous bubbles

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

481

Рюмка

Италия
(Сан Антонио ди Перти) (?).
Первая четверть VII в.
Стекло; выдувание, накладка.
Высота: 11 см
Портовый район, квартал 2.
Раскопки А.И. Романчук,
1984 г.
НЗХТ. № 19/37076

Рюмка тонкостенная, со слегка перекрученной и декорированной тремя жгутиками ножкой на дисковидной подножке; цилиндрическим туловом, украшенным тонкой нитью из красного стекла, в виде двух горизонтальных поясов и арочного орнамента; утолщенным вертикальным венчиком с оплавленным краем. Стекло зеленоватого цвета, прозрачное, с пузырьками. (Склеена из нескольких фрагментов; утрачены часть тулова и венчик)

Чарка

Італія
(Сан Антоніо ді Перті) (?).
Перша чверть VII ст.
Скло; видування, накладення.
Висота: 11 см
Портовий район, квартал 2.
Розкопки А.І. Романчук,
1984 р.
НЗХТ. № 19/37076

Чарка тонкостінна, із злегка перекрученою і декорованою трьома жгутиками ніжкою на дископодібній підніжді; циліндровим тулубом, прикрашеним тонкою ниткою з червоного скла, у вигляді двох горизонтальних поясів і арочного орнаменту; потовщеним вертикальним вінцем з оплавленим краєм. Скло зеленуватого кольору, прозоре, з пухирцями (Склеєна з декількох фрагментів; втрачено частину тулуба і вінця)

Wineglass

Italy
(San Antonio di Perti) (?).
First quarter of the 7th century
Glass; blowing, applied decoration. Height: 11 cm
Port area, block 2.
Excavations of A.I. Romanchuk, 1984
NPTC. No. 19/37076

Small thin-walled wineglass, with a slightly twisted stem decorated with three grooves on a disk foot. The stem widens into a cylindrical body, decorated with thin applied threads of red glass forming two horizontal bands and a band of arches. The glass has a thickened vertical rim with a folded edge. The transparent glass is of a greenish colour, with bubbles. (Glued together from several fragments; parts of the body and the rim are missing)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 51, no. 40; Golofast 2001, 158, fig. 93, *1*
Аналогии/Аналогії/Analogies: Hayes 1992, 402, fig. 150, *12, 19*

482

Бокал

Сирия (?). XII–XIII вв.
Стекло; выдувание,
роспись эмалью.
Высота: 8,2 см
Портовый район,
квартал 2, часовня, костница.
Раскопки А.И. Романчук,
1988 г.
НЗХТ. № 24/37146

Бокал толстостенный, со слегка вогнутым дном, прямыми, расширяющимися к устью стенками, декорированными изображениями перевитых лент и двух симметрично расположенных взлетающих голубей, выполненными коричнево-белой эмалью. Стекло зеленоватого цвета, прозрачное. (Утрачена верхняя часть)

Келих

Сирія (?). XII–XIII ст.
Скло; видування,
розпис емаллю.
Висота: 8,2 см
Портовий район,
квартал 2, каплиця, косниця.
Розкопки А.І. Романчук,
1988 р.
НЗХТ. № 24/37146

Келих товстостінний, із злегка увігнутим дном, прямими стінками, що розширюються до устя, прикрашеними зображеннями перевитих стрічок і двох симетрично розташованих голубів, що злітають, виконаними коричнево-білою емаллю. Скло зеленуватого кольору, прозоре. (Втрачено верхню частину)

Goblet

Syria (?). 12th–13th century
Glass; blowing,
enamel painting.
Height: 8.2 cm
Port area,
block 2, chapel, tomb.
Excavations of A.I. Romanchuk, 1988
NPTC. No. 24/37146

Thick-walled goblet on a slightly concave bottom, with straight walls that flare toward the rim, decorated with images of intertwining ribbons and two symmetrically positioned doves taking flight, rendered with white-brown enamel. The transparent glass is of a greenish colour. (The upper part is lost)

Литература/Література/Literature: *Cherson* 1991, 172, no. 183
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Krym* 2003, 223, pl. 102: *6*

483

Ожерелье

X–XI вв.
Стекло, сердолик; навивка, инкрустация, накладка, роспись эмалью.
Длина: 21,6 см
Северный район, "Базилика 1932 г.", могила 20.
Раскопки Г.Д. Белова, 1932 г.
НЗХТ. № 65/35568

Ожерелье, низанное из бусин в форме многогранников: четыре – из глухого темно-синего стекла, крупные, цилиндрические, инкрустированные красно-бельми глазками с бирюзовой серединкой и ромбическим разводом; две – из глухого темно-синего стекла, округло-цилиндрические, с белым накладным поясом; три – из прозрачного белого (две) и синего стекла, ребристые; две – из глухого белого стекла: рубчатая и биконическая с темными глазками в коричневых ободках; две – сердоликовые, крупные, цилиндрические, восьмигранно-призматические

Намисто

X–XI ст.
Скло, сердолік; навивання, інкрустація, накладення, розпис емаллю.
Довжина: 21,6 см
Північний район, "Базиліка 1932 р.", могила 20.
Розкопки Г.Д. Белова, 1932 р.
НЗХТ. № 65/35568

Намисто з намистин у вигляді багатогранників: чотири – з глухого темно-синього скла, крупні, циліндрові, інкрустовані червоно-білими вічками з бірюзовою серединкою і ромбічним розводом; дві – з глухого темно-синього скла, округло-циліндрові, з білим накладним поясочком; три – з прозорого білого (дві) і синього скла, ребристі; дві – з глухого білого скла: рубчаста і біконічна з темними вічками у коричневих обідках; дві – сердолікові, крупні, циліндрові, восьмигранно-призматичні

Necklace

10th–11th century
Glass, sard; stringing, inlay, applied decoration, enamel painting.
Length: 21.6 cm
Northern area, "1932 Basilica", tomb 20.
Excavations of G.D. Belov, 1932
NPTC. No. 65/35568

Necklace composed of beads in the form of polyhedrons: four are large cylindrical beads of opaque dark-blue glass with inlaid red-and-white prints with turquoise centres, within diamond-shaped frames; two are rounded cylindrical beads of opaque dark-blue glass with white applied bands; three are ribbed transparent glass beads of white (two) and dark-blue; two are beads of opaque white glass, one ribbed and one biconical with dark "eyes" within brown bands; and two are large, cylindrical, faceted octahedral beads of sard

Литература/Література/Literature: Belov 1941, 237, fig. 60; *Katalog* 1977/1, vol. II, 132, no. 668
Аналогии/Аналогії/Analogies: Poluboyarinova 1988, 158, 169, 175, fig. 81, *17;* 82, *8;* 83, *23;* Mayko 2004, 220–221, fig. 8, *14*

484

Ожерелье

Восточное Средиземноморье.
Конец X–XI вв.
Стекло; навивка.
Длина: 44 см, 29 см, 26 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5113

Ожерелье, низанное из трех ниток бусин полупрозрачного зеленого стекла: цилиндрической, граненой, биконической и каплевидной форм; низки различной длины

Намисто

Східне Середземномор'я.
Кінець X–XI ст.
Скло; навивання.
Довжина: 44 см, 29 см, 26 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5113

Намисто з трьох ниток намистин напівпрозорого зеленого скла: циліндрової, гранованої, біконічної і краплеподібної форми; низки різної довжини

Necklace

Eastern Mediterranean.
Late 10th–11th century
Glass; stringing.
Length: 44 cm; 29 cm; 26 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5113

Necklace consisting of three strands of beads of translucent green glass: cylindrical, faceted, biconical, and teardrop-shaped; the lower beads are of different lengths

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Poluboyarinova 1988, 155, fig. 81, *5, 8, 11;* Shchapova 1998, 150, fig. 21, *32*

485

Ожерелье

Восточное Средиземноморье.
Конец X – начало XII вв.
Стекло, медь; навивка.
Длина: 69 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 6000

Ожерелье, сборное из колечек разного диаметра, соединенных медной проволокой. Стекло синего цвета, полупрозрачное

Намисто

Східне Середземномор'я.
Кінець X – початок XII ст.
Скло, мідь; навивання.
Довжина: 69 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 6000

Намисто, зібране з кілець різного діаметру, з'єднаних мідним дротом. Скло синього кольору, напівпрозоре

Necklace

Eastern Mediterranean.
Late 10th – early 12th century
Glass, copper; stringing.
Length: 69 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 6000

Necklace assembled from rings of translucent dark-blue glass of varying diameter, connected with copper wire

Литература/Література/Literature: Yashayeva 2010, 309, Nr. 396
Аналогии/Аналогії/Analogies: Poluboyarinova 1988, 165, fig. 83, *1–6;* Shchapova 1998, 151–152, fig. 21, *19*

486

Ожерелье

Восточное Средиземноморье.
Конец X – середина XII вв.
Стекло; навивка, золочение.
Длина: 45 см, 35 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5111

Ожерелье, низанное из двух ниток бусин, круглых и многогранных в сечении, разного диаметра. Стекло бесцветное, с внутренней позолотой

Намисто

Східне Середземномор'я.
Кінець X – середина XII ст.
Скло; навивання, позолота.
Довжина: 45 см, 35 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5111

Намисто з двох ниток намистин, круглих і багатогранних в перетині, різного діаметру. Скло безбарвне, з внутрішньою позолотою

Necklace

Eastern Mediterranean.
Late 10th – mid-12th century
Glass; stringing, gilding.
Length: 45 cm; 35 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5111

Necklace consisting of two strands of beads of colourless glass with internal gilding, some round and some faceted in section, of varying diameter

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Shchapova 1998, 141, fig. 21, *1–3*

487

Ожерелье

Восточное Средиземноморье.
Конец X – начало XII вв.
Стекло; навивка.
Длина: 139 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5123

Ожерелье, низанное из цилиндрических четырехгранных бусин глухого синего стекла

Намисто

Східне Середземномор'я.
Кінець X – початок XII ст.
Скло; навивання.
Довжина: 139 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5123

Намисто з циліндрових чотиригранних намистин глухого синього скла

Necklace

Eastern Mediterranean.
Late 10th – early 12th century
Glass; stringing.
Length: 139 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5123

Necklace composed of cylindrical four-faceted beads of opaque dark-blue glass

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Shchapova 1998, 141–142, fig. 21, *15*

488

Ожерелье

Восточное Средиземноморье.
XI – середина XII вв.
Стекло; навивка, инкрустация, роспись эмалью.
Длина: 50 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 148/37041

Ожерелье, низанное из цилиндрических бусин глухого черного стекла, декорированных волнистыми белыми линиями, инкрустированными и нанесенными белой и желтоватой эмалью

Намисто

Східне Середземномор'я.
XI – середина XII ст.
Скло; навивання, інкрустація, розпис емаллю.
Довжина: 50 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 148/37041

Намисто з циліндрових намистин глухого чорного скла, декорованих хвилястими білими лініями, інкрустованими і нанесеними білою і жовтуватою емаллю

Necklace

Eastern Mediterranean.
11th – mid-12th century
Glass; stringing, inlay, enamel painting.
Length: 50 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 148/37041

Necklace composed of cylindrical beads of opaque black glass with trail decoration of wavy white lines, inlaid and applied with white and yellow enamel

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Poluboyarinova 1988, 175, fig. 82, *10;* Shchapova 1998, 151, 153–154, fig. 21, *36, 37*

489

Браслет

Херсон. X–XII вв.
Стекло; вытягивание, роспись эмалью.
Диаметр: 6,2 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 147/37041

Браслет из полупрозрачного синего стекла, плосковыпуклый; внешняя поверхность декорирована завитками и короткими поперечными линиями, нанесенными желтоватой эмалью, по продольной оси разделена глубоким желобком. Концы стержня соединены встык

Браслет

Херсон. X–XII ст.
Скло; витягування, розпис емаллю.
Діаметр: 6,2 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 147/37041

Браслет з напівпрозорого синього скла, плоско-опуклий; зовнішня поверхня декорована завитками і короткими поперечними лініями, нанесеними жовтуватою емаллю, по подовжній осі розділена глибоким жолобком. Кінці стрижня з'єднані встик

Bracelet

Cherson. 10th–12th century
Glass; drawing, enamel painting.
Diameter: 6.2 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 147/37041

Planoconvex bracelet of translucent dark-blue glass. The exterior surface is decorated with curlicues and short transverse lines applied with yellowish enamel, with a deep groove along its longitudinal axis. The ends are joined by insertion

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Lvova 1959, 308, 316, 321–322, fig. 1, *4, 5;* 2, *18;* Comşa 1967, 302–305, fig. 174; Shchapova 1998, 117, fig. 17; Mayko 2004, 221, fig. 8, *6*

490

Браслет

Херсон. X–XII вв.
Стекло; вытягивание, кручение. Диаметр: 5,9 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5985

Браслет из полупрозрачного синего стекла, крученый; концы стержня соединены встык

Браслет

Херсон. X–XII ст.
Скло; витягування, крутіння
Діаметр: 5,9 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5985

Браслет з напівпрозорого синього скла, кручений; кінці стрижня з'єднані встик

Bracelet

Cherson. 10th–12th century
Glass; drawing, twisting.
Diameter: 5.9 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5985

Twisted bracelet of translucent dark-blue glass; the ends are joined by insertion

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Lvova 1959, 308, 321–322, fig. 1, *9–12;* Comşa 1967, 308–309, fig. 175; Golofast, Ryzhov 2003, fig. 24, *15;* Mayko 2004, 221, fig. 8, *9*

491

Браслет

Закавказье.
XI–XIII вв.
Стекло; вытягивание, кручение. Диаметр: 5,9 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5985

Браслет из непрозрачного черного стекла, крученый; концы стержня соединены встык

Браслет

Закавказзя.
XI–XIII ст.
Стекло; витягування, крутіння.
Діаметр: 5,9 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5985

Браслет з непрозорого чорного скла, кручений; кінці стрижня з'єднані встик

Bracelet

Transcaucasia.
11th–13th century
Glass; drawing, twisting.
Diameter: 5.9 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5985

Twisted bracelet of opaque black glass; the ends are joined by insertion

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Lvova 1959, 308, 322; Comşa 1967, 308–309, fig. 175; Ramishvili 1970, 104–105, pl. XXVIII, 6; XXVII, 2; XXXIII; Dzhanpoladyan 1974, 42, pl. 129; Poluboyarinova 1988, 190, fig. 86, *4*

492

Браслет

Закавказье.
XI–XIII вв.
Стекло; вытягивание.
Диаметр: 3,7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5985

Браслет из полупрозрачного зеленого стекла, круглый, гладкий; концы стержня соединены наложением

Браслет

Закавказзя.
XI–XIII ст.
Скло; витягування.
Діаметр: 3,7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5985

Браслет з напівпрозорого зеленого скла, круглий, гладкий; кінці стрижня з'єднані накладенням

Bracelet

Transcaucasia.
11th–13th century
Glass; drawing.
Diameter: 3.7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5985

Smooth round bracelet of translucent green glass; the ends are joined by superimposition

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Ramishvili 1970, 104–105, pl. XXVIII, 6; XXVII, 2; XXXIII; Dzhanpoladyan 1974, 42, pl. 129

493

Браслет

Закавказье.
XI–XIII вв.
Стекло; вытягивание.
Диаметр: 4,7 см
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 31332

Браслет из полупрозрачного стекла янтарно-коричневого цвета, плоский; внешняя поверхность декорирована продольными желобками. Концы стержня соединены напожением

Браслет

Закавказзя.
XI–XIII ст.
Скло; витягування.
Діаметр: 4,7 см
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 31332

Браслет з напівпрозорого скла янтарно-коричневого кольору, плаский; зовнішня поверхня декорована подовжніми жолобками. Кінці стрижня з'єднані накладенням

Bracelet

Transcaucasia.
11th–13th century
Glass; drawing.
Diameter: 4.7 cm
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 31332

Flat bracelet of translucent brownish-amber-coloured glass; the exterior surface is decorated with longitudinal ribs. The ends are joined by superimposition

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished
Аналогии/Аналогії/Analogies: Comşa 1967, 305–306, fig. 174; Ramishvili 1970, 104–105, pl. XXVIII, 6; XXVII, 2; XXXIII; Dzharpoladyan 1974, 42, pl. 129

494

Мозаичные кубики

Византия.
V–VII вв.
Стекло, золотая фольга; прессование, золочение.
0,7 ×1,2 ×1,4 см (макс.)
Из раскопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5258

Кубики из глушеного окрашенного стекла от полихромных стенных мозаик ранневизантийских христианских храмов Херсона

Мозаїчні кубики

Візантія.
V–VII ст.
Скло, золота фольга; пресування, позолота.
0,7 ×1,2 ×1,4 см (макс.)
З розкопок К.К. Косцюшко-Валюжинича
НЗХТ. № 5258

Кубики з глухого пофарбованого скла від поліхромних стінних мозаїк ранньовізантійських християнських храмів Херсона

Mosaic tesserae

Byzantium.
5th–7th century
Glass, gold foil; sheet pouring, gilding.
0.7 ×1.2 ×1.4 cm (max)
From the excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich
NPTC. No. 5258

Mosaic tesserae of opaquely-coloured glass from polychrome wall mosaics from Early Byzantine churches at Chersonesos

Публикуется впервые/Публікується вперше/Unpublished

495

Мозаичный пол
(фрагмент)

Херсон.
Конец IV–V вв.
Мрамор, известняк, керамика, песчаник; шлифовка.
Площадь: 7,74 кв. м
Северный район, храм, предшествовавший "Базилике 1935 г.".
Раскопки С.Ф. Стржелецкого, 1950 г.
НЗХТ. № 20/35957

Фрагмент мозаичного пола, обрамленный с трех сторон побегом плюща; разделен на четыре части: прямоугольник (вверху) и три квадрата. В центре прямоугольника на белом фоне изображена чаша, из которой произрастают черные лозы с гроздьями винограда; в квадратах – изображения кантара, зигзагообразных цветных полос, орнамента из ромбов

Мозаїчна підлога
(фрагмент)

Херсон.
Кінець IV–V ст.
Мармур, вапняк, кераміка, піщаник; шліфування.
Площа: 7,74 кв. м
Північний район, храм, що передував "Базиліці 1935 р.".
Розкопки С.Ф. Стржелецького, 1950 р.
НЗХТ. № 20/35957

Фрагмент мозаїчної підлоги, обрамлений з трьох сторін пагонами плюща; розділений всередині на чотири частини: прямокутник (вгорі) і три квадрати. В центрі прямокутника на білому фоні зображена чаша, з якої виростають чорні лози з гронами винограду; в квадратах – зображення кантара, зигзагоподібних кольорових смуг, орнаменту з ромбів

Mosaic floor
(fragment)

Cherson.
Late 4th–5th century
Marble, limestone, ceramics, sandstone; polishing.
Area: 7.74 sq. m
Northern area, church that predated the "1935 Basilica".
Excavations of S.F. Strzheletskiy, 1950
NPTC. No. 20/35957

Fragment of a mosaic floor, framed on three sides by an ivy vine and divided into four parts: a rectangle (above) and three squares. In the centre of the rectangle, on a white ground, is an image of a cup from which emerge black vines bearing clusters of grapes. In the squares are a cantharos, coloured zigzag lines, and diamond patterns

Литература/Література/Literature: Strzheletskiy 1951, 138; Yakobson 1959/1, 223–225, fig. 116–117; Dombrovskiy 2004/1, 43–49, fig. 1
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Gerasa* 1938, pl. LXVII a; LXXXIV b; Duyuran 1951, pl. XVII

496

Мозаичный пол

Херсон. VI в.
Мрамор, известняк, керамика, песчаник; шлифовка.
Площадь: 136 кв. м
"Загородный крестообразный храм".
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 г.
НЗХТ. № 205/36579

Мозаичный пол, крестообразный в плане, оконтуренный по периметру вьющейся виноградной лозой. В центре креста помещена евхаристическая символика: большой канфар с двумя виноградными лозами, на которых сидят голуби; по сторонам канфара – два павлина. Центральная композиция обрамлена медальонами с изображениями птиц, рыб, плодов, цветущих веток, сосудов и другими мотивами; аналогичный декор на нижней ветви креста. На правой ветви креста изображены кратер, виноградные лозы, голуби; на левой ветви – орнаментальные узоры

Мозаїчна підлога

Херсон. VI ст.
Мармур, вапняк, кераміка, піщаник; шліфування.
Площа: 136 кв. м
"Заміський хрестоподібний храм".
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 р.
НЗХТ. № 205/36579

Мозаїчна підлога, хрестоподібна в плані, оконтурена по периметру виноградною лозою, що в'ється. В центрі хреста поміщена евхаристична символіка: великий канфар з двома виноградними лозами, на яких сидять голуби; з боків від канфара – два павичі. Центральна композиція обрамлена медальйонами із зображеннями птахів, риб, плодів, квітучих гілок, посуду та іншими мотивами; аналогічний декор на нижній гілці хреста. На правій гілці хреста зображені кратер, виноградні лози, голуби; на лівій гілці – орнаментальні візерунки.

Mosaic floor

Cherson. 6th century
Marble, lime, ceramics, sandstone; polishing.
Area: 136 sq. m
"Church Outside the City Walls".
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1902
NPTC. No. 205/36579

Mosaic floor of a cross-plan church. The floor is framed by a border decorated with an undulating grapevine. In the centre of the cross is an emblema containing symbols of the Eucharist: a large kantharos from which two grapevines emerge, with a dove sitting on each vine. To either side of the kantharos is a peacock. The central emblema is surrounded by medallions containing images of birds, fish, fruits, flowering boughs, vessels and various motifs; analogous decoration fills the lower arm of the cross. In the right arm of the cross is an emblema depicting a krater, grapevines, and doves; in the left arm are ornamental designs

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/1, 35–37; Yakobson 1959/1, 237–244, fig. 125–128; Dombrovskiy 1993, 296–297, 405, fig. 3; 2004/1, 65–86, fig. 5–6, pl. 3–9
Аналогии/Аналогії/Analogies: Kondakov 1904, 266, pl. LVI, LXVI; *Gerasa* 1938, pl. LVIII b; Duyuran 1951, pl. XVIII; Adhami 1958, 93; Ducellier 1975, 38–39; Der Nersessian 1977, 69, 71, fig. 67, 68

497 a–b

Мозаичный пол
(фрагменты)

Херсон. VI в.
Мрамор, известняк, керамика, песчаник; шлифовка.
Площадь: 12,5 кв. м
Северный район,
"Базилика в базилике".
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 г.
НЗХТ. № 206/36579

Фрагменты мозаичного пола с изображениями различных христианских символов и орнаментальных композиций

Мозаїчна підлога
(фрагменти)

Херсон. VI ст.
Мармур, вапняк, кераміка, піщаник; шліфування.
Площа: 12,5 кв. м
Північний район,
"Базиліка в базиліці".
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 р.
НЗХТ. № 206/36579

Фрагменти мозаїчної підлоги із зображеннями різноманітних християнських символів і орнаментальних композицій

Mosaic floor
(fragments)

Cherson. 6th century
Marble, limestone, ceramics, sandstone; polishing.
Area: 12.5 sq. m
Northern area,
"Basilica within a Basilica".
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1889
NPTC. No. 206/36579

Fragments of a mosaic floor with various Christian symbols and ornamental compositions

Литература/Література/Literature: Bert'e-Delagard 1893/2, 31–33, pl. I, V–VII; Aynalov 1905, 84, fig. 61; Yakobson 1959/1, 228–232, fig. 119–121; Ryzhov 1997, 290–299; Dombrovskiy 2004/1, 49–57, fig. 2–4, pl. 1–2
Аналогии/Аналогії/Analogies: *Gerasa* 1938, pl. LXXII c; LXXVIII; Duyuran 1951, pl. XVIII

498

Фреска: Богоматерь
(фрагмент)

Херсон, Константинопольская школа. IX–X вв.
Известняк, штукатурка, естественные красители; роспись по сырой штукатурке.
25×42 см
Южный район, храм 16 (свод апсиды).
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 г.
НЗХТ. № 5208

Фрагмент полихромной фрески с изображением правой половины лика Богоматери в черном мафории

Фреска: Богоматір
(фрагмент)

Херсон, Константинопольська школа. IX–X ст.
Вапняк, штукатурка, природні барвники; розпис по сирій штукатурці.
25×42 см
Південний район, храм 16 (склепіння апсиди).
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1889 р.
НЗХТ. № 5208

Фрагмент поліхромної фрески із зображенням правої половини лику Богоматері в чорному мафорії

Fresco: Mother of God
(fragment)

Cherson, Constantinopolitan school. 9th–10th century
Limestone, plaster, natural dye; fresco painting.
25×42 cm
Southern area, church 16 (half-dome of the apse).
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1889
NPTC. No. 5208

Fragment of a polychrome fresco with an image of the right side of the face of the Mother of God wearing a black maphorion

Литература/Література/Literature: Bert'e-Delagard 1893/2, 36, pl. VII, 2; Aynalov 1905, 98; *Katalog* 1977/1, vol. II, 21, no. 464

499

Фреска: святой в диадеме
(фрагмент)

Херсон
Конец XIII–XIV вв.
Известняк, штукатурка, минеральные краски; роспись по сырой штукатурке.
24,3×23,5 см
"Загородный крестообразный храм".
Раскопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 г.
НЗХТ. № 5228

Фрагмент полихромной фрески с изображением лика юного святого в диадеме

Фреска: святий в діадемі
(фрагмент)

Херсон
Кінець XIII–XIV ст.
Вапняк, штукатурка, мінеральні фарби; розпис по сирій штукатурці.
24,3×23,5 см
"Заміський хрестоподібний храм".
Розкопки К.К. Косцюшко-Валюжинича, 1902 р.
НЗХТ. № 5228

Фрагмент поліхромної фрески із зображенням лику юного святого в діадемі

Fresco: Saint with a diadem
(fragment)

Cherson.
Late 13th–14th century
Limestone, plaster, mineral paints; fresco painting.
24.3×23.5 cm
"Church Outside the City Walls".
Excavations of K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich, 1902
NPTC. No. 5228

Fragment of a polychrome fresco with the head of a youthful saint wearing a diadem

Литература/Література/Literature: Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/1, 37–38; *Katalog* 1977/1, vol. III, 43, no. 929

500

Фреска: Богоматерь с Младенцем

Константинопольская школа.
Первая половина XIV в.
Известняк, штукатурка, минеральные краски; роспись по сырой штукатурке.
97 ×110 см
Генуэзская крепость Чембало, двор барбакана главных крепостных ворот.
Раскопки С.Б. Адаксиной, 2004 г.
НЗХТ. № 13/37401

Фреска с поясным изображением Богоматери с Младенцем, обращенных друг к другу. Богоматерь в пурпурно-коричневом мафории, украшенном тремя звездочками (на лбу и плечах) и бахромой желтого цвета (по краям), правой рукой поддерживает благословляющего ее Младенца. По сторонам фигур – выполненные белой краской греческие буквы:
ΙC XC – *"Иисус Христос"*;
ΜΡ ΘV – *"Богоматерь"*.
Фон темно-синий, оконтурен красными полями с белой обводкой. Фреска покрывала стрельчатый тимпан

Фреска: Богоматір з Немовлям

Константинопольська школа.
Перша половина XIV ст.
Вапняк, штукатурка, мінеральні фарби; розпис по сирій штукатурці.
97 ×110 см
Генуезька фортеця Чембало, двір барбакану головної брами фортеці.
Розкопки С.Б. Адаксиної, 2004 р.
НЗХТ. № 13/37401

Фреска із поясним зображенням Богоматері з Немовлям, звернених один до одного. Богоматір в пурпурно-коричневому мафорії, прикрашеному трьома зірочками (на лобі і плечах) і бахромою жовтого кольору (по краях), правою рукою підтримує Немовля, що її благословляє. З боків від фігур – виконані білою фарбою грецькі літери:
ΙC XC – *"Ісус Христос"*;
ΜΡ ΘV – *"Богоматір"*.
Фон темно-синій, оконтурений червоними полями з білою обвідкою. Фреска покривала стрілчастий тимпан

Fresco: Virgin and Child

Constantinopolitan school.
First half of the 14th century
Limestone, plaster, mineral paints, fresco painting.
97 ×110 cm
Genoese tower at Chembalo, the barbican yard of the main fortification gates.
Excavations of S.B. Adaksina, 2004
NPTC. No. 13/37401

Fresco with a half-length image of the Virgin and Child, looking at each other. The Virgin wears a purple-brown maphorion decorated with three small stars (on the forehead and the shoulders) and a yellow fringe (on the sides). In her right arm she holds the Child, who makes a gesture of benediction toward her. On either side of the figure, in white paint, are Greek letters:
ΙC XC – *"Jesus Christ"*;
ΜΡ ΘV – *"Mother of God"*.
The background is dark-blue, outlined with red bands framed by white lines. The fresco is contained within an ogival tympanum

Литература/Література/Literature: Adaksina, Kirilko, Myts 2005, 21, fig. 59–66; Stepanov, E.P. Stepanova 2005, 70–73, fig. 132; 2006, 162–168, fig. 3–5
Аналогии/Аналогії/Analogies: Chatzidakis 1997, 105

BIBLIOGRAPHY

Edited by Elena Denisova

AMV: *Acta Musei Varnaensis*
BCH: *Bulletin de Correspondence Hellénique*
CARB: *Corso di Cultura sul'Arte Ravennate e Bizantina*
DACL: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*
DOC: *Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*
DOP: *Dumbarton Oaks Papers*
NPTC: National Preserve of Tauric Chersonesos
RAC: *Reallexikon für Antike und Christentum*
SA of NPTC: Scholarly Archive of the National Preserve of Tauric Chersonesos
SH: The State Hermitage
SHM: The State Historical Museum
SzMMÉ: *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*
VAHD: *Vjesnik za archeologiju i historiju Dalmatinsku*
АДСВ: *Античная древность и средние века/Antichnaya drevnost' i srednie veka*
АО: *Археологические открытия/Arkheologicheskie otkrytiya*
БИ: *Боспорские исследования/Bosporskie issledovaniya*
БИАС: *Бахчисарайский историко-археологический сборник/Bakchisarayskiy istoriko-arkheologicheskiy sbornik*
ВВ: *Византийский Временник/Vizantiyskiy Vremennik*
ВДИ: *Вестник древней истории/Vestnik drevney istorii*
ВХУ: *Вісник Харківського університету/Visnik Kharkivs'kogo universitetu*
ГИМ: Государственный Исторический музей/Gosudarstvennyy Istoricheskiy muzey
ГЭ: Государственный Эрмитаж/Gosudarstvennyy Ermitazh
ДЕ: Державний Ермітаж/Derzhavnyy Ermitazh
ДІМ: Державний Історичний музей/Derzhavnyy Istorichnyy muzey
ЖМНП: *Журнал Министерства народного просвещения/Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya*
ЗВОРАО: *Записки Восточного отделения Российского археологического общества/Zapiski Vostochnogo otdeleniya Rossiyskogo arkheologicheskogo obshchestva*
ЗООИД: *Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей/Zapiski Imperatorskogo Odesskogo Obshchestva Istorii i Drevnostey*
ЗРАО: *Записки Императорского Русского Археологического Общества/Zapiski Imperatorskogo Russkogo Arkheologicheskogo Obshchestva*
ИАК: *Известия Императорской Археологической Комиссии/Izvestiya Imperatorskoy Arkheologicheskoy Komissii*
ИНМВ: *Известия на Народния музей Варна*
ИРАИК: *Известия Русского Археологического Института в Константинополе/Izvestiya Russkogo Arkheologicheskogo Instituta v Konstantinopole*
ИТУАК: *Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии/Izvestiya Tavricheskoy Uchenoy Arkhivnoy Komissii*
КСИА: *Краткие сообщения Института археологии/Kratkie soobshcheniya Instituta arkheologii*
КСИИМК: *Краткие сообщения Института истории материальной культуры/Kratkie soobshcheniya Instituta istorii material'noy kul'tury*
ЛГУ: *Ленинградский Государственный университет/Leningradskiy Gosudarstvennyy universitet*
МАИЭТ: *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии/Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii*
МАР: *Материалы по археологии России/Materialy po arkheologii Rossii*
МИА: *Материалы и исследования по археологии СССР/Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*
МНО: *Московское нумизматическое общество/Moskovskoe numizmaticheskoe obshchestvo*
НА НЗХТ: Научный архив Национального заповедника "Херсонес Таврический"/ Науковий архів Національного заповідника "Херсонес Таврійський"/ Nauchnyy arkhiv Natsional'nogo zapovednika "Khersones Tavricheskiy"
НЗХТ: Национальный заповедник "Херсонес Таврический"/Національний заповідник "Херсонес Таврійський"/Natsional'nyy zapovednik "Khersones Tavricheskiy"
НСб: *Нумизматический сборник/Numizmaticheskiy sbornik*
ОАК: *Отчет Императорской Археологической Комиссии/Otchet Imperatorskoy Arkheologicheskoy Komissii*
ПИФК: *Проблемы истории, филологии, культуры/Problemy istorii, filologii, kul'tury*
ПХХ: *Памятники христианского Херсонеса/Pamyatniki khristianskogo Khersonesa*
РА: *Российская археология/Rossiyskaya arkheologiya*
РГНФ: *Российский гуманитарный научный фонд/Rossiyskiy gumanitarnyy nauchnyy fond*
СА: *Советская археология/Sovetskaya arkheologiya*
САИ: *Свод археологических источников/Svod arkheologicheskikh istochnikov*
СГЭ: *Сообщения Государственного Эрмитажа/Soobshcheniya Gosudarstvennogo Ermitazha*

СМК: *Севастопольский музей краеведения/Sevastopol'skiy muzey kraevedeniya*
СХМ: *Сообщения Херсонесского музея/Soobshcheniya Khersonesskogo muzeya*
ТГЭ: *Труды Государственного Эрмитажа/Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha*
ТМНО: *Труды Московского нумизматического общества/Trudy Moskovskogo numizmaticheskogo obshchestva*
ХСб: *Херсонесский сборник/Khersonesskiy sbornik*

Adaksina, Kirilko, Myts 2005: S.B. Adaksina, V.P. Kirilko, V.L. Myts [С.Б. Адаксина, В.П. Кирилко, В.Л. Мыц], *Отчет об археологических исследованиях средневековой крепости Чембало (г. Балаклава) в 2004 году (Материалы Южно-Крымской археологической экспедиции IV),* Saint Petersburg–Simferopol 2005

Adhami 1958: S. Adhami, *Monumente të kulturës në Shqipëri,* Tiranë 1958

***Age of Spirituality* 1979**: K. Weitzmann (ed.), *Age of Spirituality. Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century: Catalogue of the Exhibition at the Metropolitan Museum of Art,* New York 1979

Agre 1990: D. Agre [Д. Агре], Могила № 1 от некропола край село Скравена, Ботевградско. *Археология 3,* Sofia 1990, 17–31

***Ägypten Schütze* 1996**: Martin von Falck (ed.), *Ägypten Schütze aus dem Wüstensand. Kunst und Kultur der Christen am Nil. Katalog zur Ausstellung,* Wiesbaden 1996

Aibabin 1979: A.I. Aibabin [А.И. Айбабин], Погребения второй половины V – первой половины VI в. в Крыму. *КСИА 158,* Moscow 1979, 22–34

Aibabin 1982/1: A.I. Aibabin [А.И. Айбабин], О производстве поясных наборов в раннесредневековом Херсоне. *СА 3,* 1982, 190–199

Aibabin 1982/2: A.I. Aibabin [А.И. Айбабин], Погребения конца VII – первой половины VIII в. в Крыму. In: A.K. Ambroz, I.F. Erdeli [А.К. Амброз, И.Ф. Эрдели] (eds.), *Древности эпохи великого переселения народов V–VIII в.,* Moscow 1982, 165–192

Aibabin 1990: A.I. Aibabin [А.И. Айбабин], Хронология могильников Крыма позднеримского и раннесредневекового времени. *МАИЭТ I,* Simferopol 1990, 4–86

Aibabin 1995: A.I. Aibabin [А.И. Айбабин], Комплексы с большими двупластинчатыми фибулами из Лучистого. *МАИЭТ IV,* Simferopol 1995, 132–172

Aibabin 1999: A.I. Aibabin [А.И. Айбабин], *Этническая история ранневизантийского Крыма,* Simferopol 1999

Aibabin 2003: A.I. Aibabin [А.И. Айбабин], Часть I. Крым. In: T.I. Makarova, S.A. Pletneva [Т.И. Макарова, С.А. Плетнева] (eds.), *Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья: IV–XIII века (Археология),* Moscow 2003, 9–30, 40–52, 55–67, 74–86

Akrabova-Zhandova 1993: I. Akrabova-Zhandova [И. Акрабова-Жандова], По следите на рисуваната керамика преславски тип в музея "Метрополитен" в Ню Йорк. *Преслав 4,* Sofia 1993, 108–122

Aladzhov 1993: D. Aladzhov [Д. Аладжов], Археологически данни за средновековният град Констанция. *Преслав 4,* Sofia 1993, 287–306

***Albom* 1906**: *Альбом рисунков, помещенных в ОАК за 1882–1898 гг.,* Saint Petersburg 1906

Alekseenko 1990: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], Патриарший моливдовул из Херсонеса. *АДСВ 25,* Sverdlovsk 1990, 25–29

Alekseenko 1993: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], Печать римского папы Александра IV из окрестностей Балаклавы. *МАИЭТ III,* Simferopol 1993, 267–269

Alekseenko 1996: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], К вопросу о деятельности херсонесского монетного двора в XIII столетии. *ХСб VII,* Sevastopol 1996, 187–192

Alekseenko 1997/1: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], К вопросу о денежном обращении и развитии торговых связей Херсонеса в XIII в. *ХСб VIII,* Sevastopol 1997, 4–9

Alekseenko 1997/2: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], Клад монет XI–XII вв. из Херсонесской цитадели. In: V.F. Meshcheryakov [В.Ф. Мещеряков] (ed.), *Античный мир. Византия: К 70-летию профессора В.И. Кадеева. Сборник научных трудов,* Kharkov 1997, 260–271

Alekseenko 1998: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], Стратиги Херсона по данным новых памятников сфрагистики IX–XI вв. *МАИЭТ VI,* Simferopol 1998, 701–743

Alekseenko 1999: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], Печать киевского митрополита Кирилла из Херсонеса. *РА 1,* Moscow 1999, 186–189

Alekseenko 2000: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], Херсон и города Малой Азии по данным сфрагистики (к вопросу о поставках продовольствия в Херсон в IX–XI вв.). *АДСВ 31,* Ekaterinburg 2000, 98–104

Alekséenko 2001: N. Alekséenko, Les sceaux des archives de Cherson, témoigne des relations de Cherson et de l'Empire. *XXe Congrès International des Études Byzantines. Collège de France. Sorbonne, 19–25 août 2001. Pré-actes II. Tables rondes,* Paris 2001, 57

Alekseenko 2002: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], Архонтия Херсона VIII–IX вв. по данным сфрагистики. *МАИЭТ IX,* Simferopol 2002, 455–500

Alekseenko 2005/1: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], Денежное обращение округи византийского Херсона в VII в. *МАИЭТ IX,* Simferopol 2005, 437–451

Alekseenko 2005/2: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], Таможня и коммеркиарии Херсона. In: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], *Византийский Херсон. Вторая половина VI – первая*

половина X в. Очерки истории и культуры, Kharkov 2005, 1592–1626

Alekseenko 2006: N.A. Alekseenko [Н.А. Алексеенко], "Херсонский архив печатей": миф или реальность? *ХСб XV,* Sevastopol 2006, 7–16

Alekseenko, Ginkut 2003: N.A. Alekseenko, N.V. Ginkut [Н.А. Алексеенко, Н.В. Гинькут], Чаша с инвокативным обращением из раскопок Херсонеса. In: Yu.A. Babinov [Ю.А. Бабинов] (ed.), *Восток–Запад: межконфессиональный диалог: Сборник научных трудов,* Sevastopol 2003, 67–72

Alekseyenko 2007: N. Alekseyenko, La douane du thème de Cherson au IXe–Xe siècle: les sceaux des commerciaires. In: A. Aibabin, G. Ivakin (eds.), *Kiev – Cherson – Constantinople. Ukrainian Papers at the XXth International Congress of Byzantine Studies (Paris, 19–25 August 2001),* Paris 2007, 121–164

***A Lost Art* 2001**: Sh.E.J. Gerstel and J.A. Lauffenburger (eds.), *A Lost Art Rediscovered: The Architectural Ceramics of Byzantium,* Pennsylvania 2001

Alpatov 1977: M.V. Alpatov [М.В. Алпатов], *Фрески церкви Успения на Волотовом поле,* Moscow 1977

Ambroz 1966: A.K. Ambroz [А.К. Амброз], *Фибулы юга европейской части СССР. II в. до н.э. – IV в. н.э. (САИ Д1-30),* Moscow 1966

Ambroz 1971: A.K. Ambroz [А.К. Амброз], Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы. *СА 2,* Moscow 1971, 96–124

Amfory 1971: I.A. Antonova, V.N. Danilenko, L.P. Ivashuta, B.I. Kadeev, A.I. Romančuk [И.А. Антонова, В.Н. Даниленко, Л.П. Ивашута, В.И. Кадеев, А.И. Романчук], Средневековые амфоры Херсонеса. *АДСВ 7,* Sverdlovsk 1971, 81–101

Andreeva 2008: O.A. Andreeva [О.А. Андреева], Резные костяные пластины от шкатулки: попытка реконструкции и толкования. *МАИЭТ XIV,* Simferopol 2008, 333–344

Anokhin 1977: V.A. Anokhin [В.А. Анохин], *Монетное дело Херсонеса (IV в. до н.э. – XII в. н.э.),* Kyiv 1977

Antonova 1959: I.A. Antonova [И.А. Антонова], Херсонесский музей за годы Советской власти. *ХСб V,* Simferopol 1959, 3–12

Antonova 1963: I.A. Antonova [И.А. Антонова], Западный фланг обороны Херсонеса. *СХМ III,* Simferopol 1963, 60–67

Antonova 1971: I.A. Antonova [И.А. Антонова], Оборонительные сооружения средневекового порта в средневековую эпоху. *АДСВ 7,* Sverdlovsk 1971, 102–118

Antonova 1974: I.A. Antonova [И.А. Антонова], XIV оборонительная башня. In: I.A. Antonova, V.V. Borisova [И.А. Антонова, В.В. Борисова] (eds.), *Херсонес Таврический. Ремесло и культура,* Kyiv 1974, 69–82

Antonova 1976: I.A. Antonova [И.А. Антонова], К вопросу о хронологии оборонительного строительства в средневековом Херсонесе. *АДСВ 13,* Sverdlovsk 1976, 3–9

Antonova 1990: I.A. Antonova [И.А. Антонова], Рост территории Херсонеса: по данным изучения оборонительных стен. *АДСВ 25,* Sverdlovsk 1990, 8–25

Antonova 1996: I.A. Antonova [И.А. Антонова], Юго-восточный участок оборонительных стен Херсонеса. Проблемы датировки. *ХСб VII,* Sevastopol 1996, 101–132

Antonova 1997: I.A. Antonova [И.А. Антонова], Административные здания Херсонесской вексилляции и фемы Херсона. *ХСб VIII,* Sevastopol 1997, 10–22

Armstrong 1991: P. Armstrong, A group of Byzantine bowls from Skopelos. *Oxford Journal of Archaeology 10 (3),* 1991, 335–347

Arthur, Sedikova 2002: P. Arthur, L. Sedikova, Excavations at Chersonesos (Sevastopol, Ukraine) 2001. *Abstracts of the Annual Meeting of the Archaeological Institute of America 25,* Philadelphia 2002, 103

A.S. 1914: A.S. [А.С.], Некоторые новые приобретения Саратовского музея. *ИАК 53,* Saint Petersburg 1914, 95–106

***Asterius* 1970**: C. Datema (ed.), *Asterius of Amasea. Homilies I–XIV,* Leiden 1970

***Auction* 1989**: L.A. Wolfe, F. Sternberg, *Auction XXIII: Objects with Semitic Inscriptions 1100 B.C. – A.D. 700: Jewish, Early Christian and Byzantine Antiquities,* Jerusalem–Zürich 1989

***Ausstellung* 1984**: H. Beck, P.G. Bol (eds.), *Spätantike und frühes Christentum: Ausstellung im Liebighaus Museum. Altar Plastik,* Frankfurt am Main 1984

Avruscio 1988: R. Avruscio, Sculpture inedite in Isauria: I capitelli di Mut-Claudiopolis. *Milion. Studi e ricerche d'arte bizantina 1,* Rome 1988, 59–81

Aynalov 1905: D.V. Aynalov [Д.В. Айналов], *Развалины храмов (ПКХ 1),* Moscow 1905

Aynalov 1915: D.V. Aynalov [Д.В. Айналов], Мемории св. Климента и св. Мартина в Херсонесе. In: *Древности. Труды императорского археологического общества,* Moscow 1915, 5–24

Bakirtzis 1989: Ch. Bakirtzis, Byzantine amphorae. In: V. Déroche, J.-M. Spieser (eds.), *Recherches sur la céramique byzantine* (*BCH* Supplément XVIII), Athènes 1989, 73–77

Bakirtzis, Papanikola-Bakirtzi 1981: Ch. Bakirtzis and D. Papanikola-Bakirtzi, De la céramique byzantine en glaçure à Thessalonique. *Byzantino-bulgarica 7,* Sofia 1981, 421–436

Bangert 2006: S. Bangert, Menas Ampulae and Saxon Britain: Coptic Objects in a Pagan Kingdom. *Minerva 17/4,* London 2006, 44–45

Bank 1956: A.V. Bank [А.В. Банк], Старые находки из Херсонеса в свете некоторых новых данных. *ВВ IX,* Moscow 1956, 186–192

Bank 1962: A. Bank, Monuments des arts mineurs de Byzance (X^{e}–XIIe siècles) au Musée de l'Hermitage (Argentrie, Stéatites, Camées). *CARB 9,* Ravenna 1962, 135ff

Bank 1964: A. Bank, Quelques monuments de l'art appliqué byzantin du IX–XII ss. provenant des fouilles sur le territoire de l'URSS durant les dernières dizaines d'années. In: *Actes de XIIe Congrès International des Études Byzantines III,* Belgrad 1964, 13–21

Bank 1966: A.V. Bank [А.В. Банк], *Византийское искусство в собраниях Советского Союза,* Leningrad–Moscow 1966

Bank 1967: A. Bank, Quelques problèmes des arts mineurs byzantins au XIe siècle. In: *The Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies. Oxford, 5–10 September 1966,* London 1967, 237–239

Bank 1968: A.V. Bank [А.В. Банк], Два памятника мелкой пластики из Фессалоники. *ВВ XXIX,* Moscow 1968, 265–268

Bank 1970: A. Bank, Les Stèatites. Essai de classification, méthodes des recherches. *CARB 17,* Ravenna 1970, 355–381

Bank 1972: A. Bank, Les modèles de Constantinople et les copies locales (d'après les objets d'arts mineurs du Xe–XIIe ss). In: *Actes du XXIIe Congrès International d'histoire de l'art, Budapest, 1969,* Budapest 1972, 177–184

Bank 1977: A.V. Bank [А.В. Банк], *Византийское искусство в коллекции советских музеев,* Leningrad 1977

Bank 1978/1: A.V. Bank [А.В. Банк], Две перегородчатые эмали из Херсонеса. In: *Искусство Западной Европы и Византии (отдельный оттиск),* Moscow 1978, 237–244

Bank 1978/2: A.V. Bank [А.В. Банк], *Прикладное искусство Византии IX–XII вв. Материалы и исследования. Очерки,* Moscow 1978

Bank 1980: A. Bank, Trois croix byzantines du Musée d'art et d'histoire de Genève. *Genava: Revue d'histoire de l'art 28,* 1980, 97–112

Bank 1981: A.V. Bank [А.В. Банк], Некоторые сходные памятники средневековой мелкой пластики, найденные в Херсонесе и Болгарии. *Byzantino-bulgarica VII,* Sofia 1981, 109–122

Bank 1985: A. Bank, *Byzantine Art in the Collection of Soviet Museums,* Leningrad 1985

Bank, Zalesskaya 1995: A.V. Bank, V.N. Zalesskaya [А.В. Банк, В.Н. Залесская], Кацея XII века из Изяславля. In: *У истоков Русской культуры XII–XVII века. Сборник статей,* Saint Petersburg 1995, 80–87

Baranov 1975: I.A. Baranov [И.А. Баранов], Раннесредневековая пряжка из Ялты. *CA 1,* 1975, 271–275

Baranov 1990: I.A. Baranov [И.А. Баранов], *Таврика в эпоху раннего средневековья,* Kyiv 1990

Baranov 2004: I.A. Baranov [И.А. Баранов], Комплекс третьей четверти XIV века в Судакской крепости. In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Сугдейский сборник I,* Kyiv–Sudak 2004, 524–559

Baraschi 1977: S. Baraschi, Ceramica din Aşezarea medievală (secolele XIII–XV). In: P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Aşezarea medievală (secolele XIII–XV). II,* Bucureşti 1977, 49–107

Barnéa 1967/1: I. Barnéa, Prelucrarea cornului şi a osului. *Dinogetia I,* Bucureşti 1967, 84–95

Barnéa 1967/2: I. Barnéa, Prelucrarea metalelor. *Dinogetia I,* Bucureşti 1967, 69–79

Barnéa 1977: I. Barnéa, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie,* Città del Vaticano 1977

Barnéa 1989: I. Barnéa, La céramique byzantine de Dobroudja, X^e^–XIIe siècles. In: V. Déroche, J.-M. Spieser (eds.), *Recherches sur la céramique byzantine* (*BCH* Supplément XVIII), Athènes 1989, 131–142

Barsanti 1989: C. Barsanti, L'esportazione di marmi dal Proconneso nelle regioni pontiche durante il IV–VI secolo. *Rivista dell'Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte (Ser. III) XII,* 1989, 91–220

Batalov, L. Belyaev 1998: A.L. Batalov, L.A. Belyaev [А.Л. Баталов, Л.А. Беляев], Некоторые проблемы топографии средневекового русского города. In: A.L. Batalov, L.A. Belyaev [А.Л. Баталов, Л.А. Беляев] (eds.), *Сакральная топография средневекового города (Известия Института христианской культуры средневековья 1),* Moscow 1998, 13–22

Batsova-Kostova 1970: E. Batsova-Kostova [Е. Бацова-Костова], Нови данни за римския некропол в Сливен. *Археология 3,* Sofia 1970, 22–33

Baye 1888: J. Baye, Les Bijoux Gothiques de Kertch. *Revue archéologique (Ser. III) XI,* Paris 1888, 1–10

Belov 1938: G.D. Belov [Г.Д. Белов], *Отчет о раскопках в Херсонесе за 1935–1936 гг.,* Simferopol 1938

Belov 1941: G.D. Belov [Г.Д. Белов], Раскопки в северной части Херсонеса в 1931–1933 гг. *МИА 4,* Moscow–Leningrad 1941, 202–267

Belov 1948: G.D. Belov [Г.Д. Белов], Раскопки в Херсонесе в 1930 году. *ХСб IV,* Simferopol 1948, 5–17

Belov 1953/1: G.D. Belov [Г.Д. Белов], Западная оборонительная стена и некрополь около нее. (Раскопки 1948 г.). *МИА 34,* Moscow–Leningrad 1953, 237–254

Belov 1953/2: G.D. Belov [Г.Д. Белов], Северный прибрежный район Херсонеса. *МИА 34,* Moscow–Leningrad 1953, 11–31

Belov 1956: G.D. Belov [Г.Д. Белов], Отчет о раскопках в Херсонесе в 1955 г. *СГЭ X,* Leningrad 1956, 55–57

Belov 1957: G.D. Belov [Г.Д. Белов], Два поливных блюда из Херсонеса. *СГЭ XI,* Leningrad 1957, 48–49

Belov 1958: G.D. Belov [Г.Д. Белов], Средневековая бронзовая чаша из Херсонеса. *CA 2,* 1958, 203–207

Belov 1959: G.D. Belov [Г.Д. Белов], Отчет о раскопках в Херсонесе в 1955 г. *ХСб 5,* Simferopol 1959, 13–74

Belov 1960: G.D. Belov [Г.Д. Белов], Шиферная икона из Херсонеса. *CA 2,* 1960, 257–263

Belov 1966: G.D. Belov [Г.Д. Белов], *Отчет о раскопках XXV квартала на Северном берегу Херсонеса* (НА НЗХТ, *д. 859/I*), 1966

Belov 1967: G.D. Belov [Г.Д. Белов], *Отчет о раскопках на Северном берегу XXV квартала у базилики 1932 г.* (НА НЗХТ, *д. 1243*), 1967

Belov, Strzheletskiy 1953: G.D. Belov, S.F. Strzheletskiy [Г.Д. Белов, С.Ф. Стржелецкий], Кварталы XV и XVI (Раскопки 1937 года). *МИА 34,* Moscow–Leningrad 1953, 32–108

Belov, Strzheletskiy, Yakobson 1953: G.D. Belov, S.F. Strzheletskiy, A.L. Yakobson [Г.Д. Белов, С.Ф. Стржелецкий, А.Л. Якобсон], Квартал XVIII (Раскопки 1941, 1947 и 1948 гг.). *МИА 34,* Moscow–Leningrad 1953, 160–236

Belov, Yakobson 1953: G.D. Belov, A.L. Yakobson [Г.Д. Белов, А.Л. Якобсон], Квартал XVII (раскопки 1940 г.). *МИА 34,* Moscow–Leningrad 1953, 109–159

Belova 1953: L.N. Belova [Л.Н. Белова], Монеты из раскопок кварталов XV–XVIII. *МИА 34,* Moscow–Leningrad 1953, 255–278

L. Belyaev 2004: L.A. Belyaev [Л.А. Беляев], Византийская археология. In: *Православная энциклопедия VIII,* Moscow 2004, 223–252

N. Belyaev 1926: N.M. Belyaev [Н.М. Беляев], Очерки по византийской археологии. Херсонесская мощехранительница. In: *Seminarium Kondakovianum III,* Prague 1926, 115–131

S. Belyaev 1968: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], Краснолако-

вая керамика Херсонеса IV–VI вв. In: V.F. Gaydukevich [В.Ф. Гайдукевич] (ed.), *Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. Сборник статей,* Leningrad 1968, 31–39

S. Belyaev 1972: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], К вопросу о североафриканской краснолаковой керамике IV в.н.э. из Херсонеса и Керчи. *КСИА 130,* 1972, 122–125

S. Belyaev 1973: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], Об одном блюде из Херсонеса. *СГЭ XXXVII,* Leningrad 1973, 47–50

S. Belyaev 1977: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], *Отчет о раскопках "Базилики на холме" в 1977 году* (НА НЗХТ, *д. 1910*), 1977

S. Belyaev 1989: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], Базилики Херсонеса (Итоги, проблемы и задачи их изучения). *ВВ 50,* Moscow 1989, 171–181

S. Belyaev 1990: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], Поход князя Владимира на Корсунь (Его последствия для Херсонеса). *ВВ 51,* Moscow 1990[91], 153–164

S. Belyaev 1994: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], "Базилика на холме" в Херсонесе и "церковь на горе" в Корсуни, построенная князем Владимиром. *Византиноруссика 1,* Moscow 1994, 7–47

S. Belyaev 1999: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], Христианская топография Херсонеса. Постановка вопроса, история изучения и современное положение. In: *Церковные древности. VII международные рождественские образовательные чтения. Сборник докладов,* Moscow 1999, 3–49

S. Belyaev 2001: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], В какой храм в Херсонесе равноапостольные братья Кирилл и Мефодий положили святые мощи Климента I, папы Римского. In: *Светильник. Церковное искусство и археология 1,* Moscow 2001, 23–39

S. Belyaev 2002: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], Исторические предпосылки постройки кафедрального храма Херсонеса во время Константина Великого (Уваровской базилики – храма апостола Петра). In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Сугдея, Сурож, Солдайя в истории и культуре Руси – Украины. Материалы научной конференции (16–22 сентября 2002 г.),* Kyiv–Sudak 2002, 34–36

S. Belyaev 2009/1: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], Жития херсонесских епископов – уникальный источник по становлению христианства в Херсонесе. *Вестник Российского гуманитарного научного фонда 3 (56),* Moscow 2009, 144–157

S. Belyaev 2009/2: S.A. Belyaev [С.А. Беляев], Необходимость системно-информационного подхода при исследовании частных и локальных событий. In: S.A. Belyaev [С.А. Беляев] (ed.), *Очерки истории христианского Херсонеса (Херсонес Христианский I, 1),* Saint Petersburg 2009, 90–108

S. Belyaev, Kamenev, Kameneva 2009: S.A. Belyaev, G.K. Kamenev, N.V. Kameneva [С.А. Беляев, Г.К. Каменев, Н.В. Каменева], Методы изучения Житий херсонесских епископов. In: S.A. Belyaev [С.А. Беляев] (ed.), *Очерки истории христианского Херсонеса (Херсонес Христианский I, 1),* Saint Petersburg 2009, 52–69

Bentovich 1964: I.B. Bentovich [И.Б. Бентович], Керамика верхнего слоя Пенджикента (VII–VIII вв.). *МИА 124,* Moscow–Leningrad 1964, 265–298

Bernhard 1955: M. Bernhard, *Lampki starozythe,* Warszawa 1955

Bert'e-Delagard 1893/1: A.L. Bert'e-Delagard [А.Л. Бертье-Делагард], Надпись времени императора Зенона в связи с отрывками из истории Херсонеса. *ЗООИД XVI,* Odessa 1893, 45–88

Bert'e-Delagard 1893/2: A.L. Bert'e-Delagard [А.Л. Бертье-Делагард], *Раскопки Херсонеса (МАР 12),* Saint Petersburg 1893

Bert'e-Delagard 1907: A.L. Bert'e-Delagard [А.Л. Бертье-Делагард], *О Херсонесе (ИАК 21),* Saint Petersburg 1907

Bierbrauer 1975: V. Bierbrauer, *Die Ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien (Biblioteca degli "Studi medievali" VII),* Spoleto 1975

Biernacki 2009: A.B. Biernacki, *Wczesnobizantyjskie elementy i detale architektoniczne Chersonezu Taurydzkiego (Architektura wczesnobizantyjskich budowli sakralnych Chersonezu Taurydzkiego II),* Poznań 2009

Biernacki, Klenina 2006/1: A.B. Biernacki, E.Yu. Klenina [А.Б. Бернацки, Е.Ю. Кленина], Сакральная архитектура византийского Херсона (по результатам раскопок и аэроснимков). *ХСб XV,* Sevastopol 2006, 37–58

Biernacki, Klenina 2006/2: A.B. Biernacki, E.Yu. Klenina [А.Б. Бернацки, Е.Ю. Кленина] (eds.), *Топография Херсонеса Таврического. Водосборная цистерна жилого дома в квартале VII (IX–XI вв.)* (*ХСб* Supplement I), Sevastopol 2006

Bjelajac 1989: L. Bjelajac, Byzantine Amphorae in the Serbian Danubian Area in the 11th–12th Centuries. In: V. Déroche, J.-M. Spieser (eds.), *Recherches sur la céramique byzantine* (*BCH* Supplément XVIII), Athènes 1989, 109–118

***B'lgarite* 2004**: M. Daskalov, S. Stanilov, R. Rashev, B. Totev, P. Georgiyev, V. Pletnev, V. Yotov [М. Даскалов, С. Станилов, Р. Рашев, Б. Тотев, П. Георгиев, В. Плетньов, В. Йотов], *Българите и техните съседи през V–X век. Каталог на изложба,* Varna 2004

***B'lgarskiyat grad* 1995**: I. Shchereva, K. Melamed [И. Щерева, К. Меламед] (eds.), *Българският средновековен град. Технологии. Изложба,* Sofia 1995

Bocharov 2005: S.G. Bocharov [С.Г. Бочаров], Группа византийских поливных чаш второй половины XIV в. In: S.G. Bocharov, V.L. Myts [С.Г. Бочаров, В.Л. Мыц] (eds.), *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X–XVIII вв.: Сборник научных трудов I,* Kyiv 2005, 306–323

Bogdanova 1985: N.M. Bogdanova [Н.М. Богданова], К вопросу о городском управлении Херсонеса начала XIII века. In: *Социальные группы традиционных обществ Востока I,* Moscow 1985, 44–48

Bogdanova 1986: N.M. Bogdanova [Н.М. Богданова], О времени взятия Херсона князя Владимира. *ВВ 47,* Moscow 1986, 39–46

Bogdanova 1991/1: N.M. Bogdanova [Н.М. Богданова], Херсон в X–XV вв. Проблемы истории византийского города. In: S.P. Karpov [С.П. Карпов] (ed.), *Причерноморье в средние века 1,* Moscow 1991, 8–173

Bogdanova 1991/2: N.M. Bogdanova [Н.М. Богданова], Церковь Херсона в X–XV вв. In: *Византия. Средиземноморье.*

Славянский мир: К XVIII Международному конгрессу византинистов, Moscow 1991, 19–49

Bogdanova 1995: N.M. Bogdanova [Н.М. Богданова], О методике использования археологических источников по истории византийского города. In: S.P. Karpov [С.П. Карпов] (ed.), *Причерноморье в Средние века II,* Moscow 1995, 104–116

Böhner, Ellmers, Weidemann 1970: K. Böhner, D. Ellmers, K. Weidemann, *Das Frühe Mittelalter. Führer durch das Römisch-Germanisches Zentralmuseum in Mainz,* Mainz 1970

Bolgov 2002: N.N. Bolgov [Н.Н. Болгов], *Культурный континуитет в Северном Причерноморье IV–VI вв.,* Nizhniy Novgorod 2002

Bolshakov 2004: M. Bolshakov [М. Большаков], Интервью с И.С. Чичуровым: "О современной византинистке". *http://www.taday.ru/text/32674.html,* 2004

Bóna 1983: I. Bóna, A XIX. század nagy avar leletei (Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts). *SzMMÉ 1982–1983,* 1983, 81–160

Bonev 1980: S. Bonev [С. Бонев], Новонамерено произведение на мелката пластика. *Проблеми на изкуството 4,* Sofia 1980, 51–53

Borisov 2010: B.D. Borisov, *Dyadovo. Bulgarian-Japanese Archaeological Expedition 2: The Sanctuary of the Thracian Horseman and The Early Byzantine fortress,* Varna 2010

Borisova 1960: V.V. Borisova [В.В. Борисова], Средневековая гончарная печь. *СХМ I,* Simferopol 1960, 16–21

Borodin 1991: O.R. Borodin [О.Р. Бородин], Римский папа Мартин и его письма. In: S.P. Karpov [С.П. Карпов] (ed.), *Причерноморье в Средние века I,* Moscow 1991, 173–190

Bovon 1966: A. Bovon, *Lampes d'Argos (Études Péloponnésiennes 5),* Paris 1966

Bröker 1964: G. Bröker, *Wegleitung durch die Frühchristlich-byzantinische Sammlung,* Berlin 1964

Broneer 1930: O. Broneer, *Corinth IV, 2: Terracotta Lamps,* Cambridge 1930

Brown 1984: K. Brown, *The Gold Breast Chain from the Early Byzantine Period in the Römisch-Germanisches Zentralmuseum,* Mainz 1984

Brown 1995: K. Brown, *Migration Art, A.D. 300–800,* New York 1995

Burachkov 1884: P. Burachkov [П. Бурачков], *Общий каталог монет, принадлежащих эллинским колониям,* Odessa 1884

Busche 1988: B. Busche, *Vorderasiatischer Schmuck zur Zeit der Arsakiden und der Sasaniden,* Leiden – New York – Kobenhaven 1988

Buschhausen 1971: H. Buschhausen, *Die spätrömischen Metallscrinia und frühchistlichen Reliquiare 1: Katalog (Wiener Byzantinische Studien 9),* Wien 1971

Buyskikh 2008: A.V. Buyskikh [А.В. Буйских], *Пространственное развитие Херсонеса Таврического в античную эпоху,* Simferopol 2008

***Byzance* 1992**: J. Durand (ed.), *Byzance. L'art byzantin dans les collections publiques françaises,* Paris 1992

***Byzantine Glazed Ceramics* 1999**: D. Papanikola-Bakirtzi (ed.), *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito,* Athens 1999

***Byzantine Glazed Pottery* 1999**: D. Papanikola-Bakirtzi, F.N. Mavrikiou and Ch. Bakirtzis, *Byzantine Glazed Pottery in the Benaki Museum,* Athens 1999

***Byzantine Hours* 2002**: D. Papanikola-Bakirtzi (ed.), *Byzantine Hours. Works and Days in Byzantium. Everyday Life in Byzantium,* Athens 2002

***Byzantinische Kostbarkeiten* 1977**: A. Effenberger (ed.), *Byzantinische Kostbarkeiten aus Museen, Kirchenschätzen und Bibliotheken der DDR: Spätantike – Byzanz – Christlicher Osten. Ausstellung im Bode-Museum, Februar bis April 1977,* Berlin 1977

***Byzantium* 1994**: D. Buckton (ed.), *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections,* London 1994

***Byzantium* 1996**: J. Fleischer, O. Hjort and M.B. Rasmussen (eds.), *Byzantium. Late Antique and Byzantine Art in Scandinavian Collections,* København 1996

***Byzantium* 2004**: H.C. Evans (ed.), *Byzantium. Faith and Power (1261–1557),* New York 2004

***Byzantium* 2008**: R. Cormack and M. Vassilaki (eds.), *Byzantium 330–1453,* London 2008

***Byzantium at Princeton* 1986**: S. Ćurčić and A.St. Clair (eds.), *Byzantium at Princeton: Catalogue of an Exhibition at Firestone Library, Princeton University,* Princeton 1986

***Byzanz* 2001**: Chr. Stiegemann, *Byzanz. Das Licht aus dem Osten: Kult und Alltag im Byzantinischen Reich vom 4. bis 15. Jahrhundert. Katalog der Ausstellung im Erzbischöflichen Diözesanmuseum Paderborn,* Mainz 2001

***Byzanz* 2010**: *Byzanz. Pracht und Alltag. Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn 26. Februar bis 13. Juni 2010: Katalog,* Bonn 2010

Caiger-Smith 1985: A. Caiger-Smith, *Lustre pottery. Technique, tradition and innovation in Islam and the Western World,* London–Boston 1985

Canivet 1978: M. Canivet, Le reliquaire à l'huile de la grande église de Hūarte (Syrie). *Syria LV,* 1978, 153–162

Challan 1954: D. Challan [Д. Чаллань], Памятники византийского металлообрабатывающего искусства. *Acta Antiqua II,* Budapest 1954, 300–340

Chatzidakis 1997: M. Chatzidakis, *Corpus de la peinture monumentale Byzantine de la Grèce,* Athens 1997

Chentsova 1996: V.G. Chentsova [В.Г. Ченцова], Материалы к истории Херсона в средние века. *МАИЭТ IV,* Simferopol 1996, 171–184

Chernysheva 2009: M.I. Chernysheva [М.И. Чернышева], Язык славянской версии "Жития херсонских святых". In: S.A. Belyaev [С.А. Беляев] (ed.), *Очерки истории христианского Херсонеса (Херсонес Христианский I, 1),* Saint Petersburg 2009, 118–138

***Cherson* 1991**: L.A. Golofast, A.I. Romančuk, S.G. Ryzhov, I.A. Antonova [Л.А. Голофаст, А.И. Романчук, С.Г. Рыжов, И.А. Антонова], *Византийский Херсон: Каталог выставки,* Moscow 1991

***Chersones* 2004**: A.O. Vladimirov, D.V. Zhuravlev, V.M. Zubar, S.D. Kryzhitskiy, A.S. Rusyaeva, M.V. Rusyaeva, M.V. Skrzhinskaya, S.B. Sorochan, N.I. Khrapunov [А.О. Владимиров, Д.В. Журавлев, В.М. Зубарь, С.Д. Крыжицкий, А.С. Русяева,

М.В. Русяева, М.В. Скржинская, С.Б. Сорочан, Н.И. Храпунов], *Херсонес Таврический в середине I в. до н.э. – VI в. н.э. Очерки истории и культуры,* Kharkov 2004

Choref 2008: M.M. Choref [М.М. Чореф], Монетное дело Херсона в первой половине VIII в. *Русь и Византия: Место стран византийского круга во взаимоотношениях Востока и Запада. Тезисы докладов XVIII Всероссийской научной сессии византинистов,* Moscow 2008, 161–165

Choref 2010: M.M. Choref [М.М. Чореф], К истории монетного дела Херсона в первой половине VI века. In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Сугдейский сборник IV,* Kyiv–Sudak 2010, 332–339

Choref, Yashaeva 2008: M.M. Choref, T.Yu. Yashaeva [М.М. Чореф, Т.Ю. Яшаева], Клад серебряных монет из пещерного комплекса в округе Херсонеса, *МАИЭТ XIV,* Simferopol 2008, 434–449

Christlein 1979: R. Christlein, *Die Alemannen,* Stuttgart–Aachen 1979

Chrzanovski, Zhuravlev 1998: L. Chrzanovski, D. Zhuravlev, *Lamps from Chersonesos in the State Historical Museum,* Moscow–Roma 1998

Cini, Palumbo, Ricci 1979–1980: S. Cini, A. Palumbo, M. Ricci, Materiali altomedievali conservati nei musei di Luni e La Spezia. *Centro studi lunensi 4/5,* Luni 1979–1980, 37–54

Coche de la Ferté 1957: E. Coche de la Ferté, *Bijoux byzantins de Chio, de Crète, de Salonique, "Collection Hèlène Stathatos". Les objets byzantins et post-byzantins,* Limoges 1957

Coche de la Ferté 1958: E. Coche de la Ferté, *L'antiquité chrétienne au Musée du Louvre,* Paris 1958

Comşa 1967: E. Comşa, Podoabele de sticlă. *Dinogetia I,* Bucureşti 1967, 302–324

Connor 1998: C.L. Connor, *The Color of Ivories,* Princeton (New Jersey) 1998

Cosentino, Ricciardi 1993: R. Marconi Cosentino, L. Ricciardi, *Catacomba di Commodilla. Lucerne ed altri materiali dalle gallerie 1, 8, 13,* Roma 1993

Cotsonis 1994: J.A. Cotsonis, *Byzantine Figural Processional Crosses (Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications 10),* Washington 1994

Cousinéry 1831: E.M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine, contenant des Recherches sur l'Histoire, la Géographie et les Antiquités de ce Pays. I,* Paris 1831

Csallány 1961: D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u.Z.),* Budapest 1961

Cutler 1994: A. Cutler, *The Hand of the Master: Craftsmanship, Ivory and Society in Byzantium (9th–11th Centuries),* Princeton (New Jersey) 1994

Dagron 2000: G. Dagron, Crimée ambiguë (IVe–Xe siècles) [Ж. Дагрон, Двуликий Крым (IV–X вв.)]. *МАИЭТ VII,* Simferopol 2000, 289–301

Dalton 1901: O.M. Dalton, *Catalogue of Early Christian Antiquities and Objects from the Christian East in the Department of British and Medieval Antiquities and Ethnography of the British Museum,* London 1901

Dalton 1912: O.M. Dalton, *Catalogue of the finger rings, early Christian and Byzantine, Teutonic, Medieval and later bequeathed by Sir Augustus Wollaston Franks, in which are included the other rings of the same periods in the museum,* London 1912

Danilenko 1966: V.N. Danilenko [В.Н. Даниленко], Некоторые итоги раскопок Херсонеса Таврического (1958–1964 гг.). *Ученые записки Пермского университета 143,* Perm 1966, 70–80

Danilenko 1988: V.N. Danilenko [В.Н. Даниленко], Жилые дома Херсонеса XIII–XIV вв. In: S.N. Bibikov [С.Н. Бибиков] (ed.), *Архитектурно-археологические исследования в Крыму,* Kyiv 1988, 60–67

Danilenko 1991: V.N. Danilenko [В.Н. Даниленко], Из истории прикладного искусства средневекового Херсона. In: P.P. Tolochko [П.П. Толочко] (ed.), *Византийская Таврика. Сборник научных трудов (к XVIII конгрессу византинистов),* Kyiv 1991, 46–64

Dark 2001: K. Dark, *Byzantine Pottery,* Stroud (Gloucestershire) 2001

Darkevich 1966: V.P. Darkevich [В.П. Даркевич], *Произведения западного художественного ремесла в Восточной Европе (X–XIV вв.) (САИ Е1-57),* Moscow 1966

Darkevich 1975: V.P. Darkevich [В.П. Даркевич], *Светское искусство Византии. Произведения византийского художественного ремесла в Восточной Европе X–XIII века,* Moscow 1975

Darkevich 1976: V.P. Darkevich [В.П. Даркевич], *Художественный металл Востока VIII–XIII вв. Произведения Восточной торевтики на территории Европейской части СССР и Зауралья,* Moscow 1976

Davidson 1952: G.R. Davidson, *Corinth XII: The Minor Objects,* Princeton (New Jersey) 1952

Deichmann, Kramer, Peschlow 1981: F.W. Deichmann, J. Kramer, U. Peschlow, *Corpus der Kapitelle der Kirche von San Marco zu Venedig (Forschungen zur Kunstgeschichte und Christlichen Archäologie 12),* Wiesbaden 1981

Delehaye 1933: H. Delehaye, *Les origins du culte des martyrs,* Bruxelles 1933

Demangel, Mamboury 1939: R. Demangel, E. Mamboury, *Le quartier des Manganes et la première région de Constantinople,* Paris 1939

Dem'yanova 2008: O.A. Dem'yanova [О.А. Демьянова], О реставрации церковных древностей из коллекции Херсонесского заповедника. In: *Материалы Второй международной церковно-исторической конференции "Духовное наследие Крыма" памяти преподобного Иоанна, епископа Готфского, посвященной 150-летию Свято-Космо-Дамиановского монастыря,* Simferopol 2008, 133–160

Denisova 2005: E.A. Denisova [Е.А. Денисова], "Львиные мотивы" на средневековых памятниках Херсонеса. In: Yu.A. Babinov [Ю.А. Бабинов] (ed.), *Символ в религии и философии. Сборник научных трудов,* Sevastopol 2005, 40–55

Denisova 2009: E.A. Denisova [Е.А. Денисова], Железные инструменты строителей херсонских храмов. In: Yu. Babinov, H. Hoffmann [Ю. Бабинов, Х. Хоффманн] (eds.), *Sacrum et*

Profanum IV: Религия в жизни человека и общества. Сборник научных трудов, Sevastopol 2009, 65–70

Deopik 1963: V.B. Deopik [В.Б. Деопик], Классификация и хронология аланских украшений VI–IX вв. *МИА 114,* Moscow 1963, 122–148

Der Nersessian 1977: S. Der Nersessian, *L'Art armenien des origines au XVIIe siecle,* Paris 1977

Diatroptov 1998: P.D. Diatroptov [П.Д. Диатроптов], Христианская символика на позднеримской краснолаковой керамике Боспора и Херсонеса. Эллинистическая и римская керамика в Северном Причерноморье. *Труды ГИМ 102,* Moscow 1998, 98–103

***Die Welt von Byzanz* 2004**: L. Wamser (ed.), *Die Welt von Byzanz – Europas östliches Erbe – Glanz, Krizen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur,* München 2004

Dimova, Georgieva 1967: V. Dimova, S. Georgieva [В. Димова, С. Георгиева], Църква № 1 в средновековния град Червен. *Археология 1,* Sofia 1967, 5–18

Dimova, Iordanov 1982: V. Dimova, S. Iordanov [В. Димова, С. Иорданов], Миниатюрни керамични икони от черква № 10 в средневековен Червен. *Музеи и паметници на културата. Година XXII, 5–6,* 1982, 24–30

Dmitriev 1982: A.V. Dmitriev [А.В. Дмитриев], Раннесредневековые фибулы из могильника на р. Дюрсо. In: A.K. Ambroz, I.F. Erdeli [А.К. Амброз, И.Ф. Эрдели] (eds.), *Древности эпохи великого переселения народов V–VIII вв.,* Moscow 1982, 69–106

Dodd 1961: E.C. Dodd, *Byzantine Silver Stamps,* Washington 1961

Dodd 1973: E.C. Dodd, *Byzantine Silver Treasures,* Bern 1973

Dombrovskiy 1959: O.I. Dombrovskiy [О.И. Домбровский], Фрески южного нефа Херсонесской базилики 1935 года. *ХСб 5,* Simferopol 1959, 207–228

Dombrovskiy 1963: O.I. Dombrovskiy [О.И. Домбровский], Херсонесская коллекция средневековых архитектурных деталей. *СХМ III,* Simferopol 1963, 76–86

Dombrovskiy 1993: O.I. Dombrovskiy [О.И. Домбровский], Архитектурно-археологическое исследование Загородного крестообразного храма Херсонеса. *МАИЭТ III,* Simferopol 1993, 289–319, 403–426

Dombrovskiy 2004/1: O.I. Dombrovskiy [О.И. Домбровский], *Византийские мозаики Херсонеса Таврического (The Early-Byzantine Church Architecture of Chersonesus Taurica III),* Poznań 2004

Dombrovskiy 2004/2: O.I. Dombrovskiy [О.И. Домбровский], О хронологии "Базилики Уварова". *Историческое наследие Крыма 3–4,* Simferopol 2004, 11–31

Dombrovskiy, Parshina 1960: O.I. Dombrovskiy, E.A. Parshina [О.И. Домбровский, Е.А. Паршина], О раннесредневековой застройке территории античного театра. *СХМ I,* Simferopol 1960, 36–41

Doncheva 2002: S. Doncheva [С. Дончева], Бронзов накрайник за ножница на меч от Североизточна България. *AMV I,* 2002, 141–144

Ducellier 1975: A. Ducellier, Dernières découvertes sur les sites archéologiques albanais. *Archéologia 78,* 1975, 35–45

Duyuran 1951: R. Duyuran, İzmit ve Silivri'de Yapılan Arkeolojik Araştırmaları 1947–1948. *Belleten XV,* Ankara 1951, 213–218

Dzhanov, Mayko 1998: A.V. Dzhanov, V.V. Mayko [А.В. Джанов, В.В. Майко], Византия и кочевники в юго-восточной Таврике в X–XII вв. *ХСб IX,* Sevastopol 1998, 182–194

Dzhanpoladyan 1974: R.M. Dzhanpoladyan [Р.М. Джанполадян], *Средневековое стекло Двина IX–XIII вв. (Археологические памятники Армении 7. Средневековые памятники II),* Yerevan 1974

***East Christian Art* 1987**: I. Petsopoulos (ed.), *East Christian Art. A 12th Anniversary Exhibition: Catalogue,* London 1987

Ebersolt, Thiers 1913: J. Ebersolt, A. Thiers, *Les églises byzantines de Constantinople,* Paris 1913

Effenberger, Severin 1992: A. Effenberger, H.-G. Severin, *Das Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst / Staatliche Museen zu Berlin,* Mainz 1992

Elbern 1984: V.H. Elbern, Zwei neue christliche Scrinia in den Berliner Museen. In: *Actes du Xe Congrès international d'archéologie chrétienne 2,* Città del Vaticano–Thessalonique 1984, 81–92

***Ermitage* 1979**: A. Effenberger, B. Marsak, V. Zalesskaja, I. Zaseckaja, *Spätantike und Frühbyzantinische Silbergefässe aus der Staatlichen Ermitage,* Leningrad–Berlin 1979

Etingof 2005: O.E. Etingof [О.Е. Этингоф], *Византийские иконы VI – первой половины XIII века в России,* Moscow 2005

Ettinghausen 1954: E.S. Ettinghausen, Byzantine Tiles from the Basilica in the Topkapu Serai and Saint John of Studios. *Cahiers archéologiques 7,* Paris 1954, 80–88

Evans 1994: A. Care Evans, *The Sutton Hoo Ship Burial,* London 1994

Eyice 1956: S. Eyice, Les fragments de la décoration plastique de l'église des Saints-Apôtres. *Cahiers Archéologiques 8,* 1956, 63–74

Filippov 2009: A.E. Filippov [А.Е. Филиппов], Росписи раннехристианских склепов Херсонеса Таврического в контексте художественной традиции и проблема датировки. In: S.A. Belyaev [С.А. Беляев] (ed.), *Очерки истории христианского Херсонеса (Херсонес Христианский I, 1),* Saint Petersburg 2009, 193–232

Flerova, Flerov 2005: V.E. Flerova, V.S. Flerov [В.Е. Флерова, В.С. Флеров], Роговой реликварий с территории Хазарского каганата (уникальный сюжет с одноногими духами). *РА 2,* Moscow 2005, 56–65

Fomin 2004: M.V. Fomin [М.В. Фомин], О раннехристианском некрополе и монастыре Богородицы Влахернской в окрестностях Херсонеса. In: *Проблемы истории и археологии Украины. Материалы V Международной научной конференции, посвященной 350-летию г. Харькова и 200-летию Харьковского национального университета им. В.Н. Казарина (4–6 ноября 2004 года),* Kharkov 2004, 74–75

Fomin 2005: M.V. Fomin [М.В. Фомин], О мартириях при Западной базилике Херсонеса. *БИ X,* Simferopol–Kerch 2005, 132–152

Fomin 2009: M.V. Fomin [М.В. Фомин], *Поховальна традиція та обряд у візантийському Херсоні (IV – X ст.).*

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Kharkov 2009

François 1997: V. François, Les ateliers de céramique Byzantine de Nicée. In: *Iznik et leur production (X – début XIV siècle)* (*BCH* Supplément 121), 1997, 411–442

François 1999/1: V. François, *Céramiques médiévales à Alexandrie,* Le Caire 1999

François 1999/2: V. François, Une illustration des Romans courtois. La vaisselle de table chypriote sous l'occupation franque. *Cahier du Centre d'Études Chypriotes 29,* 1999, 57–80

Frend 1966: W.H.C. Frend, *The Archaeology of Early Christianity. A History,* Bodmin (Cornwall) 1966

Frondzhulo 1974: M.A. Frondzhulo [М.А. Фронджуло], Раскопки в Судаке. In: S.N. Bibikov [С.Н. Бибиков] (ed.), *Феодальная Таврика. Материалы по истории и археологии Крыма,* Kyiv 1974, 139–150

Fuhrmann 1940: H. Fuhrmann, Studien zu den Consulardiptychen und verwandten Denkmäler. *Römische Mitteilungen 55,* 1940, 99

Fülep 1984: F. Fülep, *Sopianae,* Budapest 1984

Fulford, Peacock 1984: M.G. Fulford, D.P.S. Peacock, *Excavations at Carthage. The British Museum. The Pottery and other Ceramic Objects from the Site. 1–2,* Sheffield 1984

Galavaris 1970: G. Galavaris, *Bread and the Liturgy. The Symbolism of Early Christian and Byzantine Bread Stamps,* Madison 1970

Garam 1984: É. Garam, Spätawarenzeitliche Goldgegenstände im Ungarischen Nationalmuseum. *Folia archaeological XXXV,* Budapest 1984, 87–108

Garam 2001: É. Garam, *Funde Byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts (Monumenta Avarorum Archaeologica 5),* Budapest 2001

Garbsch, Overbeck 1989: J. Garbsch, B. Overbeck, *Spätantike zwischen Heidentum und Christentum: Ausstellungkatalogue der prähistorischen Staatssamlung 17,* München 1989

Gavritukhin 2002: I.O. Gavritukhin [И.О. Гавритухин], Фибулы и ременные гарнитуры из цистерны П-1967 г. в Херсонесе. *МАИЭТ IX,* Simferopol 2002, 217–228

Gaydin 1923: S. Gaydin [С. Гайдин], Резная шиферная икона св. Димитрия и Георгия. *СГЭ II,* Petrograd 1923, 31–42

Gaydukov 2004: N.E. Gaydukov [Н.Е. Гайдуков], Отверстия для вложения мощей в престолах византийских храмов Херсонеса. In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре II. Материалы II Судакской международной научной конференции (12–16 сентября 2004 г.),* Kyiv–Sudak 2004, 51–63

Georgiev 1980: P.P. Georgiev [П.П. Георгиев], Старобългарски писала от Плиска и Преслав. *Археология 3,* Sofia 1980, 43–50

Georgieva 1974: S. Georgieva [С. Георгиева], Керамиката из двореца на Царевец. In: M. Chakyrova [М. Чакърова] (ed.), *Царевград Търнов. Дворецът на българските царе през втората Българска Държава. 2,* Sofia 1974, 7–186

***Gerasa* 1938**: C.H. Kraeling (ed.), *Gerasa. City of the Decapolis,* New Haven 1938

Gertsen, Naumenko 2005: A.G. Gertsen, B.E. Naumenko [А.Г. Герцен, В.Е. Науменко], Поливная керамика из раскопок цитадели Мангупа. In: S.G. Bocharov, V.L. Myts [С.Г. Бочаров, В.Л. Мыц] (eds.), *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X–XVIII вв.: Сборник научных трудов I,* Kyiv 2005, 257–287

Gilevich 1959: A.M. Gilevich [А.М. Гилевич], Золотые византийские монеты из Херсонеса. *СА 1,* 1959, 267–268

Gilevich 1964: A.M. Gilevich [А.М. Гилевич], Новый клад херсоно-византийских монет. *ВВ XXIV,* Moscow 1964, 148–158

Gilevich 1991: A.M. Gilevich [А.М. Гилевич], Новые материалы к нумизматике византийского Херсона. *ВВ 52,* Moscow 1991, 214–225

Ginkut 2002: N.V. Ginkut [Н.В. Гинькут], Керамика IX – первой половины X вв. с места кораблекрушения близ Учкуевки (Севастопольский прибрежный район). In: V.V. Lebedinskiy [В.В. Лебединский] (ed.), *Подводная археология: сто лет исследований. Материалы международной научно-практической конференции "К 100-летию подводной археологии",* Moscow 2002, 24–31

Ginkut 2005: N.V. Ginkut [Н.В. Гинькут], Изображение птиц на поливной керамике крепости Чембало: техника, декор, символика. In: Yu.A. Babinov [Ю.А. Бабинов] (ed.), *Символ в религии и философии. Сборник научных трудов,* Sevastopol 2005, 19–36

***Gläser der Antike* 1974**: A. von Saldern, B. Nolte, P. La Baume, Th.E. Haevernick, *Gläser der Antike,* Hamburg 1974

Glebov, A.A. Ivanov 2007: V.P. Glebov, A.A. Ivanov [В.П. Глебов, А.А. Иванов], Кочевническое погребение хазарского времени из могильника Таловый II. In: Yu.K. Guguyev [Ю.К. Гугуев] (ed.), *Средневековые древности Дона: Материалы и исследования по археологии Дона II. Сборник статей,* Moscow–Jerusalem 2007, 154–176

Gnutova, Zotova 2000: S.V. Gnutova, E.Ya. Zotova [С.В. Гнутова, Е.Я. Зотова], *Кресты. Иконы. Складни. Медное художественное литье XI – начала XX века. Из собрания центрального музея древнерусской культуры и искусства имени Андрея Рублева,* Moscow 2000

Goetz 1901: W. Goetz, *Ravenna,* Berlin 1901

Goldschmidt, Weitzmann 1930: A. Goldschmidt, K. Weitzmann, *Die byzantinischen Elfenbein-skulpturen des X–XIII. Jahrhunderts I: Kästen,* Berlin 1930

Goldschmidt, Weitzmann 1979: A. Goldschmidt, K. Weitzmann, *Die byzantinischen Elfenbein-skulpturen des 10. bis 13. Jahrhunderts,* Berlin 1930; Nachdruck 1979

Golofast 1996: L.A. Golofast [Л.А. Голофаст], Штампы V–VII вв. на посуде группы "Африканской краснолаковой" из раскопок Херсонесского городища. *МАИЭТ V,* Simferopol 1996, 77–84

Golofast 1998: L.A. Golofast [Л.А. Голофаст], К вопросу о стеклоделии в ранневизантийском Херсоне. *МАИЭТ VI,* Simferopol 1998, 312–326

Golofast 2001: L.A. Golofast [Л.А. Голофаст], Стекло ранневизантийского Херсонеса. *МАИЭТ VIII,* Simferopol 2001, 97–260

Golofast 2002: L.A. Golofast [Л.А. Голофаст], Штампы

V–VII вв. на посуде группы "Фокейской краснолаковой" из раскопок Херсонесского городища. *МАИЭТ IX,* Simferopol 2002, 135–216

Golofast 2003: L.A. Golofast, Cherson in the 7th Century AD: the Archaeological Aspect. G.R. Tsetskhladze (ed.), *Ancient West and East 2, 1,* Leiden–Boston 2003, 96–115

Golofast 2007: L.A. Golofast [Л.А. Голофаст], Западный район Херсонеса в ранневизантийское время. *МАИЭТ XIII,* Simferopol 2007, 68–128

Golofast 2008: L.A. Golofast [Л.А. Голофаст], Ремесла и промыслы Херсона в XIII в. (по находкам из слоя пожара). *МАИЭТ IX,* Simferopol 2008, 345–384

Golofast 2009/1: L. Golofast, Early Byzantine Glass from Tauric Chersonesos (Crimea). In: E. Lafli (ed.), *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean (Acta Congressus Communis Omnium Gentium Smyrnae II),* Izmir 2009, 301–335

Golofast 2009/2: L.A. Golofast [Л.А. Голофаст], Градостроительный облик Херсона XIII в. *МАИЭТ XV,* Simferopol 2009, 275–377

Golofast, Ryzhov 2000: L.A. Golofast, S.G. Ryzhov [Л.А. Голофаст, С.Г. Рыжов], Комплекс ранневизантийского времени из раскопок квартала Х Б в Северном районе Херсонеса. *ПИФК IX,* Moscow–Magnitogorsk 2000, 78–117

Golofast, Ryzhov 2003: L.A. Golofast, S.G. Ryzhov [Л.А. Голофаст, С.Г. Рыжов], Раскопки квартала Х в Северном районе Херсонеса. *МАИЭТ X,* Simferopol 2003, 182–261

Golubeva 1964: L.A. Golubeva [Л.А. Голубева], Огнива с бронзовыми рукоятями. *СА 3,* Moscow 1964, 115–132

Gomolka-Fuchs 1982: G. Gomolka-Fuchs, *Die Kleinfunde vom 4. bis 6. Jh. aus Iatrus. Iatrus–Krivina. Ergebnisse der Ausgrabungen 1966–1973,* Berlin 1982

Goncharov 2009: E.Yu. Goncharov [Е.Ю. Гончаров], Восточная нумизматика Херсона (Вторая половина XII – первая половина XV вв.). In: S.P. Karpov [С.П. Карпов] (ed.), *Причерноморье в Средние века VII,* Saint Petersburg 2009, 118–132

Gonosova, Kondoleon 1994: A. Gonosova and Chr. Kondoleon, *Art of Late Rome and Byzantium in the Virginia Museum of Fine Arts,* Richmond 1994

Grabar 1946: A. Grabar, *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique. II,* Paris 1946

Grabar 1968: A. Grabar, Quelques reliquaires de saint Démétrios et le martyrium du saint à Salonique. In: *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen âge I,* Paris 1968, 435–453

***Greece and Sea* 1987**: A. Delivarrias (ed.), *Greece and the Sea: Catalogue of the Exhibition,* Amsterdam 1987

Grinevich 1927/1: K.E. Grinevich [К.Э. Гриневич], Отчет о херсонесских раскопках 1926 г. в связи с раскопками 1907–1910 гг. *ХСб II,* Sevastopol 1927, 257–272

Grinevich 1927/2: K.E. Grinevich [К.Э. Гриневич], Стены Херсонеса Таврического, часть II. *ХСб II,* Sevastopol 1927, 5–104

Grinevich 1927/3: K.E. Grinevich [К.Э. Гриневич], *Сто лет херсонесских раскопок (1827–1927 гг.),* Sevastopol 1927

Grinevich 1930: K.E. Grinevich [К.Э. Гриневич], Северо-восточные кварталы Херсонеса Таврического по данным раскопок Р.Х. Лепера. *ХСб III,* Sevastopol 1930, 3–140

Grinevich 1959: K.E. Grinevich [К.Э. Гриневич], Стены Херсонеса Таврического: Ч.3. Южная и западная линия обороны. *ХСб 5,* Simferopol 1959, 75–114

Guarducci 1983: M. Guarducci, *Scritti scelti sulla religione greca e romana e sul Christianesimo,* Leiden 1983

Guénébault 1856–1857: L.J. Guénébault, Recherches historiques sur les crosses. *Revue archéologique,* Paris 1856–1857, 703–704

Günsenin 1989: N. Günsenin, Recherches sur les amphores byzantines dans les musées turcs. In: V. Déroche, J.-M. Spieser (eds.), *Recherches sur la céramique byzantine* (*BCH* Supplément XVIII), Athènes 1989, 267–276

Guruleva 2007: V.V. Guruleva [В.В. Гурулева], Византийские монеты из раскопок в Херсонесе в собрании Эрмитажа: история формирования коллекции. In: *Могилянські читання 2006. Збірник науковых праць,* Kyiv 2007, 224–232

Harden 1936: D.B. Harden, *Roman Glass from Karanis Found by the University of Michigan Archaeological Expedition in Egypt, 1924–29, University of Michigan Studies, Humanistic Series XLI,* Ann Arbor 1936

Harrison 1986: R.M. Harrison, *Excavations at Saraçhane in Istanbul 1: The Excavations, Structures, Architectural Decoration, Small Finds, Coins, Bones and Molluscs,* Princeton (New Jersey) 1986

Hayes 1972: J.W. Hayes, *Late Roman Pottery,* London 1972

Hayes 1992: J.W. Hayes, *Excavations at Saraçhane in Istanbul 2: The Pottery,* Princeton (New Jersey) 1992

Henkel 1913: F. Henkel, *Die römischen Fingerringe der Rheinlande,* Berlin 1913

A.V. Ivanov 2005: A.V. Ivanov [А.В. Иванов], Население византийского Херсона по данным антропологии. In: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], *Византийский Херсон. Очерки истории и культуры,* Kharkov 2005, 1627–1639

S. Ivanov 2010: S.A. Ivanov [С.А. Иванов], Второй Рим глазами Третьего: Эволюция образа Византии в российском общественном сознании. *http://www.polit.ru/lectures/2009/04/14/vizant.html,* 2010

Izmailov 1932: N. Izmailov, Une stéatite byzantine du Musée de Chersonèse. In: *L'art byzantin ches les slaves II,* Paris 1932, 39–48

Izmailova 1970: T.A. Izmailova, Le tetraévangile illustré arménien de 1038. *Revue des Études Arméniennes 7,* Paris 1970, 203–240

Izmaylova 1927: N.V. Izmaylova [Н.В. Измайлова], Византийская капитель в Херсонесском Музее. In: *Seminarium Kondakovianum. Recueil d'études. Archéologie. Histoire de l'art. Études Byzantines I,* Prague 1927, 121–125

Janin 1950: R. Janin, *Constantinopole Byzantine. Développement urbain et répertoire topographique,* Paris 1950

Jašaeva 2010: T. Jašaeva, Pilgerandenken im byzantinischen Cherson. In: F. Daim, J. Drauschke (eds.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter 2, 1,* Mainz 2010, 479–491

Jastrzebowska 1999: E. Jastrzebowska, Ephesos und Chersonesos in Spätantike und frühbyzantinischer Zeit: Eine vergleichende topographische Studie. *RAC LXXV,* 1999, 475–520

Jeffreys, Haldon, Cormack 2008: E. Jeffreys, J. Haldon and

R. Cormack, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies,* Oxford–New York 2008

Jotov 2003: V. Jotov, *The Vikings on the Balkans,* Varna 2003

Kadeev 1968: V.I. Kadeev [В.И. Кадеев], *Отчет о раскопках в Херсонесе на участке "Центр квартала" в 1968 г.* (НА НЗХТ, *д. 1614/1*), 1968

Kadeev, Sorochan 1989: V.I. Kadeev, S.B. Sorochan [В.И. Кадеев, С.Б. Сорочан], *Экономические связи античных городов Северного Причерноморья в I в. до н.э. – V в. н.э.,* Kharkov 1989

Kakovkin 1985: A.Ya. Kakovkin [А.Я. Каковкин], Фрагмент краснолакового блюда из Сохага. In: V.G. Lukonin [В.Г. Луконин] (ed.), *Художественные памятники и проблемы культуры Востока. Сборник статей,* Leningrad 1985, 66–70

Kakovkin 2004: A.Ya. Kakovkin [А.Я. Каковкин], *Сокровища коптской коллекции Государственного Эрмитажа,* Saint Petersburg 2004

Kalashnik 1989: Yu.P. Kalashnik [Ю.П. Калашник], Средневековый дом в XX квартале Херсонеса (раскопки 1982–1988 гг.). In: G.I. Smirnova [Г.И. Смирнова] (ed.), *Итоги работ археологических экспедиций Государственного Эрмитажа,* Leningrad 1989, 165–187

Kalavrezou-Maxeiner 1985: I. Kalavrezou-Maxeiner, *Byzantine Icons in Steatite 1–2 (Byzantina Vindobonensia XV),* Vienna 1985

Kalchev 1982: K. Kalchev [К. Калчев], Антични и късноантични лампи от Стара Загора. *Известия на музеите от Югоизточна България V,* 1982, 7–22

Kalinowski 2004: Z. Kalinowski, Analiza liturgiczna kościołów wczesnochrześcijańskich w Chersonezie Taurydzkim. In: A.B. Biernacki, E.J. Klenina, S.G. Ryżov [А.Б. Бернацки, Е.Ю. Кленина, С.Г. Рыжов] (eds.), *The Early-Byzantine Churches of Chersonesus Taurica (The Early-Byzantine Church Architecture of Chersonesus Taurica I),* Poznań 2004, 203–208

Kapitän 1980: G. Kapitän, Elementi architettonici per una basilica dal relitto navalle del VI secolo di Marzamemi (Siracusa). *CARB 27,* 1980, 71–136

Karivieri 1996: A. Karivieri, *The Athenian Lamp Industry in Late Antiquity,* Helsinki 1996

Karpov 1987: S.P. Karpov [С.П. Карпов], Современное византиноведение. *Общественные науки 2,* Moscow 1987, 207–212

***Katalog* 1976**: S.N. Bibikov [С.Н. Бибиков] (ed.), *Античная скульптура Херсонеса. Каталог,* Kyiv 1976

***Katalog* 1977/1**: A.V. Bank, O.S. Popova [А.В. Банк, О.С. Попова] (eds.), *Искусство Византии в собраниях СССР: Каталог выставки I–III,* Moscow 1977

***Katalog* 1977/2**: B.B. Piotrovskiy [Б.Б. Пиотровский] (ed.), *Новые поступления Государственного Эрмитажа 1966–1977. Каталог выставки,* Leningrad 1977

***Katalog* 1980**: N.G. Obnovlenskaya [Н.Г. Обновленская] (ed.), *Художественное ремесло эпохи Римской империи (I в. до н.э.– IV в.). Каталог выставки,* Leningrad 1980

***Katalog* 1996**: V.L. Yegorov [В.Л. Егоров] (ed.), *Путь из варяг в греки и из грек... Каталог выставки,* Moscow 1996

***Katalog* 2002**: D.V. Zhuravlev [Д.В. Журавлев] (ed.), *На краю ойкумены. Греки и варвары на северном берегу Понта Эвксинского. Каталог выставки в Государственном Историческом музее. 30 мая–15 августа 2002 г.,* Moscow 2002

Kautzsch 1936: R. Kautzsch, *Kapitellstudien: Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis siebenten Jahrhundert,* Berlin–Leipzig 1936

Kent, Painter 1977: J.P.C. Kent and K.S. Painter, *Wealth of the Roman World A.D. 300–700,* London 1977

Khanenko 1899: B.I. and V.N. Khanenko [Б.И. и В.Н. Ханенко], *Древности русские. Кресты и образки. I,* Kyiv 1899

Khayredinova 2002: E.A. Khayredinova [Э.А. Хайрединова], Женский костюм варваров Юго-Западного Крыма в V – первой половине VI вв. *МАИЭТ IX,* Simferopol 2002, 53–118

Khayredinova 2007: E.A. Khayredinova [Э.А. Хайрединова], Раннесредневековые кресты из Юго-Западного Крыма. *МАИЭТ XIII,* Simferopol 2007, 151–182

Khrapunov 2000: M.I. Khrapunov [М.И. Храпунов], Адміністрація Херсона наприкінці IV–V ст. *Археологія 1,* Kyiv 2000, 57–67

Khrapunov 2002/1: N.I. Khrapunov [Н.И. Храпунов], Администрация византийского Херсона в VIII – начале IX вв. *ПИФК XII,* Moscow–Magnitogorsk 2002, 568–582

Khrapunov 2002/2: N.I. Khrapunov [Н.И. Храпунов], Преторий в средневековом Херсоне. In: *Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження 3,* Odessa 2002, 148–149

Khrapunov 2004: N.I. Khrapunov [Н.И. Храпунов], Политическая история, государственное и административное устройство Херсонеса в конце IV – VI вв. In: A.O. Vladimirov, D.V. Zhuravlev, V.M. Zubar, S.D. Kryzhitskiy, A.S. Rusyaeva, M.V. Rusyaeva, M.V. Skrzhinskaya, S.B. Sorochan, N.I. Khrapunov [А.О. Владимиров, Д.В. Журавлев, В.М. Зубарь, С.Д. Крыжицкий, А.С. Русяева, М.В. Русяева, М.В. Скржинская, С.Б. Сорочан, Н.И. Храпунов], *Херсонес Таврический в середине I в. до н.э. – VI в. н.э. Очерки истории и культуры,* Kharkov 2004, 520–545

Khrapunov 2009: M.I. Khrapunov [М.И. Храпунов], *Адміністрація византійського Херсона (кінец IV–XI ст.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук,* Kyiv 2009

Khroushkova 2006: L. Khroushkova, *Les monuments chrétiens de la côte orientale de la Mer Noire. Abkhazie. IVe – XIVe siècles (Bibliothéque de l'Antiquité Tardive 9),* Turnhout (Belgium) 2006

Khroushkova 2008: L. Khroushkova, Chersonesos in the Crimea: the first Christian buildings (4th–5th centuries). *Antiquité Tardive 16,* Paris 2008, 141–158

Khrushkova 1995: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], Европейская христианская археология: развитие и метод. In: *Церковная археология. Материалы Первой Всероссийской конференции. Псков, 20–24 ноября 1995 г.,* Saint Petersburg–Pskov 1995, 38–39

Khrushkova 1998/1: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], *Лыхны. Средневековый дворцовый комплекс в Абхазии,* Moscow 1998

Khrushkova 1998/2: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], Новые тенденции в европейской христианской археологии. In: A.E. Musin [А.Е. Мусин] (ed.), *Церковная археология 4. Материалы Второй Всероссийской церковно-археологической*

конференции, посвященной 150-летию со дня рождения Н.В. Покровского, Saint Petersburg 1998, 308–315

Khrushkova 2000/1: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], Европейская христианская археология: традиция и новые подходы. *Вестник РГНФ 3,* 2000, 94–105

Khrushkova 2000/2: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], Христианская археология в Западной Европе и русская школа византинистики. *Ученые записки Российского Православного университета св. ап. Иоанна Богослова 5 (Византинистика и неоэллинистика),* Moscow 2000, 217–245

Khrushkova 2001/1: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], Археология христианская, византийская, церковная: термины, предмет, современное состояние. *Точки-Puncta 3–4 (2),* Moscow 2001, 192–211

Khrushkova 2001/2: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], О византийской археологии. *Вестник РГНФ 3,* 2001, 5–13

Khrushkova 2002: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], *Раннехристианские памятники Восточного Причерноморья (IV–VII века),* Moscow 2002

Khrushkova 2004/1: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], Византийская археология в Крыму: новые книги. *ВВ 63 (88),* Moscow 2004, 270–274

Khrushkova 2004/2: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], Христианские памятники Крыма (Состояние изучения). *ВВ 63 (88),* Moscow 2004, 167–194

Khrushkova 2005/1: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], О начале христианского Херсонеса Таврического: крестовидная церковь на главном кладбище. In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Сугдейский сборник II,* Kyiv–Sudak 2005, 393–420

Khrushkova 2005/2: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], Раннехристианская и византийская археология: новые книги. *ВВ 64 (89),* Moscow 2005, 271–280

Khrushkova 2007/1: L.G. Khrushkova, Krim (Chersonesus Taurica). In: *Reallexikon für Antike und Christentum XXII,* Stuttgart 2007, 75–126

Khrushkova 2007/2: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], Крестовидные мартирии в Херсонесе Таврическом и на христианском Востоке: начало традиции. In: Yu. Babinov, H. Hoffmann [Ю. Бабинов, Х. Хоффманн] (eds.), *Sacrum et profanum III: Небесные патроны и другие служители культа. Сборник научных трудов,* Sevastopol 2007, 211–237

Khrushkova 2008: L.G. Khrushkova [Л.Г. Хрушкова], О живописи раннехристианских склепов в Крыму: сто лет после Михаила Ивановича Ростовцева. *ТГЭ XLII: Византия в контексте мировой культуры: К 100-летию со дня рождения Алисы Владимировны Банк (1906–1984): Материалы конференции / Государственный Эрмитаж,* Saint Petersburg 2008, 121–132

Khruškova 2009: L. Khruškova, Late Antique Glass from the Eastern Black Sea: Christian Context. In: E. Lafli (ed.), *Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediterranean (Acta Congressus Communis Omnium Gentium Smyrnae II),* Izmir 2009, 337–353

Kirilko, Myts 2004: V.P. Kirilko, V.L. Myts [В.П. Кирилко, В.Л. Мыц], Укрепление Чобан-Куле (по материалам раскопок 1992–1993 гг.). In: V.L. Myts [В.Л. Мыц] (ed.), *О древностях Южного берега и гор Таврических. Сборник научных трудов (по материалам конференции в честь 210-летия со дня рождения Петра Ивановича Кеппена),* Kyiv 2004, 205–245

Kirpichnikov 1966: A.N. Kirpichnikov [А.Н. Кирпичников], *Древнерусское оружие 2 (САИ Е1-36),* Moscow–Leningrad 1966

Kirpichnikov, Chernenko 1966: A.N. Kirpichnikov, E.V. Chernenko [А.Н. Кирпичников, Е.В. Черненко], Рецензия на: Н.В. Пятышева, Железная маска из Херсонеса (К вопросу о происхождении и назначении кочевнических шлемов с масками). *СА 4,* 1966, 214–220

Klenina 2008: E.Yu. Klenina [Е.Ю. Кленина], Ранневизантийский епископский комплекс в Херсоне. *АДСВ 38,* Ekaterinburg 2008, 64–78

Klenina 2010: E. Klenina, Trade relations between the Mediterranean and Black Sea region in the 3rd–6th centuries A.D. in the light of ceramic artifacts. In: S. Menchelli, S. Santoro, M. Pasquinucci and G. Guiducci (eds.), *LRCW3 Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and archaeometry. Comparison between western and eastern Mediterranean. II,* 2010, 1005–1014

Klenina, Ryzhov 2004: E.Yu. Klenina, S.G. Ryzhov [Е.Ю. Кленина, С.Г. Рыжов], Топография Херсонеса Таврического. In: A.B. Biernacki, E.J. Klenina, S.G. Ryżov [А.Б. Бернацки, Е.Ю. Кленина, С.Г. Рыжов] (eds.), *The Early-Byzantine Churches of Chersonesus Taurica (The Early-Byzantine Church Architecture of Chersonesus Taurica I),* Poznań 2004, 21–32

Kobylina 1978: M.M. Kobylina [М.М. Кобылина], *Изображения восточных божеств в Северном Причерноморье в первые века н.э.,* Moscow 1978

Koehler 1822: H.K. Koehler, *Médailles grecques,* St. Pétersbourg 1822

Kolchin 1953: B.A. Kolchin [Б.А. Колчин], *Черная металлургия и металлообработка в древней Руси (домонгольский период) (МИА 32),* Moscow 1953

Kolchin 1958: B.A. Kolchin [Б.А. Колчин], Хронология новгородских древностей. *СА 2,* Moscow 1958, 92–111

Kolchin 1959: B.A. Kolchin [Б.А. Колчин], Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого (Продукция, технология). *МИА 65,* Moscow–Leningrad 1959, 7–119

Kolesnikova 1974: L.G. Kolesnikova [Л.Г. Колесникова], Раннехристианская скульптура Херсонеса. In: I.A. Antonova, V.V. Borisova [И.А. Антонова, В.В. Борисова] (eds.), *Херсонес Таврический. Ремесло и культура,* Kyiv 1974, 55–64

Kolesnikova 1975: L.G. Kolesnikova [Л.Г. Колесникова], Погребение воина на некрополе Херсонеса. *СА 4,* Moscow 1975, 264–267

Kolesnikova 1978: L.G. Kolesnikova [Л.Г. Колесникова], Храм в портовом районе Херсонеса (раскопки 1963–1965 гг.). *ВВ 39,* Moscow 1978, 160–172

Kolesnikova 2006: L.G. Kolesnikova [Л.Г. Колесникова], Связи Херсона-Корсуня с племенами Восточной Европы в домонгольский период. *ХСб XV,* Sevastopol 2006, 129–150

Kondakov 1896: N.P. Kondakov [Н.П. Кондаков], *Русские клады.*

Исследование древностей великокняжеского периода. 1, Saint Petersburg 1896

Kondakov 1902: N.P. Kondakov [Н.П. Кондаков], *Памятники христианского искусства на Афоне,* Saint Petersburg 1902

Kondakov 1904: N.P. Kondakov [Н.П. Кондаков], *Археологическое путешествие по Сирии и Палестине,* Saint Petersburg 1904

Kondakov 1910: N.P. Kondakov [Н.П. Кондаков], *Иконография Богоматери. Связи греческой и русской иконописи,* Saint Petersburg 1910

Kondakov 1915: N.P. Kondakov [Н.П. Кондаков], *Иконография Богоматери II,* Saint Petersburg 1915

Korobkov 1997: D.Yu. Korobkov [Д.Ю. Коробков], Медная икона из раскопок 1991 года (о реконструкции сюжета и трактовке образов). *ХСб VIII,* Sevastopol 1997, 53–61

Korobkov 1998: D.Yu. Korobkov [Д.Ю. Коробков], К оценке художественных влияний в искусстве поливной керамики Византии IX–X вв. *Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X–XVIII вв. по материалам поливной керамики. Тезисы докладов научной конференции,* Simferopol 1998, 135–137

Korobkov 1999: D.Yu. Korobkov [Д.Ю. Коробков], Византийский серебряный потир из раскопок в Херсонесе. *ХСб X,* Sevastopol 1999, 303–309

Korzukhina 1950: G.F. Korzukhina [Г.Ф. Корзухина], Из истории древнерусского оружия XI в. *СА XIII,* Moscow–Leningrad 1950, 63–95

Korzukhina 1958: G.F. Korzukhina [Г.Ф. Корзухина], О памятниках "корсунского дела" на Руси (По материалам медного литья). *ВВ XIV,* Moscow 1958, 129–137

Korzukhina, Peskova 2003: G.F. Korzukhina, A.A. Peskova [Г.Ф. Корзухина, А.А. Пескова], *Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии X–XIII вв.,* Saint Petersburg 2003

Kostromicheva 1979: T.I. Kostromicheva [Т.И. Костромичева], Неизданные золотые монеты из Херсонеса. *Социальное развитие Византии (АДСВ),* Sverdlovsk 1979, 126–129

Kostsyushko-Valyuzhinich 1890: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], *Отчет о раскопках между монастырским садом и строящимся собором* (НА НЗХТ, *д. 1*), 1890

Kostsyushko-Valyuzhinich 1891/1: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], Важное археологическое открытие в Крыму. *ИТУАК 13,* Simferopol 1891, 58–60

Kostsyushko-Valyuzhinich 1891/2: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], *Отчет о раскопках на площади вокруг нового храма. Отчет о раскопках на северном берегу моря* (НА НЗХТ, *д. 2*), 1891

Kostsyushko-Valyuzhinich 1892: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], *Продолжение доследования южной стороны площади у нового собора* (НА НЗХТ, *д. 3*), 1892

Kostsyushko-Valyuzhinich 1893/1: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], Раскопки в Херсонесе. *ОАК за 1890 г.,* Saint Petersburg 1893, 30–40

Kostsyushko-Valyuzhinich 1893/2: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], *Раскопки на Северном берегу моря у подножия холма, на котором находится монастырское кладбище, до соединения с храмиком, описанным раннее* (НА НЗХТ, *д. 3*), 1893

Kostsyushko-Valyuzhinich 1896: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], *Раскопки в юго-восточном углу площади, впереди нового храма (продолжение раскопок 1890–1892 гг.)* (НА НЗХТ, *д. 5*), 1896

Kostsyushko-Valyuzhinich 1901: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], Извлечение из отчета о раскопках в Херсонесе Таврическом в 1899 г. *ИАК 1,* Saint Petersburg 1901, 1–55

Kostsyushko-Valyuzhinich 1902/1: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], Извлечение из отчета о раскопках в Херсонесе Таврическом в 1900 году. *ИАК 2,* Saint Petersburg 1902, 1–39

Kostsyushko-Valyuzhinich 1902/2: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], *Отчет о доследовании акрополя (Северо-западная часть монастырской усадьбы)* (НА НЗХТ, *д. 11*), 1902

Kostsyushko-Valyuzhinich 1902/3: K.K. Kostsyushko-Valyuzhi-nich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], Отчет о раскопках в Херсонесе в 1901 году. *ИАК 4,* Saint Petersburg 1902, 51–119

Kostsyushko-Valyuzhinich 1903: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], *Продолжение раскопок некрополя, начатых в 1902 г. у крестообразного храма с мозаичным полом* (НА НЗХТ, *д. 12*), 1903

Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/1: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], Извлечение из отчета о раскопках в Херсонесе в 1902 г. *ИАК 9,* Saint Petersburg 1904, 1–62

Kostsyushko-Valyuzhinich 1904/2: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], *Раскопки в центре акрополя в южной части монастырской усадьбы. Продолжение раскопок 1902 и 1903 гг.* (НА НЗХТ, *д. 13*), 1904

Kostsyushko-Valyuzhinich 1905/1: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], *Отчет о раскопках акрополя в юго-западной части монастырской усадьбы (Продолжение раскопок 1902–1904 гг.)* (НА НЗХТ, *д. 14*), 1905

Kostsyushko-Valyuzhinich 1905/2: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], Отчет о раскопках в Херсонесе Таврическом в 1903 г. *ИАК 16,* Saint Petersburg 1905, 37–110

Kostsyushko-Valyuzhinich 1906: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], Отчет о раскопках в Херсонесе Таврическом в 1904 году. *ИАК 20,* Saint Petersburg 1906, 17–95

Kostsyushko-Valyuzhinich 1907: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], Отчет о раскопках в Херсонесе Таврическом в 1905 году. *ИАК 25,* Saint Petersburg 1907, 67–171

Kostsyushko-Valyuzhinich 1909: K.K. Kostsyushko-Valyuzhinich [К.К. Косцюшко-Валюжинич], Извлечение из отчета

о раскопках в Херсонесе Таврическом в 1906 г. *ИАК 33,* Saint Petersburg 1909, 50–67

Kötzsche 1988: L. Kötzsche, Zwei Jerusalemer Pilgerampullen aus der Kreuzfahrerzeit. *Zeitschrift für Kunstgeschichte 51,* 1988, 13–32

Koval 2003: V.Yu. Koval [В.Ю. Коваль], Керамика Востока на Руси в XIII веке. In: N.A. Makarov, A.V. Chernetsov [Н.А. Макаров, А.В. Чернецов] (eds.), *Русь в XIII веке. Древности темного времени,* Moscow 2003, 361–371

Koval 2005/1: V.Yu. Koval [В.Ю. Коваль], Византийская керамика на Руси в IX–XV вв. In: N.A. Makarov, A.V. Chernetsov [Н.А. Макаров, А.В. Чернецов] (eds.), *Русь в IX–XIV веках: взаимодействие Севера и Юга,* Moscow 2005, 163–175

Koval 2005/2: V.Yu. Koval [В.Ю. Коваль], Керамика средневековой Сирии в Восточной Европе. In: S.G. Bocharov, V.L. Myts [С.Г. Бочаров, В.Л. Мыц] (eds.), *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X–XVIII вв.: Сборник научных трудов I,* Kyiv 2005, 216–228

Kovalevskaya 1979: V.B. Kovalevskaya [В.Б. Ковалевская], *Поясные наборы Евразии IV–IX вв. Пряжки (САИ Е1-2),* Moscow 1979

Kramarovskiy 1996: M.G. Kramarovskiy [М.Г. Крамаровский], Три группы поливной керамики XIII–XIV вв. из Северного Причерноморья. In: *Византия и византийские традиции: Сборник научных трудов к XIX Международному конгрессу византинистов, Копенгаген, 18–24 августа 1996 г.,* Saint Petersburg 1996, 96–116

Kramarovskiy 2000: M.G. Kramarovskiy [М.Г. Крамаровский], Византийская и сельджукская керамика сграффито с темой вина и веселья конца XII – первой половины XIV в. (по материалам Крыма и Черноморского побережья Болгарии). *АДСВ 31,* Ekaterinburg 2000, 233–250

***Krym* 2003**: T.I. Makarova, S.A. Pletneva [Т.И. Макарова, С.А. Плетнева] (eds.), *Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья: IV–XIII века (Археология),* Moscow 2003

Kutaysov 1982: V.A. Kutaysov [В.А. Кутайсов], Четырехапсидный храм Херсонеса. *СА 1,* 1982, 155–170

Kutaysov, Yurochkin 1997: V.A. Kutaysov, V.Yu. Yurochkin [В.А. Кутайсов, В.Ю. Юрочкин], Бассейн римского времени в юго-западном районе Херсонеса. *Международная конференция "Византия и Крым". Севастополь, 6–11 июня 1997 г. Тезисы докладов,* Simferopol 1997, 53–55

Kuzev 1975: A. Kuzev [А. Кузев], Археологически дани за производство на сграффито и декоративна керамика във Варна през XIII–XIV в. *ИНМВ XI (XXVI),* Varna 1975, 155–159

Kuzmanov 1981: G. Kuzmanov [Г. Кузманов], За производството на глинени лампи в Долна Мизия и Тракия (I–IV вв.). (По данни от Националния археологически музей, София). *Археология 1–2,* Sofia 1981, 10–20

Kuzmanov 1992: G. Kuzmanov [Г. Кузманов], *Антични лампи,* Sofia 1992

Kuzov 2002: Kh. Kuzov [Х. Кузов], Боздугани от Варненския археологически музей. *AMV I,* Varna 2002, 179–190

Kyzlasov, Korol 1990: L.R. Kyzlasov, G.G. Korol [Л.Р. Кызласов, Г.Г. Король], *Декоративное искусство средневековых хакасов как исторический источник,* Moscow 1990

***La Bulgarie médiévale* 1980**: *La Bulgarie médiévale. Art et civilization,* Paris 1980

Labutina 1985: I.K. Labutina [И.К. Лабутина], *Историческая топография Пскова в XIV – XV вв.,* Moscow 1985

***L'art copte* 2000**: *L'art copte en Egypte – 2000 ans de christianisme. Exposition présentée à l'Institut du monde arabe, Paris (2000) et au musée de l'Ephèbe au Cap d'Agde (2001),* Paris 2000

László 1974: G. László, *The art of the Migration Period,* Budapest 1974

Latyshev 1896: V.V. Latyshev [В.В. Латышев], *Сборник греческих надписей христианских времен из южной России,* Saint Petersburg 1896

Latyshev 1899/1: V.V. Latyshev [В.В. Латышев], *Греческие и латинские надписи, найденные в южной России в 1895–1998 гг. (МАР 23),* Saint Petersburg 1899

Latyshev 1899/2: V.V. Latyshev [В.В. Латышев], Этюды по византийской эпиграфике. *ВВ VI, 1–2,* Saint Petersburg 1899, 337–369

Latyshev 1901: V.V. Latyshev [В.В. Латышев], К церковной археологии Херсонеса. *ЖМНП 1901. Октябрь*, Saint Petersburg 1901, 15–22

Latyshev 1906: V.V. Latyshev [В.В. Латышев], *Жития св. епископов Херсонских: Исследование и тексты,* Saint Petersburg 1906

Latyshev 1908: V.V. Latyshev [В.В. Латышев], Эпиграфические новости из южной России. Находки 1907 г. *ИАК 27,* Saint Petersburg 1908, 15–41

Latyshev 1913: V.V. Latyshev [В.В. Латышев], Житие свв. епископов Херсонских в грузинской минее. *ИАК 49,* Saint Petersburg 1913, 75–88

Latysheva 1971: G.P. Latysheva [Г.П. Латышева], Торговые связи Москвы в XII–XIV вв. (по материалам археологических раскопок 1959–1960 гг. в Московском Кремле). In: N.N. Voronin, M.G. Rabinovich [Н.Н. Воронин, М.Г. Рабинович] (eds.), *Древности Московского Кремля (МИА 167),* Moscow 1971, 213–229

Lavrov 1911: P. Lavrov [П. Лавров], *Жития херсонских святых в греко-славянской письменности (ПХХ II),* Moscow 1911

Leader-Newby 2004: R.E. Leader-Newby, *Silver and Society in Late Antiquity. Function and meanings of silver plate in the fourth to seventh centuries,* Aldershot 2004

Leclercq 1914: H. Leclercq, Crosse. *DACL 1914, III, 2,* Paris 1914, col. 3144

Leper 1910: R.Kh. Leper [Р.Х. Лепер], *Дневник раскопок у башни Зенона* (НА НЗХТ, *д. 92*), 1910

Leper 1927: R.Kh. Leper [Р.Х. Лепер], Дневник раскопок херсонесского некрополя. *ХСб II,* Sevastopol 1927, 187–256

Leper, Geymovskiy 1913: R.Kh. Leper, E. Geymovskiy [Р.Х. Лепер, Е. Геймовский], *Дневник раскопок в монастырской ограде – между собором и восточной оградой и к югу – юго-востоку от собора* (НА НЗХТ, *д. 89а*), 1913

Likhachev 1993: R.G. Rabinovich [Р.Г. Рабинович] (ed.), *Из коллекций академика Н.П. Лихачева. Каталог выставки*

в Государственном Русском музее. Ленинград, 1991 г., Saint Petersburg 1993

Likhachev 2004: Болгарский амулет из собрания Н.П. Лихачева. In: E.K. Piotrovskaya [Е.К. Пиотровская] (ed.), *Вспомогательные исторические дисциплины,* 2004, 155–159

Litvinskiy, Solov'yev 1985: B.A. Litvinskiy, V.S. Solov'yev [Б.А. Литвинский, В.С. Соловьев], *Средневековая культура Тохари стана,* Moscow 1985

Logvin, Timoshchuk 1961: G.N. Logvin, B.A. Timoshchuk [Г.Н. Логвин, Б.А. Тимощук], Белокаменный храм XII века в Василеве. *Памятники культуры 3,* Moscow 1961, 37–50

Lositskiy 1988: Yu.G. Lositskiy [Ю.Г. Лосицкий], Опыт реконструкции крестообразных храмов Херсонеса. In: S.N. Bibikov [С.Н. Бибиков] (ed.), *Архитектурно-археологические исследования в Крыму,* Kyiv 1988, 27–36

Lositskiy 2002: Yu.G. Lositskiy [Ю.Г. Лосицкий], О доминантном каркасе застройки средневекового Херсонеса. In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Сугдея, Сурож, Солдайя в истории и культуре Руси – Украины. Материалы научной конференции (16–22 сентября 2002 г.),* Kyiv–Sudak 2002, 167–169

Lvova 1959: Z.A. Lvova [З.А. Львова], Стеклянные браслеты и бусы из Саркела–Белой Вежи. *МИА 75,* Moscow–Leningrad 1959, 307–332

Lysenko, Teslenko 2002: A.V. Lysenko, I.B. Teslenko [А.В. Лысенко, И.Б. Тесленко], Античные и средневековые памятники горы Аю-Даг. In: *Алушта и Алуштинский регион с древнейших времен до наших дней. Сборник научных трудов,* Kyiv 2002, 59–88

Mackensen 1981: M. Mackensen, Reliefverzirte nordafrikanische Sigillata Chiara C und D in der Staatlichen Sammlung ägyptischer Kunst in München. *Archäologischer Anzeiger 3,* 1981, 522–536

Makarova 1963: T.I. Makarova [Т.И. Макарова], Поливная керамика Таманского городища. In: B.A. Rybakov [Б.А. Рыбаков] (ed.), *Керамика и стекло древней Тмутаракани,* Moscow 1963, 73–95

Makarova 1967: T.I. Makarova [Т.И. Макарова], *Поливная посуда. Из истории керамического импорта и производства древней Руси (САИ Е1-38),* Moscow 1967

Makarova 2002: T.I. Makarova [Т.И. Макарова], Поливная керамика средневековой Тмутаракани. In: V.A. Zakharov [В.А. Захаров] (ed.), *Сборник Русского исторического общества 4 (152),* Moscow 2002, 105–112

Malinovskaya 1974: N.V. Malinovskaya [Н.В. Малиновская], Колчаны XIII–XIV вв. с костяными орнаментированными обкладками на территории евразийских степей. In: A.P. Smirnov, G.A. Fedorov-Davydov [А.П. Смирнов, Г.А. Федоров-Давыдов] (eds.), *Города Поволжья в средние века,* Moscow 1974, 132–175

Malitskiy 1928: N. Malitskiy [Н. Малицкий], Глиняный кружок из Херсонеса с изображением св. Фоки. In: *Материалы по русскому искусству I,* Leningrad 1928, 1–9

Malm 1968: V.A. Malm [В.А. Мальм], Крестики с эмалью. In: E.I. Krupnov [Е.И. Крупнов] (ed.), *Славяне и Русь,* Moscow 1968, 113–117

Mango 1986: M. Mundell Mango, *Silver from Early Byzantium. The Kaper Koraon and Related Treasures,* Baltimore 1986

Marjanović-Vujović 1977: G. Marjanović-Vujović, *Crosses. 6th–12th c. from the Collection of National Museum Belgrade,* Belgrade 1977

Marjanović-Vujović 1987: G. Marjanović-Vujović [Г. Марјановић-Вујовић], *Крстови од VI до XII века из збирке Народног музеја,* Belgrade 1987

Marjanović-Vujović 1988: G. Marjanović-Vujović [Г. Марјановић-Вујовић], Средњовековне некрополе у Србији евидентиране кроз археолошка ископавања. *Старинар XXXVII (1986),* Belgrade 1988, 191–209

Markevich 1909: A. Markevich [А. Маркевич], Островок в Казачьей бухте, как предполагаемое место кончины св. Климента, папы римского. *ИТУАК 43,* Simferopol 1909, 105–114

Marshall 1907: F. Marshall, *Catalogue of Finger Rings in the British Museum,* London 1907

Martin 1856: A. Martin, Le baton pastoral, étude archéologique. *Mélanges d'archéologie et de littérature 4,* Paris 1856, 145–257

Maslovskiy 2006: A.N. Maslovskiy [А.Н. Масловский], Керамический комплекс Азака. Краткая характеристика. In: V.Ya. Kiyashko [В.Я. Киящко] (ed.), *Историко-археологические исследования в г. Азове и на Нижнем Дону в 2004 г., 21,* Azov 2006, 308–473

Matantseva 1991: T.A. Matantseva [Т.А. Матанцева], Византийские граффити на колонне из Херсонеса. *ВВ 52,* Moscow 1991, 251–254

Matantseva, Sorochan 1992: T.A. Matantseva, S.B. Sorochan [Т.А. Матанцева, С.Б. Сорочан], Навершие архиерейского жезла с надписью. *ВХУ 362. История 25,* Kharkov 1992, 90–96

***Materialy* 1924–1928**: *Материалы по экскурсиям СМК. Гераклейский полуостров* (НА НЗХТ, *д. 1389*), 1924–1928

Matsulevich 1926: L.A. Matsulevich [Л.А. Мацулевич], *Серебряная чаша из Керчи,* Leningrad 1926

Mayko 2001/1: V.V. Mayko [В.В. Майко], К вопросу о крымских керамических импортах на территории хазарского Саркела. *ПИФК XI,* Moscow–Magnitogorsk 2001, 205–217

Mayko 2001/2: V.V. Mayko [В.В. Майко], К вопросу о хронологии некоторых типов византийских амфор юго-восточного Крыма. In: *Морська торгівля в Північному Причорномор'ї. Збірка наукових статей,* Kyiv 2001, 118–122

Mayko 2002: V.V. Mayko [В.В. Майко], К вопросу о зольнике Алустона второй половины X в. In: *Алушта и Алуштинский регион с древнейших времен до наших дней. Сборник научных трудов,* Kyiv 2002, 48–58

Mayko 2004: V.V. Mayko [В.В. Майко], Сугдея во второй половине X – начале XI вв. In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Сугдейский сборник I,* Kyiv–Sudak 2004, 201–244

Medvedev 2000: I.P. Medvedev [И.П. Медведев], Некоторые размышления о судьбах русского византиноведения. *Исторические записки 3 (121),* Moscow 2000, 30–47

Megaw 1968: A.H.S. Megaw, Zeuxippus Ware. *Annual of the British School in Athens 63,* London 1968, 67–88

Megaw 1972: A.H.S. Megaw, Supplementary excavations on a castle site at Paphos, Cyprus, 1970–1971. *DOP 26,* Dumbarton Oaks 1972, 322–343

Megaw 1975: A.H.S. Megaw, An early thirteenth-century Aegean glazed ware. In: G. Robertson and G. Henderson (eds.), *Studies in Memory of David Talbot Rice,* Edinburgh 1975, 34–45

Megaw 1989: A.H.S. Megaw, Zeuxippus Ware Again. In: V. Déroche, J.-M. Spieser (eds.), *Recherches sur la céramique byzantine* (*BCH* Supplément XVIII), Athènes 1989, 259–266

Melikian-Chirvani 1982: A.S. Melikian-Chirvani, *Islamic Metalwork from the Iranian World, 8th–18th centuries. Victoria and Albert Museum Catalogue,* London 1982

Menzel 1956: H. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz,* Mainz 1956

Metzger 1981: C. Metzger, *Les ampoules à eulogie du musée du Louvre (Notes et Documents des musées de France 3),* Paris 1981

Miletic 1978: N. Miletic, Reflets des Grandes Invasions en Bosnie – Herzegovine. In: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini,* Novi Sad 1978, 97–108

Millingen 1912: A. Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople,* London 1912

Milošević 1964: D. Milošević, Bronzana kadionitsa u Narodnom Muzeju. In: *Sbornik Narodnog Muzeja 4,* 1964, 283–287

Milyukov 1899: P.N. Milyukov [П.Н. Милюков], Христианские древности Западной Македонии. *ИРАИК IV, 1,* 1899, 21–151

Minčhev 2003: A. Minčhev, *Early Christian Reliquaries from Bulgaria (4th–6th century A.D.),* Varna 2003

Mirolyubov 1983: M.M. Mirolyubov [М.М. Миролюбов], *Древнерусский город Изяслав. Каталог выставки,* Leningrad 1983

***Mirror* 1999**: William D. Wixom (ed.), *Mirror of the Medieval World. The Metropolitan Museum of Art,* New York 1999

Miyatev 1965: K. Miyatev [К. Миятев], *Архитектурата в средновековна България,* Sofia 1965

Mladenova 1971: Ya. Mladenova [Я. Младенова], Надгробна могила при Ивановград. *Археология 4,* Sofia 1971, 38–51

Mlasowski 1993: A. Mlasowski, *Die antiken Tonlampen im Kestner-Museum Hannover,* Hannover 1993

Mogarichev 2008: Yu.M. Mogarichev [Ю.М. Могаричев], Склеп на земле Н.И. Тура: погребальное сооружение или церковь? *БИАС 3,* Simferopol 2008, 82–90

Moiseev 1922–1923: L.P. Moiseev [Л.П. Моисеев], *Инвентарная опись находок, найденных при раскопках акрополя Херсонеса. Дневник разведок на акрополе* (НА НЗХТ, *д. 99*), 1922–1923

Moore 1993: J. Moore, *Tille Höyük 1: The Medieval Period. British Institute of Archaeology at Ankara. Monograph 14,* Ankara 1993

Morgan 1942: Ch.H. Morgan, *Corinth XI: The Byzantine Pottery,* Princeton (New Jersey) 1942

Musin 1995: A.E. Musin [А.Е. Мусин], Проблемы возрождения церковной археологии: предмет, метод, цель. In: *Церковная археология: Материалы Первой Всероссийской конференции Псков, 20–24 ноября 1995 г., 1,* Saint Petersburg–Pskov 1995, 13–17

Musin 2002: A.E. Musin [А.Е. Мусин], *Христианизация новгородской земли в IX–XIV веках. Погребальный обряд и христианские древности,* Saint Petersburg 2002

Musin 2006: A.E. Musin [А.Е. Мусин], Археология "личного благочестия" в христианской традиции востока и запада. In: *Христианская иконография Востока и Запада в памятниках материальной культуры Древней Руси и Византии: Памяти Т. Чуковой,* Saint Petersburg 2006, 163–222

Muskhelishvili 1940: L.V. Muskhelishvili [Л.В. Мусхелишвили], Раскопки в Дманиси (краткий отчет). *CA VI,* Moscow–Leningrad 1940, 258–286

Myts 1987: V.L. Myts [В.Л. Мыц], Средневековое укрепление Исар-Кая. *CA 2,* 1987, 228–246

Myts 1991: V.L. Myts [В.Л. Мыц], *Укрепления Таврики X–XV вв.,* Kyiv 1991

Myts 1997: V.L. Myts [В.Л. Мыц], О дате гибели византийского Херсона: 1278 г. *Международная конференция "Византия и Крым". Севастополь, 6–11 июня 1997 г. Тезисы докладов,* Simferopol 1997, 65–67

Naumenko 1997: V.E. Naumenko [В.Е. Науменко], Раскопки раннесредневекового поселения у подножия Мангупа. *БИАС 1,* Simferopol 1997, 324–340

Nazarova 1986: T.O. Nazarova [Т.О. Назарова], Краніологічні матеріали із склепів некрополя Херсонеса. *Археологія 54,* 1986, 70–75

Neverov 1978: O.Ya. Neverov [О.Я. Неверов], *Античные перстни (VI в. до н.э. – IV в.). Каталог временной выставки,* Leningrad 1978

Nikolaenko 1999: G.M. Nikolaenko [Г.М. Николаенко], *Хора Херсонеса Таврического,* Sevastopol 1999

Nikolova 1974: Ya. Nikolova [Я. Николова], Домашният бит и въоръжението в двореца на царевец според археологическия материал. In: M. Chakyrova [М. Чакърова] (ed.), *Царевград Търнов. Дворецът на българските царе през втората Българска Държава. 2,* Sofia 1974, 187–390

Nilsson 1866: S. Nilsson, *Die Ureinwohner des scandinavischen Nordens,* Hamburg 1866

Noll 1958: R. Noll, *Vom Altertum zum Mittelalter. Kunsthistorisches Museum,* Wien 1958

Novak 2006: M. Novak [М. Новак], Индивидуальные находки. In: A.B. Biernacki, E.Yu. Klenina [А.Б. Бернацки, Е.Ю. Кленина] (eds.), *Топография Херсонеса Таврического. Водосборная цистерна жилого дома в квартале VII (IX–XI вв.)* (*ХСб* Supplement I), Sevastopol 2006, 141–170

ОАК 1889: *ОАК за 1889 г.,* Saint Petersburg 1892

ОАК 1890: *ОАК за 1890 г.,* Saint Petersburg 1893

ОАК 1891: *ОАК за 1891 г.,* Saint Petersburg 1893

ОАК 1892: *ОАК за 1892 г.,* Saint Petersburg 1894

ОАК 1893: *ОАК за 1893 г.,* Saint Petersburg 1895

ОАК 1894: *ОАК за 1894 г.,* Saint Petersburg 1896

ОАК 1895: *ОАК за 1895 г.,* Saint Petersburg 1897

ОАК 1896: *ОАК за 1896 г.,* Saint Petersburg 1898

ОАК 1897: *ОАК за 1897 г.,* Saint Petersburg 1900

ОАК 1898: *ОАК за 1898 г.,* Saint Petersburg 1901

ОАК 1900: *ОАК за 1900 г.,* Saint Petersburg 1902

ОАК 1902: *ОАК за 1902 г.,* Saint Petersburg 1904

ОАК 1903: *ОАК за 1903 г.,* Saint Petersburg 1906

ОАК 1904: *ОАК за 1904 г.,* Saint Petersburg 1907

ОАК 1905: *ОАК за 1905 г.,* Saint Petersburg 1908

ОАК 1906: *ОАК за 1906 г.,* Saint Petersburg 1909

ОАК 1913–1915: *ОАК за 1913–1915 гг.,* Petrograd 1918

Oborin 1953: V.A. Oborin [В.А. Оборин], Рождественское городище и могильник. *Труды Камской археологической*

экспедиции (Ученые записки Пермского гос. университета IX, 3), Kharkov 1953, 161–177

Opaiţ 1996: A. Opaiţ, *Aspecte ale vieţii economice din provincia Scythia (secolele IV–VI p.Ch.). Producţia ceramicii locale şi de import,* Bucureşti 1996

Oreshnikov 1897: A.V. Oreshnikov, Notes about the Chalice of the Pereyslavl-Zalesskij Cathedral [A.B. Орешников, Заметка о потире Переяславль-Залесского собора]. *Археологические известия и заметки V,* Moscow 1897, 337–345, 402

Oreshnikov 1900: A.V. Oreshnikov, The Description of Silver Coin Bars from the Collection of Emperor's Russian Historical Museum [A.B. Орешников, Опись серебряным монетным слиткам из собрания Императорского Российского Исторического музея]. *ТМНО II, 2,* Moscow 1900, 216–222

Oreshnikov 1905: A.V. Oreshnikov [A.B. Орешников], Херсоно-византийские монеты. *ТМНО III, 2 (отдельный оттиск),* Moscow 1905

Oreshnikov 1912: A.V. Oreshnikov [A.B. Орешников], *Монеты Херсонеса Таврического,* Moscow 1912

Orlov 1973: R.S. Orlov [Р.С. Орлов], Зображення звірів на візантійських пряжках X ст. *Археологія 11,* Kyiv 1973, 86–93

Osharina 2003: O.V. Osharina [О.В. Ошарина], О символическом замысле глиняной евлогии с изображением св. Фоки из собрания Эрмитажа. *АДСВ 34,* Ekaterinburg 2003, 54–66

Otchet 1971: Сводный отчет о раскопках в Херсонесе объединенной экспедиции в 1963–64 гг. *АДСВ 7,* Sverdlovsk 1971, 7–61

Otchet 2000: V.M. Zubar, R. Pillinger, E.Ya. Turovskiy, N.M. Son, M.V. Rusyaeva, A.M. Farbey [В.М. Зубарь, Р. Пиллингер, Е.Я. Туровский, Н.М. Сон, М.В. Русяева, А.М. Фарбей], Отчет о раскопках склепов с полихромной росписью на территории некрополя Херсонеса в 1998–1999 гг. In: V.M. Zubar, A.I. Khvorostyanyy [В.М. Зубарь, А.И. Хворостяный], *От язычества к христианству. Начальный этап проникновения и утверждения христианства на юге Украины (вторая половина III – первая половина VI в.),* Kyiv 2000, 144–154

Ovcharov, Vaklinova 1978: D. Ovcharov, M. Vaklinova [Д. Овчаров, М. Ваклинова], *Ранневизантийски паметници от България IV–VII век,* Sofia 1978

Overman, MacLennan, Zolotarev 1997: E. Overman, R. MacLennan, M. Zolotarev [Э. Оверман, Р. Макленнан, М. Золотарев], К изучению иудейских древностей Херсонеса Таврического. *Археологія 1,* Kyiv 1997, 57–63

Pallas 1801: P.-S. Pallas, *Bemerkungen auf einer Reise in die Südlichen Stattshalterschaften des Russischen Reichs in dem Jahren 1793 und 1794, II,* Leipzig 1801

Parshina 1954: E.A. Parshina [Е.А. Паршина], *Тематико-экспозиционный план средневекового отдела музея* (НА НЗХТ, *д. 988*), 1954

Parshina 1991: E.A. Parshina [Е.А. Паршина], Торжище в Партенитах. In: P.P. Tolochko [П.П. Толочко] (ed.), *Византийская Таврика. Сборник научных трудов (к XVIII конгрессу византинистов),* Kyiv 1991, 64–100

Parshina 2002/1: E.A. Parshina [Е.А. Паршина], Древний Партенит (по материалам раскопок 1985–1988 гг.). In: *Алушта и Алуштинский регион с древнейших времен до наших дней. Сборник научных трудов,* Kyiv 2002, 89–109

Parshina 2002/2: E.A. Parshina [Е.А. Паршина], Средневековое поселение в урочище Сотера. In: *Алушта и Алуштинский регион с древнейших времен до наших дней. Сборник научных трудов,* Kyiv 2002, 117–131

Parshina, Teslenko, Zelenko 2001: E.A. Parshina, I.B. Teslenko, S.M. Zelenko [Е.А. Паршина, И.Б. Тесленко, С.М. Зеленко], Гончарные центры Таврики VIII–IX вв. In: *Морська торгівля в Північному Причорномор'ї. Збірка наукових статей,* Kyiv 2001, 52–81

***Patrologiae* 1857–1866**: J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series graeca CV,* Paris 1857–1866

Pelin 2001: A. Pelin [А. Пелин], *Топография христианского Херсонеса IV–XIV века. Диссертация на соискание ученой степени кандидата богословия,* Sergiyev Posad 2001

Perlzweig 1961: J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period: First to Seventh Century after Christ (The Athenian Agora VII),* Princeton (New Jersey) 1961

Peskova 1998: A.A. Peskova [А.А. Пескова], Херсонесский киотный крест и его место среди синхронных памятников древнерусской культовой пластики. In: A.E. Musin [А.Е. Мусин] (ed.), *Церковная археология 4. Материалы Второй Всероссийской церковно-археологической конференции, посвященной 150-летию со дня рождения Н.В. Покровского,* Saint Petersburg 1998, 238–252

Piatnitsky 2006: Yu. Piatnitsky, Early Christian Reliquary from the Peter the Great Collection. *Mitteilungen zur Christlichen Archäologie 12,* Wien 2006, 73–82

Piguet-Panayotova 1998: D. Piguet-Panayotova, Three hexagonal decorated silver censers and their artistic environment. *Münchner Jahrbuch der Kunst 3, 49,* 1998, 7–34

Pitarakis 2006: B. Pitarakis, *Les croix-reliquaires pectorales byzantines en bronze,* Paris 2006

Pletneva 1958: S.A. Pletneva [С.А. Плетнева], Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях. *МИА 62,* Moscow–Leningrad 1958, 151–227

Pletneva 1959: S.A. Pletneva [С.А. Плетнева], Керамика Саркела–Белой Вежи. *МИА 75,* Moscow–Leningrad 1959, 212–273

Pletneva 1967: S.A. Pletneva [С.А. Плетнева], *От кочевий к городам. Салтово-маяцкая культура (МИА 142),* Moscow 1967

Pletneva 1981: S.A. Pletneva [С.А. Плетнева] (ed.), *Степи Евразии в эпоху средневековья (Археология СССР),* Moscow 1981

Pletneva 1996: S.A. Pletneva [С.А. Плетнева], *Саркел и "Шелковый путь",* Voronezh 1996

Pletneva 2000: S.A. Pletneva [С.А. Плетнева], *Очерки хазарской археологии,* Moscow–Jerusalem 2000

Pletnyov 2005: V. Pletnyov, Buckles with animal images from north-east Bulgaria (9th–10th C AD). *Archaeologia Bulgarica IX,* Sofia 2005, 75–86

Poklewski 1961: T. Poklewski, *Misy brązowe z XI, XII i XIII wieku,* Lódz 1961

Pokrovskiy 1912: N.V. Pokrovskiy [Н.В. Покровский], *Древняя Софийская ризница в Новгороде,* Moscow 1912

Poluboyarinova 1988: M.D. Poluboyarinova [М.Д. Полубояринова], Стеклянные изделия Болгарского городища. In: G.A. Fedorov-Davydov [Г.А. Федоров-Давыдов] (ed.), *Город Болгар: Очерки ремесленной деятельности,* Moscow 1988, 151–219

Popov, Chichurov 2004: I.N. Popov, I.S. Chichurov [И.Н. Попов, И.С. Чичуров], Византиноведение. In: *Православная энциклопедия VIII,* Moscow 2004, 388–401

Preda 1980: C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină,* Bucurest 1980

Pritula 2006/1: A.D. Pritula [А.Д. Притула], Свинцовая ампула из раскопок в Херсонесе. In: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская] (ed.), *Византийская идея. Византия в эпоху Комнинов и Палеологов,* Saint Petersburg 2006, 108–109

Pritula 2006/2: A.D. Pritula [А.Д. Притула], Фрагмент бронзовой ажурной лампы для мечети из раскопок Херсонеса. *ЗВОРАО II (XXVII),* Saint Petersburg 2006, 541–550

Protasov 1928: N.D. Protasov [Н.Д. Протасов], Сирийские реминисценции в памятниках художественной промышленности Херсонеса. In: *Труды секции археологии II,* Moscow 1928, 100–112

Pülz 1998: A. Pülz, Die frühchristlichen Kirchen des taurischen Chersonesos (Krim). *Mitteilungen zur Christlichen Archäologie 4,* Wein 1998, 45–78

Putsko 1977: V.G. Putsko [В.Г. Пуцко], Киевские рельефы святых всадников. *Старинар XXVII (1976),* Belgrade 1977, 111–124

Putsko 1993: V. Putsko [В. Пуцко], Преславский керамический эпистилий. *Преслав 4,* Sofia 1993, 138–150

Putsko 1999: V.G. Putsko [В.Г. Пуцко], Бронзовый киотный крест из Херсонеса (Византийско-киевская металлопластика начала XIII в.). *ВВ 58 (83),* Moscow 1999, 165–171

Putsko, Ryzhov 1995: V.G. Putsko, S.G. Ryzhov [В.Г. Пуцко, С.Г. Рыжов], О двух находках византийской пластики в Херсонесе. In: Yu.M. Mogarichev, I.N. Khrapunov [Ю.М. Могаричев, И.Н. Храпунов] (eds.), *Проблемы археологии древнего и средневекового Крыма. Сборник научных трудов,* Simferopol 1995, 161–167

Pyatysheva 1964: N.V. Pyatysheva [Н.В. Пятышева], *Железная маска из Херсонеса (К вопросу о происхождении и назначении кочевнических шлемов с масками),* Moscow 1964

Pyatysheva 1969: N.V. Pyatysheva [Н.В. Пятышева], Раскопки Государственного Исторического музея в Херсонесе. In: *Экспедиции Государственного Исторического музея. Доклады на сессии Ученого Совета ГИМ 5–7 февраля 1969 г.,* Moscow 1969, 141–158

Pyatysheva 1971: N.V. Pyatysheva [Н.В. Пятышева], Денежные серебряные гривны из Херсонеса. *НСб (ГИМ) IV, I,* Moscow 1971, 3–10

Pyatysheva 1982: N.V. Pyatysheva [Н.В. Пятышева], Статуэтка пляшущего кочевника из Херсонеса (к вопросу о гуннах в Крыму). *Археологические исследования на юге Восточной Европы 2 (Труды ГИМ 54),* Moscow 1982, 48–54

Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2009: A. Rabinowitz, L.V. Sedikova, R. Henneberg [А. Рабиновиц, Л.В. Седикова, Р. Хеннеберг], Повседневная жизнь провинциального города в поздневизантийский период: междисциплинарные исследования в Южном районе Херсонеса. *МАИЭТ XV,* Simferopol 2009, 196–274

Rabinowitz, Sedikova, Henneberg 2010: A. Rabinowitz, L. Sedikova und R. Henneberg, Daily Life in a Provincial Late Byzantine City: Recent Multidisciplinary Research in the Southern of Tauric Chersonesos (Cherson). In: F. Daim, J. Drauschke (eds.), *Byzanz – Das Römerreich im Mittelalter 2, 1,* Mainz 2010, 425–478

Rademacher 1979: F. Rademacher, Ein romanischer Geißelstab im Bonner Landesmusem. *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft XXXIII, 1/4,* 1979, 12–23

Radulescu 1981: A. Radulescu, Die locale Herstellung der Beleuchtungsgegenstände. Lucernae. *Pontica. Constanta 14,* 1981, 191–206

Rahmani 1985: L.Y. Rahmani, On some Byzantine Brass Rings in the slate Collections. *'Atigot 17,* Jerusalem 1985, 168–181

Ramishvili 1970: R.M. Ramishvili [Р.М. Рамишвили], *Археологические памятники Иорского ущелья Сиони,* Tbilisi 1970

Raskopki 2003: M.I. Zolotarev, D.Yu. Korobkov, S.V. Ushakov, R. Pillinger, A. Pülz [М.И. Золотарев, Д.Ю. Коробков, С.В. Ушаков, Р. Пиллингер, А. Пюльц], Раскопки т.н. "Базилики Крузе" в Херсонесе (Украинско-австрийский проект). *ХСб XII,* Sevastopol 2003, 229–247

Repnikov 1906: N.I. Repnikov [Н.И. Репников], Некоторые могильники области крымских готов. *ИАК 19,* Saint Petersburg 1906, 1–80

Repnikov 1927: N.I. Repnikov [Н.И. Репников], Дневник раскопок Херсонесского некрополя за 1908 г. *ХСб II,* Sevastopol 1927, 147–186

Rice 1930: D.T. Rice, *Byzantine Glazed Pottery,* Oxford 1930

Rice 1954: D.T. Rice, Byzantine Polychrome Pottery: A Survey of Recent Discoveries. *Cahiers Archéologiques VII,* Paris 1954, 71–77

Rice 1959: D.T. Rice, The Byzantine Pottery. In: D.T. Rice (ed.), *The Great Palace of the Byzantine Emperors (Second report),* Edinburgh 1959, 110–113

Riis, Poulsen 1957: P.J. Riis, V. Poulsen, *Les verreries et poteries médiévales (Hama. Fouilles et recherches de la Fondation Carlsberg 1931–1938 IV/2),* Copenhague 1957

Riley 1979: J.A. Riley, The coarse pottery from Benghazi. In: J.A. Lloyd (ed.), *Sidi Khrebish excavations Benghazi (Berenice) 2,* Tripoli 1979, 91–467

Rinne 1909: J. Rinne, Sotanuijista museomme kokoelmissa. *Suomen Museo XVI,* Helsinki 1909, 50–89

Romančuk 1971: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Гончарная мастерская XI–XII вв. в Херсонесе. *АДСВ 7,* Sverdlovsk 1971, 119–122

Romančuk 1981: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Изделия из кости в средневековом Херсоне. *АДСВ 18,* Sverdlovsk 1981, 84–105

Romančuk 1982: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Материалы к истории Херсона XIV–XV вв. *АДСВ 19,* Sverdlovsk 1982, 89–114

Romančuk 1986: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], *Херсонес XII–XIV вв.: историческая топография,* Krasnoyarsk 1986

Romančuk 1987: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Поздневизантийский "квартал хлебопеков" в Херсонесе (квартал XXVIII). *BB 48,* Moscow 1987, 133–141

Romančuk 1989: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], "Слои разрушения X в." в Херсонесе. (К вопросу о последствиях корсунского похода Владимира). *BB 50,* Moscow 1989, 182–188

Romančuk 1990: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Западный загородный храм Херсонеса. *BB 51,* Moscow 1990[91], 165–171

Romančuk 1995: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Херсон XIV в. – город или полудеревенское поселение? (К вопросу о датировке верхнего слоя разрушения Херсонесского городища). In: Yu.M. Mogarichev, I.N. Khrapunov [Ю.М. Могаричев, И.Н. Храпунов] (eds.), *Проблемы археологии древнего и средневекового Крыма. Сборник научных трудов,* Simferopol 1995, 152–157

Romančuk 1999: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Глазурованная керамика поздневизантийского Херсона: к вопросу о гибели города в XIII или XIV в. *АДСВ 30,* Ekaterinburg 1999, 187–202

Romančuk 2000: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], *Очерки истории и археологии византийского Херсона,* Ekaterinburg 2000

Romančuk 2002: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Блюдо с изображением конных и пеших воинов из раскопок в Херсонесе (сосуды типа "Zeuxippos Ware"). *АДСВ 33,* Ekaterinburg 2002, 128–139

Romančuk 2003/1: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], *Глазурованная посуда поздневизантийского Херсона,* Ekaterinburg 2003

Romančuk 2003/2: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Кувшины и миски из слоя пожара XIV в. Херсонесского городища (сочетание техники сграффито и шамплеве). *МАИЭТ X,* Simferopol 2003, 261–276

Romančuk 2004/1: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Раскопки второго портового квартала. *Россия – Крым – Балканы: диалог культур. Научные доклады международной конференции (Севастополь, 6–10 сентября 2004 г.). Тезисы докладов,* Ekaterinburg 2004, 206–209

Romančuk 2004/2: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], *Строительные материалы византийского Херсона (АДСВ),* Ekaterinburg 2004

Romančuk 2005/1: A.I. Romančuk, *Studien zur Geschichte und Archäologie des byzantinischen Cherson (Colloqua pontica 11),* Leiden–Boston 2005

Romančuk 2005/2: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Находки глазурованной керамики поздневизантийского времени в Херсонесе: местное производство и импорт. In: S.G. Bocharov, V.L. Myts [С.Г. Бочаров, В.Л. Мыц] (eds.), *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X–XVIII вв.: Сборник научных трудов I,* Kyiv 2005, 93–109

Romančuk 2006: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], Две стеатитовые иконки из портового района Херсонеса. К вопросу о месте и времени изготовления. In: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская] (ed.), *Византийская идея. Византия в эпоху Комнинов и Палеологов,* Saint Petersburg 2006, 137–143

Romančuk 2007: A.I. Romančuk [А.И. Романчук], *Исследования Херсонеса-Херсона: Раскопки. Гипотезы. Проблемы. 2. Византийский город,* Ekaterinburg 2007

Romančuk, Evdokimova 2006: A.I. Romančuk, A.A. Evdokimova [А.И. Романчук, А.А. Евдокимова], Стеатитовая иконка XIII века. *Византия в контексте мировой культуры: Научная конференция, посвященная столетию со дня рождения Алисы Владимировны Банк (1906–1984). Тезисы докладов,* Saint Petersburg 2006, 32–33

Romančuk, Evdokimova 2008: A.I. Romančuk, A.A. Evdokimova [А.И. Романчук, А.А. Евдокимова], Граффито на стеатитовой иконе из Херсонеса. *ТГЭ XLII: Византия в контексте мировой культуры: К 100-летию со дня рождения Алисы Владимировны Банк (1906–1984): Материалы конференции / Государственный Эрмитаж,* Saint Petersburg 2008, 338–341

Romančuk, Lositskiy 1985: A.I. Romančuk, Yu.G. Lositskiy [А.И. Романчук, Ю.Г. Лосицкий], Квартал XIII–XVIII северного района Херсонеса в XII–XIV вв. (опыт социальной реконструкции). *АДСВ 22,* Sverdlovsk 1985, 102–122

Romančuk, Sazanov 1991: A.I. Romančuk, A.V. Sazanov [А.И. Романчук, А.В. Сазанов], *Краснолаковая керамика ранневизантийского Херсона: Средневековый Херсон: История, стратиграфия, находки. 1,* Sverdlovsk 1991

Romančuk, Sazanov, Sedikova 1995: A.I. Romančuk, A.V. Sazanov, L.V. Sedikova [А.И. Романчук, А.В. Сазанов, Л.В. Седикова], *Амфоры из комплекса византийского Херсона,* Ekaterinburg 1995

Romančuk, Sedikova 1991: A.I. Romančuk, L.V. Sedikova [А.И. Романчук, Л.В. Седикова], "Темные века" и Херсон: проблема репрезентативности источников. In: P.P. Tolochko [П.П. Толочко] (ed.), *Византийская Таврика. Сборник научных трудов (к XVIII конгрессу византинистов),* Kyiv 1991, 30–46

Romančuk, Shandrovskaya 1995: A.I. Romančuk, V.S. Shandrovskaya [А.И. Романчук, В.С. Шандровская], *Введение в византийскую археологию и сфрагистику,* Ekaterinburg 1995

Ross 1962/1: M.C. Ross, Bronze statuettes of Constantine the Great. *DOP 13,* 1962, 179–183

Ross 1962/2: M.C. Ross, *Metalwork, Ceramics, Glass, Glyptics, Painting (DOC 1),* Washington 1962

Ross 2005: M.C. Ross, *Jewelry, Enamels and Art of the Migration Period (DOC 2),* (Second edition with an Addendum by S.A. Boyd and S.R. Zwirn), Washington 2005

Rostovtsev 1914: M. Rostovtsev [М. Ростовцев], *Античная декоративная живопись на Юге России. Текст 1: Описание и исследование памятников,* Saint Petersburg 1914

Ryabtseva 2005: S.S. Ryabtseva [С.С. Рябцева], *Древнерусский ювелирный убор,* Saint Petersburg 2005

Ryndina 1975: A.V. Ryndina [А.В. Рындина], Шиферная икона Бориса и Глеба из Солотчи (о роли византийской и южнорусской домонгольской традиций в формировании среднерусской пластики XIII–XIV веков). In: G.V. Popov [Г.В. Попов] (ed.), *Древнерусское искусство: Зарубежные связи,* Moscow 1975, 106–118

Ryzhov 1988: S.G. Ryzhov [С.Г. Рыжов], Проблемы жилых кварталов в Северном районе Херсонеса. *Проблемы исследования античного и средневекового Херсонеса 1888–1988. Тезисы докладов,* Sevastopol 1988, 92–93

Ryzhov 1997: S.G. Ryzhov [С.Г. Рыжов], Новые данные о "базилике в базилике". In: V.F. Meshcheryakov [В.Ф. Мещеряков] (ed.), *Античный мир. Византия: К 70-летию профессора В.И. Кадеева. Сборник научных трудов,* Kharkov 1997, 290–299

Ryzhov 1999: S.G. Ryzhov [С.Г. Рыжов], Средневековая усадьба XIII в. в Северном районе Херсонеса (постоялый двор). *Древности 1997–1998,* Kharkov 1999, 168–180

Ryzhov 2001: S.G. Ryzhov [С.Г. Рыжов], Средневековые жилые кварталы X–XIII вв. в Северном районе Херсонеса. *МАИЭТ VIII,* Simferopol 2001, 290–311

Ryzhov 2004: S.G. Ryzhov [С.Г. Рыжов], Малые храмы-часовни Херсонеса. *Древности 2004,* Kharkov 2004, 160–166

Ryzhov 2005: S.G. Ryzhov [С.Г. Рыжов], Художественная керамика XII–XIII вв. из Херсонеса. In: S.G. Bocharov, V.L. Myts [С.Г. Бочаров, В.Л. Мыц] (eds.), *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X–XVIII вв.: Сборник научных трудов I,* Kyiv 2005, 62–69

Ryzhov, Golofast 2000: S.G. Ryzhov, L.A. Golofast [С.Г. Рыжов, Л.А. Голофаст], Поливная керамика из раскопок квартала Ха Северного района Херсонеса. *АДСВ 31,* Ekaterinburg 2000, 251–265

Ryzhov, Sedikova 1999: S.G. Ryzhov, L.V. Sedikova [С.Г. Рыжов, Л.В. Седикова], Комплексы X в. из раскопок квартала "Б" Северного района Херсонеса. *ХСб X,* Sevastopol 1999, 312–329

Ryzhov, Yashaeva 2003: S.G. Ryzhov, T.Yu. Yashaeva [С.Г. Рыжов, Т.Ю. Яшаева], Каталожные описания. In: G.F. Korzukhina, A.A. Peskova [Г.Ф. Корзухина, А.А. Пескова], *Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии X–XIII вв.,* Saint Petersburg 2003

Ryzhova 1982: L.A. Ryzhova [Л.А. Рыжова], Гончарная печь вблизи Херсонеса (в районе Радиогорки). *АДСВ 19,* Sverdlovsk 1982, 149–156

Saint-Roch 1998: P. Saint-Roch [П. Сен-Рок], Христианская археология на Западе сегодня. *РА 1,* 1998, 202–206

Salzenberg 1854: W. Salzenberg, *Altchristliche Baudenkmäler von Konstantinopel,* Berlin 1854

Sanders 2003: G.D.R. Sanders, Recent developments in the chronology of Byzantine Corinth. In: C.K. Williams II and N. Bookidis (eds.), *Corinth XX: Corinth, The Centenary 1896–1996,* Cambridge–Massachusetts 2003, 385–400

Sarab'yanov 2009: V.D. Sarab'yanov [В.Д. Сарабьянов], Изображения двух Понтийских святителей в росписях Софии Киевской. In: S.A. Belyaev [С.А. Беляев] (ed.), *Очерки истории христианского Херсонеса (Херсонес Христианский I, 1),* Saint Petersburg 2009, 109–117

Sauciuc-Săveanu 1927–1932: Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis I (Dacia 3, 4),* Bucurest 1927–1932

Sazanov 1991: A.V. Sazanov [А.В. Сазанов], Амфорный комплекс первой четверти VII в. из Северо-Восточного района Херсонеса. *МАИЭТ II,* Simferopol 1991, 60–71

Sazanov 1996: A.V. Sazanov [А.В. Сазанов], Византийская археология: проблемы и методы. *ХСб VII,* Sevastopol 1996, 5–13

Sazanov 1998: A.V. Sazanov [А.В. Сазанов], Хронология слоев средневековой Керчи. *ПИФК V,* Moscow–Magnitogorsk 1998, 50–88

Sazanov 2000/1: A.V. Sazanov [А.В. Сазанов], Базилика 1987 г. и некоторые интерпретации памятников христианского Херсонеса. In: S.P. Karpov [С.П. Карпов] (ed.), *Причерноморье в Средние века IV,* Saint Petersburg 2000, 276–316

Sazanov 2000/2: A.V. Sazanov [А.В. Сазанов], Комплекс византийской поливной керамики начала XI в. из Херсонеса. *ПИФК IX,* Moscow–Magnitogorsk 2000, 118–145

Sazanov 2001/1: A.V. Sazanov [А.В. Сазанов], Керамический комплекс начала XI в. из Херсонеса (Амфоры, пифосы и простая гончарная керамика). *БИАС 2,* Simferopol 2001, 229–256

Sazanov 2001/2: A.V. Sazanov [А.В. Сазанов], Погребения в христианских храмах Херсонеса XI–XIV вв. In: M.I. Zolotarev [М.И. Золотарев] (ed.), *Херсонес Таврический у истоков мировых религий: Материалы научной конференции (Севастополь, 29–31 июля 2000 г.),* Sevastopol 2001, 38–46

Sazanov 2004: A.V. Sazanov [А.В. Сазанов], К вопросу о времени сооружения четырехапсидного храма Херсонеса. *ХСб XIII,* Sevastopol 2004, 202–210

Sazanov 2005: A.V. Sazanov [А.В. Сазанов], К вопросу о комплексе XIV в. из Портового района Херсонеса. In: S.P. Karpov [С.П. Карпов] (ed.), *Причерноморье в Средние века VI,* Moscow–Saint Petersburg 2005, 195–213

Sazanov, Chentsova 1993: A.V. Sazanov, V.G. Chentsova [А.В. Сазанов, В.Г. Ченцова], Дискуссионные вопросы истории Херсона в XIII в. *Научные чтения, посвященные столетию со дня рождения М.Я. Сюзюмова, 21–23 сентября 1993 г. Тезисы докладов,* Ekaterinburg 1993, 47–49

Schlumberger 1881: G. Schlumberger, Sceaux byzantins, le thème de Cherson et la Bulgarie. *Mèmoires de la Société Nationale des Antiquaires de France 42,* 1881, 136–154

Schlumberger 1884: G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin,* Paris 1884

Schneider 1967: A.-M. Schneider, *Byzanz. Vorarbeiten zur Topographieund Archäologie der Stadt,* Amsterdam 1967

Schulze-Dörrlamm 2002: M. Schulze-Dörrlamm, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum I (Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer 30),* Mainz 2002

Schwartz 2007: E.C. Schwartz, Copper Repoussé Icon: a Preliminary Report. *33rd Annual Byzantine Studies Conference, University of Toronto, October 11–14 2007. Abstracts,* Toronto 2007, 97

Sedikova 1995/1: L.V. Sedikova [Л.В. Седикова], Керамические печи IX в. в Херсонесе. *МАИЭТ IV,* Simferopol 1995, 434–440

Sedikova 1995/2: L.V. Sedikova [Л.В. Седикова], Керамический комплекс первой половины IX века из раскопок водохранилища в Херсонесе. *РА 2,* Moscow 1995, 170–177

Sedikova 1997: L.V. Sedikova [Л.В. Седикова], *Керамическое производство и импорт в Херсонесе в IX в. Автореферат Диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук,* Moscow 1997

Sedikova 1998: L.V. Sedikova [Л.В. Седикова], К вопросу о времени появления византийской поливной посуды в Херсонесе. *МАИЭТ VI,* Simferopol 1998, 646–650

Sedikova 2004: L.V. Sedikova [Л.В. Седикова], Базилика 1935 года. In: A.B. Biernacki, E.J. Klenina, S.G. Ryżov [А.Б. Бернацки, Е.Ю. Кленина, С.Г. Рыжов] (eds.), *The Early-Byzantine Churches of Chersonesus Taurica (The Early-Byzantine Church Architecture of Chersonesus Taurica I),* Poznań 2004, 61–66

Sedikova 2005: L. Sedikova, "Dark Ages" of Chersonesos according to the ceramic materials. *Thirty-first Annual Byzantine Studies Conference, October 28–30, 2005, Athens, Georgia. Abstracts,* 2005, 43

Sedikova, Sidorenko 1996: L.V. Sedikova, V.A. Sidorenko [Л.В. Седикова, В.А. Сидоренко], Надписи на средневековой керамике из раскопок водохранилища в Херсонесе. *МАИЭТ V,* Simferopol 1996, 106–110

Sedikova, Yashaeva 2004: L.V. Sedikova, T.Yu. Yashaeva [Л.В. Седикова, Т.Ю. Яшаева], Очерк истории Херсонеса конца IV–X вв. In: A.B. Biernacki, E.J. Klenina, S.G. Ryżov [А.Б. Бернацки, Е.Ю. Кленина, С.Г. Рыжов] (eds.), *The Early-Byzantine Churches of Chersonesus Taurica (The Early-Byzantine Church Architecture of Chersonesus Taurica I),* Poznań 2004, 33–38

Sedov 1968: V.V. Sedov [В.В. Седов], Амулеты-коньки из древнерусских курганов. In: E.I. Krupnov [Е.И. Крупнов] (ed.), *Славяне и Русь,* Moscow 1968, 151–158

Sedov 1982: V.V. Sedov [В.В. Седов], *Восточные славяне в VI–XIII вв. (Археология СССР),* Moscow 1982

Sedova 1959: M.V. Sedova [М.В. Седова], Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.). *МИА 65,* Moscow–Leningrad 1959, 223–261

Seibt, Seibt 1995: N. Seibt, W. Seibt [Н. Зайбт, В. Зайбт], Печати стратигов византийской фемы Херсон. *АДСВ 27,* Simferopol 1995, 91–97

Shakhmatov 1908: A.A. Shakhmatov [А.А. Шахматов], Корсунская легенда о крещении Владимира. In: *Сборник статей, посвященных почитателями академику и заслуженному профессору В.И. Ламанскому по случаю пятидесятилетия его ученой деятельности, 2,* Saint Petersburg 1908, 1029–1153

Shamanaev 1997: A.V. Shamanaev [А.В. Шаманаев], Технология обработки кости и рога в средневековом Херсоне: по материалам раскопок Портового квартала 2. *АДСВ 28,* Ekaterinburg 1997, 49–66

Shamanaev 2006: A.V. Shamanaev [А.В. Шаманаев], К истории проекта создания "Христианского музея" в Херсонесе. *ХСб XV,* Sevastopol 2006, 229–235

Shandrovskaya 1990: V.S. Shandrovskaya [В.С. Шандровская], Печати представителей рода Синадинов в Эрмитаже. *ВВ 51,* Moscow 1990, 194–211

Shandrovskaya 1998: V.S. Shandrovskaya [В.С. Шандровская], Представители византийских родов в Херсоне-Херсонесе по данным печатей. *АДСВ 29,* Ekaterinburg 1998, 300–304

Shangin 1938: M.A. Shangin [М.А. Шангин], Некоторые надписи Херсонесского музея. *ВДИ 3 (4),* Moscow 1938, 72–87

Shchapova 1998: Yu.L. Shchapova [Ю.Л. Щапова], *Византийское стекло. Очерки истории,* Moscow 1998

Shelkovnikov 1957: B.A. Shelkovnikov [Б.А. Шелковников], *Поливная керамика из раскопок города Ани,* Yerevan 1957

Shelkovnikov 1959: B.A. Shelkovnikov [Б.А. Шелковников], Фаянсы, расписанные люстром по белой непрозрачной глазури из Орен-Кала. *МИА 67,* Moscow–Leningrad 1959, 303–323

Shestakov 1906: S.P. Shestakov [С.П. Шестаков], *О начале христианства в Херсоне: Посвящается профессору Ю.А. Кулаковскому,* Kazan 1906

Shestakov 1908/1: S.P. Shestakov [С.П. Шестаков], К истории текстов жития св. Климента, папы римского, пострадавшего в Херсоне. *ВВ XIV, 2–3,* Saint Petersburg 1908, 215–226

Shestakov 1908/2: S.P. Shestakov [С.П. Шестаков], *Очерки по истории Херсонеса в VI–X веках по Р.Хр. (ПХХ III),* Moscow 1908

***Sinay* 2000**: O. Baddey, E. Bryunner, Yu. Pyatnitskiy [О. Баддей, Э. Брюннер, Ю. Пятницкий] (eds.), *Синай, Византия, Русь. Православное искусство с 6 до начала 20 века. Каталог выставки,* London 2000

Sizov 1902: V.I. Sizov [В.И. Сизов], *Курганы Смоленской губернии 1. Гнездовский могильник близ Смоленска (МАР 28),* Saint Petersburg 1902

Skalon 1973: K. Skalon [К. Скалон], О некоторых формах стеклянной посуды позднеантичного и раннесредневекового Боспора. *СГЭ XXXVII,* Leningrad 1973, 50–53

Skubetov 1918: M. Skubetov [М. Скубетов], Раскопки Херсонесского некрополя в 1897 г. *ИТУАК 54,* Simferopol 1918, 289–296

R. Smirnov 2008: R.P. Smirnov [Р.П. Смирнов], Новое об островке в Казачьей бухте. In: *Материалы Второй международной церковно-исторической конференции "Духовное наследие Крыма" памяти преподобного Иоанна, епископа Готфского, посвященной 150-летию Свято-Космо-Дамиановского монастыря,* Simferopol 2008, 225–260

Ya. Smirnov 1895: Ya.I. Smirnov [Я.И. Смирнов], *Две бронзовые статуэтки всадников Исторического музея в Москве и Оттоманского музея в Константинополе,* Moscow 1895

Smolin, Belov 1930: V.F. Smolin, G.D. Belov [В.Ф. Смолин, Г.Д. Белов], *Дневник археологических раскопок в Херсонесе. Опись находок (с юго-западной стороны главной улицы, в Западной части Херсонеса)* (НА НЗХТ, *д. 450*), 1930

Smychkov 1999: K.D. Smychkov [К.Д. Смычков], Печати церковных иерархов из Херсона. *АДСВ 30,* Ekaterinburg 1999, 124–129

Sodini 1989: J.-P. Sodini, Le commerce des marbres à l'époque protobyzantine. In: P. Lethielleux (ed.), *Hommes et richesses dans l'Empire Byzantin I. VIe–VIIe siècles,* Paris 1989, 163–186

Sokolova 1959: I.V. Sokolova [И.В. Соколова], Клады византийских монет как источник для истории Византии VIII–XI вв. *ВВ XV,* Moscow 1959, 50–63

Sokolova 1973: I.V. Sokolova [И.В. Соколова], Администрация Херсона в IX–XI вв. по данным сфрагистики. *АДСВ 10,* Sverdlovsk 1973, 207–214

Sokolova 1983: I.V. Sokolova [И.В. Соколова], *Монеты и печати византийского Херсона,* Leningrad 1983

Sokolova 1991: I.V. Sokolova [И.В. Соколова], Византийские печати VI – первой половины IX в. из Херсонеса. *ВВ 52,* Moscow 1991, 201–213

Solomonik 1979: E.I. Solomonik [Э.И. Соломоник], К вопросу о населении Херсонеса Таврического. *Социальное развитие Византии (АДСВ),* Sverdlovsk 1979, 119–126

Solomonik 1986: E.I. Solomonik [Э.И. Соломоник], Несколько новых греческих надписей средневекового Крыма. *ВВ 47,* Moscow 1986, 210–219

Sorochan 2004: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], К вопросу о датировке и интерпретации Херсонесского загородного монастыря Богородицы Влахернской. *ХСб XIII,* Sevastopol 2004, 211–232

Sorochan 2005/1: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], Бани византийского Херсона (VI–X вв.). *Древности 2005,* Kharkov 2005, 203–209

Sorochan 2005/2: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], *Византийский Херсон. Вторая половина VI – первая половина X в. Очерки истории и культуры,* Kharkov 2005

Sorochan 2005/3: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], О храме св. Прокопия в византийском Херсоне. In: Yu. Babinov, H. Hoffmann [Ю. Бабинов, Х. Хоффманн] (eds.), *Sacrum et profanum I. Культ святых мест в древних и современных религиях. Сборник научных трудов,* Sevastopol 2005, 157–162

Sorochan 2006/1: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], О базилике апостола Петра и храмовом комплексе Восточной площади византийского Херсона. *ВВ 65 (90),* Moscow 2006, 223–230

Sorochan 2006/2: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], Птохионы, носокомионы и ятрины в раннесредневековом византийском Херсоне. *Труды ГИМ 159,* Moscow 2006, 94–117

Sorochan 2009/1: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], Об архитектурном комплексе Большой агоры византийского Херсона. *ВВ 68 (93),* Moscow 2009, 170–193

Sorochan 2009/2: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], О византийском принципе перенесения сакрального пространства на примере херсонского храма Богоматери Влахернской. *Древности 2009,* Kharkov 2009, 168–178

Sorochan 2010/1: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], Декларации или факты? О некоторых новшествах в изучении христианской топографии византийского Херсона. In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Сугдейский сборник IV,* Kyiv–Sudak 2010, 225–229

Sorochan 2010/2: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], Еще раз о монументальном архитектурном комплексе в южном районе византийского Херсона. *БИ XXIV,* Simferopol–Kerch 2010, 436–456

Sorochan 2010/3: S.B. Sorochan [С.Б. Сорочан], Мемориий воскресения и мартирий св. муч. Василея в византийском Херсоне. *БИ XXIII,* Simferopol–Kerch 2010, 463–494

Sorokin 1959: S.S. Sorokin [С.С. Сорокин], Железные изделия Саркела–Белой Вежи. *МИА 75,* Moscow–Leningrad 1959, 135–199

Sorokina 1979: N.P. Sorokina [Н.П. Сорокина], Стеклянные сосуды IV–V вв. и хронология Цебельдинских могильников. *КСИА 158,* Moscow 1979, 57–67

Stepanenko 2007: V.P. Stepanenko [В.П. Степаненко], К атрибуции стеатита с "Вознесением Христа" из Херсонеса. *МАИЭТ XIII,* Simferopol 2007, 216–220

Stepanov, E.P. Stepanova 2005: A.Yu. Stepanov, E.P. Stepanova [А.Ю. Степанов, Е.П. Степанова], Отчет о реставрационной работе. In: *Материалы Южно-Крымской археологической экспедиции IV,* Saint Petersburg–Simferopol 2005, 70–73

Stepanov, E.P. Stepanova 2006: A.Yu. Stepanov, E.P. Stepanova [А.Ю. Степанов, Е.П. Степанова], Фреска XIV века из Чембало. Новые открытия. In: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская] (ed.), *Византийская идея. Византия в эпоху Комнинов и Палеологов,* Saint Petersburg 2006, 162–168

E.V. Stepanova 2004: E.V. Stepanova [Е.В. Степанова], Связи Сицилии и Херсонеса по данным сфрагистических и нумизматических памятников. *Россия – Крым – Балканы: диалог культур. Научные доклады международной конференции (Севастополь, 6–10 сентября 2004 г.). Тезисы докладов,* Ekaterinburg 2004, 96–98

Sterligova 1993: I.A. Sterligova [И.А. Стерлигова], Крест из Херсонесского музея и русские меднолитые киотные кресты XII–XIV вв. In: *Древнерусская скульптура: Проблемы и атрибуции 2, 1. Сборник статей,* Moscow 1993, 4–19

Stevenson 1947: R.B.K. Stevenson, The Pottery 1936–1937. In: G. Brett, W.J. Macaulay and R.B.K. Stevenson (eds.), *The Great Palace of the Byzantine Emperors,* London 1947, 31–63

Stillwell 1941: R. Stillwell, Catalogue of Sculpture. In: R. Stillwell (ed.), *Antioch-on-the-Orontes III: The Excavations 1937–1939,* Princeton (New Jersey) 1941, 124–130

Strukov 1876: D.M. Strukov [Д.М. Струков], *Древние памятники христианства в Тавриде,* Moscow 1876

Strzheletskiy 1950: S.F. Strzheletskiy [С.Ф. Стржелецкий], *Отчет о раскопках на участке Базилики 1935 г.* (НА НЗХТ, *д. 609*), 1950

Strzheletskiy 1951: S.F. Strzheletskiy [С.Ф. Стржелецкий], Античные памятники Херсонеса из раскопок 1950 г. *ВДИ 2 (36),* Moscow–Leningrad 1951, 136–141

Strzheletskiy 1961: S.F. Strzheletskiy [С.Ф. Стржелецкий], *Клеры Херсонеса Таврического (ХСб VI),* Simferopol 1961

Stupko, Turovskiy, Filippenko 2007: M.V. Stupko, E.Ya. Turovskiy, A.A. Filippenko [М.В. Ступко, Е.Я. Туровский, А.А. Филиппенко], О судьбах расписных склепов первых христиан Херсонеса. In: Yu. Babinov, H. Hoffmann [Ю. Бабинов, Х. Хоффманн] (eds.), *Sacrum et profanum III: Небесные патроны и другие служители культа. Сборник научных трудов,* Sevastopol 2007, 189–192

Surov 1948: E.G. Surov [Е.Г. Суров], Херсонесские цистерны (по архивным данным). *Ученые записки Свердловского пединститута 4,* Sverdlovsk 1948, 3–47

Surov 1961/1: E.G. Surov [Е.Г. Суров], Раскопки в Северо-Западном районе городища. *СХМ II,* Simferopol 1961, 67–70

Surov 1961/2: E.G. Surov [Е.Г. Суров], *Херсонес Таврический,* Sverdlovsk 1961
Surov 1963: E.G. Surov [Е.Г. Суров], *Отчет о раскопках в Северо-Западном районе* (НА НЗХТ, *д. 1138*), 1963
Tafrali 1913: O. Tafrali, *Topographie. Thessalonique,* Paris 1913
Takhtay 1947: A.K. Takhtay [А.К. Тахтай], Археологические открытия в Херсонесе в 1942–1944 гг. *КСИИМК XIV,* Moscow–Leningrad 1947, 122–131
Takhtay 1948: A.K. Takhtay [А.К. Тахтай], Раскопки Херсонесского некрополя в 1937 г. *ХСб IV,* Simferopol 1948, 19–43
Talis 1960: D.L. Talis [Д.Л. Талис], К характеристике византийской керамики IX–X вв. из Херсонеса. *Труды ГИМ 37,* Moscow 1960, 125–139
Tejral 1985: J. Tejral, Nase zeme a rimske Podunaji na pocatku doby stehovani narodu. *Památky archeologické LXXVI, 2,* Praha 1985, 308–397
Teslenko 2003: I.B. Teslenko [І.Б. Тесленко], Кілька зображень кораблів на середньовічному посуді з Криму. *Український керамологічний журнал 1,* Opishne 2003, 55–61
***The Early-Byzantine Churches* 2004**: A.B. Biernacki, E.J. Klenina, S.G. Ryżov [А.Б. Бернацки, Е.Ю. Кленина, С.Г. Рыжов] (eds.), *The Early-Byzantine Churches of Chersonesus Taurica (The Early-Byzantine Church Architecture of Chersonesus Taurica I),* Poznań 2004
***The Glory of Byzantium* 1997**: Helen C. Evans and William D. Wixom (eds.), *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843–1261,* New York 1997
***The Greek Liturgies* 1884**: C.A. Swainson and C. Bezold (eds.), *The Greek Liturgies: chiefly from original authorities,* Cambridge 1884
***Theophilus* 1961**: C.R. Dodwell (ed.), *Theophilus. De diuersis artibus,* London 1961
***The Temple Gallery* 1990**: R. Temple (ed.), *The Temple Gallery. Early Christian and Byzantine Art,* London 1990
Todorovich 1978: D. Todorovich [Д. Тодоровић], Полијелеј у Марковом манастиру. *Зограф 9,* Belgrade 1978, 28–36
Tolochko 1970: P.P. Tolochko [П.П. Толочко], *Історична топографія стародавнього Києва,* Kyiv 1970
Tolstoy 1887: I.I. Tolstoy [И.И. Толстой], О византийских печатях Херсонской фемы. *ЗРАО II,* Saint Petersburg 1887, 28–43
Tolstoy 1905: I.I. Tolstoy [И.И. Толстой], *Херсоно-византийские монеты,* Moscow 1905
Tolstoy, Kondakov 1891: I.I. Tolstoy, N.P. Kondakov [И.И. Толстой, Н.П. Кондаков], *Русские древности в памятниках искусства IV: Христианские древности Крыма, Кавказа и Киева,* Saint Petersburg 1891
K. Totev 1990: K. Totev [К. Тотев], Стеатитови кръстове от средновековна България. *Археология 3,* Sofia 1990, 48–58
K. Totev 1993: K. Totev [К. Тотев], За някои творби на костореното изкуство от средновековна България. *Преслав 4,* Sofia 1993, 272–286
T. Totev 1994: T. Totev [Т. Тотев], Преславската керамична икона и ἅγιον κεράμιον. *Епископ-Константинови четения I,* Shumen 1994, 5–16
T. Totev 2001: T. Totev [Т. Тотев], *Керамичната икона в средновековна България,* Sofia 2001
***Trésors* 1994**: *Trésors des Empereurs d'Autriche. Les collections d'antiquités grecques et romaines du Kunsthistorisches Museum, Vienne. Mai – octobre, 1994,* Québec (Canada) 1994
Treteskiy 1911: N. Treteskiy [Н. Третеский], О древних херсонесских замках и ключах. *ИАК 42,* Saint Petersburg 1911, 127–133
Trost, Hellmann 1996: C. Trost, M.-C. Hellmann, *Lampes antiques du département des Monnaies, Médailles et Antiques; III, Fonds general; Lampes chrétiennes,* Paris 1996
Turovskiy 2006: E. Turovskiy, A newly-found early Christian vault of the Chersonesus nekropolis next to the Quarantine bay. In: *Early Christian Martyrs and relics and their veneration in East and West. International Conference, Varna, November 20–30, 2003,* Varna 2006, 281–290
Turovskiy 2007: E.Ya. Turovskiy [Е.Я. Туровский], Раннехристианские склепы на некрополе Херсонеса Таврического. In: *Материалы Международной церковно-исторической конференции "Духовное наследие Крыма" памяти преподобного Иоанна, епископа Готфского,* Simferopol 2007, 167–180
Turovskiy, Filippenko 2010: E.Ya. Turovskiy, A.A. Filippenko [Е.Я. Туровский, А.А. Филиппенко], Топография и история изучения склепов с живописной росписью на некрополе Херсонеса Таврического. In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Сугдейский сборник IV,* Kyiv–Sudak 2010, 274–289
Turovskiy, Filippenko, Stupko 2007: E.Ya. Turovskiy, A.A. Filippenko, M.V. Stupko [Е.Я. Туровский, А.А. Филиппенко, М.В. Ступко], Охранные работы на некрополе Херсонеса у Карантинной бухты. In: *Археологічні дослідження в Україні 2005–2007,* Kyiv–Zaporizhya 2007, 387–388
***Ukazatel* 1893**: *Императорский Российский Исторический музей. Указатель памятников,* Moscow 1893
Ushakov 2005: S.V. Ushakov [С.В. Ушаков], Поливная керамика из комплексов XIII в. северо-восточного района Херсонеса (квартал XCVII). In: S.G. Bocharov, V.L. Myts [С.Г. Бочаров, В.Л. Мыц] (eds.), *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X–XVIII вв.: Сборник научных трудов I,* Kyiv 2005, 70–92
Ushakov 2007: S.V. Ushakov [С.В. Ушаков], Раскопки в северо-восточном районе Херсонеса (базилика "Крузе") в 2006 г. In: *Археологічні дослідження в Україні 2005–2007,* Kyiv–Zaporizhya 2007, 395–397
Ushakov 2009: S.V. Ushakov [С.В. Ушаков], Археологические исследования в северо-восточном районе Херсонеса Таврического (Базилика "Крузе") в 2007 г. In: *Археологічні дослідження в Україні 2006–2007,* Kyiv 2009, 349–354
Ushakov, Yashaeva 2009: S.V. Ushakov, T.Yu. Yashaeva [С.В. Ушаков, Т.Ю. Яшаева], Предметы личного благочестия из раскопок жилого квартала в северо-восточном районе Херсона. In: Yu. Babinov, H. Hoffmann [Ю. Бабинов, Х. Хоффманн] (eds.), *Sacrum et Profanum IV: Религия в жизни человека и общества. Сборник научных трудов,* Sevastopol 2009, 195–200

Valdgauer 1914: O.F. Valdgauer [О.Ф. Вальдгауер], *Античные глиняные светильники,* Saint Petersburg 1914

Vemi 1989: V. Vemi, *Les chapiteaux ioniques à imposte de Grèce à l'époque paléochrétienne* (*BCH* Supplément XVII), Athènes 1989

Vereshchagin 2009: E.M. Vereshchagin [Е.М. Верещагин], Древнейшее славяно-русское богослужебное последование на память священномучеников, епископствовавших в Херсонесе Таврическом. In: S.A. Belyaev [С.А. Беляев] (ed.), *Очерки истории христианского Херсонеса (Херсонес Христианский I, 1),* Saint Petersburg 2009, 70–89

Vida Staré 1980: Vida Staré, *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev. Katalogi in monografije 18,* Ljubljana 1980

Vikan 1982: G. Vikan, *Byzantine Pilgrimage Art (Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications 5),* Washington 1982

Vikan 1990: G. Vikan, Art and Marriage in Early Byzantium. *DOP 44,* 1990, 145–163

Vikan, Nesbitt 1980: G. Vikan and J. Nesbitt, *Security in Byzantium: Locking, Sealing, and Weighing (Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications 2),* Washington 1980

Vinogradov 2005: A.Yu. Vinogradov [А.Ю. Виноградов], Херсонесский храм св. Петра и его эпиграфические памятники. *ХСб XIV,* Sevastopol 2005, 91–93

Vinogradov 2006: A.Yu. Vinogradov [А.Ю. Виноградов], Греческие христианские надписи из Северного Причерноморья в коллекции ГИМ. *Труды ГИМ 159,* Moscow 2006, 289–297

Vinogradov 2007: A. Vinogradov, Von der antiken zur christlichen Koine: typische und untypische Inschriften des nördlichen Schwarzmeerraums. In: A. Bresson, A. Ivanchik, J.-L. Ferrary (eds.), *Une koiné pontique,* Bordeaux 2007, 255–267

Vinogradov 2009: A.Yu. Vinogradov [А.Ю. Виноградов], Загородный крестообразный храм в Херсонесе и его надписи. In: A.G. Avdeev [А.Г. Авдеев] (ed.), *Вопросы эпиграфики III,* Moscow 2009, 226–249

Vinogradov 2010: A.Yu. Vinogradov [А.Ю. Виноградов], *"Миновала уже зима языческого безумия..." Церковь и церкви Херсона в IV веке по данным литературных источников и эпиграфики,* Moscow 2010

Vinogradov, Gaydukov, Zheltov 2005: A.Yu. Vinogradov, N.E. Gaydukov, M.S. Zheltov [А.Ю. Виноградов, Н.Е. Гайдуков, М.С. Желтов], Пещерные храмы Таврики: к проблеме типологии и хронологии. *РА 1,* Moscow 2005, 72–80

Vinski 1974: Z. Vinski, Kasnoantički starosjedioci u Salonitanskoj regiji prema archeološkoj ostavštini predslavenskog supstrata. *VAHD 69 (1967),* Split 1974, 5–86

Vinski 1978: Z. Vinski, Archäologiche Spuren ostogotischer Anwesenheit im heutigen Bereich Jugoslawiens. In: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini,* Novi Sad 1978, 33–47

Vishnyakova 1939: A.F. Vishnyakova [А.Ф. Вишнякова], Свинцовые печати византийского Херсонеса. *ВДИ 1 (6),* Moscow 1939, 121–133

Vitlyanov 2004: S. Vitlyanov [С. Витлянов], *Военно-административни сгради от двореца във Велики Преслав IX–X век,* Sofia 2004

***Vizantinovedenie* 1991**: G.G. Litavrin, A.L. Yastrebitskaya [Г.Г. Литаврин, А.Л. Ястребицкая] (eds.), *Византиноведение в СССР: состояние и перспективы исследований. К XVIII Международному конгрессу византинистов (Москва, 8–15 авг. 1991 г.),* Moscow 1991

***Vizantiya* 1991**: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская] (ed.), *Византия и византийские традиции (Памятники из фондов Эрмитажа и Русского музея). Путеводитель по выставке,* Leningrad 1991

Volkov 1992: I.V. Volkov [И.В. Волков], О происхождении и эволюции некоторых типов средневековых амфор. In: *Донские древности 1,* Azov 1992, 143–157

Volkov 2005: I.V. Volkov [И.В. Волков], Поливная керамика комплекса Кабарди (1240–1260). In: S.G. Bocharov, V.L. Myts [С.Г. Бочаров, В.Л. Мыц] (eds.), *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X–XVIII вв.: Сборник научных трудов I,* Kyiv 2005, 122–159

Voronov 1969: Yu.N. Voronov [Ю.Н. Воронов], *Археологическая карта Абхазии,* Sukhumi 1969

Voronov, Yushin 1971: Yu.N. Voronov, V.A. Yushin [Ю.Н. Воронов, В.А. Юшин], Погребение VII в. н.э. из с. Цебельда в Абхазии. *КСИА 128,* Moscow 1971, 100–105

Vroom 2003: J. Vroom, *After Antiquity. Ceramics and Society in the Aegean from the 7th to the 20th century A.C. A Case Study from Boeotia, Central Greece,* Leiden 2003

Waksman, Erhan, Eskalen 2009: S.Y. Waksman, N. Erhan, S. Eskalen, Les ateliers de céramiques de Sirkeci (Istanbul). Resultats de la campagne 2008. *Anatolia Antiqua XVII,* 2009, 457–467

Waksman, Teslenko, Zelenko 2009: S.Y. Waksman, I. Teslenko, S. Zelenko, Glazed wares as main cargoes and personal belongings in the Novy Svet shipwreck (13th c. AD, Crimea): a diversity of origins investigated by chemical analysis. In: J. Zozaya, M. Retuerce, M.Á. Hervás, A. de Juan (eds.), *Actas del VIII Congreso Internacional de Cerámica Medieval en el Mediterráneo. Ciudad Real-Almagro del 27 de febrero al 3 de marzo de 2006, 2,* Ciudad Real 2009, 851–856

Watson 2004: O.Watson, *Ceramics from Islamic lands,* London 2004

Weitzmann 1941: K. Weitzmann, The Iconography of the Reliefs from the Martyrion. In: R. Stillwell (ed.), *Antioch-on-the-Orontes III: The Excavations 1937–1939,* Princeton (New Jersey) 1941, 135–161

Weitzmann 1972: K. Weitzmann, *Ivories and Steatites (DOC 3),* Washington 1972

Weitzmann-Fiedler 1981: J. Weitzmann-Fiedler, *Romanische gravierte Bronzeschalen,* Berlin 1981

Werner 1936: J. Werner, *Halisches und Koptisches Bronzegeschirr des 6. und 7. Jh. Nordwarts des Alpen,* Athen 1936

Werner 1961: J. Werner, *Die Fibeln der Sammlung Diergardt,* Berlin 1961

***Wiener internationale Kunst* 2005**: *Wiener internationale Kunst Antiquitätenmesse im Palais Ferstel und Palais Niederösterreich, 29. Okt. bis 6 Nov. 2005. Katalog,* 2005

Williams, Zervos 1991: C.K. Williams II and O.H. Zervos, Frankish Corinth: 1991. *Hesperia 61,* New Jersey 1991, 133–191

Wulff 1909: O. Wulff, *Altchristliche und mittelalterliche byzantinische und italienische Bildwerke I: Altchristliche Bildwerke,* Berlin 1909

Wulff 1914: O. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst I, II,* Berlin 1914

Yakobson 1929: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], Византийская капитель VI в. из Херсонеса. In: *Сборник работ студентов-выдвиженцев и студентов – членов научных кружков: факультета истории, языка и материальной культуры ЛГУ,* Leningrad 1929, 24–27

Yakobson 1941: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], Гончарные печи средневекового Херсонеса. *КСИИМК X,* Moscow–Leningrad 1941, 53–62

Yakobson 1950: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], *Средневековый Херсонес (XII–XIV вв.) (МИА 17),* Moscow–Leningrad 1950

Yakobson 1958: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], К истории русско-корсунских связей (XI–XIV вв.). *ВВ XIV,* Moscow 1958, 116–128

Yakobson 1959/1: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], *Раннесредневековый Херсонес. Очерки истории материальной культуры (МИА 63),* Moscow–Leningrad 1959

Yakobson 1959/2: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], Раскопки на городище Орен-Кала в 1953–1955 гг. (Раскоп I). *МИА 67,* Moscow–Leningrad 1959, 51–147

Yakobson 1964: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], *Средневековый Крым. Очерки истории и истории материальной культуры,* Moscow–Leningrad 1964

Yakobson 1968: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], Редкая ранневизантийская капитель V в. In: *Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. Сборник статей. К 100-летию со дня рождения академика С.А. Жебелева,* Leningrad 1968, 343–346

Yakobson 1973: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], *Крым в средние века,* Moscow 1973

Yakobson 1978: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], Средневековая поливная керамика как историческое явление. *ВВ 39,* Moscow 1978, 148–160

Yakobson 1979: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], *Керамика и керамическое производство средневековой Таврики,* Leningrad 1979

Yakobson 1983: A.L. Yakobson [А.Л. Якобсон], *Закономерности в развитии раннесредневековой архитектуры,* Leningrad 1983

Yanyushkina 1997: E.V. Yanyushkina (Glazunova) [Е.В. Янюшкина (Глазунова)], Собрание слитков ГИМ. *НСб (МНО) 5,* Moscow 1997, 136–154

Yashaeva 1994: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Пещерный комплекс в округе Херсонеса. In: Yu.M. Mogarichev [Ю.М. Могаричев] (ed.), *Проблемы истории и археологии Крыма. Сборник научных трудов,* Simferopol 1994, 71–81

Yashaeva 1995: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Раскопки позднесредневекового христианского скита на мысе Виноградный. In: Yu.M. Mogarichev, I.N. Khrapunov [Ю.М. Могаричев, И.Н. Храпунов] (eds.), *Проблемы археологии древнего и средневекового Крыма. Сборник научных трудов,* Simferopol 1995, 146–151

Yashaeva 1997: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], О типах загородных монастырей средневекового Херсона на Гераклейском полуострове. *Международная конференция "Византия и Крым". Севастополь, 6–11 июня 1997 г. Тезисы докладов,* Simferopol 1997, 93–95

Yashaeva 1999: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Раннесредневековое поселение в предместье Херсона. *ХСб X,* Sevastopol 1999, 349–358

Yashaeva 2001: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Раннехристианская символика в поздневизантийском загородном монастыре Херсонеса. In: Yu.A. Babinov [Ю.А. Бабинов] (ed.), *Проблемы религий стран Черноморско-Средиземноморского региона. Сборник научных трудов,* Sevastopol–Krakow 2001, 182–185

Yashaeva 2002: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Средневековый Херсонес как центр малого паломничества. In: V.Yu. Yurochkin [В.Ю. Юрочкин] (ed.), *Православные древности Таврики: Сборник материалов по церковной археологии,* Kyiv 2002, 155–158

Yashaeva 2003: T.Y. Yashaeva, On the Immediate Hinterland of Cherson in Late Antiquity and Early Mediaeval Times. G.R. Tsetskhladze (ed.), *Ancient West and East 2, 1,* Leiden–Boston 2003, 116–133

Yashaeva 2004: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Формы для отливки крестов из раскопок Херсонеса. In: Yu.A. Babinov [Ю.А. Бабинов] (ed.), *Культовые памятники в мировой культуре: археологический, исторический и философский аспекты. Сборник научных трудов,* Sevastopol 2004, 101–104

Yashaeva 2005/1: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Ампула св. Мины и карта херсонских пилигримов. In: Yu. Babinov, H. Hoffmann [Ю. Бабинов, Х. Хоффманн] (eds.), *Sacrum et Profanum I: Культ святых мест в древних и современных религиях. Сборник научных трудов,* Sevastopol 2005, 201–206

Yashaeva 2005/2: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Отдел средневековой истории. In: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева] (ed.), *Херсонес. Путеводитель по музейным залам и раскопкам,* Sevastopol 2005, 35–62

Yashaeva 2005/3: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Поливная керамика из загородных пещерных монастырей Херсона. In: S.G. Bocharov, V.L. Myts [С.Г. Бочаров, В.Л. Мыц] (eds.), *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X–XVIII вв.: Сборник научных трудов I,* Kyiv 2005, 247–256

Yashaeva 2005/4: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Сакральная сущность энколпионов: реликварий – крест – икона. In: Yu.A. Babinov [Ю.А. Бабинов] (ed.), *Символ в религии и философии. Сборник научных трудов,* Sevastopol 2005, 121–130

Yashaeva 2006: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Поздневизантийская пещерная лавра Херсона. *МАИЭТ XII,* Simferopol 2006, 321–360

Yashaeva 2007/1: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Городские монастыри византийского Херсона: к постановке проблемы. *МАИЭТ XIII,* Simferopol 2007, 197–215

Yashaeva 2007/2: T.Yu. Yashaeva [Т.Ю. Яшаева], Храм христианизированных "салтовцев" в предместье Херсона. In:

Проблеми на прабългарската история и култура 4–1, Sofia 2007, 445–452

Yashayeva 2010: T. Yashayeva, Die Katalogbeschreibungen. In: *Byzanz. Pracht und Alltag. Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn 26. Februar bis 13. Juni 2010: Katalog,* Bonn 2010

Yurgevich 1886: V. Yurgevich [В. Юргевич], О надписи с именем императора Зинона и комита Диогена, ложно считающейся принадлежащей к Херсону византийскому. *ЗООИД XIV,* Odessa 1886, 779–781

Zacos 1984: G. Zacos, *Byzantine Lead Seals 2,* Berne 1984

Zaleska, Kalashnik 1992: V.M. Zaleska, Yu.P. Kalashnik [В.М. Залеська, Ю.П. Калашник], XX квартал Херсонеса у XIII ст. (за даними археології та матеріальних пам'яток). *Археологія 3,* Kyiv 1992, 69–82

Zalesskaja 1984/1: V. Zalesskaja, Nouvelles découvertes de bronzes byzantin à Chèrsonèse. *ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΟΝΤΟΥ 39,* Αθήνα 1984, 149–168

Zalesskaja 1984/2: V. Zalesskaja, Nouvelles découvertes de céramiques peinte byzantine du Xe siècle. *Cahiers archéologiques* XXXII, Paris 1984, 49–62

Zalesskaja 1987: V. Zalesskaja, Les lampes paléochrétiennes en terre cuite de la côte septentrionale de la Mer Noire. *ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΟΝΤΟΥ 41*, Αθήνα 1987, 308–322

Zalesskaja 1988: V. Zalesskaja, La toreutique Byzantine du VIe siècle (les centres locaux). In: F. Baratte (ed.), *Argenterie romaine et Byzantine. Actes de la table ronde Paris 11–13 octobre 1983,* Paris 1988, 227–231

Zalesskaya 1964: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Часть бронзового креста-складня из Херсонеса. *ВВ XXV,* 1964, 167–175

Zalesskaya 1976: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], О сюжетах двух херсонесских рельефов с "выемчатым" фоном. *СГЭ XLI,* Leningrad 1976, 35–38

Zalesskaya 1977: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Рецензия на: E. Cruikchank Dodd, Byzantine Silver Treasures. Abbeg Stiftung. *ВВ 38,* Moscow 1977, 220–226

Zalesskaya 1982/1: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Византийская торевтика VI в. (Некоторые аспекты изучения). *ВВ 43,* Moscow 1982, 124–133

Zalesskaya 1982/2: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Новая находка вотивной византийской иконы в Херсонесе. *СГЭ XLVII,* Leningrad 1982, 56–59

Zalesskaya 1984/1: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Византийские белоглиняные расписные кружки и киликовидные чашки. *СА 4,* 1984, 217–224

Zalesskaya 1984/2: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Створка триптиха с изображением св. Димитрия. *СГЭ XLIX,* Leningrad 1984, 60–62

Zalesskaya 1985: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], *Византийская белоглиняная расписная керамика (IX–XII вв.),* Leningrad 1985

Zalesskaya 1988/1: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Бронзовая подвеска из Эски-Кермена (О новом иконографическом типе Христа-вестника). *Проблемы исследования античного и средневекового Херсонеса 1888–1988 гг. Тезисы докладов,* Sevastopol 1988, 45–47

Zalesskaya 1988/2: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Два раннесредневековых глиняных светильника из Северного Причерноморья. *СА 4,* 1988, 233–237

Zalesskaya 1988/3: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Памятники средневековой греческой эпиграфики из Северного Причерноморья (новые поступления византийского отделения Эрмитажа). *ВВ 49,* Moscow 1988, 204–207

Zalesskaya 1988/4: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Связи средневекового Херсонеса с Сирией и Малой Азией в X–XII вв. In: *Восточное Средиземноморье и Кавказ IV–XVI вв.: Сборник статей,* Leningrad 1988, 93–104

Zalesskaya 1989: V.N. Zalesskaya, La céramique byzantine des XIIe et XIIIe siècles de Chersonèse. In: V. Déroche, J.-M. Spieser (eds.), *Recherches sur la céramique byzantine* (*BCH* Supplément XVIII), Athènes 1989, 143–149

Zalesskaya 1994: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Коллекция византийских и поствизантийских перстней. In: V.S. Shandrovskaya [В.С. Шандровская] (ed.), *Византия и Ближний Восток,* Saint Petersburg 1994, 89–101

Zalesskaya 1995/1: V. Zalesskaya, Quelques bronzes byzantins à Chersonèse (les liens avec l'Asie Mineure et les Balkans aux XIIe–XIVe siècles). In: Chr. Moss and K. Kiefer (eds.), *Byzantine East, Latin West: Art-Historical Studies in Honor of Kurt Weitzmann,* Princeton (New Jersey) 1995, 669–673

Zalesskaya 1995/2: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Литургические штампы-евлогии (св. Лонгин Криний и св. Мамант Кипрский). In: C.C. Akentiev [К.К. Акентьев] (ed.), *Византинороссика I: Литургия, архитектура и искусство византийского мира,* Saint Petersburg 1995, 236–242

Zalesskaya 1997: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], *Прикладное искусство Византии IV–XII вв.,* Saint Petersburg 1997

Zalesskaya 1998/1: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Каталожные описания. In: M.B. Piotrovskiy [М.Б. Пиотровский] (ed.), *Христиане на Востоке: Искусство мелькитов и инославных христиан,* Saint Petersburg 1998

Zalesskaya 1998/2: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Керамические эвлогии X в. в Северном Причерноморье. *Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X–XVIII вв. по материалам поливной керамики. Тезисы докладов научной конференции,* Simferopol 1998, 99–100

Zalesskaya 1998/3: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Преславская икона в Херсонесе. *Византийское государство в IV–XV веках. Центр и периферия. Тезисы докладов XV Всероссийской научной сессии византинистов,* Barnaul 1998, 45–47

Zalesskaya 2004/1: V. Zalesskaya, Cherson art in the middle ages. In: *The Hermitage Museum of St. Petersburg. The Greek Treasures,* Athens 2004, 202–217, 288–307

Zalesskaya 2004/2: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Ранневизантийская глиптика в собрании Эрмитажа. In: V.S. Shandrovskaya [В.С. Шандровская] (ed.), *Сфрагистика и история культуры: Сборник научных трудов, посвященных юбилею В.С. Шандровской,* Saint Petersburg 2004, 13–22

Zalesskaya 2005/1: V. Zalesskaya, Souvenirs of the Holy Land. In: *Pilgrim Treasures from the Hermitage. Byzantium–Jerusalem,* Amsterdam 2005, 72–87, 107–121

Zalesskaya 2005/2: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Византийские стеатитовые образки и кресты эпохи крестовых походов в собрании Государственного Эрмитажа. In: *Искусство христианского мира IX. Сборник статей,* Moscow 2005, 29–35

Zalesskaya 2005/3: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Две редкие византийские богородичные иконки в собрании Государственного Эрмитажа. In: M.A. Orlova [М.А. Орлова] (ed.), *Византийский мир: искусство Константинополя и национальные традиции. К 2000-летию христианства. Памяти Ольги Ильиничны Подобедовой (1912–1999). Сборник статей,* Moscow 2005, 515–522

Zalesskaya 2006/1: V. Zalesskaya, The Classical Heritage in Byzantine Art. In: F. Althaus and M. Sutcliffe (eds.), *The Road to Byzantium: Luxury Arts of Antiquity,* London 2006, 49–57

Zalesskaya 2006/2: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Византийская керамика типа "Зевксипп" в свете новых открытий торевтики XII–XIII веков. In: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская] (ed.), *Византийская идея. Византия в эпоху Комнинов и Палеологов,* Saint Petersburg 2006, 36–44

Zalesskaya 2006/3: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], *Памятники византийского прикладного искусства IV–VII веков. Государственный Эрмитаж. Каталог коллекции,* Saint Petersburg 2006

Zalesskaya 2010: V.N. Zalesskaya [В.Н. Залесская], Реликвия времени крестоносцев в Херсонесе. *ТГЭ LI: Византия в контексте мировой культуры: материалы конференции, посвященной памяти Алисы Владимировны Банк (1906–1984) / Государственный Эрмитаж,* Saint Petersburg 2010, 182–186

Zalesskaya, Kramarovskiy 1990: V.N. Zalesskaya, M.G. Kramarovskiy [В.Н. Залесская, М.Г. Крамаровский], *Изображение человека в керамике Северного Причерноморья XII–XIV веков,* Leningrad 1990

Zanini 1994: E. Zanini, *Introduzione all'archeologia Cristiana,* Roma 1994

Zasetskaya 1975: I.P. Zasetskaya [И.П. Засецкая], *Золотые украшения гуннской епохи,* Leningrad 1975

Zasetskaya 1994: I.P. Zasetskaya [И.П. Засецкая], *Культура кочевников южнорусских степей в гуннскую эпоху (конец IV–V вв.),* Saint Petersburg 1994

Zavadskaya 1996: I.A. Zavadskaya [И.А. Завадская], Проблемы стратиграфии и хронологии архитектурного комплекса "Базилика 1935 г." в Херсонесе. *МАИЭТ V,* Simferopol 1996, 94–105

Zavadskaya 1997: I.A. Zavadskaya [И.А. Завадская], Некоторые проблемы датировки комплекса Уваровской базилики Херсонеса. *БИАС 1,* Simferopol 1997, 304–311

Zavadskaya 1998: I.A. Zavadskaya [И.А. Завадская], Раннесредневековые храмы западной части Херсонеса. *МАИЭТ VI,* Simferopol 1998, 327–343

Zavadskaya 2000/1: I.A. Zavadskaya [И.А. Завадская], Хронология памятников средневековой христианской архитектуры Херсонеса (по данным археологии). *МАИЭТ VII,* Simferopol 2000, 77–90

Zavadskaya 2000/2: I.A. Zavadskaya [И.А. Завадская], Этапы христианизации Херсонеса. *Сходознавство 9–10,* Kyiv 2000, 179–194

Zavadskaya 2002: I.A. Zavadskaya [И.А. Завадская], Баптистерии Херсонеса (К истории крещального обряда в ранневизантийский период). *МАИЭТ IX,* Simferopol 2002, 251–272

Zavadskaya 2003: I.A. Zavadskaya [И.А. Завадская], Христианизация ранневизантийского Херсонеса (IV–VI вв.). *МАИЭТ X,* Simferopol 2003, 402–426

Zavadskaya 2005: I.A. Zavadskaya [И.А. Завадская], Декоративно-символическая система росписи херсонесских христианских склепов: проблемы хронологии и генезиса. *МАИЭТ XI,* Simferopol 2005, 258–288

Zavadskaya 2008: I.A. Zavadskaya [И.А. Завадская], Война или землетрясение: к вопросу о причине разрушений в Херсоне в X–XI вв. *Боспорские чтения IX,* Kerch 2008, 88–91

Zavadskaya 2009: I.A. Zavadskaya [И.А. Завадская], Христианские расписные склепы Крыма в контексте развития погребальной росписи в ранневизантийский период. *МАИЭТ XV,* Simferopol 2009, 89–131

Zazhigina 1996: L.Yu. Zazhigina [Л.Ю. Зажигина], Средневековые пифосы из собрания Анапского музея. *Историко-археологический альманах 2,* Armavir–Moscow 1996, 117–119

Zelenko 1999: S.M. Zelenko [С.М. Зеленко], Подводные археологические исследования на Черном море в 1997–1999 гг. *Vita antique 2,* Kyiv 1999, 223–234

Zelenko 2001: S.M. Zelenko [С.М. Зеленко], Кораблекрушение IX–XI вв. в Судакской бухте. In: *Морська торгівля в Північному Причорномор'ї. Збірка наукових статей,* Kyiv 2001, 82–92

Zherebtsov 1957: E.N. Zherebtsov [Е.Н. Жеребцов], *Отчет о реставрационных работах на базилике 1935 г. в 1956–1957 гг. Отчет об устройстве выставки византийских колонн во дворе Государственного Херсонесского музея* (НА НЗХТ, *д. 734*), 1957

Zherebtsov 1963: E.N. Zherebtsov [Е.Н. Жеребцов], К изучению раннесредневековых памятников Херсонеса. *ВВ XXIII,* Moscow 1963, 205–213

Zhuravlev 1997: D.V. Zhuravlev [Д.В. Журавлев], Коллекции из Херсонеса в собрании Государственного Исторического музея. *ВДИ 3 (222),* Moscow 1997, 194–207

Zhuravlev 2005/1: D.V. Zhuravlev [Д.В. Журавлев] (ed.), *Великое переселение (Сокровища ойкумены / История мировой культуры),* Moscow 2005

Zhuravlev 2005/2: D.V. Zhuravlev [Д.В. Журавлев] (ed.), *Перед нашествием (Сокровища ойкумены / История мировой культуры),* Moscow 2005

Zhuravlev, Chrzanovski 1997: D. Zhuravlev, L. Chrzanovski [Д. Журавлев, Л. Хршановски], К изданию корпуса светильников Государственного Исторического музея. *РА 4,* Moscow 1997, 218–223

Zollt 1994: T. Zollt, *Kapitellplastik Konstantinopels vom 4. bis 6. Jahrhundert n. Chr. Mit einem Beitrag zur Untersuchung des ionischen Kämpferkapitells (Asia Minor Studien 14),* Bonn 1994

Zollt 1998: T. Zollt, Das ionische Kämpferkapitell. Definitionprobleme. In: U. Peschlow, S. Möllers (eds.), *Spätantike und byzantinische Bauskulptur: Beiträge eines Symposions in Mainz, Febr. 1994,* Stuttgart 1998, 59–65

Zolotarev 1977: M.I. Zolotarev [М.И. Золотарев], Раннесредневековый рыбозасолочный комплекс в Херсонесе. *АДСВ 14,* Sverdlovsk 1977, 27–33

Zolotarev, Kochetkova 1999: M.I. Zolotarev, E.M. Kochetkova [М.И. Золотарев, Е.М. Кочеткова], *Монеты Херсонеса Таврического IV в. до н.э. – XIII в. Каталог,* Sevastopol 1999

Zolotarev, Korobkov 1998: M.I. Zolotarev, D.Yu. Korobkov [М.И. Золотарев, Д.Ю. Коробков], Новое о епископе Капитоне и крещении жителей Херсонеса в IV в. по Р.Х. In: A.E. Musin [А.Е. Мусин] (ed.), *Церковная археология 4. Материалы Второй Всероссийской церковно-археологической конференции, посвященной 150-летию со дня рождения Н.В. Покровского,* Saint Petersburg 1998, 111–115

Zolotarev, Korobkov, Ushakov 1998: M.I. Zolotarev, D.Yu. Korobkov, S.V. Ushakov [М.И. Золотарев, Д.Ю. Коробков, С.В. Ушаков], Кладовая дома XIII в. в Северо-Восточном районе Херсонеса. *ХСб IX,* Sevastopol 1998, 182–194

Zolotarev, Ushakov 1992: M.I. Zolotarev, S.V. Ushakov [М.И. Золотарев, С.В. Ушаков], Сосуд с зооморфным изображением из Херсонеса (К вопросу о связях средневекового Херсона с Востоком). *Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века. Тезисы докладов VI научной конференции,* Rostov-on-Don 1992, 64–65

Zolotarev, Ushakov 1997: M.I. Zolotarev, S.V. Ushakov [М.И. Золотарев, С.В. Ушаков], Один средневековый жилой квартал Северо-Восточного района Херсонеса (по материалам раскопок 1989–1990 гг.). *ХСб VIII,* Sevastopol 1997, 30–45

Zolotarev, Ushakov 2004: M.I. Zolotarev, S.V. Ushakov [М.И. Золотарев, С.В. Ушаков], Новые исследования в Северо-Восточном районе Херсонеса (средневековые памятники). *АДСВ 35,* Ekaterinburg 2004, 279–294

Zubar 1982: V.M. Zubar [В.М. Зубарь], *Некрополь Херсонеса Таврического I–IV вв. н.э.,* Kyiv 1982

Zubar 1991: V.M. Zubar [В.М. Зубарь], Проникновение и утверждение христианства в Херсонесе Таврическом. In: P.P. Tolochko [П.П. Толочко] (ed.), *Византийская Таврика. Сборник научных трудов (к XVIII конгрессу византинистов),* Kyiv 1991, 8–29

Zubar 2002: V.M. Zubar [В.М. Зубарь], Новые материалы к датировке раннехристианской росписи склепов некрополя Херсонеса. In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Сугдея, Сурож, Солдайя в истории и культуре Руси – Украины. Материалы научной конференции (16–22 сентября 2002 г.),* Kyiv–Sudak 2002, 105–108

Zubar 2004: V.M. Zubar [В.М. Зубарь], Еще раз о датировке раннехристианской росписи склепа №1, исследованного в 1998–1999 гг. на территории некрополя Херсонеса. In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Сугдейский сборник I,* Kyiv–Sudak 2004, 75–82

Zubar 2006: V.M. Zubar [В.М. Зубарь], По поводу методики датировки склепов с раннехристианской росписью некрополя Херсонеса. *РА 4,* Moscow 2006, 131–136

Zubar 2009/1: V.M. Zubar [В.М. Зубарь], *Летопись археологических исследований Херсонеса-Херсона и его округи (1914–2005 гг.) I–II* (*МАИЭТ* Supplementum 6), Simferopol 2009

Zubar 2009/2: V.M. Zubar [В.М. Зубар], Склеп з християнським розписом некрополя Херсонеса: проблеми датування. *Археологія 2,* Kyiv 2009, 18–23

Zubar, Khvorostyanyy 2000: V.M. Zubar, A.I. Khvorostyanyy [В.М. Зубарь, А.И. Хворостяный], *От язычества к христианству. Начальный этап проникновения и утверждения христианства на юге Украины (вторая половина III – первая половина VI вв.),* Kyiv 2000

Zubar, Ryzhov 1976: V.M. Zubar, S.G. Ryzhov [В.М. Зубарь, С.Г. Рыжов], Раскопки некрополя Херсонеса. *АО 1975,* Moscow 1976, 327–328

Zubar, Sedikova 2008: V.M. Zubar, L.V. Sedikova [В.М. Зубарь, Л.В. Седикова], История археологических исследований и некоторые итоги изучения южного района Херсонеса-Херсона. In: N.M. Kukovalskaya [Н.М. Куковальская] (ed.), *Сугдейский сборник III,* Kyiv–Sudak 2008, 636–669

Zubar, Sorochan 2005: V.M. Zubar, S.B. Sorochan [В.М. Зубарь, С.Б. Сорочан], *У истоков христианства в Юго-Западной Таврике: эпоха и вера,* Kyiv 2005

Zubar, Sorochan 2008: V.M. Zubar, S.B. Sorochan [В.М. Зубарь, С.Б. Сорочан], Основные этапы археологического изучения памятников на территории цитадели Херсонеса Таврического. *БИХИ,* Simferopol–Kerch 2008, 156–249

Zuckerman 1994: C. Zuckerman [К. Цукерман], Епископы и гарнизон Херсона в IV в. *МАИЭТ IV,* Simferopol 1994, 545–561

INDEX

Compiled by Elena Denisova

Цифры, набранные **полужирным шрифтом**, указывают номер в каталоге
Цифри, набрані **напівжирним шрифтом**, вказують номер за каталогом
The numbers in **boldface** indicate catalogue numbers

Западный район/Західний район/Western area, 42, 46, 51, 53, 61, 65, 67, 75, 80, 82, 434, 585, 588, 649; **23**, **327**, **333**, **446**
- "Базилика на холме"/"Базиліка на пагорбі"/"Basilica on the Hill", 44, 46, 59, 61, 73, 75, 456, 481; **63**, **114**
- оборонительные стены/оборонні стіни/defensive walls, 478, 577; **107**, **310**
- "Пятиапсидный храм"/"П'ятиапсідний храм"/"Five-Apsed Church", 46, 61, 75, 432; **18**

Некрополь/Necropolis, 46, 48, 61, 62, 63, 77
- западный/західний/western, 42, 48, 63, 77, 431, 453, 479, 483, 485, 504, 534, 535, 547, 600, 624, 665, 666; **16**, **55**, **109**, **110**, **118**, **119**, **121**, **160**, **217**, **218**, **219**, **245**, **360**, **404**, **477**, **480**
- юго-восточный/південно-східний/south-eastern, 42, 48, 63, 77, 425, 436, 455, 462, 479, 486, 488, 489, 537, 557, 599, 603; **7**, **25**, **60**, **76**, **108**, **123**, **128**, **131**, **224**, **266**, **357**, **365**
  - "Загородный крестообразный храм"/"Заміський хрестоподібний храм"/"Church Outside the City Walls", 42, 44, 59, 73, 437, 454, 457, 674, 676; **26**, **57**, **66**, **67**, **496**, **499**
- южный/південний/southern, 450, 454, 457, 478, 480, 530; **48**, **59**, **65**, **106**, **113**, **208**

Округа Херсона/Hinterland of Cherson, 50, 53, 56, 65, 68, 71, 76, 79, 82, 85, 94, 109, 123
- Гераклейский полуостров/Гераклейський півострів/Heraclean peninsula, 45, 47, 53, 60, 62, 68, 74, 76, 82, 453, 461, 465, 469, 565, 610, 615, 652; **56**, **74**, **82**, **90**, **283**, **376**, **386**, **452**
- Чембало/Chembalo, 677; **500**

Северный район/Північний район/Northern area, 42, 51, 52, 53, 55–56, 65, 66, 67, 68, 70, 80, 81, 82, 84, 452, 462, 465, 503, 556, 572, 573, 662; **53**, **77**, **83**, **156**, **264**, **297**, **298**, **471**
- "Базилика 1935 г."/"Базиліка 1935 р."/"1935 Basilica", 46, 60, 61, 75, 94, 108–109, 123, 422, 428, 430, 433, 435, 460, 557, 558, 568, 673; **3**, **12**, **14**, **21**, **24**, **73**, **266**, **267**, **289**, **495**
- "Базилика в базилике"/"Базиліка в базиліці"/"Basilica within a Basilica", 44, 46, 59, 61, 73, 75, 427, 429, 463, 675; **11**, **13**, **78**, **497 a–b**
- квартал/block VIII, 506, 530, 531, 552, 617, 638, 643; **163**, **206**, **209**, **256**, **389**, **390**, **432**, **437**
- квартал/block IX, 529, 547, 551, 557, 562, 584, 585, 593, 622, 648; **204**, **246**, **252**, **265**, **276**, **322**, **325**, **343**, **400**, **444**
  - "Северная базилика"/"Північна базиліка"/"Northern Basilica", 44, 46, 59, 61, 73, 75, 659; **466**
- квартал/block IXa, 488, 489, 577; **129**, **130**, **312**
- квартал/block X, 505, 507, 545, 614, 650; **162**, **167**, **242**, **383**, **448**
- квартал/block X-A, 455, 500, 502, 507, 513, 527, 537, 545, 550, 551, 552, 556, 580, 582, 616, 620, 640, 644, 649, 650, 654; **61**, **151**, **155**, **166**, **178**, **201**, **223**, **241**, **250**, **251**, **253**, **254**, **263**, **315**, **319**, **388**, **395**, **434**, **439**, **445**, **447**, **456**
- квартал/block X-Б, 604; **367**
- квартал/block XIII, 447, 459, 583; **42**, **71**, **320**
- квартал/block XV, 445; **40**
- квартал/block XVII, 517, 588, 636; **185**, **332**, **429**
- квартал/block XVIII, 604, 645; **368**, **440**
- квартал/block XX, 476, 525, 539, 618; **101**, **197**, **229**, **392**
- квартал/block XXII, 491, 492, 577, 641; **135**, **136**, **311**, **435**
- квартал/block XXV, 441, 443, 444, 491, 549, 576, 614, 633, 655; **32**, **37**, **39**, **134**, **248**, **307**, **384**, **423**, **457**
  - "Базилика 1932 г."/"Базиліка 1932 р."/"1932 Basilica", 46, 61, 75, 476, 596, 668; **102**, **351**, **483**
- квартал/block XXVIII, 490, 501, 511, 579, 626, 627, 661; **133**, **153**, **175**, **314**, **410**, **411**, **470**
- квартал/block XXIX, 460, 632, 634, 637; **72**, **420**, **424**, **425**, **430**, **431**

Северо-восточный район/Північно-східний район/North-eastern area, 42, 52, 66, 80, 480, 514, 570, 636, 654; **112**, **181**, **292**, **428**, **455**
- епископский комплекс/єпископський комплекс/bishop's complex, 44, 59, 73, 498, 581, 663; **147**, **318**, **474**
  - "Уваровская базилика"/"Уваровська базиліка"/"Uvarov's Basilica", 45, 46, 59, 60, 61, 74, 75, 95, 109, 124, 459, 472, 559; **70**, **95**, **270**
- квартал/block I, 518, 560, 561, 562, 563, 568, 589, 593, 598, 616, 620, 631, 647, 648; **186**, **272**, **274**, **276**, **277**, **288**, **334**, **344**, **356**, **387**, **396**, **419**, **442**, **443**
- квартал/block II, 581, 625, 635; **317**, **408**, **426**
- квартал/block III, 52, 66, 80, 434, 540, 544, 568, 592, 628, 633; **22**, **232**, **240**, **289**, **341**, **412**, **422**
- квартал/block V, 554, 568, 585, 631; **259**, **288**, **326**, **418**
- квартал/block XCVI, 52, 66, 80, 493, 516, 522, 539, 630, 644; **138**, **184**, **192**, **227**, **416**, **438**
- квартал/block C, 52, 66, 80, 475, 587, 618; **100**, **330**, **391**

Центральный район/Центральний район/Central area, 42, 432, 438, 456, 466, 495, 502, 509, 519, 522, 526, 530, 539, 540, 553, 580, 591, 595, 611, 621; **19**, **28**, **29**, **64**, **85**, **140**, **154**, **170**, **187**, **193**, **198**, **207**, **228**, **231**, **257**, **316**, **339**, **347**, **348**, **378**, **399**
- агора/agora, 44, 45, 52, 59, 66, 73, 74, 81, 509, 523; **171**, **194**
- квартал/block VII, 507, 510, 553, 569, 657; **165**, **173**, **258**, **291**, **461**
- квартал/block XXXVI, 500, 508, 613; **150**, **168**, **169**, **382**
- участок античного театра/ділянка античного театру/site of the ancient theater, 452, 474, 490, 514, 524, 533, 543, 586, 646, 665; **52**, **98**, **132**, **180**, **195**, **214**, **237**, **329**, **441**, **476**
  - "Храм с ковчегом"/"Храм з ковчегом"/"Reliquary Church", 44, 59, 73, 426, 427, 473, 501, 524, 573, 621; **8**, **9**, **10**, **97**, **152**, **196**, **299**, **397**

Юго-восточный район/Південно-східний район/South-eastern area, 42, 52, 67, 81, 424, 443, 451, 458, 474, 499, 504, 520, 597, 606, 608, 651, 661, 664; **6**, **38**, **50**, **69**, **99**, **149**, **158**, **188**, **354**, **370**, **372**, **449**, **469**, **475**
- оборонительные стены/оборонні стіни/defensive walls, 42, 52, 67, 81, 449, 499, 521, 541, 555, 626, 653, 657; **47**, **148**, **191**, **234**, **261**, **409**, **453**, **462**
- Портовый район/Портовий район/Port area, 42, 51, 52, 53, 65, 67, 80, 81, 82, 91, 106, 120
  - квартал/block 1, 442, 494, 505, 540, 555, 578, 583, 584, 589, 593, 597, 598, 607, 612, 613, 615, 629, 639, 656; **36**, **139**, **161**, **230**, **262**, **313**, **321**, **324**, **335**, **342**, **353**, **355**, **371**, **379**, **380**, **381**, **385**, **415**, **433**, **459**
    - "Храм с аркосолиями"/"Храм з аркосоліями"/"Church with Arcosolia", 46, 60–61, 75, 423, 437, 526; **5**, **27**, **199**
  - квартал/block 2, 446, 448, 487, 528, 635, 642, 667; **41**, **44**, **127**, **202**, **427**, **436**, **481**, **482**
  - квартал/block 3, 609; **373**
- "Цитадель"/"Citadel", 42, 52, 67, 81, 450, 458, 463, 481, 487, 630; **49**, **68**, **79**, **115**, **126**, **417**

Южный район/Південний район/South region, 42, 46, 51, 52, 61, 65, 67, 75, 80, 81, 449, 527, 543, 586, 655, 676; **46**, **200**, **238**, **328**, **458**, **498**
- водохранилище/водосховище/water reservoir, 52, 67, 81, 619; **393**
- оборонительные стены/оборонні стіни/defensive walls, 52, 67, 81, 485; **122**

ИЛЛЮСТРАЦИИ К ПРЕДИСЛОВИЮ И СТАТЬЯМ

Фронтиспис: “Уваровская базилика” – кафедральный храм Херсона. VI в.
Е. Бернардский. Ксилография. 1853 г.
12*. “Склад местных древностей” – первый археологический музей в Херсонесе. Конец XIX в.
14. Административно-экспозиционное здание Национального заповедника “Херсонес Таврический”. Севастополь
18. Государственный Эрмитаж. Санкт-Петербург
25. Ожерелье с геракловым узлом. IV–III в. до н.э. Золото. ГЭ
26. Государственный Исторический музей. Москва
33. Бляшка. X в. Золото, эмаль. ГИМ, кат. № 71
34. Техасский университет. Остин
41. Фрагменты хоросов. XIII в. Бронза. НЗХТ, кат. №№ 168–169
42. Карта херсонесского городища (А. Рабиновиц, Дж. Трелоган на основе плана Дж. Трелоган, Л. Седиковой, В. Самойленко; спутниковый снимок – фонд “GeoEye”). Масштаб: 1:7500
57. Херсонесское городище. XXI в. Аэрофотосъемка
87. “Базилика Крузе”. VI в. Вильям Симпсон “Sevastopol from old Chersonese and ancient church of St. Vladimir”. Литография. 1856 г.
88. Карта Византийской империи времени Юстиниана I (И. Гусакова, на основе карты в “Byzanz. Pracht und Alltag”, Bonn 2010, p. 20)
103. Жилые кварталы Херсона. X–XIII вв.
117. Ранневизантийские базилики Херсона. VI в.

ІЛЮСТРАЦІЇ ДО ПЕРЕДМОВИ ТА СТАТЕЙ

Фронтиспис: “Уваровська базиліка” – кафедральний храм Херсона. VI ст.
Є. Бернардський. Ксилографія. 1853 р.
12*. “Склад місцевих старожитностей” – перший археологічний музей в Херсонесі. Кінець XIX ст.
14. Адміністративно-експозиційна будівля Національного заповідника “Херсонес Таврійський”. Севастополь
18. Державний Ермітаж. Санкт-Петербург
25. Намисто з геракловим вузлом. IV–III ст. до н.е. Золото. ДЕ
26. Державний Історичний музей. Москва
33. Бляшка. X ст. Золото, емаль. ДІМ, кат. № 71
34. Техаський університет. Остін
41. Фрагменти хоросів. XIII ст. Бронза. НЗХТ, кат. №№ 168–169
42. Карта херсонеського городища (А. Рабіновіц, Дж. Трелоган; на основі плану Дж. Трелоган, Л. Седикової, В. Самойленка; супутниковий знімок – фонд “GeoEye”). Масштаб: 1:7500
57. Херсонеське городище. XXI ст. Аерофотозйомка
87. “Базиліка Крузе”. VI ст. Вільям Сімпсон “Sevastopol from old Chersonese and ancient church of St. Vladimir”. Літографія. 1856 р.
88. Карта Візантійської імперії часів імператора Юстиніана I (І. Гусакова на основі карти у “Byzanz. Pracht und Alltag”, Bonn 2010, p. 20)
103. Житлові квартали Херсона. X–XIII ст.
117. Ранньовізантійські базиліки Херсона. VI ст.

ILLUSTRATIONS FOR FOREWORD AND ESSAYS

Frontispiece: “Uvarov’s Basilica”, the cathedral of Cherson. 6th c.
E. Bernardskiy. Woodcut. 1853
12*. The “Warehouse of Local Antiquities”, the first archaeological museum at Chersonesos. Late 19th c.
14. Administrative offices and museum galleries of the National Preserve of Tauric Chersonesos. Sevastopol
18. State Hermitage. Saint Petersburg
25. Necklace with a Heracles knot. 4th–3rd c. B.C. Gold. SH
26. State Historical Museum. Moscow
33. Badge. 10th c. Gold, enamel. SHM, cat. no. 71
34. The University of Texas at Austin. Austin
41. Fragments of *lamnas*. 13th c. Bronze. NPTC, cat. nos. 168–169
42. Map of the Chersonesos city-site (A. Rabinowitz and J. Trelogan; base plan by J. Trelogan, L. Sedikova, and V. Samoilenko; satellite image by GeoEye). Scale: 1:7500
57. Chersonesos city-site. 21st c. Aerial photograph
87. “Kruze’s Basilica”. 6th c. William Simpson, “Sevastopol from old Chersonese and ancient church of St. Vladimir”. Lithograph. 1856
88. Map of the Byzantine Empire at the time of Justinian I (I. Gusakova, after a map in “Byzanz. Pracht und Alltag”, Bonn 2010, p. 20)
103. Residential quarters of Cherson. 10th–13th c.
117. Early Byzantine basilicas of Cherson. 6th c.

* Номер страницы
Номер сторінки
Page number

Academic publication

Tatyana Yashaeva, Elena Denisova, Nataliya Ginkut,
Vera Zalesskaya, Denis Zhuravlev

THE LEGACY OF BYZANTINE CHERSON

(in Russian, Ukrainian, and English)

Design: Anton Didenko, Marina Voronezhskaya, Sergey Merkulov,
Yuriy Padalka, Irina Gusakova,
Technical editor and proofreader: Elena Denisova
Digital photo finishing: Kira Zykova, Marina Voronezhskaya

Format: 216×280, standard printed sheets
Impression: 1000 copies. Order no.

RA "Telescope" Publishers, Private Enterprise
Vakulenchuk St., 22, Sevastopol 99053
RA "Telescope" was inscribed in the State Register of Publishers,
Producers, and Distributors of Printed Material on November 11, 2002:
Certificate DK No. 1113.
tel.: (0692) 46-93-93, e-mail: ryn@tavrida.com

Institute of Classical Archaeology
3925 W. Braker Lane, Suite 1.404
Austin, Texas 78759
telephone: 512-232-9321
fax: 512-232-9324
e-mail: icainfo@uts.cc.utexas.edu
web: http://www.utexas.edu/research/ica

"Salta" Co., LTD,
Kommunalnaya St., 24/3, Simferopol
tel./fax: +38 (0652) 24-84-72
e-mail: salta@crimea.com

ISBN: 978-0-9748334-2-2